

THEODOR HÖIJER

En arkitekt under den moderna
storstadsarkitekturens genombrottstid
i Finland från 1870 till
sekelskiftet

EEVA MAIJA VILJO

Toimittaja – Redaktör:
LARS PETTERSSON

ISBN 951-9056-71-8
ISSN 0355-1822

Vammala 1985
Vammalan Kirjapaino Oy

Innehållsförteckning

FÖRORD	7
I. INLEDNING	9
1. Arkitekten och arkitekturen i det finländska samhället under senare delen av 1800-talet	9
Theodor Höijers arkitektur som forskningsproblem	9
Arkitektens ställning och yrkesbild i Finland under senare delen av 1800-talet	10
2. Stilfrågan	14
Den historistiska arkitekturen	14
Den historistiska arkitekturen i Finland	15
Höijers stil	19
II. UTBILDNING, VERKSAMHET OCH FÖRHÅLLANDE TILL BYGGHER- RAR OCH ORGANISATIONER	21
1. Utbildning	21
Studier i Finland	21
Stockholm och återkomsten till Finland	23
Kungl. Akademiens för de fria konsterna arkitekturskola	25
2. Höijer etablerar sig som arkitekt	27
De första självständiga uppdragen	27
Byrån för Praktisk Byggnadskonst	30
Entreprenader och lärarverksamhet	32
Genombrott och utvidgad praktik	33
3. Karriärens höjdpunkt	37
Statliga uppdrag	37
Uppdrag och byggherrar	38
Höijers arkitektbyrå	43
Medgång och motgång	44
4. Höijers verksamhet som arkitekt: den »andra perioden»	45
5. Arkitekten Höijer	51
Arkitekturfrågor	51
Förtroendeuppdrag, verksamhet i föreningar samt umgänge	54
Företagare och affärsman	56
Höijers ställning i den finländska arkitekturen enligt samtida källor ..	56
6. Arkitektarvodet	58
III. HÖIJERS ARKITEKTUR	60
1. Industribyggnader	60
Bryggeribyggnader	60
Byggnader för industriella destillerings- och raffineringsprocesser	64
Verkstäder, fabrikshallar och magasin	66
Träbyggnader och arbetarbostäder	72
Fabrikskontor och disponentbostäder	73
2. Den kyrkliga arkitekturen	81
Jordfästningskapellet vid Gamla begravningsplatsen i Helsingfors	82
Messuby kyrka	84

3. Förenings- och möteslokaler	86
Möteslokaler	86
Brandkårshus	89
4. Byggnader för kultur och vetenskap	95
Folkbiblioteket och Läsesalen i Helsingfors	95
Ateneum	100
Förslagen 1884 och 1885	100
Byggnadsarbetet	106
Fasaden	109
Ateneumbyggnaden som uttryck för sitt ändamål	112
Ombyggnader och utvidgningsprojekt	113
Vetenskapens byggnader	114
5. Utställningsbyggnader	117
6. Skolbyggnader	121
Folkskolor	121
Privata samskolor	127
7. Institutionsbyggnader för kommuner och för Helsingfors församling	129
Vårdbyggnader	129
Församlingens förvaltningsbyggnader	131
Stadshusombyggnader	133
8. Kommunaltekniska byggnader	133
Helsingfors brandstation och brandtornet i Kotka	133
Den arkitektoniska utformningen av Helsingfors vattenreservoar och förslag till vattentorn	137
Mindre arbeten av kommunalteknisk karaktär	140
9. Byggnader för kommersiella ändamål	141
Badanstalter	141
Restauranger	141
Hotell Kämp	144
Saluhallsbyggnader	148
10. Hyreshus	150
Mindre hyreshus 1870–1880	152
Hyreshus 1873–1882	154
Grönqvistska huset	160
Förnäma hyreshus 1884–1891	162
Hyreshus 1883–1891	170
Hyreshus 1895–1900	172
Förnäma hyreshus från tiden kring sekelskiftet	173
Trähus i stadsmiljö	178
11. Villor och karaktärsbyggnader på landsbygden och i villastäder	179
Villor och karaktärsbyggnader från 1870-talet	179
Senare villabyggnader	183
12. Mindre arbeten	186
13. Höjers kompositionsprinciper: proportionerna	188
 IV. HÖJERS STÄLLNING OCH UTVECKLING SOM ARKITEKT	194
 NOTER	197
FÖRKORTNINGAR	212
KÄLLOR	213
SUMMARY	221
PERSONREGISTER	224
REGISTER ÖVER BYGGNADER OCH BYGGNADSPROJEKT	227

FÖRORD

Sjuttioett år har förflutit sedan det att Jac. Ahrenberg år 1914 bland sina minnesanteckningar om kulturhistoriskt märkliga gestalter gav ut uppsatsen om Theodor Höijer. I den presenterar han en kritisk tolkning av vännens och kollegans arkitektur, samt hävdar dennes betydelse för den finländska byggnadskonsten. Författaren tar för givet att ett utförligare arbete om Höijers livsverk förr eller senare skulle komma att skrivas. När ett sådant nu föreligger, kan konstateras att uppdraget som Ahrenberg gav åt Finlands arkitekturforskning har utförts sent snarare än tidigt. Med tanke på det värdefulla material som hunnit försvinna har undersökningen av Höijers arbeten, ur vissa synpunkter, nog skett aningen för sent. En fullständigare bild av Höijer som skapande byggnadskonstnär hade kunnat åstadkommas om någon forskare tagit sig an uppgiften för några årtionden sedan. Tyvärr har det också visat sig att en hel del uppgifter som bättre kunde ha belyst ämnet Höijer aldrig ens har blivit upptecknade, eller på annat sätt bevarade. Höijer konstaterade själv i ett brev åt sin biograf Ahrenberg: »För öfrigt vet Du hvad jag kunnat uträtta här i lifvet, men hvad jag velat känner Du icke så noga.»

Höijers byggnader har alltid rönt uppskattning – åtminstone från några. På 1960-talet var tiden mogen i Finland för en konsthistorisk tolkning av den arkitekturtradition som dessa representerar. Intresset var dock inte tillräckligt utbrett för att skapa de nödvändiga förutsättningarna för ett mer omfattande forskningsarbete. Det finländska samhället var inriktat på att utplåna hellre än att bevara och tolka minnesmärkena av 1800-talets stadskultur. I ett samhälle som frenetiskt bygger, river och bygger om, hinner den arkitekturhistoriska forskningen sällan fram i tid för att direkt inverka på sin egen tids byggnadskonst.

Det kontinuerliga stöd som mitt arbete har fått, inger hopp om att det i Finland numera är möjligt att utföra konsthistorisk forskning – vilket ju oftast kräver en mödosam inventering av grundmaterialet – utan de långa och frustrerande avbrott som varit typiska för den humanistiska forskningen i vårt land. Min undersökning av Theodor Höijers arkitektur påbörjades på allvar år 1980, med de stipendier som tilldelades mig av statens arkitekturkommission och Finska Kulturfonden. Från och med början av 1981 och fortsättningsvis, har jag kunnat fördjupa mig i forskningsarbetet som yngre forskare vid Finlands akademis humanistiska kommission. Ett undervis-

ningsministeriets stipendium för expertbesök till Frankrike har möjliggjort ett kort men givande besök i Paris. Jag har dessutom gjort en Stockholmsresa med bidrag från Kulturfonden Sverige–Finland. Sedan hösten 1982 har jag förfogat över en arbetsplats på konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet. Jenny ja Antti Wihurin rahasto har bidragit till införskaffningen av det tryckta bildmaterialet, samt bearbetandet av manuskriptet inför dess tryckning. Jag tackar alla varmt för de materiella förutsättningarna för mitt arbete!

Finska Fornminnesföreningen är jag tacksam för offentliggörandet av denna min doktorsavhandling i föreningens tidskriftsserie.

Att personligen kunna tacka dem som vetenskapligt och moraliskt stött mitt arbete och följt dess olika skeden med ett uppmuntrande intresse låter sig tyvärr inte göras här, av utrymmesskäl. Jag tackar därför tjänstemännen i de arkiv, museer, företag och andra institutioner, nämnda i källförteckningen, som med sitt arbete bidragit till materialinsamlingen och beredvilligt hjälpt mig med upplysningar och råd. Jag vill särskilt nämna personalen i Helsingfors stadsarkiv, Helsingfors stadsmuseum och dess bildarkiv, Finlands riksarkiv, Helsingfors universitetsbibliotek samt Sinebrychoff Aktiebolag. Jag tackar också personalen i Kymerdalens landskapsmuseum för ett gott samarbete. Innehavarna av de byggnader som jag har fått bese och privata ägare av material som ställts till mitt förfogande, tackar jag för det tillmötesgående och gästvänliga sätt som jag blivit mottagen på, för den tid de unnat mig och det intresse de visat för mitt arbete. De flesta av dem som jag har besvärat med mina förfrågningar nämns i avhandlingen. Det hör dock till sakens natur att alla undersökningar inte har lett till resultat som direkt framkommer i texten eller i noterna, men för helhetsbilden av forskningsobjektet har dessa på intet sätt varit värdelösa.

Till mina vänner och kollegor riktar jag ett innerligt tack. Värdefulla bidrag till denna forskning har getts av arkitekt Igor Herler, HuK Marna Maula, arkitektstud. Tytti Valto, teckningslärare Marja Rastas och FK Kerstin Smeds, vilka ställt sådant material till mitt förfogande som de själva insamlat. Arkitekt Merja Härö har varit mig behjälplig på många sätt, inte minst genom de inspirerande diskussioner om arkitektur och allt vad därtill hör som vi tillsammans fört genom åren. Och utan den hjälp vid materialinsamlingen som jag fått av FL Marja Terttu Knapas hade slutresultatet av mina under-

sökningar blivit betydligt fattigare! Tack vare hennes specialkunskaper i restaureringsfrågor, har min egen uppfattning om 1800-talets arkitekters inställning till sina byggnader blivit avsevärt klarare. Mina arbetskamrater, docent Riitta Nikula och amanuens Renja Suominen-Kokkonen, tackar jag för att de stött mitt arbete med både sunt förnuft och inlevelse. Med sina insikter har de och det övriga forskarkollektivet vid konsthistoriska institutionen, särskilt assistent Ritva Wäre och FK Ville Lukkarinen, gett impulser och fräscha infallsvinklar åt min forskning.

Till docent Thomas Hall vid Stockholms Universitet vill jag uttrycka min tacksamhet för det intresse han visat mitt arbete, och för de tillfällen till diskussion med svenska arkitekturforskare som detta medfört. Professor Henrik Lilius och professor Kalevi Pöykkö tackar jag för den konstruktiva kritik som de gett mitt manuskript.

Min lärare, professor emeritus Lars Pettersson, har i sin undervisning och med sin forskareetik visat mig, att basen för konstverkets tolkning först och främst måste utgå från det empiriska materialet. Vid redigeringen av mitt manuskript till tryckning

har hans bemödanden om framställningens klarhet och estetiska standard samt de utomordentliga råd han därvid givit mig varit till ovärderlig hjälp. Också för detta tackar jag honom varmt.

I ett konsthistoriskt arbete redovisas forskningsresultaten lika mycket med bildmaterial som med ord. För de generösa bidragen till bokens originalfoton tackar jag fotograf Johnny Korkman, fotograf Simo Rista, fotograf P. O. Welin och amanuens Pekka Korvenmaa. Helsingfors universitets fotografiska institution och Museokuva har på ett förtjänstfullt sätt tagit fram största delen av fotomaterialet.

Då jag valt att skriva på svenska, som inte är mitt modersmål, har språkgranskningen utgjort ett jämförelsevis stort arbete. För de bemödanden som gjorts för att min avhandling ska hålla en godtagbar språklig standard, tackar jag HuK Teresia Ijäs, översättare Christina Asikainen och fil. stud. Maria Birgersson; den sistnämnda dessutom för arbetets stilistiska finputsning.

Helsingfors den 12. 2. 1985

I. INLEDNING

1. Arkitekten och arkitekturen i det finländska samhället under senare delen av 1800-talet

Theodor Höijers arkitektur som forskningsproblem

Theodor Höijers verksamhet som arkitekt sträckte sig huvudsakligen över åren 1870–1905. Finlands första betydande industrialiseringsvåg började ungefär samtidigt som hans arkitektbana. Omkring år 1870 företedde byggnadsskicket i landet ännu en mycket traditionell karaktär. Timrade och bräd-fodrade envåningshus dominerade bebyggelsen även i städerna. Stenhusarkitektur förekom redan i några städer, men först på 1880-talet började flervåningshusen – på mycket begränsade områden – bli kännetecknande för stadsmiljön. Den offentliga byggnadsverksamheten var anspråkslös. Skolor, länsresidens, sjukhus, fängelser, kaserner osv. började uppföras i större skala först mot slutet av 1880-talet. Kommunalreformen 1875 gav upphov till planer för nya stadshus för den kommunala förvaltningen och för borgerskapets representationsbehov, men byggena genomfördes i regel först under det följande decenniet.¹ Under sin tidigare karriär som arkitekt fram till början av 1890-talet hade Höijer varit en förgrundsgestalt, när ett storstadsmässigt byggnadsskick uppstod i landets huvudstad. Senare fick Höijer anpassa sitt arbete till den byggnadskonstnärliga omvälvningen vid sekelskiftet och till konkurrensen med en ung arkitektgeneration som besjälades av nya estetiska ideal.

Under sina trettiofem år som självständig yrkesutövare ritade Höijer omkring trettio bostadshus av sten, de flesta med tre till fem våningar, åtminstone femton industribyggnader, nio större offentliga byggnader, bland dem ett affärshus, ett hotell, en brandstation, ett bibliotek, ett par skolor, en kyrka och ett museum, samt åtta mindre byggnader för liknande ändamål, sammanlagt över sextio stenhus. Till hans mer än trettio trähus hörde villor, karaktärsbyggnader, ett fattighuskomplex, två utställningsbyggnader, skolor, samlingslokaler och enklare bostadshus. Därtill ritade han skjul, paviljonger och andra mindre byggnader samt gjorde ritningar till talrika ombyggnader och utvidgningar, som i vissa fall kan jämföras med nybyggnader. Sålunda kan restaureringen av Helsinges medeltida kyrka anses utgöra ett betydande byggnadsmo-

nument i sig själv. Bland Höijers utförda projekt finns ritningar till en större skolbyggnad av sten, två vattentorn, ett arbetarinstitut, en saluhall (tillsammans med Jac. Ahrenberg), ett societetshus och tre stora bostadshus.

Det betydande antalet uppdrag och deras jämna fördelning över en lång verksamhetsperiod, samt den stora variationen i byggnadernas funktion gör att Höijers samlade verk ger en god inblick i tidens arkitektur och byggnadsverksamhet. Höijers arbeten visar också en personlig konstnärlig prägel. Flera av hans hus kan också betecknas som nyskapelser, eftersom de ofta företedde den första arkitektoniska lösningen till ett institutionellt byggnadsbehov i landet.

Höijers karriär som arkitekt är väsentligen förknippad med expansionen av byggnadsverksamheten i Helsingfors. Huvudstaden intar en särställning i landets byggnadskultur. Den huvudsakligen handelskapitalistiska urbaniseringsprocessen började på 1870-talet och uppnådde sin kulmen under följande decennium. År 1870 var Helsingfors invånarantal något över 32 000. Under de därpå följande tjugo åren fördubblades siffran, och 1910 var den ungefär fyra gånger större. Tillväxten var snabbast under 1880-talet.² Efterhand uppstod det även större industriföretag i huvudstaden, men deras betydelse för arkitekturen började, med undantag av några få fabriksbyggnader, märkas först mot slutet av seklet. För att stöda den stadsmässiga utvecklingen enligt kosmopolitiskt mönster bildade senaten 1873 en fond, som gav byggnadslån för stenhus i huvudstaden.³

I den privata byggnadsverksamheten i huvudstaden urskiljer Björkqvist fem konjunkturvågor under åren 1878–1913. Den första vågen började 1881 och kulminerade tre år senare. Nästa högkonjunktur, som också var den starkaste, inträffade 1886–1890.⁴ Spekulationsbyggandet avstannade abrupt i början av 1890-talet. Depressionen blev ödesdiger för många byggherrar som påbörjat storbyggen med lånat kapital.⁵ Krisens inverkan på arkitekturen har inte utretts, men den torde bl.a. ha påskyndat ändringarna vid sekelskiftet, eftersom byggnadskapitalet samlades i händerna på nya grupper av byggherrar. Finlands första hypoteksbank grundades 1895.⁶

Samma år började Helsingfors byggnadsverksamhet åter tillta. Med mindre fluktuationer höll sig den stigande trenden fram till första världskriget. Toppåren under den period som Höijer ännu var yrkesverksam var 1898 och 1906. Anmärkningsvärt är att den tidigare ekonomiska depressionen under slutet av 1870-talet inte nämnvärt inverkade på den då ännu outvecklade byggnadsindustrin i Finlands huvudstad.⁷

Eftervärldens uppfattning om Höijers arkitektur har nästan uteslutande grundat sig på de hus, som enligt hans ritningar uppfördes i stadscentrum under högkonjunkturernas tider fram till början av 1890-talet: t.ex. stadsbibliotekets hus, Grönqvistska huset, Hotell Kämp, Kalevas hus, hans eget och Robert Hubers hus, Girsénska huset, Catanis hus och Ateneum. Dessa byggnader representerade en strävan till en kosmopolitisk byggnadsstil med anknytning till arkitekturen vid boulevarderna i Paris och vid Ringstrasse i Wien, samt även till byggnadsverksamheten på Stockholms malmar under senare delen av 1800-talet.

De nämnda byggnaderna uppräknas bland andra av Laurila i en artikel om nyrenässansen i Helsingfors.⁸ Höijer framstår som en »nyrenässansarkitekt», men beteckningen är problematisk i flera avseenden. Även en flyktig överblick av Höijers arbeten visar drag som inte helt överensstämmer med stilbenämningen »nyrenässans». Termen betonar i onödan arkitekturens yttre former. Såsom den vanligen använts i den finländska arkitekturliteraturen, bl.a. i den nämnda artikeln, skapas ett intryck av att hela den finländska arkitekturen från ca 1860 till sekelskiftet var stilmässigt homogen. Begreppet har alltså använts som en periodterm. I denna undersökning kommer jag att försöka ge ett mera nyanserat innehåll åt helhetsbilden av de arkitektoniska stilarna i Finland under senare delen av förra århundradet.

Den finländska arkitekturen under 1800-talets sista decennier uppvisar en enhetlighet, som tycks bygga på arvet från klassicismen och på en jämförelsevis utvecklad byggnadsteknik. Utan att nämnvärda framsteg på konstruktionernas område gjordes inom husbyggnadskonsten, började på 1890-talet en utveckling som ledde till att art nouveau fick fotfäste inom den finländska arkitekturen. Medan kring sekelskiftet Sonck, Saarinen, Lindqvist och andra yngre arkitekter gjorde sig kända, var Höijer hela tiden verksam och ritade byggnader, som tydligt visar att även hans arkitektur påverkades av stilbrytningen. Jag ska här beskriva denna förändring i Höijers stilinriktning.

Den grundläggande faktorn i utvecklingen av den finländska arkitekturen under de tre sista decennierna av förra århundradet är den stora expansi-

onen inom byggnadsindustrin. Det var inte bara i arkitekturen som det skedde stora förändringar, också arkitektens yrkesbild och sociala ställning ändrades. För att kunna förstå fenomenet Höijer, blir det nödvändigt att skissera den finländska arkitektens socialhistoriska utveckling.

I ett land som Finland där organisationen av byggnadsindustrin utvecklades mycket snabbt under 1800-talets sista decennier, särskilt vad gäller stenhusbyggen, var arkitektens åligganden inte slutgiltigt definierade. Uppfattningen om arkitekten som fackman och teknisk expert förändrades under den tid då Höijer var verksam. Dessa förskjutningar i yrkesbilden påverkade hans karriär och de uppgifter som ålades honom under olika perioder av hans yrkesliv.

Som en viktig uppgift för den föreliggande undersökningen framstod kartläggningen av Höijers arbeten, eftersom en stor del av dem har varit dåligt kända. Detta gäller särskilt de hus som rivits eller de som inte ligger i Helsingfors centrum. En hel del uppgifter om hans byggnader har publicerats i olika sammanhang, men de finns spridda inom en omfattande lokalhistorisk och företagshistorisk litteratur. Utgångspunkten för kartläggningen var den förteckning av arbeten som Höijer bifogat sin levnadsbeskrivning.⁹ Denna biografi har flitigt använts av olika skribenter,¹⁰ som behandlat Höijer eller arkitekturen i Finland på hans tid. Uppgifter om Höijers byggnader har också tagits ur tryckta eller duplicerade byggnadsinventeringar. Museitjänstemän och privatpersoner har bidragit med information som annars hade varit svår att finna.

Höijers skissarkiv, papper och böcker skänktes efter hans död till Tekniska högskolans arkitektavdelning.¹¹ Kvarlåtenskapen brann upp då högskolan bombarderades under andra världskriget. Bilden av Höijers arkitektoniska skapande måste med nödvändighet förbli ofullständig, eftersom vi saknar största delen av de dokument som kunde belysa det förberedande arbetet för huvudritningarna, som blivit bättre bevarade.

Arkitektens ställning och yrkesbild i Finland under senare delen av 1800-talet

Nyckelordet för karakteriseringen av Höijers yrkesbana är »privatarkitekt». Utvecklingen av arkitektyrket i Finland under senare delen av 1800-talet har inte utretts.¹² Under seklets tre sista decennier blev emellertid projekteringen och övervakningen av de mera krävande byggena, t.ex. stenhusen, professionella sysslor. Flertalet arkitekter torde ha varit tjänstemän. Det är inte möjligt att avgöra, hur deras uppgifter fördelades mellan tjänsteuppdrag

och privata beställningar. Hall anser att gränsen mellan tjänstemannaarkitekters och stadsarkitekters tjänsteuppdrag och deras privatpraktik i Sverige var oklar ännu under senare delen av 1800-talet.¹³ Förhållandena i Finland kan kanske bäst jämföras med de svenska, och man får också räkna med att utvecklingen mot professionalisering och privatpraktikdominans inte framskridit lika långt som i Sverige. Helsingfors kommersiella adresskalender upptog 1881 för första gången yrkesrubriken »arkitekter», och under denna rubrik förekom också flera namn från överstyrelsen för allmänna byggnaderna.¹⁴

Stadsarkitektbefattningen var, i de städer där en sådan tjänst inom den kommunala förvaltningen förekom, kanske närmare besläktad med privatarkitektens verksamhetsfält, eftersom stadsarkitekten var förpliktad att göra ritningar också till borgerskapets privata byggen, förutom till stadens byggnader.

Höijer var troligen inte Finlands första privatarkitekt – t.ex. i Viborg fanns privatarkitekter ungefär samtidigt¹⁵ – men man kan säga att han var den första finländska arkitekt som så gott som utan officiell ställning förvärvade sig en ledande roll bland landets byggnadskonstnärer. Därmed banade han väg för en yngre generation av framgångsrika privatarkitekter som framträdde vid sekelskiftet.

Det självständiga arkitektyrket uppstod i Finland, såsom i de övriga europeiska länderna, i fast anknytning till utvecklingen av den kapitalistiska byggnadsmarknaden. Det är därför ingen tillfällighet att privatarkitektens framträdande i Finland skedde samtidigt som städernas spekulationshus blev ett viktigt projekteringsuppdrag. Privatarkitektens arbetsmöjligheter begränsade sig närmast till privata och kommunala uppdrag. Det betydde att uppgifterna för det mesta hörde till följande byggnadskategorier: folkskolor, stadshus, brandstationer, sjukhus, fattiggårdar, tull- och packhus, saluhallar, industrianläggningar, hyreshus, sommarvillor, privata korporationers samlingslokaler, badanstalter, restauranger, hotell, affärshus osv.; således ett vitt verksamhetsfält, särskilt när byggandet i städerna blev livligare.

För att bli antagen av de privata byggherrarna som arkitekt måste den privata yrkesutövaren kunna ge bevis på sin kompetens och affärsmässiga pålitlighet, med andra ord kunna legitimera sig som fackman och affärsman.¹⁶ Ett viktigt led i legitimeringsprocessen var utbildningssystemet, som i olika länder antog olika former. I England var det privata elevsystemet allmänt.¹⁷ I Frankrike uppnådde arkitekten en särställning inom yrkeskåren om han hade bedrivit studier vid Ecole des Beaux-Arts.¹⁸ Fr.o.m. slutet av 1860-talet började skolan också

ge ut diplom.¹⁹ Arkitekturskolan vid Ecole des Beaux-Arts hade internationell betydelse. Även några finländska arkitekter kompletterade sina studier i ateljéer anknutna till Ecole des Beaux-Arts, men de tycks inte ha varit inskrivna vid skolan.²⁰ I Tyskland förlades arkitektutbildningen till de tekniska högskolorna.²¹ Det akademiska systemet hade även i Sverige upphört att ha praktisk betydelse, och på 1870-talet omorganiserades arkitektutbildningen enligt tyskt mönster.²² Vid Kungl. Tekniska högskolan blev utbildningens innehåll mera teknisk-vetenskapligt. Konstakademiens arkitekturskola, som hade gett en praktisk och arkitekturteoretisk kompetens, hade varit hantverksmässigt inriktad.²³ Socialt sett innebar omorganisationen av utbildningen att arkitekterna inte längre utgjorde en expertgrupp inom en feodalmonarkisk styrelse.

Utvecklingen i Finland var i princip densamma som överallt i Europa. Utbildningssystemet vid det statliga byggnadsverket i Finland uppvisade samma mästare-lärlingsmönster som det engelska. Försöken att stifta en akademi, dit också arkitektutbildningen tänktes förlagd, misslyckades.²⁴ Många finländska arkitekter utbildades också vid Konstakademin i Stockholm. Av dessa var några inflyttade från Sverige.²⁵ Tekniska Realskolans undervisning i arkitektur tillkom 1863, men den upphörde efter några år.²⁶ Inflytelserikare för byggnadskonstens utveckling i Finland blev Georg Theodor Chiewitz byrå i Åbo. Omkring år 1860 reste några unga män, som hade arbetat som biträden hos Chiewitz, till Stockholm för att utbilda sig till arkitekter vid Konstakademin. Där hade undervisningen under F. W. Scholanders ledning uppnått en aktad nivå, vilket man hade kännedom om också i Finland. Scholander, som hade studerat arkitektur vid Hippolyte Lebas' ateljé i Paris, var påverkad av de franska utbildningsinstitutionerna. Också den praktiska byggnadsskolans undervisning vid akademien stod på en hög nivå.²⁷

Ett bevis på att framgångsrikt genomförda akademiska studier och en rekommendation från Scholander var av ungefär samma vikt i Finland som Rompriset i Frankrike, är utnämningen av Frans Anatolius Sjöström till lärare i arkitektur vid Polytekniska skolan – den tidigare Tekniska Realskolan – i Helsingfors och det åt honom givna uppdraget att rita skolans byggnad,²⁸ fastän han som arkitekt ännu var okänd.

Enligt Hall ansågs det i Sverige på 1800-talet att en officiell ställning som tjänsteman i överintendentsämbetet eller som stadsarkitekt var ett bevis på arkitektens yrkeskompetens.²⁹ Detsamma gällde i Finland. Ännu under förra seklets två sista decennier var det brukligt för unga arkitekter att när

de utexaminerades från Polytekniska institutet – Polytekniska skolans efterträdare – skriva in sig som extraordinarie arkitekter vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna.³⁰ Detta skedde främst för tjänsteställningens skull.

Med utgångspunkt främst i tyska förhållanden, där byggnadsförvaltningen också intog en ledande ställning, påstår Ricken att det mellan den statliga byråkratin och privatarkitekterna uppstod ett »oförsonligt» motsatsförhållande, särskilt under 1800-talets sista fjärdedel.³¹ En liknande konflikt utspelades också i Finland mellan det statliga byggnadsverkets ledande tjänstemannarkitekter och de unga f.d. Chiewitzlärlingarna som vidareutbildat sig i Sverige.³² Konflikterna mellan de nämnda grupperna, som delvis är bekanta från Ateneums byggnadshistoria,³³ kan härledas från de strukturförändringar i det finländska samhället som kraftigt påverkade byggnadsverksamheten under 1870- och 1880-talen. För byggnadsverkets äldre tjänstemän framstod de yngre arkitekterna som konkurrenter. Sjöström berättar i ett brev till Scholander att han fått beställningar till flera offentliga byggnader, för vilka byggnadsverkets chef tidigare skulle ha varit den självskrivne arkitekten. Överdirektör Hampus Dalström hade också visat sig illa berörd av konkurrensen.³⁴ Konflikten var dock inte enbart en generationsfråga. Motståndare till Scholander eleverna fanns också i deras egen åldersgrupp inom överstyrelsen för allmänna byggnaderna. Anmärkningsvärt är att de arkitekter som utbildat sig i Sverige och som lyckades få anställning vid överstyrelsen inte antog ledningens inställning, utan förblev solidariska mot sina forna studiekamrater.

Även för överstyrelsens arkitekter hade de privata och kommunala uppdragen ekonomisk betydelse. Konkurrensen torde ha gällt främst denna del av den expanderande byggnadssektorn. Konflikten skärptes ytterligare, när det framgick att statsverket också i vissa fall kunde ge sina uppdrag åt privatarkitekter. Sjöströms ställning som Polytekniska skolans, senare Polytekniska institutets, ordinarie lärare i arkitektur gjorde honom till en svår konkurrent då det gällde uppskattade offentliga byggnadsuppdrag.

Arkitekternas arbetsmarknad reglerades och den fria konkurrensens skadliga verkningar för yrkeskåren i dess helhet förebyggdes med hjälp av korporativ verksamhet. Under 1800-talet uppstod arkitektföreningar till stöd för professionaliseringen av yrket.³⁵ Allteftersom de privata uppdragen ökade i omfång, blev det även i Finland nödvändigt att mera ingående definiera arkitektens ställning gentemot byggherren och att utarbeta föreskrifter för entreprenader, arkitekturavoden, tävlingar o.d. Den fria korporationen, det vill säga Tekniska föreningen

stiftad 1880 och dess Fackklubb för arkitektur, som 1892 inledde sin verksamhet,³⁶ intog en central roll då regler för arkitektens yrkesutövning fastslogs. Detta skedde under senare delen av 1890-talet, och man kan med fog påstå att den finländske arkitekten professionaliserades i detta skede.

Arkitekterna hade genom Fackklubben för arkitektur fått en förening, som även formellt skiljde dem från ingenjörerna. Den motsättning mellan ingenjörer och arkitekter eller mellan »konstnärarkitekter» och »ingenjörarkitekter», som man kunnat iaktta i Sverige,³⁷ tycks inte ha förekommit i Finland. Med grundandet av industriskolorna på 1880-talet uppkom emellertid ett annat hot mot arkitektens yrkesställning: den formellt utbildade byggmästaren. Inom Tekniska föreningen, som genom sin expertroll hade stort inflytande på det statliga och det kommunala beslutsfattandet, gjordes också förslag om begränsning av industriskolornas undervisningsprogram.³⁸

Ricken anser arkitekturtävlingen vara den viktigaste mekanismen genom vilken förhållandet mellan byggherren och hans arkitekt etablerades.³⁹ Tävlingen blev under 1800-talet allmän, särskilt för offentliga byggnader, och den antog till slut en särskild reglerad form, i t.ex. England år 1872.⁴⁰ I Finland förekom rikligt med ansatser till utvecklingen av en tävlingsinstitution. Inbjudningstävlingar var vanliga och för viktiga statliga byggnader anordnades även internationella tävlingar fr.o.m. 1870-talet. Det är betecknande att Polytekniska skolans byggnad gavs, i början av 1870-talet, i uppdrag åt Sjöström på grund av hans ställning. Redan några år senare anordnades för Finlands Banks byggnad en internationell tävling.

Som upphovsman till ritningarna och övervakare av arbetet vid ett stenhusbygge hade den utbildade arkitekten under senare delen av 1800-talet en etablerad ställning, som först vid sekelskiftet intogs av den utbildade byggmästaren. År 1879 skrev Scholander till C. G. Estlander:⁴¹

»I ditt land, liksom i mitt, är arkitekten ovillkorligen tvungen att förstå de hantverk, vilkas arbete skola stå under hans ledning, och han skall ensam giva dem den genomgående formklaven. Därför skall han som första underbyggnad hava de allmänna konstelementen, han skall vara god tecknare och så mycket som möjligt modellör; då först får han den överlägsenhet, som höves för att styra hantverkare, och då först har han någon visshet om, att vad han tänkt och velat blir utfört. Hans medium är icke blott den egna pensel- eller mejselförande handen, utan många andras händer och viljor, och dem skall han kunna styra.»

I samma brev talar han t.ex. också om de franska arkitekterna, som hade teknisk och konstnärlig expertis samt en högtstående hantverksskicklighet till sitt förfogande. I Sverige och Finland hade arkitekten nytta av att själv kunna så mycket som möjligt

av byggnadshantverket för att kunna handleda arbetarna.

Till fordringarna vid Konstakademins praktiska byggnadsskola hörde att eleverna skulle behärska mureriet. Chiewitz hade i början av 1830-talet praktiserat som murare.⁴² Av samma orsak hade också C. A. Setterberg och C. J. von Heideken avlagt gesällprov i mureri. Av intendentskontorets arkitekter tycks denna färdighet inte ha fordrats, trots att Engel enligt Gardberg kunde mura. Det var troligen Chiewitz, som enligt svensk praxis uppmuntrade sina elever att lära sig detta hantverk.⁴³

När man senare i Finland i större utsträckning började uppföra stenhus, gjorde murarfärdigheten den utbildade arkitekten särdeles väl lämpad att övervaka byggnadsarbetet. Arkitekterna rättade till och gav råd åt arbetsledarna och hantverkarna. När de utbildade byggmästarna övertog arkitektens uppgifter i arbetets ledning, betonades arkitektens roll som konstnärlig ledare. De tekniska installationerna, som i Finland under 1800-talet förekom i större utsträckning främst i offentliga byggnader, ombesörjdes av tekniker och ingenjörer.

Såsom också det tidigare Scholandercitatet visar, var arkitekten först och främst byggnadskonstnär. I Finland var arkitekten vanligen även ansvarig för byggets konstruktioner. Kraven på att utveckla konstruktioner och hantverk under 1800-talets tre sista decennier lade tonvikten på det rent tekniska utförandet. Fasadernas »prydlighet» och inredningarnas »smakfullhet» uppmärksammades också av allmänheten, även om arkitekturkritikens begreppsurval ofta var begränsad till mycket allmänna värdeomdömen. Det uppskattades dock att de utbildade arkitekterna ägde ett större formurval och en längre driven variationsförmåga än hantverkarna eller amatörerna, vilka också föll ur bilden under senare delen av 1800-talet.

Frågan om arkitektens konstnärsidentitet på 1800-talet är problematisk i ett land som Finland, vilken under förra århundradet hade en mycket utvecklad konstnärlig kultur. Den kan emellertid i någon mån mätas med i hur stor utsträckning arkitekterna idkade bildkonst och betraktade konstnärssammanslutningarna som sina referensgrupper. Scholander framstod som ett föredöme för sina elever, av vilka åtminstone F. A. Sjöström och Jac. Ahrenberg målade akvareller liksom sin lärare.

Utställningsverksamheten ger också en bild av arkitekternas konstnärsidentitet. Finska Konstföreningens utställningskataloger under de första decennierna efter föreningens stiftande innehåller en heterogen förteckning av kopior, originalarbeten och alster, som snarare visar prov på konstfärdighet än konstnärlighet. En del arkitekter ställde också ut sina arbeten vid konstföreningens expo-

sitioner. Dessa omfattade för det mesta byggnadsritningar och ornamentsstudier. På 1880-talet skedde en differentiering, och arkitekturstudierna försvann från konstutställningarna, som därefter med ett par undantag ägnades uteslutande åt bildkonsten. I och för sig betydde detta inte att man skulle ha slutat uppfatta arkitekturen som konst. Det dröjde emellertid länge innan arkitekterna började anordna egna utställningar.

En av arkitektens yrkesroller var att fungera som expert i byggnadsfrågor, t.ex. som medlem i byggnadskommittéer, i vilka man gärna invalde arkitekter. Dessa befattade sig med allt som hörde till byggnadsverksamheten. De utförde entreprenader, ledde företag som tillverkade eller sålde byggnadsmaterial och hängav sig åt byggnadspekulation.⁴⁴ Affärsmannen-arkitekten, som var vanlig i Finland under senare delen av 1800-talet, är ett tecken på att professionaliseringen ännu var ofullständig.

Det mångsidiga verksamhetsfältet upplevdes dock inte som oproblemiskt. I Tekniska föreningens arkitektklubb uppstod det 1896 diskussion om lämpligheten av att arkitekten kunde göra byggnadsritningarna och fungera som entreprenör vid ett och samma bygge. De äldre arkitekterna tycks ha ansett förfarandet korrekt, medan de yngre motsatte sig denna dubbelroll såsom varande oförenlig med arkitektens yrkesetik.⁴⁵

I takt med expansionen av byggnadsindustrin förbättrades också arkitektens sociala anseende. Hos oss märks detta i tidningsnotiserna om huvudstadens nybyggen. I notiserna på 1870-talet nämndes arkitektens namn sällan vid sidan av byggherrens. Som upphovsman till utställda ritningar noterades arkitekten på samma sätt som bildkonstnären. Däremot skildrade tidningarna inte arkitekternas resor och andra förehavanden, vilket var vanligt när det gällde målare, skulptörer, musiker eller skådespelare.

Åtminstone mot slutet av 1890-talet, då byggnadsnotiserna även blev utförligare och talrikare, började arkitekternas namn konsekvent nämnas i samband med uppgifterna om nybyggen. Dessa torde också ha varit tillförlitliga. Exempelvis refererades offentliga handlingar ibland mycket noggrant. Byggnadsnotiserna lästes av en publik som för sina ekonomiska intressens skull ville vara väl underrättad.

De tidningsnotiser från 1870-talet, i vilka arkitekters namn förekom, tycks för det mesta behandla tjänstemannaarkitekternas förehavanden, såsom tjänsteresor och utnämningar. Intresset riktade sig alltså främst på ifrågavarande persons offentliga ställning, inte på hans fackmässiga insats i samhällslivet.

2. Stilfrågan

Den historistiska arkitekturen

Kännetecknande för arkitekturen under 1800-talet var tillämpningen av förebilder från den historiska arkitekturen. Jag utgår här från en uppfattning om historismen i byggnadskonsten som uttryckts av bl.a. Åman,¹ Bringmann² och Schädlich,³ nämligen att historismen i arkitekturen inte är en traditionsbunden kopiering av gamla former⁴ utan en nyskapande metod.

Den historistiska metoden gav 1800-talsarkitekten ett rikt formförråd att välja ifrån. Kriterierna för form- eller stilvalet ligger i forskningens brännpunkt. Det går emellertid inte att ordna dem till ett system som kunde tänkas ha tillämpats följdriktigt och som på ett enkelt sätt skulle förklara mångfalden av arkitekturformer i 1800-talets byggnadskonst. Grunden till formspråkets utveckling ligger i ekonomiska, tekniska, ideologiska samt funktionella och innehållsmässiga faktorer, såsom Schädlich har påpekat. Han urskiljer dessutom följande specifika kriterier för stilvalet i 1800-talsarkitekturen: religionen, nationell betydelse, användningen eller ändamålet samt synpunkterna på konstruktion och estetik.⁵ Jag skisserar här den arkitekturhistoriska bakgrunden till Höijers arbeten utgående från de nämnda faktorerna och kriterierna med undantag av religionskriteriet, som jag inte anser ha varit av särskild betydelse vid utformningen av Höijers kyrkliga byggnader. Dessa var få till antalet och deras formgivning följde det i Finland allmänt godtagna bruket. De utgör därför hellre en funktionskategori.

För att få en uppfattning om de olika byggnadstyperna och deras förekomst i Höijers arkitektur, har jag tagit funktionen som basis för klassificeringen av materialet. Avsikten är främst en kartläggning av de olika byggnadstypernas förekomst.

1800-talsarkitektens viktigaste uppgift var att utveckla nya typer av institutionsbyggnader för nya samhällsfunktioner. I sitt arbete blev han också tvungen att svara på de krav som den snabba tillväxten av byggnadsuppgifterna ställde. Som en följd uppstod en mångsidig utveckling av den historistiska eller historiserande metoden. Inom arkitekturen och konsten hade visserligen redan tidigare använts historiska former för att betona kontinuitet och för att ge det nya konstverket en ideologisk samhörighet med någon historisk tradition.⁶ Under 1800-talet fick den historistiska metoden en större praktisk-funktionell betydelse än tidigare, och den utvecklades vetenskapligt genom arkeologisk och

historisk forskning. Även kännedomen om den vitruvianska formapparaten fördjupades genom arkeologiska utgrävningar. Rekonstruktionerna av den klassiska antikens byggnadsmonument utgjorde en väsentlig del av t.ex. de franska arkitekternas utbildning.⁷

Rumsbildningen i 1800-talets institutionsbyggnader och i seklets borgerliga bostadsarkitektur tillämpade förebilder tagna från den historiska arkitekturen, ibland t.o.m. genom att direkt utnyttja vissa historiskt utvecklade grundtyper.⁸ Bland olika tiders och olika kulturers byggnader fann 1800-talets arkitekter en större variation av mönstergilla arkitektoniska lösningar för samtida behov, än vad den klassiska antikens arkitektur eller det nedärvda byggnadsskicket kunde frambringe. Renässanspalatset t.ex. ansågs utgöra en lämplig modell⁹ som utnyttjades för ett flertal ändamål. Det blev viktigt inte minst för produktionen av hyreshus i 1800-talets storstäder.

För utvecklande av konstruktioner användes särskilt medeltidens arkitektur som förebild. På detta område utvecklades även helt nya lösningar i anslutning till byggnadsjärnet och i träkonstruktionerna. Till sin form följde de dock ofta mönster från murstensarkitekturen. Det är betecknande att 1800-talets stilarkitektur egentligen utgick från en klassificering av konstruktionstyper:¹⁰ kolonnbalkarkitekturen (antikens Grekland), rundbågen med motsvarande tunnvalv och kryssvalv (Rom, den romanska arkitekturen) och spetsbågen med sitt gotiska valvsystem.

Till de historiserande »välvda» stilarna anslöt sig en tredje valvkonstruktion, segmentvalvet uppbyggt av järnbalkar och segmentbågen. Systemet hade tillämpats av Schinkel i Bauakademies byggnad i Berlin enligt förebilder från engelsk fabriksarkitektur.¹¹ Stickbågen kunde också användas tillsammans med rundbågen i den s.k. rundbågsstilen.¹² Under århundradets senare del i Tyskland, då ett nytt intresse för nygotiken uppstod, tolkades segmentbågen däremot som ett gotiskt element eftersom det förekom i den nordtyska tegelgotiken. Det tillämpades särskilt i bostads- och fabriksarkitekturen.¹³ Trots att segmentvalvskonstruktionen med sina järnbalkar var en typ som hade utvecklats under industrialismens tidevarv sökte man alltså historiserande motiveringar för dess tillämpning.

De arkitekturstilar som tycks ha haft den största betydelsen för den finländska 1800-talsarkitekturen var rundbågsstilen och dess utlöpare nyrenässansen, som förekom i olika varianter, ofta som en dekora-tionsstil. Rundbågsstilen, som blev populär i Tysk-

land efter 1820-talet, representerade ett försök att tillämpa rationella murstenskonstruktioner. Dess utgångspunkt låg i den romanska kyrkoarkitekturen, som ansågs anknyta direkt till den romerska byggnadskonsten. Rundbågsstilen bröt därför inte med klassicismen på samma sätt som nygotiken, och den kunde också uppta element från renässansstilen, som också var en klassicistisk stil. Rundbågsstilen var dock eklektisk i den bemärkelsen att inom dess ram kunde former även från andra epokers arkitektur sammansvetsas till ett nytt formspråk som ansågs vara karakteristiskt för 1800-talet.¹⁴

Förutom den konstruktionsmässiga rationalismen, som kännetecknade frågan om olika bågformer och välvningssystem, hade den historistiska arkitekturen medvetet ideologiska anknytningar. Vissa historiska stilar betraktades på olika håll som nationella stilar, och till politiska ställningstaganden hörde även en förkärlek för någon viss stil.¹⁵ I detta sammanhang är särskilt rundbågsstilens och nyrenässansens politiska innebörd av intresse.

I Tyskland, som fram till sekelmitten upplevde en stark borgerligt liberalistisk politisk strömning, ansågs renässansstilen som ett lämpligt uttryck för det sekulariserade, liberala samhället. Denna riktning, som motsatte sig nygotiken som en reaktionär feodaladlig och kyrklig stil, företrädades bl.a. av Gottfried Semper.¹⁶ I Sempers arkitekturteori var samhällsformen, det sociala livet och därmed funktionen den främsta grunden för formspråkets utveckling. I konstnärligt avseende var den stil eller de stilar förebildliga som hade uppstått i de historiska samhällen som kom närmast det rådande borgerliga idealet.¹⁷ Ett exempel på stilen som uttryck för en politisk tanke är debatten om stortingsbyggnaden i Kristiania på 1850-talet. Emil Langlets projekt i rundbågsstil tolkades enligt Astrup som ett uttryck för en frihetssökande borgerlig anda.¹⁸

Under 1800-talets senare del, under den period som ibland kallats den stränga historismens tid,¹⁹ skedde delvis en avideologisering av arkitekturens formapparat. De byggnadsarkeologiska och arkitekturhistoriska undersökningarna hade gett upphov till åskådningar som Lindahl har kallat stilarnas idealtyper, dvs. bestämda uppfattningar om vad som kännetecknade någon viss historisk stil.²⁰ Idealtyperna ansågs vara normativa; stilelementen skulle tillämpas regelmässigt eller »stilrent».²¹

Detta kan tolkas som en standardisering av arkitekturens formapparat som svarade mot tillväxten av byggnadernas antal och utvecklingen av byggnadsmarknadens mekanismer. Sambandet mellan stilbegreppet och konstruktionen hade i stort sett upphävts, och stilvalet skedde som oftast godtyckligt eller med utgångspunkt i en konventionell tematisk historism. Det hörde till den historistiska

arkitekturens väsen att stilapparaten kunde tillämpas även för att skapa modestilar utan djupare ideologisk innebörd, och denna egenskap framträdde redan under historismens första tider.²² Den fria eklektiska metoden utan ideologisk anknytning som frambringade nya praktiska arkitekturformer, var även tjänlig för att befrämja arkitektens marknadsföring av byggnadskonstnärlig expertis. César Daly har karakteriserat den eklektiska skolans arkitekter vilka, enligt honom, uppfattade den historiska arkitekturen som en stor »portefeuille des motifs», på följande sätt:²³

»L'architecte éclectique est l'homme positif et pratique par excellence; il ne s'enthousiasme pour aucune époque particulière du passé; il ne se plonge dans aucun rêve d'architecture à venir. Sa notion de l'architecture est le plus souvent toute matérielle: bien construire, réaliser de son mieux toutes les conditions de commodité et d'harmonie plastique, et avant tout satisfaire le client, c'est là à peu près toute sa doctrine.»

Den historistiska arkitekturen i Finland

I stort sett följde samhällsutvecklingen i Finland de linjer som hade utstakats i mera industrialiserade länder. Arkitekturfenomenen nådde också detta land, men i regel långt efter det att de varit aktuella i t.ex. Mellaneuropa. Med detta menar jag inte yttre detaljer som härrörde ur något formspråkssystem såsom en stil (nyrenässans, nygotik osv.). Dessa kunde ibland på ett modebetonat sätt införas mycket snabbt i finländska byggnader, även om det skedde i starkt förenklad form. De fenomen som jag syftar på är av mera grundläggande natur och förknippade med produktivkrafternas utveckling. Denna inverkade direkt på byggnadstekniken och indirekt på frågor av estetisk och ideologisk natur såsom de olika byggnadsstilarnas tillämpning och ändringar i smakidealen.

Utmärkande för byggnadskonstens historia under 1800-talet är den ofta tillspetsade debatten om arkitekturstilarna, om restaureringen av särskilt medeltida byggnader, om den nationella arkitekturen och om den klassiska antikens arkitektur som underbyggnad för den akademiska undervisningen. Det finländska samhället var såtillvida efterblivet nästan hela århundradet igenom, att förutsättningarna för liknande frågeställningars behandling tycks ha uppstått först under 1880-talet med en kulminering av arkitekturideologiska ställningstaganden kring sekelskiftet. På grund av att problemen blev relevanta i ett mycket senare skede än i de längre avancerade länderna, är det inte alltid lätt att märka att det rör sig om samma frågor, ofta också om samma argument, som flera decennier tidigare framförts i

t.ex. Tyskland. De finländska ställningstagandena saknar också oftast den teoretiska skärpa som var utmärkande för 1800-talets framstående arkitekturförfattare. Man misstänker att de som i Finland skrev om arkitekturfrågor inte hade bekantat sig med den avancerade arkitekturteoretiska litteraturen i Mellaneuropa. Många frågor tycks inte alls ha blivit aktuella i Finland. En sådan var bl.a. det estetiska problem som uppstod vid järnkonstruktionernas användning. I Finland tillämpades inte under 1800-talet byggnadsjärn i större utsträckning vid husbyggen, och frågan om dess användning var främst av ekonomisk art. Vad järnkonstruktionernas estetik angick, nöjde man sig med konventionella lösningar.

Den finländska arkitekturen från 1860-talet till sekelskiftet har stilmässigt i allmänhet kallats »nyrenässans».²⁴ Inom forskningen har användningen av ett stilbegrepp som periodterm inte ansetts vara lyckat.²⁵ Lilius har också föreslagit alternativa uttryck för att karakterisera den finländska arkitekturen efter 1870 och framfört att beteckningen »nyrenässans» ska begränsas till en sådan arkitektur som sökte sina förebilder närmast i italienskt quattrocento. Han beskriver 1800-talsarkitekturen i förhållande till den klassiska vitruvianska arkitekturteorin och betonar dess betydelse för den finländska arkitekturen genom hela seklet.²⁶

Med utgångspunkt i tyska förhållanden har Börsch-Supan och Milde inte begränsat termen »nyrenässans» till någon viss period. De använder ordet för att beteckna tillämpningarna av renässansstilens olika varianter, den romerska högrenässansen, den franska, tyska, holländska osv. renässansen. Element från florentinskt quattrocento användes i Tyskland i samband med rundbågsstilen. Efterhand uppstod en blandstil av främst romanska och renässansformer, som var populär särskilt i Hannover och Berlin.²⁷ Det tycks främst ha varit den tyska arkitekturen som påverkade den finländska byggnadskonsten under senare delen av 1800-talet. Därför utgår jag från de stilbegrepp som använts vid utforskningen av den tyska 1800-talsarkitekturen.

Däremot är det befogat att anse den finländska 1800-talsarkitekturen som i grunden klassicistisk. Såsom tidigare påpekats var både rundbågsstilen och nyrenässansen klassicerande stilar. Gustaf Strengell, som genom sin utbildning måste ha haft en ingående kännedom om 1800-talets arkitekturmetoder, anser i en uppsats som publicerades 1903 att nyrenässansen var en utvidgning av klassicismen.²⁸ Ungefär två årtionden tidigare hade C. G. Estlander och Jac. Ahrenberg under signaturen »Scylla och Charybdis» kallat C. L. Engels byggnadsstil »renässans».²⁹

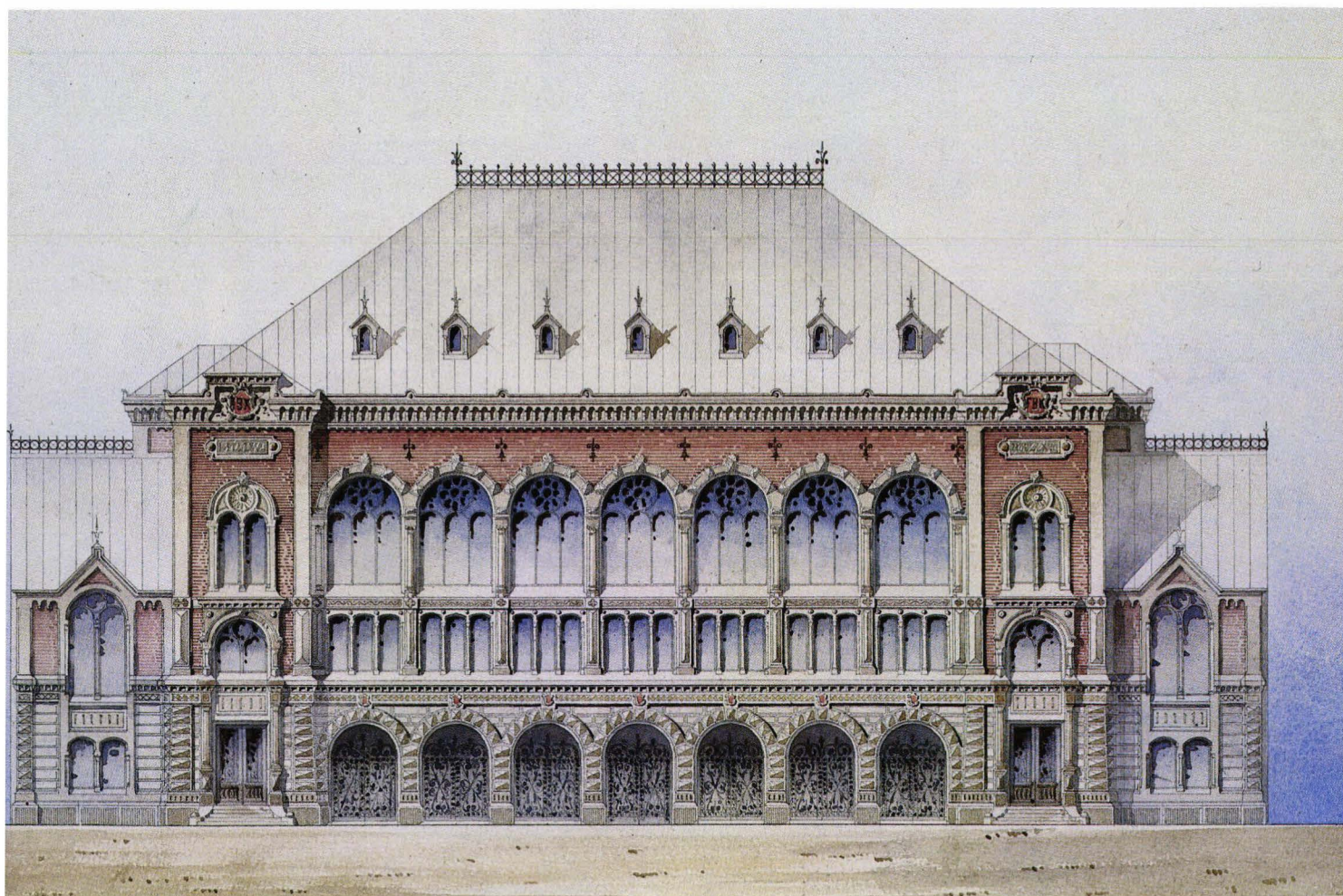
»Scylla och Charybdis» behandlade även den samtida finländska arkitekturen och dess stilkarakter. Författarna uttryckte sin uppskattning för en rik nyansering av listverk och dekorationer. Hampus Dalströms byggnader, som de ansåg företräda »berliner stilen», dvs. den stil som kännetecknade den preussiska arkitekturen efter Schinkel, kom till korta på denna punkt. I gardesmanegen hade överdirektören tillämpat »den romaniserande stilen», och detta verk fann »Scylla och Charybdis» bättre lyckat än Dalströms andra arbeten. Stilvalet ansåg de vara fördelaktigt i en byggnad av manegens typ, för rundbågsstilen var inte lika lagbunden som renässansen. Finlands Banks byggnad av Ludwig Bohnstedt nämnde de som ytterligare ett exempel på samma stil.³⁰

Det tycks som om den »romaniserande stilen» eller rundbågsstilen skulle ha ansetts lämplig för nyttobyggnader, därför att man kunde variera formapparaten enligt praktiska behov. Ahrenberg och Estlander konstaterade också att Finlands Bank försetts med välvda mellantak. Förmodligen var det denna konstruktion som både tekniskt och stilmässigt hade gett uppslaget till bankbyggnadens även till det yttre solida murmassa.

Nyrenässansformer dominerade den nya arkitekturen i Finland under 1800-talets sista skede. Denna stilens enhet fann signaturen »M. S.» monoton. Han skriver i början av 1890-talet att »den moderna renässansen . . . blivit Helsingfors älsklingsstil». Detta var i och för sig inte fel, men han efterlyste även andra stilarter och kritiserade det vårdslösa och okunniga sätt, på vilket man i huvudstaden tillämpade antikens kolonnordningar och renässansens ornamentik. Den »moderniserade renässansen» fann han dessutom överrik och åberopade i stället Engels arkitektur som en lämplig förebild.³¹

Genom det akademiska undervisningssystemet inpräglades det klassicistiska formspråket. Vid akademien i Stockholm begränsades undervisningen nästan helt till den klassiska antikens och renässansens arkitektur.³² Ahrenberg, som studerade vid akademien i början av 1870-talet, berättar om hur han fick öva sig i att kopiera och »restaurera» klassiska tempelbyggnader och hur han studerade pompejansk arkitektur.³³ I sin levnadsteckning över Scholander har Ahrenberg återgett dennes betraktelser över de olika stilarna som citat.³⁴ De torde alltså härröra från anteckningar som gjorts under föreläsningar.

Enligt Ahrenberg avfärdade Scholander både den romanska och den gotiska stilen, den förra som »antidiluviansk», den senare som »aldrig fullt hemmastadd hos oss i Norden». På grund av den korta utbildningstiden måste undervisningspro-

Detalj av förslag till hus för Helsingfors FBK i augusti 1883. Fasad mot Hagasundsgatan. HSM, MA. Reprofoto Simo Rista.

grammet begränsas till renässansen. Den fick företräde framom andra stilar, därför att

»dess rötter stå så djupt i antikens jordmån, att jag inom samma ram kan innesluta både grekisk och romersk konst, åtminstone som paralleller, fränsett att den räknar anförväntskap med de många arterna av romanisk konst och även låter denna stilart behärskas, åtminstone i flykten.»

Rundbågsstilen fördömdes alltså inte helt. Man kan nämligen förmoda att denna var liktydig med »de många arterna av romanisk konst».

Scholander föredrog renässansstilen framom andra också därför att den erbjöd flera olika varianter och därför inte blev enformig. Renässansstilen hade även givits en »viss svensk prägel» under Vasatiden. Jämfört med den svenska renässanskonsten stod sig de romanska och gotiska konstalstren i Sverige »slätt nog». Renässansen kunde, som »akademisk studiestil», hålla »den nordiska råheten» i tukt. Den representerade den europeiska bildningen. Kolonnordningarna måste man kunna, vare sig man sedan använde dem eller inte.

K. G. Nyströms beskrivning av Sjöströms undervisning vid Polytekniska skolan, senare Polytekniska institutet i Helsingfors, bekräftar att denne följde sin lärares mönster. Sjöström undervisade nästan enbart i den klassiska antikens och den italienska renässansens formlära. Någon gång kunde ritningsuppgifter för kyrkor i rundbågsstil ges, men även då var detaljbehandlingen i renässans. I skolans bibliotek fanns det också enligt Nyström »Rome moderne», d.v.s. *Edifices de Rome moderne* av Letarouilly. Den hade J. Hawerman använt vid övningarna i Konstakademiens lägre byggnadsskola på 1860-talet,³⁵ då både Sjöström och Højjer studerade där.

Vilken ideologisk betydelse hade den historistiska arkitekturen i Finland? Förutsättningarna för att utveckla en originell historistisk arkitekturtradition i Finland var små. Detta kommer tydligt fram om man jämför den finländska situationen med den som rådde i Mellaneuropa. Finländska arkitekter deltog inte i forskningen av historiska byggnadsminnesmärken, dvs. antikens och medeltidens arkitektur i Syd- och Mellaneuropa, ännu mindre i forskningen av arkitekturen utanför Europa. I Finland fanns ingen motsvarighet till historistiska skapelser såsom Dubans byggnad för Ecole des Beaux-Arts, vilken uppfördes som ett museum för nationellt fransk historisk arkitektur,³⁶ eller den franska eller tyska nyrenässansen som utnyttjade nationella historiska byggnader som förebilder.

Vid sitt årsmöte 1869 diskuterade Konstnärsgillet i Finland möjligheterna att utveckla en självständig nordisk byggnadskonst. Mötet kom till den slutsatsen att de monumentala byggnadsminnesmärkena

i Norden inte gav upphov till en nordisk arkitekturskola eller bjöd på lämpliga motiv för en speciell nordisk byggnadsstil. Det påpekades att formerna hade lånats söderifrån och modifierats p.g.a. tekniska brister och torftiga material, inte för att de avspeglade ett eget formsinne. Som exempel nämndes de medeltida kyrkornas ornerade gavelrösten. Däremot ansåg man att allmogens byggnadsskick var något som var säreget för Norden. Gillet beslöt också till överstyrelsen för allmänna byggnaderna inlämna en anhållan om att den skulle ta initiativet till en insamling av anteckningar om allmogens byggnader, arkitektoniska dekorationer, bohag osv.³⁷ Det är mycket osannolikt att man här skulle ha haft en speciell finsk eller finländsk stil i tankarna. Snarare såg man väl den folkliga träarkitekturen som en allmän nordisk företeelse.

En motsatt åsikt om den folkliga arkitekturens betydelse som inspiration till nya arkitekturstilar uttryckte C. G. Estlander 1878 i ett brev till Scholander. Dessa två brevväxlade med varandra på grund av två förtroendeuppdrag som Estlander fått av senaten. I samband med omorganiseringen av Polytekniska skolan till ett polytekniskt institut väcktes frågan om placeringen av arkitekturundervisningen och utformningen av dess innehåll, då det under lantdagen 1877 även framförts ett förslag om grundande av ett statligt konstinstitut. Estlander hade en central roll i behandlingen av dessa frågor.³⁸

Estlander uttrycker sitt ogillande över att man i de nordiska länderna försökte skapa nationella stilar och fördömer ett projekt i »fornnordisk» stil, som planerats av Dalström för Nyländska studentavdelningens byggnad. Estlander instämmer helhjärtat med Scholanders kulturpessimistiska syn på konstens möjligheter i de nordiska länderna. I Finland kunde man enligt Estlander bygga upp ett konstliv genom att först ge en grundläggande utbildning åt ungdomar som visat konstnärsanlag. Det var nödvändigt att se till att de kunde fortsätta sina studier utomlands. »Komma de sedan hem, är det bra, kunna de i utlandet göra sig gällande och bosatte, är det kanske ändock bättre.» Arbeten av dessa konstnärer som utstötts från hemlandet kunde tillsammans med utländska konstverk visas i Finland »till allmänhetens förbättrande».

Brevskrivaren anmärker att detta konstpolitiska program skulle få opponenter bland dem, som ville skapa en nationell konstskola, men han ansåg att konstfärdigheten skulle bli lidande om konsten förankrades i det nationella livet. Arkitekturen kunde Estlander av praktiska skäl inte helt förpassa till utlandet liksom bildkonsten, men även inom byggnadskonsten var möjligheterna till en nationell stil obefintliga. Estlander löser problemet om arkitekturens ställning inom undervisningsväsendet

genom att hänvisa till den tudelning av byggnadskonsten i det konstruktiva och det dekorativa som var typisk för förra århundradet. Det konstruktiva definierar han som proportioner. Inom proportionernas sfär kunde arkitekten vara originell och »även vid borgerliga uppgifters lösning» skapa nytt, men i ornamentiken hade allt redan prövats. »Stilen är gammal förstås, en av de fem ordningarna, men sammansättningen kan vara ny.» Av detta drog han den slutsatsen att de polytekniska läroanstalterna lämpade sig bäst för arkitektutbildningen. »Och ändå det stilistiska, utbrister Du förtvivlad över min enkelhet. Ja, det stilistiska tar man från Paris det göres i alla fall inte här i Norden . . .». Efter avslutade studier i de tekniska skolorna i hemlandet fick även arkitekterna dra söderut till Paris för att »se på huru man gör en ny stil» och för att lära sig att »göra med i den». ³⁹

Liksom Scholander, som ville lägga band på den »nordiska råheten», betonade också Estlander klassicismens betydelse. Hans konstsyn hade dock också en viktig ekonomisk aspekt. Konsten skulle bidra till att bygga upp det nationella hantverket genom att höja arbetarnas konstfärdighet och smak. De landsförvisade konstnärernas uppgift var att förmedla det kosmopolitiska modet och den smak som förhärskade i storstäderna. Enligt Estlanders tankegång skulle en nationell stil inte ha haft ekonomisk betydelse. Han ville t.ex. få till stånd en finländsk exportindustri. För att detta skulle vara möjligt krävdes det att de finländska produkterna till kvalitet och formgivning stod på samma nivå som utländska konsumtionsartiklar. Uttryck av den nationella särarten i konsten tilltalade mer de fennomanska kretsarna, som ville befrämja det finska språket och den finska kulturen. ⁴⁰

Arkitekturen var emellertid inte en vara som kunde transporteras, och den hade därför under tidens förhållanden inget exportvärde. Byggnadskonsten kunde bäst tjäna den ekonomiska företagsamheten genom praktiska tekniska lösningar av de inhemska »borgerliga uppgifterna». Utvecklandet av den tekniska sidan av byggnadskonsten eller »proportionerna» på nationell grund överensstämde också med den allmänt godtagna uppfattningen om inverkan av klimat, geografi, tillgängliga byggnadsmaterial och särskilda samhällsförhållanden på byggnadsskicket, något som ingick bl.a. i Sempers teorier. ⁴¹

Estlander kan ha funnit stöd för sitt tvivel på den fornnordiska stilen och överhuvudtaget på nationella stilar i t.ex. Rosengartens lättfattliga studie om de arkitektoniska stilarna. Boken anskaffades till Helsingfors universitetsbibliotek 1870 eller året efter utgivandet av den andra upplagan. Det konstateras i den att de norska stav-

kyrkorna var ett sällsynt fall av monumentalbyggnader eftersom de var av trä. Konstnärligt sett stod byggmästarna som uppfört dem dock på en låg nivå, vilket bevisades av att de valt ett lätt förgängligt byggnadsmaterial. Om den samtida arkitekturen i Skandinavien säger författaren att den saknade självständig karaktär, men han tillägger att även de tyska försöken hade visat att man inte kunde uppnå en nationell stil någonstans i Europa. Den internationella samfärdseln samt det materiella och andliga utbytet länderna emellan tvingade utvecklingen av arkitekturen överallt att följa det internationella mönstret. ⁴²

En ny inställning till den inhemska historiska arkitekturen höll emellertid på att växa fram. På 1870-talet inleddes åtminstone två händelseförlopp, som skulle visa sig viktiga för utvecklingen av en nationell historistisk arkitekturuppfattning. Det ena var Finska Fornminnesföreningens inventerings- och dokumenteringsexpeditioner, i vilka konstnärer och arkitekter deltog, och det andra var restaureringen av Åbo medeltida domkyrka. Marja Terttu Knapas har i sin opublicerade licentiatavhandling visat hur man till en början uppfattade kyrkan som en gotisk helgedom i en tämligen allmän bemärkelse. De första restaureringsförslagen var därför eklektiska projekt enligt utländska mönster. Så småningom kom man dock till insikt om att byggnaden hade en unik historia, och man förstod att restaureringen fordrade ett byggnadsarkeologiskt förarbete.

Kring sekelskiftet hade det inom den finländska arkitektkåren tydligt uppstått meningsskiljaktigheter, såsom tidningspolemikerna och de offentliga ställningstagandena visar. Var skiljelinjerna gick är inte lätt att bestämma. Motsättningen mellan äldre och yngre arkitekter tycks ha varit skarp. Språkfrågan, som var förknippad med kulturella och politiska ställningstaganden, kan tidigare ha inverkat i stridigheterna, men den tycks inte längre vid sekelskiftet ha varit högaktuell. ⁴³

Enligt Tuomi fördömdes utländska kulturlån, till vilka räknades även den svenska tidens byggnadsminnesmärken, av de extremt finsksinnade arkitekterna. Hon anser att detta var ett utslag av en anti-historisk hållning. Alternativet till stilarkitekturen var en mystisk urfinskhets, som de trodde sig finna i den karelska allmogekulturen. ⁴⁴ Karelianismen och de med den förknippade arkitekturexperimenten kan dock också tolkas inom en historistisk ram, om det kan anses att de finsksinnade inspirerades av Yrjö-Koskinens uppfattning om att »finskhetsen» besatt en historisk kontinuitet. ⁴⁵ Den gamla folkdiktningen och den karelska allmogekulturen uppvisades som tecken på den finska stammens skapande kraft. Med de metoder som stod forskningen till buds kunde deras ursprung och utveckling inte

preciseras kronologiskt, därför var det också lätt att tolka deras »finska» väsen som överhistoriskt, inte nödvändigtvis ohistoriskt.

Som exempel på ett annat slag av historistisk arkitekturtolkning kan nämnas de åsikter som Jac. Ahrenberg uttryckte kring sekelskiftet. Hos Ahrenberg var det fråga om en svensksinnad kulturideologisk inställning, men den fick också en arkitekturmetodisk betydelse. Som ett alternativ till gotikintresset på 1890-talet och kring sekelskiftet, gick han i sina restaureringsförslag tillbaka till Vasarenässansen.⁴⁶ Liksom signaturen »M.S.» rekommenderade han en återgång till Engels klassicistiska stil därför att den var billig och praktisk. Men han framförde också ett typiskt historistiskt argument mot nygotiska byggnader i huvudstaden; de passade inte in i Helsingfors stadsbild, som betingades av en klassicistisk stadsplan.⁴⁷ Ytterst var det säkert en fråga om att försvara den akademiska klassicistiska metoden⁴⁸ som genom Vasarenässansen kunde ges en nationell tolkning, i fall också den svenska tidens konst och arkitektur betraktades som nationella.

Tuomi har hänvisat till en mera romantiskt inställd historiserande riktning, som kan spåras i uttalanden om särskilt den medeltida byggnadskonsten. Dess förespråkare satte värde på den stämning som rådde i de arkaiska medeltidskyrkorna.⁴⁹ För dem hade arkitekturformernas historisk-litterära associationer mindre betydelse, medan dessa för t.ex. Ahrenberg utgjorde en viktig del av byggnadskonstens innehåll.⁵⁰

Höijers stil

Theodor Höijer hörde inte till de arkitekter som debatterade stilfrågor. Det är i hans arbeten som hans inställning till de historiska stilarna kan utläsas. Den tidigare nämnda signaturen »Scylla och Charybdis» jämförde Höijers och Theodor Deckers arbeten med de eklektiska principer som Charles Garnier i sin essäsamling *A travers les arts* hade framfört. I dessa byggnader såg »Scylla och Charybdis» ett uttryck för »läran om den obegränsade blandningen». Som exempel nämndes bl.a. två kyrkor av Decker, Alexanderskyrkan i Tammerfors och Sibbo nya kyrka. Författarna framhöll att dessa inte företrädde någon arkeologiskt riktig romansk stil, men att de motsvarade sitt ändamål och gjorde ett harmoniskt intryck. Höijer behandlade, enligt signaturen, nyrenässansen med romansk massverkan. Helt godtagbart var inte dennes sätt att införa stilbrytande motiv i samband med renässansstilen. Om Frans Sjöström skrev »Scylla och

Charybdis» att han bildade en egen skola som var påverkad av arkitekturen i Wien.⁵¹ Senare påstod Ahrenberg att också Höijer varit kraftigt påverkad av de österrikiska arkitekterna van der Nülls och Siccardsburgs arkitektur.⁵²

Efter Höijers död har hans vän och biograf Ahrenberg i två uppsatser med delvis samma innehåll karakteriserat Höijers levnadsverk och även fällt några ord om stilen i hans arbeten. Ahrenbergs åsikter är av intresse därför att han också själv kan ha påverkat Höijers synsätt. De två männen blev bekanta med varandra 1869 eller möjligen redan 1868, eftersom Höijer enligt Ahrenberg just hade återvänt från Stockholm och var sysselsatt med ritningsarbetet för Dalströms Studenthus. Vänskapen dem emellan tycks ha fortsatt livet ut. Ahrenberg påstår också att det var på Höijers tillrådan som han valde arkitektyrket och begav sig till Stockholm för att studera vid Konstakademien. Deras vänskap tycks också ha blivit fastare på 1890-talet då båda intog en försvarsställning gentemot den yngre arkitektgenerationen.⁵³ Ahrenberg och Höijer har åtminstone en gång samarbetat, nämligen i ett tävlingsförslag till saluhall i Tammerfors år 1896 (s. 148).

Ahrenberg indelar 1800-talets finländska arkitektur i tre skolor: Bassis och Engels klassicism, »förfallsperioden» och »Höijer–Sjöströms skola».⁵⁴ Tolkningen är subjektiv och gör knappast rätt åt det som åstadkoms under åren 1840–1870, men den återspeglar en värdering som tycks ha varit allmän. Bassi är klassicismens portalfigur i Finland och nämns säkert därför.

Om Höijers »tegelstil» konstaterar Ahrenberg att den egentligen var ett arv av Chiewitz, som Höijer senare utarbetade till en egen »stilart». Genom den bidrog Höijer också till att höja de krav som ställdes på landets tegelindustri.⁵⁵ När han betonade denna »tegelstil» ville Ahrenberg också visa att den äldre generationens arkitekter inte på alla punkter blev efter de unga i kravet på »äkta» byggnadsmaterial. Wasastjerna gör Höijer till en föregångare till denna riktning genom att med hans brandstationsbyggnad i tegel inleda sitt bildverk över sekelskiftets finländska arkitektur. Verket, som kom ut 1904–1908, är också tillägnat Höijer.⁵⁶ Strengell ger Höijer erkännande för införandet av teglet som fasadmateri- al, men anser att detta främst torde ha skett för dess färgverkan och inte som ett uttryck för en strävan efter konstruktiv sanning.⁵⁷

Vad Höijers stilsyntes av romanska drag och renässanselement beträffade, anser Ahrenberg att orsaken var delvis konstruktiv. Den tryckta valvbågen påstår han var ett motiv som Höijer hade infört i den finländska arkitekturen. Ahrenberg berättar också att Höijer uttryckte sig skarpt

ogillande om kolossalordningen eftersom den inte gav en sanningsenlig bild av våningsindelingen.⁵⁸

Restaureringen av den senmedeltida kyrkan i Helsinge 1893–1894 blev en parallell företeelse till restaureringen av Åbo domkyrka. Den hade också förstörts i en eldsvåda. Projektet belyser Höijers inställning till den historiska arkitekturen. Resultatet blev i mycket en nyskapelse. Man ändrade även medeltida detaljer som bevarats om de ansågs vara dåligt utförda eller avvek från den stil som – sannolikt på tillrådan av Ahrenberg – valts för restaureringen. Denna stil ansågs höra till »övergångstiden» mellan den romanska och den gotiska stilperioden och den framställdes som en spetsbågsstil med genomgående breda öppningar och svagt markerade spetsbågar. En ursprunglig stickbågad öppning utplånades i restaureringen, antagligen för att den inte ansågs höra till denna »övergångsstil». Vid restaureringen fästes ingen uppmärksamhet vid att de ursprungliga detaljerna kunde ha bidragit till stämningen i kyrkan.⁵⁹

Höijer, som var obehövad i restaureringsfrågor, hade säkert tagit intryck av Ahrenbergs restaureringsprojekt till Raumo kyrka som enligt Marja Terttu Knapas också följde »övergångsstilen». Liksom i Raumo tycks man ha misstagit sig på kyrkans ålder. Ahrenberg valde sina stilförebilder från den svenska konsthistorien och använde gärna, om än bara fragmentariskt, motiv från inhemska byggnadsminnesmärken.⁶⁰ I Helsinge kyrka syns spår av detta tänkesätt, men resultatet ger närmast ett intryck av nygotik.

Enligt Ahrenberg förhöll sig Höijer till den »nya stilen» som gjorde sig känd i slutet av 1890-talet och kring sekelskiftet med »sarkasmer och löje». Ahren-

berg påstår att han själv, tvärt emot vad Höijer gjorde, erkände den nya arkitekturens förtjänster. Detta påstående måste betraktas som en efterklokhet. Tölö folkskola, i vilken Höijer bröt med den traditionella symmetrin, visade dock enligt Ahrenberg att vännen kunde utvecklas som arkitekt.⁶¹ Också Strengell påpekar att Höijer smidigt anpassade sig till de nya strömningarna.⁶²

När Höijer, för att använda Ahrenbergs uttryck, »råkat i bakvatten» och hans arkitektur nagelfarits av »en viss klick», skred Ahrenberg till vännens försvar med en recension av Norrménska huset. Enligt recensenten hade Höijer bildat en egen stil där avvikelserna från arkitekturens klassiska regler var ett tecken på originalitet och djärvhet. Han påpekar att Höijers utbildning var bristfällig därför att denne tidigt dragits in i arbetslivet och inte fått tillfälle till utländska studieresor. Höijers stilkunnande baserade sig därför endast på bokstudier.⁶³

Höijer och Sjöström, som dominerade den nya arkitekturen i huvudstaden åren 1875–1890, tycks ha varit ett slags motpoler till varandra även om de i stort sett representerade samma arkitekturriktning. J. J. Tikkanen karakteriserar skaparna av »Höijer–Sjöströms skola»:⁶⁴

»I produktivitet kan ingen av våra arkitekter mäta sig med Höijer, som mer än någon annan bidragit till att giva Helsingfors dess förändrade karaktär. Till sitt skaplynne är han, man vore frestad att säga, den rena motsatsen till Sjöström. Fantasierik och originell söker han främst det livliga och glänsande, bekymrar sig föga om lugnet och stillheten, bryter linjerna, framskjuter gavlar och hörnpaviljonger, hopar massor av dekorativa element och klär det hela i brokig färgprakt. Det plastiska jämn-måttet i Sjöströms arbeten ersätter han genom en pittoresk effekt.»

II. UTBILDNING, VERKSAMHET OCH FÖRHÅLLANDE TILL BYGGHERRAR OCH ORGANISATIONER

1. Utbildning

Studier i Finland

Det som man vet om Theodor Höijers barndom är främst hämtat ur hans tidigare nämnda självbiografi. Höijer föddes den 20. 2. 1843¹ i Helsingfors som son till spegelmakaren och förgyllaren Henrik Höijer i dennes andra gifte med Maria Lovisa Selenius, dotter till färgarmästare Carl Fredrik Selenius i Borgå.² Henrik Höijer, som kallades fabrikant, hade invandrat från Sverige 1836, för att enligt en tidningsuppgift delta i återuppbyggnaden av Åbo domkyrka.³ Han uppges ha härstammat från en i Finland bosatt familj, som flytt till Sverige under stora nordiska kriget.⁴ År 1839 etablerade Höijer sin verkstad i Helsingfors,⁵ och av de uppdrag att döma som han anförtröddes, var han sannolikt den främsta i sitt yrke i huvudstaden.⁶

Som barn vistades Theodor långa tider hos morföräldrarna i Borgå, där han bl.a. började sin skolgång. Han berättar själv att fadern redan tidigt, så fort han började visa anlag för teckning, bestämde honom för arkitektbanan. I stället för leksaker fick han teckningsredskap. Den närmaste förebilden för de framtidsplaner som Henrik Höijer hade för sonen var hans vän G. Th. Chiewitz som han möjligen även var besläktad med.⁷

Höijer fick sin tidigaste skolutbildning förutom i en småbarnsskola i Borgå i lägre elementarläroverket i Helsingfors från vilket han fortsatte till det högre. I skolan hade han emellertid dålig framgång, och han överflyttades snart till Tekniska Realskolan, särskilt som dess program bättre överensstämde med hans egna intressen och faderns planer på arkitektyrket.⁸

Tekniska Realskolan i Helsingfors, som senare utvecklades till ett polytekniskt institut och slutligen till en teknisk högskola, var en av de tre tekniska skolor i landet som börjat sin verksamhet 1849. Skolan var i första hand tänkt som en utbildningsanstalt för blivande hantverkare. I undervisningsprogrammet ingick förutom religionslära och svenska – det sistnämnda som modersmål – realämnen, tyska, matematik, teckning och olika

praktiska övningar. Läroverket var en mycket anspråkslös inrättning och motsvarade knappast de samtida förväntningarna om en tidsenlig teknisk undervisning, som skulle råda bot på näringslivets efterblivenhet i det finländska samhället. Antalet elever som under 1850-talet genomgick den fyra-åriga skolkursen med avgångsbetyg var litet i jämförelse med antalet inskrivna. Skolan betraktades som en sista tillflyktsort för ynglingar, som saknade fallenhet och håg för studier, men vars föräldrar hade en social status som gjorde skolgången obligatorisk.⁹ Det var alltså ingen lysande utbildningsanstalt som Höijer skickades till, och han hörde även till de hopplösa elever som inte hade klarat skolgången i lärdomsskolan.

Theodor Höijer inskrevs i Tekniska Realskolan på vårterminen 1856, och han avgick vid slutet av höstterminen 1860 då hans far dog. Höijer slutade sina studier utan att ha genomgått skolans kurs i dess helhet.¹⁰ Enligt en ny förordning utökades Tekniska Realskolans program i december 1858 med bl.a. högre matematik, deskriptiv geometri, modellering och engelska, medan verkstadspraktiken bortlämnades.¹¹ Ur ett senare utfärdat intyg framgår det att Höijer bedrev studier i bl.a. följande ämnen: algebra, plan trigonometri, analytisk och deskriptiv geometri.¹²

Höijer berättar själv att han med framgång deltog i Tekniska Realskolans teckningsövningar. Hans lärare i kalligrafi, linear- och ornamentsteckning var konduktören vid intendentskontoret, Axel Hampus Dalström, sedermera överdirektör för överstyrelsen för allmänna byggnaderna. År 1859 blev Magnus von Wright lärare i teckning. Samtidigt infördes också modellering som läroämne med ornamentskulptören Maximinus Konstantin Broström som lärare.¹³

Henrik Höijer ville försäkra sig om att sonen på det konstnärliga området fick så mycket undervisning som möjligt. På sin fritid fick han därför besöka Finska Konstföreningens ritskola och ta extra lektioner av faderns vän, porträttmålaren J. E. Lindh. Höijer själv anser dock att dessa övningar varken bidrog till att höja konstintresset eller konstfärdigheten. Det gjorde inte heller ritlektio-

nerna hos Nils Österman, som var konduktör vid intendentskontoret.¹⁴

Höijer berättar inte själv någonting om sina lektioner i modellering. När den svenske ornamentskulptören Carl Eneas Sjöstrand på hösten 1856 för första gången besökte Finland, inrättade han genast en ateljé i Helsingfors. Där gav han lektioner i bildhuggeriets grunder åt några ynglingar, av vilka en var Theodor Höijer.¹⁵ I konstföreningens exposition 1857 ställdes också »eleven» Höijers studier ut tillsammans med W. Runebergs och A. Gyldeńs. Modelleringslektionerna måste ha fortsatt, för expositionen 1858 visade masker i lera gjorda av Höijer.¹⁶

Theodors teckningsfärdighet utnyttjades också i faderns verkstad. Han berättar själv att han tidigt sattes att rita lister, ramar och ornament. En serie akvarellerade möbelritningar bundna i bokform och bevarade från Henrik Höijers företag torde kunna tillskrivas Theodor Höijer.¹⁷ De något barnsligt gjorda möbelritningarna i biedermeierstil kan väl härstamma från tiden då Theodor besökte Tekniska Realskolan.

Höijer berättar att då han var sexton år gammal – alltså 1859 – fick fadern en beställning på altardekorationen för Gamla kyrkan i Helsingfors. Arkitekten som skulle leverera arbetsritningarna lät vänta på dem, varför Henrik Höijer till slut bad sonen göra dessa. Höijer har i sin självbiografi berättat om hur han förrättade uppdraget. Tyvärr måste man emellertid misstänka att Höijers minne sviker honom. Dokumenten visar nämligen att altaruppsatsen blev senast hösten 1854 färdig och uppställd i kyrkan.¹⁸ Theodor Höijer skulle ha varit elva år gammal, när han gjorde arbetsritningarna till den. Det är mera sannolikt att han sammanblandat detta arbete som han knappast deltog i med något senare uppdrag.

Theodor Höijer kan också ha utfört små arkitekturprojekt, särskilt efter det att han hade börjat i lära hos Chiewitz, vilket enligt honom själv skedde hösten 1861. I ett brev nämner han »ett stycke arkitektur» i Helsingfors, som han sade sig ha ritat redan 1858 eller 1859. Han berättar också om en övningsuppgift i Tekniska Realskolan år 1857, som anordnades som en arkitekturtävling.¹⁹

Höijer hann vara litet över ett år hos Chiewitz, innan denne dog i december 1862. Han återvände då till Helsingfors, där hans forne lärare Dalström antog honom som ritbiträde för sina privata uppdrag. Han tycks ha hjälpt sin chef med tävlingsritningarna för ett fattighus i staden. På våren 1863 biträdde han Dalström när denne gjorde ritningarna till piedestalen för Porthans staty i Åbo efter ett utkast som skulptören C. E. Sjöstrand själv hade

levererat. Ritningarna var Dalströms och Höijers bidrag till statyinsamlingen. Sällskapet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura uttalade nämligen sitt varmaste tack för arbetet som de hade gjort utan ersättning.²⁰

Medan Höijer ännu var elev i Tekniska Realskolan ville han avbryta sin skolgång och fara till sjöss. I självbiografin beskrivs dessa planer, som om det skulle ha varit fråga om ett personligt yrkesval, och ännu mycket senare skriver han till Ahrenberg att han troligen hade blivit en »välbeställd sjökaptan», om fadern inte hade dött och Chiewitz ingripit i hans framtidsplaner.²¹

Tekniska Realskolans matrikel visar att det var vanligt att skolans elever bytte ut skolgången mot sjömanslivet. Av de 21 ynglingar som samtidigt med Höijer inskrevs i skolan och som likt honom inte avlade examen, for inte mindre än åtta till sjöss.²² Tiden efter orientaliska kriget var präglad av förväntningar om ändringar i det finländska samhället. Stagnationen i Tekniska Realskolan verkade säkert frustrerande när hoppet om en liberalisering av näringslivet och om ett ökat välbstånd efter tronskiftet började växa. När sjöfarten, som under kriget avstannat åter började, tycks sjömanslivet ha blivit en lockelse för skolans elever. De flesta tycks inte heller ha blivit »välbeställda sjökaptenar». Man kan föreställa sig att Henrik Höijers och Chiewitz bemödanden om att hålla den unge Theodor på landbacken inte enbart motiverades av hans uppenbara anlag för arkitektyrket, utan också av yttre omständigheter, som kunde göra en begåvad men mera praktiskt än teoretiskt lagd ung man till äventyrare.

Höijers kortvariga men framgångsrika praktik som murare blev avgörande för hans framtid. Den sysselsatte honom med arbete, som tillfredsställde hans verksamhetslust. Han anser själv att det var fadern och Chiewitz som hade sett till att han fick anställning på teaterhusbygget i Helsingfors. Höijer har skildrat sina erfarenheter som murare i sin numera publicerade självbiografi. Han tycks ha blivit skicklig i yrket, och det var meningen att han vid stationshusbygget i Helsingfors skulle avlägga gesällprov, vilket dock inte blev av. Som kamrat vid murarpraktiken hade han under den första tiden Albert Mellin, även han elev vid Tekniska Realskolan. Denne blev senare arkitekt i Petersburg. Vid kyrkobygget i Nystad blev Höijer bekant med Chiewitz biträde, arkitekten Axel Loenbom som ledde arbetena. Loenbom var svensk till börd och han hade utexaminerats från Konstakademien i Stockholm 1857. Han anställdes senare vid intendentskontoret i Helsingfors.²³ På 1870-talet skulle han bli Höijers kompanjon i Byrån för Praktisk Byggnadskonst.

Bild 1. Theodor Höijer som akademielev i Stockholm på 1860-talet. HSM, BA. Repro-foto Museokuva.

Stockholm och återkomsten till Finland

Sommaren 1863 beslöt Höijer att fara till Stockholm för att studera arkitektur vid Kungl. Akademien för de fria konsterna. Han följde då närmast Theodor Decker, Frans Sjöström och Carl Theodor Mellgren i spåren. Dessa hade efter sin praktik hos Chiewitz börjat studera vid den svenska konstakademin, Decker och Mellgren redan i slutet av 1850-talet, Sjöström år 1861, efter en kort episod som sjöman.²⁴ Huruvida Höijer tidigare varit bekant med någon

av dem, framgår inte, men senast i Stockholm lärde han dock känna dem. Kontakterna med Decker och Sjöström fortsatte senare i hemlandet, men Mellgren flyttade till Ryssland redan innan Höijer hunnit avsluta sina studier.

Efter Henrik Höijers död hade sonen blivit medellös. Han började sina studier med hjälp av ett resestipendium från manufakturdirektionen. Fonden, som stipendiet ifråga betalades ur, var avsett för hantverkares studieresor och Höijer hade beviljats 400 rubel i egenskap av murare. En insamling som anordnades i Åbo av målaren

R. W. Ekman, samt ett litet arv inbringade en obetydlig tillägssumma.²⁵ Under hela sin studietid var Höijer tvungen att arbeta för att bekosta sina studier och sitt uppehälle. Detta har han också skildrat i sin självbiografi.

Även om Höijer inte hade kommit till Stockholm för att arbeta som murare, var det dock genom detta hantverk, som han till en början kunde försörja sig. Han tog anställning hos byggmästare E. Thavenius, en av de största byggnadsentreprenörerna i det dåtida Stockholm. Thavenius namn var honom bekant, därför att denne tidigare hade arbetat för Chiewitz. Efter någon tid lyckades Decker, som efter avslutade studier blivit kvar i Stockholm, skaffa en plats åt Höijer på Thavenius ritkontor. Det nya arbetet var närmare anknutet till arkitekturstudierna än murningen och gav också akademi-eleven nyttig praktik. Förutom av ritning bestod uppdragen av uppmättningsarbete på byggnadsplatser. Enligt Hesselman var det just på 1860-talet som den svenska byggnadsindustrin började moderniseras,²⁶ och Höijer fick stifta bekantskap med det nya byggnadsskicket hos Thavenius.

Höijer fick också anställning på arkitekt Gustaf Sjöbergs kontor. Detta skedde antagligen redan våren 1864. Som Sjöbergs ritbiträde arbetade han sedan ända tills han på våren 1868 återvände till Finland. Enligt egen uppgift deltog han i uppgörandet av ritningar till Mössebergs vattenkuranstalt nära Falköping, Blasieholmskyrkan i Stockholm, diakonissanstalten på Södermalm samt endel villor och andra privathus i Stockholm och på landsbygden. När han hade flyttats till högre arkitekturskolan vid akademien, blev han tvungen att uppoffra sina nätter för studieövningarna, då han på dagarna ritade hos Sjöberg. Arbetsintyget som Sjöberg skrev åt Höijer var berömmande. Denne hade framför allt visat »stor färdighet och skicklighet» som ritare och förvärvat sig ansenliga kunskaper i arkitektyrket.²⁷

Höijer arbetade också sporadiskt för sin lärare Scholander. Uppdragen tillföll Höijer om inte Sjöström av någon anledning kunde ta emot dem. De bestod av renritning och självständiga projekt för små byggen, som Scholander inte själv hann med och perspektivteckningar till dennes akvareller. I Scholanders räkenskapsböcker finns det endast en anteckning om erläggande av ett arvode till Höijer för »rithjälp». Sjöströms namn förekommer ofta och bekräftar Höijers uppgift om att det mest var honom som Scholander anlidade. Betalningen till Höijer är införd i anteckningsboken den 30. 3. 1867, och den kan ha varit för någon detaljritning till synagogan i Stockholm, som började byggas just detta år. Scholander tycks inte i sina räkenskapsböcker systematiskt ha antecknat de arvoden som

han erlade sina ritbiträden. Ibland specificeras inte mottagaren. Det arbetsintyg som Scholander skrev åt Höijer bekräftar att denne hjälpt till mer än en gång. Ett uppdrag som Scholander vidarebefordrade åt Höijer var ritningarna till piedestalen för Karl XII:s staty av J. P. Molin, vilken 1868 efter Höijers avresa till hemlandet restes i Kungsträdgården.²⁸

Om Höijers liv i Stockholm vet man just inte mera än vad han själv ansett värt att berätta. En korrespondens som adresserats till J. W. Appelgren avslöjar knappast något om tilldragelserna i Stockholm, men dock något om Höijers umgänge i hemlandet. Fyra av breven är skrivna av Höijer, resten av unga män som hörde till samma bekantskapskrets och av vilka somliga hade studerat vid Tekniska Realskolan.²⁹

I Stockholm bodde Höijer i en vindsvåning vid Drottninggatan 10. Han hade flyttat dit tillsammans med en landsman, som studerade vid musikaliska akademien, men som avled nyåret 1865.³⁰ Livet för en fattig akademi elev från Finland tenderade att bli enformigt:

»här är varje dag sig lik och vi roa oss vanligen med att gå på en hundfröjd där ganska snittiga flickor uppträda, d.v.s. i kostym, uppstoppade ben(?) m.m.; man kan där göra af med några glas punsch och do tioöringar; se där allt vad vi hava roat oss med och upplevat.»

Den första julen i Sverige firade Höijer tillsammans med några landsmän. På vårsidan beredde studierna mera arbete: »Vi rusta utav bara fan nu på akademien ty det lider mot slutet av termen». I mitten av mars skulle »man åter få begynna med det praktiska av byggnadskonsten».

Höijer var ingen flitig brevskrivare. Sommaren 1865 hälsar han från Ivar Aminoff, sedermera länsarkitekt i Viborg, som hade besökt Stockholm redan föregående sommar. Ett och ett halvt år hade nämligen förflutit sedan hans senaste brev till Appelgren. Också friherre Axel Mellin passerade Stockholm på hemvägen från en resa till »Europas huvud och storstäder, någonting som nuförtiden är en nödvändighet för en man av värld och värde».³¹

Det verkar som om Höijer liksom Decker hade velat stanna i Stockholm efter avslutade studier. Hans framtidsplaner påverkades säkert också av att han i Stockholm hade träffat sin blivande hustru Augusta Rosén. Hon flyttade senare till Finland, och i november 1870 stod bröllopet i Helsingfors. Stockholm drabbades på 1860-talet av en depression inom byggnadsindustrin, och missväxtåren i slutet av decenniet invercade också ofördelaktigt på det ekonomiska livet. Utsikterna i Sverige såg under nödåret 1868 inte mycket bättre ut än hemma i Finland. Höijer hade också lovat sin äldre bror Otto, som fortsatt faderns spegelfirma, att ta hand om företaget. Detta kan ha varit det avgörande motivet

för hemresan. Verkstaden lades dock ner eftersom Henrik Höijers främste biträde, som efter dennes död hållit driften igång, avled.³²

I Helsingfors lyckades Höijer emellertid genast få anställning hos Hampus Dalström, som höll på att rita Studenthuset. Höijer anlätades förutom för ritarbetet också som kvartersman, senare som kontrollant på bygget. Studenthuset blev färdigt 1870.³³ I januari samma år hade Höijer på Dalströms rekommendation blivit antagen som extra-ordinarie arkitekt vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna, till att börja med utan avlöning, men från och med juni 1871 med ett årligt arvode på 1200 mk. Arbetet i överstyrelsen bestod dock mest av renritning och i slutet av 1872 anhöll Höijer om avsked.³⁴

Kungl. Akademiens för de fria konsterna arkitekturskola

Jac. Ahrenberg har i sina biografiska anteckningar över Höijer betonat bristerna i dennes studiegång. Höijer saknade enligt honom djupare konstruktiva och matematiska insikter och genomgick endast akademins lägre arkitekturskola. Att han ändå var en skicklig konstruktör berodde enligt Ahrenberg på hans intuitiva förmåga att lösa tekniska problem. Ahrenberg framställer alltså Höijer som ett slags naturbegåvning. Höijers grundläggande kunskaper från elementarskolan och Tekniska Realskolan i Helsingfors kan inte ha varit särskilt goda. Det kan säkert också antas att hans allmänbildning var begränsad. Av de få skriftliga alster som finns bevarade framgår det att han kunde uttrycka sig kortfattat och väl, men ortografin är långt ifrån perfekt. Den blev dock bättre med åren. Höijer fick aldrig göra en grand tour till arkitekternas vallfartsorter. Studierna vid akademien i Stockholm framstår därför som desto viktigare då man tänker på hans utveckling till en i våra förhållanden framstående arkitekt.

Organisationen av den svenska arkitektutbildningen vid tiden för Höijers studier härrörde från 1840-talet. Undervisningen var indelad i en lägre och en högre arkitekturskola. Den förra var obligatorisk för inträde i den senare. Därtill fanns det en skild praktisk byggnadsskola för den byggnadstekniska undervisningen. I den lägre skolan började man med byggnadskonstens grunder, dvs. arkitekturtermer, kolonnordningar och byggnadsritning och fortsatte med deskriptiv geometri och perspektiv. Efter dessa teoretiska studier fick man börja i den praktiska byggnadsskolan, där man blev undervisad i allmän husbyggnadslära och fick kunskap om råmaterial och maskiner, hållfasthetsberäkning,

konstruktionslära med mekanik och statik, hantverkets olika grenar, uppgörande av kostnadsförslag och om byggnadslagstiftningen. I den lägre skolan fanns det också en avdelning eller en s.k. skola för ornamentsteckning och modellering efter förlagor, som samtidigt utgjorde en inledning till stilarna.³⁵

I den högre byggnadsskolan undervisades arkitekturen från en konstnärlig sida, främst med hjälp av tävlingsuppgifter av varierande omfång. I den högre skolans lägre avdelning gavs under läsåret två tävlingsuppgifter, i den högre avdelningen gavs ett s.k. stort tävlingsprogram för hela läsåret. Det hölls föreläsningar i arkitekturens historia, och genom dem skulle eleverna bekanta sig med viktiga byggnader och arkitekter i olika länder.³⁶ I den högre byggnadsskolan verkade också en ornamentsskola, där undervisningen försiggick i form av tävlingsprojekt. Studierna i den lägre byggnadsskolan beräknades ta fem år i anspråk, i den högre skolan ytterligare två eller tre år.³⁷

Undervisningssätten i den lägre och i den högre skolan skiljde sig från varandra. Det är svårt att fastställa vilken form undervisningen i den lägre skolan antog. Den omfattade sannolikt korta övningsuppgifter. I den högre skolan arbetade eleverna nästan uteslutande på självständiga tävlingsuppgifter. Undervisningen bestod främst i den kritik som de fick av läraren.³⁸

Ett lektionsschema för läsåret 1864–1865 visar hur studierna var uppdelade i skolor och hur många timmar eleverna undervisades i veckan:³⁹

Högre byggnadsskolan (Scholander)	4 t/v
Ornamentsskolan (Scholander)	4 t/v
Praktisk byggnadskonst (Rothstein)	4 t/v föreläsningar
Förberedande byggnadsskolan (Hawerman o. Hawerman)	4 t/v
Geometri- o. perspektivskolan (Nycander)	4 t/v
Konsthistoria (Sohlman)	2 t/v föreläsningar

Höijer inskrevs den 2. 10. 1863 i akademins lägre byggnadsskola och började sina studier i Hawermans förberedande byggnadsskola. När terminen slutade i mars 1864 godkändes hans kunskaper i den lägre skolans lägre avdelning och han flyttades till den högre avdelningen. Nycanders kurs i geometri- och perspektivskolan klarade han med »lovord».⁴⁰ Han kunde nu fortsätta också i den praktiska byggnadsskolan förutsatt att han behärskade vissa matematiska kunskaper.⁴¹ Samtidigt som han ritade och laverade kolonnordningar för Hawerman tycks han redan också ha deltagit i Scholanders kurs i ornamentsskolan.⁴²

Geometri- och perspektivundervisningen fortsatte under andra läsåret med deskriptiv geometri och dess tillämpningar. Höijer fick igen »lovord». Hans matematiska förkunskaper kan inte ha varit helt bedrägliga, eftersom han i mars 1865 godkändes av Rothstein i konstruktionslära i praktiska byggnadsskolans andra avdelning. Vintern 1864–1865 besökte han också den högre ornamentsskolan, där hans arbete utmärktes med »lovord». Höijer flyttades från den lägre till den högre arkitekturskolan i september 1865.⁴³

Det tycks vara klart att Höijer bedrev sina studier med framgång. Själv tillskriver han detta ritningsövningarna hos Chiewitz.⁴⁴ Alla studier gick emellertid inte lika lätt. Medan han redan gick i den högre arkitekturskolan, hade han ännu inte klarat alla kurser i praktiska byggnadsskolan. I mars 1866 underkändes han dessutom av Rothstein i läran om hållfasthet och stabilitet eller mekanik och statik. Med vitsordet »nöjaktigt» klarade han examen i kostnadsförslag, byggnadslagstiftning och redskap.⁴⁵ Antagligen avlade Höijer senare även sin examen i mekanik och statik. Om så var fallet, hade han genomgått den praktiska byggnadsskolan, även om det inte hade gått lika lätt, som de rituppgifter och tävlingsprojekt som han gjorde för Scholander. En snabb överblick av akademins handlingar visar att Rothsteins kurser var svåra för de finländska arkitectureleverna. Sjöström klarade sig inte bättre än Höijer. Båda tycks ha varit mera estetiskt än tekniskt lagda. Dessutom visar denna omständighet kanske något om de finländska förhållandena, där de tekniska kunskaperna säkert inte rönt samma uppskattning som i Sverige. I Finland hade man på den tiden säkert svårt att bilda sig en uppfattning om den tekniska och matematiska underbyggnaden för arkitektyrket, som ansågs nödvändig i mera utvecklade förhållanden.

Om innehållet av studierna kan man också få en uppfattning genom arkitekturskolans tävlings- och övningsuppgifter. Tidigare har det nämnts att Hawerman undervisade med hjälp av Letarouillys planschverk. Detta tycks ha skett i den förberedande skolans högre avdelning samtidigt som en del av eleverna var sysselsatta med s.k. restaurationsritningar. Dessa bestod av fasadritningar till givna planer eller tvärtom. År 1863–1864 hade övningsuppgiften i den högre avdelningen varit »ett mindre museum för en landsortsstad».⁴⁶ Höijer deltog antagligen inte ännu i denna övning, men de uppgifter som han fick syssla med var säkert av liknande art. Enligt en tidningsuppgift tilldelades Höijer våren 1866 en utmärkelse för det arbete som han hade gjort för prisämnet i den högre byggnadsskolans lägre avdelning.⁴⁷

Om man jämför tävlingsprogrammen i de två avdelningarna av högre arkitekturskolan med varandra, märker man att den högre avdelningens program syftade på byggnadsuppgifter som var mera krävande i socialt avseende. Läsåret 1863–1864 hade t.ex. högre avdelningens tävlingsämne varit ett furstligt sommarresidens och läsåret 1865–1866 en byggnad för en industriförening. I den lägre avdelningen förekom det ämnen som t.ex. borgarhus, byggnader vid en hälsobrunn, ett rådhus i en mindre stad eller en byggnad med föreläsningssal. Man behövde inte nödvändigtvis delta i tävlingarna. Byggnaden för industriföreningen fick två gånger ges som tävlingsämne innan den uppmärksammades.⁴⁸

Förutom de mera krävande tävlingsämnena anordnades det också s.k. eskisstävlingar eller »månadseskisser». Höijer blev en gång belönad för sin skiss till en basarbyggnad med högt glastak över gården. Priset torde ha varit den Ribbingska medaljen, som Höijer tilldelades 1868.⁴⁹ I ornamentsskolan hade han våren 1867 vunnit fjärde priset eller den Meijerska medaljen för en kandelaberitning. Den lägre avdelningens prisämnen var det året ett bostadshus på höstterminen, en begravningsplats på vårterminen. Höijer deltog i dem båda.⁵⁰

Lsåret 1867–1868 deltog Höijer i »det stora programmet» med vilket arbete han slutförde sina akademiska studier. Det stora programmet var den högre avdelningens prisprogram, som det året var en uppfostringsanstalt för 500 ynglingar. Fyra elever deltog i tävlingen. Höijer fick inget pris för sin insats, det fick däremot Sjöström som tilldelades det första priset eller Kungliga medaljen för sitt projekt.⁵¹ Ahrenbergs vittnesbörd till trots tycks Höijer alltså ha genomgått akademins arkitekturskola i dess helhet. Lyckligtvis finns det också ett annat bevis än hans egna ord för att han verkligen deltog i stora programmet. Både Höijer och Sjöström ställde nämligen ut sina tävlingsritningar vid Finska Konstföreningens exposition i Helsingfors våren 1869. Av sina akademiarbeten visade Höijer också den prisbelönade kandelaberitningen och ett projekt till ett lanthus, som hade varit prisämne år 1865.⁵²

Systemet med skisstävlingar och större tävlingsprojekt baserade sig på undervisningsmetoden vid Ecole des Beaux-Arts. En viktig del av undervisningen i den franska arkitekturskolan utgjordes av *concours d'emulation*. Dessa var projekteringsuppgifter av vilka ett visst antal var obligatoriska. De gavs och bedömdes av professorn i arkitekturteori. Skissuppgifter som skulle göras färdiga på tolv timmar aliterade med s.k. *projets rendus*. Dessa bestod vanligen av tre ritningar, för ut-

förändret av vilka eleverna fick två månader. För sina prestationer i tävlingsuppgifterna kunde eleverna belönas med medalj eller *mention*, som antagligen motsvarades av Konstakademins »lovord». Även de uppgifter som Scholander gav påminner om de franska. I den lägre klassen vid Ecole des Beaux-Arts kunde ämnet för ett *projet rendu* vara en liten skola, en samlingslokal, en liten järnvägsstation, en folkskola, ett stadshus för en liten stad, ett bibliotek, teaterbyggnader för provinsstäder osv. I den högre klassen gavs program för större skolor, museer, hotell, teatrar, stora bostads-

hus, dvs. uppgifter som anknöt till större städer. Badortsarkitekturen hörde också till favoritämnena.⁵³ Också det stora programmet vid Konstakademien påminde om tävlingen för grand prix, även om det inte var lika krävande. Den som vann tävlingen fick också ett stipendium för en längre utlandsvistelse, som motsvarade det franska Romstipendiet. Sjöström, som inte var svensk undersåte, fick nöja sig med medaljen från akademien. Det blev i stället finska staten som bekostade hans utrikesresa.

2. Höijer etablerar sig som arkitekt

Höijers arkitektbana kan indelas i två perioder, den ena sträcker sig från omkring 1870 till början av 1890-talet och den andra från omkring 1895 till 1905. Den första perioden uppvisar en stark utveckling. Till en början arbetade Höijer tydligen i skuggan av Frans Sjöström, men nådde i början av 1880-talet en lika erkänd ställning. Efter Sjöströms död 1885 var Höijer obestridligt den mest framstående arkitekten i Helsingfors. Hans karriär nådde sin kulmen omkring 1890. Depressionen i början av följande decennium medförde för Höijer, som påbörjat ett stort spekulationsbygge, en förlust av hela hans förmögenhet, som dock inte tycks ha varit stor. Avgörande för hans liv därefter var att han efter kraschen för sitt uppehälle blev beroende av sin yrkesverksamhet.

De första självständiga uppdragen

Nästan genast efter sin hemkomst från Stockholm började Höijer få självständiga projekteringsuppdrag. Hans första uppdragsgivare tycks ha varit bränneri- och bryggeriföretaget Sinebrychoff. Det uppstod ett affärsförhållande som blev viktigt för Höijer särskilt på 1870-talet, då han fick göra några av sina mest betydande tidiga projekt för den Sinebrychoffska firman. Genom sina byggnader blev Höijer så att säga delaktig i utvecklingen av ett av Helsingfors första storföretag. Under följande decennium vände sig Sinebrychoff till andra arkitekter, men på 1890-talet anlätades Höijer åter. Då behövdes emellertid få nybyggnader, eftersom den stora omdaning av bryggeriet hade slutförts redan under det föregående decenniet (bild 3).

Sinebrychoffs bränneri hade i årtionden hyrt brännvinsrättigheterna i Helsingfors och länge

Bild 2. Theodor Höijer 1868. Foto C. Hårdh. HSM, BA. Reprofoto Museokuva och Helsingfors universitets fotografiska institution.

varit det enda företaget i sitt slag i staden. Under senare delen av 1860-talet förbjöds hembränningen i landet och sprittillverkningen koncentrerades till några få företag. Det var emellertid främst genom öltillverkningen som firman växte till ett storföretag. Trots hård konkurrens behöll den sin ställning som landets största bryggeri.¹

Den baijerska öltillverkningsmetoden, underjäsningen, hade införts vid Sinebrychoffs bryggeri

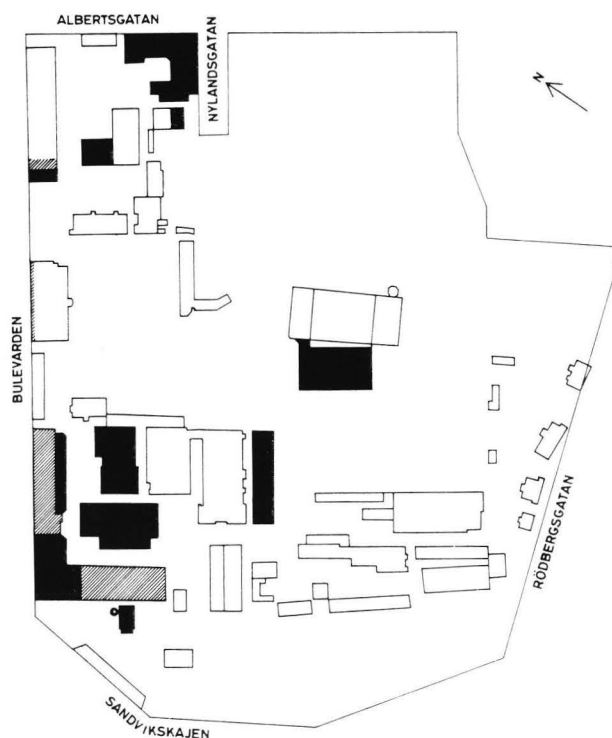

Bild 3. Sinebrychoffs fabriksanläggning omkring 1900. De av Höijer ritade nybyggnaderna är angivna med svart, om- och tillbyggnaderna med skraffering. Efter Axel Kajanders situationsplan i Sffa, GBR. Avritning Majja Haatainen.

redan på 1850-talet, och småningom undanträngde denna industriella metod den traditionella hantverksmässiga överjäsningssmetoden.² Tillverkningen av underjäst öl krävde industriella anläggningar med särskilda kalla lagerkällare.³ Det första arbetet som Höijer 1869 i december ritade för Sinebrychoff, var också en lagerkällare kombinerad med ett kornmagasin. Det nästa viktiga uppdraget var ett bryggeri av sten fyra år senare.⁴

Under den tidigare delen av 1870-talet gjorde Höijer också ritningar till ombyggnader och utvidgningar av den Sinebrychoffska anläggningen, bl.a. en omgestaltning av fasaden till firmans nyklassiska karaktärsbyggnad vid Bulevarden.⁵ Paul Sinebrychoff d.ä. hade omfattande ekonomiska intressen i huvudstaden. Han hade skaffat sig fastigheter och startat olika byggnadsföretag. År 1874 fick Höijer göra ritningarna till ett mindre stenhus i hörnet av Vilhelmsgatan och Mikaelsgatan. Huset låg på granntomten till den välkända badanstalten Vilhelmsbad, som ägdes också den av Paul Sinebrychoff. För Vilhelmsbad gjorde Höijer en tillbyggnadsritning, men projektet blev inte utfört. För Vilhelmsgatan 9 tycks Höijer också ha fungerat som entreprenör. Sinebrychoff hörde till dem som ville utveckla Järnvägstorget, för han köpte också gården vid Mikaelsgatan 17. För tomtens gatubyggnad av trä gjorde Höijer en ritning till fasadförändring 1876, men redan nästa år beslöt

man riva huset, och Höijer anlätades för att göra ritningarna till ett elegant trevåningshus.⁶

De numera förkomna ritningarna till några av Sinebrychoffs byggnadsprojekt på 1870-talet var förmodligen utförda av Höijer. Till dessa projekt hörde gården vid Andraegatan (numera Lönnrotsgatan) 35, där ett envåningshus av trä uppfördes. Sinebrychoff köpte gården 1873, och två år senare fick Höijer motta en betalning, som sannolikt var en del av entreprenadsumman.⁷ Vid industriutställningen i Brunnsparken 1876 hade Sinebrychoff uppfört en ölförsäljningspaviljong, som troligen ritats av Höijer. Hans position som arkitekt för utställningen förpliktade honom visserligen inte att göra ritningar för enskilda utställare, men han kan dock i egenskap av Sinebrychoffs då mest anlätade arkitekt ha ritat firmans paviljong. I varje fall vill jag gärna tillskriva byggnaden en stilens nydanare i det dåtida Helsingfors.⁸

Under senare delen av 1870-talet gjorde Höijer ritningarna till två viktiga byggnader för den Sinebrychoffska anläggningen. Den ena var den s.k. Bavariakällaren. Den andra var ett destilleringsverk i hörnet av Albertsgatan och Nylandsgatan.⁹

Det har inte helt kunnat klarläggas varför just Höijer blev Sinebrychoffs arkitekt. Brodern Otto Höijer var åtminstone fr.o.m. 1869 anknuten till firman som brännvinskonsult. Han intresserade sig dessutom för sociala och kommunala frågor, vilket gav honom tillfälle att knyta kontakter med kommerserådsinnan Anna Sinebrychoff.¹⁰ Otto Höijer kan alltså ha förmedlat sin brors beställningar från firman Sinebrychoff.

Från och med början av 1870-talet började även Helsingfors stad, före kommunalreformen 1875 egentligen Helsingfors församling, framstå som en betydande byggherre. Otto Höijer kunde som församlingens förtroendeman, senare som ordförande för fattigvårdsdirektionen,¹¹ göra sin bror känd bland stadens inflytelserika borgare och styresmän. Det förefaller därför inte underligt att Theodor Höijer nämns som medlem i den kommitté som kyrkostämman i november 1871 tillsatte för att granska ett förslag till jordfästningskapellet ombyggnad. Kommitténs arbete resulterade i flera förslag, alla troligen uppgjorda av Höijer.¹² Han fick också göra de slutliga ritningarna och leda arbetet (bild 4).

Församlingens andra omfattande byggnadsföretag i början av 1870-talet var en fattiggård som länge hade planerats, men vars byggande flera gånger blivit uppskjutet. Olika kommittéer hade dryftat frågan om ett nytt fattighus. Trots guvernörsämbetets uppmaningar hade inga definitiva beslut kunnat fattas.¹³ För Theodor Höijer var det säkert lyckligt att hans bror valdes till suppleant när den femte och sista fattighuskommittén tillsattes. Tf.

länsarkitekten Nestor Tallgren var också medlem, och det var säkert honom som man hade tänkt som företagets arkitekt. Det förberedande arbetet varade emellertid så länge att Höijer hann återvända från Stockholm och Otto Höijer bli invald i fattigvårdsdirektionen, innan något slutligt projekt förelåg. Otto Höijer invaldes vid samma kyrkostämma vid vilken Theodors ritningar till ett nytt fattiggårds-komplex i Tölö antogs¹⁴ (bild 5).

Den nya fattiggården visade sig genast otillräcklig, och även de kroniskt sjuka bland den växande arbetarbefolkningen kom på fattigvårdens ansvar, då sjukhusväsendet var outvecklat. I fattigvårdsdirektionens skrivelse till stadsfullmäktige 1875 nämns de kraftigt stigande hyrorna som en orsak till att det blivit omöjligt för »den arbetande och minst bemedlade befolkningen» att i hemmen sköta de kroniskt sjuka, invaliderna och mentalpatienterna. Till fattiggården hade man varit tvungen att ta emot sjuka, som egentligen inte hörde dit, men som inte heller kunde placeras i stadens kliniker och sjukhus. Ett fullmäktigeutskott kom till samma resultat som fattigvårdsdirektionen: fattiggården måste utvidgas med en sjukhusavdelning. Också en gudstjänstlokal behövdes. Utskottet hade också av Höijer beställt alternativa förslag till dessa utvidgningar. Till slut beslöt man uppföra en sjukhusbyggnad av sten för 40 patienter och utvidga en av gårdens byggnader med en gudstjänstlokal. Höijers slutliga ritningar antogs i april 1876. Han fick också uppföra byggnaderna på entreprenad.¹⁵

År 1874 kom det till kyrkostämman ett förslag från Helsingfors folkskoledirektion om uppförandet av två, eventuellt tre, nya folkskolor i Rödbergen, på Kampområdet och i Tölö.¹⁶ Planeringen av de nya folkskolorna avbröts emellertid tillfälligt, antagligen medan man inväntade att den nya kommunala förvaltningsreformen skulle träda i kraft och församlingen fråntas ansvaret för uppförandet av skolbyggnaderna. År 1875 tillsatte stadsfullmäktige också ett utskott, som skulle göra ett nytt förslag. Folkskoleinspektör Viktor Öhberg fram-

Bild 4. Jordfästningskapellet på Gamla begravningsplatsen i Helsingfors. De låga delarna på ömse sidor om förstugan är tillbyggnader från 1960-talet. Foto E. M. Viljo 1983.

höll att man med det snaraste borde uppföra en skola i hörnet av Timmermansgatan och den planerade förlängningen av Rödbergsgatan. Han hade även en ritning tillhands, som visade hur han hade tänkt sig byggnaden gestaltad.¹⁷ Vem som gjort denna numera förkomna ritning har inte kunnat fastställas, men den var antagligen av Höijer. När det slutliga utskottsförslaget ungefär ett år senare kom, åtföljdes det nämligen av ritningar som Höijer hade gjort på folkskoledirektionens beställning. Skolhuset byggdes också enligt hans projekt.¹⁸

Ett kommunalt uppdrag från 1870-talets början var den arkitektoniska gestaltningen av vattenborgen på Alphöjden. Om detta arbete har tyvärr endast fragmentariska uppgifter bevarats. Höijer nämner det i en av sina meritförteckningar.¹⁹

I början av 1870-talet utgjorde de privata byggherrarna för vilka Höijer utförde projekt, socialt sett en heterogen grupp, men inom denna grupp

Bild 5. Ritning sannolikt för Helsingfors fattiggårds huvudbyggnad i januari 1872. Måttskalan är i alnar. MVBHA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

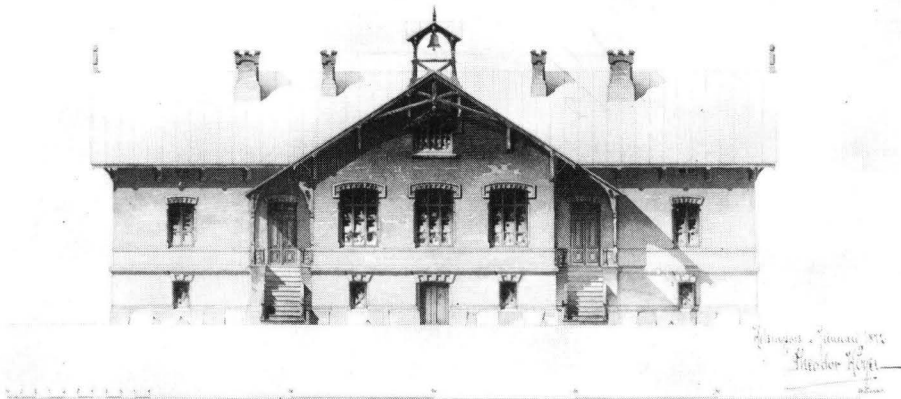

Bild 6. Fasadritning till Brunnsgratan 7 i juni 1873. Järnvägsstyrelsen, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

började huvudstadens borgerskap redan dominera. För handlanden Birger Tallberg gjorde Höijer i april 1870 ritningar till ett tvåvåningshus av sten vid Västra Henriksgatan²⁰ (nuvarande Mannerheimvägen). Ett annat tvåvåningshus var Brunnsgratan 7, som Höijer enligt Wasastjerna ritade åt färgarmästaren Ölander²¹ (bild 6).

Antalet hyreshus i flera våningar började på 1870-talet växa, och det var därför naturligt, att Höijer redan tämligen tidigt började få beställningar för ritningar till sådana byggnader. Redan det tidigare nämnda huset för Tallberg innehöll hyreslägenheter, men mera typiska spekulationsbyggen var Brunnsgratan 11 för bokhållaren W. Smolander och Mariegatan 12 för handlanden Karl Fredrik Blomberg. Ritningarna till båda husen är från 1873.²²

Bland de arkitekturritningar som utställdes vid ett möte i konstnärsgillet 1875 fanns enligt Helsingfors Dagblad²³ två projekt av Höijer, det ena till utvidgning av karaktärsbyggnaden på Peippola, det andra till »karaktärsbyggnaden å Hindsby gård». Peippola i Elimä socken ägdes av fältkamrer Emil af Forselles, gift med Louise Etholén, känd för sina religiösa intressen. Forselles gjorde stora skogsaffärer under uppsvinget i sågvaruindustrin i början av 1870-talet och grundade också själv ett sågverk. Hans affärsföretag drabbades av depressionen på trävarumarknaden, och efter stora förluster tvingades han att sälja Peippola. Ombyggnaden av gårdens corps-de-logis, uppfört 1847 och som Signe Branders fotografi ger en god föreställning om, var ett utslag av det tidigare välståndet.²⁴

»Hindsby gård» är ett gåtfullare fall, men troligen syftar benämningen på Hofgård i Hindsby i Sibbo socken. Enligt *Suomen kartanot ja suurtilat* flyttades den nuvarande karaktärsbyggnaden från Lövsta i Borgå socken till Sibbo i början av 1870-talet av dess dåvarande ägare friherre Axel Gustaf Mellin – samme Mellin som hörde till Höijers tidigare nämnda bekantskapskrets från Tekniska Realskolan. Huset blev färdigt på sin nya plats 1874. Samma år bytte gården ägare.²⁵

Villan Runolinna, som uppfördes vid Saima kanal mellan Lavola och Juustila slussar nära Viborg, ritades av Höijer 1873 för ingenjör Carl Fredrik von Schoultz. På 1800-talet hyrdes Runolinna av generalguvernör von Heiden som sommarresidens.²⁶ Betydligt anspråkslösare var de två villorna som enligt en och samma ritning uppfördes på lägenheten Bråvalla i Humleberg 55 på Helsingfors arrendemark i Tölö. Om byggherren finns det inga uppgifter.²⁷

En intressant ombyggnad, som belyser Höijers kontakter, var Severin Falkmans ateljé, som inreddes i en gårdsflygel i den Brummerska gården vid Alexandersgatan 14. Enligt Bergh deltog Falkman själv i planeringsarbetet.²⁸

Byrån för Praktisk Byggnadskonst

Höijer berättar att han och Sjöström valde att hellre samarbeta än att konkurrera med varandra. Resultatet av beslutet blev Byrån för Praktisk Byggnadskonst. Som kompanjoner upptogs också Axel Loenbom för att han hade långvarig erfarenhet av byggnadsyrket och Theodor Decker, som genom sina inflytelserika kontakter skulle skaffa byrån beställningar.²⁹ Byrån för Praktisk Byggnadskonst har ibland betecknats som Finlands första arkitektbyrå, men i detta sammanhang är begreppet något missvisande. I annonsen som publicerades i Helsingfors Dagblad den 1. 3. 1872,³⁰ dagen då byrån började sin verksamhet, meddelade de fyra arkitekterna att de ämnade betjäna allmänheten med »råd och upplysningar i till byggnadsväsendet rörande frågor», göra byggnadsritningar och kostnadsförslag av alla slag, både till nybyggnader och reparationer, värdera gårdar, utföra uppmätningar, rita planer till brandförsäkringsdokument samt leda byggen »efter viss procent». Enligt Höijers självbiografi hade kompanjonerna även för avsikt att ta emot entreprenader.

I Helsingfors fanns det åtminstone två andra byggnadsfirmor med ett liknande verksamhetsområde, F. W. Mieritz Tekniska Byggnadskontor och F. L. Calonius Arkitekt- och Byggnadskontor.

Mieritz och Calonius lovar i sina annonser som publicerades åtminstone i februari 1872 i Helsingfors Dagblad att utföra sysslor av liknande slag som Byrån för Praktisk Byggnadskonst, men också byggnadsarbeten på beting eller räkning. Det nya med Byrån för Praktisk Byggnadskonst var att flera arkitekter slog sig samman och bildade en gemensam firma. Helsingfors Dagblad, som publicerade en artikel om den nya byrån dagen innan den öppnades, betonar denna omständighet.

Den nya byrån försökte genast tränga sig in på byggnadsmarknaden. Medan det tidigare nämnda utskottet, som skulle göra ombyggnadsplanerna för stadens jordfästningskapell, ännu arbetade, började kyrkoförvaltningskommittén av någon anledning annonsera efter entreprenadanbud för kapellets ombyggnad, trots att inga slutliga ritningar ännu framlagts och godkänts. Anbuden skulle basera sig på en tidigare skiss av Höijer, som inte längre kunde anses aktuell, eftersom kyrkostämman hade tillsatt utskottet för att vidareutveckla byggnadsplanen. Byrån för Praktisk Byggnadskonst utnyttjade situationen och gjorde sitt anbud på basis av Höijers senaste ritningar. De konkurrerande spekulanterna för entreprenaden kunde inte känna till dessa ritningar. Ärendet slutade med att en ny entreprenadauktion utsattes och ett annat anbud valdes.³¹

På hösten 1872 blev byrån anlitad i frågan om vattenreservoaren, som enligt Endre Lekves tidigare uppgjorda plan för det nya vattenledningsnätet skulle uppföras på Alphöjden i Tölö. Kommerserådet Henrik Borgström, som fruktade att de nya anläggningarna skulle förstöra Tölöparken, hade bett sin svärson Decker att genom Scholanders förmedling skaffa ett utlåtande om vattenledningsprojektet av någon svensk expert.³² Det är inte känt hur saken utföll, men det var sannolikt genom Borgströms ingripande som man kom att dra försorg om det byggnadskonstnärliga intryck som vattenreservoaren skulle göra och hade Höijer att göra ritningar till dess arkitektoniska gestaltning. Det framgår inte om uppdraget gavs till byrån eller till Höijer personligen.

Det är överhuvudtaget omöjligt att reda ut, hur arbetena i byrån fördelades mellan de fyra kompanjonerna. Samtidigt som de var knutna till det gemensamma företaget, tycks de också ha tagit emot beställningar utan byråns förmedling. Det enda kriteriet då det gäller att skilja mellan byråns projekt och Höijers privatarbeten, är byggnadsritningarnas signering. Om byråns stämpel inte finns på ritningen, har jag antagit att det rört sig om ett projekt för vilket Höijer personligen hade blivit anlitad. Om ritningarna kommit bort går det inte att fastställa vilken byråns andel i de olika projekten var.

Att byrån redan efter 3–4 års verksamhet upplöstes kan ha berott på att de gemensamt antagna arbetena var obetydliga i jämförelse med vad Sjöström och Höijer privat tog emot. Vid byrån uppgjorde Höijer ritningar till den tidigare nämnda utvidgningen av Vilhelmsbad, till en tillbyggnad av det gamla Sinebrychoffska bränneriet, till ett gårdshus för köpmansänkan Eugenia Soltikoffs gård vid Södra Esplanadgatan 20 i hörnet av Högbergsgatan och till en ändring av det gamla fattighusets bostadsbyggnader, den s.k. övre fattighusgården vid Nikolajgatan, till folkskola.³³ Änkan Soltikoffs byggnadsföretag stred mot de bestämmelser som Helsingfors nybyggnadskommitté 1822 gett för tomten.³⁴ Kanske hade hon på grund av denna komplikation anlitat byrån, som antagligen också fick ombesörja den byråkratiska delen av byggnaderna. Höijer bodde också själv en kort tid i Soltikoffs gård.³⁵

Ett intressant uppdrag som byrån, enligt Wasastjerna, utförde var utvidgningen och inredningen av Ekbergs Café vid Alexandersgatan 52 år 1873. Sägägare och affärsmän hade under trävaruhandelns gyllene år i början av 1870-talet blivit stamkunder på cafét. Den nya inredningen föranleddes säkert av den nyrika kundkretsens extravaganta behov och den gjordes enligt »utlandets elegantaste mönster».³⁶

Byrån misslyckades med två beställningar som kunde ha gett den anseende som projekterare av tidsenlig institutionsarkitektur. Sommaren 1874 beställde Jakobstads stad enligt Söderhjelm ritningar till ett nytt stadshus från en byggnadsbyrå i Helsingfors, som knappast kan ha varit någon annan än Byrån för Praktisk Byggnadskonst. Förslaget bemöttes dock med skarp kritik av rådhusstämman.³⁷ I stället gavs Georg Wilenius, arkitekt vid det statliga byggnadsämbetet, i uppdrag att göra ritningarna till stadshuset.

Antagligen var det Sjöström som uppgjorde det förkastade förslaget till Jakobsstads stadshus. Höijer kan ha fått de mera tekniska uppdragen på sin lott. Om detta vittnar bl.a. att det var han som å byråns vägnar gjorde skisserna till universitetets patologisk-anatomiska institut. Projektet representerade en ny typ av akademisk institutionsbyggnad. De tekniska krav, som bygget innebar, var en följd av att den spekulativa patologin hade ersatts av den empiriska och experimentella patologiska anatomin. Professorn i patologisk anatomi och statsmedicin, Otto. E. A. Hjelt, vars bygge man kan säga att det nya institutet var, berättar i sin byggnadsrapport att han vänt sig till »några härvarande arkitekter» men snart kommit till den slutsatsen att det var absolut nödvändigt att anlita en arkitekt med kännedom om patologiska inrättningar. Hjelt råd-

frågade en kollega i Sverige och ritningarna beställdes av en arkitekt som hade ritat patologiska institutets byggnad i Stockholm.³⁸

Byrån för Praktisk Byggnadskonst upplöstes 1876. Axel Loenbom, som hela tiden varit anställd vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna, utnämndes till länsarkitekt i S:t Michel. Decker drog sig tillbaka med motiveringen att hans värdefulla kontakter inte varit till någon nytta för företaget. Upplösningsprocessen hade kanske börjat redan tidigare, men Sjöström och Höijer som hade blivit osams höll ihop en tid, antagligen därför att de samarbetade på bygget av järnvägsstyrelsens bostadshus i hörnet av Hagasundsgatan (nuvarande Centralgatan) och Brunnsgränd. Beställningen torde ha gjorts redan 1875, men ritningarna är signerade något senare. Båda arkitekterna har skrivit sina namn på dem, och enligt Gustaf Nyström hade Höijer gjort planerna, medan Sjöström hade svarat för fasaderna. Sjöström torde allena ha tagit hand om bygget; byrån fortsatte som Sjöströms företag. Nya ritningar – huset höjdes med en våning – gjordes i oktober 1876, och dessa bär endast Sjöströms namnteckning.³⁹ Man torde dock ha bibehållit Höijers planer.

Entreprenader och lärarverksamhet

Det är tydligt att de entreprenader som Höijer utförde, Vilhelmsgatan 9 åt Sinebrychoff 1874–1875 och utvidgandet av fattiggården 1875–1876, genomfördes under en tid då Byrån för Praktisk Byggnadskonst redan var i upplösning. De egna uppdragen bidrog säkert till att intresset för det gemensamma företaget svalnade. En annan orsak kan ha varit att Höijer åtminstone redan 1875 samarbetade med Carl Gustaf Hiort af Ornäs, en från Sverige inflyttad arkitekt, som var verksam i Finland fram till sekelskiftet som byggnadsentreprenör. Hiort af Ornäs var Höijers studiekamrat från akademien i Stockholm, och han lär ha kommit till Finland på dennes uppmaning. Om deras samarbete nämner Höijer att Hiort af Ornäs svarade för uppförandet av byggnaderna och för ekonomin, medan han själv tog hand om den arkitektoniska projekteringen.⁴⁰

Några exempel på detta samarbete är Andraegatan 35, fasadförändringen till karaktärsbyggnaden, Bavariakällaren och destilleringsverket för Sinebrychoff vilka utfördes under åren 1875–1880.⁴¹

För Helsingfors Utskänkningsaktiebolag, som köpt gården Bernhardsgatan 5 för att där öppna ett utskänkningsställe, gjorde Höijer år 1875 ändringsritningarna till den enkla gatubyggnaden av trä,

och tillsammans med Hiort af Ornäs utförde de ombyggnaden på entreprenad.⁴² Också senare utförde Hiort af Ornäs ibland entreprenaderna till byggnader som Höijer hade ritat, men de byggen i vilka de hade gemensamma ekonomiska intressen torde ha uppförts på 1870-talet. I sin självbiografi konstaterar Höijer att det inte gick att jämka ihop arkitektens och entreprenörens uppgifter och att samarbetet med Hiort af Ornäs därför inte kunde fortsätta. Emellertid hade han ännu så sent som år 1896 försvarat arkitektens rätt att både utföra projektet och verka som entreprenör vid ett och samma bygge.⁴³

Den tidigare vänskapen med Sjöström var orsaken till att Höijer på hösten 1872 anställdes som lärare i frihandsteckning och ritning vid Polytekniska skolans förberedande avdelning, en tjänst som innebar att han mot ett årligt arvode på 1000 mk undervisade tio timmar i veckan. På hans anhållan höjdes lönen till 1500 mk. Man var synnerligen imponerad av de framsteg som eleverna gjorde under Höijers ledning. Gustaf Nyström anser också att Höijer, som tillämpade de nya teckningsmetoder han hade lärt sig i Stockholm, undervisade på ett sätt som saknade motstycke i landets tekniska skolor och som efter Höijers tid aldrig överträffades.⁴⁴ Detta var ett generöst uttalande om man betänker att Nyström själv en tid innehade samma lärarbefattning. Den biträdande teckningslärartjänsten ändrades nämligen senare till en assistentlärartjänst i arkitektur.

Åren 1873–1876 undervisade Höijer också i teckning vid Helsingfors realskola och läsåret 1902–1903 i linearritning vid Polytekniska institutet. Den sistnämnda befattningen antog han säkert främst av ekonomiska skäl.⁴⁵ Fast han ansågs framgångsrik som lärare var undervisningen endast en bisyssla.

Enligt Polytekniska skolans program omfattade undervisningen frihands- och ornamentsteckning efter planscher och gipsmodeller samt lavyr. Skulptören Ville Vallgren, som studerade vid Polytekniska skolan, påstår sig att som Höijers och Sjöströms favoritelev ha fått arbeta med mera avancerade uppgifter än de andra eleverna, bland annat polykroma »pompejanska» ornament. Vallgren fick även arbeta med fjäderpenna, en teknik som Höijer enligt honom hade lärt sig av Scholander.⁴⁶

År 1873 fick Höijer ett resestipendium till världsutställningen i Wien. Summan på 1200 mk beviljades honom i egenskap av Polytekniska skolans lärare. Resebidraget tycks ha stått i samband med det att Helsingfors Slöjdskola ville skicka till Wien en person, som förstod sig på teckningsundervisning, för att köpa modeller och förlagor samt få upplysningar om nya undervisningsmetoder. Det

hade varit tal om att Sjöström skulle få göra resan på statens bekostnad, men chefen för senatens finansexpedition, Victor v. Haartman, ansåg att stipendiet borde ges åt någon som ännu inte hade fått göra en studieresa. Han rekommenderade Höijer åt slöjdskolans organisatör, C. G. Estlander. Resultatet blev att både Höijer och Sjöström fick resestipender till Wien, och att slöjdskolan beviljades pengar för att skicka dit arkitekten Florentin Granholm, skolans föreståndare.⁴⁷

Höijers reseberättelse för finansexpeditionen har tyvärr inte bevarats. I sin självbiografi talar han om »en studieresa till Tyskland», vilket tyder på att han begagnade sig av tillfället att i Tyskland besöka orter som intresserade honom. Det enda vi vet om denna resa är att den gick genom Köpenhamn.⁴⁸

Det är tänkbart att Höijer vid tiden för Wienresan ännu undervisade vid den tidigare nämnda slöjdskolan. När den 1871 inledde sin verksamhet hörde Höijer sannolikt till dess första oavlönade lärare.⁴⁹ När slöjdskolan några år senare fick en fastare ställning, fanns Höijer inte längre bland lärarna.

Om Höijers privatliv under dessa år finns få uppgifter. Tre av familjen Höijers fem barn föddes under åren 1871–1874, Elsa, Signe och Theodor, som blev skeppsbyggnadsingenjör. I början av 1880-talet föddes ytterligare två döttrar, Greta och Thora.⁵⁰

Genombrott och utvidgad praktik

Byggnaden för Allmänna Finska Industriutställningen 1876 kan betraktas som Höijers genombrottsarbete. Förberedelserna till en finsk industriutställning hade inletts redan på 1860-talet. De hade emellertid avstannat på grund av nödåren. När landet sedan ekonomiskt hade repat sig och även upplevt en märklig uppblomstring i början av det följande decenniet, togs frågan om industriutställningen upp igen. Det slutliga förverkligade projektet startades av en grupp industrialister, som i januari 1875 sammanträdde för att göra upp ett förslag. Detta fick ett välvilligt mottagande i senaten.⁵¹ I en interimsstyrelse, som skulle förbereda utställningen, och i arbetsgruppen, som skulle planera för utställningsbyggnaden, invaldes Theodor Decker. Han blev också medlem i den verkställande utställningskommittén tillsammans med några framstående representanter för landets näringsliv och förvaltning, t.ex. disponenten för Nokia Aktiebolag, Fredrik Idestam, och chefen för järnvägsstyrelsen, statsrådet Georg Strömberg.⁵² F. A. Sjöström fick i uppdrag att rita utställningens medalj,⁵³ och Höijer blev dess arkitekt. Arkitekterna i Byrån

för Praktisk Byggnadskonst var sålunda i ett tidigt skede anknutna till utställningsprojektet.

Den materiella belöningen för utställningsbyggnaden blev avsevärt mindre än vad Höijer hade tänkt sig (s. 58). Desto mera beröm fick han för den. Ritningarna visades i konstutställningen, och Höijer tilldelades en av de tre silvermedaljerna som gavs för utställda arkitekturritningar. Juryn anmärkte att utställningsbyggnaden »icke egentligen kan hänföras till arkitektonisk konst i dess högre betydelse». Medaljen var ett erkännande för »det både i praktiskt och estetiskt hänseende utmärkt lyckade sätt» på vilket Höijer hade löst uppgiften.⁵⁴ Arkitekten hade dock en underordnad roll i utställningens sociala hierarki. Han fick ingen inbjudan till den stora middagen som utställningskommitténs ordförande höll för kommittén, kommissarierna och centraljuryn. Tillsammans med byggmästaren hade han bespisats några dagar tidigare vid en anspråkslösare tillställning.⁵⁵

Efter framgången med utställningsbyggnaden var Höijer en känd arkitekt också utanför huvudstaden. När Nokia Ab:s huvudkontor flyttades från Helsingfors till fabriksanläggningen i Nokia, uppfördes det på gården som saknade karaktärsbyggnad en disponentbostad. Ritningarna beställdes av Höijer 1877.⁵⁶

Ett år senare lyckades kyrkoherden i Messuby, Josef Grönberg, slutgiltigt driva igenom ett förslag till en ny kyrka för församlingen. Den gamla senmedeltida kyrkobyggnaden påstods vara i så dåligt skick att en grundlig reparation skulle kosta mera än en nybyggnad. Efter byggnadssyn, som förrättades av länsarkitekten i Tavastehus, meddelade avsyningsskommittén församlingen att det inte ansågs möjligt att reparera den gamla kyrkan. Församlingen fick nöja sig med detta besked och godta förslaget om uppförandet av en tegelkyrka för 1000 personer. I byggnadskommittén invaldes ett antal bönder och Grönbergs svärson Knut Stjernvall, som innehade ett tegelbruk på sin jordegendom Vilunen. Teglet till kyrkan levererades också av Stjernvall.⁵⁷ Höijers skiss till Messuby kyrka är daterad i december 1878, och huvudritningarna blev färdiga ett par månader senare.⁵⁸

Grönberg var bondeson till sin härkomst. Han hade tidigare varit med i väckelserörelsen. Som långvarig kyrkoherde i Messuby och Tammerfors blev han känd för sina bemödanden om församlingslivet och för en självrådighet, som gränsade till despotism. Som organisatör kan han jämföras med en annan av Höijers uppdragsgivare, F. W. Grönqvist, vilken han till sinnelaget tycks ha liknat. Messuby kyrkobyggnadsprojekt genomfördes samtidigt som Alexanderskyrkan i Tammerfors planerades. Grönberg deltog också i detta arbete.⁵⁹

Det är möjligt att det var Alexanderskyrkans arkitekt, Theodor Decker, som skaffat sin vän Höijer uppdraget att rita Messuby kyrka.

Bland de byggherrar som under senare delen av 1870-talet anlidade Höijer som arkitekt, fanns även ett consortium, som bildats inom Lutherska Evangelieföreningen. Föreningen som stiftats vid årsskiftet 1872–1873 rekryterade sina medlemmar främst bland präster med lågkyrkliga åsikter, bland lägre ämbetsmän, handlande och hantverkare. De evangeliska höll till en början sina möten i hyrda lokaler och saknade en fast organisation. Consortiet, som beslutat uppföra ett bönehus i Helsingfors, bestod av burgnare medlemmar i stadens evangelieförening. I spetsen för företaget stod handlanden Birger Tallberg som Höijer tidigare hade ritat ett bostadshus åt. Föreningen hade grundat en byggnadsfond som övertogs av consortiet. Eftersom initiativtagarna skulle stå för alla omkostnader som inte kunde täckas med fondens medel, ansåg de sig som en särskild bönehusdirektion kunna administrera byggnaden och utöva kontroll över dess användning. Tilltaget väckte missnöje inom föreningen. För att lösa frågan köpte den till slut bönehuset och stod sedan länge i skuld till finansörerna.⁶⁰ De slutliga ritningarna till bygget, som uppfördes vid Malmgatan, är signerade 1877⁶¹ (bild 7).

Liksom bönehuset var byggnaden för Helsingfors Praktiska Hushållsskola vid Estnäsgatan 3, en anspråkslös nyttobyggnad. Höijers ritningar är utförda 1879.⁶² Det finns endast få uppgifter om skolan, som tycks ha varit en nygrundad privat inrättning. Bland medlemmarna i dess styrelse märks överinspektör Uno Cygnaeus, fru Axianne Cygnaeus och inspektören för stadens folkskolor, Viktor Öhberg.⁶³

Helsingfors stad fortsatte också under senare delen av 1870-talet att anlita Höijer som arkitekt. Han sysselsattes med frågan om rådhusets ombyggnad, ett projekt som efter flera förslag dock för Höijers del blev utfört, och ytterligare med förslag till en större folkskola av sten för Kampområdet, med planer för stadens nya sjukhus samt med det viktigaste av hans dåtida projekt, en byggnad för folkbiblioteket och läsesalen (bild 8). Initiativet till dess uppförande hade tagits av stadens utskänkingsaktiebolag, men arbetet utfördes som ett kommunalt bygge.

Rådhusets ombyggnadsfråga, som motiverades av de olika kommunala förvaltningsorganens växande utrymmesbehov efter kommunalreformen, diskuterades i åratal. Planeringen hade börjat då tullkammaren anhöll om en större lokal år 1875. I ett skede medverkade Florentin Granholm från överstyrelsen av allmänna byggnaderna i planeringen.⁶⁴ Senare gavs stadsingenjör O. Reuter i uppdrag att göra ritningar till rådhusets ombyggnad, men denne påpekade att förslaget borde beställas av en arkitekt. Arkitekten som man vände sig till var Höijer. Den gången förverkligades inte ombyggnadsprojektet, men frågan togs upp igen i slutet av 1880-talet. Inte heller då blev Höijers ritningar antagna. Man ansåg att en mycket större ombyggnad, som även inbegrep granngården Alexandersgatan 22, var av nöden.⁶⁵ Efter 1892 hade Höijer inte längre något att göra med rådhusets ombyggnadsplaner.

Stadens sjukhusbygge placerades vid Gräsviken på ett område, som tidigare utarrenderats till fabriksomt. Florentin Granholm hade också för detta projekt gjort ett förslag, som ansågs bli för dyrt att förverkliga. Fullmäktiges sjukhusutskott anordnade

Bild 7. Lutherska Evangelieföreningens gamla bönehus vid Malmgatan i Helsingfors. Foto D. Nyblin. SLEY. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

då något som kunde kallas en inbjudningstävling, för vilken Granholm uppgjorde två förslag, Höijer och Evert Lagerspetz ett var, och därtill inlämnades ett femte anonymt projekt. Stadens sundhetsnämnd löste frågan genom att beställa ritningarna från Deckers. Höijer valdes till medlem i det utskott som granskade Deckers förslag.⁶⁶

Folkskolan vid Malmgatan, som efter en revision av stadsplanen blev folkskolan vid Annegatan, har en invecklad planeringshistoria. Man hade redan 1874 framlagt ett förslag om en folkskola i Kampen (s. 29). Folkskoledirektionen förnyade 1878 detta förslag, och fick genast av stadsfullmäktige i uppdrag att låta uppgöra alternativa byggnadsprojekt. De skisser, som sedan behandlades i fullmäktige, var gjorda av Höijer.⁶⁷ En ritning till en skolbyggnad av sten ansågs lämplig, men i fullmäktige opponerade sig F. Heikel mot förslaget.⁶⁸ Höijer anmodades nu av folkskoledirektionen att göra tre nya förslag. Dessa inlämnades till stadsfullmäktige tillsammans med ett fjärde projekt som var gjort av byggnadsfirman Kiseleff & Heikel. Den tidigare nämnda F. Heikel presenterade förslaget, och han ämnade ta hem segern genom att vädja till fullmäktiges välkända sparsamhet, men stadens förtroendemän valde i stället en av de skisser som Höijer gjort åt folkskoledirektionen.⁶⁹ Höijer blev alltså antagen till skolhusets arkitekt.

Heikels följande åtgärd var att kräva en utvidgning av projektet. Fullmäktige godtog också hans förslag om att huset hellre skulle uppföras i tre än två våningar, men de nya ritningarna beställdes återigen av Höijer.⁷⁰ Ritningarna returnerades från senaten, dit de hade skickats för godkännande, med anmärkningen att överstyrelsen för allmänna byggnaderna ansåg tegelåtgången vara fel beräknad. Kostnaderna skulle betydligt överstiga den summa som nämndes i kostnadsförslaget. Enligt överstyrelsens instruktion borde projekt, för vilka kostnaderna beräknades stiga över kostnadsförslaget, remitteras till byggherren. Man bad alltså stadsfullmäktige att än en gång ta upp förslaget till granskning. I överstyrelsen hade utlåtandet skrivits av Constantin Kiseleff, som hade konkurrerat med Höijer om projektet.⁷¹

Ett fullmäktigeutskott kom också till att beräkningarna i kostnadsförslaget var för låga, men ansåg inte att det därför var nödvändigt att ändra på byggnadsplanerna. I överstyrelsens utlåtande hade man försåtligt konstaterat, att de prydliga fasaderna hade »nog rik arkitektonisk utstyrsel». Anmärkningen missade inte heller sitt mål. Utskottet påpekade visserligen att kommunen gärna anslog ett kostnadstillskott för ett prydligt yttre, eftersom ett vackert skolhus hade en förädlade inverkan på eleverna, men i fullmäktige uttalades det också ett krav på att allt

Bild 8. Folkbiblioteket och Läsesalen vid Rikhardsgatan i Helsingfors. Foto Daniel Nyblin 1890. HSM, BA.

som inte direkt syftade till byggnadens bestånd skulle avlägsnas.⁷²

Projektet gick inte att rädda. I fullmäktige avgjordes saken genom att man beslöt sig för att göra en ändring i stadsplanen på det tilltänkta skolområdet. Folkskoledirektionens försök att påverka fullmäktige att anta Höijers ritningar hade ingen effekt. När stadsplaneändringen genomförts, anordnade drätselkammaren en inbjudningstävling för ett nytt byggnadsförslag. Kammarens ordförande anmodades kontakta »några arkitekter här på orten». Ritningar inkom från Kiseleff, Höijer och Gustaf Nyström. Den sistnämndes förslag förordades enhälligt – också av folkskoledirektionen.⁷³

Folkbiblioteket och Läsesalen i Helsingfors hörde till de allmännyttiga inrättningar, som uppehölls av stadens utskänkningsbolag. De var inrymda i för små hyreslokaler, och tidningarna skrev målande skildringar om trängseln i läsesalen.⁷⁴ Initiativet till uppförandet av en egen byggnad för inrättningen togs enligt Närhi av folkskoleinspektör Öhberg, som 1874 valts till utskänkningsbolagets ordförande. Bolaget, vars vinstutdelning kontrollerades av stadsfullmäktige, började nästan genast insamla pengar för ändamålet, men det förutsattes att staden skulle uppföra huset. Utskänkningsbolaget tycks dock ha haft ganska stor bestämmanderätt över projektet i dess tidiga skede. År 1876 beslöt fullmäktige att överta byggnadsfrågan på kommunens ansvar. För att göra ett förslag i saken tillsattes en kommitté. Bland medlemmarna var chefredaktören för den liberala dagstidningen Helsingfors Dagblad, R. O. Lagerborg, och professor C. G. Estlander.⁷⁵

Till en början gjordes det ett försök att samman slå byggnadsprojektet med andra planerade byggen. Sådana utslag av sparsamhet var ganska vanliga, då många institutioner verkade i otillräckliga utrymmen. Såsom i de flesta fall, då man gjorde förslag om att kombinera olika byggnadsbehov, visade sig alla dylika planer beträffande biblioteksbyggnaden

opraktiska eller utförbara av andra skäl. Man enades om att uppföra ett hus enbart för folkbiblioteket och dess läsesal. Det tidigare nämnda utskottet fick tillsammans med utskänkningsbolagets styrelse i uppgift att uppgöra ett byggnadsprogram.⁷⁶

I slutet av januari 1879 tillsattes en byggnadskommitté. Till den hörde bl.a. August Schauman, chefredaktör för Hufvudstadsbladet, bagarmästaren G. U. Sandberg, ingenjör Edvin Bergroth och folkskoleinspektör V. Öhberg. En månad senare förelåg ett detaljerat byggnadsprogram och Höijer gavs omedelbart i uppdrag att göra upp ritningarna. Redan i början av mars hade Höijer skissen och kostnadsförslaget färdiga.⁷⁷ Räknet från den tidpunkt byggnadsprogrammet hade gjorts upp, hade Höijer arbetat på projektet i fem dagars tid. Man måste nästan utgå ifrån att han redan tidigare varit invigd i byggnadskommitténs planer.

Antalet uppdrag för ritningar till spekulationshus, som Höijer fick, ökade starkt under senare delen av 1870-talet. Tidigare har Mikaelsgatan 17 för Paul Sinebrychoff nämnts. Åren 1879–1881 ritade Höijer två hus vid den nyligen planerade Bangatan, det ena åt snickarmästaren J. W. Alander, som varit med i bönehusconsortiet, och det andra åt smedmästaren Alexander Lönnqvist, två hus på granntomter vid Kaserngatan åt handlanden Grigori Dementjeff, Alexandersgatan 40 åt konditor Erik Johan Löfström, som etablerade sitt konditori i husets bottenvåning, och Norra Kajen 6 åt änkefru Bäck. Till de privata byggena från denna tid hör professor R. von Beckers tvåvåningshus vid Gamla kyrkans skvär (nuvarande Lönnrotsskvären) i Helsingfors.⁷⁸

Ett mindre betydande privatbygge från tiden efter 1875 var en sommarvilla för Edvin Bergroth på Granholmen i Esbo. Tydligt ansvarade Höijer bara för ritningen, inte för övervakningen av byggnadsarbetet. Också för G. U. Sandberg ritade Höijer en enkel villabyggnad på Hummelvik 56^b, där Sjöström tidigare ritat en förnämligare villa.⁷⁹ I slutet av år 1881 ritade Höijer byggnaderna till gården vid Barnhemsgatan 1a för Grönqvistska husets byggmästare K. Wilkman.⁸⁰

Det viktigaste privatbygget från dessa år var det Grönqvistska huset vid Norra Esplanadgatan. Fredrik Wilhelm Grönqvist började sin affärsmannabana med en metallverkstad vid Mikaelsgatan i början av 1860-talet. År 1877 blev han invald i stadsfullmäktige, och en långvarig verksamhet inom stadens förvaltning gav honom titeln kommunalråd. Samtidigt med uppförandet av Grönqvistska huset 1880–1883 började dess byggherre utvidga sitt verksamhetsfält till byggnadsmaterialindustrin. Till de företag som han ägde eller i vilka han hade betydande investeringar och innehade ledande poster hör Sandudds

Tapetfabrik, Helsingfors Asfaltfabrik, Helsingfors Cementgjuteri och Gräsvikens Kakelfabrik.⁸¹

Grönqvist var en typisk self-made man utan någon egentlig formell utbildning. Han hade inte heller arvt kapital, men han förstod sig på att utnyttja de tillfällen som gavs för att skapa en förmögenhet. Då han var van vid att lita på sitt eget omdöme, ansåg han sig besitta insikter även i arkitekturen. Belysande för hans inställning var en episod som inträffade vid byggandet av Helsingfors tredje lutherska kyrka, senare kallad Johanneskyrkan. Som ordförande för byggnadskommittén råkade han i konflikt med byggets ledande arkitekt, friherre Sebastian Gripenberg. Denne krävde då av kyrkorådet en instruktion, som uttryckligen gav den ledande arkitekten befogenhet att självständigt lösa de teknisk-konstruktiva och arkitektonisk-estetiska frågorna som uppstod under bygget.⁸²

För ett tidigare spekulationsbygge vid Brunns-gatan 8 hade Grönqvist anlitat Georg Wilenius från överstyrelsen för allmänna byggnaderna som arkitekt.⁸³ För Norra Esplanadgatan 25–27 vände han sig till Höijer, och bygget blev även början till ett långvarigt samarbete. Uppgifter om förhållandet mellan Grönqvist och den av honom mest anlitade arkitekten har inte påträffats, men man kan sluta sig till att denne ibland kunde ha det rätt besvärligt. När Grönqvistska huset som måste ha varit ett synnerligen påfrestande arbete blev färdigt, insjuknade Höijer i en nervös åkomma, och även byggherren fann sig föranlåten att ta en vattenkur i Aix-les-Bains.⁸⁴

På huset vid Brunns-gatan 8 hade Grönqvist, såsom han själv senare berättar, ännu inte vågat satsa tillräckligt hårt.⁸⁵ Med Norra Esplanaden 25–27 tog han skadan igen med spekulationslag, som lindrigt uttryckt förbluffade allmänheten. När han ansökte om lån för bygget – till en början endast 200 000 mk, för i det första skedet omfattade byggnadsplanen endast en tomt – hade han ännu ett oamorterat lån från det tidigare byggnadsföretaget. Statskontoret avstyrkte hans ansökan, men Grönqvist fick stöd i senaten, och lånet beviljades. När han sedan utvidgade sin byggnadsplan till att omfatta två tomter, skickade han in en ny låneansökan för ytterligare 400 000 mk. Statskontoret påpekade att om lånet beviljades, skulle tillgångarna i den fond, som kunde komma ifråga, vara bundna vid de grönqvistska byggnadsföretagen för tjugo år framåt. Man ansåg att det fanns kommuner och industriföretag, som var mera berättigade till statliga lån än ett privat bygge. Företaget ifråga tyckte man var en så fördelaktig spekulationslag att den borde ha kunnat realiseras med privat kapital. Statskontoret hade emellertid inte varit enhälligt i sitt beslut. Dess chef framhöll hur önskvärt det var att bebyggelsen vid Espla-

naden skulle omdanas, och senaten var också positivt inställd till Grönqvists ansökan. Den skickades därför vidare till kejsaren med senatens och generalguvernörens tillstyrkan. Lånet beviljades.⁸⁶

När arbetet på det Grönqvistska huset började hösten 1880, disponerade byggherren ännu inte över hela byggnadsgrunden, och han tänkte därför uppföra huset i etapper. Före utgången av 1881 stod ungefär tre fjärdedelar av komplexet under tak. I juni 1882 var denna del redan bebodd. I januari 1882 skrev Hufvudstadsbladet att butiker öppnats i det nya huset medan man på tomten i hörnet av Fabiansgatan ännu höll på att riva de sista trähusen. Den sista fjärdedelen av huset uppmurades på sommaren 1882, och i november samma år rev man de sista ställningarna. Fullt färdigt beräknades huset bli i juni 1883.⁸⁷ Det fördelaktiga med detta sätt att bygga var att en del av hyrorna började flyta in redan innan huset blev helt färdigt.

Trots att Grönqvist var starkt skuldsatt för sitt bygge – enligt sin egen utsago hade han också privata lån – betalade han generösa summor för gårdarna Norra Esplanaden 25 och 27. Det väckte inte litet uppmärksamhet i Helsingfors att guldsmeden Thalén för sin tomt med ett »vanprydande ruckle» fick 145 000 mk. För den Scharinska gården betalade Grönqvist 230 000 mk.⁸⁸ Då kostnadsförslaget för hela bygget var 1 695 000 mk med tomtpriserna inberäknade,⁸⁹ betydde några tiotusentals mark mer eller mindre för byggnadsgrunden inte mycket, och Grönqvist hade sina skäl att driva upp tomtpriserna vid Esplanaden.

Om Höijers egna finanser finns det från och med år 1875 några uppgifter. Då beskattades han för lön eller annan inkomst, som inte härrörde från handel

eller näring, med 14 skattören. Under några år beskattades han med 18 skattören, men 1881 höjdes antalet skattören till 20 och året därefter till 30. År 1880 började Höijer också beskattas för »handel eller näring».⁹⁰

År 1876 flyttade Höijer in i ett nytt hyreshus vid Fredsgatan 15. Huset som ägdes av guldsmed R. O. Mellin hade byggts efter ritningar av Albert Mellin i Petersburg, och Höijer hade gjort några ändringar i dem. Efter att ha bott vid Vladimirsgatan ett par år, köpte Höijer i början av 1880-talet en tomt vid Gräsviksgatan 14 i hörnet av Abrahamsgatan. Flyttningen till IV stadsdelen berodde antagligen på att Höijer ville bo nära sitt företag, den tidigare Eichingerska kakelfabriken i Gräsviken (s. 40). Tomten låg på ett område, som intagits i stadsplanen 1875, och Höijer var dess förste ägare. I trakten låg fabriker och verkstäder, och den var främst bebodd av hantverkare och arbetare. År 1881 ritade Höijer ett envåningshus av trä för familjen och för sitt kontor. I gården bodde också en eller två hyresgäster.⁹¹

Höijer hade nu definitivt etablerat sig som arkitekt. Biblioteksbyggnaden och Grönqvistska huset hade tillförsäkrat honom en ställning som en byggnadskonstnär vilken kunde mäta sig med Sjöströms. Ekonomiskt hade han det väl ställt. Betalningar flöt in från talrika byggen, företaget växte och dessutom var Höijer nu gårdsägare, även om huset endast var ett trähus i en arbetarstadsdel. Theodor Decker beskriver sina studiekamraters framgång i ett brev till Scholander:⁹²

»Sjöström och Höijer, dessa våra båda arkitektmatadorer, våra mest betydande förmågor på arkitektens område med ett ord, våra arkitekter på modet, tävla båda om utförandet på det mest estetiskt lysande och praktiska sätt, av de beställningar såväl av mera allmän som privat natur, dem vår publik skyndar att ösa över dem.»

3. Karriärens höjdpunkt

Statliga uppdrag

I början av 1880-talet började Höijer få statliga förtroendeuppdrag. Han var medlem i ständerhustävlingens jury 1881, och genast efteråt blev han anlitad av finansexpeditionen för det förberedande planeringsarbetet för Ateneum, vilket han senare fick göra ritningarna till.¹ Han försökte få anställning vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna utan framgång. I början av år 1883 hade Theodor Decker blivit antagen till förste arkitekt vid

överstyrelsen, och efter några månader följde utnämningen till ordinarie i tjänsten. Att det inte lyckades utan stridigheter framgår ur ett brev, som Höijer skrev till Ahrenberg samma vår. Uppmuntrad av vännens framgång hade också han sökt en förste arkitektstjänst vid ämbetsverket, men i brevet förutspår han att motståndet i hans fall skulle bli hårdare.² Höijer misstog sig inte. Den lediga tjänsten hade också sökts av tre länsarkitekter, och överstyrelsen uppförde dessa tre i första, andra och tredje förslagsrum till tjänsten. Decker som efter

sin utnämning hörde till kollegiet reserverade sig. Med hänvisning till Höijers kompetens som arkitekt föreslog han att denne skulle uppföras till tredje förslagsrum och ville även ge honom en rekommendation för tjänsten. Deckers bemödanden var förgäves. Olyckligtvis hade Höijer i ett överklagande mot överstyrelsens förslag tämligen plump uttryckt sitt förakt för länsarkitekternas kompetens. Man tog naturligtvis illa upp av detta, och i kollegiet kritiserade även Decker uttalandet, som han ansåg orättvist med tanke på de svårigheter som mötte länsarkitekterna vid tjänsteförrättning på avlägsna orter.³

Samma vår som Höijer sökte tjänsten som förste arkitekt blev han utnämnd till medlem i prisnämnden för den internationella tävlingen om Ateneumbyggnaden som utlysts av senatens finansexpedition. Omedelbart efteråt blev han också tillsatt att som medlem i en planeringskommitté utarbeta ett förslag till Ateneum på basen av de vinnande förslagen i tävlingen. Visserligen bestämdes det att han för detta projekt skulle samarbeta med kommitténs andra arkitektmedlem, Florentin Granholm från överstyrelsen för allmänna byggnaderna, men allt tyder på att finansexpeditionens chef, Leopold Mechelin, i själva verket utsett Höijer till arkitekt för Ateneum. Enligt ett »avslöjande» i fennomanernas dagstidning *Uusi Suometar* hade man utövat påtryckning på Granholm för att han skulle anta ett projekt, som Höijer redan hade färdigt, innan kommittéarbetet började.⁴

Ateneumprojektet grundade sig på C. G. Estlanders gamla idé om ett konstindustriellt centralinstitut, även om det med tiden hade fått en annan utformning än den som initiativtagaren ursprungligen hade tänkt sig. Projektet som sådant, inte bara Höijers delaktighet i det, hade ihärdigt motarbetats av överdirektör Dalström och hans anhängare i överstyrelsen för allmänna byggnaderna. Senaten ville trots allt uppföra byggnaden, som var avsedd för Konstföreningens och Föreningens för Konstfliten skolor och samlingar. Fennomanerna motsatte sig Ateneumprojektet och framlade sitt förslag om ett nationalmuseum. Mechelin hade dock ännu tillräckligt med politisk makt för att driva igenom bygget och få Höijer antagen till dess arkitekt.⁵ Som motivering till att arbetet inte hade anförtratts överstyrelsen för allmänna byggnaderna angavs det att dess tjänstemän var sysselsatta med ett stort antal offentliga byggnadsarbeten och man kunde inte öka deras arbetsbörda med en så omfattande uppgift som Ateneumbygget.⁶

Det slutliga projektet för Ateneum godkändes vid kejsarens föredragning den 3. 1. 1885. I finansexpeditionen beslöts det att bygget skulle utföras på entreprenad. Höijer utnämndes till teknisk ledare

för arbetet. En verkställande byggnadskommitté tillsattes med Strömberg som ordförande samt Höijer och Decker som medlemmar.⁷

Ett annat projekt, som låg Mechelin om hjärtat, var upprättandet av det finländska militärväsendet, vilket bl.a. förutsatte vidlyftiga kasernbyggnadsarbeten runt om i landet. I februari 1884 dog Evert Lagerspetz, som tjänstgjort som extraordinarie arkitekt vid överstyrelsen, där han enligt Ahrenberg ofta agerat som Höijers och Sjöströms bundsförvant i konflikterna med ledningen.⁸ Lagerspetz hade vid sin död varit sysselsatt med projekteringen och ledningen av kasernbygget för Nylands skarpskyttebataljon i Helsingfors. Höijer antogs för att slutföra arbetet.⁹ Anlitandet av Höijer för detta arbete kan främst ha berott på att man i överstyrelsen för allmänna byggnaderna inte för tillfället hade någon som kunde anförtros detta brådskande uppdrag, men samtidigt tyder valet av arkitekt på att man ännu arbetade för att få Höijer antagen i statlig tjänst.

Staten anlidade också Höijer som sakkunnig i ständerhusfrågan. Han utnämndes till medlem i en nämnd som skulle avge ett utlåtande om Sjöströms andra projekt, det som tänktes uppfört på Observatorieberget.¹⁰ Som ett led i planeringsarbetet för Ständerhuset utförde Höijer ett förslag till ett ständerhus på Riddarhusskvären i anslutning till Riddarhuset (bild 9).¹¹

Uppdrag och byggherrar

Från 1880-talet föreligger uppdrag av skilda slag, viktiga institutionsbyggnader och stora hyreshus men också en stor mängd ombyggnader av äldre hus. Helsingfors Utskänningsaktiebolag, som från 1883 hade arrenderat Högholmen utanför staden och börjat utveckla den till en folkpark, beställde ritningar till en restaurangbyggnad för holmen. Huset hörde till de första nöjesanläggningarna som bolaget uppförde på Högholmen. När restaurangen var nästan färdig, märktes det att ett löst lerlager, som entreprenörerna försummat att ta bort, förorsakade en sättning av byggnaden. Också Höijer i sin funktion av ledande arkitekt för bygget anklagades för att ha gjort sig skyldig till slarv.¹² Sålunda avbröts Höijers och utskänningsbolagets samarbete för många år framåt.

För Finska Vetenskaps-Societeten, som hotades av vräkning från universitetets huvudbyggnad och som därför gjorde ett halvhjärtat försök att få anslag till ett eget hus, gjorde Höijer ett utkast som bilaga till anslagsanhållan. Den främsta motiveringen för ett nybygge var att societeten hade uppsikt över universitetets meteorologiska obser-

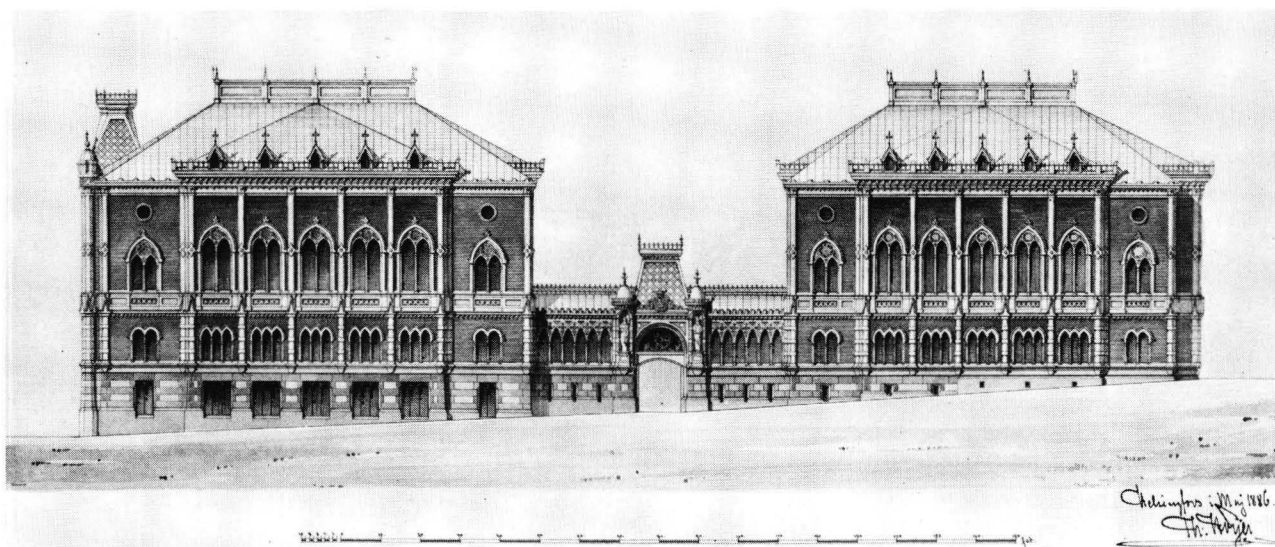

Bild 9. Förslag till ständerhus i maj 1886. Fasad mot Mariegatan. Byggnaden till höger är Chiewitz Riddarhus med föreslagen fasadändring. FAM. Reprofoto Igor Herler.

vatorium. Detta skulle inrymmas i huset, förutom societetens bibliotek, sammanträdesrum, arbetsrum osv. Ärendet utföll så att Vetenskaps-Societeten flyttade in som hyresgäst i folkbibliotekets byggnad som just blivit färdig.¹³

Viktigare var projektet för ett nybygge för universitetets kemiska institution, som Höijer började planera men som Gustaf Nyström fick utföra. Den 1868 färdigblivna laboratoriebyggnaden hade snabbt befunnits otillräcklig för sitt ändamål och även bristfälligt anlagd.¹⁴ I Tyskland hade erfarenheterna av de nya kemiska institutionsbyggnaderna varit likadana. Den snabba utvecklingen inom kemin, en av århundradets stora vetenskapliga landvinningar, medförde att även tämligen nya laboratorier snabbt blev föråldrade och oändamålsenliga.¹⁵ Det kan ha varit professor Otto E. A. Hjelt, som utverkat att man hade anlitat Höijer för projekteringen av det nya kemiska laboratoriet. Arkitekten var nämligen brevledes i kontakt med Hjelt för projekteringsarbetet. Efter en tid började emellertid den kommitté som hade tillsatts för att göra upp planer för bygget betvivla tillförlitligheten av kostnadsförslaget och även arkitektarvodet befanns för högt. Detta kan ha berott på att en ny professor i kemi, Otto E. A. Hjelts son, Edvard Hjelt, hade blivit utnämnd. Genom honom utverkades i varje fall ett nytt förslag från Gustaf Nyström.¹⁶

Bland ritningsbeställningarna från korporationer fanns ett projekt till ett societetshus i Uleåborg. Stadens societetshus hade förstörts i 1882 års brand, och societetshusbolaget planerade en omfattande anläggning med resanderum, klubblokaler, restaurang och festsal. En av aktionärerna i bolaget var Höijers kamrat från stockholmstiden, Oscar Carlsson. Det var sannolikt genom honom som

Höijer och Decker anmodades att göra var sitt förslag. Societetshusbolaget föredrog Höijers utkast, men bolaget kunde inte realisera bygget utan stadens hjälp. När kommunen senare blev aktieägare i företaget på villkor att den skulle få lokaler i huset, uppgjordes ett helt nytt projekt. För det anlitate man den svenske arkitekten J. E. Stenberg, om vilken man visste att han hade ritat teatern i Björneborg.¹⁷

Theodor Höijer var själv medlem i Helsingfors Frivilliga Brandkår, en sammanslutning som hörde till 1800-talets liberala jämlikhetsorganisationer. För den ritade han ett av sina bäst kända arbeten, kårhuset vid Hagasundsgatan (nuvarande Centralgatan). Praktiskt taget alla inflytelserika borgare i staden hörde till FBK, och en viktig del av stadens offentliga umgängesliv kretsade kring kårens tillställningar. Det var säkert naturligt för en man med Höijers härkomst och ställning att ansluta sig till FBK, även om han inte, när hans praktik utvidgades, tycks ha ägnat mycket tid åt dess verksamhet.¹⁸

Kåren hade haft planer på att bygga ett eget hus redan på 1870-talet. Från 1875 förelåg en ritning och ett kostnadsförslag, men deras upphovsman är okänd. Nya ritningar beställdes av Sjöström redan följande år, och denne skulle uppgöra dem tillsammans med Edvin Bergroth. En synnerligen aktiv medlem i FBK var Constantin Kiseleff, som lyckades utmanövrera Sjöströms förslag och få sitt eget projekt antaget som utgångspunkt för projekteringen. Kiseleffs förslag var emellertid uppgjort för en annan byggnadsplats än den slutliga vid Hagasundsgatan. Projektet måste revideras, och man började med att utarbeta ett byggnadsprogram.¹⁹

År 1883 hade man kommit så långt att man beslöt anordna en inbjudningstävling. Det föreslogs att arkitekterna Kiseleff, Höijer, Sjöström och Knut Nylander skulle inbjudas att delta i den. Programmet slutliga utformning hade gjorts av Kiseleff. På hösten samma år hade ritningar inkommit från Höijer, J. Brynolf Blomkvist och Kiseleff. I juryn invaldes Decker, Nyström, Nylander och fyra framstående kårmedlemmar, som inte var arkitekter, men som kunde väntas ha åsikter om de tekniska fordringar som byggnadsuppgiften ställde. Prisenämnden föredrog Höijers förslag och beslöt också att han skulle antas till arkitekt för kårhuset, även om det vinnande förslaget inte förverkligades.²⁰

Byggnadsarbetet kunde i brist på medel inte genast påbörjas. En opposition utvecklade sig, och vid ett styrelsemöte framlade »herr Heikel» (Elia Heikel) ett motförslag. Frågan avgjordes vid ett kårmöte den 6. 6. 1885, där tre olika förslag behandlades. Diskussionen kretsade främst kring ekonomiska frågor: om man var i beråd att uppföra en nyttobyggnad eller en festlokal. Heikels förslag fick mötets majoritet bakom sig, och på hösten beställdes nya ritningar av Höijer, men dessa skulle basera sig på Heikels förslag.²¹

Höijer gjorde också ritningarna till ett annat FBK-hus, kårhuset i Ekenäs, dit hans yngre bror Frans hade flyttat och blivit vald till chef för stadens frivilliga brandkår. Huset började uppföras 1891, och Höijer torde även ha övervakat bygget. Åtminstone befattade han sig med husets inredning.²²

Industriföretagen utgjorde under 1880-talet ingen betydande del av Höijers uppdragsgivare, men några ritningar till industribyggnader finns dock också från detta decennium. Frans Höijer inrättade sin spritfabrik i Ekenäs i slutet av årtiondet, och Theodor Höijer gjorde ritningarna till anläggningen, som byggdes ut i etapper.²³ Åt Robert Huber ritade han en verkstad på gården Mikaelsgatan 15, där Huber förlagt sitt vattenledningsföretag.²⁴ Ingenjör Oskar Eklund, ägare till Helsingfors Skeppsdocka på 1880-talet, hade själv gjort ritningarna till en kombinerad kontorsbyggnad och direktörsbostad. Fasaderna representerade en synnerligen utsirad träarkitektur, men de utfördes dock inte enligt Eklunds förslag utan i en betydligt stramare arkitektonisk gestaltning, som härrörde från Höijers hand.²⁵

Samlingslokalen på Tervakoski bruk, som uppfördes 1884–1885, var inte en industribyggnad i egentlig mening. Byggnaden var ett utslag av patriarkaliskt intresse för arbetarnas sociala och kulturella liv, som började vakna på 1880-talet, då även s.k. wrightska (efter industriföretagaren

Viktor Julius von Wright) arbetarföreningar grundades.²⁶

Åren 1888 och 1891 gjorde Höijer ritningar till ändringar av sitt eget företag, Gräsvikens Kakelfabrik. Byggnaderna, som härrörde från anläggningen som grundats av Wolfgang Eichinger 1870, låg i Gräsviken på Helsingfors stads arrendemark.²⁷ Ett annat företag, i vars verksamhet Höijer deltog, var ångsnickeriet Sandvikens Aktiebolag. Bolaget bildades 1884 efter det att ett tidigare inrättat sågverks- och snickeriföretag vid Sandviken i Helsingfors gått i konkurs. Höijer blev medlem i direktionen. Han gjorde år 1891 ritningar till ett nytt fabrikskomplex, men endast en magasinbyggnad av hans projekt förverkligades.²⁸

Tölö Sockerbruk beslöt 1889 uppföra en mästarbostad, tre byggnader med arbetarbostäder och en läsesal i anslutning till dem. Höijer har signerat ritningarna till mästarbostaden i januari 1890.²⁹ Sannolikt ritade han hela bostadskomplexet.

Om industrin ännu inte maktade med stora byggnadsföretag, var handeln i huvudstaden desto livligare och gav under 1880-talet Höijer flera arbetstillfällen. Helsingfors Pant Aktiebolag grundades 1882, och det nya företaget flyttade in vid Helene-gatan 3. Höijer gjorde ritningar till mindre ändringar och till påbyggnaden av en lagerflygel på gården.³⁰ Av större intresse var ändringen av Rieks' tapetfabrik på Broholmen till cirkusbyggnad. Rieks slutade sin verksamhet i Helsingfors 1885, och hans arrendetomt, Brogård 2, förvärvades av byggmästare Gustaf Jansson, som tidigare uppfört tillfälliga byggnader för gästande cirkussällskap.³¹

År 1882 hölls Helsingfors Tvättinrättningsaktiebolags konstituerande möte. Bakom företaget stod några affärsmän, och aktier hade tecknats av personer i betydande ställning, bl.a. av generalguvernör von Heiden. Stadgarna hade avfattats av L. Meckelin, och som mötets ordförande fungerade guvernör von Alfthan. Höijer och F. W. Grönqvist hade tillsammans gjort en skiss till tvättstugubyggnaden, och man hade goda förhoppningar om att få ett statslån. Tvättinrättningsens anordningar var ämnade att uthyras. Bolaget räknade med att få kunder bland dem som bodde i hyreshusen, där tvättstugorna var trånga och för få i förhållande till antalet hyresgäster. Man litade på att även yrkestvätterskorna skulle begagna sig av tillfället att få byka inomhus på vintern. Tvättinrättningen var ämnad att uppföras på en arrendetomt i Kronohagen mellan Långa bron och ryska militärens proviantmagasin.³² Byggnadsarbetet genomfördes på sommaren 1883 utan Höijers medverkan.³³

År 1885 köpte restauranginnehavaren Carl Kämp gården vid Norra Esplanaden 29 för 180 000 mk. Några månader senare sålde han den åt F. W. Grön-

qvist med en förlust på 20 000 mk. Denne uppförde sedan det hotell som Kämp planerat men som han inte tycks ha kunnat utverka det erforderliga kapitalet för. Kämp ingick ett kontrakt med Grönqvist enligt vilket denne fick hyra hotellet som också bar hans namn. Ritningarna beställdes av Höijer.³⁴

På försorg av de kommersiella och industriella kretsarna deltog också Finland i världsutställningen i Paris 1889. Initiativet till inrättandet av en finländsk utställningspaviljong togs av en grupp svensksinnade industrialister. Utställningsprojektet har undersökts av Kerstin Smeds i en opublicerad avhandling pro gradu. Ritningarna till den finländska paviljongen beställdes av Höijer, och den tillverkades av Sandvikens Aktiebolag.³⁵

Spekulationsbyggandet tog fart på 1880-talet, och det var också under detta decennium, som Höijer ritade sina flesta hyreshus. Några av de tidigare nämnda hyreshusen, t.ex. Dementjeffs hus vid Kaserngatan 28, Lönnqvists hus i hörnet av Annegatan och Bangatan, Alanders hus vid Bangatan och Bäckes hus vid Norra Kajen, torde ha uppförts i början av decenniet. Det är också tydligt att en livlig projekteringssperiod – åtminstone för Höijers del – inträffade omkring år 1880. Även Alexandersgatan 40 och Dementjeffs senare uppförda hus, Kaserngatan 26, samt byggmästare Israel Nystedts hus vid Annegatan 25, för vilka de slutliga ritningarna gjordes i november 1881, kan hänföras till samma period.³⁶ De många uppdragen hör till den tidigare

nämnda första byggnadskonjunkturvågen i Helsingfors i början av 1880-talet (s. 9).

Det första i raden av mondäna femvåningshus, som Höijer projekterade i stadens centrum, var general C. G. Standertskjöllds hus vid Norra Kajen 4, mitt emot fru Bäckes på andra sidan Kyrkogatan. Ritningarna gjordes 1884–1885.³⁷ När gårdens tidigare ägare på 1860-talet hade låtit uppföra det första stenhuset på tomten, som Höijers byggnad senare anslöt sig till, var bebyggelsen ännu orienterad mot Konstantinsgatan (nuvarande Sjötullsgatan). Med uppförandet av det Bäckeska huset, det Standertskjölldska huset, Albert Mellins hus och andra flervåningshus började Norra Kajen utformas till en stadsmässig strandgata (bild 10).

Omkring år 1890 uppfördes sedan resten av de praktfulla höijerska stadshusen som till största delen var belägna vid Norra Esplanaden, Västra Henriksgatan och Skillnadsgatan i huvudstadens nya affärscentrum. Bankdirektör Otto Reinhold von Frencells hus i hörnet av Bulevarden och Västra Henriksgatan (nuvarande Mannerheimvägen) inledde serien år 1888. På tomten stod ett tidigare uppfört stenhus som Florentin Granholm på 1870-talet hade ritat åt L. Mechelin. Det fyra våningar höga Frencellska huset uppfördes i gathörnet.³⁸

Norra Esplanaden började anta en höijersk prägel. Efter Grönqvistska huset hade Hotell Kämp byggts, och 1889 gjorde Höijer ritningarna till huset bredvid, det Cataniska huset, vars byggherre var restauranginnehavaren Florio Catanis arvingar. Catanis café-rörelse fortsatte i det nya huset.³⁹

Bild 10. Norra Kajen 4 (Standertskjölldska huset) och 6 (Bäckeska huset) i Helsingfors. Foto Signe Brander 1909. HSM, BA.

På hösten samma år som Höijer ritade Catanis hus uppgjorde han ett byggnadsprojekt, som han själv och Robert Huber var byggherrar för. Huber var en från Schweiz inflyttad ingenjör, som hade konstruerat stadens vattenledningsverk och blivit kvar i landet och etablerat ett eget företag efter det att hans arbetsgivare, det tyska Neptunbolaget, gått i konkurs på 1870-talet. Huber, som Höijer måste ha blivit bekant med då Alphöjdens vattenreservoar var under byggnad blev hans vän och affärskompanjon. Tillsammans uppförde de Västra Henriksgatan 16 (Mannerheimvägen 14a), ett 4–5 -våningshus i hörnet av Vladimirsgatan (nuvarande Kalevagatan). Till detta hus, som blev färdigt 1891, flyttade Höijer sitt hem och sin arkitektbyrå med flera anställda. När Höijer nästan omedelbart efter detta råkade i ekonomiska svårigheter, sålde han sin andel av huset åt Huber.⁴⁰

Försäkringsaktiebolaget Kaleva, grundat 1874, hade under de tidiga åren av sin verksamhet flyttat sitt kontor från det ena huset till det andra i stadskärnan. År 1882 blev bolaget hyresgäst i det Grönqvistska huset, och antagligen hade man redan vid byggandet reserverat en affärslokal i husets andra våning för dess behov. Frågan om uppförandet av ett eget hus hade behandlats i bolagets styrelse redan 1876, men uppskjutits. Efter den ekonomiska krisen i mitten av 1870-talet hade försäkringsboloppen börjat minska, men 1887 steg de igen över den tidigare högsta nivån. Detta satte fart på bolagets gamla plan om ett eget hus som ett förmånligt investeringsobjekt. Tomten i hörnet av Skillnadsgatan och Nylandsgatan köptes i februari 1889, och ritningarna till Kalevas nybygge är signerade av Höijer i december samma år.⁴¹

Det sista av de mondäna hyreshusen, som Höijer ritade i stadens centrum, var det Girsénska huset vid Skillnaden i hörnet av Södra Esplanadgatan. Ritningarna är utförda i november 1891. Byggherre var apotekare F. A. Girsén, som dog vid samma tid som huset blev färdigt. Apoteksverksamheten i gården fortsatte även efter hans död.⁴²

Under 1880-talet ritade Höijer också anspråkslösare privathus. Kontakterna till Uleåborg resulterade även i ett förverkligat bygge, ett envåningshus av trä vid Alexandersgatan 9 för handlanden Jacob Gustaf Pentzin. Ritningarna är från 1884.⁴³ Till Löfströms hus vid Alexandersgatan 40 i Helsingfors ritade Höijer 1883 en tillbyggnad, som låg vid Glogatan. För möbelfabrikören Anders Hertz gjorde Höijer ritningarna till ett trevåningshus vid Sandviksgatan i Helsingfors i april 1885, och för guldsmeden J. E. Fagerroos ritningen till en fasadförändring till ett trähus i hörnet av Alexandersgatan och Glogatan i samma stad. Samtidigt gjorde han också ritningarna till ett fullständigt nybygge, som

förutsatte att alla på gården belägna trähus skulle rivas. Avsikten var tydligen att uppföra huset i etapper, men endast den del som låg mot Glogatan blev byggd, och trähuset i gathörnet fick stå kvar till detta sekel. År 1887 ritade Höijer huset vid Vilhelmsgatan 6 för handlanden K. Hildén. Samma år gjorde han också projektet till Eriksgatan 22 för muraren Gust. Edvard Sundqvist.⁴⁴

Från dessa år finns också ändringar och påbyggnader såsom Mariegatan 4 för handlanden K. O. Lindström. Änkefru Sofia Lindblads byggnadsplan från år 1891 för den tomt vid Högbergsgatan som i dag tillhör Helsingfors telefonförening blev inte förverkligad.⁴⁵

Från denna tid, då Höijer främst var sysselsatt med att rita hyreshus och offentliga byggnader i Helsingfors, finns det också uppgifter om villabyggnader. I Borgå landskommun uppfördes en förnäm sommarvilla åt sågägaren och affärsmannen August Eklöf i Borgå. Höijer hade ritat huset 1890.⁴⁶ Två år senare ritade han en villa åt sin bror Frans i Ekenäs. Huset var ämnat att uppföras i femte stadsdelen, som enligt de dåtida planerna skulle bli en villastadsdel, men det blev inte utfört.⁴⁷

Det viktigaste kommunala bygget för Helsingfors stad som Höijer ritade under dessa år var södra brandstationen. Stadens ordinarie brandkår var på 1880-talet i flera hänseenden en efterbliven institution. FBK var effektivare i sin verksamhet, men i längden ville myndigheterna inte nöja sig med en frivillig organisation som stadens främsta brandkår. I början av 1880-talet tog man också itu med en omorganisering av den ordinarie brandkåren. Brandmästaren som satte igång arbetet var magister M. Waenerberg, en man som umgicks med Höijers familj och släktingar.⁴⁸ Waenerberg var av den åsikten att inga väsentliga förbättringar inom brandväsendet kunde uppnås utan en egen byggnad för den ordinarie brandkåren. I slutet av år 1884 fick han också i uppdrag av stadens brandkommission att utarbeta ett byggnadsprogram för en tidsenlig brandstation.⁴⁹ Också FBK väntade sig ekonomiskt stöd för sitt byggnadsprojekt av staden. Det tycks ha uppstått en viss rivalitet mellan den ordinarie och den frivilliga brandkåren.⁵⁰ Waenerbergs utnämning till kårchef kan ha varit en åtgärd från stadens myndigheters sida att avvärja en konflikt. Han innehade nämligen en framträdande position inom FBK.

Stadens brandkommission beslöt också att Höijer skulle göra skisser till brandstationen enligt Waenerbergs byggnadsprogram, och 1890 gav drätselkammaren honom i uppdrag att göra de slutliga ritningarna till byggnaden.⁵¹ Dessa var dock med undantag av några smärre ändringar samma ritningar som uppgjorts redan i augusti 1887, och de bär också

denna datering.⁵² Ritningarna för FBK:s byggnad är från samma år, men de är daterade i juli.⁵³ Att Höijer blev arkitekt för både FBK och stadens brandkommission var säkert ingen tillfällighet, utan ett led i försöken att sammanfoga brandvärnets korporativa och kommunala organisationer med varandra.

Staden hade genom byte skaffat sig det av Engel ritade ryska militärens proviantmagasin, som låg vid Västra Kajen (nuvarande Södra Kajen). Det skulle inredas till tull- och packhus, och både August Boman och Florentin Granholm hade getts i uppdrag att utarbeta projekt till ombyggnaden. Granholms ritningar var aktuella ännu i mars 1886, när frågan åter kom till behandling.⁵⁴ Höijer uppdrogs att fortsätta projekteringsarbetet och leda bygget, när det äntligen 1888 utfördes.⁵⁵ Också det allmänna avträdet, som staden lät uppföra på Teateresplanaden 1888–1889 gjordes enligt Höijers ritningar.⁵⁶

Till Höijers arbeten för staden hörde också folkskolan i hörnet av IV linjen och nuvarande Porthans-

gatan i Berghäll som uppfördes 1889–1890.⁵⁷ Skolhuset togs i bruk hösten 1890, men redan efter det första läsåret meddelade folkskoleinspektören grava brister i konstruktionen av den övre våningen som var av trä. Som ledande arkitekt för bygget ålades Höijer att bekosta reparationerna.⁵⁸

Höijers arkitektbyrå

För stora arbeten, som Grönqvistska huset, Kämp eller Ateneum, anlätade Höijer rithjälp. På 1880-talet när det ena stora bygget avlöste det andra eller pågick samtidigt, hade Höijer hela tiden flera anställda ritare. Ritbiträdenas antal kunde ibland uppgå till sex.⁵⁹ På den tiden var detta en stor arkitektbyrå. Som jämförelse kan nämnas att Bedoire beräknat att ytterst få arkitektkontor i Sverige hade flera än tre anställda före sekelskiftet.⁶⁰ Från tiden omkring 1890, då byrån var som störst, finns det kvar ett fotografi av Höijers biträden (bild 11).

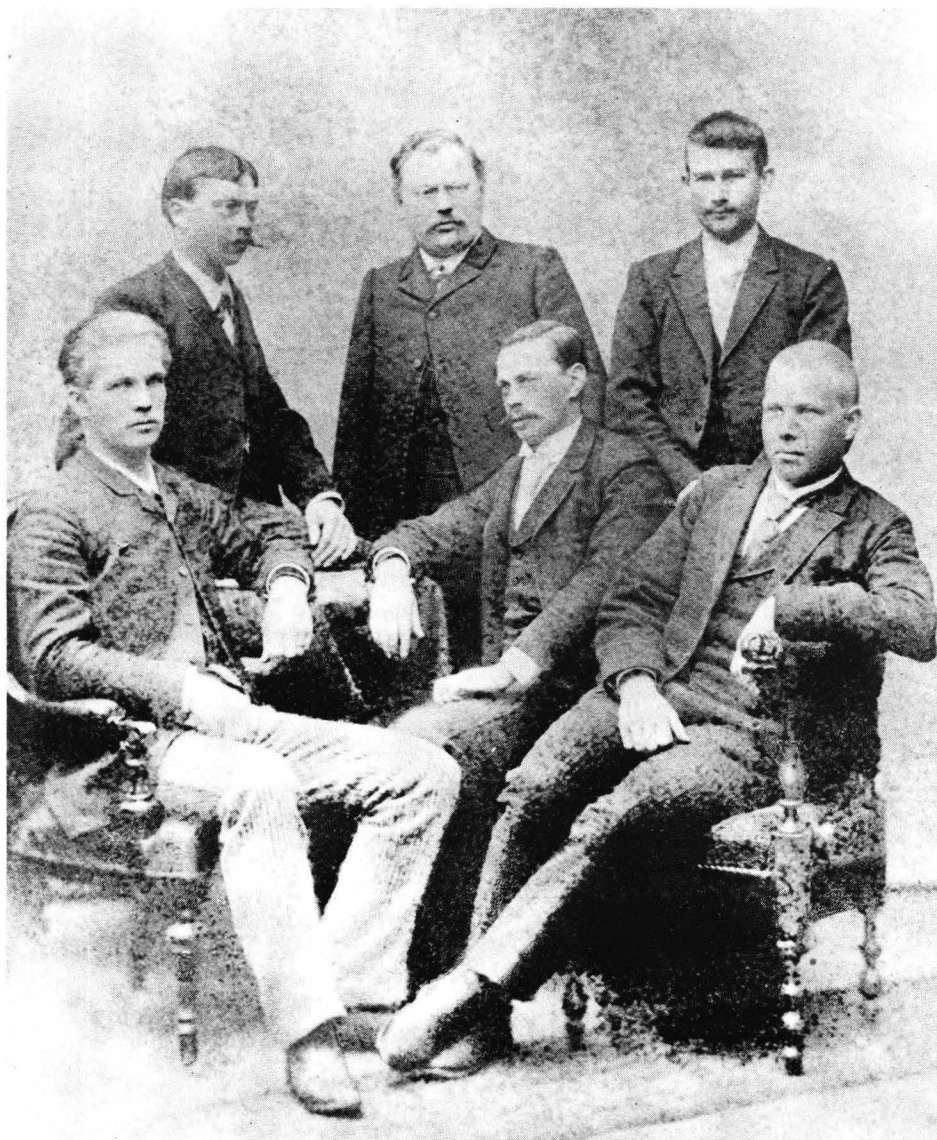

Bild 11. Anställda på Höijers arkitektkontor omkring 1890. Stående från vänster: K. F. Andersson, T. Avellan, Holger Fredrik Nyblin. Sittande från vänster: Paul Björk, Georg Wasastjerna, Wilhelm Ekman. FM Gretel Rönnblad. Reprofoto Johnny Korkman.

Dessa var Karl Fredrik Andersson, T. Avellan (tidigare Priganoff), Paul Björk, Georg Wasastjerna, Holger Fredrik Nyblin och Wilhelm Ekman.⁶¹ Av dessa arbetade K. F. Andersson den längsta tiden hos Höijer och blev hans främsta biträde, ett slags byråföreståndare, som när Höijer 1905 insjuknade, självständigt tog hand om byggena för den nya saluhallen vid Västra Kajen och för Tölö folkskola (s. 126, 149). Andersson var från Sverige och hade studerat vid Tekniska skolan i Stockholm. På rekommendation av Hiort af Ornäs blev han i maj 1886 anställd av Höijer, som då var i färd med att göra ritningar för Ateneumbygget. Andersson, som även tog emot privata uppdrag, har enligt släkttraditionen utarbetat detaljritningarna och inredningen till Helsing kyrka. Efter Höijers död 1910 blev han anställd vid järnvägsstyrelsen som arkitekt eller ritare.⁶² Byggmästaren Wilhelm Ekman utexaminerades 1889 från industriskolan i Helsingfors. Han arbetade hos Höijer 1889–1892.⁶³

Studerandena vid Polytekniska skolan och Polytekniska institutet arbetade ofta som praktikanter hos Höijer. Höijers byrå var en tid ganska populär bland studerandena även om den inte i detta hänseende kunde mäta sig med Sjöströms eller Nyströms byråer. Dessa hade som lärare förmånen att kunna välja sina biträden bland eleverna. Waldemar Aspelin arbetade fem år före sitt inträde i Polytekniska institutet som ritare hos Höijer, alltså åren 1878–1883. Under sin studietid arbetade han hos Sjöström och Nyström. Martin Wahlberg var hos Höijer 1879–1881 samtidigt som Bruno F. Granholm. Granholm tog även efter studietiden anställning hos Höijer, ibland också hos Decker och Sjöström.⁶⁴ Det har också framgått att Granholm åren 1887–1891 bodde i den Höijerska gården vid Gräsviksgatan.⁶⁵ Förmodligen arbetade han då åtminstone tidvis i byrån.

Waldemar Backmansson, som 1879 utexaminerats från Polytekniska institutet och som därefter någon tid varit ritbiträde åt en privatarkitekt i Petersburg, anställdes hos Höijer 1881 för att göra ritningar till Grönqvistska huset. Under sin studietid ritade Gustaf Edvard Asp sex månader hos Höijer, men tog efter sin examen tjänst hos Nyström. Johan Brynolf Blomkvist, som senare blev stadsarkitekt i Viborg, arbetade någon tid hos Höijer under åren 1884–1886. Han nämner att han då var sysselsatt med ritningar till Hotell Kämp. Blomkvist utexaminerades 1878 från Polytekniska skolan, och hans första arbetsplats var hos Sjöström.⁶⁶ Möjligen var Sjöströms sjukdom en orsak till att Blomkvist flyttade över till Höijer.

Efter år 1886 nämns Höijers byrå inte lika ofta som praktikantplats. Detta kan bero på en tillfällighet. Alla elever i Polytekniska skolan och Polytek-

niska institutet har nämligen inte angivit var de fullgjort studietidens praktik. Georg Wasastjerna praktiserade dock sina sex månader hos Höijer, och tog därefter även anställning hos denne.⁶⁷ Tydligt var det dock under åren kring 1880 som Höijers byrå var mest populär bland arkitekteleverna som praktikantplats. Eventuellt var Höijer senare också tvungen att anlita långvarigare biträden än eleverna, som han sannolikt inte hade lika god tid att handleda som tidigare. Det finns synnerligen få uppgifter bevarade om hur arbetet i byrån var organiserat, vilka arbetsätt man använde och hur göromålen fördelades mellan arkitekten och biträdena. Det är betecknande att Höijer själv också helt förbigår denna sida av sin verksamhet. Han nämner inte ens namnen på sina främsta biträden.

Medgång och motgång

År 1885 anordnades en stor konstutställning i Riddarhuset. Förutom vid industriutställningen 1876, tycks Höijer inte ha ställt ut arbeten offentligt efter sin debut vid konstföreningens exposition 1869. Nu var han representerad med flera projekt. Den främsta platsen bland dem intog säkert ritningarna till Ateneum. Därtill ställde han ut planscher till folkbiblioteket och Standertskjöldska huset, ett fotografi av Grönqvistska huset samt fyra planscher, som utgjorde ett förslag till en kyrkobyggnad. Möjligen var detta ett tävlingsförslag till den tredje lutherska kyrkan i Helsingfors (s. 51). »Höijer–Sjöströms skola» blev vid denna utställning officiellt erkänd, för dess huvudrepresentanter tilldelades guldmedaljer – Sjöström postumt. Gustaf Nyström, Theodor Decker och Jac. Ahrenberg fick motta »mention honorable» med diplom. Motståndarna inom överstyrelsen för allmänna byggnaderna, fastän representerade vid utställningen, förbigicks vid prisutdelningen.⁶⁸

Fem år senare skrev Decker till Helgo Zettervall:⁶⁹

»Den av våra stormän, som utträttat mest på den privata arkitekturens område i vår raskt framåt gående unga huvudstad och lämnar mer eller mindre betydande minnesmärken efter sig – samt än fortfarande orkar arbeta käckt och duktigt, alltjämt framåtgående, såsom varje genial artist, det är vännen *Theodor Höijer*, en av Scholanders mest begåvade elever, ehuru väl naturligt är, att under en tid då så många krav ställas på en och samme, att producera det ena på det andra, utan uppehåll, utan vila eller lugn – även mångt och mycket kan felslå och ej lända mästaren utslutande till heder: Men därmed måste överses då det mesta av vad han gör i byggnadskonst likväl är duktigt och bra, och aldrig trivialt – om också stundom barockt.»

När det Girsénska huset var under byggnad hade en kris utbrutit inom byggnadsindustrin. Krisen hade grava följder också för Höijer. Tidskriften *Tek-*

nikern analyserade situationen vid årsskiftet 1892–1893. Den ansåg att en av de främsta orsakerna till den kapitalbrist, som de industriella företagen led av och som hade förorsakat en sänkning av aktievärdet i även »säkra» företag, var den överdrivna byggnadsverksamheten i huvudstaden. Räntorna hade höjts och bostadshyrorna sjunkit. Arbetslösheten inom byggnadsindustrin ökade.⁷⁰ För en tid upphörde byggandet i Helsingfors nästan helt. Spekulationsbyggen som finansierades med lånat kapital var särskilt känsliga för konjunkturändringarna. När inkomsterna från hyrorna började sjunka, kunde byggherrarna inte bemöta lånevillkoren utan gick i konkurs. Så gick det även för Höijer, men han räddades från en möjlig konkurs genom att sälja sin andel av V. Henriksgatan 16 till Huber. Han blev också tvungen att sälja gården på Gräsviksgatan.⁷¹

Höijer hade alltså blivit av med sin egendom. Hädanefter levde han på sina arbetsinkomster och hyrde sin bostad av Robert Huber. Under den svåra tiden i början av 1890-talet fick han inte många beställningar. För att utöka sina inkomster ansökte han

om stadens justerarebefattning, men fick den inte.⁷²

På våren 1893 ansökte Höijer om en lediganslagen tjänst som förste arkitekt vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna. Denna gång blev han uppförd i tredje förslagsrum men två länsarkitekter gick igen förbi honom. Hans vän Ahrenberg gjorde vad han kunde och föreslog i kollegiet att Höijer skulle uppföras i första förslagsrum för tjänsten. En del av medlemmarna i kollegiet ville utelämnat honom från tjänsteförslaget. När kollegiet var oenigt, blev överdirektör Sebastian Gripenbergs åsikt enligt överstyrelsens instruktion dess beslut. Frågan var om Magnus Schjerfbeck eller Höijer skulle uppföras i tredje förslagsrum. Gripenberg valde Höijer, men »icke utan tvekan», för han fann Schjerfbeck ovanligt duktig. Höijer hade visserligen »obestridliga förtjänster» och kunde säkert sköta tjänsten med framgång, även om han, Gripenberg, inte helt kunde förena sig med »de superlativa lovord», som fölls till Höijers förmån. Med detta syftade han på Ahrenbergs yttrande.⁷³ Till förste arkitekt valdes länsarkitekt Ferdinand Öhmann från Kuopio.

4. Höijers verksamhet som arkitekt: den »andra perioden»

Det framgår inte av källorna varför Höijer inte ritade något åt det Sinebrychoffska företaget på 1880-talet. Denna paus kan också ha hängt ihop med skiftningarna i firmans ledning efter Paul Sinebrychoff d.ä:s död 1883. I slutet av årtiondet omorganiserades företaget till ett familjeaktiebolag med änkan, Anna Sinebrychoff, som största aktieinnehavare.¹ Nu började Höijer åter få beställningar från firman. De första arbetena på 1890-talet var jämförelsevis små, ett par tillbyggnader och ett ångpannshus. År 1897 gjorde Höijer ritningar för en betydande utvidgning av den underjordiska lagerkällaren, som låg i eller snarare under den Sinebrychoffska parken. Något senare ritade han ett magasin samt en tillbyggnad till en jäskällare.²

Under den tid som Strengell kallar Höijers »andra period» anlätades han i stor utsträckning av industriföretag. För Robert Huber, som 1904 utvidgade området på vilket hans företag var beläget till att omfatta även gården vid Mikaelsgatan 13, ritade Höijer en verkstads- och lagerbyggnad. För Mikaelsgatan 15 hade han redan tidigare år 1899 ritat ett flervåningshus som dock inte uppfördes.³

Efter det att Helsingfors Skeppsdocka gått i konkurs bildades ett nytt företag, Sandvikens

Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad. Bland de ledande aktieägarna märks gamla bekanta till Höijer: Edvin Bergroth, Alfred Norrmén (s. 49) och Paul Sinebrychoff d.y. Bolaget påbörjade en omfattande byggnadsverksamhet för att gradvis ersätta de äldre träbyggnaderna med nya av tegel. Åren 1898–1899 ritade Höijer flera byggnader för företaget.⁴

Fabriksanläggningarnas kontorsbyggnader blev ett vanligt projekteringsuppdrag på 1890-talet. Ritningarna till en dylik byggnad beställdes 1893 av Tölö Sockerbruksaktiebolag.⁵ För Tammerfors Klädesfabrik ritade Höijer både en kontorsbyggnad och ett magasin.⁶ Maskin- och Brobyggnadsaktiebolaget i Helsingfors hade i början av 1890-talet flyttats från Gräsviken till Neckens område i Sörnäs. Konjunkturerna var under senare delen av decenniet särskilt goda, och för att produktionen skulle hålla takt med efterfrågan, behövdes nya fabriksbyggnader. År 1897 ritade Höijer en smedja och ett gjuteri, som enligt Gripenberg var den dittills största byggnadsinvesteringen inom Helsingfors metallindustri. Bygget betydde bl.a. att en del av företagets produktion inriktades på tillverkningen av de erforderliga järnkonstruktionerna. Till komplext

hörde även en kontorsbyggnad, vars uppförande emellertid uppsköts. När företaget efter rysk-japanska kriget, vilket hade en mycket fördelaktig inverkan på dess ekonomi, beslöt uppföra ett huvudkontor gjordes det enligt nya ritningar som också de beställdes av Höijer.⁷

När Maskin- och Bro definitivt lämnade Gräsviken köptes tomten vid Repslagaregatan 1898 av ett sockerbruk grundat samma år. M. E. Fazers och F. Th. Sandbergs grossaffär i kolonialvaror och spannmål utvidgade sin verksamhet på detta sätt. För den nya fabriksbyggnaden beställdes ritningar av Höijer.⁸ Ett fabrikskomplex för ett annat slag av produktion var det som Höijer 1899 ritade åt Aktiebolaget Helsingfors Mekaniska Väfveri, som anlade ett färgeri och väveri i Gammelstaden på stranden av Gammelstadsviken. Företagets verkställande direktör var O. Kjällmansson, som Höijer även kände från andra sammanhang.⁹

Jämfört med dessa fabriksbyggnader var anläggningen av Helsingfors Asfaltfabriks Aktiebolag i Hagnäs anspråkslös. Fabriken, som ägdes av F. W. Grönqvist, var till en början anlagd vid Eriks-gatan 45. År 1897 ritade Höijer en ny fabriksbyggnad av sten, men den blev inte byggd. I stället flyttades företaget till Hagnäs, där nya byggnader uppfördes enligt Höijers ritningar. För samma företag ritade Höijer 1903 en fabriksbyggnad på den dåvarande villalägenheten Aspås i Sörnäs.¹⁰ För Ahlströms industriföretag i Norrmark ritade Höijer 1902 en asylbyggnad för brukets ålderstigna arbetare.¹¹

Två projekt till kommersiella byggnader härrör från dessa år. Det är möjligt att Höijer blev intresserad av arkitekturtävlingen för Tammerfors saluhall, när han höll på med byggnaderna för Tammerfors Klädesfabrik. Han samarbetade med Ahrenberg i ett förslag som fick tredje pris i den första tävlingen som anordnades av Tammerfors stad 1895–1896.¹² Till Höijers sista arbeten hör affärs-huset för Ab Helsingfors Saluhallar vid Västra Kajen. Bolaget anges vara nybildat 1904, då bygget inleddes, men det nämns också att skisser förefanns som Höijer skulle ha gjort redan år 1901.¹³

Det kommunala byggandet följde de allmänna byggnadskonjunkturerna. Under den senare delen av 1890-talet utförde Helsingfors stad flera byggnadsprojekt. Betydande byggen anförtröddes Höijer. Alla blev emellertid inte förverkligade. Höijer, som åren 1890–1904 var medlem av stadens folkskoledirektion, fick projektera två skolbyggnader av sten, Vallgårds och Tölö folkskolor.¹⁴ I stadens norra delar, i områdena vid förlängningen av Östra Chaussén norr om Berghäll och Sörnäs, hade en barnrik arbetarbefolkning vuxit fram. För Sörnäs, Hermanstad och Majstad behövdes ett

nytt skolhus, och det föreslogs att uppföras på lägenheten Vallgård. Man utgick ifrån ett utkast och ett kostnadsförslag, som uppgjorts av Höijer. Området saknade stadsplan, vattenledning och avlopp, men detta ansågs inte utgöra något hinder. Stadens budgetutskott ville emellertid inte genast reservera medel för bygget, utan avvaktade resultatet av ett pågående utskottsarbete, som skulle utreda möjligheten att uppgöra normalritningar för stadens folkskolor. Samtidigt skulle utskottet ta ställning till den planerade folkskolan i Vallgård; det gällde bl.a. att pruta ner kostnadsförslaget. Resultatet blev att ett senare framfört utkast av Höijer antogs, enligt vilket denne gjorde de slutliga ritningarna 1901.¹⁵

Värdshuset Hesperia i Tölö hade ombyggt till folkskola 1892, men folkskoledirektionen och folkskoleinspektören hade flera gånger anmärkt att huset var olämpligt för detta ändamål. Därför anhöll folkskoledirektionen också om att en ny skolbyggnad för Tölötrakten skulle uppföras och skickade in ett byggnadsprogram till fullmäktige.¹⁶ Folkskoleinspektör A. von Bonsdorff, stadsingenjör G. Idström och Höijer fick i uppdrag att utse en plats för den nya skolbyggnaden. De föreslog Hesperiaparken, men förslaget antogs inte. I stället reserverades två tomter vid Tölögatan för skolans behov, trots att stadsplanen för området ännu inte var fastställd. Höijer som hade gjort ett utkast till skolbyggnad i Hesperiaparken, fick omarbeta det för byggnadsplatsen på Tölögatan.¹⁷ Tölö folkskola blev ett av Höijers sista byggen.

På 1890-talet hade det definitivt uppstått ett stadsproletariat i Helsingfors av den typ som kännetecknade 1800-talets industrialiserade storstäder. Det bestod till en stor del av arbetare, som inte hade någon fast anknytning till staden, eftersom de var inflyttade från landsorten. I detta hänseende skiljde de sig från den handelskapitalistiska stadens hantverkare. Man talade om »den lägre arbetarklassen». Arbetarna saknade ofta fast anställning. För att råda bot på misären och dryckenskapen och för att förhindra spridningen av de socialistiska idéströmningarna såg sig Helsingfors stad 1898 föranlåten att upprätta en nämnd för arbetarangelägenheter. Arbetsförmedlingen ansågs vara en av nämndens uppgifter, men ett annat centralt mål var anordnandet av undervisning för de vuxna. De inflyttade vuxna arbetarnas utbildning stod ofta på låg nivå, men stadens skolväsende kunde inte nå dem, eftersom det uteslutande var inriktat på undervisningen av barn.¹⁸

Ungefär samtidigt som Helsingfors nämnd för arbetarangelägenheter tillsattes, började ett kommunalt arbetarinstitut sin verksamhet i Tammerfors. I Finland upptogs tanken om arbetarinstitut

i en form som utarbetats i Sverige, där dr Anton Nyström på 1880-talet grundat ett arbetarinstitut i Stockholm.¹⁹ Också i Helsingfors planerade man att grunda ett arbetarinstitut med Tammerfors som närmaste förebild. Nämnden för arbetarangelägenheter ville helst ha en egen byggnad för detta ändamål, och den gav därför sin medlem Höijer i uppdrag att göra skisser och kostnadsförslag. Institutet skulle ligga nära Djurgårdsviken på ett område vid korsningen av den nuvarande Broholmsgatan och Porthansgatan. Stadsfullmäktige insåg behovet av »en rymlig, ändamålsenlig och med all anspråkslöshet dock värdig byggnad för arbetareundervisningen», men drätselkammaren motsatte sig bygget av ekonomiska skäl, och projektet kunde inte genomföras.²⁰

Reparationerna av vattenreservoaren på Alphöjden var besvärliga att genomföra därför att den byggts som en enda bassäng. Även tömningen för rengöringen förorsakade avbrott i stadens vattentillförsel. För att slippa denna olägenhet föreslogs två alternativa åtgärder; antingen borde ett skilt vattentorn byggas eller också skulle reservoaren utvidgas med en avdelning till. Man beslöt sig för det senare alternativet och Höijer fick göra fasadritningarna till utvidgningen av reservoaren.²¹ Han deltog också i projekterandet av det föreslagna vattentornet, vilket alltså inte kom till utförande.²²

Ett annat arbete som Höijer utförde för Helsingfors stad var Brunns husets ombyggnad 1897. Bakgrunden till Brunns husets ombyggnad är endast delvis känd. År 1886 hade staden övertagit Brunns parken av Brunns parks aktiebolaget, och under följande decennium uppstod frågan om staden kunde fortsätta med verksamheten av bolagets anläggningar. Det föreslogs att Brunns huset och badhuset skulle undanskaffas. Det förra ansågs »gammalt, oändamålsenligt och platsen vanprydande». Badhuset kunde möjligen ombyggas. Dessa pessimistiska uttalanden till trots anslogs medel för Brunns husets ombyggnad. Enligt Waldemar Wilenius föranleddes projektet av ett väntat, förnämt besök som dock blev inställt.²³

På 1890-talet blev Höijer Helsingfors församlings arkitekt och rådgivare i byggnadsfrågor. Anordnandet av stadens begravningsplatser och uppförandet av en kanslibyggnad för pastorsämbetet var två stora projekt som församlingen blev upptagen med efter det att den tredje lutherska kyrkan, Johanneskyrkan, blivit färdig 1891. Höijer anlätades för att planera de husbyggen som behövdes på begravningsplatserna. Han blev också kanslibyggnadens arkitekt.

Redan på 1870-talet hade tanken att församlingen borde se sig om efter mark för en ny begravnings-

plats framförts. Man förutsåg att utvidgningen av Gamla begravningsplatsen mot norr, den s.k. nya begravningsplatsen, inte i längden skulle räcka till för den snabbt växande församlingen. Redan i detta skede tänkte man sig också att liktransporten till den planerade begravningsplatsen, som nödvändigtvis måste ligga utanför stadens marker, kunde ske med järnväg. Kostnaderna för en järnvägsförbindelse till Helsingfors, där mark för det nämnda ändamålet kunde köpas, var dock sådana att man inte längre ansåg att planen kunde genomföras. Den skrinlades, men nya utredningar om jorduppköp gjordes igen under senare delen av 1880-talet, och 1890 fick församlingen tillstånd att anlägga en begravningsplats i Malm på militärens tidigare exercisplats. Nya kalkyler om kostnaderna för en bana till begravningsplatsen gjordes. I dem ingick även kostnadsförslag till likstationer och likkällare. Platsen för likstationen i staden var länge öppen, men till slut uppfördes en provisorisk byggnad på godsbangården nära villan Hagasund. Höijers ritningar för likstationerna och likkällarna är signerade 1894.²⁴

Tillväxten av församlingen gjorde också en ny typ av institutionsbyggnad nödvändig: pastorskansliet. Vissa av församlingens verksamhetsformer kunde inte längre behändigt skötas i prästgården och i de tre kyrkorna. År 1883 hade frågan om en ombyggnad av prästgårdens kansli kommit upp,²⁵ och tre år senare anlätades Sebastian Gripenberg för att göra skisser, men planerna avstannade. Samhällslivets sekularisering hade skridit så långt att man även föreslog att församlingen borde sälja prästgårdarna och i stället anvisa kyrkoherden och adjunkten medel för hyresbostad. Det ansågs nämligen otidsenligt att underhålla tjänstebostäder åt prästerskapet. Prästerna kunde i likhet med andra medborgare skaffa sig bostad på den fria marknaden. Från prästerskapets sida uttrycktes också missnöje över att församlingens ärenden inkräktade på privatlivet i tjänstebostaden. Frågan om kansliutrymmen och prästerskapets bostäder löstes genom en kompromiss: en ny kanslibyggnad av sten skulle uppföras på församlingens tomt, där den gamla prästgården tillsvidare fick stå kvar. Bygget fördröjdes dock bland annat därför att man ville uppskjuta det tills planerna på delningen av församlingen blev avgjorda. Även andra komplikationer tillkom.²⁶

En uppdelning av församlingen hade länge diskuterats utan resultat. När församlingens medlemsantal i slutet av 1800-talet överskred 50 000, fick den en uppmaning från domkapitlet att genomföra delningen. Stötestenen var språkfrågan. Enligt Virkkunen var de svenskspråkiga rädda för att förlora sin ledande ställning inom församlingen.

De finskspråkigas antal växte nämligen fortare än de svenskspråkigas, och de ville inte godta den föreslagna planen om en uppdelning, som i praktiken skulle ha gett de svenskspråkiga mera bestämmanderätt. När man därför inte kunde enas om hur församlingen skulle uppdelas, uppsköts avgörandet av frågan till efter sekelskiftet.²⁷

Uppförandet av kanslibyggnaden kunde emellertid inte vänta tills delningsfrågan hade avgjorts. Efter en eldsvåda i prästgården på våren 1894 tillsattes en kommitté för att göra ett slutgiltigt förslag till bygget. Höijer som i april samma år invalts i kyrkorådet blev också medlem i kommittén, och därmed blev han även husets arkitekt.²⁸

Höijer ritade vaktmästarbostaden vid Gamla begravningsplatsen år 1900 och fungerade som ledande arkitekt vid bygget.²⁹ Därtill ritade han en arbetarbostad för begravningsplatsen i Malm och ombesörjde reparationer och ombyggnader. Han deltog också regelbundet i församlingens fastighetssyner och årsreparationssyner ända fram till 1905.³⁰

En fråga av estetisk natur gällde omgivningen av jordfästningskapellet på Gamla begravningsplatsen, Höijers ungdomsarbete. Stadsträdgårdsmästare S. Olsson gjorde i början av seklet ett förslag till anordnandet av planteringarna på Gamla och Nya begravningsplatserna. Han fäste särskild uppmärksamhet vid området kring jordfästningskapellet, där även den tidigare nämnda vaktmästarbostaden hade uppförts. Porten fann han för anspråkslös som huvudentré. Församlingens nyanställda trädgårdsmästare Johannes Stål gjorde också sitt förslag till förskönandet av området. Han tänkte sig att man kunde uppföra en ny port med en bredare öppning för fordon och en smalare för fotgängare. Enligt stadens trädgårdsnämnd som yttrade sig om planteringsförslagen borde portprojektet, som »ren byggnadsfråga», ha anförtrots en arkitekt. Några stora björkar hade nämligen nedhuggits för portanordningens skull, och trädgårdsnämnden – med arkitekten Magnus Schjerfbeck som ordförande – ansåg att en arkitekt hade kunnat lösa frågan utan de röjningsarbeten som både nämnden och allmänheten hade förfasat sig över. Man ville hellre se begravningsplatserna stämningsfullt vildvuxna. Trädgårdsnämnden föreslog därför att en tävling skulle utlysas för att skaffa ritningar till porten.³¹

Tävlingen föranstaltades också 1903 i samarbete med arkitektklubben. Första och andra priset togs av Valter Jung med en tillämpning av en medeltida stiglucka som skulle utföras i granit. Kommittén, som för församlingens del hade anordnat tävlingen och som även Höijer var medlem i, lät förfärdiga en modell av Jungs portbyggnad i naturlig skala

för att ge allmänheten tillfälle att bedöma förslaget. Samtidigt presenterades ett alternativt förslag, som måste ha härrört från Höijers hand: en järnport mellan två granitpelare. Det sades uttryckligen att detta förslag – i motsats till Jungs projekt – inte skulle skymma det vackra jordfästningskapellet.³² Kommittén hade med andra ord beslutat förkasta Jungs förslag, vilket också skedde.

Höijer var knuten till det svenskspråkiga lägret inom församlingen, och troligen hade han blivit antagen som dess arkitekt på grund av den maktställning som språkgruppen innehade. När delningen av församlingen 1904 genomfördes, var Höijer med i delningskommittén på de svenskspråkigas mandat.³³

Det var antagligen på språkliga grunder som Helsingfors Utskänningsaktiebolag förnyade sina kontakter med Höijer efter det att mer än tio år förflutit sedan de på grund av fiaskot med Högholmens restaurangbyggnad hade blivit avbrutna. År 1897 anlätades Höijer för att planera ombyggnaden av bolagets utskänningsställe vid Vladimirsgatan och av somliga byggnader på Högholmen. För Högholmen fick Höijer också projektera nybyggen.³⁴

I sina folkparker, Högholmen och Fölisön, ville utskänningsbolaget även ha inrättningar med bildningssyfte. Det var för detta ändamål som djurparken på Högholmen hade anlagts. Bolagets kamrer besökte Skansen i Stockholm, där han bekantade sig med Biologiska Museet på Djurgården. Något liknande ville utskänningsbolaget också få till stånd i Helsingfors. En liten samling uppstoppade fåglar utställdes också på Fölisön.³⁵

Höijer anlätades för att göra ett förslag till en egen byggnad för djursamlingen, som hela tiden också utökades. År 1899 fick han göra en resa till Stockholm och Uppsala för att bese museerna där och rådslå om det blivande biologiska museet med konservatorn vid Uppsala Universitets zoologiska institution, Gustaf Kolthoff. Denne hade i anatomiska teatern i Gustavianum anordnat en utställning i samma stil som den på Djurgården i Stockholm. I Helsingfors hade utskänningsbolaget på Fölisön utsett en byggnadsplats för museet. Höijer hade skisser till byggnaden med sig till Sverige, och Kolthoff uttalade sig »mycket berömmande» om dem.³⁶

Stadsfullmäktige i Helsingfors hade emellertid också en plan för en zoologisk park i Djurgården i Helsingfors, i samband varmed även ett biologiskt museum skulle inrättas. Utskänningsbolaget avbröt sitt museiprojekt i väntan på definitivare beslut från stadsfullmäktiges sida. Det tycks också ha förekommit försök att inlemma bolagets plan med stadens, för när Hagasundsparken efter Aurora Karamsins

död tillföll kommunen, föreslog direktionen att det biologiska museet skulle uppföras i parken eller möjligtvis på något annat ställe inom stadens område. Man utsåg också en plats i Hagasundsparken, och Höijer gjorde ett nytt utkast. Bolagets byggnadsplaner stoppades dock helt oförmodat, när drätselkammaren bad om en redovisning av medlen i dess byggnadsfond. Bolaget ansåg sig ha insamlat fondens kapital av inbesparade överskottshyror, medan drätselkammaren framhöll att kapitalet hade insamlats av de medel, som bolaget fått av staden för underhåll av sina parker. De målmedvetna försöken att uppföra ett biologiskt museum avstannade, och 1909 upplöstes samlingarna och donerades till stadens folkskolor, hälften till de finska och hälften till de svenska skolorna.³⁷

Några betydande statliga uppdrag kom inte Höijer till del efter Ateneumbyggnaden, men dess ombyggnader och ombyggnadsplaner sysselsatte honom, kan man säga, livet ut. En grupp konstnärer inlämnade redan 1891 en anhållan om att föreläsningssalen skulle ändras till en utställningssal för konstnärernas egna, dvs. inte konstföreningens, utställningar. Senaten förhöll sig positiv till denna anhållan, men ombyggnaden förverkligades inte genast. Höijer fick göra ritningar till den och efter en ny påtryckning från konstnärernas sida genomfördes ändringen.³⁸

Även de olika institutionerna som permanent var inrymda i Ateneum behövde mera utrymme, och i slutet av år 1897 hade senaten godkänt ett anslag för utvidgningen av byggnaden enligt Höijers ritningar. Denna gång var det konstföreningen och konstflitföreningen, som hade anhållit om ombyggnaden. Senaten inställde emellertid projektet p.g.a. de kraftiga konjunkturändringarna inom byggnadsbranschen. Materialpriser och löner hade stigit. Senaten ville invänta en »normalisering». En förnyad anhållan från föreningarna satte fart på projektet och i början av 1900 var arbetena igång.³⁹ Ett senare projekt till en mera omfattande utvidgning av Ateneum, för vilken föreningarna hade anlitat Armas Lindgren, men som i senaten bestämdes till ett samarbetsprojekt mellan Lindgren och Höijer, blev inte förverkligat.⁴⁰

Två andra statliga uppdrag var ett antal byggnader för Kronoborgs högre lantbruksskola och deltagandet i utvidgningsprojektet för Polytekniska institutets byggnad i Helsingfors. Kronoborgs lantbruksskola hade grundats på 1870-talet för att stöda utvecklingen av lantbruksnäringarna på områden i sydöstra Finland där jorden tidigare tillhört de stora donationsgodsen. Efter en omorganisation av landets lantbruksundervisning ombildades skolan till en högre lantbruksskola, vilket även krävde utvidgningar av byggnadsbeståndet. Dessa verkställdes

1897–1898. I en av sina meritförteckningar uppger Höijer att han 1896 ritat »diverse byggnader» för lantbruksskolan.⁴¹

Utvidgningen av Polytekniska institutet 1904–1905 var egentligen Gustaf Nyströms projekt. I sin beskrivning av det slutförda bygget nämner han att Höijer hade anlitats för somliga uppgifter inom projektet, därför att han var särskilt förtrogen med formspråket i Sjöströms arkitektur. Möjligen var denna förklaring endast finkänslighet från Nyströms sida. Den främsta orsaken torde ha varit att man velat ge Höijer arbete, denne ledde nämligen också byggnadsarbetet. Det är svårt att fastslå vidden av Höijers insats i projekteringen, men sannolikt var det han som fick uppgöra fasadritningarna till utvidgningen.⁴²

Då depressionen på 1890-talet lättade började Höijer igen få beställningar till privata hyreshus. Bland projekten fanns också byggnader som av någon orsak inte uppfördes, men vars ritningar godkändes och arkiverades av stadens myndigheter i magistratens byggnadsritningsarkiv. Ett sådant projekt från 1899 var det tidigare nämnda hyreshuset för Huber som skulle uppföras vid Mikaelsgatan 15. Två andra projekt till utförda hyreshus från senare delen av 1890-talet var handlanden E. J. Willstedts hus vid Alexandersgatan 44 från 1895 och kommerserådet August Borgströms hus vid Manegegatan 6 från 1898. Willstedt sålde sin gård till brandförsäkringsbolaget Pohjola, som på tomten uppförde sitt affärshus enligt ritningar av Gesellius, Lindgren och Saarinen. Borgström avled en kort tid efter att ritningarna blivit färdiga, och hans änka sålde gården utan att ha fullföljt byggnadsplanerna.⁴³

Bankdirektör A. Norrmén anlät Höijer för ett bygge på en tomt vid Kanalgratan på Skatudden som han hade anhållit om att få inlösa 1895. Ritningarna till det Norrménska huset, som blev det mest kända av hans arbeten från den »andra perioden», var färdiga 1896.⁴⁴ Ritningarna till Eriksgatan 4 är från samma tid. Huset byggdes av en grupp byggnadshantverkare, som inte tycks ha sammanslutit sig till ett bolag. Kring sekelskiftet blev bostadsaktiebolagen vanliga, men bland Höijers byggherrar förekommer endast ett sådant, nämligen Ab Trean, som uppförde huset vid Lappviksgatan 3 enligt ritningar från år 1900.⁴⁵ Ett hyreshus, som maskerats till ett slags villakomplex, var Fabriksgatan 6, som uppfördes 1901–1902 för handlanden F. Paersch.⁴⁶

Ett bygge med olyckliga följder, särskilt för husets entreprenör, C. G. Hiort af Ornäs, var tillbyggnaden på tomten som gränsade till Mariegatan, Kyrkogatan och Riddaregatan för vilken Höijer nästan tjugo år tidigare hade ritat huset Mariegatan 12. Då Höijer 1891 gjorde de första godkända ritningarna var byggherren ett sterbhus, som ärvt gården efter änkefru

A. Dahl. Bygget inställdes emellertid, antagligen som en följd av den tidigare omtalade byggnadskraschen. Gården bytte ägare ett par gånger och förvärvades av handlanden O. Kjällmansson. År 1895 togs byggnadstanken upp igen, och Höijer gjorde några mindre ändringar i ritningarna. Fasaderna behölls i den utformning som de tidigare hade fått. Enligt Ahrenberg hörde byggherren till samma umgängeskrets som arkitekten, entreprenören och han själv.⁴⁷

När huset blev färdigt började det sätta sig. Förutom att det uppstod sprickor och råmnor i murarna, hade huset börjat luta. Granntomtens ägare, som befarade skada på sin egen tomt, krävde att det skulle rivas. Detta blev också utslaget i frågan som hade förts till domstol. En ny byggnad uppfördes 1899 enligt ritningar av Hugo Lindberg. Det nya husets planer var i princip de samma som i Höijers byggnad, men fasaderna uppfördes efter Hugo Lindbergs ritningar.⁴⁸

Från dessa år härrör några ombyggnader: för kommunalrådet Grönqvist två om- och tillbyggnader av villa nr 8 i Brunnsparken, ursprungligen uppförd av furstinnan Jusupova, för bagaremästare Holms änka en ändring av bageriet vid Fredriksgatan 36 till ett bostadshus i tre våningar och en mindre ombyggnad samt fasadändring för Norra Esplanaden 15, som 1895 inköpts av Helsingfors Aktiebank.⁴⁹

Höijer ritade också tre förnämliga villabyggnader under dessa år. Den första var A. R. Frenckells sommarvilla i Hangö år 1895. Frenckell var Hufvudstadsbladets ägare och chefredaktör samt styrelseledamot i Aktiebolaget Granit.⁵⁰ Höijer bidrog till att öka åtgången av firmans produkter. Stenkolonner tillverkade av Ab Granit förekommer i flera byggnader som han ritade. När Nokia Ab:s disponent, brukspatron Fredrik Idestam, år 1898 uppförde sin sommarvilla Edeshem i Tammelund i Helsingfors skärgård, beställde han ritningarna av Höijer.⁵¹ Han förnyade således de gamla kontakter som hade uppstått redan på 1870-talet. Byggmästaren och byggnadsentreprenören Johan Johansson (Bäcksbacka) hade Höijer samarbetat med första gången vid Ate-neumbygget. Villa Johannislund i dåvarande Haga köping ritade han år 1901 som byggmästare Johanssons permanenta bostad.⁵²

Höijers byggnadsuppdrag utanför Helsingfors under den senare perioden av hans liv kom för det mesta från de nyländska kuststäderna. Han blev i slutet av 1890-talet och i början av detta sekel nästan den självskrivne arkitekten för olika byggen i Ekenäs. Frans Höijer var ordförande i drätselkammaren och därtill hade Theodor två andra inflytelserika släktingar i staden, ordföranden för stadsfullmäktige, seminarielektor Mikael Lindén, och stadsläkare Carl Höijer som var son till Otto Höijer. Höijer

fick göra ritningarna, när ett förnämt bostadshus vid torget ombyggdes till stadshus och när den av Kiseleff ritade folkskolan utvidgades.⁵³

De av Höijer projekterade nybyggena i Ekenäs från denna tid är Privatskolan från år 1900 och badinrättningen från 1903. Både Lindén och Frans Höijer hörde till kommittén, som skulle förbereda skolbygget, och ett utkast till huset fanns tillhands redan vid kommitténs första möte. I princip var skolan en privat inrättning, men staden understödde företaget bl.a. med en gratis tomt.⁵⁴ För badhuset hade Höijer gjort skisser redan år 1900. I detta skede tycks inrättningen ha planerats både som badhus för stadsborna och som en kuranstalt i stil med badinrättningarna i Lovisa och Hangö. Även i detta projekt var Frans Höijer en av initiativtagarna. Senare kom man emellertid till att projektet var för vidlyftigt och beställde ritningar av Höijer enligt ett förminskat byggnadsprogram. Ett förslag av en arkitekt som var bördig från Ekenäs, Hjalmar Åberg, framlades också för badhusbolaget, men de definitiva ritningarna beställdes av Höijer.⁵⁵

På 1890-talet genomförde man i den snabbt uppvuxna träindustri- och hamnstaden Kotka flera projekt, som syftade till att öka bebyggelsens stadsmässighet och förbättra miljön med hjälp av kommunaltekniska anläggningar. För några av byggnadsprojekten anlätades Höijer som arkitekt och byggnadskonstnärlig expert. Det föreslogs att de vinstmedel som stadens utskäkningsbolag insamlat 1894 skulle användas för planteringar på det Tschedajeffska berget vid hamnen. Samtidigt beslöt man också uppföra ett brandtorn på berget. Stora mängder trävirke stod nämligen lagrade på hamnområdet nedanför i väntan på utskeppning. Tornet uppfördes för att tjäna som brandtorn och utsiktspaviljong. Ritningarna gjordes i samarbete av stadsingenjör Th. Borchardt och Höijer.⁵⁶ Några år senare uppfördes också en brandstation i Kotka. När Borchardts förslag till brandstationen antogs i stadsfullmäktige, anmodades han att rådfråga Höijer då han gjorde upp ritningarna. De osignerade huvudritningarna kan inte tillskrivas Höijer, men som förlaga har möjligen funnits en skiss av honom.⁵⁷

Liksom i Ekenäs ombildades även i Kotka en privat svensk fruntimmersskola till samskola, och man beslöt att uppföra en egen byggnad för den. Ritningarna beställdes av Höijer, men de omarbetades av ingenjör Borchardt som var med i skolans byggnadskommitté. Fasaderna är dock ritade av Höijer.⁵⁸ Kotka segelsällskap anlätade också Höijer för ritningarna till en paviljong på holmen Vasikkasaari utanför Kotka.⁵⁹ I Borgå ville stadens teaterförening uppföra ett teaterhus, och man vände sig till Höijer för ritningar. Denne gjorde åtminstone ett par alternativa utkast 1893–1894.⁶⁰

5. Arkitekten Höijer

Arkitekturfrågor

Uppförandet av Helsingfors tredje lutherska kyrka togs för första gången officiellt upp vid kyrkostämman 1873, då avgiften för församlingens kyrkobyggnadskassa diskuterades. Om man ursprungligen varit i beråd att bilda en fond för uppförandet av en ny kyrka, framgår inte med säkerhet ur protokollet. I varje fall gav stämman – efter det att magister Otto Höijer uttalat sig om förfaringssättet vid ett kyrkobygge – en uppmaning åt kyrkorådet att föreslå en plats för församlingens tredje kyrka. Av de alternativa byggnadsplatserna valde man till sist området vid Röddäld, som hade rekommenderats av stadsingenjören.¹

År 1876 tillsattes ett utskott med uppgift att göra ett förslag till de åtgärder som uppförandet av den nya kyrkan föranledde. I utskottet invaldes, förutom kyrkosysslomannen, A. Loenbom, Theodor Höijer och byggmästare Croll. Utskottet undersökte den utsedda byggnadsplatsen, förordade inlösandet av en del tomter för att kyrkan skulle få ett fördelaktigt läge samt föreslog anordnandet av en arkitekturtävling. Enligt byggnadsprogrammet skulle kyrkan vara av tegel med orappade fasader, välvd och med sittplatser för åtminstone 2000 personer. Prisnämnden skulle bestå av tre arkitekter, en ingenjör och tre »för övrigt kompetenta personer». Byggnadsplatsen var ännu en öppen fråga, varför man tillsvidare uppsköt behandlingen av anskaffandet av ritningarna.²

Höijer och Decker ombads att ge ett utlåtande om byggnadsplatsen. Arkitekterna ritade en karta, som tyvärr inte har bevarats, men av utlåtandet framgår att de hade tänkt sig hörnet av Högbergsgatan och Skarpskyttegatan avskuret och försett med kyrkoplatsens huvudport. Byggnaden tänktes med ett torn mot gatukorsningen och koret skulle ligga i riktning mot Röddäld. Placeringsförslaget tilltalade emellertid inte kyrkoförvaltningsutskottet. I samband med planeringsarbetet fick Höijer göra kostnadsberäkningar för grundläggning och terrassering på de byggnadsplatser som föreslagits, men kyrkoförvaltningsutskottets ordförande fann hans kalkyler dåligt utförda. Den byggnadsplats som Decker och Höijer föreslagit förkastades, eftersom byggnaden där ansågs bli för dyr.³

År 1879 invaldes Höijer i arkitekturtävlingens prisnämnd, men när den inledde sitt arbete, intogs hans plats av Decker.⁴ Sex år senare visade han på konstföreningens utställning flera ritningar för ett ospecificerat kyrkoprojekt (s. 44). Kanske var detta ett tävlingsförslag för den tredje lutherska kyrkan. I tävlingen utgick den svenske arkitekten

A. E. Melander som förstapristagare. Resultatet väckte missnöje. Jac Ahrenberg författade en kritisk artikel om arkitekturtävlingar. I den påstod han att internationella tävlingar, såsom också denna varit, gynnade de utländska deltagarna.⁵ Om Höijer hade deltagit i tävlingen, fick han i varje fall inget pris. Decker och Höijer med sina anhängare torde även i övrigt ha känt sig besvikna med det bemötande som deras förslag hade fått.

Höijer befattade sig också med stadens byggnadsordningsfråga. Han kom härvid att företräda synpunkter, som avvek från de förhärskande ställningstagandena i hans egen fackliga organisation, Tekniska föreningen. Eftersom Helsingfors byggnadsordning direkt inverkade på hans arkitektur, behandlar jag här den diskussion som fördes i stadsfullmäktige och i Tekniska föreningen.

Helsingfors stads byggnadsordning från 1875 tycks redan i början ha vållat tolkningssvårigheter. Bestämmelserna i den ansågs snart föråldrade. Frågan om en revidering av byggnadsordningen kom omsider upp i stadsfullmäktige. Initiativet togs av en privat grupp, i vilken Höijer tycks ha haft en ledande roll och som bestod av arkitekter, byggmästare och gårdsägare. I en skrivelse till länets guvernör påpekades det att byggnadsordningen innehöll oklara formuleringar och onödiga eller till sin verkan oönskvärda bestämmelser. När skrivelsen kom på remiss till fullmäktige tillsattes ett utskott som Höijer blev medlem i. Utskottet föreslog att stadsfullmäktige skulle, utöver att förbättra den gällande byggnadsordningen, sätta igång arbetet för att göra upp en ny. I det utskott, som fick dessa uppdrag, invaldes även Grönqvist och Höijer. Ett förslag till revision av 1875 års byggnadsordning blev färdigt i juli 1879, och förslaget till ny byggnadsordning gavs till fullmäktige i slutet av följande år.⁶

Utskottet, som gjort förslaget till en ny byggnadsordning representerade gårdsägarnas och byggherrarnas intressen. Det nya förslaget gick ut på att stadens byggnadsordning inte avsåg att kontrollera och begränsa »den enskilda byggnadsföretagsamheten». Fordringarna på konstruktionernas hållbarhet, brandsäkerhet, hygien och yttre prydlighet borde formuleras så att de inte verkade hämmande på byggherrens handlingsfrihet. Denna handlingsfrihet ansågs nödvändig också för att råda bot på bostadsbristen och på den alltför höga hyresnivån. Den gällande byggnadsordningen kritiserades även för ett onödigt komplicerat förfaringssätt vid utverkande av byggnadstillstånd och fastställande av ritningar.

Det påpekades att byggnadsordningen av år 1875 inte heller beaktade nyvinningarna inom byggnadstekniken och att den därför i onödan begränsade uppförandet av källarbostäder, vilka, som det var känt, med teknikens hjälp kunde göras fuktfria och sunda. Stenhusbebyggelsen minskade på brandfaran till den grad, att mindre rigorösa bestämmelser om byggnadsbeståndet kunde tillåtas.

Nya bestämmelser som föreslogs var bl.a. att samtliga tomter i stadsdelarna I–III borde bebyggas med stenhus, att tvåvåningshus med en bottenvåning av sten och en övre våning av trä kunde byggas på tomter där trähus var tillåtna, och att fasadritningarna endast skulle godkännas av överstyrelsen för allmänna byggnaderna. Tillsättandet av en kommunal byggnadsnämnd ansågs önskvärt, men p.g.a. kostnaderna gjorde utskottet inget förslag i saken. Byggnadsordningen från 1875 innehöll inga bestämmelser om den obebyggda tomtarealen. I förslaget bestämdes det att den minsta obebyggda ytan skulle vara 1800 kvadratfot, med en sida på minst 30 fot, om byggnaderna var av sten. Förslaget var i sin helhet också mera detaljerat än byggnadsordningen från år 1875.⁷

Huvudstadens byggnadsordning behandlades också i Tekniska föreningen. Det var i själva verket Höijer som ursprungligen tog upp frågan i föreningen genom att inleda en diskussion om källarbostäderna. Det hade nämligen visat sig att alla medlemmar i fullmäktigeutskottet inte trodde på teknikens möjligheter, när det gällde att göra dessa bostäder sunda. I Tekniska föreningen fick Höijer visserligen stöd för sin åsikt, men i diskussionen uttrycktes också motsatta uppfattningar.⁸

Det förslag som stadsfullmäktiges utskott framställt skulle granskas i föreningen, och för detta ändamål tillsattes en arbetsgrupp med stadsingenjör Otto Ehrström, byggmästare Theodor Croll, Decker, Hiort af Ornäs och Höijer som medlemmar. Arbetsgruppen avgav ett utlåtande, men Sjöström och Nyström kom med ändringar och tillägg. De framhöll bland annat att en fullständig omredigering av utskottsförslaget var nödvändig. Nyström och Ehrström omarbetade senare arbetsgruppens förslag till byggnadsordning. Bearbetningen var i själva verket ett nytt utkast till byggnadsordning, och det diskuterades ingående i föreningen.⁹

Om man jämför stadsfullmäktiges utskottsförslag med de synpunkter, som kom fram i Tekniska föreningen, fäster man först och främst uppmärksamhet vid uppfattningarna om teknikens betydelse. Fullmäktiges utskott ansåg närmast att bestämmelserna kunde förenklas, eftersom man med hjälp av tekniska nydaningar kunde undvika missförhållanden. Av helt annan åsikt var teknikerna särskilt de som var inflyttade och hade kännedom om ut-

ländska storstadsförhållanden. De ansåg att man p.g.a. de tekniska nydaningarna snarare behövde rigorösare föreskrifter än vad som tidigare varit fallet. Det kan påpekas att diskussionen rörde sig kring sanitetsfrågor av även större betydelse än källarbostädernas fuktfrihet. Dessa problem var kanske inte ännu aktuella i Helsingfors, men skulle med tiden bli det.

I Tekniska föreningen stod diskussionen om Helsingfors byggnadsordning på en nivå, för vilken Höijers sakkännedom säkert inte var tillräcklig. Inom föreningen var han inte heller längre aktiv i frågan. Den som säkert mest påverkade innehållet i föreningens förslag till stadsfullmäktige var Gustaf Nyström.

Bland de detaljerade förslagen kan nämnas tillsättandet av en byggnadsnämnd för staden och inrättandet av en stadsarkitektstjänst. Vikten av att inom stadsområdet reservera plats för så många planteringar som möjligt betonades, och även de offentliga byggnaderna hade beaktats, något som helt hade förbisetts av fullmäktigeutskottet. Tekniska föreningen föreslog även bestämmelser om husens maximala höjd och våningsantal samt om gårdsplanens storlek. Gustaf Nyström påpekade att byggnadsordningen från år 1875 var, vad den obebyggda ytans storlek beträffade, en kopia av »den äldre svenska byggnadsordningen». Den hade senare blivit ändrad för att göra större gårdsplan obligatoriska. Det förslag som fullmäktigeutskottet framförde skulle enligt Nyström resultera i att gårdsplanerna på de större tomterna skulle bli för små, eftersom den obebyggda ytans storlek hade uttryckts i absoluta mått och inte i förhållande till tomtens totalareal. Stadsfullmäktiges utskott hade varit mån om att inte begränsa uppförandet av tidsenliga hus – dvs. flervåningshus av sten – även på de mindre tomterna. Vad man hade lämnat osagt var, att bestämmelserna samtidigt möjliggjorde alltför stora byggnadsrättigheter för de stora och värdefullare tomterna.

Stadsfullmäktige tog del av Tekniska föreningens byggnadsordningsutkast och tillsatte sedan ett utskott, som skulle utarbeta det slutliga förslaget. Utskottsmedlemmarna var delvis de samma som tidigare, bland dem fanns Höijer och Grönqvist. I ett senare skede invaldes också Nyström. Den ledande principen i detta utskottsförslag var att förenkla ansökningen om byggnadstillstånd och minska dess kostnader. De starkt stegrade tomtpriserna åberopades som motivering för att gårdsägarna borde få utnyttja sina tomter i största möjliga mån. En större del av staden än tidigare bestämdes till stenstad. En del föreskrifter från Tekniska föreningens utlåtande hade införts, men likväl hade alla bestämmelser som gällde stadsplanen och förslaget om en kommunal

byggnadsnämnd lämnats bort. Nyström reserverade sig på en del punkter. Bestämmelsen om gårdsplanens storlek, som inte ändrats, ledde enligt honom ovillkorligen till för trånga gårdar och gårdslokaler, som inte kunde anses lämpliga som bostäder. Han ville också slopa överstyrelsens rätt att granska fasadritningarna, för det var varken »tidsenligt eller med det kommunala styrelsesättet överensstämmande» att ett statligt ämbetsverk granskade ritningar till hus, som stadsborna uppförde för sina egna behov. Också majoriteten i stadens hälsovårdsnämnd delade Nyströms åsikter.¹⁰

Diskussionen om stadens byggnadsordning fortsatte under hela decenniet. I stadsfullmäktige började dessutom Nyströms och hälsovårdsnämndens åsikter vinna gehör. En gårdsägareförening, som grundats i Helsingfors 1887,¹¹ gavs också tillfälle att yttra sig om förslaget till byggnadsordning vilken redigerats i den riktning som Nyström hade föreslagit. Gårdsägareföreningen kämpade naturligtvis för en så oinskränkt byggnadsrätt som möjligt. Resultatet blev en kompromiss. Stadsfullmäktige ansåg att bestämmelsen om att en tredjedel av tomten skulle vara obebyggd i princip alltid borde gälla; icke desto mindre hade vissa »modifikationer» genomförts. Det befarades att alltför rigorösa sanitära fordoningar skulle förorsaka »ekonomiska rubbningar». I den år 1895 fastställda byggnadsordningen för Helsingfors stad fick också en stor del av tomterna i innerstaden bebyggas till två tredjedelar av sin yta och samtliga hörntomter till fyra femtedelar eller t.o.m. fem sjättedelar.¹²

Höijer, som alltså hade anslutit sig till gårdsägarnas och spekulationsbyggarnas läger, deltog ännu i behandlingen av några byggnadsordningsfrågor. År 1889 försökte man i den nya byggnadsordningen få in lindrigare föreskrifter för fabriksbyggnaderna än för bostadshusen. Ett utskott, i vilket Höijer också var medlem, ansåg att det för befrämjandet av industrin borde utövas så litet kontroll som möjligt över fabriksbyggandet. Bl.a. skulle två våningar höga fabriksbyggnader av trä tillåtas. Hälsovårdsnämnden tillbakavisade förslaget på det bestämdaste. I byggnadsordningen ingick det sedan också en bestämmelse om att verkstad, butik och annat rum, där människor vistades under långa tider av dygnet, skulle anses likvärdiga med bostadsrum.¹³

Höijer deltog också i behandlingen av frågor som gällde stadsplanen. Planeringen av Berghäll och Broholmen, som var styckade i arrendetomter, behandlades av ett fullmäktigeutskott som Höijer var medlem i. Berghäll hade indelats i tomter under ledning av stadsingenjören i slutet av 1880-talet. Av sparsamhetsskäl anlades varken gator, vattenled-

ning eller avlopp på området, som var avsett till en arbetarstadsdel. Planen tänktes dock förbli i kraft även efter det att Berghäll någon gång i framtiden skulle upptas i stadsplanen. Utskottet, som skulle uttala sig om Berghällplanen, kritiserade stadens tomtpolitik i stadsdelen och föreslog att området skulle införlivas i stadsplanen. I utlåtandet som avgavs 1891 fördömdes regleringplanen inte direkt, antagligen för att spara stadsingenjörens känslor – terränghindren hade, sades det, »blivit lyckligt besegrade». Som en princip föreslog utskottet att man vid planeringen av större områden inom staden borde anlita någon utländsk fackman för en bedömning av planen.¹⁴ Med tanke på utvecklingen av behandlingen av frågor som gällde stadsplanen, t.ex. tävlingen för Tölö stadsplan vid sekelskiftet då utländsk expertis faktiskt anlätades vid förslagens bedömning, tycks utskottets ställningstagande ha haft en viss betydelse.

I frågan om Ekenäs byggnadsordning anlätades Höijer som sakkunnig. Utarbetningen av en ny byggnadsordning hade gång på gång blivit uppskjuten i stadsfullmäktige, men 1898 hade man äntligen fått till stånd ett förslag. Det beslöts att Theodor Höijer och ingenjör Jonatan Reuter skulle granska förslaget. Dessa rådfrågade även Jac. Ahrenberg och tillsammans uppgjorde de ett alternativt utkast. Det sista kapitlet i Höijers, Ahrenbergs och Reuters förslag är särskilt intressant. Det har ägnats »villastaden» eller kvarteren 50–56 i femte stadsdelen, och det avsåg en förnämlig bebyggelse enligt borgerliga miljöideal. Det föreslogs bl.a. att trädgårdsplanteringar både mot gatan och på gårdsplanen bakom huvudbyggnaden »i prydlig villastil» skulle vara obligatoriska.¹⁵

Det var inte karakteristiskt för Höijer att skriftligen uttrycka sig i offentligheten om arkitekturfrågor. I samband med avsyningarna av byggnader blev han tvungen att ta till pennan. Han avfattade också utlåtanden och fick ofta ge svar på kritik. När det gällde konkreta frågor i hans egen erfarenhetskrets tycks han inte ha haft svårigheter att uttrycka sig, utan tog gärna till ganska häftiga, för att inte säga överdrivna ord, särskilt när han försvarade sina förslag mot kritik. Var Höijer stod i arkitekturdebatten kring sekelskiftet visar hans deltagande i försvaret av Gustaf Nyströms konstmuseiprojekt i Åbo, som hårt hade kritiserats av Herman Gesellius.¹⁶

Åtminstone två gånger har Höijer skrivit för allmänheten om arkitektur- och miljöfrågor. Planerna för Helsingfors stadshus hade inte bragts till en slutlig lösning. Vid sekelskiftet hade man dryftat möjligheten att inköpa Societetshuset vid Salutorget och ändra det till stadshus.¹⁷ Hufvudstadsbladet ville få till stånd en debatt i frågan och publi-

cerade bl.a. ett utlåtande av Höijer.¹⁸ I sitt förslag utgår denne ifrån att raden av empirehus på Senatstorgets södra sida borde ersättas med en monumentalbyggnad för att platsen skulle få en enhetlig karaktär. Staden borde kunna disponera över hela området från torget till Esplanaden. Höijer framställer tre alternativa förslag till hur området kunde ordnas. De utgår alla ifrån att en del av området skulle byggas med affärshus. I det första alternativet har stadshuset, som skulle sträcka sig mellan torgen, affärshus i tre våningar som sidoflyglar. I det andra förslaget tänker sig Höijer affärshusen placerade vid Salutorget. En gata mellan torgen skulle bilda en genomfart mitt i stadshuset som föreslås ligga vid Senatstorget. Det tredje förslaget var knappast ens monumentalt: två avlånga kvarter, det ena bebyggt med affärshus, det andra med stadshuset.

Affärshusen tänker Höijer uppförda som privata spekulationsbyggen, men han bortser inte heller från möjligheten att hela området skulle användas för statliga eller kommunala byggnader. Hur man än ville lösa områdets planering och uppförandet av stadshuset, anser Höijer alla sina förslag ge möjlighet till

»... att av Senatstorget skapa en i estetiskt hänseende helguten och storartad plats, vars like man, åtminstone i Norden, kan få leta efter, sedan även själva torget genom terrasseringar, trappor och balustrader, monumentala kandelabrar och flaggstänger samt planteringar blivit arkitektoniskt ordnat och omdanat.»

Höijer framkastade ett förslag till omordnandet av Gamla kyrkans skvär 1903. Det var avsett att väcka en diskussion om skvärens betydelse för stadsbilden. Engels träkyrka mittemot skvären måste enligt Höijer oundvikligen rivas ned och ersättas med ett värdigare tempel. »Om ändå ödet, på ett eller annat sätt ville ingripa och göra slag i saken». Runt skvären ville Höijer se ett palats resa sig med träd och blomsterrabatter mellan flyglarna och även »en bronsgrupp allegoriskt syftande på palatset och dess ändamål».¹⁹ Det framgår inte om »palatset» åsyftar den ombyggnad av Dalströms Medikomekaniska institut till en byggnad för finska realskolan, som genomfördes i mitten av 1890-talet, eller om Höijer hade andra planer för husen kring skvären.

Förtroendeuppdrag, verksamhet i föreningar samt umgänge

Helsingfors, som av landets städer hade den talrikaste arkitektkåren, fick sin första stadsarkitekt först 1907.²⁰ Den byggnadskonstnärliga sakkunskapen som man inom stadens förvaltning behövde, fick man genom att välja in arkitekter i fullmäktige-

utskotten. Åren 1878–1888 deltog Höijer som suppleant i sundhetsnämndens arbete. Decker var medlem i nämnden, och en av arkitekternas uppgifter var att planera för stadens sjukhus.²¹ År 1881 invaldes Höijer i stadsfullmäktige, där han satt fram till 1892.²²

I stället för Gustaf Nyström valdes han 1889 till medlem i stadens folkskoledirektion²³ och verkade i den flera år framåt. Tidigare har nämnts att Höijer också invaldes som medlem i stadens nämnd för arbetarangelägenheter (s. 47).

Tekniska föreningen var säkert den viktigaste av de olika sammanslutningarna som han hörde till. Som medlem av föreningens olika arbetsutskott deltog han aktivt i behandlingen av talrika fackliga frågor. Höijer hörde till Tekniska föreningens stiftare, och en gång under dess tidiga verksamhetsperiod blev han också vald till suppleant i styrelsen.²⁴

Inom föreningen intresserade man sig mest för tekniska frågor, men i diskussionerna kunde man också ta ställning till inverkningarna av tekniska nydaningar på samhällslivet. Utmärkande för Tekniska föreningen var att den på eget initiativ utredde och diskuterade olika problem och informerade beslutsfattarna om föreningens ställningstaganden. Då det gäller arkitektoniska problemställningar, var diskussionerna under föreningens första decennium övervägande byggnadstekniska. Höijer deltog i utskottsarbete som behandlade vikten av bestämmelserna om byggnadskonstruktioners hållfasthet samt standardiseringen av tegelmåtten och formtegelsproduktionen.²⁵

Tekniska föreningens Fackklubb för arkitektur bildades år 1892. Dessförinnan hade en arkitektförening verkat, men antagligen endast en kort tid. Dess medlemmar anslöt sig till arkitektklubben när denna instiftades. Vid ett »arkitektmöte» – sannolikt inom ramen för den tidigare arkitektföreningen – hade man i maj 1891 utsett en kommitté som skulle avge ett utlåtande om regleringen av byggnadsentreprenader. Denna kommitté i vilken även Höijer hade invalts, fortsatte sitt arbete inom arkitektklubben. Uppdraget var typiskt för de frågor som arkitektklubben var intresserad av. Höijer anlätades särskilt vid utskottsarbetet som berörde regleringen av arkitektens yrkesarbete i förhållande till entreprenörerna och i förhållande till byggherrarna, men också i frågor som hade att göra med arkitektkårens inbördes relationer. Utskotten föreslog regler för arkitekturtävlingar, utarbetade normer för beräkningen av arkitektarvodet och gjorde upp ett formulär för entreprenadkontrakt.²⁶

I mitten av 1890-talet valdes Höijer till arkitektklubbens ordförande, men endast för en ettårs-

period. Då han fyllde 60 år kallades han till dess första hedersledamot.²⁷ Det blev också arkitektklubben, som utverkade en statlig pension åt Höijer, när han efter ett slaganfall våren 1905 inte längre var förmögen att arbeta. Klubben anhöll om en pension för honom som var lika stor som den som en förste arkitekt fick vid fyllda 63 år dvs. 5000 mk om året. Hösten 1907 beviljades också pensionen, men den blev endast 3000 mk.²⁸ Eftersom det var arkitektklubben och inte pensionären själv, som ansökt om understöd, kunde pensionen hellre tolkas som en belöning än som socialhjälp. Det var dock ovanligt att någon i Höijers ställning – så framt det inte rörde sig om en tjänstepension – nödgades be om finansiellt stöd som statlig pensionär.

Höijer blev medlem i Föreningen för Konstfliten vid dess instiftande 1875. År 1879 valdes han tillsammans med Georg Strömberg och Edvin Bergroth till styrelsemedlem i första sektionen, som skötte om slöjdskolans angelägenheter. Höijer blev skolans inspektör, och samtidigt avgick Florentin Granholm från sin post som dess föreståndare. Att första sektionen fick just denna sammansättning var ingen tillfällighet. Inom föreningen hade det gjorts förberedelser för grundandet av en maskinist- och byggmästareskola i samband med slöjdskolan. Höijer hade varit med om att göra upp förslaget.²⁹

Maskinist- och byggmästareskolan skulle utbilda maskinister, verkmästare, montörer, byggmästare, murare och kvartersmän, och den representerade en ny typ av yrkes- eller industriskola i landet. Kursen började sin verksamhet i november 1881. Höijer deltog inte själv i undervisningen. Byggnadslära och ritning undervisades på svenska av Gustaf Nyström och på finska av Sebastian Gripenberg.³⁰

Höijer fortsatte som medlem i föreningens styrelse och ända fram till 1898 som inspektör för slöjdskolan, som efter 1885 blev Centralskolan för Konstflit. I styrelsens första sektion, som ansvarade för skolan, medverkade, förutom Höijer, även Viktor Öhberg och Gustaf Nyström. När Nyström i början av 1890-talet avgick, kom Gripenberg i hans ställe. Maskinist-, verk- och byggmästareskolan ombildades till en statlig industriskola 1886.³¹

Som expert i byggnadsfrågor fick Höijer talrika mindre uppdrag och förtroendeposter. Bland dessa märks medlemskap i kommittéer och prisnämnder,³² av vilka några redan nämnts i samband med Höijers statliga uppdrag. När Aktiebolaget Städernas i Finland Hypotekskassa, Finlands första bank för byggnadslån, år 1895 grundades blev Höijer en av dess värderingsmän i Helsingfors.³³

År 1874 blev Höijer medlem i Finska Konstföreningen men han tycks inte, i motsats till Decker, ha haft någon betydande ställning inom denna

sammanslutning. Scholanderlevernas roll i det finländska konstlivet belyses av att dessa två samtidigt var inspektörer för landets främsta konstkolor; Decker för konstföreningens teckningsskola och Höijer för Centralskolan för Konstflit.³⁴

År 1873 kallades Höijer till medlem av Konstnärsgillet i Finland. Han var inte någon framstående gestalt inom gillet, men enligt protokollen var han då och då närvarande vid mötena. Konstnärsgillet hade bildats på 1860-talet som en sammanslutning av konstnärer och konstintresserade lekmän. Dess verksamhetsformer var mindre bundna än konstföreningens, som skötte en stor del av konstinstitutionernas förvaltning. Samkvämen intog en viktig del av verksamheten. Inom gillet kunde man också ventilerar åsikter som inte fick officiellt erkännande, eller föra fram nya idéer. Oppositionskrafterna inom konstlivet använde gärna gillet som sitt forum. Där började organiseringen av landets konstindustriella utbildningsväsende, och dit förlade kritikerna av den konstindustriella ideologin senare sin verksamhet. Efter det att Höijers förslag till Ateneum blev antaget till utförande, utnyttjade hans motståndare i överstyrelsen för allmänna byggnaderna gillet möten för sina utfall mot finansexpeditionens projekt.³⁵

En sammanslutning där det var möjligt för arkitekterna att knyta sociala kontakter med potentiella byggherrar var FBK. Efter det att Höijer hade blivit känd som en av stadens framstående arkitekter, kom säkert den mera exklusiva Svenska klubben att spela en större roll. Klubben hade grundats 1880 av A. O. Freudenthal, förkämpe för svenskheten och vikingaandan, och den verkade som ett forum för spridning av den Nyländska studentavdelningens språk- och kulturideologi, vilken utgjorde ett slags motsvarighet till fennomanernas idealiserande av finskheten. Till en början var klubben inte öppet politisk, men 1887 fattade man ett beslut om att medverka i de svensksinnade lantdagsgruppernas arbete.³⁶ Svenska klubbens första bevarade medlemsförteckning är från 1905, och den upptar även tidigare medlemmar, men anger inte anslutningsår. Förutom Höijer finner man i den³⁷ flera av hans byggherrar och medlemmar av byggnadskommittéer för hans byggen. Bland medlemmarna fanns också yrkesbröder, bl.a. Ahrenberg.

Höijer saknade inte kontakter med konstnärer, även om dessa inte hörde till tidens mest uppskattade förmågor. Höijer umgicks med sin forne lärare, skulptören Carl Sjöstrand, sedermera hans lärarkollega i Polytekniska skolan. Denne modellerade även ett porträtt av honom.³⁸ Vid Höijers begravning några dagar efter hans död den 31. 10. 1910 höll målaren Thorsten Waenerberg talet till den

avlidnes minne. I sitt tal, som finns bevarat, nämner han även att Höijer hade varit medlem i en umgängeskrets bestående av elva personer. Av dessa var målaren J. Knutson och skulptören Sjöstrand inte längre i livet. Av de andra torde Waenerberg själva ha varit en. Om teckningsläraren S. A. Keinänens kontakter med Höijer finns det inga andra uppgifter än att han var en av bärarna vid begravningen. De andra som sänkte Höijers kista i graven var, utöver hans son och svärson, arkitekterna Gustaf Nyström, Bruno F. Granholm, K. F. Andersson och Waldemar Aspelin.³⁹ Man måste därför förmoda att dessa yrkesbröder stod honom särskilt nära.

Företagare och affärsman

Först 1880 började Höijer att förutom »lön eller annan inkomst» beskattas för »handel eller näring». Hur han beskattades för sina entreprenader på 1870-talet framgår inte. Åtminstone är de inte införda under de kommunala utskylder som Höijer personligen var ansvarig för. De skatteören som han ålades betala 1880–1891 som näringsidkare härrörde från Gräsvikens Kakelfabrik, som han ägde under dessa år.⁴⁰

Kakelfabrikens produktion växte särskilt under den senare delen av 1880-talet, vilket var naturligt med tanke på den stegrade byggnadsverksamheten i huvudstaden. I början av 1890-talet ombildades företaget till ett bolag med Höijer som verkställande direktör. Fabriksområdet införlivades i stadsplanen och inlöstes av företaget. Till en början var produktionen liten, men började växa i slutet av decenniet.⁴¹

När Sandvikens Aktiebolag år 1884 bildades, invaldes Höijer i direktionen. Sandvikens ångsnickeri tillverkade trähus, inredningar och möbler. Arkitekten i bolagets direktion var sannolikt ett slags konstnärlig ledare för produktionen. Ritningarna till produkterna, som levererades på beställning, var dock gjorda av olika personer. Det är tvivelaktigt om serietillverkning förekom. Sandvikens Ab utförde också flera av Höijers projekt. Han ritade företagets produktionsbyggnader, men depressionen i början av 1890-talet förhindrade byggnadsplanens genomförande. Efteråt satt Höijer inte längre i direktionen. Hans efterföljare blev Knut Wasastjerna, och det fabrikskomplex som senare uppfördes var ritat av arkitektbyrån Grahn, Hedman & Wasastjerna.⁴²

Höijer hörde också till olika företagareföreningar. I egenskap av gårdsägare anslöt han sig till Helsingfors gårdsägareförening och blev även invald i styrelsen vid det konstituerande mötet 1887. Före-

bilder för föreningen angavs vara liknande organisationer i Stockholm och Åbo. Gårdsägarnas näringsgren, till vilken också uppförandet av de vinstinbringande hyreshusen ansågs höra, kallades anspråksfullt en »industri».⁴³ Det var säkert diskussionen om stadens byggnadsordning som bidragit till att aktivera gårdsägarna att med hjälp av en egen förening hävda sig som påtryckningsgrupp. Såsom tidigare nämnts, fick den också avge sitt utlåtande om förslaget till byggnadsordning.

Bland de arkitektkontor som hörde till Hantverks- och Fabrikföreningen i Helsingfors var Höijers den äldsta.⁴⁴ Han var aktiv medlem i Helsingfors Yrkes- och Industriidkareförbund,⁴⁵ och han hade anslutit sig till Helsingfors Arbetarförening i början av dess verksamhet år 1884. Till arbetarföreningen hörde även andra arkitekter och byggnadsbranschens fackmän såsom Sebastian Gripenberg, Hiort af Ornäs och Constantin Kiseleff. Föreningen, som var en gemensam sammanslutning för arbetare och arbetsgivare, fäste främst uppmärksamhet vid kulturfrågor, t.ex. vid arbetarnas bildningsfråga. Höijer förblev medlem i arbetarföreningen tills den år 1891 splittrades, då de svensk-sinnade lämnade den och bildade Arbetets Vänner. Somliga av Höijers ritbiträden hörde till den sistnämnda föreningen, men Höijer tycks inte ha anslutit sig till den.⁴⁶

Det hörde till den livsstil som Höijer hade tillägnat sig under sina tidigare år att delta i affärslivet. Som son till en företagare gjorde han det säkert också av traditionens kraft. Alla hans företag tycks dock ha varit anspråkslösa, och det är uppenbart att företagareverksamheten hade särskilt under den senare perioden av yrkesbanan en i det närmaste symbolisk betydelse.⁴⁷

Höijers ställning i den finländska arkitekturen enligt samtida källor

Det finns inga direkta uppgifter om att Höijers projekt visats vid internationella utställningar. Sannolikt hade han dock ritningar med på den internationella konst- och industriutställningen i Stockholm 1897. De finländska arkitekternas deltagande i denna utställning har inte tidigare behandlats av forskningen. Några brev skrivna av I. G. Clason till Jac. Ahrenberg avslöjar att det av politiska orsaker var meningen att med den finländska arkitekturexpositionen vid Stockholmsutställningen demonstrera den finländska byggnadskonstens avhängighet av den svenska arkitekturtraditionen. Eftersom detta i hög grad berör Höijers verk, behandlar jag intrigen kring det finländska deltagandet i utställningen i detta sammanhang.

Arkitekturen vid Stockholmsutställningen visades tillsammans med bildkonsten i konsthallen. Konstutställningens katalog upptar inte finländska arkitekturarbeten, därför vet man inte med säkerhet vilka verk som var utställda. En officiell inbjudan att delta i utställningen hade mottagits av arkitektklubben, och i januari 1897 hade man tillsatt en arbetsgrupp (Gripenberg, Nyström, Ahrenberg, Höijer, Törnqvist, Sonck) för att förbereda deltagandet.⁴⁸

Innan den finländska arkitekturutställningen hade hunnit anmälas hade man i Stockholm beslutat att de svenska, norska och danska arkitekturutställarna skulle få en gemensam plats i utställningens konsthall. Officiellt borde de finländska arkitekterna ha anmält sina arbeten genom den ryska kommissarien, men då kunde de tolkas som byggnadstekniska verk och bli utställda i den ryska industriavdelningen. De finländska bildkonstnärerna tycks ha blivit personligen inbjudna, vilket tillförsäkrat deras verk en plats i konsthallen. Där placerades nämligen de skandinaviska ländernas konst tillsammans med verk av konstnärer av annan nationalitet, som hade fått en personlig inbjudan. Konstutställningen hade en egen administration, som var oberoende av de nationella utställningskommittéerna. Om det var möjligt att skicka en personlig inbjudan till de finländska arkitekterna, kunde man kringgå den ryska kommissarien. Clason lovar att försöka utverka sådana inbjudanden, men vågar inte garantera att det skulle lyckas. Han lovar att de svenska arkitekterna skulle ingripa om planen strandade och man försökte placera den finländska byggnadskonsten i den ryska industriavdelningen.

Det gick inte heller att utverka de erfordrade personliga inbjudandena till de finländska arkitekterna. Därför skickade de 34 svenska arkitekter som anmält arbeten till utställningen en skrivelse till dess konstutskott. I skrivelsen anhöll de om att alla arkitekturarbeten, från vilket land de än var, skulle utställas i en och samma avdelning i konsthallen. I varje fall borde den danska, norska och finländska arkitekturen få plats i närheten av den svenska. I skrivelsen framfördes följande argument, vilket Clason ordagrant citerar:

»Den finska arkitekturen är faktiskt en gren av den svenska Scholanderska skolan, ity att de flesta av nu levande och verkande finska arkitekter erhållit sin utbildning endera här i Stockholm direkt under Scholander eller i Helsingfors under Scholanders lärjunge Sjöström.»

Svenskarna hade även förklarat sig beredda att avstå från sin andel av utställningsytan den areal som de finländska utställarna behövde, ifall dessa blev utvalda enligt samma princip som de svenska, dvs. av utställarna själva. Det som man här sannolikt menar är att valet skulle göras av arkitekternas egen korporation och inte av den ryska utställnings-

kommissionen. Detta meddelar Clason till Ahrenberg, och tillägger att det nu var de finländska arkitekternas sak att påverka den ryske kommissarien. Det var nämligen dennes uppgift att anhålla om att den finländska arkitekturen fick utställas i konsthallen »tillsammans med den ryska konsten».⁴⁹

Det förefaller mer än troligt att Höijer hörde till de arkitekter, som skulle representera »den finska grenen av den Scholanderska skolan», som för övrigt inte väckte någon särskild förtjusning hos recensenten för *Teknisk Tidskrift*. I recensionen av arkitekturutställningen nämns bl.a. Sjöströms ritningar till Malmgård och överstyrelsen för allmänna byggnaderna, som hade ställt ut ritningarna till flera institutionsbyggnader.⁵⁰ Att Höijers namn inte förekommer i recensionen kan bero på att han eventuellt var representerad endast med sitt Ateneumprojekt. Det är nämligen möjligt att vissa fint laverade utställningsplanscher i byggnadstyrelsens ritningsarkiv som föreställer statliga byggnadsprojekt, bland dem Ateneum, är gjorda just för Stockholmsutställningen. I likhet med överstyrelsens andra planscher är Ateneumritningen osignerad.

När Höijer i februari 1903 fyllde 60 år, granskades hans livsverk i tidningspressen, som inte enbart öste lovord. Man medgav dock att det i hans konst kunde ses en utveckling, men han hade ändå av den yngre arkitektgenerationen »skjutits åt sidan». Höijers former ansågs vara för ensidigt massiva och dekorationen överdrivet yppig. Han hörde ändå till »våra erfarnaste och kunnigaste byggnadskonstruktörer».⁵¹ Lyckönskarna nämnde naturligtvis även andra förtjänster. Arkitektklubbens ordförande Hugo Lindberg betonade Höijers självständighet »under en tid då den arkitektoniska kompositionen var strängt klavbunden av akademiska regler». Han påstod även att denne varit⁵²

»en föregångare till och underlättat genomförandet av den moderna riktning vilken segrande dragit genom världen.»

Samma tema tas upp i en resehandbok, som hade författats av zoologie professorn Odo Reuter.⁵³ Mot Reuters påstående att Höijer var en föregångare till »de moderna finska arkitekterna» reagerade dock Waldemar Wilenius i *Arkitekten*.⁵⁴

De samtida källorna nämner ofta Höijers oerhörda arbetsförmåga; detta motsägs ju inte av antalet byggnader han ritade och vilkas uppförande han ledde. Det berättas om hans långa arbetsdag att han ofta satt vid sitt ritbord redan klockan fyra eller fem på morgonen och fortsatte till sent på kvällen. Han kunde vara den första som infann sig vid bygget, även om arbetet började klockan fem.⁵⁵ Liknande historier berättas det också om de framstående engelska 1800-talsarkitekterna, såsom Charles Barry,

G. E. Street eller Gilbert Scott.⁵⁶ Arkitektens arbete var både fysiskt och psykiskt ansträngande, och endast en begåvad, arbetsam och uthållig elit kunde uppnå en framstående ställning. Även i det

sätt på vilket Ecole des Beaux-Arts anordnade sina påfrestande grand prix -tävlingar återspeglades arkitektidealets övermänniskokaraktär.

6. Arkitektarvudet

Om Höijers arvoden innehåller det genomgångna källmaterialet endast fragmentariska uppgifter. De sträcker sig dock över ett antal år och med deras hjälp kan man också få en uppfattning om hur arkitektarvudet beräknades. Från 1870-talet finns det uppgifter om de Sinebrychoffska anläggningarna. Företagets kassaböcker uppger dock inte alltid för vilka tjänster betalningen getts ut. Vanligtvis går det dock att åtskilja ritningsarvoden från t.ex. likvider för entreprenader. För ritningarna till lagerkällaren-kornmagasinet som uppfördes 1870 fick Höijer 150 mk. Arvudet måste anses lågt, eftersom han redan fem år senare mottog 450 mk för ritningarna till den ouppförda »romerska» badinrättningen vid Vilhelmsbad.¹ För ritningarna och kostnadsförslaget till ändringen av den gamla fattiggården vid Elisabethsgatan till ett skolhus erlade Helsingfors församling år 1873 Byrån för Praktisk Byggnadskonst 50 mk.² Uppdraget var säkert inte heller krävande. I de utkast till byggnader som beställdes ingick det vanligtvis kostnadsförslag.

När Sinebrychoffs bryggeri byggdes, uppbar Höijer från januari 1874 till april 1875 inalles 9 748 mk i summor av varierande storlek.³ Det kan förutsättas att han då för detta arvode även uppgjorde arbetsritningar och övervakade bygget. Det är svårt att veta vad allt det senare innebar. Summan kan jämföras med betalningen för övervakningen eller som det hette ledningen av arbetet för jordfästningskapellet, som Höijer sommaren 1872 var sysselsatt med. Han fick 700 mk för arbetet⁴, men i arvudet ingick säkert inte huvudritningar och kostnadsförslag. Sannolikt fick han också skild ersättning för arbetsritningarna.

För jordfästningskapellet hade Byrån för Praktisk Byggnadskonst framlagt tre förslag och gjort ett entreprenadanbud, som för alla alternativen uppgick till 15 850 mk. Det framgår att arkitektarvudet utgjorde 850 mk: 150 mk för skisserna, 200 mk för huvudritningarna och 500 mk för detaljritningarna och övervakningen av bygget.⁵ Av hela entreprenadsumman utgjorde arkitektarvudet 5.4 %. Enligt Briggs hade under 1800-talet i England ett arkitektarvode på 5 % av byggnadskostnaderna blivit ett slags standard.⁶ Byrån värderade alltså snarare sina

tjänster högt än lågt. Detta tyder på att det fanns ont om kompetenta arkitekter i 1870-talets Helsingfors.

Det slutliga arvudet för utställningsbyggnaden som Höijer ritade år 1876 sjönk från de 13 000 mk som Höijer ursprungligen hade krävt till de 5 000 mk som anges i kontraktet. Byggmästarens arvode var 3 000 mk. Arkitektens uppgifter omfattade allt ritningsarbete, övervakningen av bygget, ritningarna till sekundära byggnader som skjul och uthus samt deltagande vid uppsättandet av dekorationer. Denna gång fick byggherren tjänsterna förmånligt. Arvudet utgjorde nämligen 2.7 % av kostnadsförslagets 185 000 mk.⁷

För arbetet vid uppförandet av Messuby kyrka erhöll Höijer 1000 mk för ritningarna. De ospecificerade betalningarna till honom, inalles 3500 mk, torde kunna tillskrivas övervakningen. Kyrkan beräknades ha kostat omkring 95 150 mk.⁸ Höijer arvode tycks därför ha uträknats enligt 5 %-principen.

Om arvodena för de talrika privata spekulationsbyggena på 1880-talet finns det tyvärr inga uppgifter. För Högholmens misslyckade restaurang fick Höijer 1000 mk för ritningarna, kostnadsförslaget och övervakningen. Den totala kostnaden för restaurangbyggnaden uppgick enligt kostnadsförslaget till 140 000 mk. Arvudet var alltså generöst beräknat, men sannolikt inbegrep det även ritningarna till paviljongerna och simhuset.⁹

Den summa på 8000 mk för detalj- och arbetsritningarna samt övervakningen av byggnadsarbetet, som Höijer begärde för universitetets kemiska laboratorium – 3 % eller 2.6 % beroende på vilket alternativ man valde – fann konsistoriets byggnadskommitté »oskäligt drygt tilltaget».¹⁰

Den totala omkostnaden för FBK:s byggnad steg till 430 000 mk; Höijers arvode för ritningarna och övervakningen var 12 100 mk.¹¹ Detta var inte ens 3 % av slutsumman. Byggets storlek invercade på arvudet, möjligen också det att Höijer själv var medlem av kåren. För ritningarna till Helsingfors brandstation fick Höijer 3000 mk, och för detaljritningarna och övervakningen ytterligare 7000 mk. Av de beräknade kostnaderna på 294 000 mk utgjorde detta 3.4 %. Entreprenören gjorde emellertid ett kontrakt

på 275 000 mk.¹² Såsom det längre fram kommer att visas var det antagligen redan vid den tid då brandstationen byggdes vanligt att uträkna arvodel enligt den lägsta beräknade kostnaden, i detta fall alltså enligt entreprenadkontraktet. Höijers arvode blir i så fall omräknat i procent 3.6 %.

För mindre byggen tycks dock arkitektarvodel ha varit 5–6 %. Så var fallet med Berghälls folkskola. I slutsumman av kostnadsförslaget 88 400 mk var Höijers eget arvode, 5000 mk, inte inberäknat.¹³ Procenten låg alltså omkring 5.5.

År 1895 var Höijer också själv med om att utarbeta en tabell och bestämmelser för beräkning av arkitektarvoden. Byggnaderna klassificerades i fyra kategorier. Till den lägsta kategorin hörde t.ex. arbetarbostäder, magasin och skjul. Följande kategori utgjordes av »enklare utstyrda» bostadshus, såsom prästgårdar och enkla villor, enkla offentliga byggnader, såsom folkskolor, landskyrkor, kaserner, fängelser osv. samt lagerbyggnader och större verkstäder med en mera komplicerad konstruktion. Till den tredje kategorin hörde »vanliga bättre» bostadshus, trädgårdspaviljonger, utställnings- och festlokaler, offentliga byggnader, som krävde »högre arkitektonisk» formgivning, såsom högre undervisningsanstalter, bibliotek, museer, teatrar, börshus, rådhus osv. Till denna kategori räknades också reparations- och ändringsarbeten och enklare slag av påbyggnader. Till den högsta eller fjärde kategorin hörde konstnärliga inredningar, såsom altare, predikstolar, brunnar m.m. samt mera krävande ändringsarbeten och påbyggnader. Arkitektens verksamhetsområde omfattade följande uppgifter: uppgörandet av skisser, huvudritningar, kostnadsförslag, arbets- och detaljritningar samt arbetsbeskrivningar och »tillsyn». Det sistnämnda definierades som »generellt övervakande av byggnadens utförande». I särskilda fall kunde arkitekten fordra att byggherren skulle anställa en kvartermansman.

Om beräkningen av arvodel gavs ytterligare några bestämmelser. Om byggnaden inte uppfördes, beräknades arvodel för de arbetens del, som arkitekten faktiskt hade hunnit utföra – tabellerna upptog

också procentsiffror för delarbeten – enligt kostnadsförslaget. Om byggnaden uppfördes, räknades arvodel enligt den verkliga slutsumman, om denna inte översteg kostnadsförslaget. För den del av slutsumman, som eventuellt översteg arkitektens kostnadsförslag, fick denne uppbära arvode endast om ytterligare arbeten hade förekommit. Arvodel skulle utbetalas allt eftersom arbetena blev utförda och i samma takt som de levererades, dvs. skilt för skisser, huvudritningar osv., och för övervakningen allt eftersom bygget framskred. Procenten var jämförelsevis högre ju mindre bygget var. Särskilda bestämmelser gavs också om de arbeten som utfördes enligt överenskommet arvode, såsom t.ex. inredningar till byggnader som någon annan ritat eller uppmätningar och besiktningar.¹⁴

Principerna för beräkningen av arvoden tycks åtminstone inte genast ha blivit officiellt antagna i arkitektklubben. Utskottsbetänkandet med sina procenttabeller publicerades dock i en byggnadshandbok. Eftersom det förberedande arbetet för handboken hade gjorts inom klubben,¹⁵ torde den ha haft en normgivande betydelse.

Även efter utarbetningen av dessa taxor var Höijers arvode inte alltid så högt, som tabellen visade. För Vallgårds folkskola borde han ha fått en ersättning på åtminstone 3 % av byggnadskostnaderna, men i verkligheten fick han bara något över 2 %.¹⁶ Procenten för hans arvode för Tölö folkskola torde ha legat mellan tre och fyra,¹⁷ vilket bättre överensstämde med de normer som arkitektklubben hade föreslagit. Om Tölö folkskola kunde anses höra till den tredje kategorin, var arvodel dock i underkant. För ombyggnaden av Brunnshuset fick Höijer 4720 mk; byggets slutsumma var 130 000 mk.¹⁸ Procenten var 3.6 och den var låg jämfört med tabellen, enligt vilken den åtminstone borde ha varit 4.4 %.

Församlingen tycks bättre än staden ha noterat arkitektklubbens normer för arvodesberäkning. För ritningarna till pastorskansliet blev Höijer betald enligt ca 5 %, vilket också motsvarade normerna. Även arvodel för Gamla begravningsplatsens vaktmästarbostad tycks ha varit omkring 5 % av totalkostnaden.¹⁹

III. HÖIJERS ARKITEKTUR

1. Industribyggnader

Bryggeribygnader

Lagerkällaren-kornmagasinet för firman Sinebrychoff, vars ritningar är signerade i december 1869, var Höijers första självständiga arbete.¹ Byggnaden placerades på tomt 27 (V 83/27) bakom mälteriet vid Bulevarden och parallellt med det gamla bränneriet, som låg närmare stranden (bild 12). Ena gaveln byggdes delvis in i sluttningen mot den Sinebrychoffska parken, som låg på en höjd bakom fabriksanläggningen. Källaren bestod enligt ritningarna av två långsgående valv med skilda ingångar i den andra gaveln, som låg ovan jord. Muren mellan valven var genombruten, möjligen för att åstadkomma en utjämning av temperaturen genom luftströmning. De delar av murarna som låg ovanför marknivå var försedda med ett isolerande luftskikt.

Planformen var densamma i de två övre magasin-våningarna, där de långsgående avdelningarna var ytterligare indelade i skepp med träpelare, som bar upp mellantaken av trä. Vinden var tydligen också ämnad till förråd.

Fasaderna anges som oputsade. Man märker att fasta trappor upp till kornvinden fattas. De avtrap-pade stödpelarna i yttermuren avslutas med fialer, något som var vanligt i nyttoarkitekturen för att bekvämt dölja – eller framhäva – t.ex. ventilationskanalers mynningar.²

Till byggnadens murning användes inhemsk portland cement. H. Brummer & Co:s cementfabrik i Savio publicerade en reklam för sin produkt. I den uttalar sig några ingenjörer och arkitekter om Saviocementets utomordentliga egenskaper. Bland reklammännen finns även Höijer, som utpekar

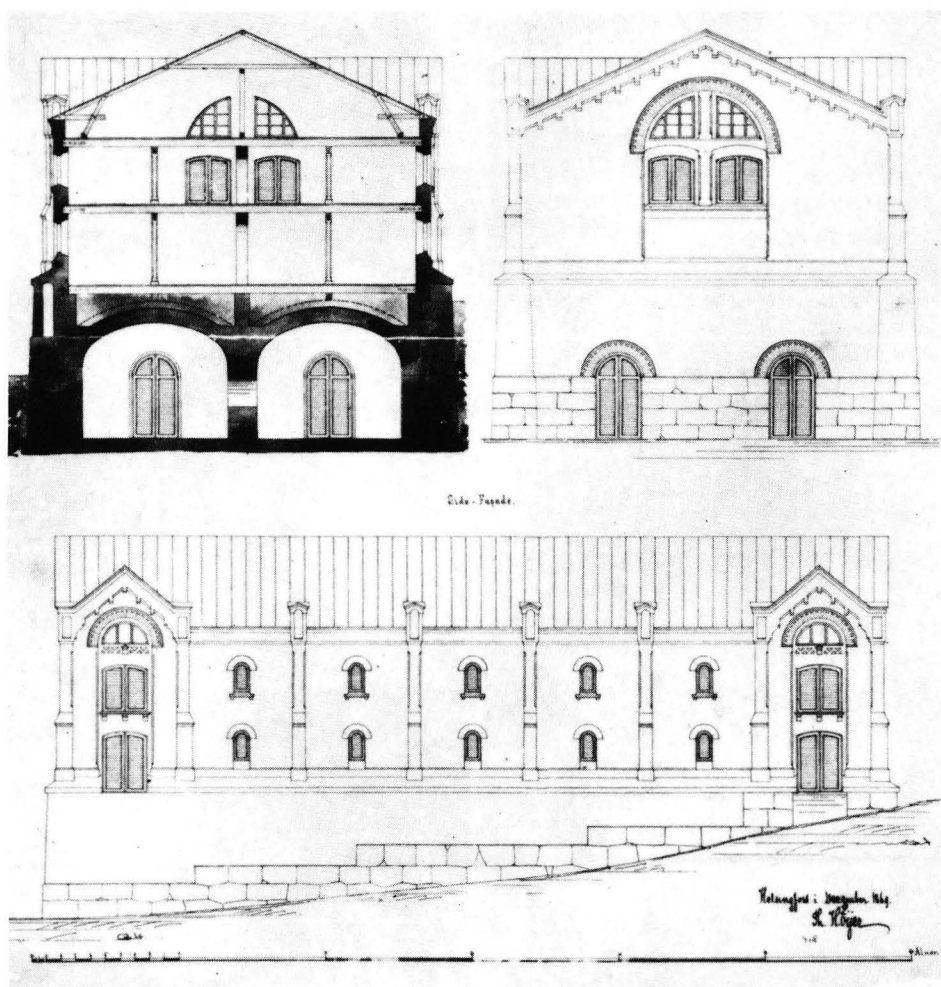

Bild 12. Ritningar till lagerkällaren-kornmagasinet för Sinebrychoffs bryggeri i december 1869. Måttskalan är i alnar. HSA, MBRA. Mikrofilm.

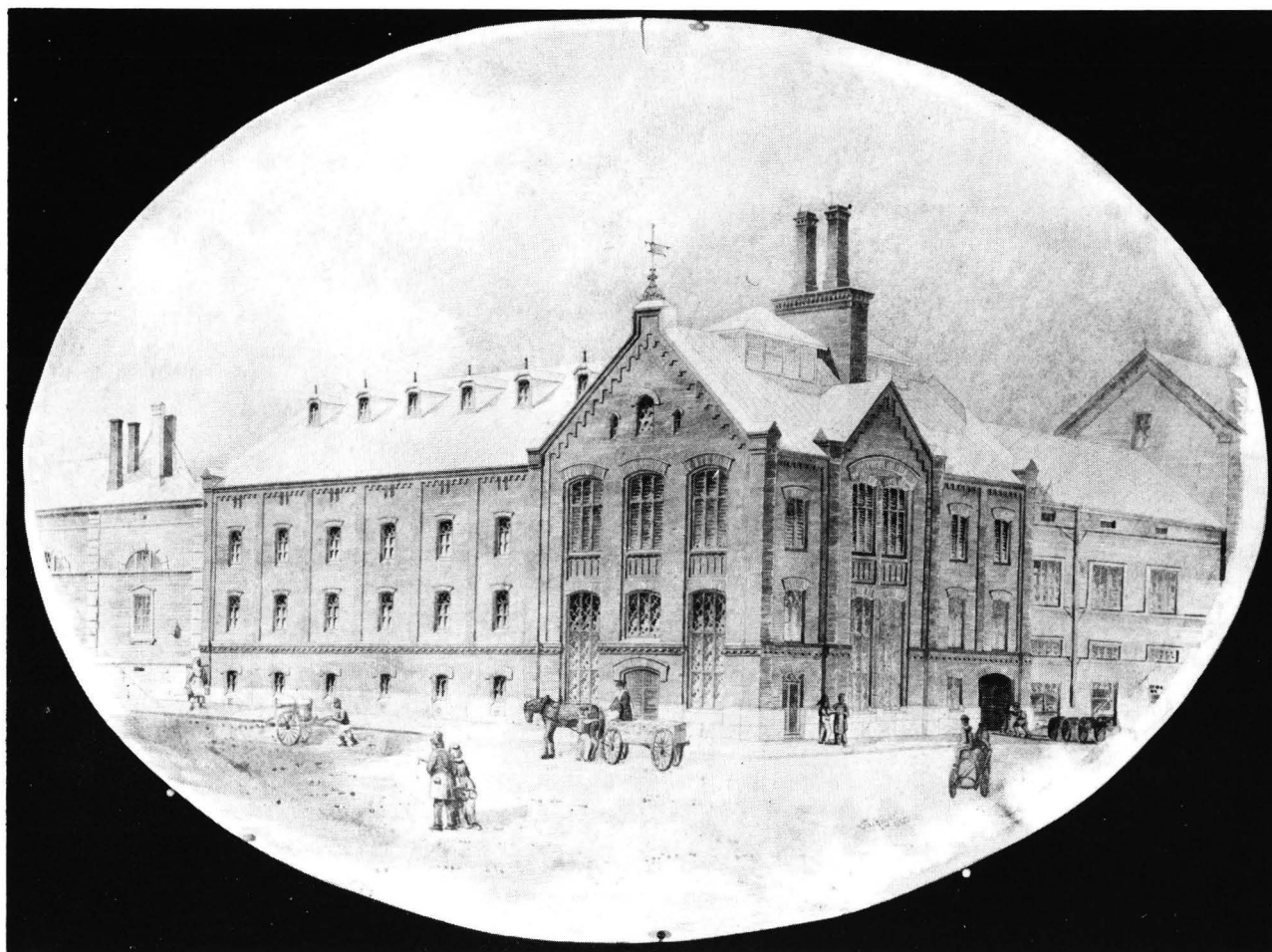

Bild 13. Sinebrychoffs bryggeri i hörnet av Bulevarden och Sandvikskajen. Akvarell av Theodor Höjjer 1875. Sinebrychoff Ab. Reprofoto Johnny Korkman.

Sinebrychoffs lagerkällare som murad med cementet ifråga.³ Byggnaden uppfördes på entreprenad av murarmästare eller, som han även kallades, byggmästare Otto Margelin.⁴

I slutet av 1870-talet tillfogades källaren-magasinet en välvd jäskällare enligt Höjers ritningar.

Dess segmentvalv var tvärgående och disponerade enligt de äldre ytttermurarnas stödpelare, vilka delvis tjänade som vederlag. Höjningen av den gamla bränneribyggnaden genom tillbyggnaden av en bostadsvåning, som Höjjer ritade 1872–1873, hade murats med kryssvalv.⁵ I dessa byggnader an-

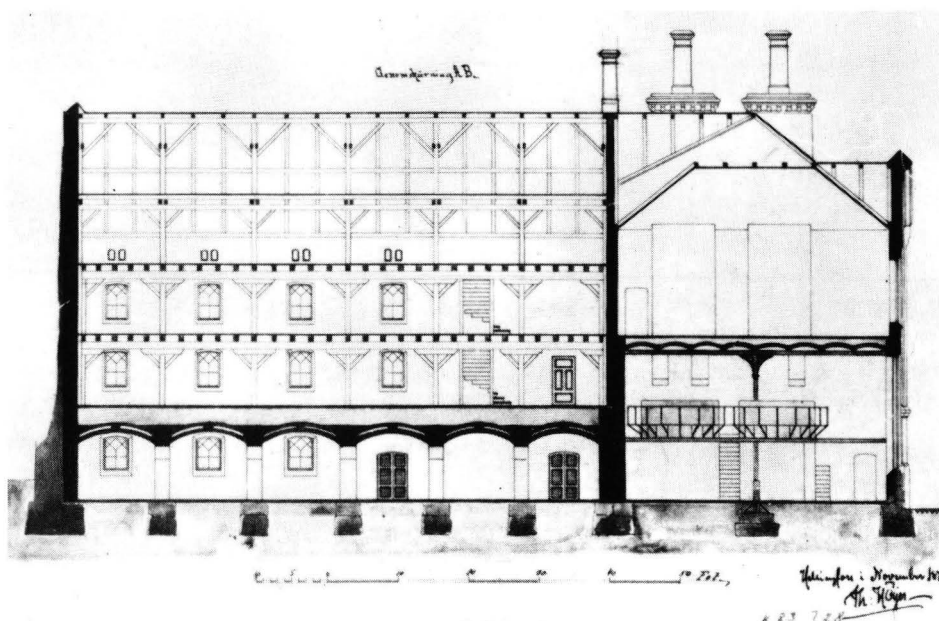

Bild 14. Sinebrychoffs bryggeribyggnad. Sektionsritning i november 1873. HSA, MBRA. Mikrofilm.

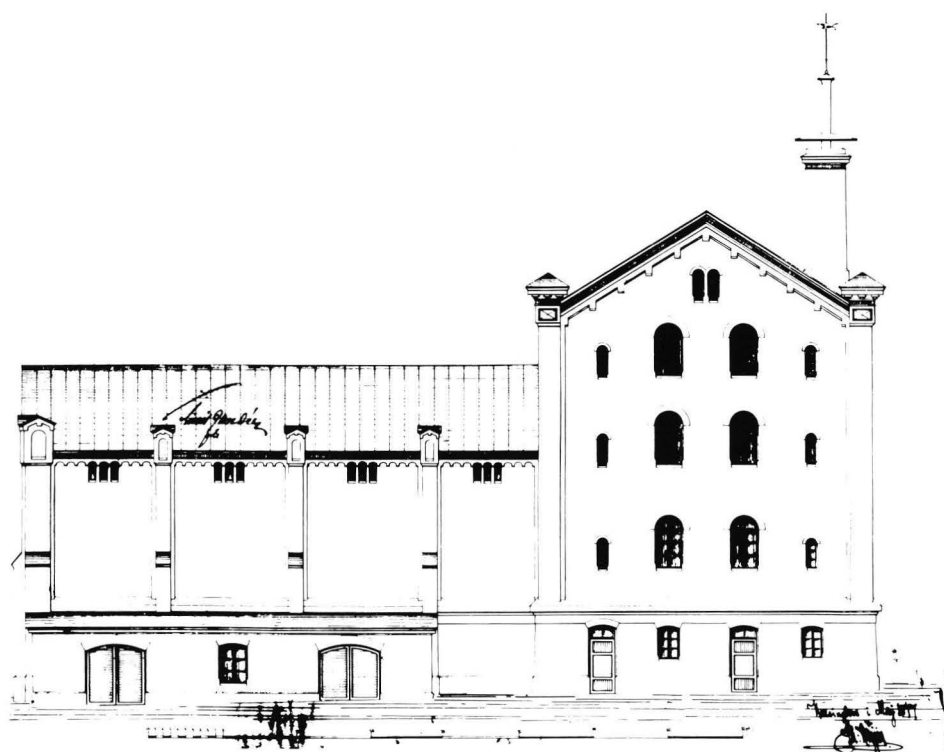

Bild 15 a. Fasadritning till Bavariakällaren för Sinebrychoffs bryggeri i maj 1877. HSA, MBRA. Mikrofilm.

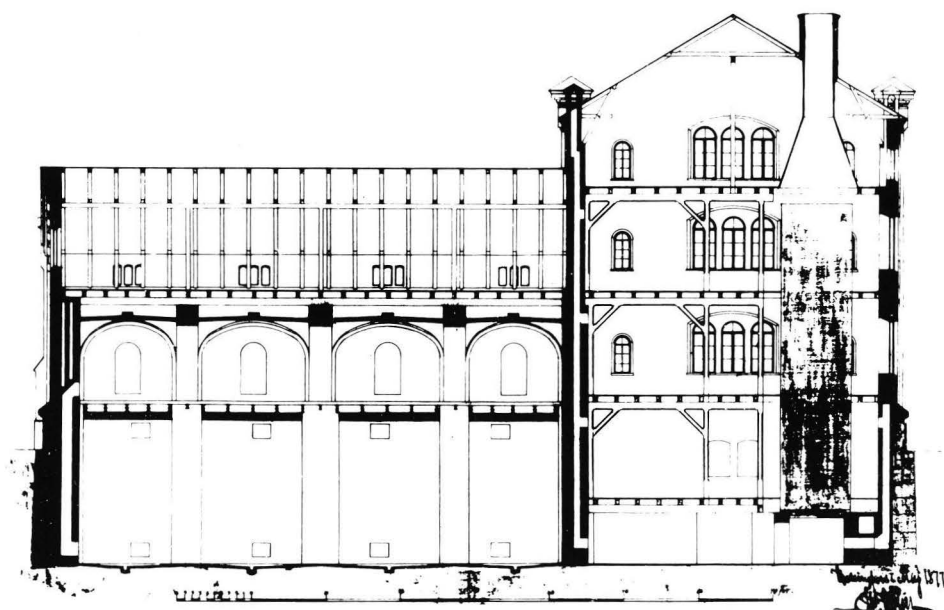

Bild 15 b. Sektionsritning till Bavariakällaren vid Sinebrychoffs bryggeri i maj 1877. HSA, MBRA. Mikrofilm.

vändes uteslutande traditionella typer av tegelkonstruktioner utan byggnadsjärn.

Utvidgningen av Sinebrychoffs bryggeri skedde i etapper. Anläggningen var fortfarande ganska primitiv, och tillverkningsprocessen var knappast ordnad på det mest rationella sättet. Råmaterialets och det halvfärdiga ölets förflyttning, under tillverkningen måste ha gått till rätt obekvämt, men detta var enligt Nilsson inte ovanligt i 1800-talets bryggerier.⁶

Bryggeriet uppfördes 1874–1875. Ritningarna är från november 1873. Byggnaden (bild 13) stod i hörnet av Bulevarden och Sandvikskajen på

tomt 28 (V 83/28). Där hade tidigare funnits det på 1830-talet delvis av trä uppförda bryggeriet.⁷ Det nya brygghuset låg i gathörnet och markerades utåt med gavlar och höga fönster. En tvåvåningslänga, som sträckte sig längs Bulevarden, var avsedd för malttorkning, och dess välvda källare anges i ritningarna som jäskällare (bild 14). Denna stod i förbindelse med brygghuset, maltvindarna däremot med det äldre mälteriet vid Bulevarden.

Bryggprocessen krävde flera våningar och brygghuset var därför vanligen en högre byggnad.⁸ Också brygghuset i Sinebrychoffs bryggeri uppvisade drag, som var typiska för en byggnad av

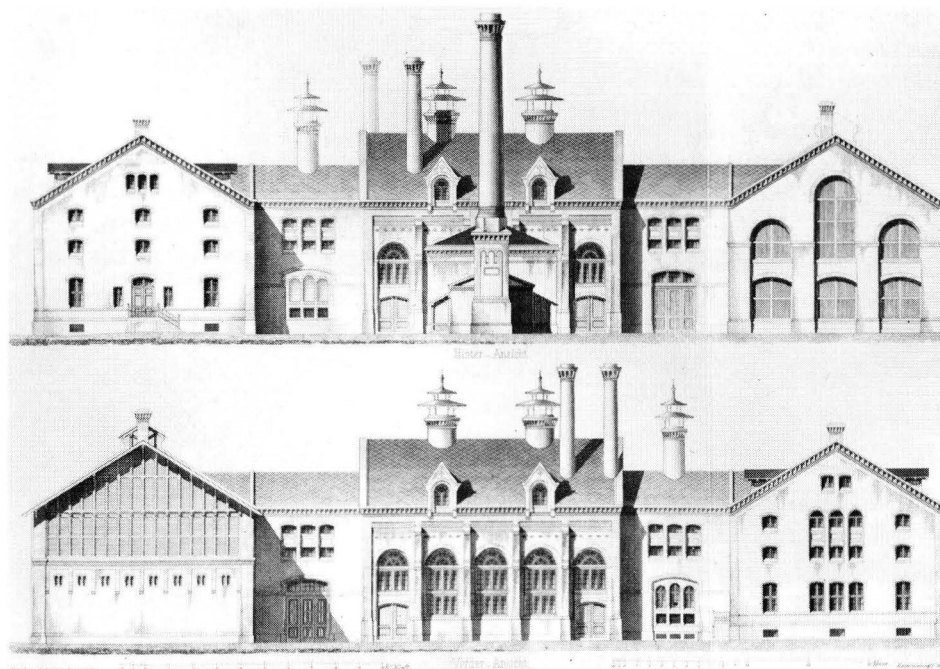

Bild 16. Gebrüder Koslers bryggeri i Laibach (Ljubljana) enligt Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins, 1867, pl. 33. Reprofoto Johnny Korkman.

detta slag. Bryggpannorna var ämnade att stå i ett högt rum, vars valv var slagna på järnskenor. I ritningarna anges en särskild järnplattform för övervakningen av bryggpannorna. Ovanför dessa ligger kylskeppen. Utrymmet markeras i fasaden av höga träluckor.⁹

Brygghuset utgjorde kärnan i ett bryggeri, och det gavs ofta en representabel arkitektonisk form. För gestaltningen utnyttjades t.ex. de höga fönstren, som behövdes också för flyttandet av maskineriet.¹⁰ Även Höijers bryggeribyggnad ansluter till denna tradition.

Det gamla trämalteriet fick stå kvar, när bryggeriet uppfördes. Bakom detta malteri, på tomterna 26 och 27 (V 83/26, 27), uppfördes 1877–1878 den s.k. Bavariakällaren, vars ritningar är signerade av Höijer i maj 1877.¹¹ Byggnaden (bild 15 a, b), som ännu finns kvar, består av två delar: en lagerkällarflygel, som sträcker sig parallellt med Bulevarden, och det något högre malteriet, som står rätvinkligt i förhållande till lagerkällarlängan. Lagerkällarvinden tänktes enligt ritningarna inredd till ett magasin.

I ritningarna är den treskeppiga välvda källaren uppdelad i en djupare undre våning och en lägre övre våning. Mellangolvet visas som en järnkonstruktion av korslagda balkar. Valven och deras vederlag däremot är tänkta att utföras i murning.

Malteriavdelningens tornliknande form var betingad av malttorkningsprocessen och den för detta ändamål konstruerade kölnan.¹² Bavariakällaren tycks också ha inrymt en mer eller mindre tidsenlig malteriapparat. Fasaderna är utförda av oputsat tegel. Lagerkällarens väggar är enligt ritningarna

tänkta att uppmuras med isoleringsskikt, såsom i den tidigare uppförda lagerkällaren-kornmagasinet. Man märker särskilt malterigavelns glesa konsolfris. En likadan fanns i lagerkällaren-kornmagasinet. I samband med byggnadens rundbågiga fönster och gluggar kunde man ha väntat sig den romanska stilens rundbågade blindingar. Möjligen var konsolfrisen ett sätt att undvika omkostnader för formtegel.

I början av 1880-talet revs det gamla trämalteriet vid Bulevarden (V 83/26, 27), och ersattes med en lagerbyggnad av sten i två våningar enligt ritningar av Seb. Gripenberg. Den första uppgiften som Höijer fick, när han 1890 ånyo började projektera för Sinebrychoff, var att höja Gripenbergs lagerbyggnad med en låg mezzaninvåning och en hög torkvind samt att planera en tillbyggnad för en jäskällare på gårdssidan. Utgångspunkten för Gripenbergs lagerfasad hade varit Höijers bryggerifasad. Torkvindens rektangulära spjälfsörsedda luckor och en längs takåsen löpande ventilationstrumma var nya inslag i fasadarkitekturen. En diamantmönstrad fris och ventilationssystemets fialer grupperade till en attikaliknande uppbyggnad pryder gatufasaden.¹³

På 1890-talet blev de Sinebrychoffska byggnadernas fasadgestaltning dock mera standardiserad jämfört med den första lagerkällarbyggnaden och bryggeriet. Förhärskande blev, såsom överhuvudtaget i Höijers fabriksarkitektur från denna tid, fasadernas jämna fördelning med stöpelare eller lisener i travéer med stickbågade öppningar. Denna fasadanordning, som anknöt till det på järnskenor slagna stickvalvet, tillämpades också i det år 1892 ritade

ångpannshuset vid Sandvikskajen i närheten av bryggeribyggnaden (V 83/1a). Konstruktionerna, kolonnerna och det terrasserade plana takets balkar, var av järn.¹⁴

Det stora lagerkällarkomplexet i Sinebrychoffska parken (V 83/4) utvidgades före sekelskiftet med en underjordisk källaravdelning, kallad Paul – de tidigare avdelningarna hette Nikolaj och Sibirien. De fastställda ritningarna är från år 1897, men de ritningar efter vilka källaren sannolikt uppfördes är från 1899. Det var då byggnadsarbetet sattes igång. På tomten uppfördes ungefär samtidigt ett magasin, Annamagasinet.¹⁵ De oputsade fabriksbyggnaderna från sekelskiftet saknar all dekor och företer en helt genomförd konstruktiv saklighet.

Det Sinebrychoffska företags tillväxt skedde under ett förhållandevis tidigt stadium av den finländska industrialiseringen. När man letar efter mönster och förebilder, tycks t.ex. den svenska bryggeriarkitekturen inte ha haft någon avgörande betydelse för företagets tekniska utveckling, eftersom de stora svenska bryggerierna för det mesta byggdes ut efter 1870,¹⁶ dvs. ungefär samtidigt som det Sinebrychoffska. Förmodligen var det främst den tyska eller den tysk-österrikiska bryggeritekniken som Sinebrychoff hade som förebild. Företaget rekryterade nämligen sina bryggmästare bland tyskar och österrikare och innehade även affärsförbindelser med tyska råvaruleverantörer.¹⁷ Firman höll sig säkert också med litteratur om bryggerihanteringen, där det förekom illustrationer över bryggeribyggnader.¹⁸ Man kan t.ex. jämföra Bavariakällarens formspråk med Gebrüder Koslers bryggeri i Laibach (Ljubljana), som Nilsson publicerat en ritning av. En beskrivning av Koslers bryggeri hade kommit ut 1867 och 1872 (bild 16).¹⁹

Sinebrychoffs 1870-talsbyggnader följer stilmässigt de linjer som utstakades tidigare under århundradet inom nyttoarkitekturen i Tyskland, nämligen rundbågsstilen och den på stickbågen baserade fabriksbyggnadsstilen. Kornmagasinsbyggnaden och Bavariakällaren uppvisar främst rundbågen i fasaden. Den motsvarar välvingen, som företer tryckta tunnvalv (lagerkällaren-kornmagasinet) och tryckta kryssvalv (Bavariakällaren). Till bryggeriets segmentbågade öppningar fogar sig segmentvalven i jäskällaren och bryggshuset. Om associationerna till den romanska stilen i t.ex. Bavariakällarens små rundbågsöppningar hade ett estetiskt eller ett tematiskt egenvärde, går inte att fastställa. Romanska former, som allmänt tillämpades i nyttoarkitekturen på 1800-talet, förekom ofta i bryggeriarkitekturen. Det är möjligt att man med dessa arkitektoniska medel ville föra åskådarnas tankar till medeltida byggnadsmonument.²⁰ För Höijers del är det dock mera troligt att hans

inställning till dessa arbeten var av en rationell-konstruktiv karaktär.

Vad fasaderna framför allt ger prov på, är hur man önskade skapa en representabel fabriksarkitektur. Lagerkällaren-kornmagasinet var synlig från parken och fick alltså inte störa utsikten. Arkitekturen var också ovanligt långt utarbetad. Omsorgsfullt gestaltad fabriksarkitektur hade dock även tidigare förekommit, t.ex. i Chiewitz industribyggnader.

Nilsson framhåller att man i Sverige under senare delen av 1800-talet – enligt kontinentala mönster – även hade använt bryggeribyggnaders arkitektur i kommersiellt syfte. Arkitekturen kunde t.ex. utnyttjas som motiv i företagets reklamgrafik. Fabriksmiljön, som ofta låg mitt i staden, fick helst inte väcka anstöt.²¹ Det är även möjligt att den ovala akvarellen, som Höijer målade av bryggeriet (bild 13), var tänkt som en förlaga för en flasketikett. Den kommersiella aspekten kan sålunda ha spelat en viss roll för de Sinebrychoffska anläggningarnas arkitektur. Ölet höll på att utkonkurrera det traditionella brännvinet som ett allmänt njutningsmedel. När produktionen på grund av de vidlyftiga industriella anläggningarna fördröjades, måste också marknadsföringen intensifieras. Dessutom uppvisade redan Sinebrychoffs äldre byggnader, t.ex. just mälteriet vid Sandvikstorget, en omsorgsfullt utarbetad fasadarkitektur. Att man bemödade sig om husens utseende mot Bulevarden, visar också detaljerna på Höijers påbyggnad till Gripenbergs magasin.

August Schauman har i sina memoarer påpekat att det låg ett visst traditionstänkande bakom Sinebrychoffs miljögestaltning.²² Det är tänkbart att lagerkällaren-kornmagasinets halvcirkelfönster egentligen härrör från trämalteriet vid Bulevarden (bild 12, 13). Det kan ha varit fråga om att hävda en viss kontinuitet i arkitekturen, även om den tekniskt sett revolutionerades i jämförelse med de tidigare anspråkslösa träbyggnaderna. Sinebrychoffs arkitektur gick dock mot en standardisering som blev typisk för industriarkitektur, vilket väl går att utläsa i företagets 1890-talsbyggnader.

Byggnader för industriella destillerings- och raffineringsprocesser

Sinebrychoffs destilleringsverk i hörnet av Alberts- och Nylandsgatan (V 84/9) var en vinkelbyggnad med husets viktigaste del, ett tornformat destilleringsrum, i gathörnet.²³ Enligt ritningarna som är gjorda 1879 (bild 17 a–c) utgjordes destilleringsrummet av ett enda utrymme från bottenvåningen

Bild 17 a. Ritning till Sinebrychoffs destilleringsverk i april 1879. Fasad mot Albertsgatan. SffA, GBR. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

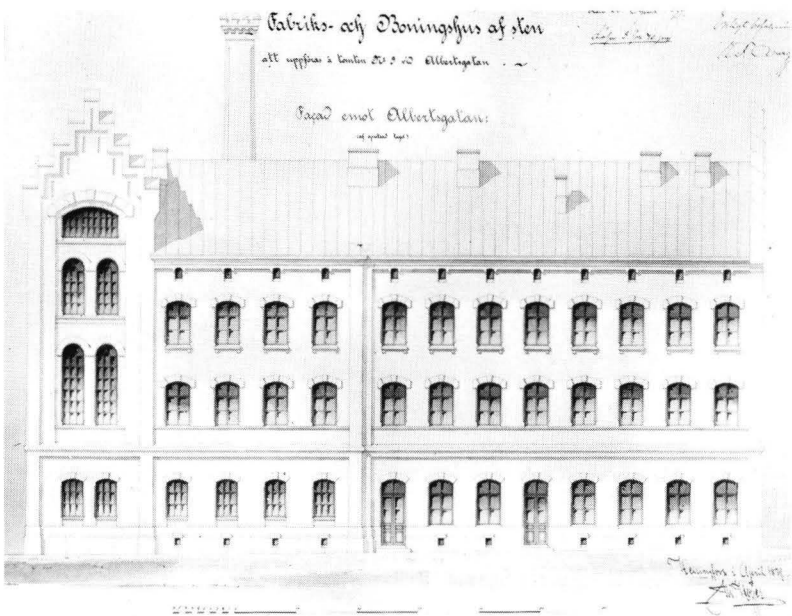
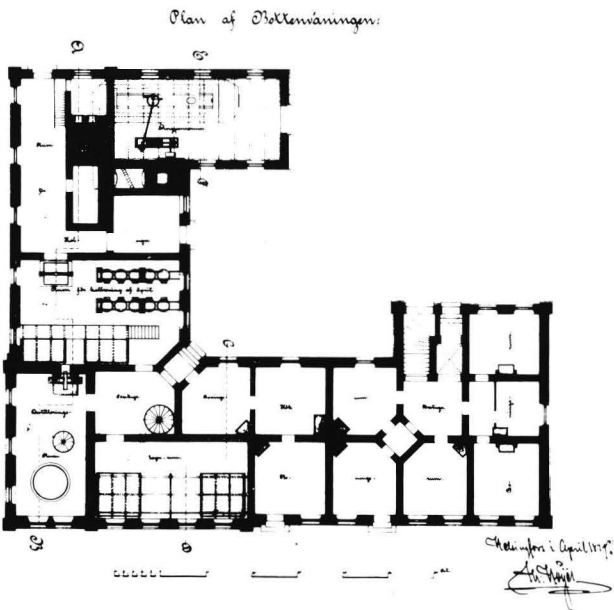

Bild 17 b, c. Sinebrychoffs destilleringsverk. Planritning av bottenvåningen och sektionsritning i april 1879. HSA, MBRA. Mikrofilmer.

till vinden. Rummets höjd betingades av en apparat för rening av råsprit, och liksom i det tidigare brygghuset, kunde processen kontrolleras från järnplåtar, som förenades med järntrappor. I den lägre längan vid Nylandsgatan låg ett rum för kallrening av sprit med aktivt kol, vilket skedde i höga cisterner i dubbel rad. Enligt Mårtensson beskrevs anläggningen i Helsingfors Dagblad som en enastående modernitet. Spriten sades i processen genomgå en »tenfaldig» rening. Sinebrychoffs nya spritreningsprocess – och reklamkampanjen tillika – följde ett mönster, som ungefär samtidigt introducerats av en utav spritindustrins storproducenter i Sverige.²⁴ Ritningar till en apparat av samma typ som i Sinebrychoffs destilleringsverk publicerades 1876 också i *Les Merveilles de l'Industrie*.²⁵

I ritningarna inrymmer flygeln vid Albertsgatan tre våningar och en halv vindsvåning med arbetar-

bostäder ovanför en förrådsställare. Anläggningen var på en gång ålderdomlig och modernt rationell. I Sinebrychoffs företag var det ännu sed att de anställda bodde i de olika fabriksbyggnaderna, såsom hantverkarna traditionellt bott i eller invid sina verkstäder.

Destilleringsverket uppfördes med oputsade tegelmurar. Samma principer som i det tidigare bryggeriets arkitektur tillämpades också här. Destilleringsstornet är markerat med trappgavlar, ett vanligt element i tidens fabriksarkitektur, men också kraftcentralen i längan vid Nylandsgatan hade en liknande gavel mot granntomten. Liksom i lagerkällaren-kornmagasinet har tornets öppningar mot Albertsgatan samlats inom en hög nisch. Höjer sammanband ofta öppningar som låg ovanpå varandra till större dekorativa fält för att få vertikala accenter i sina fasader. Stickbågen förhärskar som

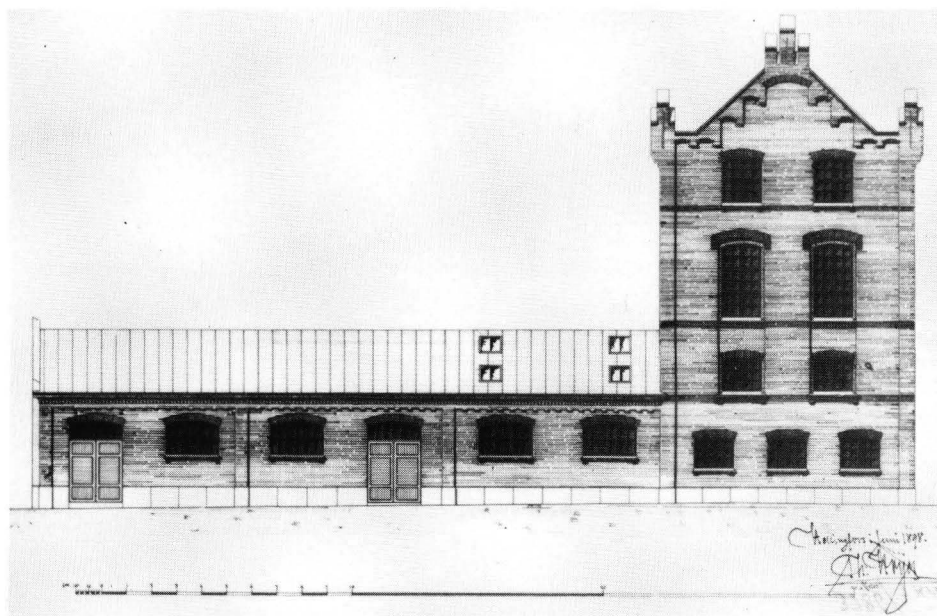

Bild 18. Ritning till M. E. Fazer & Co:s sockerraffinaderi i juni 1898. Fasad mot Repslagaregatan. Måttskalan är i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

fasadmotiv och motsvarar innandömet segment-valv och järnkonstruktioner.

Frans Höijers Sprit-, Lack- och Polityrfabrik i Ekenäs byggdes ungefär tio år efter Sinebrychoffs destilleringsverk. Samma tidningsnotis som berättar om en utvidgning av fabriken byggnadsplan, innehåller också en uppgift om att ett större parti tegel anlänt från Stockholm.²⁶ Sannolikt var det fråga om teglet för den Höijerska fabrikens oputsade fasader, vilka kan anses ha varit epokgörande i småstaden Ekenäs.

Ritningarna till den första tillbyggnaden av Frans Höijers fabrik är daterade i februari 1891. I dessa syns inga apparater, så samspelet mellan tillverkningsprocessen och den arkitektoniska formgivningen kan för denna byggnads del inte studeras. I byggnadens ena ända reser sig ett fyrkantigt torn med pyramidtak. Höijer har här frångått sina vanliga stickbågsfönster och i stället ritat raka valv med bågar i den för honom typiska tunga stil.²⁷

I M. E. Fazer & Co:s sockerraffinaderi från 1898, beläget vid Repslagaregatan (IV 175/4), använde Höijer delvis samma arkitektoniska lösningar som för Sinebrychoffs destilleri. Fabriken rengjorde sannolikt importerat råsocker. Släktskapen med Sinebrychoffs destilleri märks bl.a. i byggnadens vinkelplan. Några månader efter det att huvudritningarna daterats, uppgjorde Höijer nya planer med en tillbyggnad, som ändrade anläggningens plan och karaktär. Det var i tillbygganden, som raffineringsapparaten skulle inrymmas. Hur den tidigare hade tänkts bli placerad, framgår inte.²⁸

Mot Repslagaregatan låg enligt ritningarna en magasinlänga, som var en våning hög, samt gaveln till en byggnadsdel, som getts tycke av ett torn

(bild 18) och som i själva verket är en mästerlig omarbetning av fasadelementen i Sinebrychoffs destilleringsorn. Den nordtyska tegelgotikens samtida tillämpningar i nyttoarkitekturen har gett uppslag till tinnarna och den ojämt stigande stickbågsfrisen, vilken även till sin komposition kunde vara inspirerad av blindingarna i inhemska senmedeltida kyrkor. Höijer hade haft möjlighet att närmare studera dessa kyrkor, när han några år tidigare restaurerade Helsing kyrka. Både trappgaveln, som tillämpats i destilleringsverket, och tinnarna förekommer ofta i 1800-talets fabriksarkitektur.²⁹

Verkstäder, fabrikshallar och magasin

Höijer ritade industriarkitektur för flera företag och för flera syften. De i detta avsnitt behandlade byggnaderna utgör en heterogen samling. Gemensamt för verkstäderna, fabrikshallarna och magasinbyggnaderna är att tillverkningsprocessen inte i lika hög grad påverkade den yttre arkitekturen, som den gjorde t.ex. i bryggeribyggnaderna.

Helsingfors Tvättinrättning var inte en produktionsbyggnad i egentlig mening, men den kan jämföras med en verkstad. Den uppfördes vid Långa Bron (I 132a/18) enligt ritningar, som uppgjordes i januari 1883.³⁰ Ritningarna (bild 19 a, b) anger att huset främst bestod av två stora hallar, av vilka den i bottenvåningen antagligen utgjorde en tvättstuga medan den övre hallen var avsedd för tvättens vidare behandling: torkning, mangling och strykning. I byggnadens ena ända låg bostäder och lat-

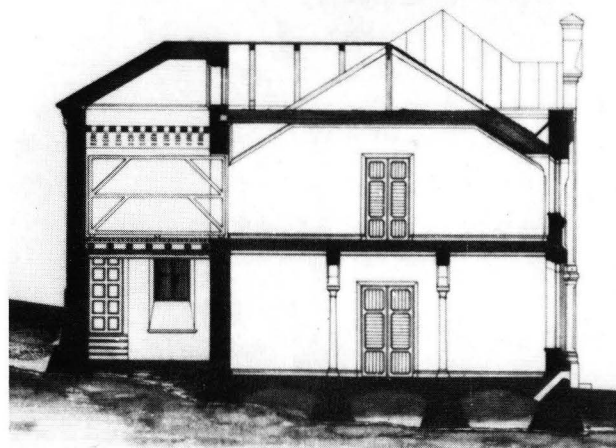
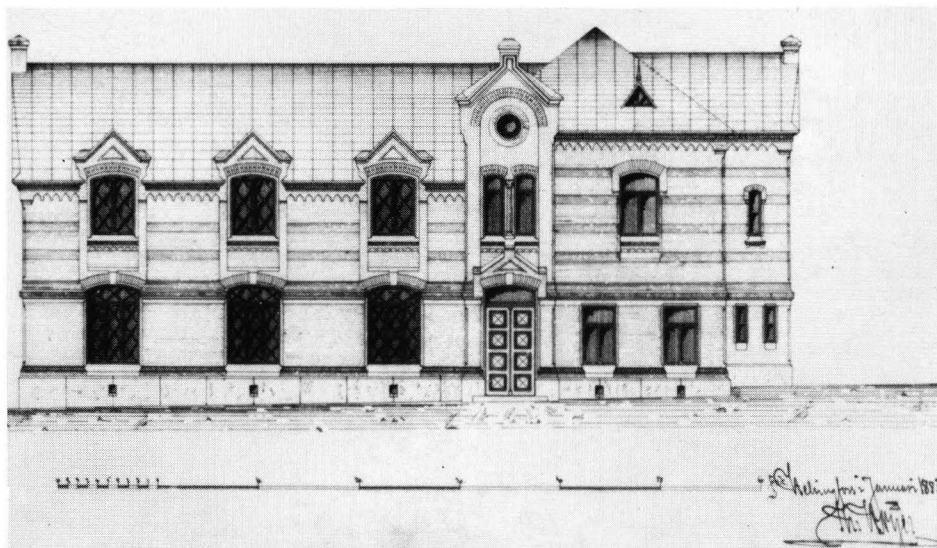

Bild 19 a, b. Ritningar till Helsingfors Tvättinrättning i januari 1883. Fasad mot Brobergskajen och tvärsektion. HSA, MBRA. Mikrofilmer.

riner. Till anläggningen tycks också ha hört en gasmotor eller någon liknande kraftkälla. Om man hade tänkt på att inrätta tvättmaskiner framgår inte med säkerhet. I detta hänseende var tvättinrättningen kanske inte lika avancerad som en tysk anläggning, som presenterades i *Teknisk Tidskrift* 1875 och vilken uppvisar ångdrivna tvättmaskiner och torkapparater.³¹ Den tyska tvättinrättningen hade en torkapparat med s.k. kulisser, och något liknande tycks man ha planerat för Helsingfors Tvättinrättning. Höijers ritningar ger bara en antydning om anordningen, men kulisserna ser ut att ha varit ett slags skjutbara träramar, på vilka tvätten upphängdes för att i en liten torkkammare fläktas av den upphettade luften. Smidesjärnsrören i den nämnda tyska tvättinrättningens torkapparat hettades upp med avloppsånga. Dessa rör uppvärmdes sedan luften i torkrummet. I sektionsritningen (bild 19 b) för Höijers tvättinrättning syns i torkrumsgolvet något som kan tolkas som dylika rör i skärning.

Liksom i de tidigare nämnda fabriksbyggnaderna motsvarades också i tvättinrättningen segmentvalven och gjutjärnskonstruktionerna av öppningarnas segmentbågar. Jämfört med Sinebrychoffs

byggnader företer detaljerna dock en nyfunnen elegans med gavlar, som stiger ovanför takbandet och med inslag av mörkare tegelband i murningen (bild 19 a). Ingångsrisalitens behandling går tillbaka på de Sinebrychoffska fasaderna. Bågfrisen har i denna byggnad fått en triangelbågad form, som Höijer gärna använde, möjligen för att den inte krävde dyra formtegel, utan kunde åstadkommas med hjälp av vanliga fasadtegel.

När Höijer i mars 1891 gjorde ritningarna till ett tidsenligt fabrikskomplex för Sandvikens snickerifabrik, fanns på tomten (IV 175b) flera äldre byggnader, som härrörde från kamrer Axel Hornborgs benmjölsfabrik, ångsåg och ångsnickeri.³² De gamla byggnaderna var anlagda i enlighet med terrängens krav och stod delvis utanför tomtområdet. Av ritningarna syns att delar av det äldre sågverket skulle behållas, men alla äldre trähus skulle rivas för att ge plats åt de nya anläggningarna. Dessa består av en stor fabrikshall, som skulle ersätta sågverket, en magasinbyggnad, en kontorsbyggnad och ett stall, alla tänkta att utföras av oputsat tegel. Fabriksområdet skulle omgärdas med en

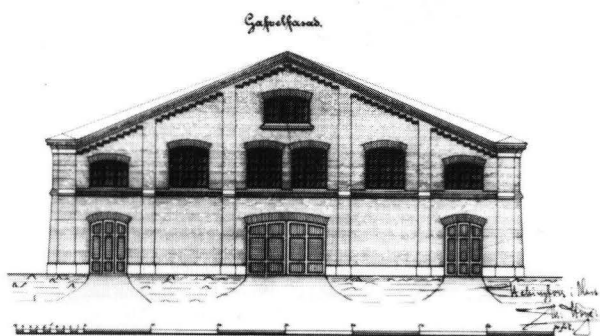
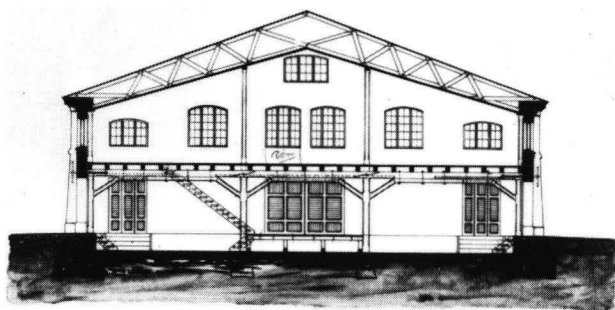

Bild 20. Ritningar till Sandvikens Aktiebolags magasinbyggnad i mars 1891. Tvärsektion och gavelfasad. HSA, MBRA. Mikrofilm.

tegelmur, som gick i stil med de kontreforindelade fabriksmurarna.

Den stora vinkelformade fabrikshallen består i bottenvåningen av flera avdelningar. Längan vid Gräsvikskajen avbryts av en portgång. Övre våningen bildar ett stort flerskeppigt utrymme. Inredningen är av trä. Magasinet blev den enda av komplexets byggnader, som utfördes (bild 20). Dess stora bredd föranledde en speciell takkonstruktion med dubbla sparrar, som enligt ritningen bildade ett slags hängverk. Takstolen bars upp av träpelare, som emellertid kunde göras både höga och smäckra.

På detta sätt kunde man få till stånd ett högt och nästan fritt utrymme under takåsen.

Fabriksbyggnadens fasader (bild 21) företer den i industriarkitekturen vanliga stickbågsstilen. Gatu-fasaderna anges i ritningarna med enkla prydnader: konsolfris, fialer beprydda med små diamantformade dekorationer, smidda järnornament för att framhäva takkupornas resning samt en träport, som med sina svarvade spjälverk, sitt gallermönster och sin diamantfasetterade panelning helt visst var ämnad att fungera som reklam för fabriken tillverkningar.

De små diamantformade infattningarna, som fanns redan i tillbyggnaden av Sinebrychoffs magasin vid Bulevarden, var möjligen tänkta att utföras i färgad cement. Likadana prydnader förekommer i Helsingfors brandstation som är så gott som samtida med projektet för Sandvikens fabrik. Helsingfors Cementgjuteri Aktiebolag hade i början av 1890-talet startat tillverkningen av byggnadsmaterial i färgad cement, som också användes i t.ex. Gustaf Nyströms natthärbärge på Båtsmansgatan.³³

Magasinbyggnaden låg mitt i anläggningen, och i dess yttre hade man inte behövt tänka på det intryck som företaget ville göra på allmänheten. Det konstruktiva betonas bara genom vanliga murdetaljer: avtrappade strävpelare, rullförband och avtrappad konsolfris under takbandet.

Ritningarna till Maskin och Bros nya smedja och gjuteri på området Necken i Hagnäs (X 294) gjordes i juni 1897. Verkstäderna låg i samma linje vid Östra Chaussén. En kontorsbyggnad som enligt samtida ritningar skulle ligga mellan smedjan och gjuteriet blev inte uppförd.³⁴ Byggnaderna utfördes på entreprenad av Hiort af Ornäs. Polonceau-takstolarna av järn var sannolikt ritade av företagets egna ingenjörer.³⁵ Såsom tidigare nämnts, tillverkades byggnadsjärnet av det egna företaget. Polonceaukonstruktionen var dock säkert ingen nyhet för arkitekten.³⁶

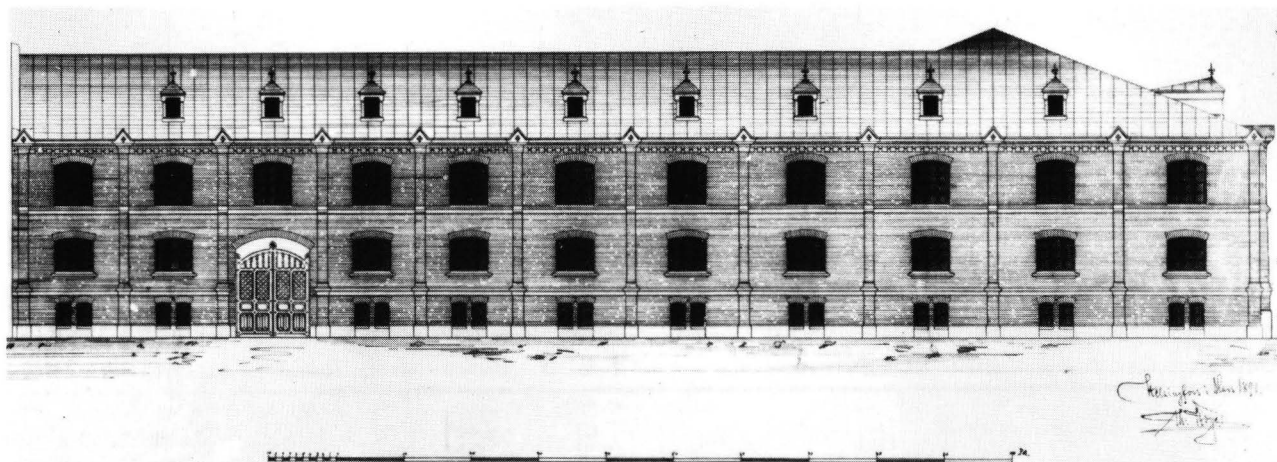

Bild 21. Ritning till Sandvikens Aktiebolags fabriksbyggnad i mars 1891. Fasad mot Gräsvikskajen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

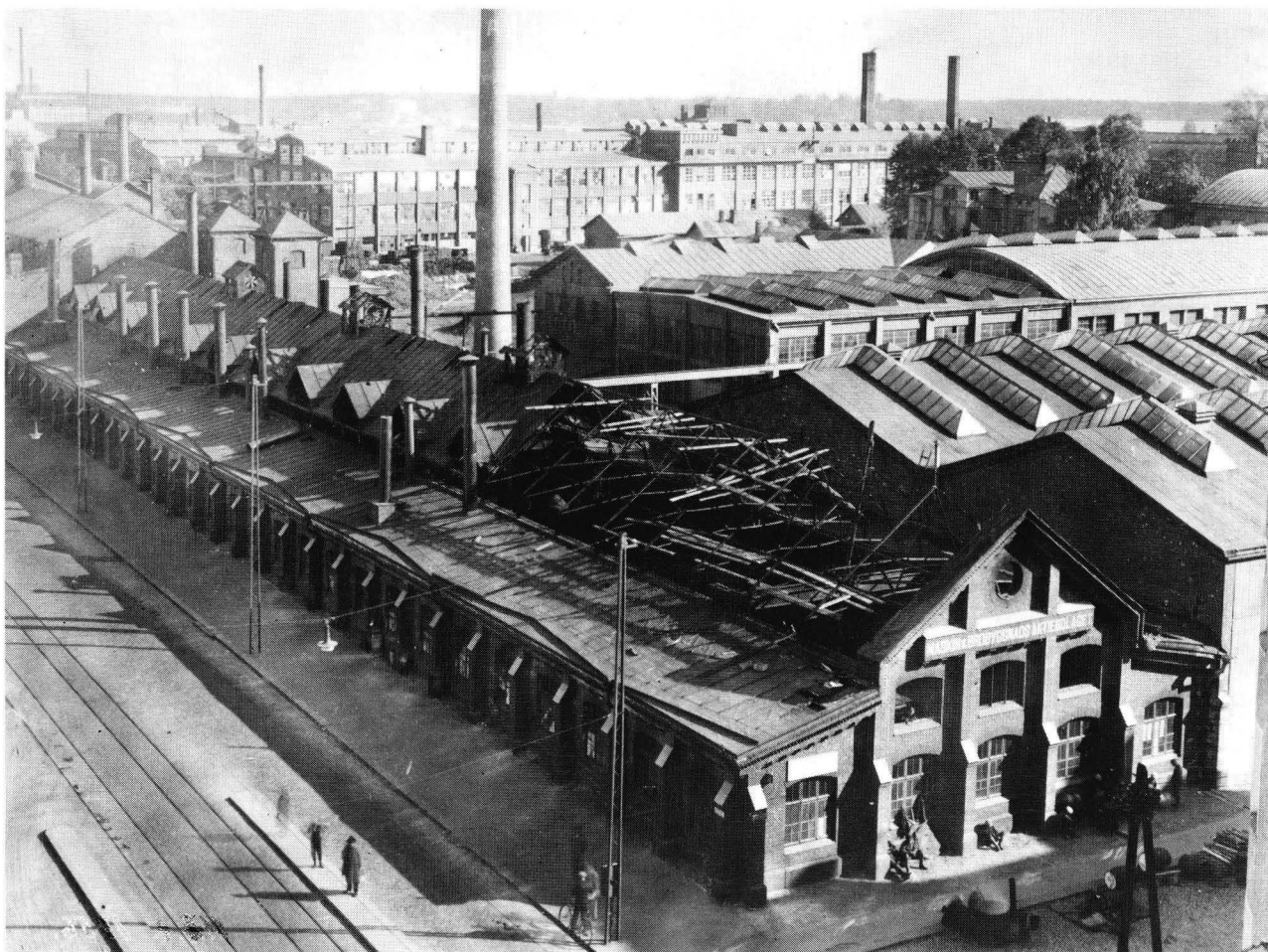

Bild 22. Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets smedja efter en brand på 1930-talet. MVHBA.

Både gjuteriet (bild 38 b) och smedjeverkstaden (bild 22) var likadana med låga ytterväggar och en högre mellandel täckt av ett sadeltak. Sektionen visar en konstruktion som kan kallas pseudobasilikal. Byggnadernas form påminner t.ex. om de saluhallar, som Gustaf Nyström ritat i Helsingfors och Åbo. Dessa behöver i och för sig inte ha påverkat Maskin och Bros verkstadsarkitektur. Den karakteristiska form som utvecklats för saluhallar och järnväghallar, tillämpades t.ex. i Fives-Lilles mekaniska verkstad i Frankrike,³⁷ och eventuellt finns det även andra exempel, som kan ha varit bekanta för Maskin och Bros ingenjörer, kanske också för Höijer.

Byggnadernas yttre är lika enkelt som Sandvikens ångsnickeris magasin. I mittskeppets tak fanns ursprungligen i båda verkstäderna en fönsterrad, som sträckte sig längs nedre kanten. Dessa fönsterband byttes senare ut mot takkupor, såsom man kan se på bild 22.³⁸

Tomten i Gammelstaden på vilken Helsingfors Mekaniska Väfveris fabrik anlades var trång, men genom att utnyttja ett för stora textilfabriker tämligen karakteristiskt planläggningssätt³⁹ fick hela

anläggningen plats mellan landsvägen och stranden. Höijers ritningar är daterade i november 1899.⁴⁰ Planen (bild 23 b) sönderfaller i tre delar: den stora väverihallen, det något mindre färgeriet och mellan dem en oregelbunden gårdsplan. Utrymmen för kontor, portvakt, latriner och ett litet lager inpassades mellan de större avdelningarna. Till väveriet anslöt sig ett maskinhus med krafttillförsel från ångpannhuset utanför komplexets tegelmurar. Dessa har en rytmisk strävpelarendelning oberoende av om det rör sig om fabriks hallarnas fasader eller omgärdningsmuren (bild 23 a). Mellan kontoret och portvaktstugan ligger fabriksporten, som har tycke av barockens fästningsportar.

Konstruktionsmässigt sett är det stora väveriet den avdelning som väcker mest intresse. Det utgörs enligt ritningarna av en femskeppig rektangulär hall, som är täckt av ett femfaldigt sågtak. Taket bärs upp av 4 x 7 järnkolonner.

Liksom Polonceautaket var gammalt och beprövat, när det togs i bruk i Maskin och Bros verkstäder, var också sågtaket känt redan vid sekelmitten, då man började uppföra väverisalar i en våning. Montering av de tunga maskinerna i en markvåning hade nämligen sina fördelar. Problemet

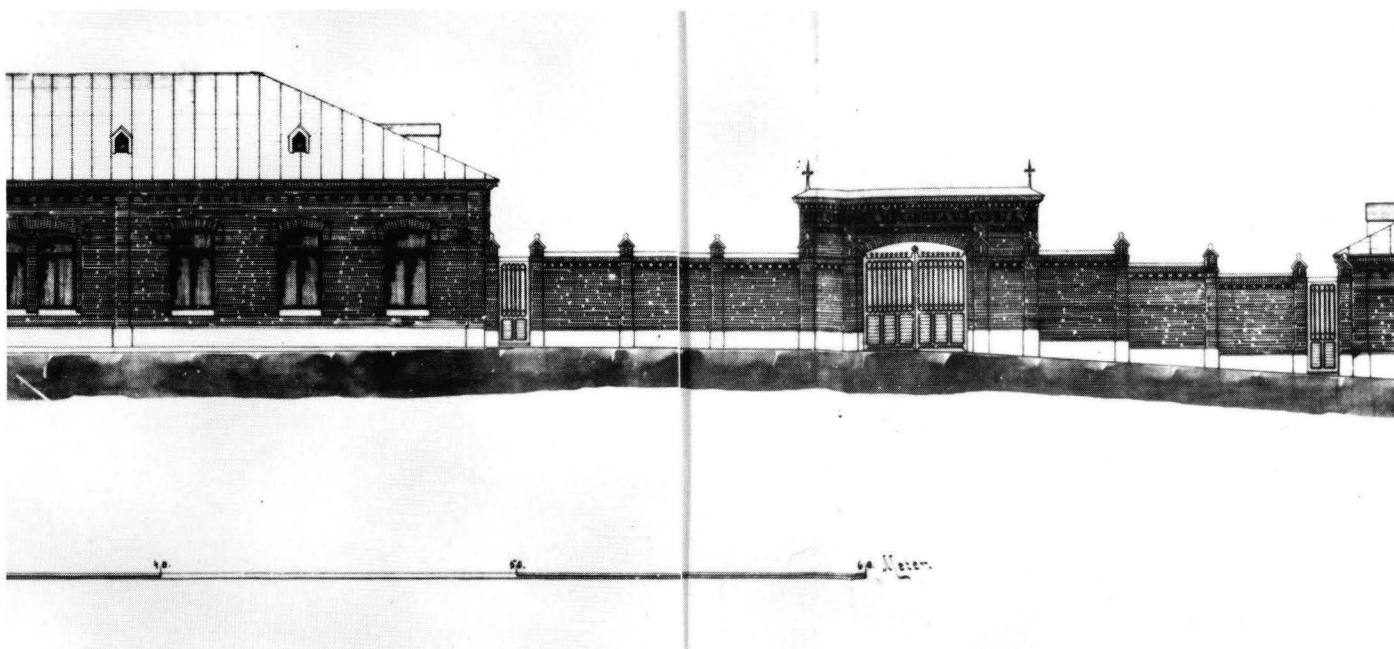

Bild 23 a. Ritning till Helsingfors Mekaniska Väfveri i november 1899. Fasad mot landsvägen. Måttskalan är i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

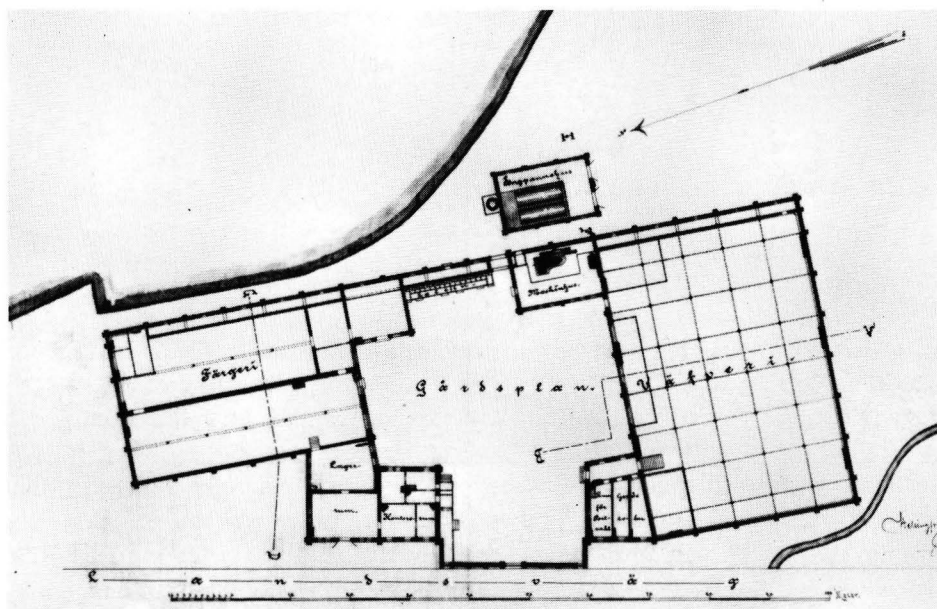

Bild 23 b. Planritning till Helsingfors Mekaniska Väfveri i november 1899. Måttskalan är i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

var att åstadkomma en jämn belysning i hallarna. Det löstes med sågtaket.⁴¹ Sestoft uppger att Wessel & Vetts ångväveri i Köpenhamn, som byggdes 1887, var en av de första större sågtaksanläggningarna i Danmark.⁴² I Finland var antagligen väverisalen Plevna i Finlaysons fabrik i Tammerfors den första fabrikshallen med sågtak. Salen tillkom vid en fabriksutvidgning 1876–1877.⁴³ Väverisalen i Helsingfors Mekaniska Väfveri är på några meter när lika bred som Plevna eller 35 m, men bara något över en tredjedel av dess längd.

Fabrikshallarna som Höijer ritade för Sandvikens Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad 1898–

1899, uppvisar nästan inga utmärkande särdrag. Skeppsdockans såg- och snickeriverkstad var enligt ritningarna en tvåvåningsbyggnad med mellangolvet uppbyggt av träpelare, som delade utrymmet i två olika breda skepp. Den något senare ritade målarverkstaden var ungefär likadan, fast treskeppig. Ytterarkitekturen var i båda fallen den vanliga med avtrappade strävpelare och segmentbågade öppningar. Konsolfriserna i fälten mellan strävpelarna utgjorde den enda dekorationen.⁴⁴

För skeppsdockan ritade Höijer också två ångpannshus; det första samtidigt med snickeriverkstaden och några tillbyggnader till den äldre gjuteri- och maskinverksbyggnaden år 1898, det andra

som en tillbyggnad till snickeriverkstaden.⁴⁵ Det första pannhuset låg vid torrdockan, och ångmaskinen användes för dess tömning. Huset innehöll därför också en pumpningsapparat. Pannhuset utmärktes enligt ritningarna främst av en hög stickbågad öppning, som möjliggjorde maskineriets flyttning.

Helsingfors Asfaltfabriks Aktiebolag, som grundats 1887, låg på en tomt i Gräsviken (IV 173). I slutet av år 1897 ritade Höijer en låg fabriksbyggnad för tomten. Den lisenindelade fasaden med sina segmentbågade öppningar sträckte sig som en mur längs gatulinjen. Innan byggnaden hann uppföras flyttades fabriken 1902 till en nybildad fabrikstomt (X 296/2) vid Sörnäs strandväg, dit ett annat av Grönqvists företag, Helsingfors Cementgjuteri, också placerades. Ritningarna visar två stenbyggnader av den vanliga typen med lisen- eller strävpelarindelade murar. För att ytterligare förstärka de låga byggnadernas verkan av inhägnads-

murar, var de försedda med mot gården sluttande pulpettak.⁴⁶

För Tammerfors Klädesfabrik uppfördes 1895 en magasinbyggnad av tegel. Höijer deltog inte själv i övervakningen av Hiort af Ornäs entreprenadarbete. Arkitekten Lambert Petterson i Tammerfors anlätades för detta uppdrag.⁴⁷ Huset bestod av tre våningar (bild 24), med gaveln mot Linnespinnerigatan och ena långsidan mot Klädesfabriksgatan, vid vilken också fabriken huvudkontor (s. 76) låg. I husets västra ända, som vette mot forsen, hade tygmagasinet inretts. Denna del av byggnaden hade höga och breda fönster. Garnförrådet i östra ändan hade fönster av vanligt format med T-bågar.⁴⁸

Enligt ritningarna byggde fasadarkitekturen på travéindelningsschemat. I gavelväggarna reser sig ovanför takbandet vindskupornas tinnar. Våningsindelningen är markerad med band av mörkare murning och fönstrens valvbågar har accentuerats med alternerande mörka och ljusa tegelstenar. En dekor

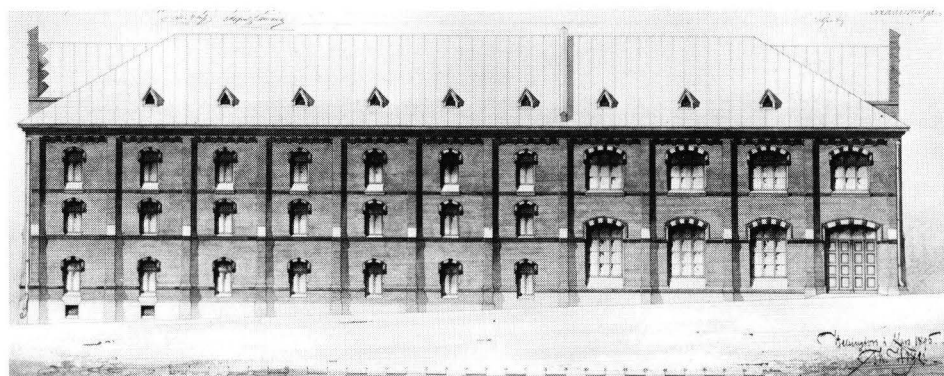

Bild 24. Ritning till magasinbyggnad för Tammerfors Klädesfabrik i mars 1895. Fasad mot Verkatehtaankatu. Övre måttskalan är i meter, nedre måttskalan i fot. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

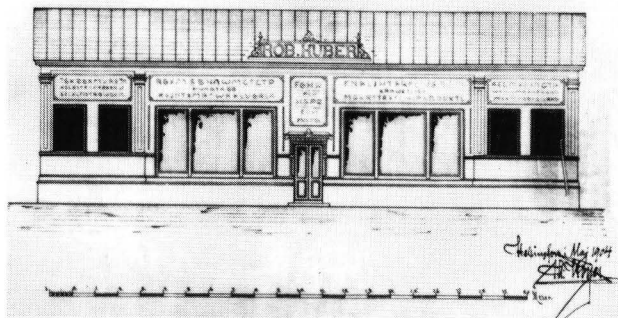

Bild 25. Fasadritning till ombyggnad av ett trähus till Rob. Hubers kontor i maj 1904. Måttskalan är i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

som baserades på olika förband och tegelfärger var ingenting ovanligt i tidens nyttobyggnader. I Grenier & Wieser-Benedettis bildurval märks hur det särskilt i Lilleområdet textilfabriker odlades en rik »tegelfröjd» (jeu de briques).⁴⁹ I Finland höll sig den dekorativa utstyrseln av kostnadsskäl och av brist på lämpliga tegelsorter på ett anspråkslösare plan.

Ett ytmönster med textilkaraktär förekom också i den fabrikshall, som Helsingfors Asfaltfabrik lät uppföra vid dåvarande Dalgatan (X 291/2) i Helsingfors. Tomten låg på ett område som tidigare hört till Villa Aspenäs. Ritningarna är signerade 1903.⁵⁰ Den långsträckt byggnaden utgörs av en tvåskeppig hall med inre konstruktioner av trä. Huset är täckt av ett pulpettak i två avsatser med klerestoriefönster mellan avsatserna (bild 188). Trapphuset är placerat mitt i längan helt utanför fabrikshallen, möjligen för att inte inkräkta på utrymmet, men kanske också för att trappan vid en eventuell eldsvåda skulle vara isolerad.⁵¹ I ritningarna syns dock inga eldstäder, men ventilationsanordningarna, bl.a. stora sugskorstenar, är angivna. I ytterarkitekturen förekommer igen de avtrappade strävpelarna och de seg-

Bild 26. Gräsvikens Kakelfabrik i början av 1890-talet enligt bolagets priskurant. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

mentbågade öppningarna. Murarna är överdragna med ljus puts, men fönsterinfattningarna och en dekorativ kryssförbandsmurning i gavelväggen mot Dalgatan har lämnats oputsade.

Ett exempel på användningen av byggnadsjärn var en liten verkstadsbyggnad på gården Mikaelsgatan 13 (II 38 b/2) i Helsingfors,⁵² från 1876. Huset inrymde i bottenvåningen en målarverkstad och i övre våningen en borgerlig bostad. En brandmur med inte mindre än tre eldstäder tänktes uppförd ovanför en konstruktion med två korslagda järnbalkar, uppburna av en gjutjärnskolonn. Det är knappast förvånande att Höijer ett par år senare fick rita en ändring till konstruktionen. De nya ritningarna visar verkstaden välvd med sex kryssvalv stödda av två järnkolonner.

För Robert Hubers företag ritade Höijer verkstäder och bostäder som gårdshus i Mikaelsgatan 13 och 15. År 1904 förvärvade Huber Mikaelsgatan 13, och gatuhuset av trä inreddes till Hubers huvudkontor. Höijer ritade också stora skyltfönster och ett arrangemang av skyltar och affischer för fasaden (bild 25).⁵³

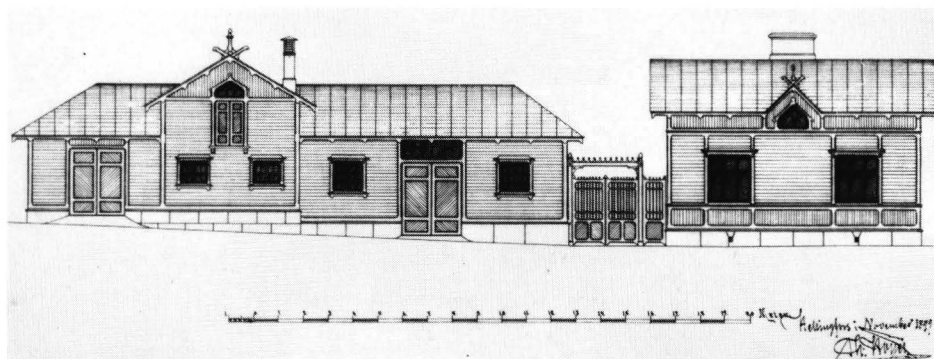
År 1888 övergick det tidigare Eichingerska arrendeområdet i Gräsviken i Höijers ägo. Kakelfabriken befann sig på en av de nya fabrikstomterna (IV 172), som bildats i samband med stadsplanens utvidgande. Anläggningen förstörades och i vindsvåningen inreddes bostäder, antagligen för företagets arbetare. Efter det att Aktiebolaget Gräsvikens Kakelfabrik bildats gjordes 1891 ritningar till nya utvidgningar. De ombyggda fasaderna är exempel på den typiska lisen- eller strävpelarindelade fabriksarkitekturen, men byggnaderna dekorerades med kraftigt svängda profilerade gavlar i Tudorstil. Enligt ett fotografi, som möjligen är taget i början av 1890-talet, avtecknar sig profileringarna i teglets naturliga färg mot väggarnas ljusa slamning (bild 26).⁵⁴

En intressant fråga är hur Höijer blivit bekant med gavelformen, som tillämpades främst i den engelska arkitekturen. När Höijer ritade sina utvidgningar för Gräsvikens kakelfabrik, hade Tudorgaveln dock redan tillämpats på kontinenten, t.ex. i Hasenauers s.k. Hermesvilla, kejsar Frans Josefs jaktlott utanför Wien, som byggdes 1882–1883.⁵⁵

Träbyggnader och arbetarbostäder

Höijer ritade ett stort antal träbyggnader av olika slag för industrianläggningar. Till dessa hörde stallbyggnader, lider, skjul, plank och portar, arbetarbostäder osv. De enklare träbyggnaderna, såsom lidren och skjulen, uppfördes uteslutande i resvirke och bräder, och de uppvisar ingen personlig arki-

Bild 27. Ritning till stall och arbetarbostad för Helsingfors Mekaniska Väfveri i november 1899. Fasad mot landsvägen. Måttskalan är i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

tektionisk stil. När det gällde brädfordrade hus av stock, särskilt för industrianläggningarna, brukade Höijer med hjälp av detaljer ge dem en individuell prägel. De bildade delar av industrimiljön, vars arkitektoniska gestaltning ansågs viktig. Ett bra exempel på detta miljötänkande utgör stallet och arbetarbostaden vid Helsingfors Mekaniska Väfveri (bild 27). De uppfördes samtidigt med fabriksbyggnaderna och stod bredvid dem vid landsvägen.⁵⁶

Tidigare har de arbetarbostäder nämnts, som Höijer ritade i firman Sinebrychoffs produktionsbyggnader, i det gamla bränneriet och i destilleriet. I dessa är det svårt att urskilja någon viss bostadstyp. En del av bostäderna var säkert ämnade för brygger eller brännmästare, som troligen förfogade över flera rum. Helheten i t.ex. destilleriets bostadslänga gör enligt planritningen ett mer eller mindre kasernartat intryck. Under 1890-talet förekommer också i Höijers ritningar till arbetarbostäder kombinationen ett rum och kök.

Denna rumskombination, som senare skulle bli allmän och som länge ansågs som den mest mönstergilla plantypen för arbetarbostäder, tillämpades redan före 1890 i Helsingfors och annorstädes i landet. En diskussion angående arbetarbostäder fördes också inom Helsingfors Arbetarörening.⁵⁷ Höijer kan ha påverkats av denna – i vilket fall som helst tillämpade han planen med ett rum och kök i de båda arbetarbostäder han ritade för Sandvikens Ab. De var tänka att ingå i fabriken stallflygel som dock aldrig kom till stånd. Samma plantyp förekommer i ritningarna till den tidigare nämnda arbetarbostaden för Helsingfors Mekaniska Väfveri samt i arbetarbostaden vid begravningsplatsen i Malm, som ritades 1898 för Helsingfors församling.⁵⁸

Över arbetarbostäderna för Tölö sockerbruk finns inga planritningar bevarade, men en fasad- och sektionsskiss från 1890 visar, att husen, som låg vid Västra Chaussen och som syns i gamla fotografier, såg ut som den vanligaste typen av empirebetonat envåningshus med valmtak.⁵⁹

Fabrikskontor och disponentbostäder

Bruket att bostaden och arbetsplatsen stod i varandras omedelbara närhet fick ännu så sent som på 1890-talet uttryck i de nya fabrikskontoren med direktörsbostaden i andra våningen. När aktiebolagsformen mot slutet av seklet blev vanlig i stora industriföretag, blev det disponenten som fick bo i fabriksanläggningen och hålla ett vakande öga över driften. Under åren 1890 till 1905 ritade Höijer fem fabrikskontorsbyggnader, av vilka tre inrymde tjänstebostäder för disponenten. Dessa hus kan anses vara ett slags experimenterande med en ny typ av industribyggnad, som dock inte blev etablerad. Bostaden och arbetsplatsen skildes åt, vilket syns redan i Höijers projekt för Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets första kontorsbyggnad.

I det utförda fabrikskomplexet för Sandvikens ångsnickeri, som Höijer ritade 1891, ingick en kontorsbyggnad med en förnäm bostad i andra våningen.⁶⁰ Kontorsbyggnaden var ämnad att stå i hörnet av Sandvikskajen och Repslagaregatan med huvudfasaden (bild 28 a) mot den sistnämnda. Ingången till kontoret låg bredvid den utsirade huvudporten till fabriksområdet.

Kontoret var tänkt som ett stort, avlångt rum i gathörnet och ett mindre rum i gårdsvinkeln (bild 28 c). Till det senare hörde en mörk skrubben eller ett kassavalv – välvning anges dock inte i ritningarna – varför det torde vara disponentens arbetsrum. Utan förbindelse med kontorslokalen finns i bottenvåningen även en bostad med fyra rum och kök. I den välvda källarvåningen ingår eldstäder, men om det var för bostäder eller för annat ändamål, framgår inte av ritningen.

Bostaden för verkställande direktören eller disponenten upptog hela övre våningen. I fasaden mot Sandvikskajen markeras dess balkongförsedda förmak med en stor Tudorgavel. Likartade men mindre gavlar reser sig ovanför trappfönstren i Repslagare-

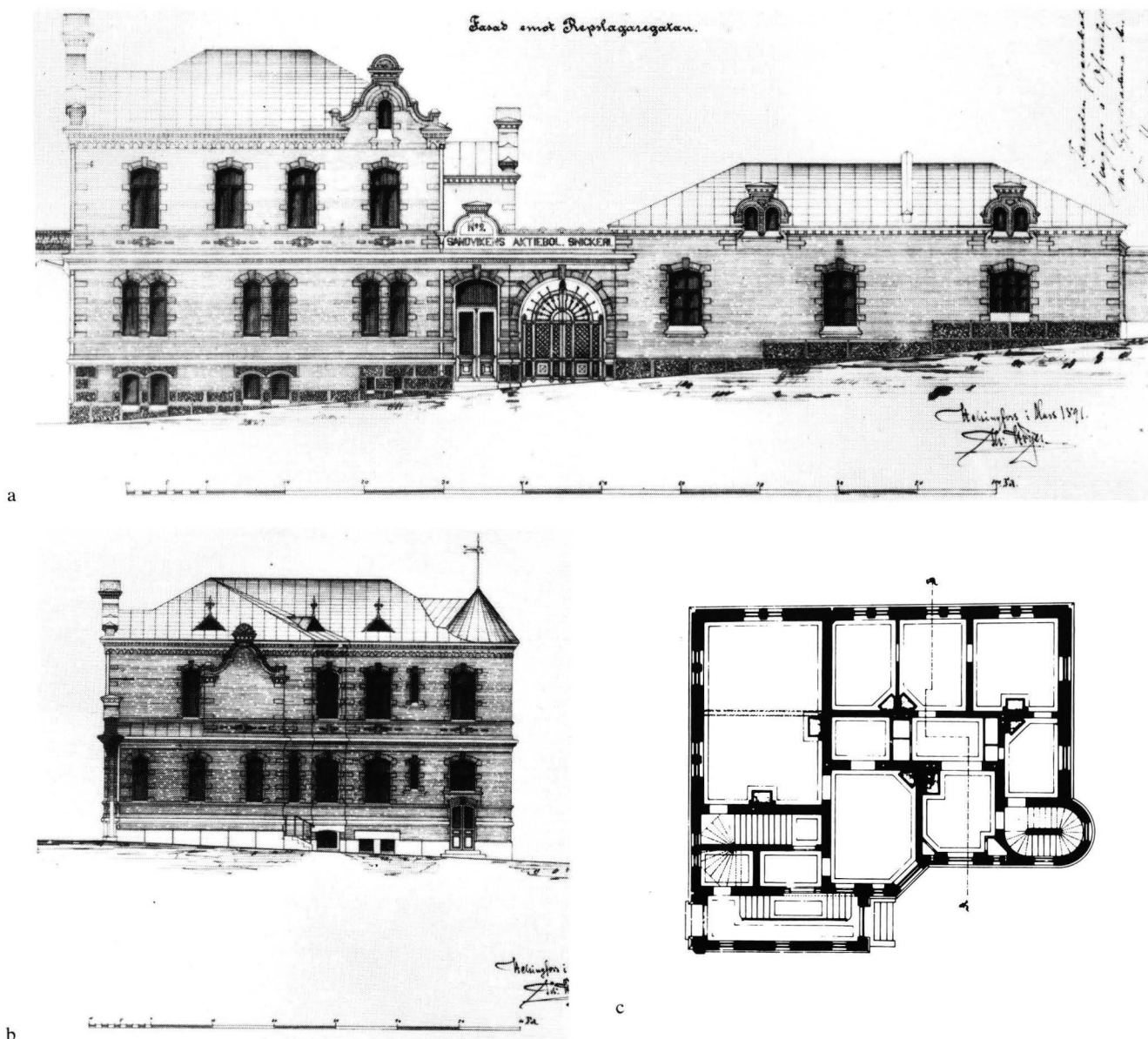

Bild 28. Ritningar till kontorsbyggnad för Sandvikens Aktiebolag i mars 1891. a. Fasad mot Replagaregatan med kontorsbyggnad och stall. b. Kontorsbyggnadens fasad mot gården. c. Planritning till kontorsbyggnadens bottenvåning. HSA, MBRA. Mikrofilmer.

gatans fasad och på en utbyggnad ovanför kontorets förstuga (bild 28 b). I denna utbyggnad finns en alkov med markerad sängplats, vilket var en vanlig anordning i de förnäma bostädernas herrum. Alkoven står också i förbindelse med rummet, som låg ovanför disponentens arbetsrum i bottenvåningen och som alltså torde kunna betecknas som dennes privata arbetsrum. Herrumsalkover i Höijers förnäma bostäder saknade oftast fönster, eftersom de placerades mitt i byggnadskroppen, men från alkoven i Sandvikens Ab:s direktörsbostad kunde man observera trafiken på gården.

Kontorsbyggnaden för Sandvikens ångsnickeri påminner om en liten borganläggning. Husets karaktär av industribyggnad präglas av stickbågen och den oputsade tegelmuren. Med dessa har Höijer kombinerat sådana renässansformer, i vilka teglets

dekorativa möjligheter kunde utnyttjas. Detta syns t.ex. i gavelprofilernas markering med rullförband. Vindskuporna i stallbyggnaden, som flyktigt påminner om hästlokor, förete likheter med vissa detaljer i Bethkes *Decorativer Ziegelbau*, en bok som Höijer antagligen kände till.

Vid Tölö Sockerbruk använde Höijer en annan arkitektonisk lösning för kontorsbyggnaden än i förslaget för Sandvikens Ab.⁶¹ Enligt ritningarna är den 1893 ritade byggnaden närapå kvadratisk till planen (bild 29 a, b). Mellan de två hjärtmurarna har en smal trapphall inpassats, som samtidigt tjänar som tambur. Bakom hallen finns sanitetsutrymmen och ett skafferier. Framför huvudingången är en öppen veranda eller förstukvist av trä. På ena sidan i bottenvåningen ligger tre rum, som sannolikt utgör kon-

toret. Det mellersta rummet har även en egen ingång från gården. Disponentens eller verkställande direktörens byrå är troligen rummet med förbindelse till hallen, som alltså uteslutande var ämnad för bostaden. På andra sidan hallen i bottenvåningen ligger åtminstone köket och två andra rum, av vilka den mindre kunde vara ett serveringsrum och det större en matsal.⁶²

I övre våningen kan uppdelningen av planen tolkas så att representationsrummen ligger på ena sidan hallen, och den intimare delen av bostaden på den andra. Rummet med altanen är då salongen eller salen, det mindre rummet mittemot salen kunde vara herrummet. Sängkammaren är placerad avsidet och den är heller inte så stor att den kunde tänkas utgöra ett finrum. Jämfört med tidens bostadsarkitektur – t.ex. den bild man får av Höijers bostäder i de bättre hyreshusen, vilka skall behandlas i ett senare avsnitt – företer denna direktörsbostad flera avvikande drag, som mera tyder på anglosachsiskt byggnadsskick än det inhemska borgerliga. Bo-

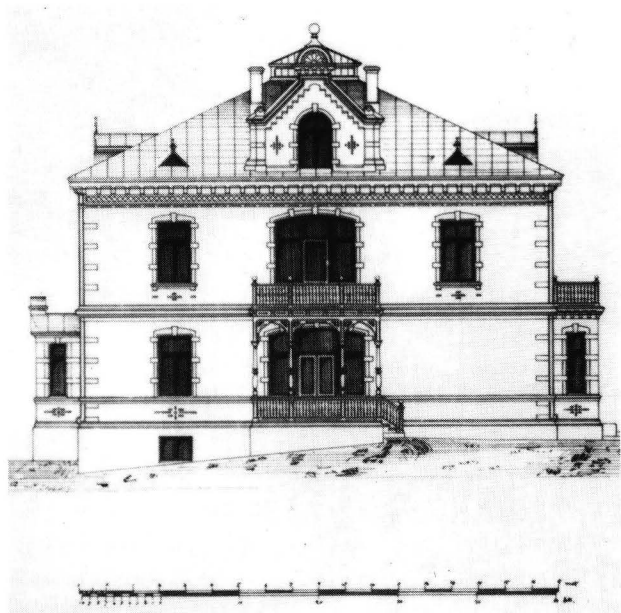

Bild 29 a. Fasadritning till kontorsbyggnad för Tölö Sockerbruk i mars 1893. Övre måttskalan är i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

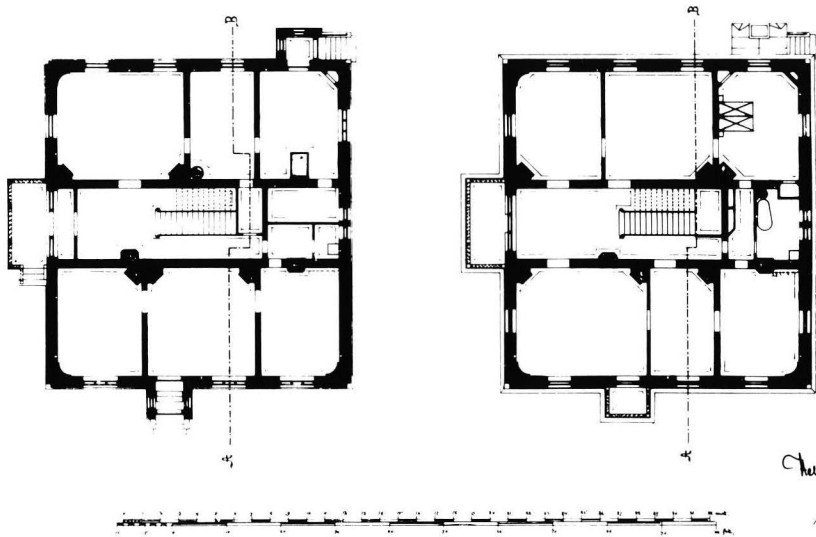
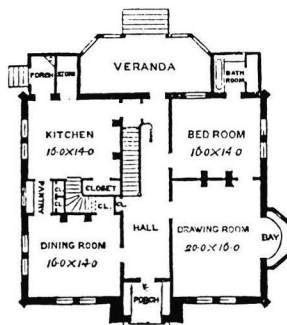
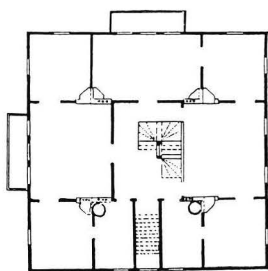
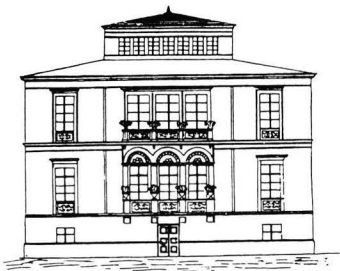
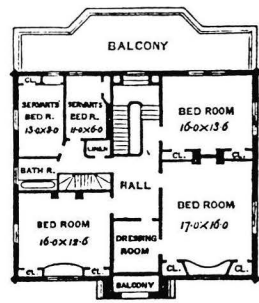

Bild 29 b. Planritningar till kontorsbyggnaden för Tölö Sockerbruk i mars 1893. Till vänster bottenvåningen, till höger övre våningen. Övre måttskalan är i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

PLAN OF PRINCIPAL FLOOR.

PLAN OF CHAMBERS.

Bild 30. Ritningar till villa nr 4 i Östra Brunnsparken i Helsingfors av Jean Wik enligt Heikel 1919, bild 97. Fasad och planritning till nedre våningen.

Bild 31. Mönsterplan till villabyggnad enligt Vaux 1970, bild s. 180.

staden är uppdelad på två våningar, sängkammaren är uttagen ur finrumssviten och tamburen har blivit en hall. Altanen visar att andra våningens hall även tänktes använd som ett rum att vistas i.

Husets yttre (bild 29 a) företer samma drag som Sandvikens Ab:s kontorsbyggnad, men detaljerna har blivit färre och stramats åt kraftigt. Av gamla fotografier, som visar huset i ett förändrat skick, framgår att fasaderna var utförda av oputsat tegel.⁶³ Enligt situationsplanen låg huset i en liten park på fabriksområdet. Från altanerna kunde man se ut mot Tölövikens. Kontorsingången låg närmast fabriken.

Tvivalsutan ansluter kontorsbyggnaden för Tölö Sockerbruk, sedd närmast som ett förnämt bostadshus, till den palladianska villatraditionen, men från vilket håll kom impulserna? I Finland var typen ovanlig, men hade dock åtminstone en representant i Helsingfors, nämligen Jean Wiks på 1840-talet uppförda villa i Brunnsparken (bild 30).⁶⁴ Den Wikska villan är inte heller utesluten som en möjlig förebild, även om dess planlösning företer delvis andra principer än sockerbrukets disponentbostad.

I Sverige förekom motivet med den centrala hallen redan tidigare under 1800-talet. Gejvall har publicerat planen till ett hus, uppfört 1877, som med sin trånga hall – benämnd förstuga – kommer nära proportionerna i Höijers disponentbostad. Också trappans placering på ena sidan är likadan. Som ett exempel på en byggnad, vilken definitivt upptagit den engelska hallen som sitt centrala utrymme, nämner Gejvall I. G. Clasons villa i närheten av Göteborg,⁶⁵ men den kommer närmare den pittoreska Old Englishtraditionen än den palladianska villaarkitekturen. Den engelska hallens idé, sådan som den förekommer i t.ex. R. N. Shaws senare, mera klassicistiska bostadshus,⁶⁶ kan ha inverkat på Höijers disponentbostad, men för planformer som mera direkt kan ha tjänat som förebild måste man leta i andra källor än de palladianska rikemansvillorna eller Old Englishbostäderna.

Det är inte omöjligt att amerikanska förebilder inverkat på planlösningen i Tölö sockerbruks disponentbostad, särskilt vad gäller den smala trapphallen. I New England fanns sedan gammalt en mera folklig bostadstradition som även kan ha en anknytning till den palladianska centralhallsplanen. I de amerikanska husen utgjordes hallen av en smal förstuga mitt i byggnaden med trappan placerad på ena sidan i rummets fond precis som i disponentbostaden. Plantypen användes enligt Downing och Scully i det senare 1800-talets historistiska villaarkitektur. Den upptogs också i de amerikanska planschverken, t.ex. i Andrew Jackson Downings *Cottage Residences* (1842) och i hans *The Architecture of Country Houses* (1850), i Eugene Gardners mönsterplaner från mitten av 1870-talet, eller

av Calvert Vaux (bild 31) och J. C. Sidney, vars planschverk fanns i det statliga byggnadsämbetets bibliotek.⁶⁷

Till typen hörde också verandor, altaner och balkonger. Kontorsbyggnadens träverandor påminner också om motsvarande konstruktioner i de amerikanska mönstervillorna. Också Wiks villa i Brunnsparken hade en upphöjd och fönsterförsedd del i byggnadens mitt, vilken var vanlig i New England-husen. I Höijers disponentbostad förekommer denna upphöjning i takpartiet utformad som ett fönster avsett för trapphallens belysning.

Frågan är om man i Finland, vid den tid då Höijer gjorde ritningarna till disponentbostaden, hade kännedom om den amerikanska arkitekturen – om man bortser från Sidneys något primitiva planschverk i överstyrelsens bibliotek. Enligt Stavenow-Hidemark blev den amerikanska arkitekturen mera allmänt uppmärksam i Sverige på 1880-talet.⁶⁸ Då sockerbrukets kontorsbyggnad ritades, kan den också ha varit känd i Finland. Även byggherren kan ha haft affärskontakter som befrämjat ett intresse för den anglosachsiska bostadskulturen.

I kontorsbyggnaden till Tammerfors Klädesfabrik experimenterade Höijer igen med nya former. Byggnaden ritades och uppfördes 1895 på förslag av företagets disponent, E. Nilsson. Disponenten hade tidigare bott utanför fabriken, och kontoret hade varit inrymt i en tillbyggnad till fabriksboden. Nybyggnaden var avsedd för dessa tre funktioner: disponentbostad, kontor och fabriakens handelsbod. Höijers första bevarade skisser är signerade i februari 1895, och vid bolagsstämman i juli presenterades fastställda huvudritningar.⁶⁹ Bland de byggnadsritningar som ännu förvaras i Tamfelts arkiv, finns också en unik samling av detalj- och arbetsritningar till huset.

Kontorslokalen var inrymd i bottenvåningens (bild 32 b) västra del med utsikt mot forsen. Disponentens rum låg i husets sydvästra hörn, vilket försetts med ett burspråk. Burspråket med sitt rikliga dagsljus var ämnat särskilt för förevisningen av tygprovans färger.⁷⁰ I övre våningens bostad var ovanliggande rum herrum, och från burspråket kunde man, liksom i bottenvåningen, beundra utsikten mot forsen, men också iakttä fabriksområdet.

Husets plan skiljer sig från motsvarande byggnad i Tölö Sockerbruk. Kontorslokalen ligger på västra sidan om en genom huset löpande korridor-trapphall, till vilken finns en ingång även på gårdssidan. Kontorspersonalen torde ha använt sig av denna hellre än huvudingången vid Klädesfabriksgratan. Öster om trappuppgången befann sig försäljningslokalen med egen ingång mellan stora skyltfönster. Företagets kassör, som samtidigt var handelsbodens

Bild 32 a. Ritning till kontorsbyggnad för Tammerfors Klädesfabrik i maj 1895. Fasad mot Verkatehtaankatu. Övre måttskalan är i meter, nedre måttskalan i fot. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

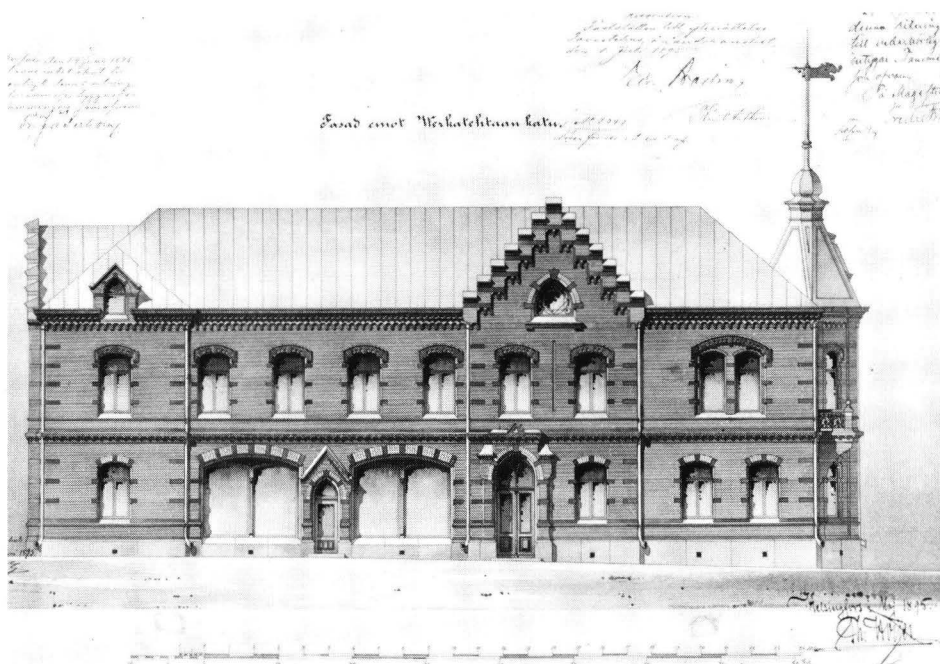
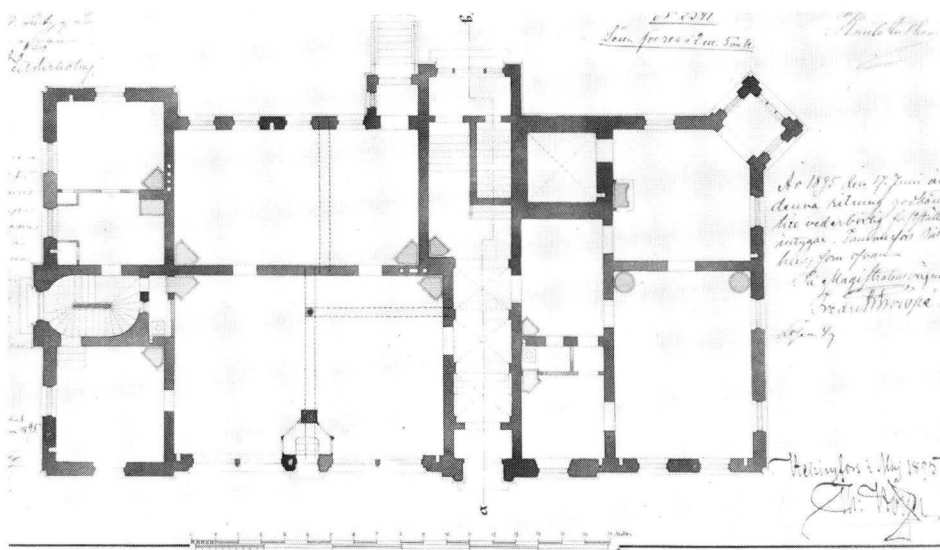

Bild 32 b. Ritning till kontorsbyggnad för Tammerfors Klädesfabrik i maj 1895. Planritning till bottenvåningen. Övre måttskalan är i meter, nedre måttskalan i fot. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

föreståndare, hade sitt kontor vid gatan bredvid butiken.⁷¹ I husets bakre del låg lagerutrymmet och en liten bostad. Övre våningen upptogs av disponentbostaden. Liksom i Tölö Sockerbruks disponentbostad var sängkammaren jämförelsevis liten och avskild från paradsviten.

Fasaderna är utförda i oputsat tegel med inslag av mörkare stenar (bild 32 a) liksom i det tidigare beskrivna magasinet, som uppfördes ungefär samtidigt bredvid kontorsbyggnaden. Stilen kan betecknas som nygotik av den nordtyska varianten, som anknöt till teglet som byggnadsmaterial och använde sig av senmedeltida former.⁷² Spetsbågsformer hade Höljer tidigare tillämpat, förutom i restaureringen av Helsing kyrka i ett förslag till Riddarhusets utvidgande till ett ständerhuskomplex på Riddarhuskvären (bild 9). I dessa projekt hade

stilen dock angivits av de äldre byggnaderna. Kontorsbyggnadens utstuderade asymmetri bygger säkert på uppfattningen om den gotiska stilen som varande oregelbunden. Förebilder till detaljerna kan ha funnits inom industriarkitekturen, vars former spreds runtom i Europa. Risalitgaveln mot Klädesfabriksgatan t.ex. kan jämföras med ett gavelröste på ett franskt bryggeri (bilder 33 a, 34). Burspråket med sin tornhuv är en detalj som hämtats från bostadsarkitekturen (bilder 33 b, 35).

Nygotiken utgjorde stiluppslaget också för den kryssvälvda vestibulens och trappans inredning. Väggpilastrarnas kapital förefaller klassicistiska, men stilen är »gotiserande». De rundade hörnstavarna pekar på den gotiska knippepelaren. En arbetsritning till kapitäl (bild 36) anger främst hur pilastrarnas profiler och dimensioner skulle an-

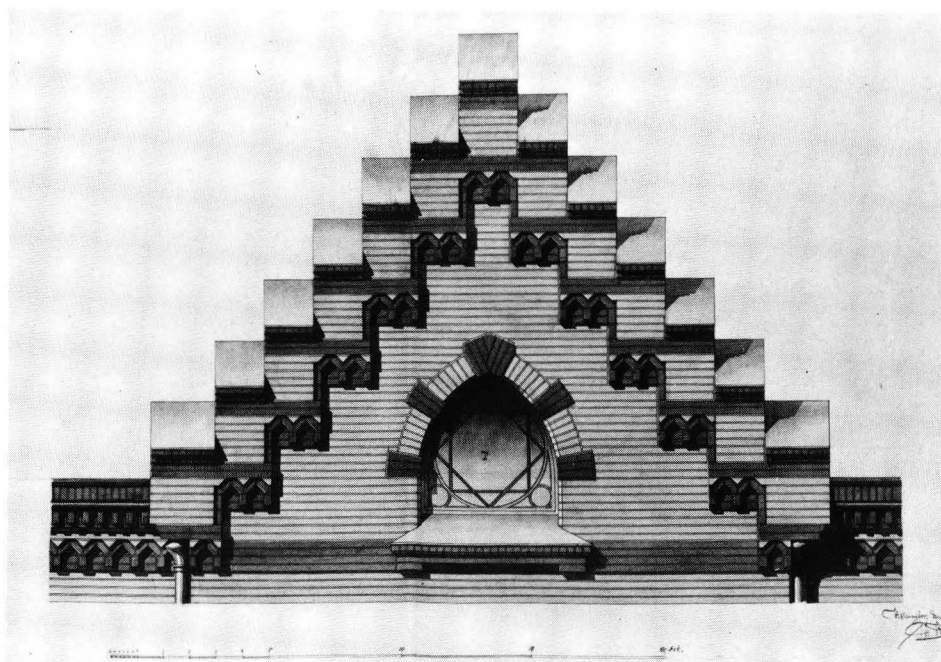

Bild 33 a. Detaljritning till Tammerfors Klädesfabriks kontorsbyggnad den 15. 6. 1895. Risalit-gavel mot Verkatehtaankatu. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

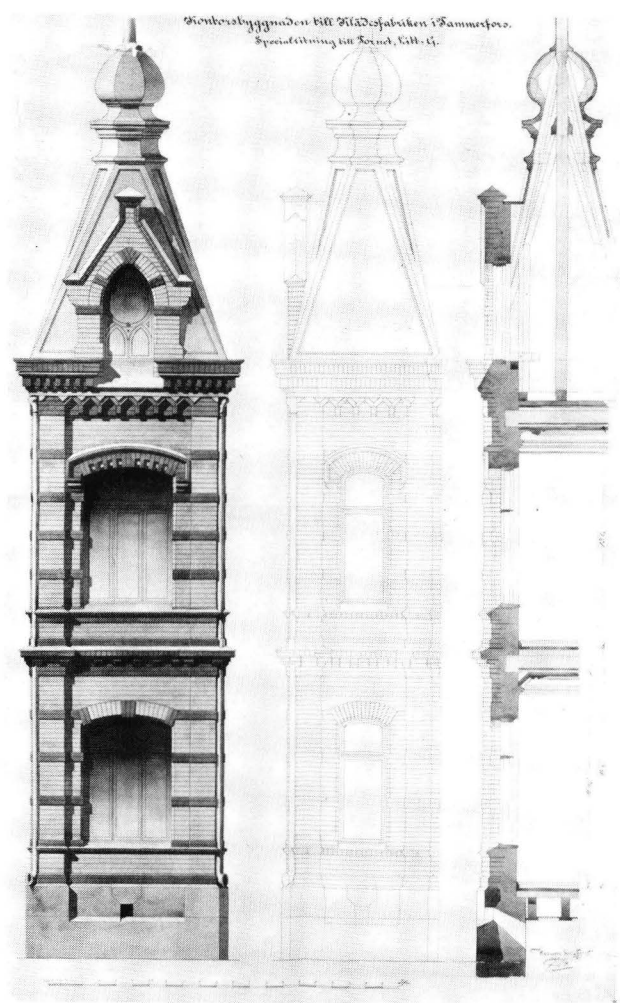

Bild 33 b. Detaljritning till Tammerfors Klädesfabriks kontorsbyggnad den 15. 6. 1895. Burspråkets spira. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

passas till dem. Kapitälen tillverkades nämligen inte på platsen utan skaffades från Helsingfors, vilket anges på ritningen.

Gördelbågarnas målade dekorationer är de samma som i Helsing kyrka. Som förlaga har använts Viollet-le-Ducs planschverk över dekorationerna i kapellen i Notre-Dame i Paris.⁷³ Utanför nygotikens ram hamnar emellertid trappans plafondmålning

Bild 35. Hyreshus i Berlin från 1870-talet enligt Licht 1882, pl. 153. Reprofoto Johnny Korkman.

Bild 34. Bryggeribyggnad i Lille enligt Grenier & Wieser-Benedetti 1979, bild 71. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

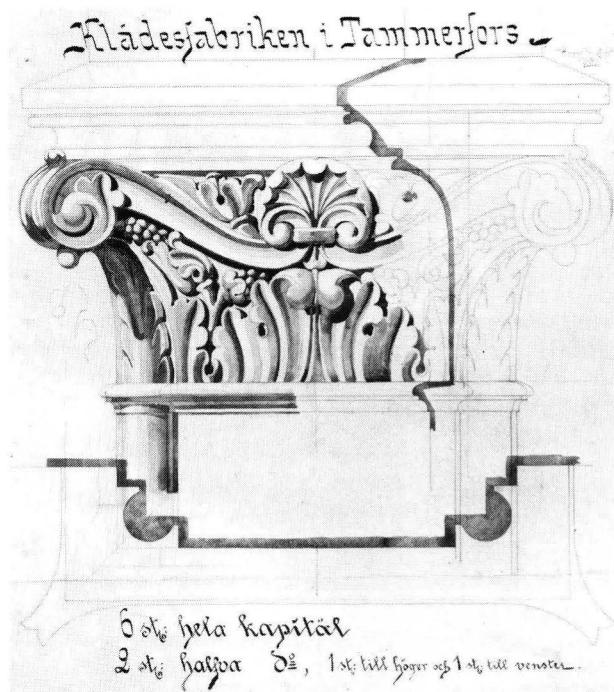

Bild 36. Arbetsritning till kapital för Tammerfors Klädeshabris kontorsbyggnad den 17. 10. 1895. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

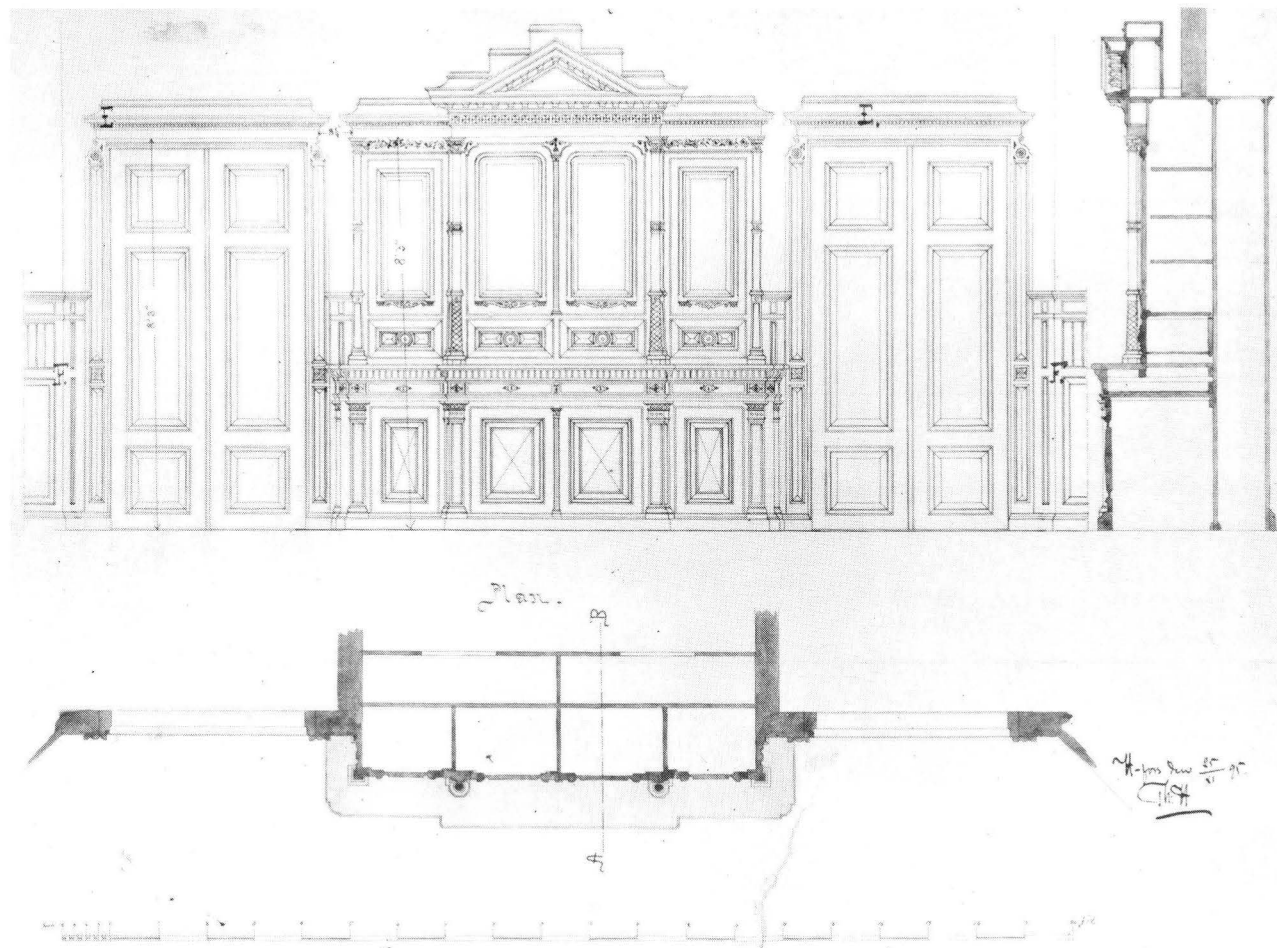

Bild 37. Ritning till matsalsinredning för Tammerfors Klädeshabris kontorsbyggnads disponentbostad den 25. 11. 1895. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

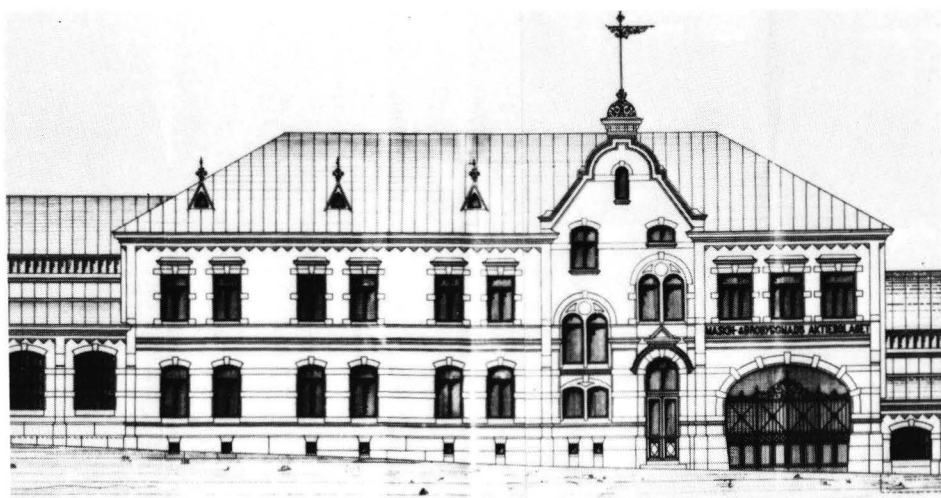

Bild 38 a. Ritning till kontorsbyggnad för Maskin och Brobyggnads Aktiebolaget i juni 1897. Detalj av fasaden mot Östra Chaussén. HSA, MBRA. Mikrofilm.

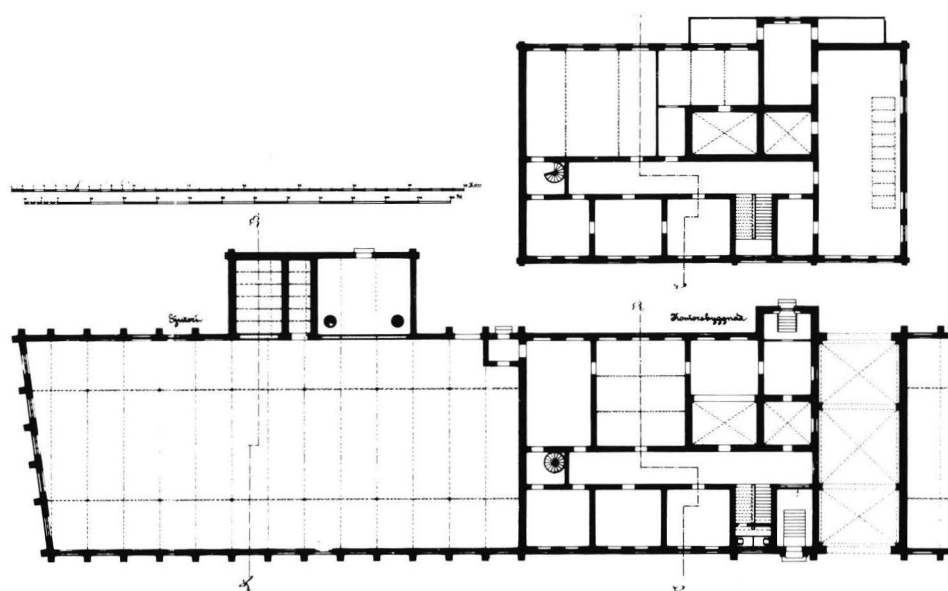

Bild 38 b. Ritning till kontorsbyggnad för Maskin och Brobyggnads Aktiebolaget i juni 1897. Detalj av planritningen för fabriksanläggningen vid Östra Chaussén. Nedan bottenvåningen, ovan övre våningen, till vänster gjuteriet. Övre måttskalan är i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

med amoriner och blomsterkransar. Dekorationsmålningarna utfördes av firman Salomo Wuorio från Helsingfors. Den lokala traditionen förtäljer att målaren var en verklig konstnär och dessutom synnerligen begiven på spritdrycker. Denna uppgift tillsammans med plafondmålningens motivkrets pekar på C. Ehrling, en dekorationsmålare som Wuorio anlätade för alla sina krävande uppdrag.⁷⁴

Matsalsinredningen med boaserade väggar och innertak samt en skänk inbyggd i panelningen (bild 37) hör till disponentbostadens finare detaljer. Taket var indelat i kasettmönster med målad intarsiadekor.

Enligt Ahrenberg var det vanligt att arbetsritningarna i Höijers byrå förfärdigades i skala 1:1.⁷⁵ Ett slående exempel på detta förfaringssätt är ritningen till den träkolonn, som dekorerat disponentbostadens tambur. Kolonnen är ritad i hela sin längd. En instruktion om dess entasis medföljer: »Denna kontur är en buktig linje som noga skall följas.»

I Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets kontorsbyggnadsprojekt avsågs ingen direktörsbostad. Huset (bild 38 b), som tänktes uppfört mellan smedjeverkstaden och gjuteriet, ritades samtidigt som dessa eller 1897, men det blev inte utfört.⁷⁶ Fabriken huvudport tänktes placerad i byggnadens ena ända. Förvaringsvalven i byggnadsmitten i andra våningen är enligt ritningarna tillgängliga från direktörsrummet på gårdssidan och från ritkontoret, som upptar utrymmet ovanför portgången. Till ritkontoret ansluter sig en balkong på gårdssidan.

Fasaden mot Östra Chaussén (bild 38 a) ansluter till arkitekturen i kontorsbyggnaderna för Sandvikens Ab och klädesfabriken. Hästskobågen kan Höijer ha upptagit från svenska källor, t.ex. ur *Teknisk Tidskrift*, som tre år tidigare publicerade Carl Möllers ritning till Stockholms arbetarinstituts byggnad. Den upptog en liknande valvbåge i fasaden.⁷⁷

Höijers slutliga ritningar till det andra projektet för Maskin och Bro gjordes i februari 1905.⁷⁸ Detta

Bild 39. Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets kontorsbyggnad. MVHBA.

blev utfört och var mycket större än det tidigare. Konstruktionen var enkel och saklig: kontorsrum av olika storlek på båda sidor om en mittkorridor. Huvudtrappan och en mindre trappa från gården ledde enligt ritningarna upp till andra våningen. Trappan från andra till tredje våningen, där det viktiga ritkontoret var beläget, anslöt sig inte till någon av de andra. Avsikten med trappanordningen kan ha varit att underlätta kontrollen av trafiken till ritkontoret.

Kontorsbyggnadens fasadarkitektur uppvisar den omvälvning i Höijers stiltänkande som skedde under senare delen av 1890-talet (bild 39). Han har i denna byggnad helt övergått till en ytstil, som bygger på färg effekter, flack relief och fönstergrupperingar inom större inramande fält. I den grå betonginfattningen mellan fasadens öppningar har i en grafiskt utformad lågre relief inpassats en symbolisk dekora-

tion: korsade släggor, städ och ritinstrument. I lunetten ovanför ingången omsluter två lagerkvistar ett kugghjul och en propeller, möjligen också ett lok. Det är inte känt vem som utfört relieferna, men att dessa gjorts enligt Höijers ritningar kan inte betvivlas. Höijer hör till de främsta arkitekturgrafikerna i Finlands byggnadskonst,⁷⁹ och stilbrytningen kring sekelskiftet tycks ha inspirerat hans grafiska talang i en nyskapande riktning.

Liksom i det tidigare kontorsbyggnadsprojektet har ritkontoret utrustats med en balkong. Dess form visar att den måste ha utförts i armerad betong. Ur en bevarad räkning från Helsingfors Cement- & Asfaltaffär John Nordberg framgår också att även golven gjutits som betongvalv enligt Hennebique-metoden.⁸⁰

2. Den kyrkliga arkitekturen

Av Höijers arbeten hör endast tre till den kyrkliga arkitekturen i snäv bemärkelse: jordfästningskapellet vid Gamla begravningsplatsen i Helsingfors,

Messuby kyrka, som numera ligger inom Tammerfors stad, och restaureringen av Helsing kyrka. Jag har tidigare i en särskild undersökning behandlat den

sistnämnda, därför skall i detta arbete endast jordfästningskapellet och Messuby kyrka granskas.

Jordfästningskapellet vid Gamla begravningsplatsen i Helsingfors

Jordfästningskapellet, som uppfördes under sommaren 1872, var egentligen tänkt som en ombyggnad av ett äldre kapell. Hur mycket man sist och slutligen kunde använda sig av den tidigare byggnaden förblir osäkert, men när arbetet blev färdigt, lämnade entreprenören in en ansökan om större ersätt-

ning än vad kontraktet föreskrev. Det hade nämligen visat sig, att fundamentet i det gamla kapellet var av sämre beskaffenhet än beräknat. Den nitiske arbetsledaren, Höijer, hade tvingat entreprenören att riva de äldre murarna nästan helt och hållet, åtminstone enligt entreprenörens egen utsago.¹

I varje fall torde man kunna tillskriva Höijer kapellet och betrakta det mer eller mindre som en nyskapelse. Säkert är att det nyromanska formspråket, som här kom till användning, inte kan häröra från den äldre byggnaden. Kapellet, vars ritningar har förkommit, består av en rektangulär spegelvälvd sal med en förstuga mitt i ena långsidan

Bild 40. Jordfästningskapellet på Gamla begravningsplatsen i Helsingfors. Förstugugaveln. Foto Pekka Korvenmaa 1984.

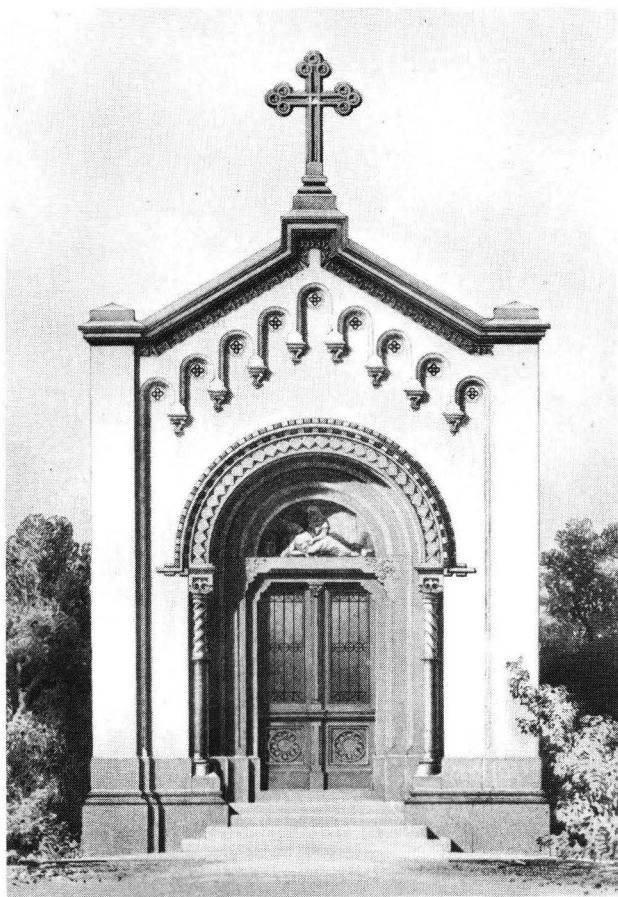

Bild 41. Mönsterplansch ur Architektonisches Skizzenbuch, 1859, h. 40, pl. 2. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

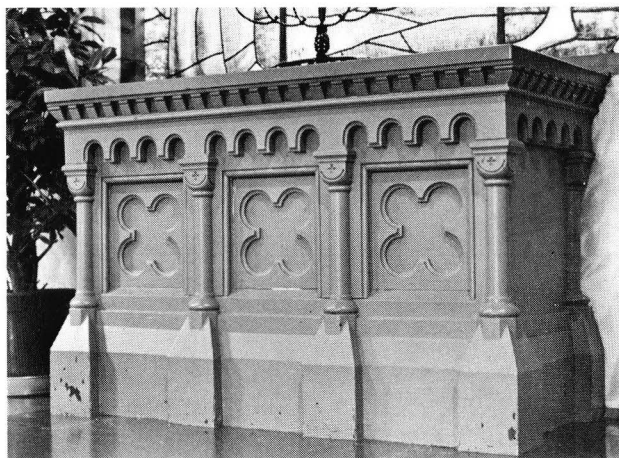

Bild 42. Altaret i jordfästningskapellet på Gamla begravningsplatsen i Helsingfors. Foto E. M. Viljo 1983.

(bild 4).² Förstugan har på 1960-talet utökats med låga tillbyggnader i kapellens hela längd.

Ritningen till ett gravkapell i *Architektonisches Skizzenbuch* (bild 41), en häftsamling som Höijer sannolikt innehade några årgångar av,³ kan ha fungerat som förlaga till hans eget kapell. Flera detaljer kan ha plockats från denna ritning: gavelkrönet, rundbågsfrisen, tandsnittsbandet, dörrposternas

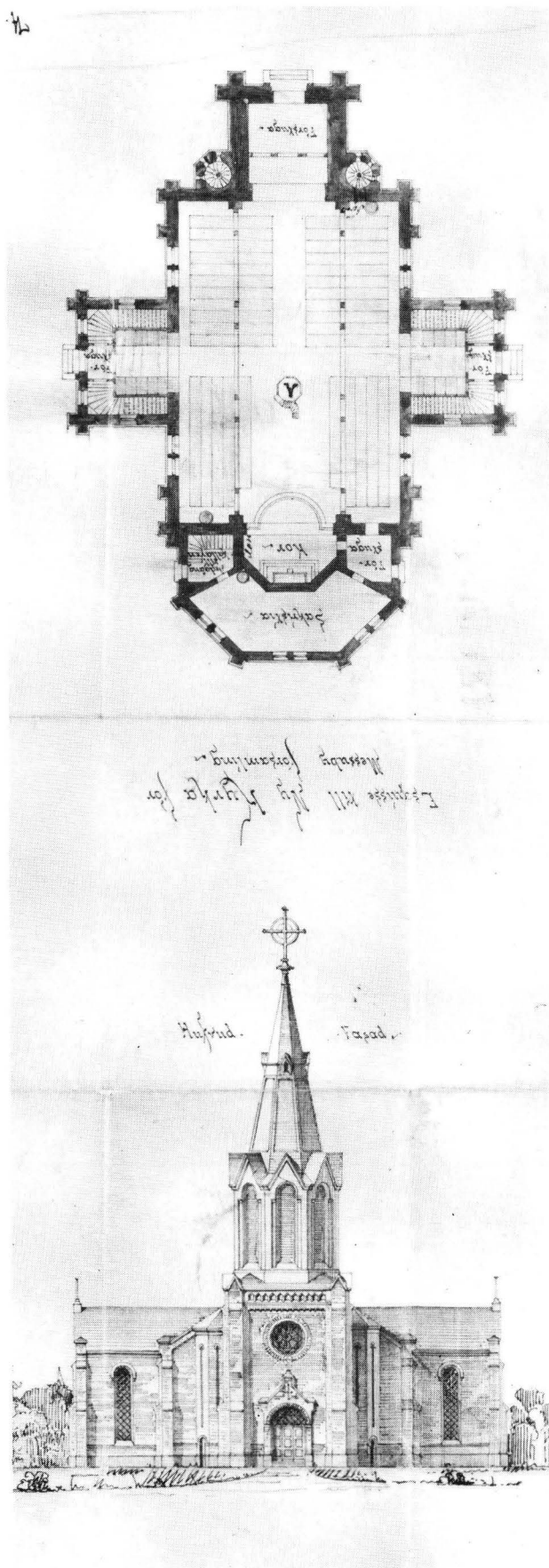

Bild 43. Förslag till Messuby kyrka den 5. 12. 1878. TELFA, BRA. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

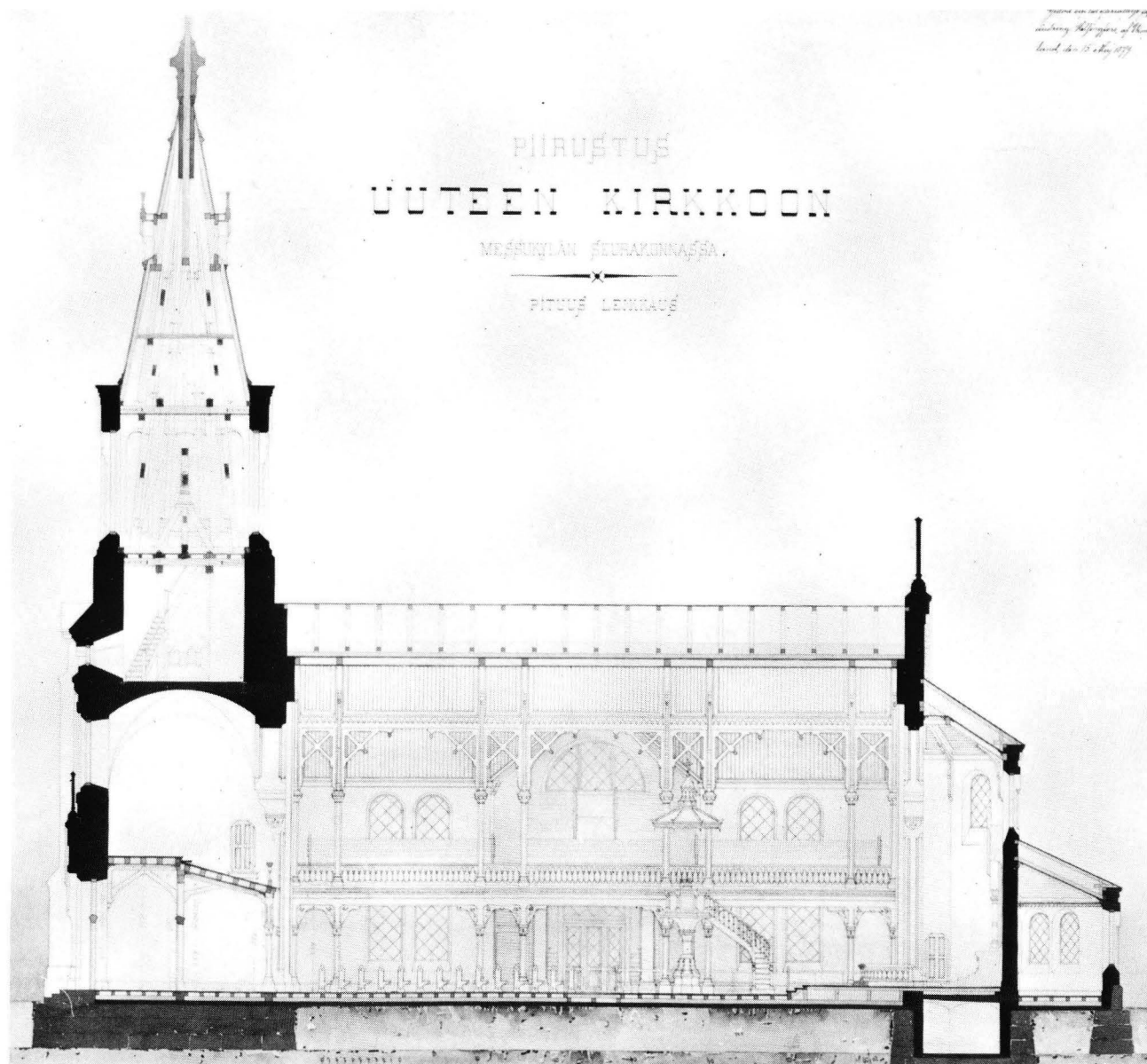

Bild 44. Ritning till Messuby kyrka i februari 1879. Längdsektion. TELFA, BRA. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

profilering (bild 40) och även gavelkorsens gestaltning. De mera invecklade kapitälerna i den förmodade förlagan har ersatts med tärningskapitäl och proportionerna ändrats för att ge intryck av tyngd och bredd. I jordfästningskapellet snidade träaltare har Höijer infört det tillsynes stilbrytande fyrpassmotivet (bild 42). Fyrpasset hörde likväl till de dekorationsmotiv som användes inom ramen för rundbågsstilen.⁴

Messuby kyrka

Huvudritningarna till Messuby kyrka skiljer sig endast till några detaljer från skissen som församlingen godkände i december 1878 (bild 43, 44, 184 a, b).⁵ Höijer har försökt att i en långkyrka genom pre-

dikstolens och bänkarnas placering uppnå ett slags centralkyrkoeffekt. I huvudritningen har predikstolen flyttats närmare koret och bort från långhusets mittlinje.

Den vanligaste kyrkotypen i Finland under 1800-talets senare del var långkyrkan. Lohrmann, Setterberg, Chiewitz och Heideken bidrog med sina nygotiska kyrkor att befästa dess popularitet. Få kyrkor efter sekelmitten upptog avvikande lösningar. Åren 1872–1882 byggdes något över tjugo lutherska kyrkor i landet, de flesta av trä. Fyra av dessa var korskyrkor, resten var utpräglade långkyrkor ofta med breda tvärhus jämnhögga med långhuset. Till denna typ hör ett västtorn och en sakristia, som ansluter sig till koret på dess östsida. Koret har rak eller polygonal avslutning. Vanligt är att sakristian bildar en lägre krans runt korabsiden. En dylik anordning finns i Georg Wilenius Asikkala tegelkyrka

(1877–1880) och i August Bomans Jaala träkyrka (färdig 1878).⁶ Ovanligare är att koret utgörs av en absid, som är lägre än långhuset. Denna detalj i Messuby kunde härröra från Heidekens kyrka i Björneborg som Höijer måste ha känt till, eftersom arbetet på dess järnspira, vars arkitekt var Chiewitz, blev aktuellt medan Höijer ritade hos denne.⁷

Den viktigaste byggnaden för jämförelser är Deckers Alexanderskyrka (bild 45), som uppfördes nästan samtidigt med Messuby och som liksom denna byggdes med oputsade tegelfasader. Alexanderskyrkans formspråk påminner också om Messuby, inte nödvändigtvis därför att den skulle ha gestaltats med Messuby som mönster, utan troligen därför att båda representerade ett försök till konstruktiv förnyelse av den sedvanliga kyrkotypen. I båda kyrkorna fäster man främst uppmärksamhet vid de höga rundbågsfönstren och de avtrappade strävpelarnas rika rytm.

Sjöströms kyrkor i Kronoborg och Lapinlaks kan, trots att de är av trä, på några punkter jämföras med Messuby. Sjöström använder sig av mäktiga, uppåt avsmalnande försträvningar för att stöda västtornet. Det är kontreformotivet överfört till trä. Paviljongerna i hörnen mellan tornet och långhuset förekommer också i dessa kyrkor.⁸

Messuby och Alexanderskyrkan skiljer sig från de flesta andra tegelkyrkor, som uppfördes i Finland omkring 1880 eller strax före. Dessa uppvisar liten relief i behandlingen av murytan, och muröppningarna har försiktigare dimensioner. Även om t.ex. Wilenius Asikkala kyrka och L. I. Lindqvists kyrka i Jyväskylä företer rundbågade former, är det en tydlig skillnad mellan dem och Höijers och Deckers kyrkor. Redan Björneborgs kyrka hade höga fönster, och oaktat deras spetsbågade form kan man tolka dem som i konstruktivt hänseende besläktade med fönstren i Messuby. Ett annat undantag var Heidekens kyrka i Sippola, men den är till sina detaljer konsekvent nygotisk, medan Decker och Höijer endast övertagit strävpelaren och fönsterhöjden från gotiken. Dessa var dock former som ansågs gå ihop med rundbågsstilen. Även spiran, som vid första ögonkastet ger intryck av att höra till den gotikinspirerade kyrkoarkitekturen, visar att Höijer tämligen säkert tagit intryck av den samtida ryska arkitekturens gammalryska former. Särskilt spirans övre del och krönets profilerade knopp är till formerna, och framförallt proportionerna, påverkad av ryska kyrkspiror.

Det nya konstruktiva tänkandet som Messuby representerade, krävde vid utförandet en teknisk arbetsledning, som inte fanns att tillgå var som helst i landet. Överstyrelsens arkitekter måste säkert anpassa stilen till en ålderdomlig murnings-teknik när de skickade byggnadsritningar till landets

Bild 45. Västfasaden i Alexanderskyrkan i Tammerfors. Foto P. O. Welin 1978. MVHBA.

mer perifera delar. Om detta vittnar överstyrelsens anmärkning om Messubyritningarna. Vissa ömtåliga konstruktioner utpekades, som vid utförandet krävde särskild omsorg: murpelarna mellan de höga kopplade fönsteröppningarna, tornets spindeltrappa och tornvalvet, som skulle tjäna som vederlag för spiran. Överstyrelsen rekommenderade att församlingen skulle beställa detaljritningarna från samma arkitekt, som gjort huvudritningarna.⁹

I kyrkans inredning har Höijer försökt åstadkomma en så fördelaktig predikolokal som möjligt. Detta ger Messuby en lågkyrklig prägel. De lågkyrkliga strömningarna var aktuella under 1870-talet i Finland. Höijer hade själv biträtt den frikyrkligt orienterade Sjöberg, när denne gjorde ritningarna till G. E. Beskows predikolokal, Blasieholmskyrkan, i Stockholm. Enligt Lindahl var byggnaden påverkad av Spurgeon's Tabernacle i London, en väldig läktarförsedd predikohall med predikstolen placerad ovanför altaret, på det att predikanten skulle höras och ses runt om i kyrkan.¹⁰ Någon frikyrkobyggnad för lekmanapredikanter var det ju inte fråga om i Messuby, men genom Blasieholmskyrkan hade

Höijer ett mönster för den arkitektoniska anordningen av en kyrka, där ordförkunnelsen kom i första hand.

En annan byggnad i Stockholm som kan ha påverkat Höijers gudstjänstlokal, var Scholanders synagoga. Också med detta projekt kan Höijer, såsom redan föreslagits, ha kommit i beröring, när han

arbetade för sin lärare. Inredningsdetaljer som de höga konsolförstärkta imposterna i bottenvåningens läktarbärande träpelare (bild 44) och långhusets bredd, som ger fritt utrymme och klarhet åt interiören, kan vara lärdomar från synagogan i Stockholm.

3. Förenings- och möteslokaler

När det medborgerliga livet under senare delen av 1800-talet utvecklades och föreningar av olika slag bildades, uppstod också ett behov av särskilda lokaler för deras verksamhet. Föreningslivets offentliga natur och de gemensamma tillställningarna för medlemmar och ibland också för utomstående krävde stora mötes- och festlokaler. Bland borgerskapet uppstod fria organisationer eller sådana samman slutningar, som inte hade speciella privilegier. När dessa ville bygga, var det nödvändigt att kunna bevisa föreningens och byggnadsprojektets allmännyttiga karaktär för att utverka offentligt stöd åt företaget. Höijer anlätades för flera projekt av detta slag. Det gemensamma för alla dessa byggnader, som sinsemellan kunde vara rätt olika, var att anläggningens kärna utgjordes av en stor samlings- eller festsal.

Möteslokaler

Bönehusbyggnaden (bild 7) för Helsingfors Lutherska Evangelieförening uppfördes 1878–1879 i vinkeln mellan Fredriksgatan och Malmgatan.¹ Enligt ritningarna låg bönsalen i andra våningens mitt. Den var ungefär 18 m × 14 m i storlek och upptog byggnadens hela bredd. Huset var ungefär 30 m långt. I sidodelarna inrymdes trappor och några enskilda rum. Bönsalens golv bars upp av mellanväggarna i bottenvåningens bostadslokaler. Även i källarvåningen hade inretts bostäder. I ritningarna anges konstruktionen som murning, med källarens och huvudtrappans välvning utförd utan användning av byggnadsjärn. Den läktarförsedda bönsalen täcks av ett brutet innertak av trä, uppburet av ett järnförstärkt hängverk av samma material.

Samlingslokalen på Tervakoski bruk, som företaget byggde 1885,² behandlas här tillsammans med korporationernas möteslokaler hellre än med industriarkitekturen. Lokalen var främst avsedd för världsliga nöjeställningar, men den användes

också för gudstjänster. Den numera rivna byggnaden var av trä och bestod enligt ritningarna av två vinkelrätt mot varandra ställda längor (bild 46 a). Den större längan upptas av den två våningar höga salen, vilken på tre sidor omges av en läktare. I inredningen (bild 46 b) märks det brutna paneltaket och en snidad dekor samt höga dubbeldörrar, vilka ger en viss högtidlighet åt salen. Kakelugnarna som anges i sektionsritningen hör till Gräsvikens Kakelfabriks modeller.³

I den mindre längan inryms i bottenvåningen en vestibul och i längans bakre del ett kök och ett rum, eventuellt ämnade till bostad. De två rummen i övre våningen var avsedda till biljardsalar, det ena för arbetarna, det andra för brukets tjänstemän. Arbetarnas biljardsal blev dock inrett till bibliotek.⁴

Byggnadsprogrammet för societetshuset i Uleåborg, till vilket Decker och Höijer ombads utföra förslag i ett slags inbjudningstävling, avsåg en vidlyftig anläggning som tänktes tillfredsställa resandenas behov av mat och logi, men framför allt stadsbornas behov av lokaler för sammankomster av

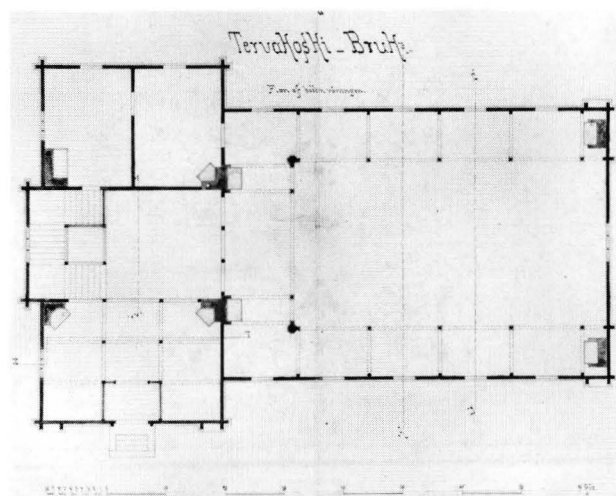

Bild 46 a. Ritning till samlingslokalen på Tervakoski bruk i november 1884. Planritning till bottenvåningen. Tervakoski Osakeyhtiö. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

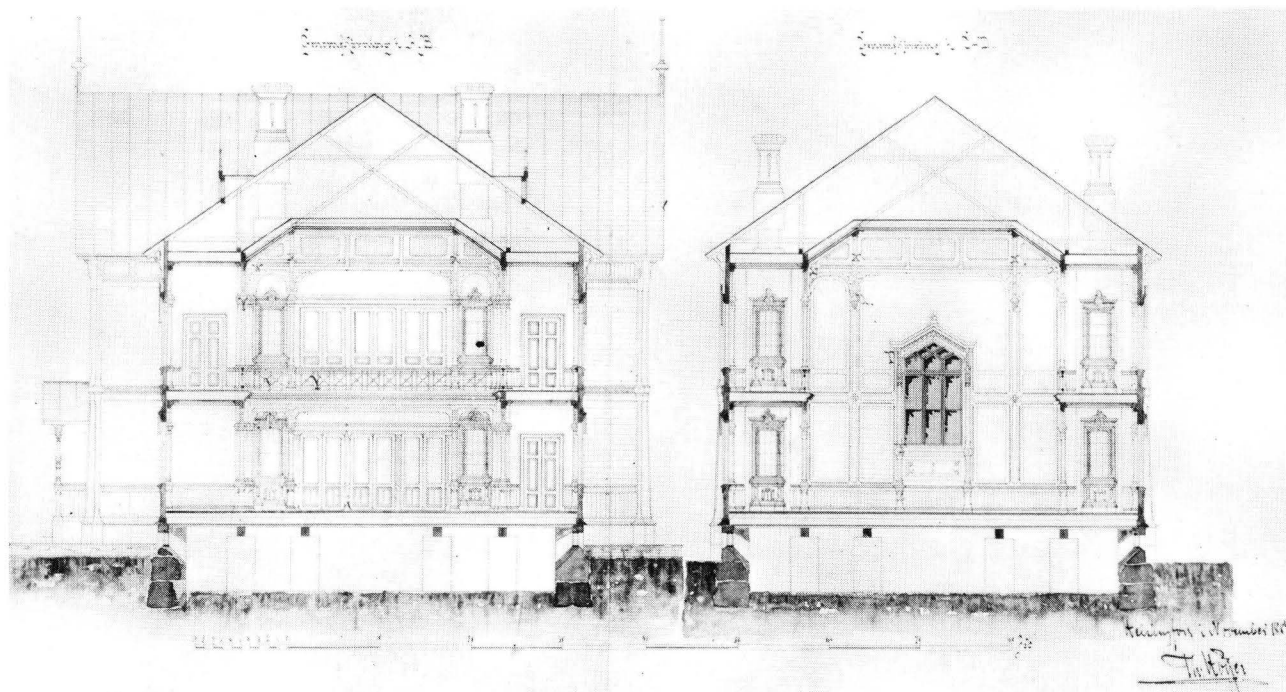

Bild 46 b. Sektionsritningar till samlingslokalen på Tervakoski bruk i november 1884. Tervakoski Osakeyhtiö. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

olika slag.⁵ Ett helt kvarter, ungefär 60 m × 65 m, hade reserverats för den tilltänkta stenbyggnaden. Med utgångspunkt i de skilda funktionerna har Dec-

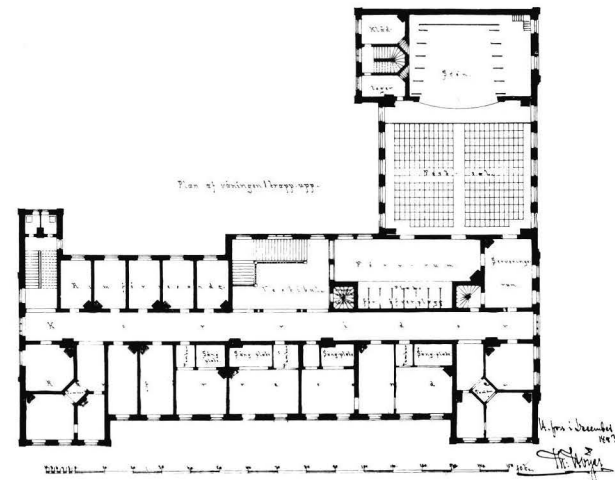
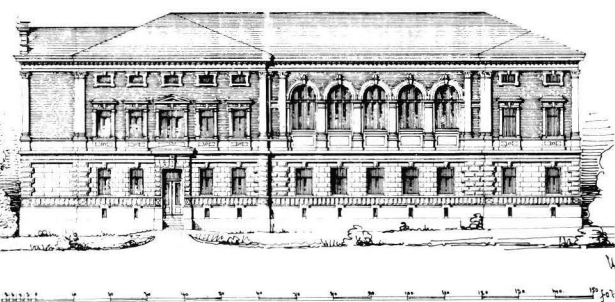

Bild 47. Förslag till societetshus för Uleåborg i december 1883. USA. a. Fasad mot Stadsbäcksgatan. b. Planritning till övre våningen.

ker i sitt förslag format en hotell- och matsalsflygel samt en festsalsflygel. Dessa stod i förbindelse med varandra endast genom en trång passage. Att man föredrog Höijers förslag, var knappast att undra på. Tydligt hade kostnadsförslaget dock visat sig dyrt, för Höijer har också gjort ett annat utkast, som avser en betydligt mindre byggnad än hans första skiss.

Höijers första förslag är gjort i december 1883, och det visar en vinkelbyggnad i hörnet av Kyrkogatan och Stadsbäcksgatan (bild 47 b). Hotellet tänktes ligga vid Kyrkogatan med huvudfasaden mot denna gata. Hotellrummen grupperar sig på båda sidor om en mittkorridor. De finaste rummen i andra våningens mitt är försedda med tambur och sovalkov. I bottenvåningen i flygeln mot Stadsbäcksgatan har placerats de olika mat-, klubb- och sammanträdessalar som upptogs i byggnadsprogrammet. Festsalen med sina biutrymmen ligger i andra våningen vid Stadsbäcksgatan. Planen är i sin helhet ett prov på Höijers skicklighet i komposi-

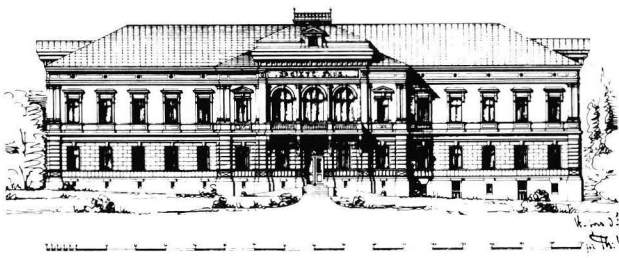

Bild 48. Förslag till societetshus för Uleåborg den 20. 2. 1884. Fasad mot Kyrkogatan. USA.

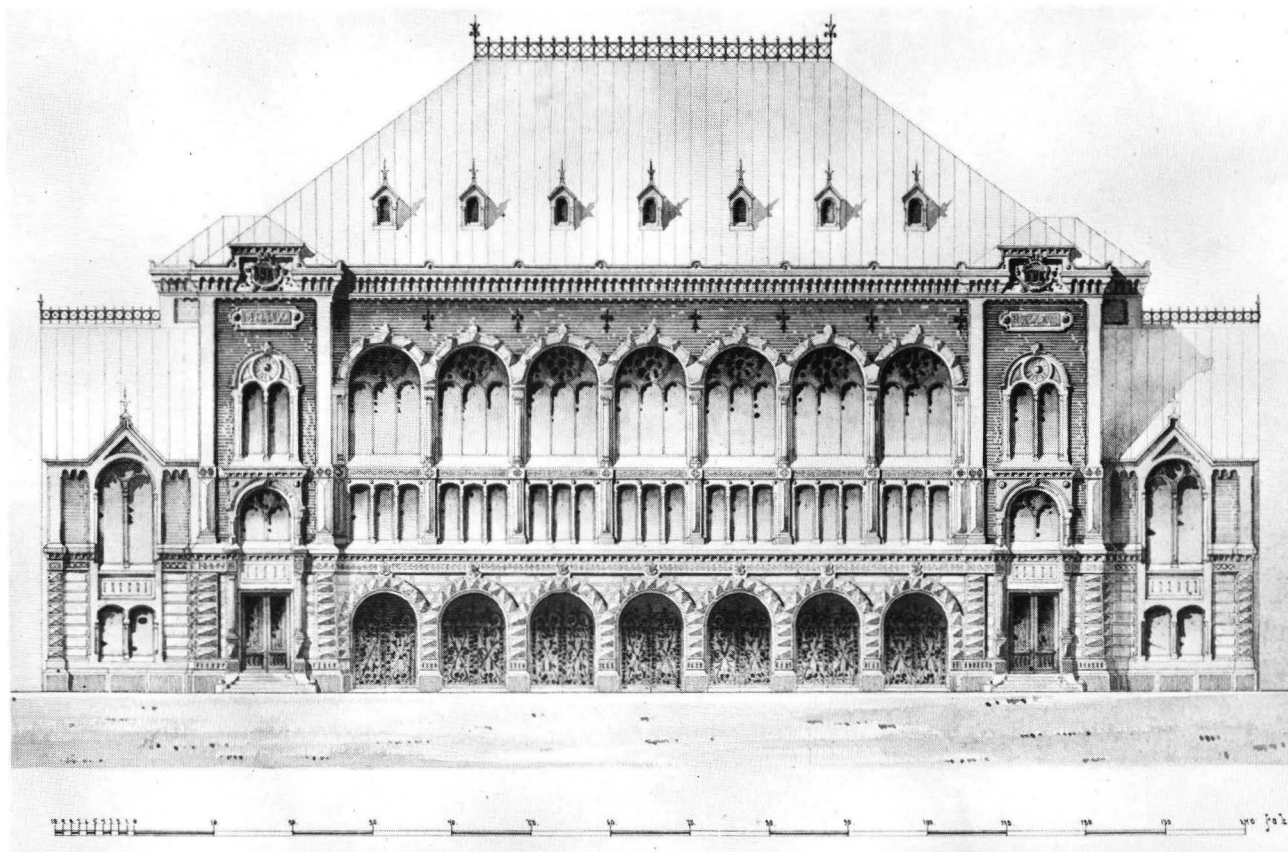

Bild 49 a. Förslag till hus för Helsingfors FBK i augusti 1883. Fasad mot Hagasundsgatan. HSM, MA. Reprofoto Igor Herler.

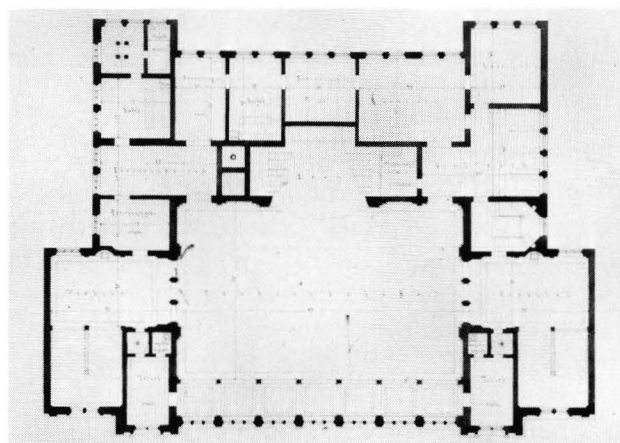

Bild 49 b. Förslag till hus för Helsingfors FBK i augusti 1883. Planritning till övre våningen. HSM, MA. Reprofoto Johnny Korkman.

tion. I vinkeln mellan byggnadslängorna har han placerat de mindre viktiga utrymmena. Belysningen i dem har han inte kunnat ordna på bästa möjliga sätt, men rumsdistributionen är ett exempel på de skickligt anlagda planerna som Ahrenberg i sin biografi av Höijer också nämner.

Skrafferingen anger att Höijer tänkt sig andra våningens väggyta utan puts (bild 47 a). I sina detaljer anknyter förslaget till palatsfasaderna i *Edifices de Rome moderne*. De höga rundbågade fönstren i sidosfasaden utmärker festsalen.

Det andra förslaget, som Höijer utarbetade i februari 1884, visar inte bara en stark reducering av byggnadsprogrammet. En viss konventionalisering av formspråket har också inträtt (bild 48), bl.a. är fasaden tänkt att utföras i puts. Festsalen är utan scen och den har placerats mitt i byggnaden i andra våningen. Till salen leder en dubbeltrappa mot gårds-sidan. Lösningen är typisk för tidens stadshusarkitektur, och den förekommer även i det senare uppförda stadshuset i Tammerfors.

Tammerfors stadshus byggdes först i slutet av 1880-talet efter ritningar av Georg Schreck, men planer för dess uppförande fanns redan på 1870-talet.⁶ Förslag uppgjorda av olika arkitekter förefanns. Bland annat har Theodor Decker i september 1883 signerat ett utkast, som tydligt påverkat Schrecks projekt.⁷ Deckers ritningar kan även Höijer ha känt till. Förslaget bygger på ett projekt, som två år tidigare gjorts av A. E. Melander,⁸ arkitekt till Helsingfors tredje lutherska kyrka. I både Melanders och Deckers ritningar har den svängda huvudtrappan placerats mot gården och festsalen eller sessionssalen i andra våningen mot torget.

Tidigare har skildrats hur Uleåborgs stad ingick som aktionär i societetshusbolaget på villkor att utrymmen skulle reserveras för stadens bruk. Det är tydligt att stadshusfunktionen finns med i Höijers andra societetshusförslag.

Brandkårshus

I Helsingfors FBK:s byggnadsprogram, som antogs den 30. 4. 1881 och som avsåg den slutliga byggnadsplatsen vid Hagasundsgatan, fastslogs bl.a. att husets festsal skulle vara 80' × 50' och att dess läktare för musikkapell och publik skulle uppföras på ett utkragat system av konsoler hellre än på skrymmande murpelare. Festvåningen skulle inrymma flera serveringsrum och serveringsdiskar. Köket med sina biutrymmen skulle placeras i bottenvåningen. Ett stall för kårens hästar ville man också uppföra.⁹

Eftersom projektet denna gång avstannade, började man senare på nytt med nya byggnadsprogram, som dock i huvudsak följer det första. Ett odaterat program torde härstamma från 1883 och vara gjort av Constantin Kiseleff, såsom tidigare nämnts. Ett av Höijers tävlingsförslag från augusti 1883 tycks i princip följa detta program.¹⁰ Huset, som skulle stå 40 fot från gatulinjen, skulle uppföras av tegel, dvs. få en tegelyta. I bottenvåningen skulle inrymmas förvaringsplatser för redskapen. De 3–4 öppningarna mot gatan skulle vara 8 fot breda och 10 fot höga. Den kombinerade fest- och gymnastiksalen i övre våningen skulle få de dimensioner, som tidigare bestämts. Om möjligt skulle salen förses med en liten scen. Förövrigt skulle i våningen placeras, förutom de tidigare bestämda serveringsutrymmena, ett bibliotek, två läsesalar, en ekonombostad med 2–3 rum och kök, rum för restaurangpersonalen, kapprum, tamburer, avträden osv., således ett vidlyftigt program, avsett för flera verksamhetsformer.

Höijers förslag är rubricerat »Alternativ I» (bild 49 a, b). Han hade alltså inlämnat mer än ett utkast till tävlingen. En avvikelse från byggnadsprogrammets 3–4 portar är att Höijer anger i ritningarna sex öppningar till redskapsförråden, tre på var sida om ett portvalv. Gatufasaden sträcker sig till tomtgränserna. Festsalsgolvet bärs upp av portgångens murar. På en punkt till har Höijer avvikit från de tidigare uttalade önskemålen. Hans festsalläktare vilar på murade pelare. Salens ytdimensioner är såsom bestämts 80' × 50', bredden räknad från läktarpelarna.

Prisnämnden antog Höijers »Alternativ II», men ritningarna till det har försvunnit. Juryn föreslog några mindre ändringar.¹¹ FBK:s tillgångar var emellertid så små, att byggnadsprojektet igen hotade avstanna. En arbetsgrupp, som tillsatts att dryfta särskilt den finansiella sidan av bygget, förordade en reduktion av projektet. Dess förslag blev färdigt i början av 1885.¹²

Nu uppstod en åsiktssplittring om byggnadsfrågan inom kåren. Somliga framhöll att det inte var meningen att uppföra en festsal för staden, utan kåren

borde utgå endast från sina egna behov. Det tycks som om de, som försvarade denna åsikt, höll på den reducerade varianten av »Alternativ II». De som var av motsatt mening yrkade på det förslag, som framstälts av Elia Heikel, men också det tycks ha anslutit sig till Höijers ritningar. Vid den avgörande diskussionen på ett kårmöte utgick man från tre förslag: Höijers ursprungliga »Alternativ II», som beräknades kosta 360 000 mk, arbetsgruppens reducerade förslag, som tänktes kosta 274 000 mk, och Heikels förslag, som med sin beräknade kostnad på 300 000 mk representerade en finansiell kompromiss. Kårmotet antog Heikels förslag närapå enhälligt. Den totala kostnaden, när bygget blev färdigt, uppgick emellertid till 430 000 mk.¹³

Av diskussionen vid det avgörande kårmotet framgår att FBK redan flera år tidigare hade beslutat om att uppföra en festsal för sina publiktillställningar och att man ville hålla fast vid det gamla beslutet. Det beräknades dessutom att salens uthyrning skulle inbringa pengar. Det framfördes också att man inte behövde befara att det statliga byggnadslånet, som man anhållit om skulle utebli, om huset byggdes dyrt. Man erinrade sig att senaten under de senaste tio åren hade beviljat desto större och fördelaktigare byggnadslån ju mera centralt byggnaden låg och ju mera storartad den blev. Regeringen understödde gärna »vår unga huvudstads prydnade med dugliga och vackra byggnader».

Höijer satt säkert i sadeln som kårhusets arkitekt, efter det att tävlingsnämnden försäkrat honom att bygget skulle i alla händelser bli hans. Helt fria händer fick han förstås inte. Hans slutliga ritningar, som lämnades till kårstyrelsen i januari 1886, gav byggnadskommittén åt en arbetsgrupp (Elia Heikel, A. Lundqvist, K. V. Bergman) för att denna skulle göra förslag till mindre ändringar.¹⁴

Arkitekten godtog de flesta av arbetsgruppens förslag. Gjutjärnspelarna för redskapsdepån accepterades dock villkorligt tills man visste hur långt byggnadsanslaget skulle räcka. En viktigare fråga var festsalens murpelare. Arbetsgruppen hade igen föreslagit utkragade läktare för att inga murpelare, som tog upp alltför mycket utrymme och störde »totalintrycket», skulle behöva uppföras. Höijer svarade att pelarna i hans förslag inte kunde inkräkta på utrymmet, då den önskade bredden på 50 fot beräknats från pelarraden till fondväggen. Utrymmet bakom pelarna hade Höijer tänkt för sittplatser. Det viktigaste argumentet mot en konsolburen läktare låg emellertid i själva konstruktionen. Höijer påpekade att utan pelare måste läktaren stödas på en fritt stående vägg, som även var genombruten med stora öppningar och på vilken hälften av salens tak med sitt tunga hängverk måste stödas. Höijer tog också till estetiska argument:

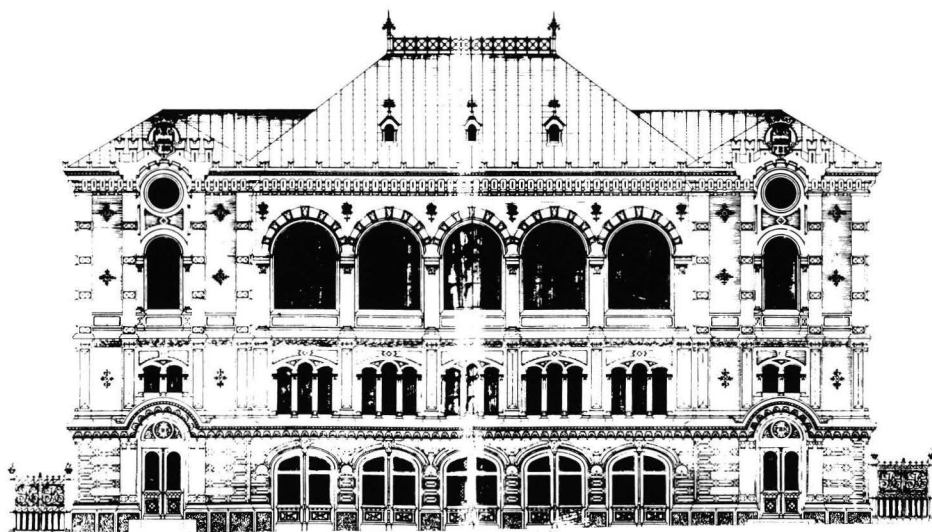
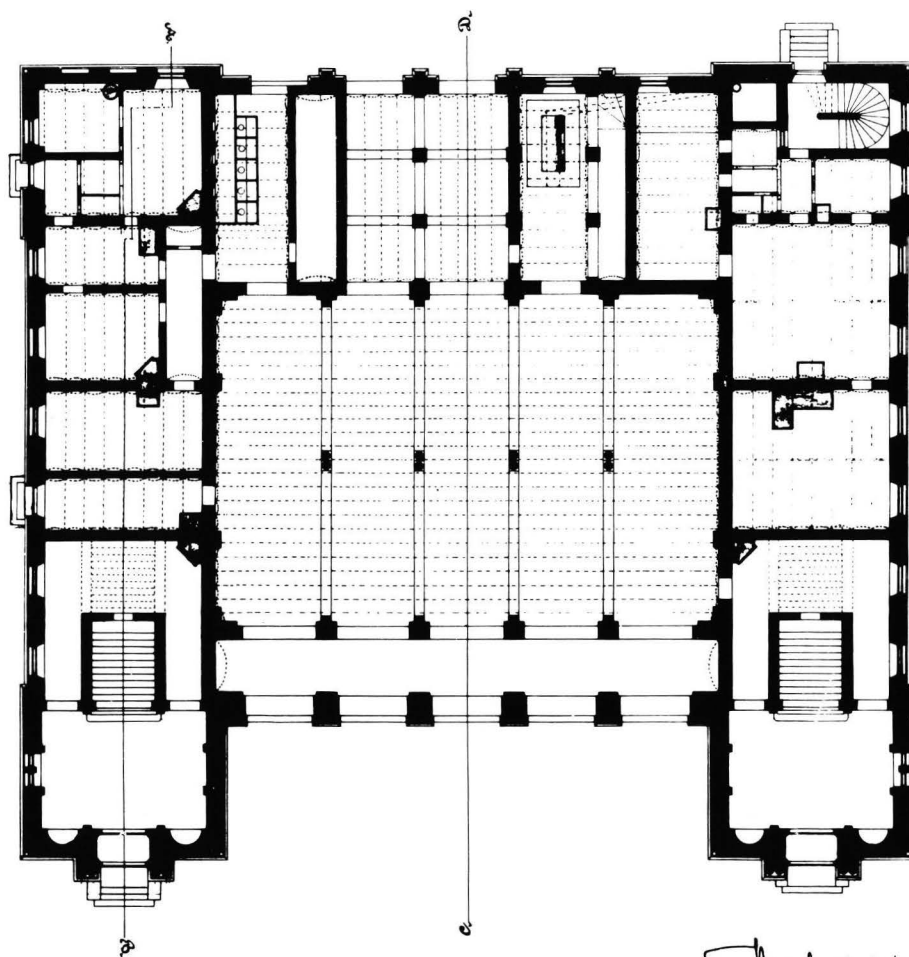

Bild 50 a. Ritning till hus för Helsingfors FBK i juli 1887. Fasad mot Hagasundsgatan. HSA, MBRA. Mikrofilm.

a

*Helsingfors i juli 1887.
H. H. H.*

Bild 50 b. Ritning till hus för Helsingfors FBK i juli 1887. Planritning till bottenvåningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

b

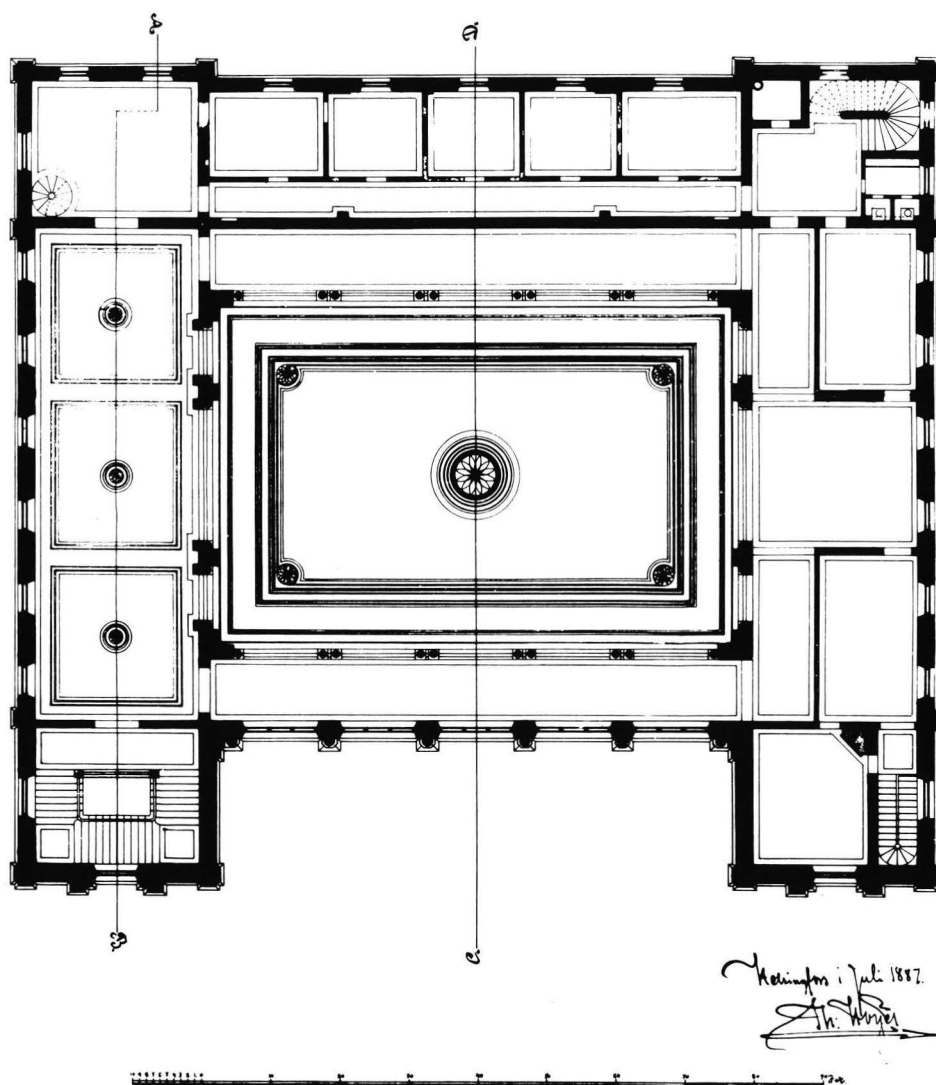

Bild 50 c. Ritning till hus för Helsingfors FBK i juli 1887. Planritning till övre våningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

»Tvärtemot Herr Kommitterades åsikt, att pelarna skulle störande komma att inverka på salongens totalintryck, är jag av den övertygelsen, att desamma med sina läktararkader bidraga till en arkitektonisk verkan, varemot den upphängslade läktaren ur arkitektonisk synpunkt alltid måste betraktas som ett utom den naturliga anordningen tillkommet bihang.»

En utkragad läktare skulle förskjuta salens mittlinje närmare ytterväggen och föranleda ändringar i dörr- och fönsteröppningars läge, inverka på traporna och även på sidofasaderna.

»Proportionen emellan salens längd och bredd bleve heller icke lycklig, vilket missförhållande bäst och tydligast faller i ögonen och medför sina olägenheter vid dekorerings av plafonden.»

Pelarna skymde visserligen sikten i viss mån, medgav Höijer, men om fönstrens antal ändrades till fem i stället för förslaget sju, kunde pelarna göras smalare och arkaderna bredare. Att lämna bort läktaren helt och hållet vore synd, då man i så fall gick miste om 150–200 sittplatser och en bekväm kommunikation runt salen. Höijer föreslår

att bottenvåningens portöppningar också reducerades till fem. På detta sätt skulle en »fördelaktigare anordning i huvudfasadens mittelparti m.m. vinnas».¹⁵

Såsom även slutresultatet (bilder 50 a–c) visar, genomfördes också de föreslagna ändringarna i huvudritningarna, som är daterade i juli 1887. Vid bedömningen av FBK-husets arkitektur kan man ta till utgångspunkt en jämförelse med ordinarie brandkårens brandstation på Högbergsgatan. De definitiva ritningarna för båda byggnaderna är daterade samma år, fast Höijer blivit inkopplad i projekteringen av kårhuset ett par år tidigare än i det motsvarande arbetet på brandstationen (sid. 42).

FBK och ordinarie brandkåren hade en skild samhällsfunktion, och skillnaden har beaktats i husens arkitektur. Ordinarie brandkåren behövde t.ex. ingen festsal. FBK inriktade sig på fri medborgarverksamhet, även om den också upprätthöll

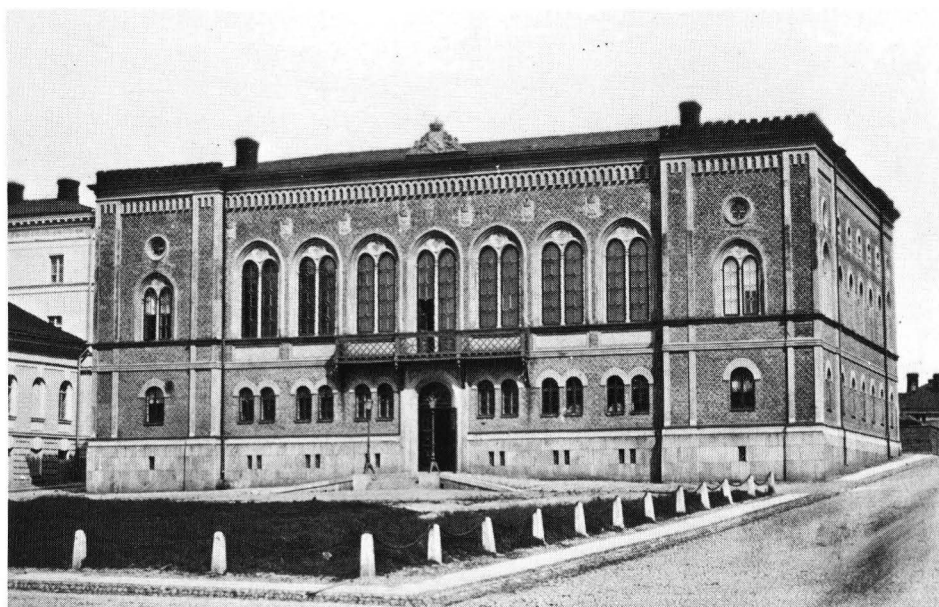

Bild 51. Riddarhuset i Helsingfors av G. Th. Chiewitz (1858–1862) omkring 1870. Foto E. Hoffers. HSM, BA.

sin brandkårsfunktion. Mellan de två kårerna fanns också en tydlig klasskillnad. Ordinarie brandkåren var en avlönad grupp kommunala arbetare. Som en ideologisk organisation hade FBK till uppgift att stöda borgerskapets samhörighetskänsla och utveckla en positiv medborgaranda i förhållande till den egna staden och den egna samhällsklassen. Ändringar i huvudstadens sociala struktur och borgerskapets växande sociala betydelse invercade nödvändigtvis även på kårens syn på sig själv som en borgerlig elit.

Stilen i FBK-husets arkitektur sådan som den förekommer i huvudritningarna och i »Alternativ I», det enda projekt som finns bevarat av de utkast som Höijer gjorde, ansluter till den stilriktning som kallas rundbågsstilen. Det idéinnehåll som Höijer ville ge uttryck för med sin skapelse är framförallt

koncentrerad till huvudritningarnas sidoflyglar. I »Alternativ I» motsvaras dessa »trapptorn» av risaliter. Tinnarna i huvudritningen och machicoulis-behandlingen i skissen associerar till medeltidens militärarkitektur. Vapen och inskriptioner som syftar på husets ägare, har också anbringats på fasaden. FBK-husets fasad är på sätt och vis en kuliss. Huset ter sig som en riddarborg och festsalen som en riddarsal. Frivilliga brandkårens uppgifter och kårandan väckte associationer till ett romantiskt riddarideal, som även husets arkitektur betonade.

Att Chiewitz Riddarhus inverkat på kårhusets arkitektoniska gestaltning kan ses vid en jämförelse av både planer och fasader (bilder 51, 52). Likheten begränsar sig till husens övre delar. Redskapsförrådet i kårhuset måste av funktionella skäl och

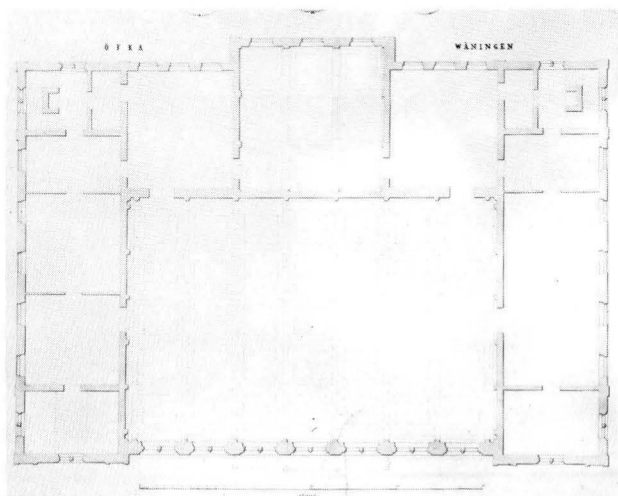

Bild 52. Riddarhuset i Helsingfors av G. Th. Chiewitz 1858–1862. Planritning till övre våningen. Reprofoto P.-O. Welin. MVHBA.

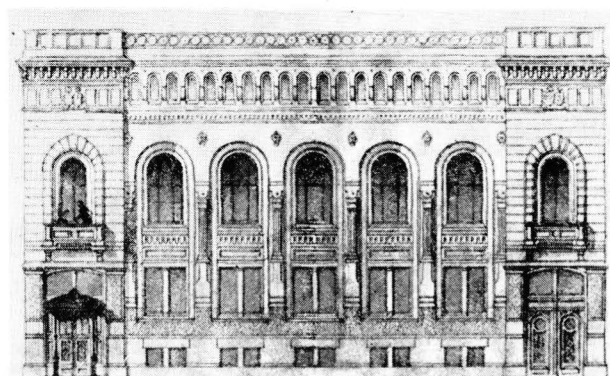

Bild 53. Arkitekt D. B. Heidenreichs hus i Petersburg 1860–1861 enligt Punin 1981, bild s. 237. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

festsalen av representationsskäl båda få plats i gatufasaden. Huvudingången med åtföljande vestibuler och paradtrappa kunde därför inte placeras i byggnadsmitten såsom de låg i Riddarhuset. Två ingångar vid byggnadens sidor var en godtagbar lösning, som inte krävde en brytning med symmetrin.

Fasadmittens indelning i sju travéer i »Alternativ I» följer möjligen den motsvarade indelningen av fasaden i Riddarhuset. Såsom redan framgått ansåg Höijer att fem arkader gav en bättre lösning. Man misstänker därför att travéindelningen i »Alternativ I» uppstått med avsikt att åstadkomma en anspelning på Riddarhuset. Meningen tycks också ha varit att överglänsa ridderskapet och adeln med kårhusets ståtliga arkitektur.

Även andra exempel på en liknande byggnads-gestaltning i den samtida arkitekturen kan framföras. I Petersburg fanns t.ex. arkitekt D. B. Heidenreichs privathus, som var uppfört på 1860-talet (bild 53). Punin utpekar Heidenreichs hus som den första byggnaden i Ryssland i vilken renässansdrag kombinerats med romansk stil.¹⁶ Det är emellertid svårt att tänka sig att Höijer, som inte tycks ha besökt Petersburg, skulle ha känt till det Heidenreichska huset. Det förefaller därför vara fråga om motiv som var allmänna i tidens arkitektur. Kårhusets fasad liknar också delvis kriminaldomstolens byggnad i Berlin, som uppfördes 1877–1882 (bild 54).¹⁷

Brandkårshusets festsal hade andra proportioner än Riddarhussalen, och p.g.a. läktararkaderna gjorde den också ett ståtligare intryck. Idén med en stor sal gestaltad i två våningar med läktare, kolonner och arkader, var dock inte ny i Helsingfors då kårhuset ritades. Dalströms Studenthussal hade säkert betydelse som uppslag. På 1870-talet

hade man också haft planer på ett bygge för ett konstindustriellt institut och för Finska Konstföreningen, vilket senare i en annan form förverkligades i Höijers Ateneum. I den tidigare Ateneumversionen, som var gestaltad med Ferstels Österreichisches Museum für Kunst und Industrie i Wien som förebild, skulle det ha funnits en två våningar hög centralsal med arkader i andra våningen. Denna sal hade ämnats till utställningssal men också till en allmän festlokal.¹⁸ I Ateneum inreddes dock av ekonomiska skäl ingen dylik sal.

Vad gäller pelarna och läktarna kan Höijer också ha fått uppslag från festsalen i Berlins rådhus (bild 55, 56). Enligt publicerade ritningar är salen placerad i byggnadskroppen ungefär som kårhusets sal med fönster i ena långväggen. I Berlin var salens nedre del mycket högre än läktarvåningen. I Höijers sal var förhållandet mellan våningarnas höjd det motsatta. I fall Höijer inte på sin utrikesresa 1873 rent av haft möjlighet att bese rådhuset, kan han ha sett bilder av det i *Zeitschrift für Bauwesen*¹⁹ om han hade tillgång till denna publikation. På en punkt liknade kårhuset rådhuset i Berlin: till det yttre var byggnaderna i rundbågsstil, men festsalarnas inredning är i det närmaste i nyrenässans.

I kostnadsförslaget anges kårhussalen som rikt dekorerad. Den målades i mörka färger, vilka befanns omoderna på 1890-talet. År 1897 gjorde Höijer därför ett ommålningsförslag. Väggarna ströks då med »syrénfärg», lister och inramningar med »resedagrönt». De plafondmålningar, som skymtar på bild 55, härrör från denna ommålning och är säkert utförda av C. Ehrling. Galleriet hade redan tidigare blivit delvis avskärmat från salen med ett spjälverk av järn. Vid omdekoreringen ersattes den mellersta skärmen med den draperiinramade landskapsmålningen, som föreställde en lång rodd-

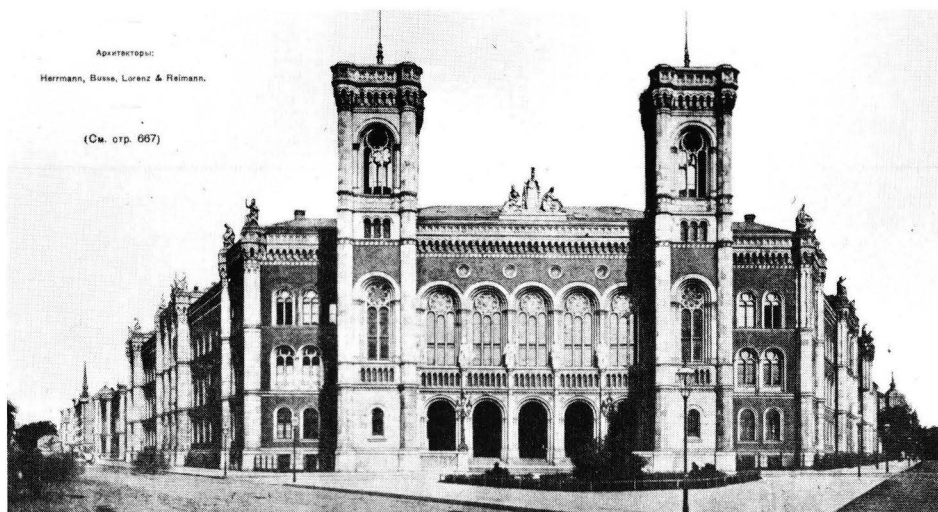

Bild 54. Kriminaldomstolens byggnad i Berlin 1877–1881 (Hermann, Busse, Lorenz, Reimann) enligt Baranovskij 2, pl. s. 666. Reprofoto Museo-kuva.

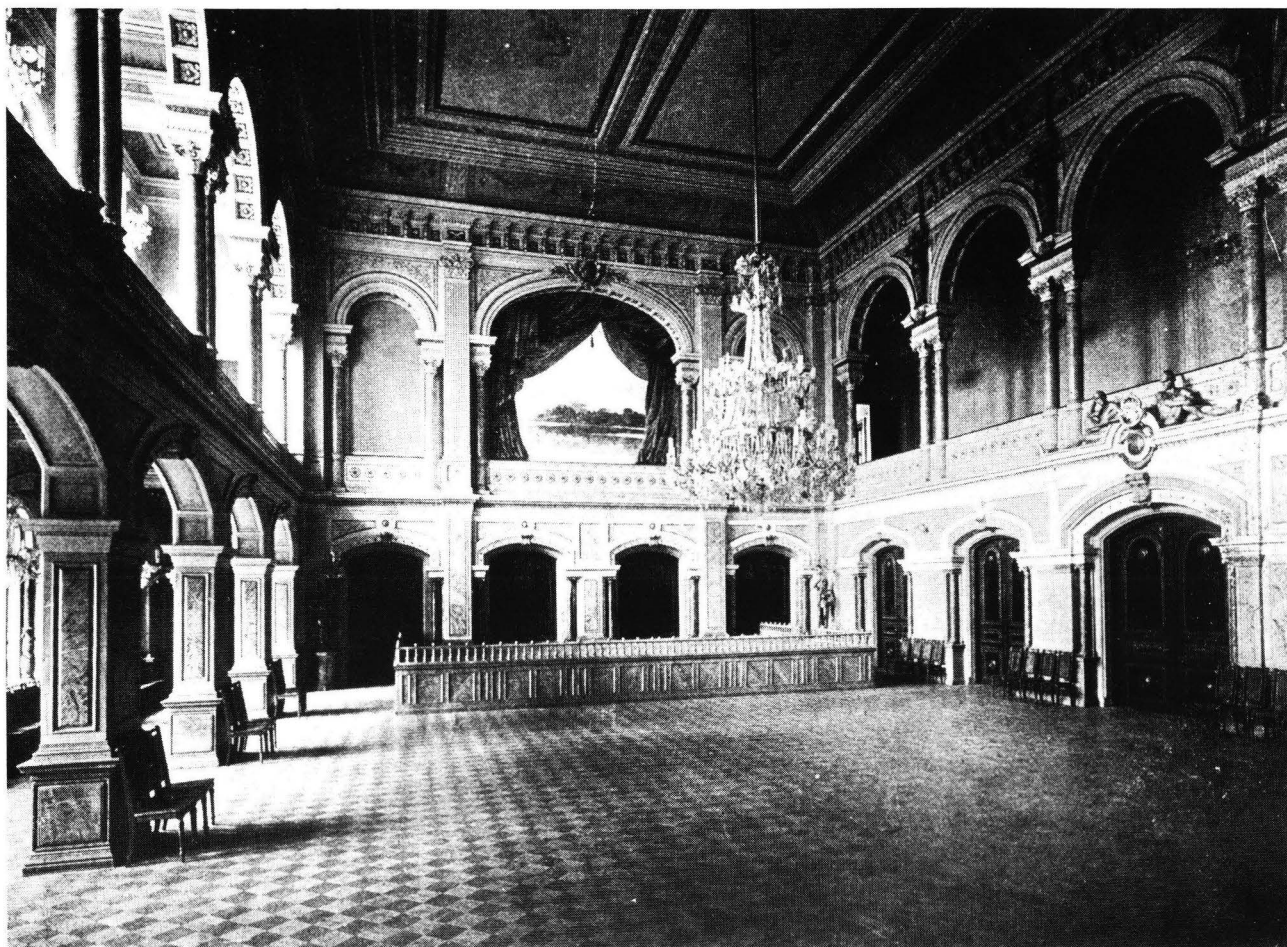

Bild 55. Festsalen i FBK:s hus i Helsingfors enligt [Pettersson] 1914, bild s. 97. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

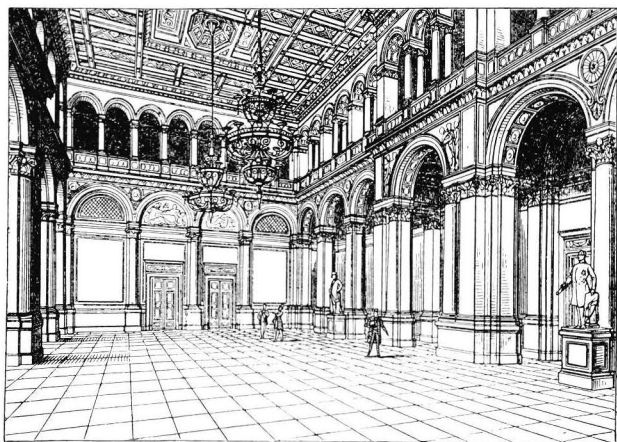

Bild 56. Festsalen i Berlins rådhus (Waesemann) enligt Baranovskij 2, pl. s. 666. Reprofoto Museokuva.

båt på Tölöviken med Broholmen i bakgrunden. Motivet anknöt till en populär sport inom kåren.

Enligt kostnadsförslaget skulle pelarna och gjutjärnskolonnerna marmoreras. Kapitälerna tänktes utförda i gips samt bronserade. Läktarnas putsade bröstvärn skulle byggas på en stomme av bräder. Festsalsgolvet var ursprungligen tänkt att läggas

av bräder, men senare beslöt man sig för ekparkett. På paradsidan planerades vestibulgolv och trappor belagda med mosaik eller betongmosaik.²⁰

Ovanför dörren i festsalens ena långvägg uppsattes i början av 1890-talet Robert Stigells skulpturgrupp föreställande två sittande nakna brandsoldater iförda sina hjälmar.²¹ Idén till skulpturen tycks ha uppstått efter det att huset redan var färdigt, för den nämns inte i byggnadsdokumenten. Höijer, som gärna lade an på figurutsmyckning och möjligen också ville befrämja skulptörernas arbetsmöjligheter, torde ha medverkat i beställningen.

Helsingfors FBK:s hus tycks ha blivit något av en förebild för frivilliga brandkårers byggnader runt om i landet. Ett av dessa, nämligen kårhuset i Ekenäs, var också det ritat av Höijer. Ritningarna är signerade i maj 1891, och de avsåg en tomt vid Stora Boulevardsgatan (nuvarande Stationsvägen).²² Byggnaden följde samma schema som kårhuset i Helsingfors (bild 57). Redskapsdepån placerades i den murade bottenvåningen. Den motsvarades i övre våningen av en stor festsal mitt i byggnaden. Till denna anslöt sig på tre sidor en scen och andra utrymmen. Liksom i samlingshuset i Tervakoski

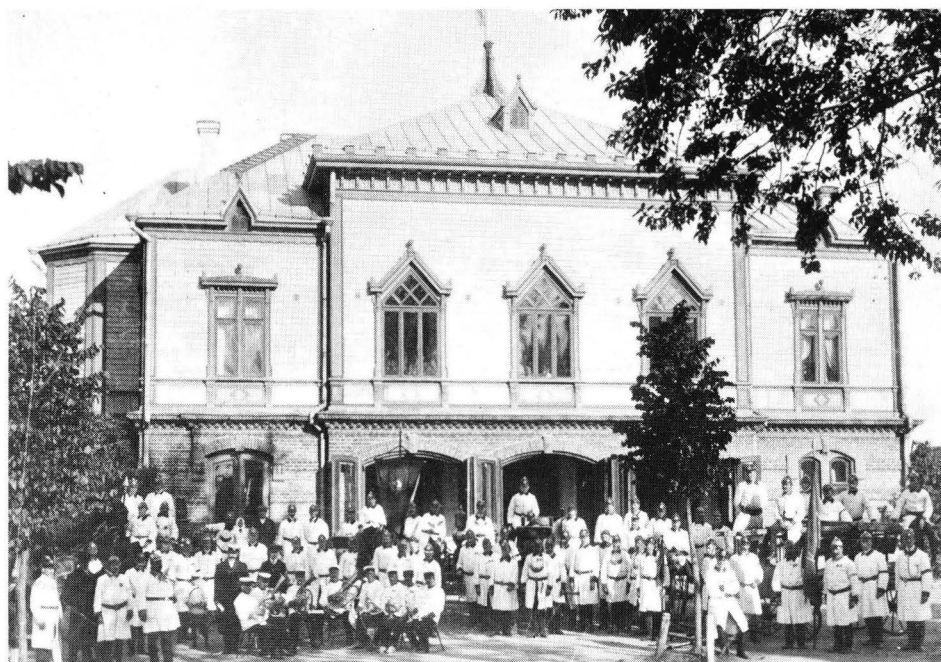

Bild 57. FBK:s hus i Ekenäs. ESM. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

hörde höga triangelbågade fönster till festsalens högtidliga arkitektur. Tinnarna i takfoten väckte associationer till det militära.

I Ekenäs FBK:s hus inrymdes bl.a. en musiksall, en bostad för kårens kapellmästare och en restaurang. Festsalens brutna paneltak sadades vara i »fornnordisk stil».²³ De bevarade ritningarna ger ingen antydning om att denna stil skulle ha tillämpats,

snarare är väl påståendet att betrakta som en fri tolkning av salens snidade ornamentering. Målningarna i vestibulen föreställde brandkårsrekvisita; kaskar, bälten, fanor, men också vekare motiv, som lövverk, ornamentsslingor samt fyra medaljonger med landskap i morgon-, middags-, afton- och månskensstämning. Väggarna var marmorerade och målade i sandstenskvaderimitation.²⁴

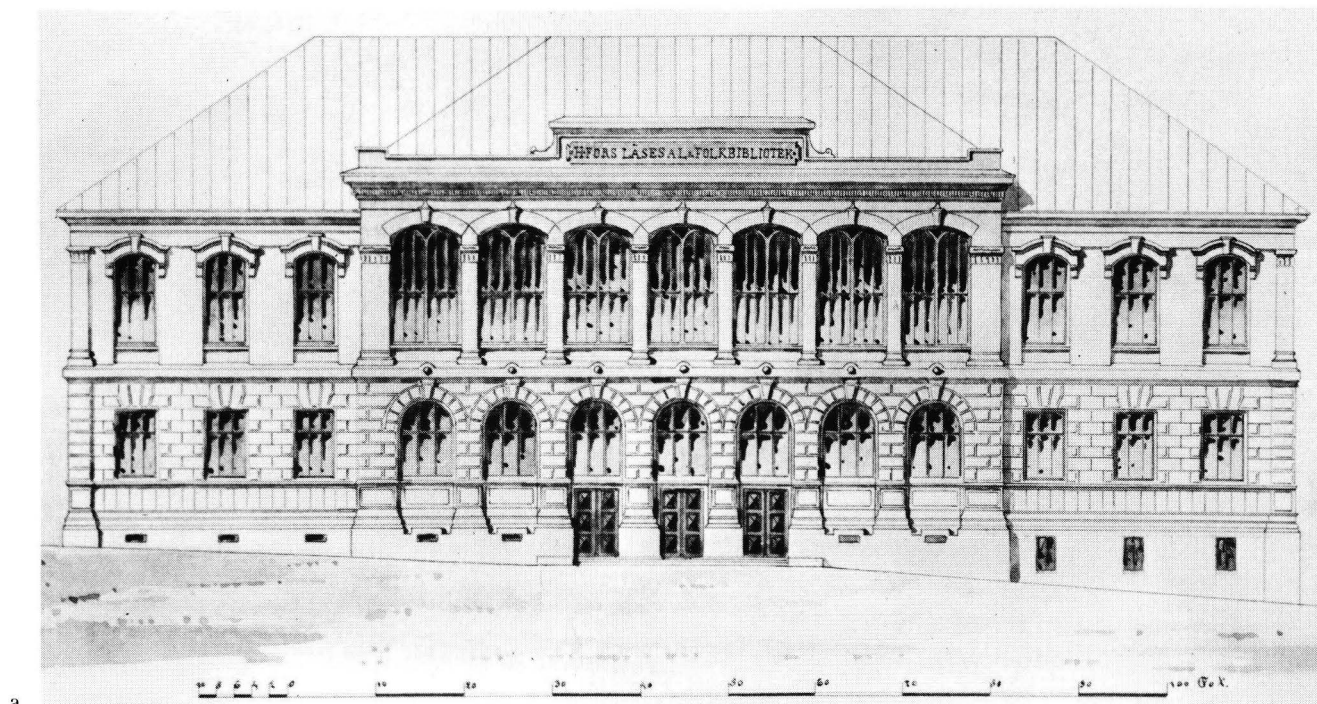
4. Byggnader för kultur och vetenskap

Folkbiblioteket och Läsesalen i Helsingfors

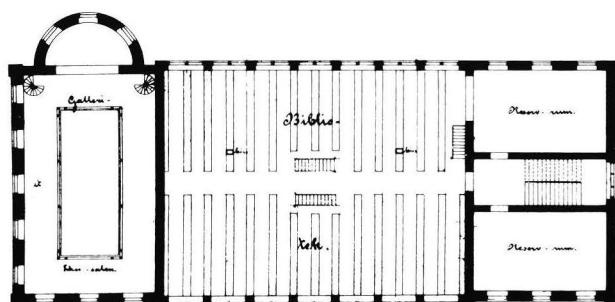
Det byggnadsprogram för Folkbiblioteket och Läsesalen, som Helsingfors stadsfullmäktige i oktober 1878 godkände, avsåg en stenbyggnad med utrymme för 50 000 volymer och möjlighet till utvidgning för ett lika stort antal nyförvärv. Huset skulle inrymma två eller flera boksalar eller bokförråd med två låga s.k. bokvåningar var. De sistnämnda skulle konstrueras av järn. De olika verksamhetsformerna förutsatte en större utlåningssall för populär litteratur, en förenad utlånings- och läsesall för »värdefullare» litteratur med 30–40 läsplatser, ett katalogiseringsrum i förbindelse med bokförrådet, en stor tidningsläsesall med minst 80 läsplatser och en mindre läsesall för tidskrifter med 30–40 platser. Om kostnaderna kunde hållas

måttliga, skulle också en eller flera bostäder för bibliotekarien och amanuenserna uppföras.¹

Avdelningen för »värdefullare» litteratur, vilken avsåg det stora bokförrådet, existerade inte vid tidpunkten för byggnadsplanernas uppgörande. Den var tänkt att innehålla studielitteratur, som skulle vara tillgänglig för besökare även på dagarna. Folkbiblioteket för populärlitteratur och läsesalen avsåg arbetarklassens läsebehov, och de hölls öppna endast på kvällarna. Det förutsattes att studielitteraturen skulle användas av personer med mera bildning och högre social status än folkbibliotekets klientel. Följaktligen skulle denna omständighet på något sätt beaktas i husets disposition.² Det tycks dock inte ha funnits avsikter att genast inrätta studiebiblioteket. Det var hela tiden tal om att de utrymmen som biblioteket, dvs. Folkbiblioteket och Läsesalen, inte genast behövde, skulle hyras

a

b

Bild 58. Förslagsalternativ till folkbibliotekets och läsesalens byggnad i Helsingfors. Helsingfors stadsbibliotek. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution. a. Fasad mot Rikhardsgatan. b. Planritning till övre våningen.

ut.³ När huset 1881 blev färdigt anmälde sig också de första hyresgästerna: Finska Konstföreningen och Finska Vetenskapssocieteten.⁴

När byggnadsprogrammet hade blivit godkänt började styrelsen för utskänkingsbolaget att leta efter en lämplig byggnadsplats i stadens centrum. Frans Sjöström rådfrågades om hur stor areal programmet förutsatte. Sjöström hann inte göra en skiss, men han meddelade i sitt svar till styrelsen att han »fullständigt tänkt sig in i sättet för lokalernas anordning». I detta skede hade redan ett par alternativa tomter blivit föreslagna, men den slutliga byggnadsplatsen i hörnet av Rikhardsgatan och Högbergsgatan visste man ännu inte av.⁵

Det detaljerade byggnadsprogram, enligt vilket Höijer den 4. 3. 1879 presenterade sitt första utkast för byggnadskommittén, följde i princip det tidigare

refererade programmet.⁶ Både Hufvudstadsbladet, vars chefredaktör satt i byggnadskommittén, och Helsingfors Dagblad försökte före ärendets behandling i stadsfullmäktige påverka beslutet genom att publicera beskrivningar av projektet och varna för de ofördelaktiga följder, som byggnadsplanens eventuella reducering skulle få. Det relativt stora byggnadsprojektet – kostnadsförslaget uppgick till 150 000 mk – godtogs i fullmäktige utan diskussion.⁷ Detta var ovanligt med tanke på de invecklade processer som ett ungefär lika dyrt folkskolebygge kunde ge upphov till.

Därmed var dock inte svårigheterna för biblioteksbyggets förverkligande avverkade. Bibliotekarie Vasenius tycks ha varit den förste som uttryckte betänkligheter över den lätthet varmed projektet gått i lås. Han ville i varje fall resa till Stockholm för att bekanta sig med anordningarna i Kungliga Bibliotekets nya byggnad. Byggnadskommittén hade ingenting emot denna tanke, och Vasenius fick göra sin studieresa. Hemkommen började han genast sitt revisionsarbete av byggnadskommitténs projekt.⁸

Det var inte mot byggnadsprogrammet som Vasenius opponerade sig, utan mot det, som han ansåg, opraktiska sätt som byggnadskommitténs projekt fördelade utrymmena för de olika funktionerna. Han tyckte att kommitténs omsorg för att skydda studiebibliotekets blivande klientel från beröring med folkbibliotekets, som det hette smutsiga och illaluktande, läsekrets var överdriven. Den fördubbling av vissa utrymmen som detta förorsakade, ansåg Vasenius möjligt att undvika.

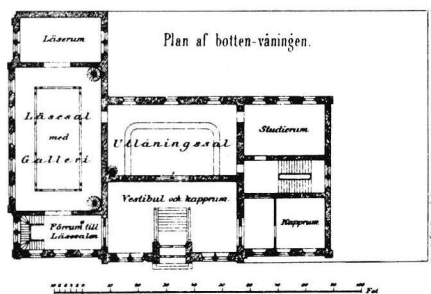
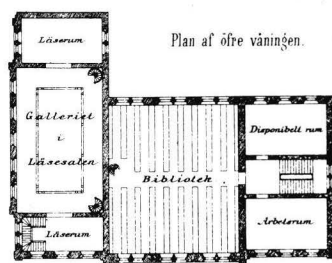

Bild 59. Förslagsalternativ till folkbibliotekets och läsesalens byggnad i Helsingfors enligt Vasenius 1879, bildbilaga. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

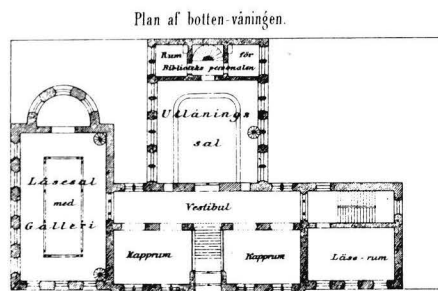
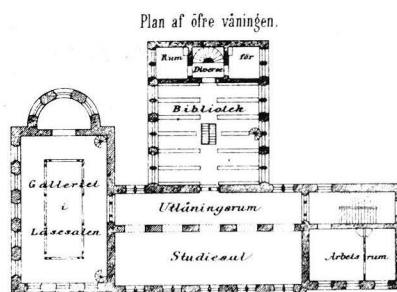

Bild 60. Byggnadskommitténs förslag till folkbibliotekets och läsesalens byggnad i Helsingfors enligt Vasenius 1879, bildbilaga. Reprofoto Helsingfors Universitets fotografiska institution.

Besökarna på dagen kunde använda samma lokaler som besökarna på kvällen, eftersom det var meningen att hålla de två biblioteken öppna på skilda tider. Man kunde vädra emellan ironiserade Vasenius, som ansåg det vara en tidsfråga, när arbetarna på ett naturligt sätt skulle övergå till att begagna även studielitteraturen.⁹

Vasenius argument var onekligen rationella och de alternativ han framförde fördelaktiga, inte minst ekonomiskt. När byggnadskommittén, som till en början tycks ha lyssnat på Vasenius, till slut ändå gick bakom sitt eget första projekt, var det knappast fråga om något annat än att man behövde de utrymmen, som var reserverade för studiebiblioteket, för andra ändamål. Det är betecknande att när konstföreningens anhållan om att få hyra studielånings-salen, som även kallas »galleri», behandlades i fullmäktige, erinrade man sig att studiebibliotekets inrättande i byggnaden egentligen stred mot byggnadens ursprungligen uttalade syfte att enbart tjäna folkbiblioteket och läsesalen. Detta hade nämligen varit utskänkningsbolagets villkor i donationsbrevet. »Galleriets» uthyrning till konstföreningen uppfyllde däremot villkoret, då inkomsterna kunde användas för folkbibliotekets behov.¹⁰

I maj 1879 inlämnade Vasenius ett alternativt förslag till byggnadskommittén. Enligt vad han säger i sin tryckta redogörelse var det Höijer som gjort ritningen. Utkastet fick ett såtillvida positivt bemötande att man ville få det modifierat till vissa detaljer. Arbetet uppdrogs åt Höijer. När Vasenius omarbetade förslag blev färdigt, fick denne ta itu med en omarbetning av byggnadskommitténs

projekt. Resultatet förkastades enhälligt. Samtidigt framlades en ny version av Vasenius förslag. Man ville se det ytterligare bearbetat, men även i sin fjärde utformning blev Vasenius projekt förkastat.¹¹

I sin reservation till byggnadskommitténs förslag publicerade Vasenius planen till ett av sina projekt (bild 59), som jag förmodar var det sista (Vasenius 4). För jämförelsens skull publicerade han också planerna till byggnadskommitténs projekt (bild 60). När Vasenius jämför de två förslagen utgår han från studiebiblioteket som en realitet, och han hänvisar

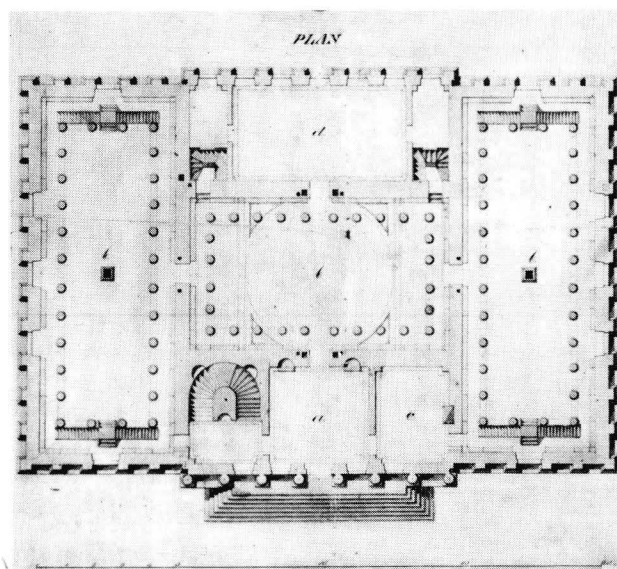

Bild 61. Planritning till Helsingfors universitetsbibliotek av C. L. Engel. Nedre måttskalan i alnar. HUM, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

till trafikordningar samt hur man med så liten personal som möjligt bäst kunde sköta utlåningen, bokhämtningen och övervakningen av läsesalarna.

Byggnadskommitténs projekt, som blev det definitiva,¹² utgår från att de olika funktionerna isolerades från varandra. Läsesalen och utlåningsbiblioteket ansågs utgöra skilda inrättningar. Läsesalen, som är en avlång absidförsedd sal med ett galleri i träkonstruktion, bildar en avdelning för sig. Genom att placera salarna i var sin utbyggnad, kunde man också få tillräckligt med fönsterväggar. Studiebiblioteket ligger i andra våningen. Utlånings-salens bokförråd har placerats ovanför salen, och studiesalen är ett långsträckt rum på gatusidan – rummet, som senare skulle bli konstföreningens »galleri».

Idén i Vasenius 4 ligger i att byggnaden har getts två likvärdiga fasader, ett mot var sin gata. Läsesalen ligger vid Högbergsgatan. Mot Rikhardsgatan dominerade bokförrådets, dvs. bibliotekets, fönster fasadens mitt. Vasenius framhåller att båda inrättningarna på detta sätt uttrycktes i fasadgestaltningen. För både folkbibliotekets och studiebibliotekets begagnare skulle inrättas ett enda kapprum och en enda utlåningssal. Personalen kunde från utlåningssalen hålla ett öga på läsesalen och studiesalen. I praktiken torde det svåraste problemet ha uppstått med bokförrådets stora vidd.

I Helsingfors stadsbibliotek förvaras skisser (bild 58 a, b) till ett av de många projekt, som uppgjordes efter det att Vasenius kommit hem från Stockholm. Vilket förslag det rör sig om, är omöjligt att fastställa. Det som man främst fäster sig vid är fasadens gestaltning. Särskilt märks bokförrådets stora fönster, vilka eventuellt skulle ha blottat rummets järnkonstruktioner. Riktlinjerna, som Höijer i denna skiss försöker följa, utstakades av Henri Labrouste i Bibliothèque Ste Geneviève. Zettervall berättar hur A. Gellerstedt för akademins stora program 1860 presenterade ett projekt, som i huvudsak var en kopia av Labroustes bibliotek. Geneviève-biblioteket gällde enligt Zettervall som den moderna arkitekturens mästestycke även i Konstakademins arkitekturskola.¹³ Höijer kände därför säkert till byggnaden.

Till planen har Vasenius 4 inget gemensamt med Kungliga Biblioteket, vilket man knappast kan vänta sig, då detta var mycket större. Inte ens det framtida studiebiblioteket kunde väntas fungera enligt samma principer som ett vetenskapligt centralbibliotek. De intryck, som Vasenius hämtade från F. G. A. Dahls biblioteksbyggnad, var troligen av mera teknisk natur och syftade på inredningar och trafikordningar, såsom t.ex. läsesalens förbindelse med expeditjonsrummet.¹⁴ Ett försök

att tillämpa samma princip kan också ses i Vasenius 4.

Hyllornas placering i förhållande till ljusöppningarna i bokförrådet i Vasenius 4 ansågs inte tillfredställande. En arbetsgrupp, som fått till uppgift att jämföra det med byggnadskommitténs projekt, anmärkte på detta. Bokförrådets fönstergruppering i Vasenius 4 var betingad av att ena fönsterväggen utgjorde mittpartiet av husets huvudfasad. Fönstren kunde därför inte ställas så tätt som ljusbehovet krävde. Slutsatsen blev att bokförrådet inte kunde placeras bakom huvudfasaden.¹⁵

Varför antogs inte den lösning, som presenteras i stadsbibliotekets skiss? I den är nämligen fönsteröppningarnas förhållande till bokhyllorna noggrant uttänkt. Konstruktionen ansågs kanske för radikal, och man föredrog det förverkligade projektets tunga murarkitektur med förhållandevis små fönster. En annan orsak kan ha varit att man inte ville påskynda inrättandet av studiebiblioteket och dess bokförråd. Utrymmet bakom de stora fönstren skulle ha varit svårt att inreda för andra ändamål.

Det kan knappast betvivlas att den galleriförsedda läsesalen med sin anslutning till byggnadskroppens centrala del, var inspirerad av anordningarna i Engels universitetsbibliotek. I Engels biblioteksbyggnad är dispositionen av de galleriförsedda läsesalarna till den tvärställda kupolsalen och vestibulen (bild 61)¹⁶ ungefär likadan som i Vasenius 4.

Att både byggnadskommittén och Vasenius – och förmodligen även arkitekten – lade särskild vikt på den stora läsesalen bekräftas av det att den förblev orubbad åtminstone i de bevarade projekten. I Vasenius 4 krävde naturligtvis idén med de likvärdiga fasaderna att absiden omformades, men rummet stod kvar i den form som det gestaltats redan i det första förslaget. Med sina associationer till romanska kyrkors koravslutningar bär absiden alltid en mer eller mindre sakral prägel. Det var antagligen därför, som den användes i skolbyggnadernas solennitetssalar under senare delen av 1800-talet. För övrigt verkar det omotiverat att med hjälp av absiden markera läsesalens längdriktning. Enligt de uppgifter som finns, var det meningen att inreda läsplatser även i absiden.

Om läsesalens och absidens proportioner jämförs med de vanligen förekommande proportionerna i skolornas absidförsedda solennitetssalar, märks ganska stora skillnader. I de finländska skolorna är absiden vanligtvis fönsterlös och mindre än i folkbibliotekets läsesal. Helgo Zettervalls Norra Latin i Stockholm, vars ritningar är från 1876 men som blev publicerade först fyra år senare, har en något större fönsterförsedd absid i solennitetssalen.¹⁷ I läsesalens absid var fönstren naturligtvis nödvändiga för läsplatsernas skull. Man får det intrycket att

absiden främst var ett arkitekturestetiskt motiv, som avsåg att göra husets yttre monumentalt och ge en högtidlig stämning åt läsesalen. Skolornas solenitets-salar kan på ett generellt plan ha inverkat på läsesalens utformning.

Det kan även spekuleras i mera direkta förebilder. Det s.k. Welfenschloss i Hannover, som uppförts på 1850-talet, ombyggdes på 1870-talet till Hannovers tekniska högskola. Om arkitekten, hovarkitekten Tramm, berättar Joseph att denne i Welfenschloss skapat en sammansättning av den romanska stilens och renässansstilens element, och Tramm själv ansåg sig med denna blandstil ha gett sin tid en egen stil. Han fick några efterföljare, men mera allmänt rönt hans stilexperiment ingen särskild framgång.¹⁸ Liknande försök till nya stilar framställdes också av namnkunnigare arkitekter i Tyskland, t.ex. C. W. Hase, som undervisade vid Polytechnikum i Hannover.¹⁹

Kapellet i Welfenschloss inreddes till högskolans solennitetssal eller aula. I planen uppvisar det samma absidanordning och även samma proportioner som folkbibliotekets läsesal (bild 62). Kapellets ytdimensioner står i gyllene snittets förhållande till varandra. Också läsesalens ytmått, 50' × 30', utgör en praktisk approximation (jfr. s. 189) till denna omtyckta proportion. Welfenschlosskapellet kan emellertid inte utan betänkligheter stämplas som förebilden till läsesalen. Vi vet t.ex. inte om Höijer kände till det. Bilder av slottets ombyggnad till teknisk högskola publicerades, men först 1879 och sannolikt först senare under detta år.²⁰

Innan Welfenschlosskapellet helt avfärdas som en möjlig förebild, är det dock skäl att granska Sjöströms insats i folkbibliotekets byggnadshistoria. Hans medverkan inskränkte sig till en enda episod (sid. 96), men den kan ändå ha lämnat spår i byggnadens arkitektur. Det visar sig att Sjöström kände till Welfenschloss. Han hade sett byggnaden, åtminstone från utsidan, och var kanske även medveten om ombyggnadsplanerna. Åren 1869–1871 studerade Sjöström nämligen arkitektur och byggnadskonstruktion vid den tekniska högskolan i Hannover.²¹ Ombyggnaden av Welfenschloss började dock först 1875 enligt ett program, som uppgjorts tre år tidigare och som ursprungligen avsåg en nybyggnad.²²

Även utan kännedom om slottets ändringsplaner, kan Sjöström ha fäst uppmärksamheten på byggnaden och dess kapell. Han säger själv att han använt sin tid i Hannover till att studera traktens arkitektur, särskilt den medeltida.²³ Han har säkert berättat för Höijer om sina erfarenheter, kanske även rekommenderat reserutten för dennes resa genom Tyskland 1873. Att han i så fall har nämnt Hannover förefaller mer än troligt.

Tramms blandstil och andra liknande stilförsök torde ha väckt både Sjöströms och Höijers intresse. Biblioteksbyggnaden är också ett exempel på kombinationen av renässanselement med rundbågsstil (bild 8).

När huset sedan blev uppfört enligt byggnadskommitténs projekt, mottogs det med förtjusning. Skildringen i tidningen Helsingfors var kanske inte opartisk, men den ger en uppfattning om arkitekturestetiska värderingar och om vad som ansågs tilldragande i biblioteksbyggnaden:²⁴

»Redan byggnadens yttre tyder på någonting nytt . . . Väggytan är ej hållen i en enförmig likartad färgton, utan delad av mörka band i horisontala fält; fönster- och dörrinfattningar framhållas tydligt genom en sandsten imiterande anstrykning, vilken bildar en behaglig motsats till väggens mörkare färgton; en bjärtare utstyrelse har kommit listbandet under attiken till del . . . Genom detta förfaringssätt har man äntligen kommit förbi den gamla tråkiga vanan att i en enförmig färgton dränka huset från takbandet till stenfoten. Mera omväxling i byggnadens yttre med tillhjälp av färger, se där ett önskemål, som måste uppfyllas, om man ej vill ha en stad: där husen se ut som vitmenade grifter.»

I samma artikel berättas att utlåningssalens järnkolonner, som också bar upp gasarmaturen, var bronserade. Den stora läsesalen med sitt galleri i snidad träkonstruktion var målad »i varma glada färger».

Modellen till den U-formade disken i utlånings-salen kan Höijer ha hämtat från försäljningsdisken i en fransk bokhandel, som publicerades i *Revue générale de l'architecture* (bild 63).²⁵ Eftersom andra våningen inte blev inredd till studiebibliotek, insparades kostnaderna av bokförrådets järnkolon-

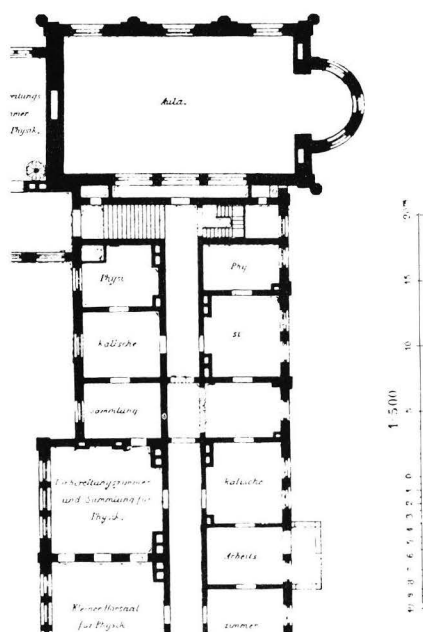

Bild 62. Ombyggnaden av Welfenschloss i Hannover till teknisk högskola. Detalj av planritningen till bottenvåningen enligt Handbuch der Architektur IV.6.2, bild 92. Måttskalan i meter. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

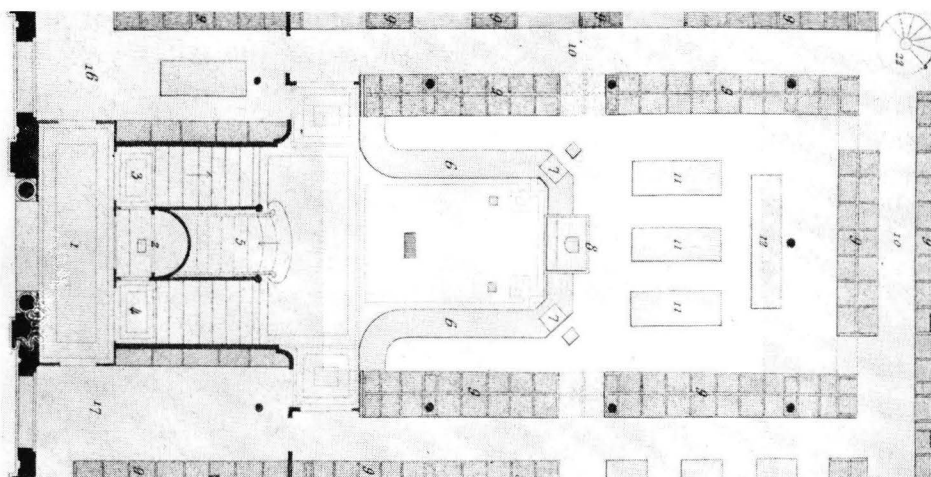

Bild 63. Detalj av en planritning till bokhandel med försäljningsdisk enligt *Revue générale de l'architecture*, 1874, pl. 7. Reprofoto Johnny Korkman.

ner. I stället uppfördes ett hängverk på vinden för att stöda bokförrådets innertak, som var välvt på järnbalkar p.g.a. brandfaran. Hängverket kritiserades av synemännen som varande för flackt, och efter endast ett par år hade innertaket också satt sig; likaså även taket i läsesalen.²⁶

Ateneum

Förslagen 1884 och 1885

Striden om Ateneumbygget kom i ett avgörande skede på våren 1884. Såsom redan sagts, var Höijer då av finanschef Mechelin utsedd till byggnadens arkitekt och överstyrelsen för allmänna byggnaderna och dess kandidat, Florentin Granholm, var definitivt utspelade. När Höijers förslag kom upp i senaten den 27. 3. 1884, godkändes det utan diskussion.²⁷

Medan Höijer arbetade på huvudritningarna, befann sig Mechelin på utrikesresa. I april skrev han till Estlander från München. I brevet kommer fram

att Mechelin inte ansåg projektet färdigt. Särskilt fasaderna tålde enligt honom en omarbetning. Mittpartiet kunde göras kraftigare. Höijer hade ombetts stå i kontakt med Mechelin, som förklarar att han vid alla avvikelser från de godkända ritningarna tänkte rådslå med Estlander och Julius af Lindfors,²⁸ ordförande för Föreningen för Konstfliten.

Huvudritningarna till Ateneumbyggnaden är signerade i juli 1884 (bild 64 a-f),²⁹ och de utgör de tidigaste bevarade ritningarna till Höijers Ateneumprojekt. Kostnadsförslaget uppgick till 1 082 000 mk. Eftersom man utgått från att bygget skulle kosta 800 000–850 000 mk,³⁰ föranledde tillskottet, som hade uppstått när noggrannare beräkningar på basen av huvudritningarna gjordes, en reducering i rumsprogrammet.

Huvudritningarna 1884 torde mer eller mindre överensstämma med det projekt, som Höijer gjorde som kommittéarbete och vilket jag i ett annat sammanhang har kallat hans kommittéprojekt.³¹ En kort beskrivning av Ateneumprojektet, som antagligen författats av Höijer stälv, ingår i konstflitföreningens årsberättelser. Beskrivningen är daterad

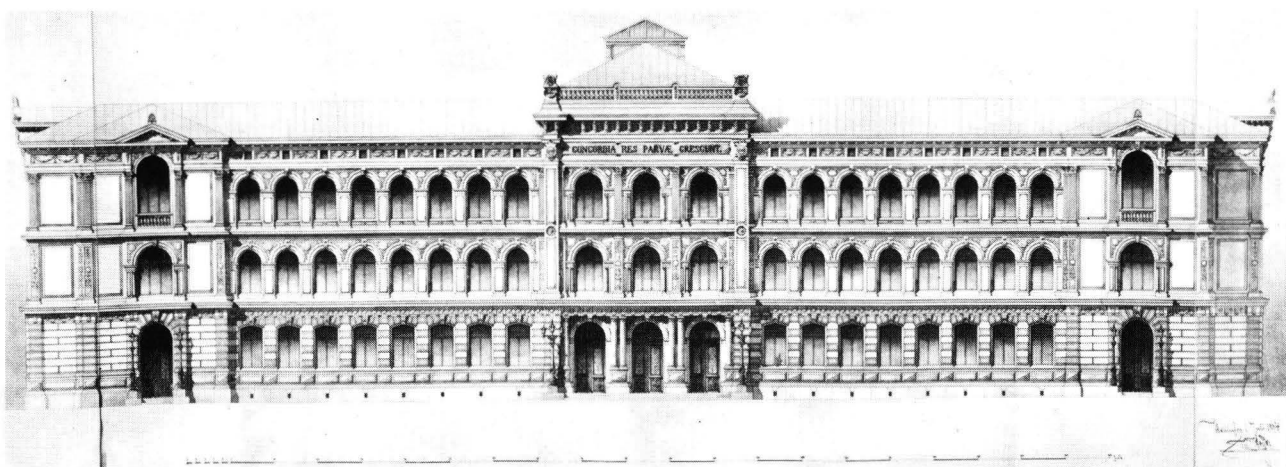

Bild 64 a. Projekt till Ateneum i juli 1884. Fasad mot Järnvägstorget. RA, BSRA.

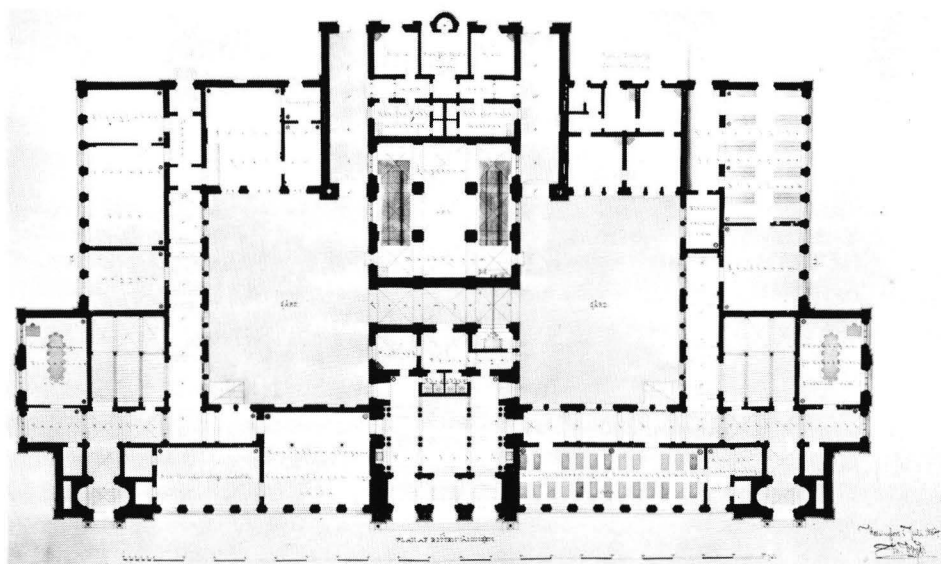

Bild 64 b. Projekt till Ateneum i juli 1884. Planritning till botten-
våningen. RA, BSRA.

i maj 1884, och den är i stort likadan som ett motsvarande dokument över kommittéprojektet.³² Ett tillägg är den lilla absiden med spindeltrappa i föreläsningssalens fondvägg (bild 64 c, e). Genom denna trappa kunde föreläsaren från ett litet rum under föreläsningssalen träda fram direkt inför sina åhörare.³³

I kommittéprojektet hade byggnadens hörn tänkts avskurna mot gatukorsningarna. Enligt ett kritiskt uttalande av arkitekt Georg Wilenius vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna minskade denna detalj fasadens effekt och Höijer, som er-

kände att anmärkningen var berättigad, omarbetade hörnen till rätvinkliga.³⁴ Rummen i de ändrade hörnen, där de viktiga ateljéerna tänktes ligga, måste ha genomgått en ganska grundlig omdisponering. Om andra ändringar finns inga definitiva uppgifter, även om det är tydligt att sådana gjordes.

Byggnaden är i ritningarna uppdelad mellan konstföreningen och konstflitföreningen. Sidoingångarna i huvudfasaden, som vetter mot norr, är avsedda för deras skolor och förvaltningsutrymmen (bild 64 a). I bottenvåningen (bild 64 b) i hörnpartierna ligger föreningarnas kanslier och direktionsrum. I

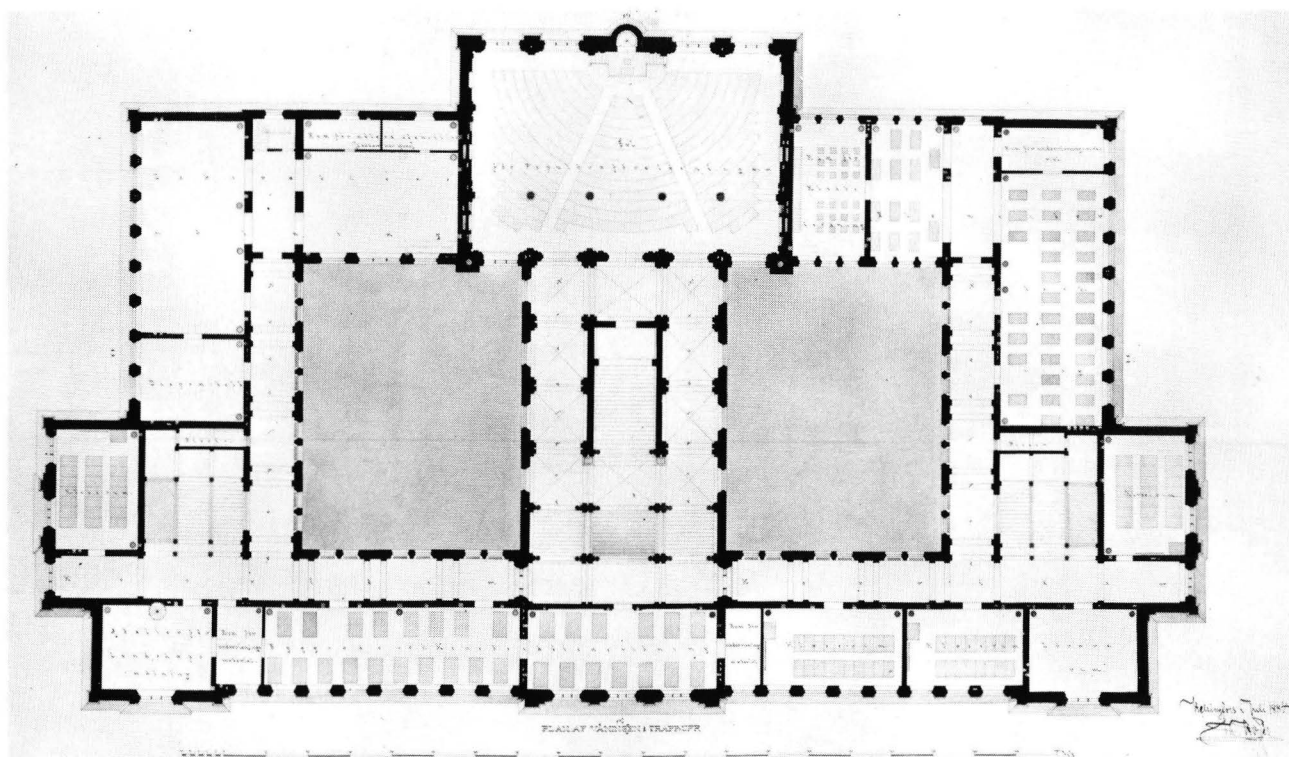

Bild 64 c. Projekt till Ateneum i juli 1884. Planritning till andra våningen. RA, BSRA. Reprofoto Johnny Korkman.

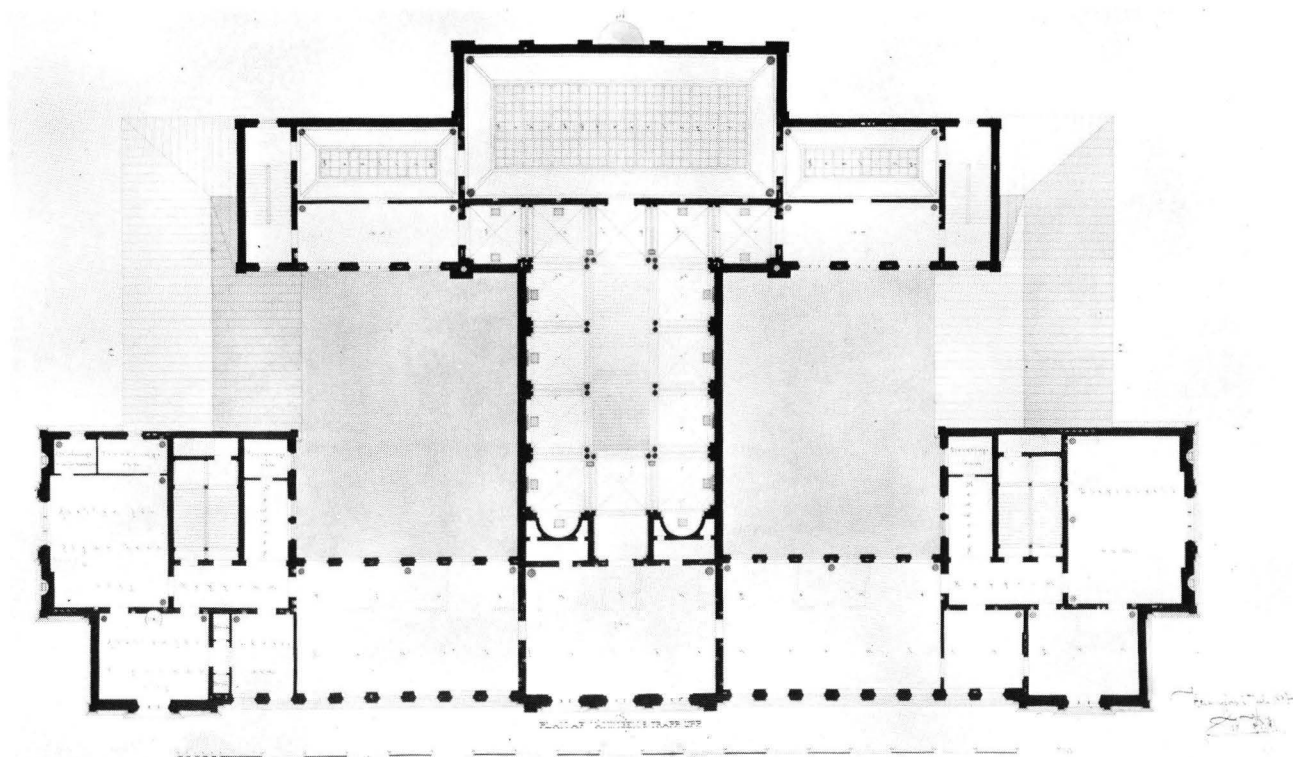

Bild 64 d. Projekt till Ateneum i juli 1884. Planritning till tredje våningen. RA, BSRA. Reprofoto Johnny Korkman.

bottenvåningen inryms också, förutom personalbostäder och olika biutrymmen såsom maskinrummet under den stora museitrappan i tvärlängan, teckningssalar, bildhuggarateljéer och konstflit-

föreningens bibliotek. Skulpturateljéernas placering och utformning är densamma som i kommittéprojektet. Dessa har behandlats i ett annat sammanhang.³⁵

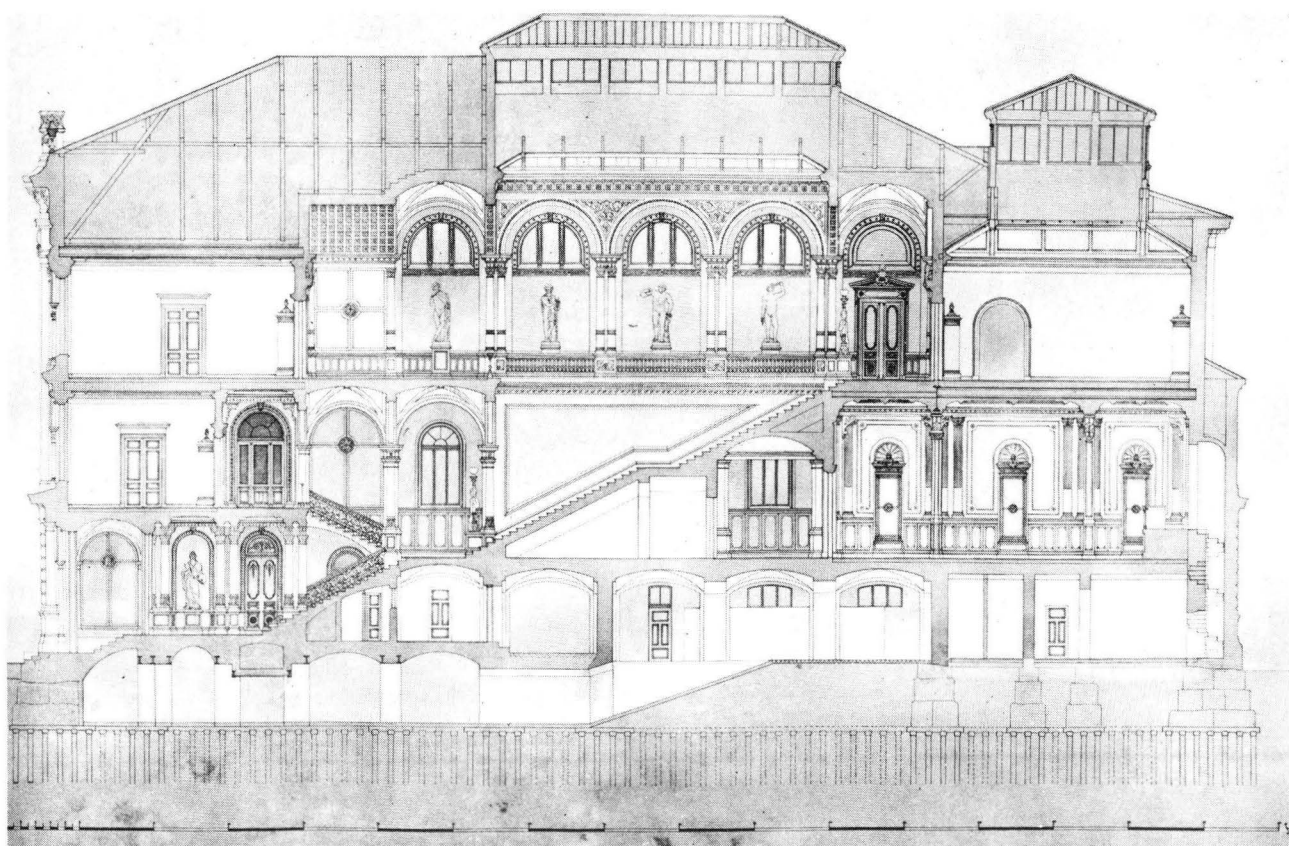

Bild 64 e. Projekt till Ateneum i juli 1884. Tvärsektion. RA, BSRA.

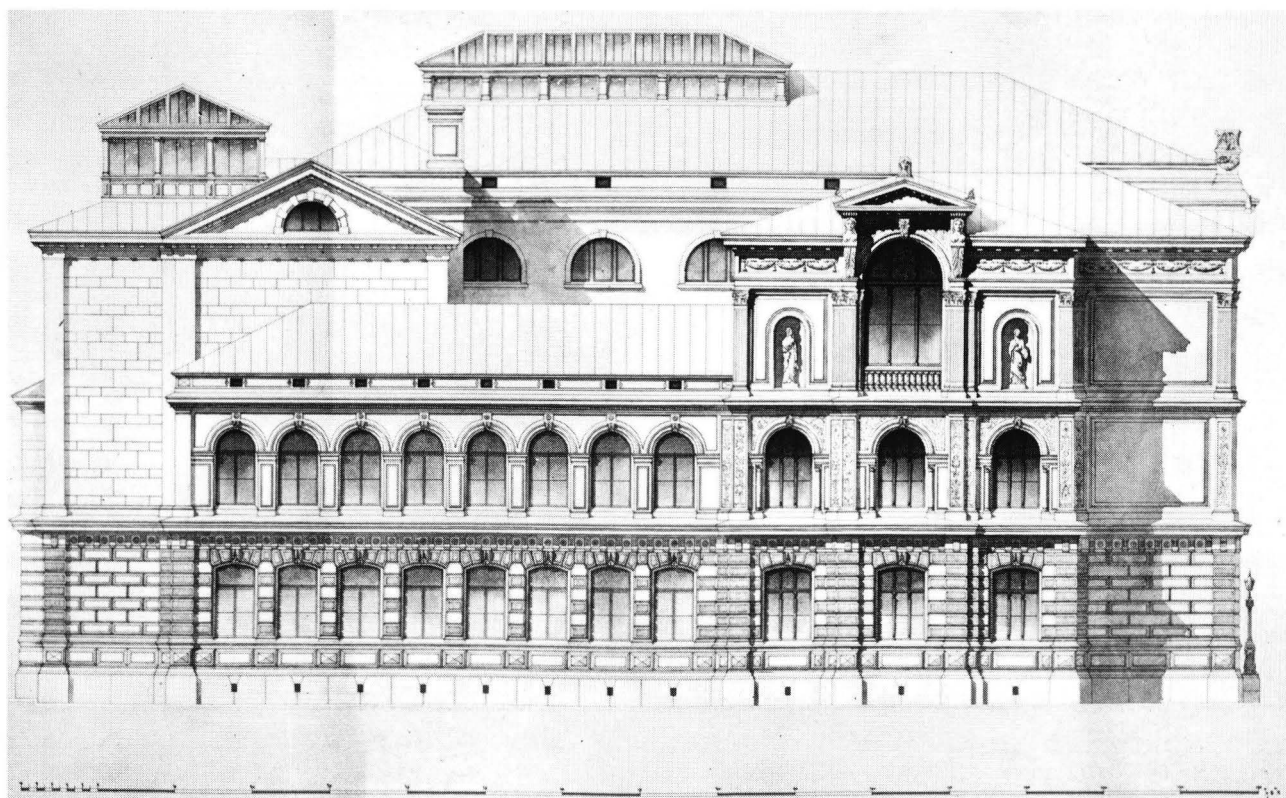

Bild 64 f. Projekt till Ateneum i juli 1884. Fasad mot Mikaelsgatan. RA, BSRA.

Skolsalar och målarateljéer upptar största delen av ytan i andra våningen (bild 64 c). Mitt i husets bakre del ligger den tidigare nämnda stora föreläsningssalen med sina svängda bänkrader. Tredje våningen, med undantag för ett par ateljéer och några rum utan specificerat ändamål, är reserverad för föreningarnas samlingar. Konstföreningens galleri är placerad i sydflygeln, där den får sideljus från norr och överljus från takfönstren. De konstindustriella samlingarna är tänkta att inrymmas i nordflygeln med fönster mot Järnvägstorget.

I ett tidigare skede angavs längden av husets huvudfasad som 220 fot³⁶ – eventuellt var det fråga om avståndet mellan de sneddade hörnen. I huvudritningarna från 1884 är fasadlängden 260 fot.

Husets mittparti är särskilt ståtligt utformat. Från vestibulen mitt i torgflygelns bottenvåning leder en paradtrappa genom hela tvärlängan upp till ett skulpturgalleri i tredje våningen (bilder 64 d, e). Från detta galleri öppnar sig ingångarna till museerna. Från trappans första avsats leder två kryssvälvd korridorer till föreläsningssalen (bild 64 c). I byggnadsprogrammet hade bestämts att även konstskolornas utrymmen skulle kunna användas som tillfälliga utställningssalar.³⁷ För att få en smidig förbindelse från trapphallen till skolflyglarna har Höjer från paradtrappans första avsats ordnat två sidotrappor upp till korridorsystemet i andra våningen.

Huvudfasaden, för vilken det andra projektet för Uleåborgs societetshus tycks ha utgjort ett slags

preliminär övning, är utarbetad med tanke på de olika funktionernas likvärdiga ställning i byggnaden. Mittrisaliten är ett uttryck för museerna, sidosaliteterna för föreningarnas skolor, vilkas ställning Höjer ville framhäva.³⁸ Eftersom det bakom mittrisaliten inte finns utrymmen, som krävde att speciellt uttryckas i exteriören – i andra våningen ligger maskinist- och byggmästareskolans ritsal och i tredje våningen en av konstindustrimuseets salar – kunde mittpartiet inte alltför mycket betonas.

Fasaden är tydligen tänkt i puts. Såsom senare framgår, fanns planer på att utföra ornamenten i terrakotta, och kanske hade denna tanke framkastats redan i detta skede. I tredje våningens arkadsvicklar är inskriptioner inpassade. Dessa är sannolikt tänkta att syfta på konstnärssporträtten placerade på motsvarande ställen i andra våningen. I östra delens inskriptionstavlor har textats: DONA, AMMAI, ROMAN, PAUTRE, ABBONI, DORNB. De två sistnämnda bereder tolkningssvårigheter, men de andra betecknar säkert Donatello, Ammanati, Romano och Lepautre. Namnen har kanske plockats ihop endast som exempel. I detta skede har säkert inte funnits ett färdigt bildprogram, men konstnärsmamnen visar att ett sådant fanns med i planerna. I ritningarna har skisserats allegoriska skulpturer med placering i sidofasadernas nischer (bild 64 f). De ger liksom huvudfasadens konstnärsmamn en antydning om vad man tänkt sig.

Tyvärr befanns 1884 års projekt för dyrt att för-

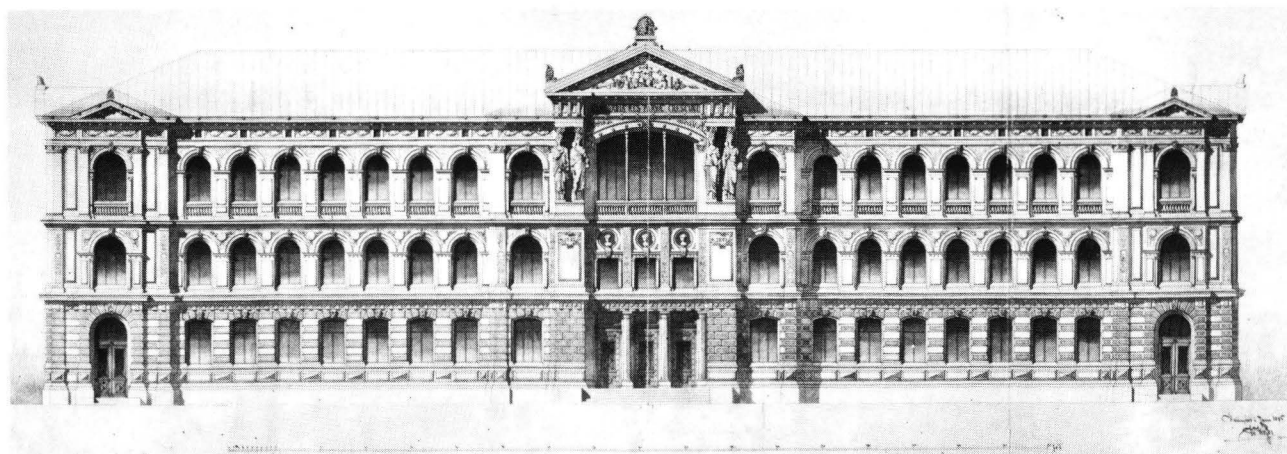

Bild 65 a. Projekt till Ateneum i juni 1885. Fasad mot Järnvägstorget. RA, BSRA.

verkliga, och senaten krävde en minskning av byggnadsprogrammet. Den utnämnda byggnadskommittén, utökad med C. G. Estlander, inkallades till ett möte hos Mechelin.³⁹ Ritningarna till det reducerade programmet blev färdiga i oktober. De betraktades till en början som ett alternativ, antagligen medan man ännu hoppades kunna utverka anslag för det ursprungliga projektet. När det nya förslaget i slutet av månaden föredrogs i senaten, talas inte längre om alternativa projekt.⁴⁰ Kostnaderna för bygget var nu beräknade till 887 000 mk. Finansieringen skulle ske genom stenhusbyggnadsfonden för Helsingfors och med statliga överskottsmedel. En mindre summa utgjordes av ett arv, som tillfallit staten.

De skisser som i oktober 1884 godkändes i senaten finns inte längre i behåll, men Helsingfors Dagblad publicerade en beskrivning, av vilken framgår att trappan inte längre löpte rakt upp utan uppdelats.

Anordningen med de kringbyggda gårdarna hade slopats, och rummen placerats längs mittkorridorer. Föreläsningssalen hade gjorts mindre. Sakkunniga granskare, däribland några konstnärer, hade gett sina utlåtanden om projektet, som tydligen i princip var sådant som anges i huvudritningarna från år 1885.⁴¹

Detta var alltså förslaget som föredrogs för kejsaren. På basis av det gjordes de slutliga huvudritningarna, som är signerade i juni 1885.⁴² I det nya projektet (bild 65 a-d) var fasaden ungefär 10 fot längre än i det tidigare. Tvärlängan gjordes lika lång och trappan lika bred som tidigare, men föreläsningssalens bredd minskades. Sidoflyglarna blev kortare, och huvudflygeln breddades, så att gångarna förvandlades till mittkorridorer (bild 65 b). Viktigt för husets utseende blev att mittrisaliten breddades med omkring 20 fot. Fasadens mittparti fick nu den tyngd, som Mechelin önskat.

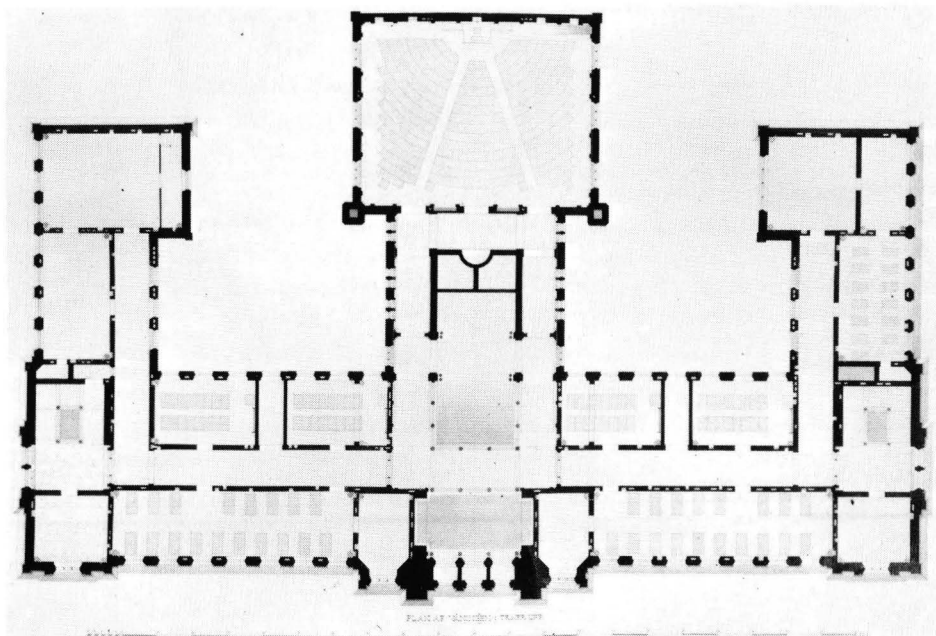
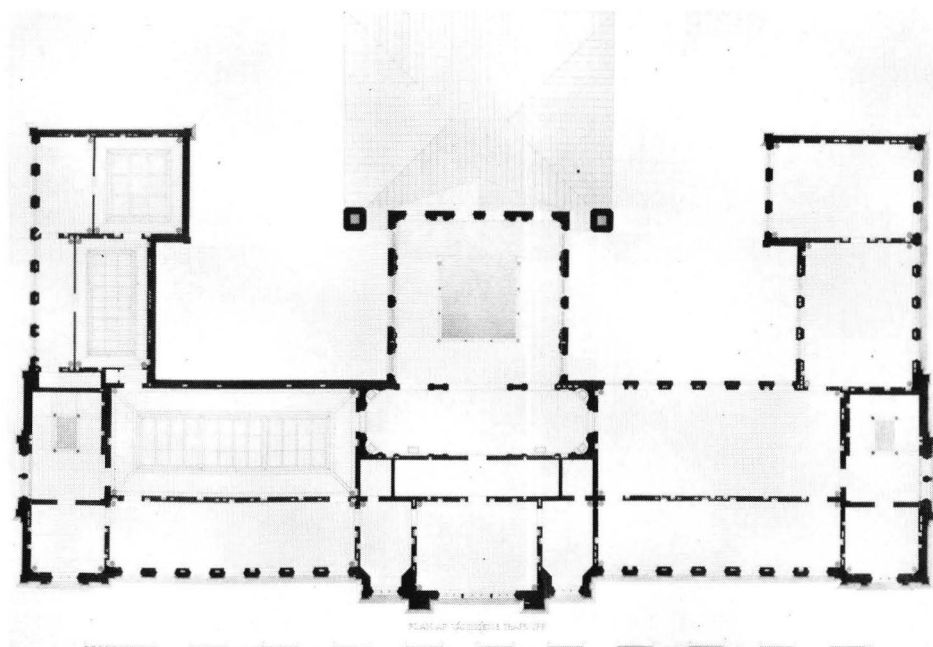

Bild 65 b. Projekt till Ateneum i juni 1885. Planritning till andra våningen. RA, BSRA. Reprofoto Johnny Korkman.

Bild 65 c. Projekt till Ateneum i juni 1885. Planritning till tredje våningen. RA, BSRA. Reprofoto Johnny Korkman.

Konstföreningen förlorade ateljéyta i det nya projektet. I stället för flera målarateljéer fick den nu endast en, men dess stora fönster placerades i mitt-risaliten och framhövdes med flankerande allegoriska statyer.

En skiss i byggnadsstyrelsens ritningsarkiv anger hur husets utrymmen var fördelade mellan föreningsarna. Museerna ligger liksom tidigare i tredje vå-

ningen, där de skiljs åt av den stora målarateljén (bild 65 c). Sidoflyglarna har höjts med en våning. Västflygelns rum i denna nya del disponeras av industriskolan, den tidigare maskinist- och byggmästareskolan. Industriskolan har också fått utrymmen i andra våningen i huvudflygelns västra del. Konstföreningens skola har flyttats till västra flygeln. Hela andra våningen i husets östra del upp-

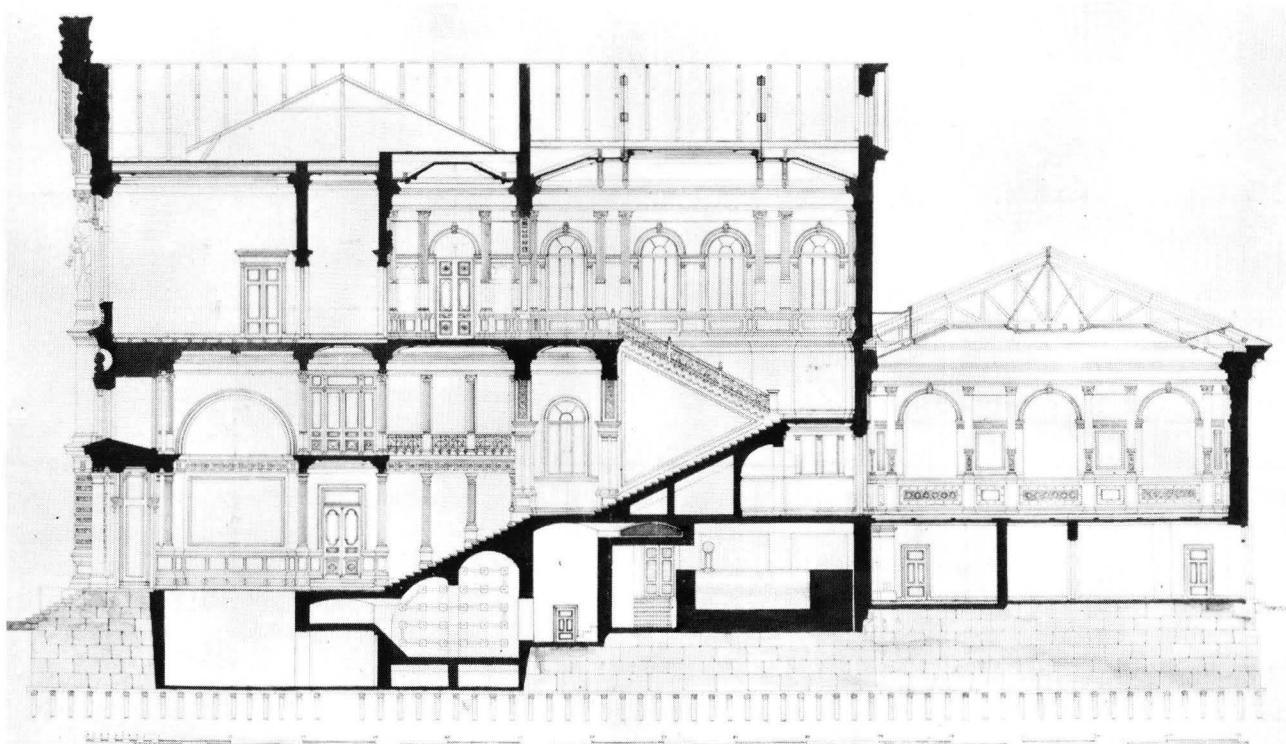

Bild 65 d. Projekt till Ateneum i juni 1885. Tvärsektion. Odaterad kopia. Övre måttskalan i fot, nedre måttskalan i meter. RA, BSRA. Reprofoto Johnny Korkman.

Bild 66. Huvudtrappan i Ateneum sedd mot vestibulen. Det öppna galleriet ovanför vestibulen syns i fonden. Foto Johnny Korkman 1982. Byggnadsstyrelsen.

tas av konstflitföreningens skola, som har sina rit-salar på torgsidan. I östra flygeln ligger två verk-städer för dekorationsmålning.

I ritningarna från 1885 har den centrala trapp-hallen ändrats. Vestibulen höjer sig genom två våningar, vilka inte längre är lika höga såsom var fallet i det tidigare förslaget (bild 65 d). Huvud-trappan börjar längre in i byggnaden än tidigare för att den inte skall utgöra ett hinder för förbindelsen mellan östra och västra delarna av husets huvud-flygel. Denna ändring har emellertid den påföljden att trappan blivit avsevärt brantare, trots att den inte längre dras rakt upp till tredje våningen utan avbryts av en avsats mellan andra och tredje våningen. När trappan från denna avsats fortsätter i två armar upp till museivåningen, upptar trappstegen tvärflygelns hela bredd, och det tidigare skulptur-galleriet har reducerats till en dåligt belyst passage framför målarateljéns vestibul (bild 65 c). I andra våningen utgörs förbindelsen mellan huvudflygelns östra och västra delar av ett öppet galleri ovanför vestibulen (bild 66).

Under byggnadsarbetets gång gjordes ytterligare

några mindre ändringar. Bland annat ersattes målar-ateljéns fondvägg av en öppen arkad (bild 67).

Byggnadsarbetet

Det väldokumenterade Ateneumbygget ger en god uppfattning om den ledande arkitektens uppgifter vid ett stort bygge under senare delen av förra år-hundradet. Den tidigare byggnadskommittén er-sattes på våren 1885 av en verkställande byggnads-kommitté med Georg Strömberg som ordförande och Theodor Decker och Höijer som medlemmar. Som sekreterare fungerade en av järnvägsstyrelsens tjänstemän, C. Federley.⁴³

Grundgrävningen, som utfördes på entreprenad av Hiort af Ornäs, inleddes i mitten av februari 1885. I slutet av juni kunde man konstatera, att endast en femtedel av pålningen blivit utförd. Man beräknade att grundläggningen i sin helhet kunde bli färdig först i mitten av mars följande år, trots att pålningen åtminstone delvis skedde med hjälp av fyra ång-drivna kranar.⁴⁴ Samtidigt som man höll på med

Bild 67. Fondväggen i Finska Konstföreningens f.d. målarsateljé i Ateneum. Foto Johnny Korkman 1984. Byggnadsstyrelsen.

grundningsarbetet, hade staden börjat stensläggnings- av Järnvägstorget.⁴⁵

Anvisningarna i Höijers arbetsbeskrivning och materialförslag är minutiösa och sträcker sig till detaljer som användningen av järnbrända, högröda, ljusrödbända tegel för olika sorters murar, proportionen av kalk och sand i bruket, inmurningen och behandlingen av bjälkändar för undvikande av röta, innertakens pärtning eller rörbeslagning, trästommar för listunderlag osv. Entreprenadkontraktet slöts på basis av arbetsbeskrivningen och materialförslaget. Arbetets kvalitet specificerades mycket noggrant för att byggherrens krav skulle få juridisk validitet. Höijer ansåg att byggnadsarbetet så långt som möjligt skulle ges åt en enda entreprenör. Murnings- och timmermansarbetet utfördes också av Hiort af Ornäs.⁴⁶ Plåttakets läggande, snickeriarbetena och de tekniska installationerna gavs i entreprenad åt olika leverantörer och tillverkare allteftersom arbetet fortskred.

Murningen började i mitten av maj 1886. Redan den 10 september var alla takstolar uppsatta och även största delen av takplåten lagd, så att man kunde planera för »kroppsåskalaset». Enligt kontraktet skulle Hiort af Ornäs fortsätta med de inre murnings- och timmermansarbetena, så fort byggnaden kommit under tak. Dessa skulle vara av-

slutade senast till utgången av januari 1887. I slutet av augusti skulle även fasaderna vara färdiga.⁴⁷ Det inre putsningsarbetet – så långt det kunde utföras innan trapporna blev färdiga – hade gjorts till årsslutet 1886. Då var sidotrapporna i det närmaste fullbordade, medan man ännu i februari arbetade på huvudtrappan. Även de stora takfönstren var installerade, och med Huber hade gjorts kontrakt om vatten- och avloppsledningars insättande.⁴⁸

Det kom an på den ledande arkitekten att koordinera de olika byggnadsskedena, kontrollera kostnadsförslagets tillförlitlighet och inspektera arbetets och materialens duglighet. Om han var missnöjd med utförandet meddelade han byggnadskommittén, och med dess bemyndigande skred han sedan till åtgärder för att avhjälpa bristerna. Som ett exempel kan nämnas den för grova kalken, som levererats av Helsingfors Kalkugn. Höijer skickade ett prov till Agrikultur- och handelskemiska laboratoriet, som bekräftade varans undermålighet. Leverantören försäkrade att noggrannare kontroll i fortsättningen skulle utövas över kalkens kvalitet och utlovade rabatt för den tidigare leveransen.⁴⁹

Som arbetsledare på bygget hade Höijer en byggmästare och två kvartermän. Dessa var avlönade av byggnadskommittén och inte av entre-

Bild 68. Salen för elementärteckning i Ateneum. Foto Johnny Korkman 1984. Byggnadsstyrelsen.

prenören. Den ena av kvartersmännen var Johan Johansson (Bäcksbacka), som avlagt kursen i maskinist- och byggmästareskolan. Han blev senare byggnadsentreprenör och utförde även andra arbeten som Höijer projekterade.⁵⁰

I en rapport till finansexpeditionen i januari 1888 redogjorde byggnadskommittén för stegringen i kostnaderna, som överstigit även en i mars 1887 uppgjord reviderad beräkning. Det var särskilt byggnadsjärnet som höjt kostnaderna. Först beräkningarna gjorda under arbetets lopp hade definitivt påvisat vilka ställen som måste förstärkas med järnkonstruktioner, och dessa var fler än vad som ursprungligen planerats. Gjutjärnskolonnerna hade blivit dyrare än man tänkt sig. För takkonstruktionerna i salarna med överljus hade man nödgats göra beställningar i utlandet, eftersom de inte kunde tillverkas i Finland. För tull och frakt hade åtgått flera tusen mark. Värme- och ventilationsanordningarna hade blivit dyrare än beräknat. Källarens asfalterade golv hade flera gånger under arbetets gång börjat läcka, och enbart för dess reparationer hade betalats 6000 mk. Även andra omständigheter gjorde att bygget ställt sig åtskilligt dyrare än vad det ursprungliga kostnadsförslaget visat.⁵¹

Byggnadsjärnet hade också vållat andra svårigheter. Ännu på 1880-talet användes inte järnkonstruktioner i större utsträckning i husbyggen i Finland. För det mesta kom järnet till användning i de balkar som bar upp källarvalven. Gjutjärnskolonnerna hade börjat göra sitt intåg i affärslokaler och i de stora offentliga byggnaderna. I Ateneum utgör järnkonstruktionerna en väsentlig del av

arkitekturen. Främst kom järnet till användning i trapphallarna, salen för elementärteckning i huvudflygelns bottenvåning på östra sidan (bild 68), i konstmuseets takfönster samt i föreläsningssalens tak.

Konstruktionen av föreläsningssalens tak hade utarbetats av ingenjör John Granstedt. Salen täcktes av ett valmtak, vars takstolar både bar upp vattentaket och bildade ett hängverk för det brutna inner-taket. Av kostnadsskäl hade man under arbetets utförande bytt ut järnsparrarna till träsparrar. Konstruktionen hade beställts från Harkort i Duisburg, som också levererat takkonstruktionerna till Gustaf Nyströms saluhallsbyggnad i Helsingfors. Smidesjärnsbalkar för Ateneumbygget beställdes i England.⁵²

När byggnadens 76 gjutjärnskolonner som skulle tillverkas enligt tio olika ritningar skulle beställas, gjorde byggnadskommittén förfrågningar som visar att den inte litade på att vilket gjuteri som helst kunde utföra arbetet. Till slut valdes det anbud som getts av Högfors bruk. Detta bruk var specialiserat på byggnadsgjute såsom trappor, kolonner, stallinredningar, lyktstolpar o.dyl.⁵³ Den första leveransen hade kommit in före slutet av juli 1886, och Höijer hade genast meddelat byggnadskommittén att kolonnerna, särskilt en del av kapitälerna, var vårdslöst gjutna. Vid en avsyning av godset i närvaro av Högfors disponent befanns »att arbetet icke kunde försvaras uti en byggnad, som skall inrymma produkterna av skön konst och konstflit». Höijer framhöll också att godsets vikt översteg med nästan 35 % de beräkningar, som han gjort och som även kontrollerats »av andra». Detta var ingen obetydlig

detalj, eftersom priset bestämdes efter järnets vikt.⁵⁴

Ett ytterligare problem var att Högfors inte måktat hålla de överenskomna leveranstiderna. Kontraktet med Hiort af Ornäs förutsatte att kolonnerna anlände i tid. En anmärkning som Höijer gjorde ger en föreställning om hur effektivt Hiort af Ornäs organiserat byggnadsarbetet. Han konstaterar att det dagligen murades 40 000–50 000 tegel eller en våning i månaden, och sålunda utgjorde en 14 dagars försening i byggnadsdelarnas leverans en allvarlig störning i arbetets framskridande. Entreprenören begärde vid slutlikviden ersättning för den tid, som arbetet legat nere i väntan på kolonnerna. Dröjsmålet tvingade till att använda gjutgodset i det skick som det levererades och med kallarbete eller spackel och målning försöka förbättra dess utseende. Byggnadskommitténs krav på ersättning för brukets försummelser fördes till en kompromissdomstol.⁵⁵

Konstföreningen framställde ett önskemål om att museisalarnas planerade värmeledningssystem skulle ändras. Föreningens konservator, målaren Th. Waenerberg, hade företagit en studieresa till Tyskland och han rekommenderade de anordningar som installerats i konstmuseet i Kassel. Dessa, som nu infördes också i Ateneums konstmuseum, bestod av murade och med gjutjärnsgaller täckta kanaler i salsgolvets trossbotten.⁵⁶ Även när det skulle avgöras om byggnaden skulle belysas med gas eller elektricitet, kallade byggnadskommittén in en skara sakkunniga till överläggning. Dessa förordade enhälligt elljus.⁵⁷

Höijer ombesörjde utförandet och installationen av alla detaljer i husets fasta inredning. Den blev dock inte en originalskapelse i den bemärkelsen att allt skulle ha ritats av honom själv. Huvudtrappans balustrad av smidesjärn utfördes av firman Karl Winkler i Petersburg och tydligen efter dess egna ritningar. Järnstaketet runt tomten köptes från G. E. Berggrens mekaniska verkstad. Modellen hade företaget själv utvecklat. Armaturen kom från Wadéns firma, som också installerade belysningen, och handtag för dörrar köptes från ett järnverk i Tyskland. Snickeriarbetet gjordes, enligt Höijers ritningar, av Richard Heimberger.⁵⁸

Till arkitektens uppgifter hörde också att bestämma färgschemat för byggnadens innandöme. Ett beslut om att den inre målningen skulle hållas helt enkel – alltså utan bildprogram för figurmålning – hindrade inte att trapphallens tak blev »i hög grad hedrande för arkitektens fina färg- och formsinne».⁵⁹ Målningssentreprenaden utfördes av K. K. Hellsten. I entreprenadanbudet angavs olika alternativ. Det talas om målning i limfärg med taklisterna, fönstren och dörrarna utförda »i toner». För trapphallen, vestibulen och föreläsningssalen

hade också beräknats priser på »rika orneringar och färgtoner samt brons och metallguld». Priset för »ornamenter och konstverk med brons och äkta guld» var närapå det dubbla. Kolonner och balustrader tänktes marmorerade och bronserade.⁶⁰ Vad gäller föreläsningssalens färger har framgått att väggpilastrarna målades med en mörkröd färg. En förfrågning gjordes nämligen om färgens arsenikhalt, som man misstänkte vara hälsovadlig.⁶¹

Fasaden

C. E. Sjöstrand utförde karyatiderna, som föreställer måleriet, skulpturen, arkitekturen och de grafiska konsterna, gavelreliefen med »Finland utdelande segerkransar åt konsterna»⁶² samt mittpartiets tre byster, som föreställer Fidias, Rafael och Bramante, dvs. skulptören, målaren och arkitekten. Reliefmedaljongerna av 16 konstnärer och arkitekter är arbeten av Ville Vallgren. En analys av Ateneumbyggnadens bildprogram faller till största delen utanför ramen för denna undersökning. Både Reitala och Tolvanen tillmäter Estlander den centrala rollen i dess tillblivelse.⁶³ Här skall endast göras ett försök att utreda vilken Höijers andel i arbetet för Ateneums huvudfasad kan ha varit.

Vems var idén om skulpturutsmyckningen? På sin utrikesresa hade Mechelin säkert med särskilt intresse beskådat byggnader för konstmuseer och konstskolor och deras ofta rika bildprogram. I det tidigare omtalade brevet till Estlander skriver han:

»Konstintressen höra, som Du vet, icke till min ressort. Men jag har dock under resans otium och särskilt under tvenne dagars vandringar här i München egnat mycken eftertanke åt vad vi där hemma kunde från statens sida göra för konstens fromma. De planer jag därvid utkastat ber jag att vid hemkomsten få underställa ditt bedömande innan jag bringar dem officiellt till tals.»

En av dessa planer kan ha varit att bereda arbets-tillfällen för finländska skulptörer vilka som känt hade större svårigheter att livnära sig på sin konst än målarna. Höijer var dock den som gjorde ritningarna. Vid mittrisalitens utformande kan han också ha haft en baktanke, för enligt vad han själv säger, ombesörjde han så fort förslaget godkännts i senaten att hans »gamle vän» Sjöstrand fick beställningen för mittrisalitens skulptur.⁶⁴ Att så även skedde bevisas av att Sjöstrands ritningar till karyatiderna är daterade redan i november 1884. Följande april började byggnadskommittén köpslå med skulptören om kontraktet, som skrevs och undertecknades först ett år senare.⁶⁵

Det är tämligen säkert att det närmast var Mechelin, Estlander och Höijer som svarade för fasadens utformning. I detta sammanhang kunde arkitekten påverka slutresultatet främst genom sin konstnärliga

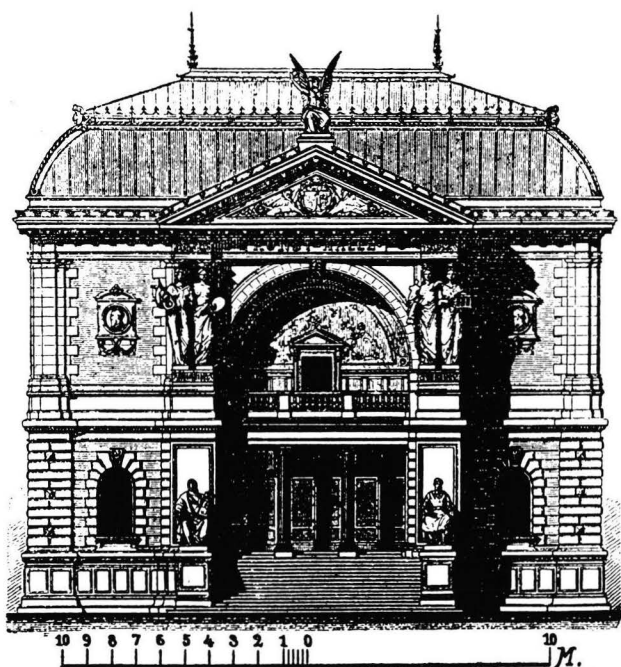

Bild 69. Fasaden till Kunsthalle i Düsseldorf enligt Klasen X, bild 968. Måttskalan i meter. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

fantasi och fyndighet. Estlander hade definitiva åsikter i konstfrågor, också när de berörde arkitektur. Mechelin, som utan att vara konstkännare, yttrade sig också på ett resolut sätt åtminstone om Ateneumfasaden.

Vem det var, som hittade på att tillämpa mittrisaliten från konstmuseet i Düsseldorf på Ateneum (bild 69, 70) får man troligen aldrig veta. Motivet måste dock ha varit bekant i konstkretsar, eftersom det i sista hand går tillbaka på paviljongerna i Louvren. Konstmuseet i Düsseldorf blev färdigt år 1881 och en beskrivning publicerades i *Deutsche Bauzeitung*.⁶⁶ I dess fasad hade karyatiderna också funktionen av att representera konsterna, vilka vanligtvis framställdes som fritt stående skulpturer. Den förvandling, som museiingången i Ateneum genomgått efter juli 1884, tycks också ha påverkats av Düsseldorfsmuseets arkitektur. Det naturliga är att anse dylika idéer som arkitektens egna, men också Estlander kan ha föreslagit en tillämpning av motivet

Bild 70. Ateneum. Huvudfasadens mittrisalit med museiingången och målarateljéns fönster. Foto Johnny Korkman 1982. Byggnadsstyrelsen.

från Düsseldorf. Det var ju en stad där en hel generation finska målare fått sin utbildning.

De tre porträttbysterna i sina nischer företrädde ett vanligt fasadmotiv, som hade tillämpats i t.ex. konstpalatset i Bryssel, teaterbyggnaden i Angers eller det polytekniska institutet i München⁶⁷. Det var antagligen arkitekten som infört motivet i Ateneumfasaden. Bysterna tjänade även till att utöka Sjöstrands uppdrag.

Ahrenberg skildrar beställningen av porträttrelieferna från Vallgren. Enligt honom hade deras program sammanställts av en arbetsgrupp med Estlander, Decker, Höijer och han själv som medlemmar. Detta kan överensstämma med verkligheten fast redogörelsen i övrigt knappast är helt sanningsenlig. Han säger om Höijer att denne inte visade något större intresse för uppdraget i sin helhet, men höll styvt på att Ekman och Scholander skulle få plats i detta pantheon.⁶⁸

Vallgren tillverkade relieferna, som gjordes av bränd lera, i Paris. Tilldragelserna kring gjutningen av Sjöstrands cementstatyer i München och deras hemskickande har skildrats av Wasastjerna.⁶⁸

När Ateneumbygget kommit till vattentak, uppstod problem med fasaddekoren. Dessa var både av ekonomisk och estetisk art. Mechelin meddelade byggnadskommittén att ornamenten i svicklarna i andra och tredje våningen var onödiga. Man borde nämligen spara, då murningsarbetet föregående sommar blivit dyrare än beräknat. Finanschefen sade sig ha en hög tanke om Höijers konstnärliga insikter och smak. Han sade sig också veta att han själv inte var den ende, som tyckte att en monumentalbyggnad inte blev skönare genom ornamental »belastning» eller en polykromi, som kunde störa de arkitektoniska linjernas uttryck. Skulptur kunde användas i fasaderna, men måleriet skulle begränsas till husets innandöme. I fasaden var färgen tillåten endast för att ge putsytan intrycket av »ett ädlare byggnadsmaterial såsom sandsten, granit eller marmor». Med detta anförande ville Mechelin inte åt porträttrelieferna. De var, sade han, symboler för husets »bestämmelse» och kunde därför inte anses vara enbart dekorationer. Det som tycks ha uppskrämt senatoren, var att han hade hört rykten om att man tänkte utföra ornamenten i »majolika».⁷⁰

Denna lektion i arkitecturestetik väckte bestörtning hos byggnadskommittén. Höijer bemötte själv Mechelins kritik med ett skriftligt svar. I sitt framförande säger han att de tilltänkta dekorationerna hade helt och hållet betingats av husets arkitektur. Därför kunde man inte godtyckligt lämna bort detaljer utan att störa dess helhetsverkan. Dekorationerna medverkade till att skapa bygg-

nadens karaktär i lika hög grad som kolonnsystemet med sina listverk. Höijer konstaterar att om svicklarna lämnades utan ornament skulle de bli tunga och störande för hans »arkitekturkänsla». Han föreslår att man möjligen kunde lämna bort dekoren i sidofasaderna, men det var omöjligt att lämna svicklarna i huvudfasadens tredje våning tomma, för då kunde arkitekten med skäl anklagas för en »arkitektonisk fåt». Medaljongerna påstår han utgöra element i ett dekorationsschema. Mittrisalitens rika skulpturutsmyckning krävde en motsvarande ornamental utfyllning av väggytan för en »harmonisk totalverkan».

Höijer fortsätter att det inte behövde befaras att fasaden skulle bli brokig. Ornamenten skulle målas i högst två färgtoner, som skulle rätta sig efter fasadens grundton och alls inte »pråligt eller skrikande framstå». Två färgtoner behövdes för att dekoren från marken skulle ses i sina detaljer. Vad materialet beträffade, var »bränt lergods behandlat som majolika» hållbarare än något annat material. Till slut anholder han att Estlander, Ahrenberg och Albert Edelfelt skulle tillkallas för att avge sin åsikt om Ateneums fasaddekorationer. Byggnadskommittén beslöt att ett expertutlåtande skulle införskaffas så fort Höijer gjort ett kostnadsförslag över sina dekorationer och man fått anbudet på deras utförande.⁷¹

Redan tidigare hade Helsingfors Dagblad meddelat att majolikaornament skulle uppsättas på Ateneumfasaden och att de skulle tillverkas av Arabia.⁷² I London i South Kensington-museets nya byggnad och i Wien i museet för konst och industri hade konstindustriella tekniker för byggnadernas fasaddekor tillämpats programmatiskt. Det experimenterades med förfaringssätt och material, som man hoppades kunna utnyttja industriellt. Samtidigt var majolika-, sgraffito-, terrakotta- o.a. ornament uttryck för de konstindustriella museernas ändamål och funktion. Hos oss tycks man ha tänkt utnyttja Ateneumbyggnaden i liknande syfte. Från början var tanken sannolikt Estlanders. Höijer tycks inte ha vetat om den, för han beställde porträttrelieferna från Vallgren i gips, men skulptören visste från något annat håll att de skulle utföras i lera eller »majolika».⁷³

Entreprenadanbuden för fasaddekoren avsåg dock gips som material. Experterna, som skulle ge sitt utlåtande om ornamenten var Estlander, Ahrenberg och Gustaf Nyström. Den sistnämnde kom i stället för Edelfelt som var bortrest. De kom fram till att dekoren skulle utföras i gips och inte »på ursprungligen avsett sätt».⁷⁴

En del av ornamenten blev de tvungna att lämna bort. Det visade sig att svickeldekoren i tredje våningen kostade så pass litet, att man lika gärna

kunde låta utföra den. Huvudfasaden borde i varje fall utföras enligt ritningarna, ansåg experterna. Stilen krävde att andra våningens spegelpilastrar dekorerades. Hade man valt »denna renässansstil», måste den också genomföras. Eftersom byggnaden var ämnad för de »sköna konsterna», kunde den inte anses överlastad med ornament. Slutresultatet blev i stället att en del av sidofasadernas dekor lämnades bort.

För färgsättningen lydde förslaget att hålla den i en grundton. Ornamenten kunde målas i nyanser av samma grundton. Byggnadskommittén gjorde sina beslut enligt expertutlåtandet. Entreprenaden för byggnadens yttre och inre gipsdekor gavs åt Magnus v. Wright och C. R. Rosenberg.⁷⁵

Ateneumbyggnaden ommålades vid sekelskiftet i en ny färgsättning. Det är därför inte lätt att bestämma den ursprungliga färgsammansättningen. Enligt en förberedande undersökning⁷⁶ tycks den nämnda grundtonen ha varit en brunaktig sandstensimitation. Bottenvåningens rustik har varit grå och skiftat i grönt. Gipsornamenten har varit grå. Enligt entreprenadanbuden för målningen skulle de efter oljedränkning målas med blyvitt »i toner».⁷⁷ Kolonnerna i fönstersmygen har möjligen varit rödbruna, och då säkert för att gå ihop med huvudentrés slipade kolonner och pilastrar av Hangögranit. Också bakgrundsfärgen i frisen är rödbrun, troligen för att motsvara färgen i mittsalitens inskriptionsfält, som enligt materialbeskrivningen är av ölandssten eller granit.⁷⁸

Ateneumbyggnaden som uttryck för sitt ändamål

Vid bedömningen av Ateneumbyggnadens arkitektur är ritningarna från 1884 intressantare än det starkt reducerade projekt, som slutligen blev förverkligat. Förutom fasadens mittparti introducerades ju inga nya idéer i den senare versionen. Det gäller därför främst att analysera formspråket i de tidigare ritningarna.

Museet, särskilt konstmuseet, dominerar arkitekturen i Ateneum, inte minst genom den monumentala trapphallen. Den tjänade inte endast trafiken upp till museisalarna, den var en del av utställningslokalen. Jag har tidigare visat att trapphallen med sitt skulpturgalleri redan fanns i Höijers kommittéprojekt och att den närmast inspirerats av motsvarande anordning i Nationalmuseum i Stockholm.⁷⁹ Vad trapphallen angår följer projektet från år 1884 kommittéprojektet. Den raka trappan med en avsats och skulpturnischerna i tredje våningen är ordnade på samma sätt som i Stülers Nationalmuseum.⁸⁰ I Ateneum av år 1884 sker belysningen av skulpturerna från nischernas övre del med s.k. termfönster, och den skiljer sig därmed

från fönsteranordningen i Nationalmuseums skulpturnischer.

Museiutrymmenas utplacering i konstmuseet följer ett schema, som utvecklats i flera museibyggnader under århundradets lopp: stora, avlånga överljussalar ligger intill kabinett där sidoljuset kommer från norr. Kabinetten är i detta fall snarare gallerier med sidoljus. Salarna i konstindustrimuseet företräder knappast någon viss typ. De var belysta även från söder trots att det även i konstindustriella samlingar vanligen finns gott om ömtåliga utställningsföremål. Vid utvecklingen av utställningsarkitekturen under 1800-talet hade särskild vikt lagts på förvaring och utställning av bildkonstverk, så att en särskild rumstyp hunnit utvecklas. Konstindustrimuseerna var av senare datum än konstmuseerna. Ingen standardiserad byggnadstyp tycks ha funnits för deras ändamål. Å ena sidan kunde förebilden vara århundradets konstruktivistiska utställningsbyggnader, såsom i de s.k. Brompton Boilers i South Kensington.⁸¹ Å andra sidan lades stor vikt vid själva byggnadens utseende och renässanspalatset togs till förebild, såsom i Ferstels Österreichisches Museum. Ateneum ansluter sig till den senare traditionen.

I 1884 års projekt är konstmuseet även i den yttre arkitekturen markerad genom en behandling, som avviker från gatufasadernas nyrenässansarkader och rikliga ytdekor. Museiflygeln, som syns i ritningen för sidofasaden (bild 64 f), är mer klassicistisk till sin stil. Höijer försöker dock inte här återuppliva klassicismen. Möjligen är det meningen att skapa associationer till Klenzes Alte Pinakothek. Termfönstret kunde härröra från attikavåningen i pinakoteket, liksom dess pilastertema kanske går igen i Höijers tempelliknande glaspaviljonger ovanför museisalarnas takfönster.⁸² Huvudfasadens långa arkader kunde som motiv också vara hämtade från museibyggnaden i München, men detaljbehandlingen har mera påverkats av senare 1800-talsarkitektur. Redan Granholm hade använt spegelpilastrar i sitt konkurrerande kommittéprojekt.⁸³ Motivet är bekant också från Sjöströms arkitektur, t.ex. från Alexandersgymnasiet vid Västra Henriksgatan, som uppfördes några år tidigare än Ateneum. Det är också möjligt att arkitekturen i industripalatset, som byggdes för världsutställningen i Paris 1855, inverkat på fasadbehandlingen. Ateneums gavelfigur hör i varje fall till samma tradition som industripalatsets allegoriska staty av Frankrike.⁸⁴

Den monumentala trappan hörde till Ateneumplanen från dess första tider i början av 1870-talet, och föreläsningssalen var en av hörnstenarna i den idealbild av ett konstindustriellt institut, som Estlander hade skapat. Den behövdes för de allmän-

bildande populära föreläsningarna, som man tänkte att institutet skulle ordna för huvudstadens hantverkare och småföretagare.⁸⁵ Eftersom Ateneum också var en skolbyggnad passade föreläsningssalen utmärkt i sammanhanget. Som utrymme hörde denna nämligen hemma i en helt annan byggnadstyp än museet, nämligen i de vetenskapliga institutionsbyggnaderna. Det stora auditoriet i kemiska institutionen vid universitetet i Wien (bild 71), som ritats av Ferstel, kan jämföras med Ateneums föreläsningssal.

Ateneumbyggnadens stil presenterar inget särskilt problem. Tidigare har påvisats hur renässansstilen valdes avsiktligt och att man var medveten om de renlighetskrav som detta innebar. I den internationella tävlingen för Ateneumbyggnaden, som anordnades 1882, hade endast en »värdig stil» fordrats. Bedömningen av vilken stil som uppfyllde detta krav, överläts åt deltagarna.⁸⁶ Smakutvecklingen tycks dock ha lett mot en större fallenhet för nyrenässansen och överhuvudtaget för det klassicistiska. Sjöström hade vunnit ständerhustävlingen med ett förslag, som närmast anknöt till rundbågsstilen. För utarbetandet av det andra projektet bestämde ständerhusdelegationen att stilen skulle vara renässans.⁸⁷ Överhetliga bestämmelser om stilval för offentliga byggnader var inte sällsynta på 1800-talet, och enligt utländska förebilder tycks också hos oss en större stilmedvetenhet ha växt fram. Jämfört med många andra av Höijers byggnader är Ateneum en ganska konventionell skapelse, vilket även stilvalet befrämjade. Estlander hade ett stort inflytande på husets gestaltning. För honom var det säkert utomordentligt viktigt att man i Ateneums arkitektur kunde visa att den finländska smaken låg på samma nivå som smaken i konstens europeiska stormakter. »Scylla och Charybdis» hade tidigare anklagat Höijer för friheter i renässansstilens tillämpande. I Ateneum visade han i stort sett en konventionell uppfattning av renässansstilen som baserade sig på välkända byggnadsmonument från 1400- och 1500-talen.

Ombyggnader och utvidgningsprojekt

I allmänhet tycks man ha varit nöjd med byggnadens utseende. Även Uusi Suometars »Matti», som tidigare protesterat mot bygget, erkände att Ateneum bidrog mycket till huvudstadens försköning, tack vare »vår skickliga arkitekt Th. Höijer». Ateneum blev dock kritiserad för olika funktionella brister. Bland annat var man missnöjd med föreläsningssalen, som hade börjat användas som utställningslokal. I själva verket tycks salen sällan ha brukats för sitt ursprungliga ändamål.⁸⁸ Det

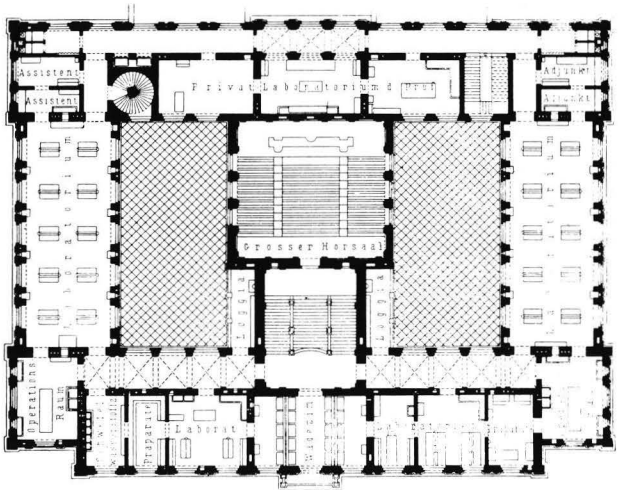

Bild 71. Planritning till kemiska institutet vid Wiens universitet av Heinrich von Ferstel 1869–1872 enligt Handbuch der Architektur IV.6.2., bild 194. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

första utvidgningsförslaget för Ateneum gjordes redan 1890, och det avsåg utrymmen för Helsingfors musikinstitut.⁸⁹ Förslaget fick inga följder. Påtryckningsgruppen, som för konstnärernas egna expositioner ville ändra föreläsningssalen till en utställningssal och anbringa ett takfönster i rummet (s. 49), återopade liknande anordningar i Göteborg och Stockholm,⁹⁰ dvs. Valands konstnärshus och Erik Lallerstedts ombyggnad av Konstakademins hus.⁹¹

Föreståndaren för länsbyggnadskontoret i Nylands län, Theodor Granstedt, och Höijer fick i uppdrag att utarbeta ett projekt för anordnande av överljus i föreläsningssalen, men det befanns bli för dyrt och ärendet fick förfalla.⁹² Efter en förnyad anhållan av samma konstnärsgrupp, som denna gång sekunderades av konstföreningen och konstflitföreningen, beviljades till slut medel och arbetet utfördes på sommaren 1894 enligt ritningar som konstnären Berndt Lindholm skaffat från Göteborg. Salen hade omdecorerats av Salomo Wuorio i en ny färgskala: dämpade nyanser av grått, blått och brunt med inslag av guld. I taklisten hade utförts allegoriska målningar över bildkonsterna, arkitekturen och konstindustrin.⁹³

Glädjen över den nya utställningssalen blev dock inte långvarig. Konstföreningen och konstflitföreningen hade funnit sina utrymmen otillräckliga. En anhållan till senaten om en utvidgning ledde till att man lät Höijer göra ritningarna till en ombyggnad.⁹⁴ En serie odaterade och osignerade ritningar visar en hög utställningssal ovanför den tidigare föreläsningssalen. Dess översta våning har genom passager satts i förbindelse med de förlängda sidoflyglarna.⁹⁵ Ritningarna visar alltså det tillstånd, som varat till 1985. Denna ombyggnad föran-

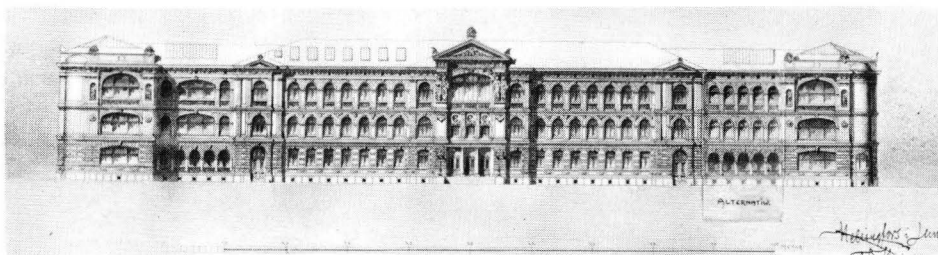

Bild 72. Höijers förslag till utvidgningen av Ateneum i juni 1908. Fasad mot Järnvägstorget. Måttskalan i meter. RA, BSRA. Reprofoto Johnny Korkman.

staltades inte genast utan först år 1900. Målarateljén flyttades från huvudflygelns mitt till östra flygel. Konstflitföreningen fick sex stora rum i västra flygel, och konstföreningen fick dess tidigare utrymmen i huvudflygelns östra del. Vestibulen och trapphallen målades om av Salomo Wuorio,⁹⁶ som var självskriven vid alla finare dekorationsuppdrag i huvudstaden och även utanför Helsingfors. I detta skede ommålades också enligt Höijers anvisningar Ateneums fasad i ljusgrått, och fälten kring Vallgrens porträttmedaljonger utfördes i guldmosaikimitation.⁹⁷

Ett ytterligare projekt till Ateneums utvidgning uppgjordes 1908. Det blev inte utfört, men det belyser till en del Höijers förhållande till den nya arkitekturen kring sekelskiftet liksom den allmänna inställningen till honom och hans huvudarbete.

Utrymmesbristen fortfor att besvära de två föreningarnas verksamhet i Ateneumbyggnaden. Antells samling hade tagit allt utrymme i konstföreningens galleri i anspråk. Den stora utställningssalen började användas för visningar av den permanenta samlingen. Konstflitföreningen hade också börjat anordna vårutställningar och behövde nya utrymmen för sitt museum. Centralskolans teckningssalar var överfulla och den hade hyrt utrymmen i privatus. Verkstäder fattades, bl.a. för guldsmede, konstsmide och typografi. Bokbindareskolan hade placerats i hyrda lokaler. Modellörer, ciselörer och träsnidare arbetade i för trånga utrymmen. Konstföreningens skola hade det inte bättre ställt.⁹⁸

Konstflitföreningen gjorde i juli 1907 ett officiellt förslag till byggnadens utvidgning och bifogade en skiss uppgjord av Armas Lindgren till sin anhängan – Lindgren var då centralskolans konstnärliga ledare. I senaten beslöts dock att Lindgren skulle samarbeta med byggnadens arkitekt i utvidgningsprojektet, för vilket Lindgrens förslag skulle läggas till grund.⁹⁹

Ungefär ett år senare hade arkitekterna fullbordat uppdraget. Båda har signerat planritningarna, men för fasaderna har de utarbetat från varandra avvikande förslag.¹⁰⁰ Byggnaden var ämnad att förlängas ända till Mikaelsgatan och Hagasundsgatan. I en två våningar hög flygel vid Hagasunds-

gatan skulle konstflitföreningens museum, Antellska samlingen, general Sederholms modellsamling, statens slöjdmuseum och kontor för statens slöjdinspektör inrymmas. I flygelns övre våning skulle inredas ateljéer och en utställningssal. Utvidgningen mot Mikaelsgatan avsåg olika skolutrymmen, bildhuggarverkstäder, ett bibliotek osv.

Höijer följer i sin fasadbehandling den ursprungliga arkitekturen (bild 72). Nya inslag är de breda öppningarna och de avrundade hörnen, som ser ut som hörntureller. Lindgren har också delvis utgått från Höijers äldre fasader, men de nya sidorisaliternas ateljéfönster har han behandlat som loggior med smala öppningar. Hans fasad avsåg också en beklädnad av natursten. Mittpartiet tänkte han också förhöjt.

Sigurd Frosterus bedömde Lindgrens förslag som bättre passande både till byggnadens ursprungliga arkitektur och till torgets nya byggnader. Muröppningarna i den finska teaterns nya byggnad var också, påpekar Frosterus, av vanliga stenkonstruktionsdimensioner. I Höijers fasadförslag däremot förekom »uppdrevet sidoljus», vilket inte gick ihop med utställningssalar eller konstpalats. Enligt Frosterus såg Höijers förslag ut som en skolbyggnad.¹⁰¹

Alla var emellertid inte av samma åsikt som Frosterus. I en insändare i Hufvudstadsbladet,¹⁰² som signerats »Arkitekter» uttalas en önskan om att Ateneums fasader inte skulle ändras enligt Lindgrens förslag,

»ty vart skulle det i sanning leda, ifall varje ny arkitektgeneration i konstnärlig självtillräcklighet skulle anse sig berättigad att efter eget form- och smakschema omforma sina föregångares arbeten, kanske redan under deras livstid och till och med i sådana fall, då en förändring synes omotiverad.»

Möjligen som en följd av detta åsiktsyttrande tog Lindgren tillbaka sitt fasadförslag.¹⁰³

Vetenskapens byggnader

Den typ av rationellt och funktionellt anlagda laboratoriebyggnader som Helsingfors universitet under 1800-talets sista decennier började uppföra var tydligt en projekteringsuppgift som stod utanför

Höijers kompetens. Otto E. A. Hjelts inställning till patologisk-anatomiska institutets byggnad var visserligen sådan att han inte enbart beaktade vetenskapens fordringar. På valet av byggnadsplats och på de funktioner som byggnaden kunde tänkas inrymma inverkade samarbetet med stadens allmänna sjukhus, dit den praktiska undervisningen i medicin var förlagd. Professor Hjelt motsatte sig också tanken att en gemensam byggnad skulle uppföras för patologisk-anatomiska institutet och universitetets anatomisal. Han inskräpte att allmänheten under inga omständigheter fick ges den uppfattningen att deras döda anförvanter obducerades för något annat ändamål än för sjukdomsprocessens utredande.¹⁰⁴

För att skingra allmänna uppfattningar om att det låg något gruvligt i obduktioner och i de inrättningar där sådana utfördes, betonade han ventilationens, ljusets och renlighetens betydelse. En funktionalistisk tes före funktionalismen var också hans påstående om att huset inte behövde vara särdeles stort om det var väl planerat. Förberedande skisser till arkitekternas ledning förfärdigades av Hjelt och docent J. A. Florin.¹⁰⁵

Bland utkasterna till patologisk-anatomiska institutets byggnad finns även planskisser som är gjorda av Höijer.¹⁰⁶ Systemet av hjärtmurar (bild 73), som bildar basen för husets inre »trafikanordningar», upprepas i hans senare förslag till universitetets kemiska laboratorium (se bild 74 b). Den åttkantiga hallen i husets mitt i skissen till patologisk-anatomiska institutet förefaller onödigt dyr och monumental om man jämför Höijers förslag med det förverkligade projektet.¹⁰⁷ Den svenske arkitekten som Hjelt antog för att rita patologisk-anatomiska institutet införde både funktionella förbättringar och ekonomiska lösningar i sin plananordning. Bland annat har huvudtrappan i hans projekt getts ett mera undanskymt läge än trappan i Höijers utkast.

Det är tydligt att Höijer alltför mycket hade tagit fasta på docent Florins skiss.¹⁰⁸ De korsande korridormurarna finns nämligen redan i den, liksom anordningen av obduktionssalen som en ur byggnadskroppen utskjutande flygel, vilken Höijer också infört i sin skiss. Höijer har gett Florins idéer en smidigare arkitektonisk form, men den schematiska utgångspunkten gav inte möjligheter till att lika smidigt passa de funktioner i byggnaden som Hjelt ville inrymma i den.

Hjelt nämner inga särskilda förebilder för den byggnad som han hade i tankarna. Vad undervisningen i medicin beträffar, tycks han främst ha varit insatt i tyska och svenska förhållanden.¹⁰⁹ Enligt *Handbuch der Architektur* byggdes den första akademiska patologiska institutionsbygg-

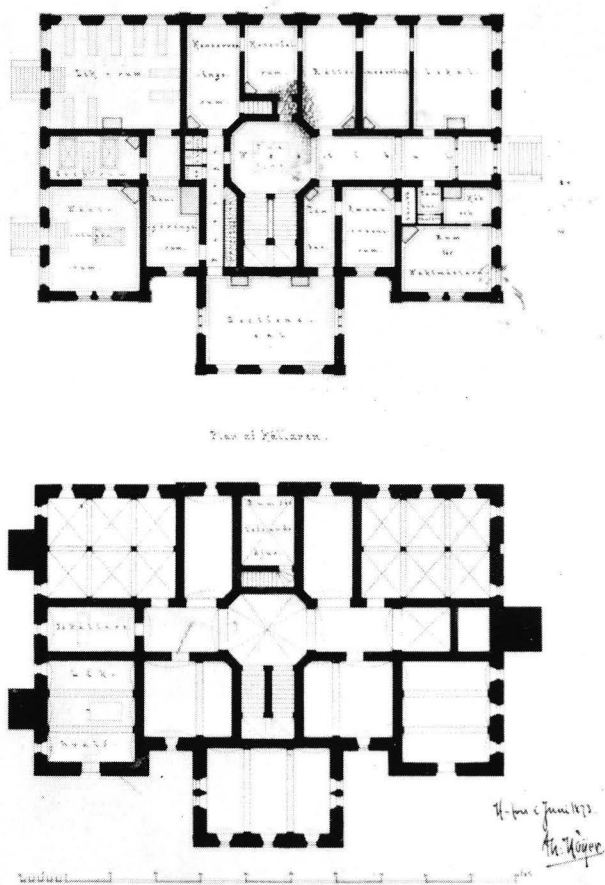

Bild 73. Förslag till universitetets patologisk-anatomiska institut i juni 1873. Planritningar till nedan källarvåningen och ovan bottenvåningen. HUM, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

naden i Tyskland 1872–1874. Helsingfors universitets patologisk-anatomiska institut förefaller alltså att vara en tidig representant för byggnadstypen. I de tyska inrättningarna hade dock obduktionssalen utformats till en anatomisk teater med de äldre anatomiska institutionerna som förebild.¹¹⁰ Denna anordning fattades i de förslag som gjordes för Helsingfors universitet. På byggnadens utformning inverkade det ringa antalet studeranden jämfört med de tyska universiteten, samt sambandet med allmänna sjukhuset.

Den sistnämnda faktorn inverkade på patologisk-anatomiska institutets arkitektur bl.a. på det sättet att det i byggnaden inreddes en sal för de anhöriga.¹¹¹ Denna utformades till ett regelrätt jordfästningskapell med altare och katafalk. Höijer har i sin skiss placerat likförvaringsrummet och kapellet sida vid sida med skilda, men bredvid varandra liggande ingångar från gården. Hjelt måste ha insett att de sannolika sammanstötningar som denna olyckliga placering skulle förorsaka knappast kunde bidra till att inge allmänheten förtroende i institutets verksamhet, såsom han hoppades. Höijers svenska kollega har placerat kapellet

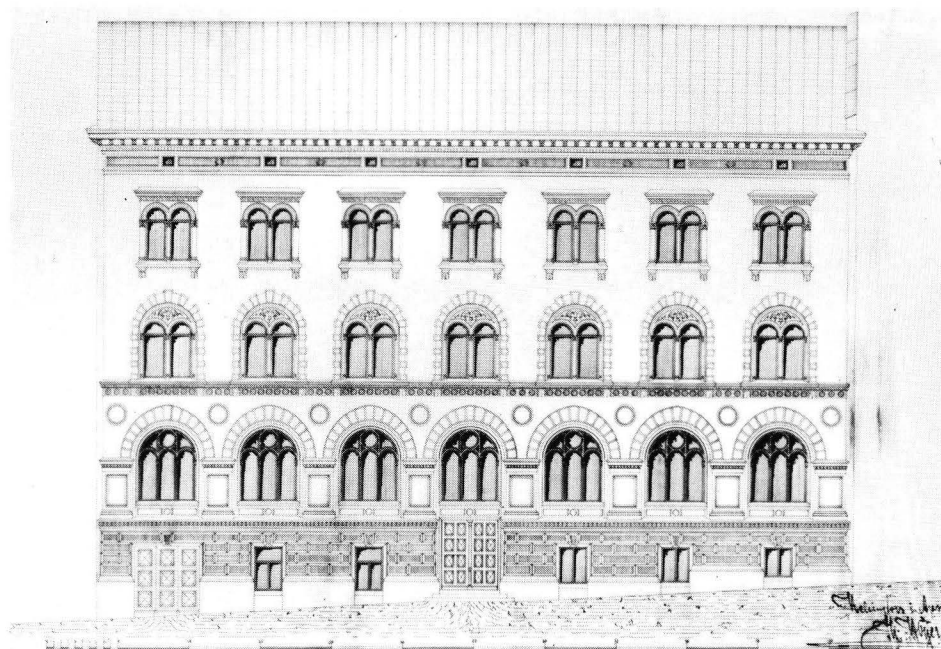

Bild 74 a. Projekt till nybyggnad för universitetets kemiska laboratorium i april 1882. Fasad mot Regeringsgatan i alternativet med prefektbostad i tredje våningen. HUM, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Bild 74 b. Projekt till nybyggnad för universitetets kemiska laboratorium i april 1882. Planritning till andra våningen. HUM, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

i husets ena långsida, där det fått en värdig och avskild ingång mitt i fasaden.

År 1881 hade Höijer anmodats att förfärdiga en skiss till nybyggnad för universitetets kemiska laboratorium. Denna skulle ligga på samma tomt som C. A. Edelfelts laboratoriebyggnad, vilken uppförts på 1860-talet. En av medlemmarna i den kommitté som konsistoriet tillsatt för att planera för byggnaden hade varit i kontakt med utländska experter och förmedlat deras råd och anvisningar åt arkitekten.¹¹²

I sitt förslag till kemiska laboratoriet har Höijer tillämpat ungefär samma principer i plananordningen, som i det tidigare utkastet till patologisk-anatomiska institutet (bild 74 b). I stora undervisningslaboratorier ansågs det fördelaktigast att belysningen anordnades med sidoljus, som dessutom måste vara rikligt.¹¹³ Därför har Höijer också infört i sin plan en utskjutande flygel med fönster i sidoväggarna. I de flesta kemiska institutionsbyggnader inrymdes också en prefektbostad. Om dess nödvändighet eller önskvärdhet var meningarna delade i universitetets konsistorium, men Höijer ombads i alla fall att göra ett alternativt förslag med en tredje våning för prefektbostaden (bild 74 a).¹¹⁴

Som en anvisning till arkitekten hade sagts att byggnadens fasader så långt som möjligt skulle rätta sig efter den tidigare laboratoriebyggnaden.¹¹⁵ Någon större samstämmighet mellan Höijers och Edelfelts formspråk kan dock inte iaktas, annat än att båda byggnaderna anslöt till rundbågsstilen. Höijers ritning avsåg en oputsad muryta med putsrustik i bottenvåningen och fönsterinfattningarna. Fasadutsmyckningen fann universitets planeringskommitté för dyrbar.¹¹⁶ I sin opublicerade avhandling pro gradu visar Ville Lukkarinen hur kemiska institutionens bygge påverkades av en nödvändig ekonomisering. Enligt honom befanns Höijers projekt opraktiskt och kostnadsförslaget för lågt beräknat.¹¹⁷

Nejströms utförda laboratoriebyggnad (s. 39) är ingen monumentalanläggning. Enligt de principer som började bli förhärskande i byggandet av kemiska laboratorier, som fort blev oändamålsenliga, var det acceptabelt att uppföra dem som enkla nyttobyggnader. En stor central trapphall, som den som

Höijer föreslagit, kunde även bli farlig som en spridningskanal för giftiga gaser. I anvisningarna för kemiska laboratoriebyggnaders arkitektur betonas vikten av skilda ingångar för de olika avdelningarna och särskilt tjänstebostadens isolering.¹¹⁸

För den differentierade fasadbehandlingen av de olika våningarna fanns egentligen inga grunder i husets inre funktioner. Höijers hierarkiska fönsterbehandling är därför i det närmaste en formalistisk anordning. I Nyströms projekt förekommer, förutom i sockelvåningen, endast en fönsterform.

5. Utställningsbyggnader

Redan i sin anhållan till senaten om tillstånd och medel till anordnandet av en allmän finsk industriutställning i januari 1875, hade dess organisatörer bifogat ett utkast till en provisorisk utställningsbyggnad av »korsvirke och bräder» i Brunnsparken.¹ Arkitektens namn anges inte, men eftersom Höijer redan i ett tidigt skede tycks ha blivit anknuten till utställningen (s. 33), var det säkert han som hade gjort skissen. Med listorna för garanti-teckningen, som skickades ut på landsbygden, åtföljde en litograferad ritning, som föreställer den tilltänkta byggnaden. Litografin avviker inte nämnvärt från den utförda byggnaden (bild 75), och den hade säkert blivit gjord enligt skissen.² Maskinhallen är i litografin utformad med en bredare och en smalare del. I sin slutliga gestaltning utgjordes den av en jämbred treskeppig hall (bild 76).

I den uppförda byggnaden märker man sådana avvikelser från skissen som att centralhallen från en bred rektangel omformats till en kvadrat, och att konsthallens gavelfasad jämkats i linje med centralhallens, dock så att axialiteten bibehållits genom ändringar i byggnadsdelarnas proportioner. Inne i byggnaden har konsthallens och centralhallens trappanordningar också gjorts mera monumentala.

Såsom redan Estlander har påpekat, uppvisar centralhallen i sin tidigare utformning vissa likheter med motsvarande anordning i Edelsvärds utställningsbyggnad vid Nordiska utställningen i Stockholm 1866,³ så t.ex. den rektangulära planformen och galleritrappornas placering (bild 77). Edelsvärds rektangulära centralhall ingick dock som ett mellanled i en lång axel, medan Höijers utställningsbyggnad hade två axlar, som förhöll sig rätvinkligt till varandra. Det är sannolikt att Höijer gjorde centralhallen kvadratisk, så att en axel inte skulle betonas till förfång för den andra.

Till sitt yttre liknade hallen i Helsingfors dock även rotundan i världsutställningen i Wien 1873. Lanterninen som syns i den tidigare nämnda litografin hade avsevärt breddats, varjämte huvud-

fasadens sidopaviljonger och den utskjutande ingångspaviljongen hade getts en kraftigare utformning än i skissen. Dessa detaljer påminde om motsvarande anordningar i wienrotundan. Skillnaden i dimensionerna och i byggnadsmaterialet gjorde att det främst var fråga om en likhet på ett symboliskt plan.⁴ »Rotundan», i själva verket en oktagon som reste sig ovanför centralhallens tak, var 24 m i diameter, och dess höjd var 23.4 m.⁵

Liksom centralhallen med sin oktagon var ämnad att påminna om rotundan i Wien, följde konsthallen mönstret från järn- och glashallarnas utställningsarkitektur, vars främsta företrädare var Kristallpalatset i London 1851. Återigen är det dock bara fråga om en symbolisk likhet. Till sin plan, och i hänseende till sitt förhållande till centralhallen, var även konsthallen uttänkt med Edelsvärds utställningsbyggnad som mönster. Estlander tyckte dock att konsthallen var Brunnsparksbyggnadens mest lyckade del. Han berömmar särskilt trappornas »dubbelperspektiv».⁶ Konsthallens vestibul i ändan mot Brunnsparksallén tycks ha varit lägre än bottenvåningens golv (bild 78). Trappans mellersta arm förde upp från vestibulen, och från bottenvåningen ledde två trappor upp till gallerierna. Här hade Höijer i själva verket redan tillämpat idén om en skulpturutställning i samband med en monumentalt utformad trapphall, vilken senare överfördes till Ateneumprojektet.

Uppställningen av de två fontänerna, den ena i centralhallen och den andra ute på utställningsområdet, tycks ha blivit utarbetad utan Höijers medverkan.⁷ Idén om en fontän i centralhallen härrörde naturligtvis från Stockholmsutställningen 1866, och den finns angiven redan i Höijers litograferade skiss till utställningsbyggnaden. Ett arbete som anförtroddes åt Höijer var dekorationerna för kejsarparets besök. Till dessa hörde en äreport och en särskild fasaddekor med tältdukstak över ingången. Kejsarens och kejsarinnans namnchiffer, som upphängdes i centralhallen, var gjorda av levande blommor och växter beställda från Petersburg.⁸

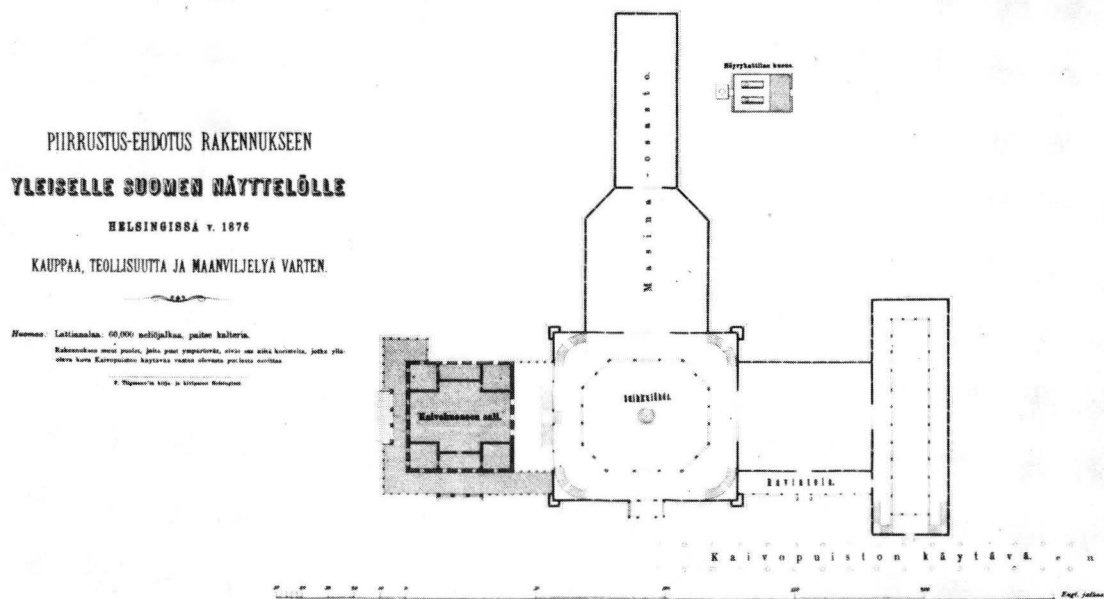
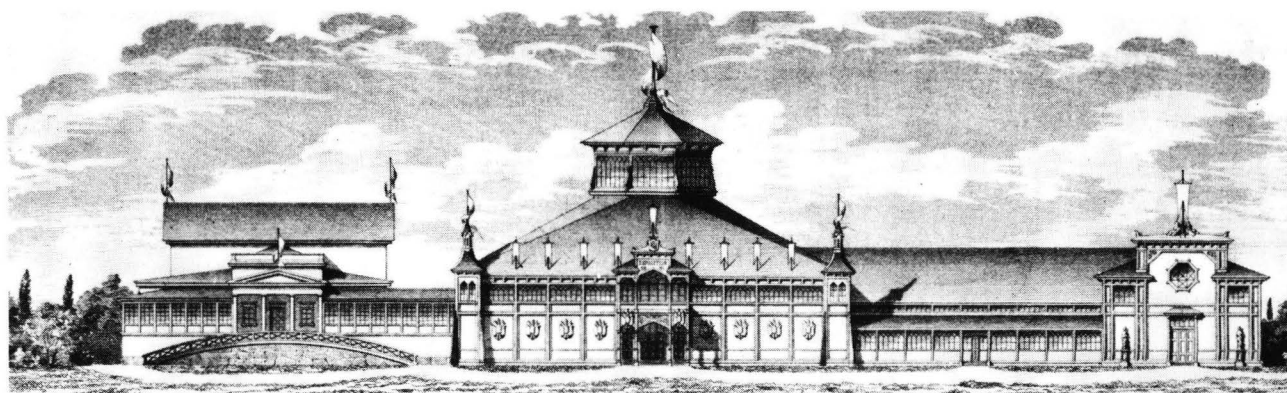

Bild 75. Skiss till byggnaden för Allmänna Finska Utställningen 1876. Litograferad bildbilaga till Suomalainen Virallinen Lehti 1875. HUB, Bildsamlingen. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

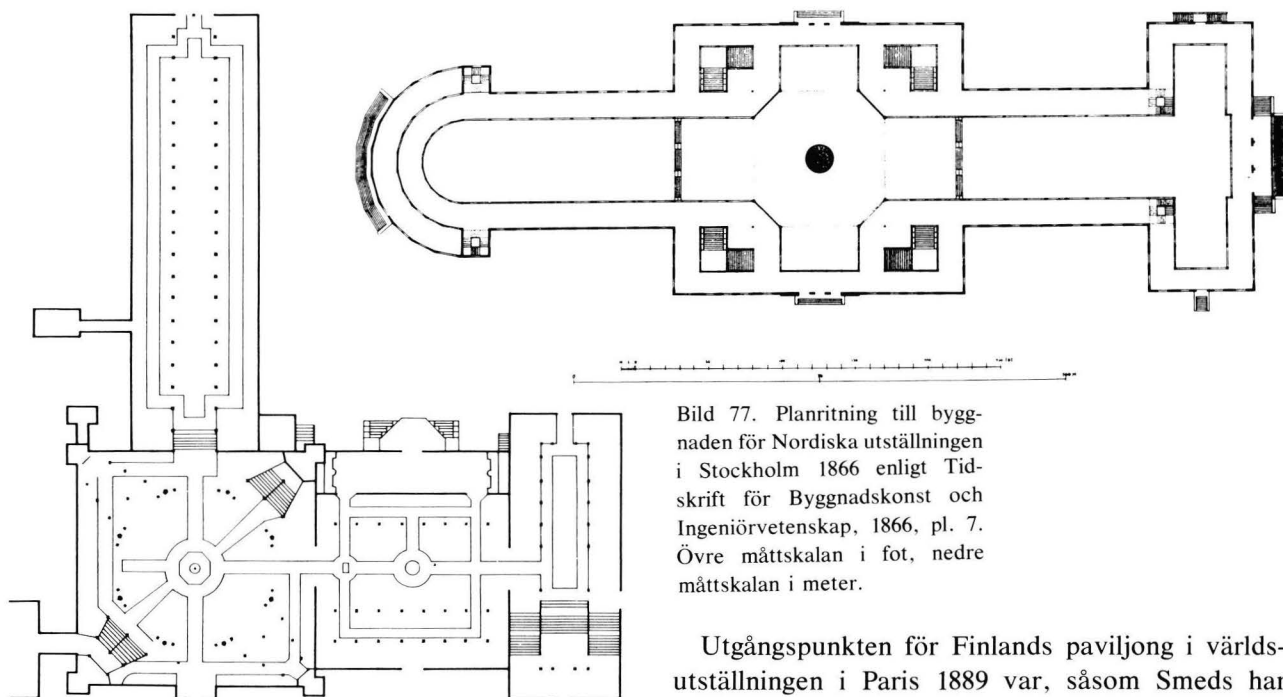

Bild 76. Plan av byggnaden för Allmänna Finska Utställningen 1876 avritad efter utställningskatalogens kartbilaga. Avritning Majja Haatainen.

Bild 77. Planritning till byggnaden för Nordiska utställningen i Stockholm 1866 enligt Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörvetenskap, 1866, pl. 7. Övre måttskalan i fot, nedre måttskalan i meter.

Utgångspunkten för Finlands paviljong i världsutställningen i Paris 1889 var, såsom Smeds har visat, centralhallen i Brunnsparksutställningen. Parispaviljongen var dock mycket mindre. Den mätte 19 m i kvadrat, medan centralhallen i Brunnsparken

hade haft en sida på 40 m.⁹ Av skissen (bild 79), som Höijer signerat den 23. 3. 1888, framgår att den åttasidiga mittkupolen måste ha tänkts med en mera komplicerad konstruktion än de fyra hörnstolpar som anges i planen. Ur en litograferad ritning av paviljongen ser man också att oktagonens vederlag utgjordes av tätt ställda stolpar eller pelare. Väggarna utfördes i s.k. resvirke, vilket syns också på ett fotografi av den förverkligade byggnaden (bild 80). I paviljongen fanns också ett inre galleri på samma nivå som de yttre balkongerna.¹⁰

Enligt en tidningskälla, som Smeds refererar, var byggnaden brandgul.¹¹ På fotografiet syns dock tydligt brädernas ådring, varför paviljongen inte kan ha varit struken med oljefärg. Snarare har ytbehandlingen skett med fernissa i vilken tillsatts ett gult pigment, möjligen ockra. Eventuellt har också olika mörkhetsgrader av brunt använts för att betona listverk och profiler.

Bild 78. Skulpturutställningen i konsthallen vid Allmänna Finska Utställningen 1876. Foto Charles Riis. HSM, BA.

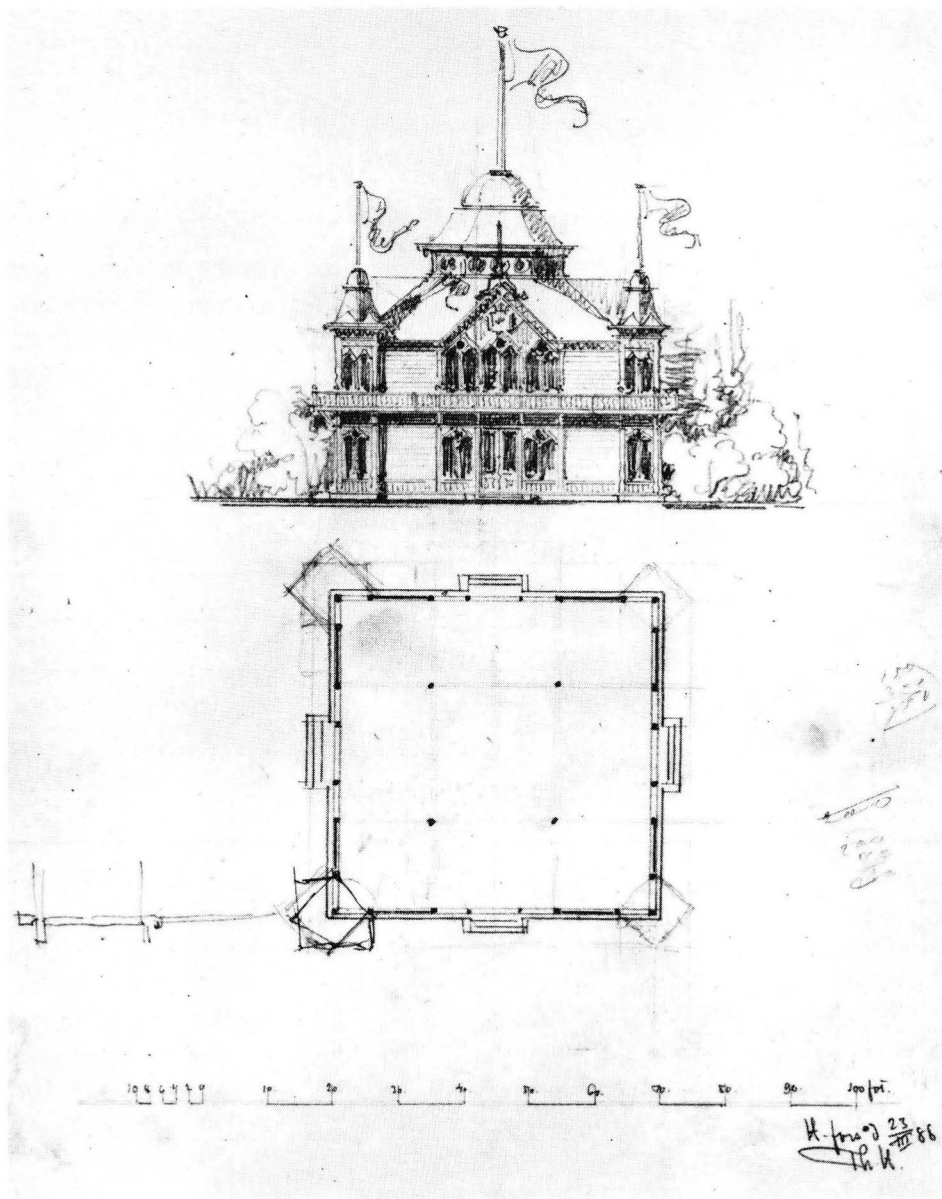

Bild 79. Skiss till Finlands paviljong vid världsutställningen i Paris 1889 den 23. 3. 1888. RA, Hjalmar Londéns efterlämnade papper. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Bild 80. Finlands paviljong vid världsutställningen i Paris 1889. MVHBA.

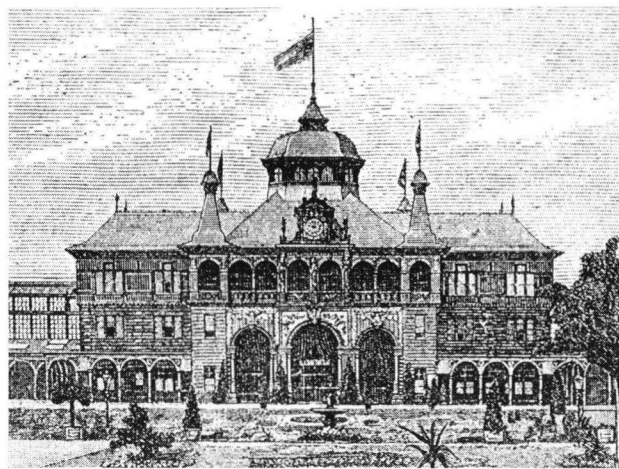

Bild 81. Huvudbyggnaden vid patent- och modellskyddsutställningen i Frankfurt am Main 1881 enligt Klasen X, bild 1165. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

De förgrenade väggföljarna i gaveln var en mycket typisk träkonstruktion, som Höijer tidigare använt i t.ex. Högholmens restaurang (bild 113). Däremot representerar verandans svarvade stolpar och snidade imposter samt arkadbågarnas behandling en i våra förhållanden ny dekorationsstil, som tycks göra sitt intåg med ångsnickerierna. Paviljongen var också utförd av Sandvikens Aktiebolag.

Även om Parispaviljongen företer likheter med centralhallen i Brunnsparksutställningen, representerade den en ganska allmän typ av utställnings-

byggnad. Den kan jämföras – särskilt skissen – med huvudbyggnaden vid patent- och modellskyddsutställningen i Frankfurt am Main 1881 (bild 81).¹² Klasen betecknar dess arkitektur som tysk renässans. Utställningsbyggnaden i Frankfurt presenterades i ett par tyska arkitekturtidskrifter, alltså kan Höijer ha känt till den.

Höijer utnyttjade senare i förslaget till Helsingfors Utskänningsaktiebolags biologiska museum samma schema som i Parispaviljongen. Skisserna har inte kunnat återfinnas, men ett kostnadsförslag, som avsåg en senare version av museet för Hagasundsparken, har publicerats.¹³ Materialförslaget avser en lätt konstruktion i trä. I det ingår nämligen bjälkar till syllar och bärare, spiror till ståndare, hammarband och korssträvor samt bjälkar till kontreforer. Både in- och utvändigt skulle stommen bekläs med brädpanel. Eventuellt hade Höijer tänkt sig ett högt mittparti med galleri, för i förslaget ingår »10 st kolonnartade stolpar kring trapporna» i »åskådarummet». Kanske var det fråga om en centralkonstruktion med utställningen placerad runt väggarna i två våningar såsom i Parispaviljongen. I varje fall tycks förslaget avvika från museiförebilden, Agi Lindegrens Biologiska Museum på Djurgården i Stockholm, som är av stock i fornnordisk stil.¹⁴ Dess panoptikonutställning av den svenska faunan, med uppstoppade djur framför Bruno Liljefors stora bakgrundsmålningar, kan dock ha tänkts som förebild för själva utställningsanordningen.

6. Skolbyggnader

Den institutionsbyggnad som oftast förekommer bland Höijers arbeten är skolhuset. Från mitten av 1870-talet till år 1905 ritade han sju projekt till folkskolor, två privata samskolor och en barnträdgårdsbyggnad. Till hans skolarkitektur hör också byggnader för två yrkesskolor. Skolprojektens stora antal till trots är det inte möjligt att i materialet urskilja någon bestämd byggnadstyp. Skolhuset som byggnadsuppgift var stadd i förvandling. En detalj, som upprepas i några av skolbyggnaderna är det s.k. rekreationsrummet med delvis samma funktion som korridoren.

Folkskolor

Det första folkskolehus som uppfördes i Helsingfors efter 1866 års folkskoleförordning var Höijers träbyggnad i hörnet av Rödbergsgatan och Timmermansgatan. Ritningarna och kostnadsförslaget skickades till fullmäktige i februari 1876. Två tomter hade reserverats för skolan, och Höijer hade tänkt sig byggnaden på den ena tomten, medan den andra tomten skulle användas till lekplan.¹ Det enkla huset (bild 82) liknar ett skolförslag som murarmästare A. Helin gjorde till en kyrkostämma 1874: ett trähus med tre skolsalar och med vaktmästarbostaden i källarvåningen. Helins kostnadsförslag uppgick dock endast till 18 000 mk medan Höijers var på 38 000 mk.²

Stadsfullmäktige i Helsingfors var länge främmande för tanken att uppföra folkskolor av sten, men i slutet av 1878, när skolprojektet för Kampen behandlades, granskades även ett alternativ som avsåg en byggnad av sten. Detta var gjort av Höijer. Ritningarna har inte bevarats, men enligt en beskrivning var det fråga om en tvåvåningsbyggnad med två klassrum, ett stort kapprum, ett rum för vaktmästaren och en förstuga i bottenvåningen samt i övre våningen likaledes två klassrum, ett kapprum och två små bostadsrum. Korridorer sänkades. De ersattes av kapprummen, som också kallades »rekreationsrum». Rekreationsrummen var avsedda att användas på rasterna om vädret var dåligt – möjligen använde man dem också för gymnastiklekar. Rummens funktioner var sålunda desamma som skolkorridorerna ibland hade.³ Vid en sakkunnig granskning av projektet på uppdrag av stadsfullmäktige befanns trappans konstruktion otillfredsställande. Den tycks ha saknat avsätser.⁴

Såsom jag tidigare har visat avlöpte Kampens skolfråga med förlov sagt inte utan intriger, och resultatet blev att förslagets antal växte. Kiseleffs och

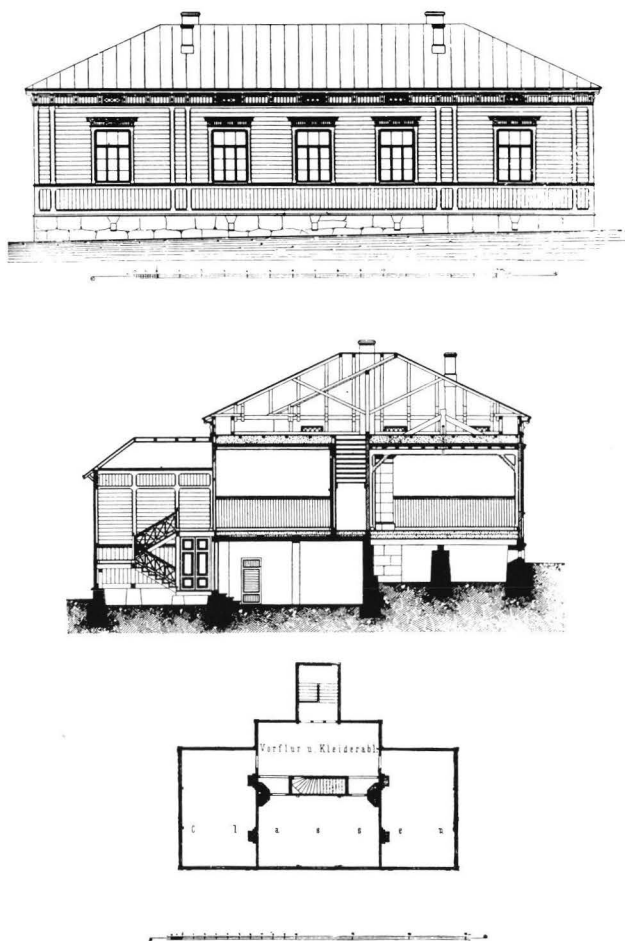

Bild 82. Ritningar till Rödbergets folkskola i Helsingfors enligt Hinträget 1914, bild 494–496. Måttskalorna i meter. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Heikels byggnadskontor skickade in ritningar till en skola med sju klassrum och en korridor. Höijers förslag hade 4–5 klassrum, och han tycks i det längsta ha undvikit korridorer för att i stället ordna »trafiken» inomhus genom rekreationsrum. När fler klassrum skulle inrymmas i byggnaden blev en sådan anordning inte möjlig. Det förslag som fullmäktige antog och som ett tag såg ut att bli det slutgiltiga, hade fem klassrum och en sidokorridor.⁵

Det uppstod ett meningsutbyte om skolprojektet mellan Höijer och överstyrelsen för allmänna byggnaderna. I överstyrelsens kritik av projektet hänvisas till normer för t.ex. fönstertyns förhållande till golvytan i salarna. Proportionen skulle vara 1:6. Höijer svarade på denna tillrättavisning att det lämpliga förhållandet mellan fönster- och golvyta inte var en hemlighet, som bara överstyrelsens arkitekter kände till. Han påstår sig också ha ordnat fönstrens läge så att klassrummen största delen av dagen skulle bli solbelysta, en anordning som enligt honom förordats av »skolmän».⁶

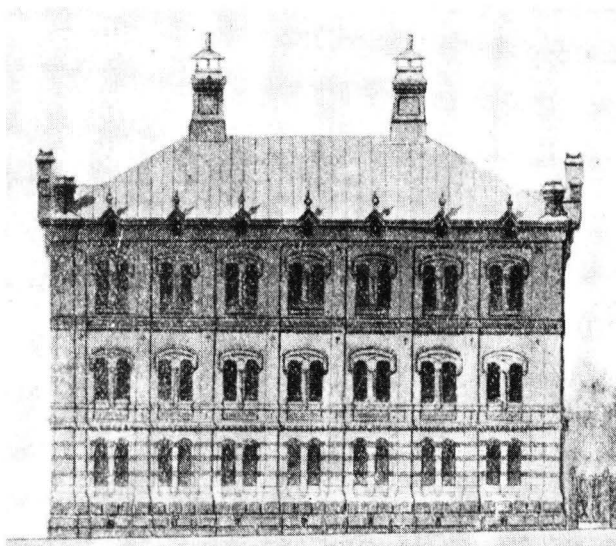

Bild 83. Höijers förslag till folkskola för Kampen i Helsingfors enligt Malmberg 1920, bild s. 59. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

När byggnaden av Rödbergets folkskola år 1876 dryftades i stadsfullmäktige hänvisades ännu inte till normer för skolhus. I Sverige hade P. A. Siljeström redan på 1850-talet enligt amerikanska förebilder gjort en början till fastställandet av vissa hygieniska normer för skolarkitekturen. I de svenska normalritningarna, som 1878 gavs ut i en förnyad upplaga av överintendentensämbetet, fastställdes det högsta antalet elever i ett klassrum till sextio, vilket översteg det antal som Helsingfors skolreglemente tillät.⁷ I Finland började man utarbeta arkitektoniska och hygieniska normer för folkskolorna 1882.⁸ Organisatorn av det finländska folkskoleväsendet, Uno Cygnaeus, hade nära kontakter med Siljeström, och även de svenska normalritningarna måste ha varit kända i Finland. Möjligen påverkades Kampens

skolprojekt av det arbete som i Sverige utförts för utvecklandet av bestämmelser om skolarkitekturen.

I överstyrelsens utlåtande, som undertecknats av Kiseleff och Wilenius, låter dessa påskina att Höijer i sitt förslag slösat på onödiga detaljer i den yttre arkitekturen. Höijer försvarade skolhusets prydliga utseende med att det var ämnat att åstadkommas med vanliga material och med vanlig arbetskraft. Några tusen mark hade visserligen kunnat inbesparas, medger han, om huset »hållits . . . uti något slags ladustil», vilken inte var passande för en offentlig byggnad i en huvudstad. I Sverige hade det, enligt Åman, redan förekommit att folkskolebyggnader i städerna blivit monumentalt utförda. Detta hade skett även i mindre städer som Norrköping och Simrishamn. Folkskolornas karaktär av monumentalbyggnader hade dock kritiserats av dem som ville bibehålla värdeskillnaden mellan lärdomsskolor och folkskolor.⁹

Såsom tidigare sagts fick Höijer till sist rita en version med tre våningar till skolhuset i Kampen, och i den upptogs även lärarrum. En kopia av en fasadritning till detta projekt gjordes för Helsingfors lärare- och lärarinneföreningars handskrivna Tidning för Helsingfors Folkskolor (bild 83).¹⁰

Folkskolan i Berghäll uppfördes, liksom så många andra hus i denna stadsdel, med murad bottenvåning och en övre våning av trä¹¹ (bild 84 a). I planritningen till övre våningen (bild 84 b) utgörs rekreationsrummet av den största salen. Höijers ritningar granskades av ett utskott, i vilket bl.a. Jac. Ahrenberg från överstyrelsen för allmänna byggnaderna var medlem. Utskottet jämförde projektet med normer som tydligen tillämpades av överstyrelsen. Det befanns t.ex. att fönsterytan stod i »rätt» förhållande till golvytan: mot söder och mot öster 1:5 – 1:6 och mot norr 1:4 – 1:5. Utskottet kritiserade

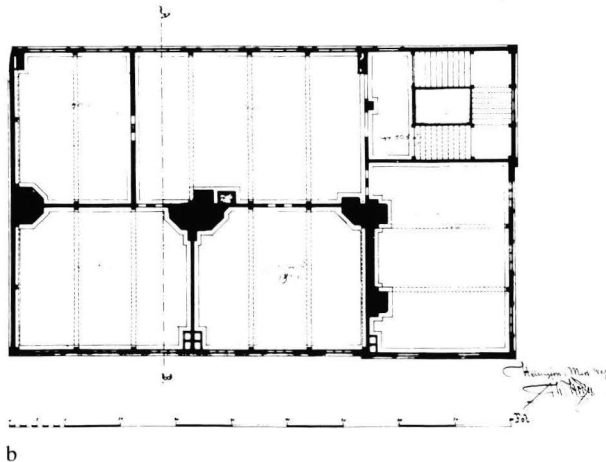
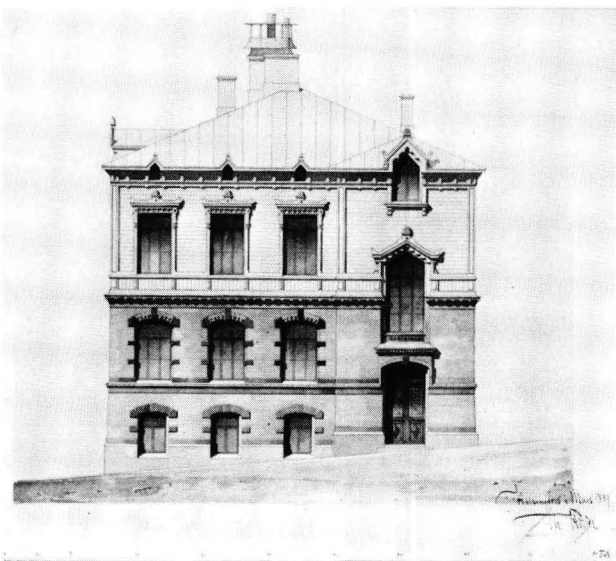

Bild 84. Ritningar till folkskola i Berghäll i mars 1889. HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader. Mikrofilmer. a. Gavelfasad. b. Planritning till övre våningen.

Höijers ventilationsanordning, i vilken gymnastiksalen och ett kapprum utgjorde friskluftsreserven. Ett nytt projekt för ventilationen beställdes därför från ingenjör G. E. Berggren.¹²

De bristfälligheter som kom fram när skolhuset togs i bruk (s. 43) berodde möjligtvis inte endast på försummelser i utförandet och undermåligt virke. Höijers konstruktiva anordningar var kanske inte heller lyckade i ett hus av stock. Vid avsyningen av byggnaden ansågs t.ex. väggarna ha blivit för glesa därför att de långa ståndarna, som anordnats som stöd för väggarna, hindrade stockarna att sätta sig.¹³ I sektionsritningen syns hur dessa ståndare också med hjälp av konsoler fästs vid innertakets synliga tvärbjälkar. Detta försträvnings-system motverkade effektivt de knuttimrade väggarnas normala sättning.

Barnträdgårdsbyggnaden för Sedmigradskis Småbarnsskola och Marias Asyl uppfördes på Berghälls folkskolas område 1897–1898.¹⁴ Husets arkitektur följde enligt ritningarna mönstret och stilen från folkskolebyggnaden: en murad bottenvåning, i vilken fanns ett par bostadsrum och ett skolkök, samt en övre våning av trä. I den senare inrymdes en bostad, förmodligen föreståndarinnans, och två rum för barnträdgården, ett större och ett mindre. Anordningarna hade säkert utarbetats på basen av de erfarenheter, som man från tidigare år hade om barnträdgårdars behov.

Västersundom folkskola, för vilken Höijer uppges ha gjort de slutliga ritningarna enligt en skiss av godsägare Georg Borgström år 1899,¹⁵ är en träbyggnad med två klassrum och två lärarbostäder, varav den ena ligger i vindsvåningen. Skolan skiljde sig inte i princip från den skoltyp som 1892 års normalritningar visade.¹⁶ Enligt publicerade uppmättningsritningar saknar skolhuset i sitt nuvarande tillstånd en del av sina ursprungliga ornament.¹⁷ Skolan anges inte i Höijers meritförteckningar.

I det första planeringsskedet skulle Vallgårds folkskola bli en tvåvåningsbyggnad av sten med fyra klassrum, en stor vestibul, som också skulle tjäna som kapprum och gymnastiksal, ett lärarrum och en vaktmästarbostad i nedre våningen och fem klassrum och ett kapp- och gymnastikrum i den övre. Huvudingången skulle vetta mot Östra Chaussén (nuvarande Tavastvägen). Höijer hade gjort utkast till byggnaden för folkskoledirektionen, men drätselkammaren ville ha en skola i tre våningar, och han fick därför göra alternativa projekt. Folkskoledirektionen godtog drätselkammarens förslag.¹⁸

Stadsfullmäktige godkände skolprojektet i juni 1899, men huset fick inte ha mer än två våningar. Det oaktat fortsatte drätselkammaren att planera

för ett skolhus med tre våningar, och Höijer gjorde nya ritningar, som blev färdiga i december. I fullmäktige föreslogs att stadens hantverksskola skulle beredas utrymmen i Vallgårds folkskola.¹⁹

Slutligen utgick man från två alternativ, som båda avsåg en stenbyggnad i tre våningar och i vilka ingick lokaler för hantverksskolan. Det billigare förslaget hade mittkorridorer och inalles femton klassrum, det något dyrare förslaget sidokorridorer och tretton klassrum. Det senare projektet hade också en del andra fördelar, bl.a. ett sidofönster i hantverksskolans ritsal, där det billigare alternativet endast upptog ett takfönster.²⁰

De slutliga ritningarna till Vallgårds folkskola signerades i maj 1901,²¹ och de är gjorda enligt det billigare förslaget. Ritningarna uppvisar dock att förbättringar hade åstadkommits. Bland annat belyses hantverksskolans stora tvärlagda ritsal i vindsvåningen av ett takfönster och tre stora rundbågade fönster i båda ändarna. I fasaden har dessa fönster placerats i svängda korsgavlar (bild 85). Resten av hantverksskolans utrymmen i vindsvåningen är dock endast försedda med takfönster.

Höijer har i Vallgård tillämpat korridorsystemet. Den välvda korridoren i husets mitt ansluter till en plantyp, som ofta användes i lärdomsskolorna under senare delen av 1800-talet (bild 86). Enligt Lilius förekom den för första gången i Finland i en skolbyggnad i Åbo, vilken på 1860-talet ritats av Heideken för lägre elementarskolan. Samma schema i en ännu enklare tillämpning förekom allmänt i 1890-talets lärdomsskolor, som byggdes enligt ett reducerat rumsprogram, så t.ex. i överstyrelsens lyceibyggnader i Nyslott och Joensuu. I dessa placerades trapporna i mittkorridorens ena ända och skolhuset inreddes utan särskilda kapprum.²² I lärdomsskolorna hade dock även inretts gymnastik- eller festsalar, men i Vallgårds folkskola finns ingen inbördes differentiering mellan klassrummen, som alla mätte 10 m × 7 m. En plan som liknade Vallgårds folkskola hade också Onni Törnqvists folkskolebyggnad på Nikolajgatan (nuvarande Snellmansgatan) i Helsingfors, vars ritningar är från 1897. I den hade trappan dock fått en annorlunda placering.²³

De nästan helt släta tegelfasaderna och raderna av välvda fönster ansluter till arkitekturen i de europeiska storstädernas överdimensionerade folkskolor, fast i jämförelse med dem var Vallgårds skola liten. I Nikolajgatans folkskola hade Törnqvist tillämpat gavlar av en typ, som liknar gavlarna i sidofasaderna i Vallgårds folkskola. Som färgeffekt hade Törnqvist använt detaljer i ljus cement. Höijer har i Vallgård endast gjort bruk av tegelsten, men fasadernas släta ytor har livats upp med mönstermurningar av mörkare brända stenar (bild 187).

Bild 85. Vallgårds finska folkskola i Helsingfors omkring 1940. Foto A. Pietinen. HSM, BA.

Möjligen har Höijer i fasadgestaltningen av Vallgårds folkskola påverkats av den engelska arkitekturen. Hans tidigare experiment med Tudorgavlar har inte kunnat sättas i samband med specifikt engelska förebilder. Det är dock sannolikt att Höijer åtminstone under senare delen av 1890-talet, då den anglosachsiska arkitekturen och konstindustrin började bli kända hos oss, hade tillgång till uppgifter och bildmaterial om den engelska byggnadskonsten. Jac. Ahrenberg och Gustaf Nyström intresserade sig båda för de engelska strömningarna,²⁴ som alltså även Höijer kan ha kommit i beröring med.

Den yttre arkitekturen i Vallgårds folkskola uppvisar likheter med t.ex. Richard Norman Shaws 185

Queen's Gate (bild 87). Detta bostadshus var byggt 1890, och Muthesius publicerade det i *Die englische Baukunst der Gegenwart* som kom ut 1900, men det hade tidigare uppmärksammats också av flera engelska tidskrifter.²⁵ Av de engelska arkitekterna

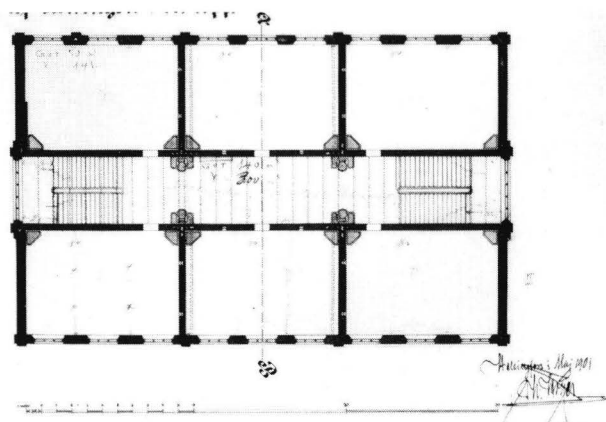
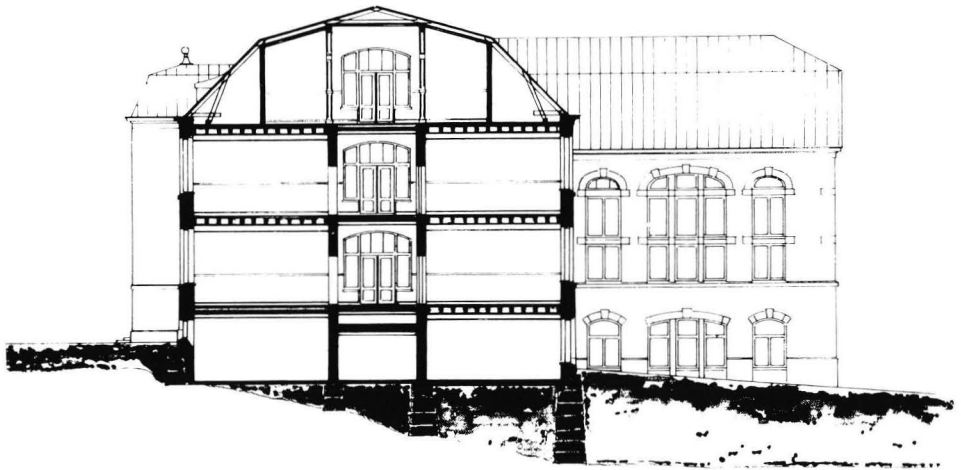

Bild 86. Ritning till Vallgårds finska folkskola i Helsingfors i maj 1901. Planritning till andra våningen. Helsingfors stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

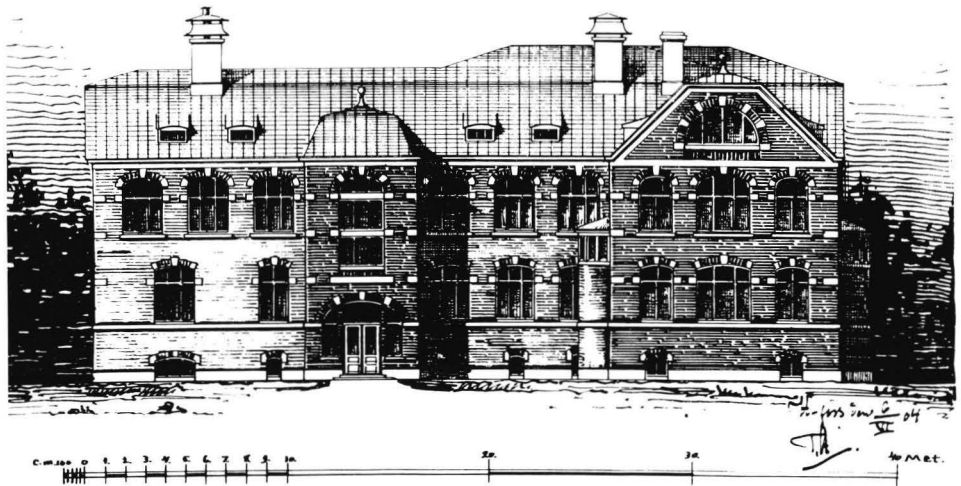

Bild 87. 185 Queen's Gate i London av R. N. Shaw enligt Saint 1976, bild 174. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

GENOMSKÄRNING I A-B

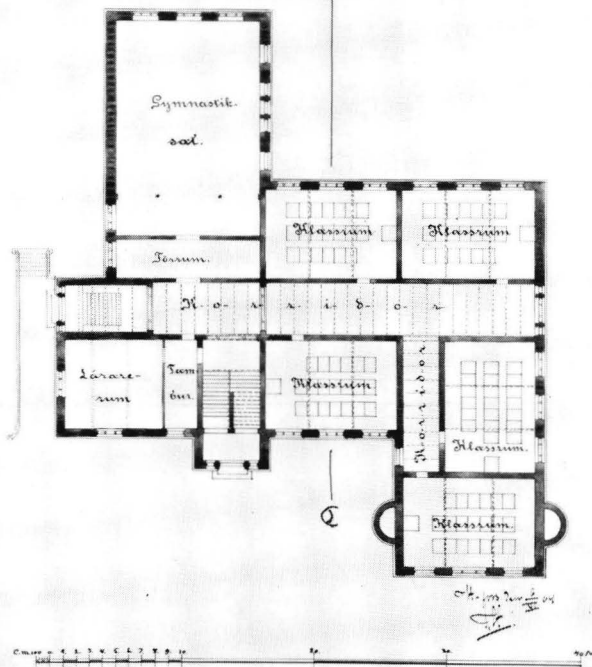

FASAD EMOT VESTER

a

B

b

Bild 88. Förslag till folkskola i Hesperiaparken den 6. 7. 1904. Måttskalan i meter. HSA, drkn, bilaga till brev. Reprofoto Johnny Korkman. a. Sektion och fasad. b. Planritning till botten-våningen.

Bild 89. Flickskola i Nakskov i Danmark av H. Glahn. TF, arkitektklubbens papper. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

framstod också Shaw som en byggnadskonstnär, vars stil tycks ha tilltalat de finländska arkitekterna. Gustaf Nyström t.ex. följer Muthesius värderingar och betonar Shaws betydelse som den nya engelska byggnadskonstens »fader». Han finner också en traditionsbundenhet i Shaws arkitektur och värderar den som något positivt. Denna uppfattning bygger också på Muthesius, som i Shaws version av Queen Annestilen ser »die neue bürgerliche Baukunst».

En detalj, som på Vallgårds folkskola har en enbart dekorativ betydelse, är skorstensmotivet i sidofasadens fönsterkupa. Denna form, som förekom också i Törnqvists skolhus på Nikolajgatan, är en anspelning på de höga engelska skorstenarna, som byggdes i liv med husets yttermurar och som ofta utarbetades till dekorationsmotiv i historisk stil. E. R. Robson, arkitekten till många s.k. Board Schools i London, använde höga skorstenar för att ge sina skolhus en både verklig och samtidigt symbolisk höjd i det enformiga storstadslandskapet. Gavlar i Queen Annestil hörde också till Boardskolornas formspråk.²⁶ Höijer som var medlem i stadens folkskoledirektion, kan mycket väl ha känt till londonskolorna.

En förnyad uppfattning om gestaltningen av skolbyggnader visar projektet för en folkskola i Hesperiaparken i Helsingfors. Stadsfullmäktiges arbetsgrupp, som bestod av stadens folkskoleinspektör, stadsingenjören och Höijer, fann att den nya folkskolan för Tölöområdet lämpligast kunde uppföras i Hesperiaparken i det gamla värdshusets omedelbara närhet. Platsen ansågs utmärkt för barnens lekar och lämplig för planteringar, som eleverna själv kunde sköta.²⁷

Stadens trädgårdsnämnd motsatte sig ett skolhus i Hesperiaparken. Den ansåg att en stor folkskola skulle göra alltför stort intrång i parken, som man ville reservera för andra ändamål. Hagasundsparken tänktes för ett friluftsmuseum i anslutning till det planerade nationalmuseet. Hesperiaparkens karaktär som folkpark skulle bevaras. Folkskolan förvisades därför till två tomter i Tölö. Frågan avgjordes slutgiltigt i en omröstning i fullmäktige i september 1904. Tölöalternativet, som innebar att skolan skulle ligga mitt i stenstaden, vann med en knapp majoritet, 18–15.²⁸

Höijers skisser till skolhuset i Hesperiaparken har bevarats.²⁹ Enligt situationsplanen tänktes det ligga tämligen nära parkens norra gräns mellan Västra Chaussén och Tölöviken. Av planen märks att utgångspunkten varit samma symmetriska mittkorridorschema som tidigare i Vallgård (bild 88 b), men med hjälp av två utskjutande flyglar har en omgestaltning till en asymmetrisk plananordning ägt rum. Gymnastiksalen är inte längre ett utökat kapp-

förvaringsrum. Med sina höga fönster påminner den om lärdomsskolornas motsvarande salar (bild 88 a). Under gymnastiksalen är en lägre slöjdsal inrättad.

Skolans yttre arkitektur anknyter till den nyrenässans som i Danmark och Sverige utvecklats ur den dansk-tyska renässansens tegelstil. Eventuellt har Höijer tagit intryck av vissa folkskolebyggnader i Stockholm. Isaeus och Sandahls Kungsholms folkskola och Carl Möllers Johannes folkskola i Stockholm, uppförda 1889–1890,³⁰ är exempel på skolbyggnader som uppvisar de nya stildragen. Även en tillfällighet kan ha hjälpt till att ge Höijer uppslag för Hesperiaparkens skola. En dansk arkitekt, H. Glahn, hade till arkitektklubben skickat en samling fotografier av sina byggnader. En del av dessa publicerades även i Arkitekten i samband med notisen om ett jubileum som Glahn firade 1903.³¹ Ett av dessa fotografier har bevarats bland arkitektklubbens strödda arkivalier.³² Det föreställer en flickskola i Nakskov (bild 89), som liknar Hesperiaparksprojektet.

Det slutliga projektet för Tölö folkskola (bild 90) är i själva verket en omarbetning av förslaget för Hesperiaparken. Byggnadsplatsen har tvingat till en kompaktare planlösning och klassrum i tre våningar.³³ Stadsfullmäktige hade dock redan tidigare dryftat ett trevåningsalternativ också för Hesperiaparken. Folkskoleinspektören motsatte sig flera våningar höga skolhus, men hans åsikt togs inte i beaktande.³⁴

Liksom i Hesperiaparksprojektet inryms slöjdsalen och gymnastiksalen i en skild länga. Husets intressantaste inredningsdetalj var gymnastiksalens

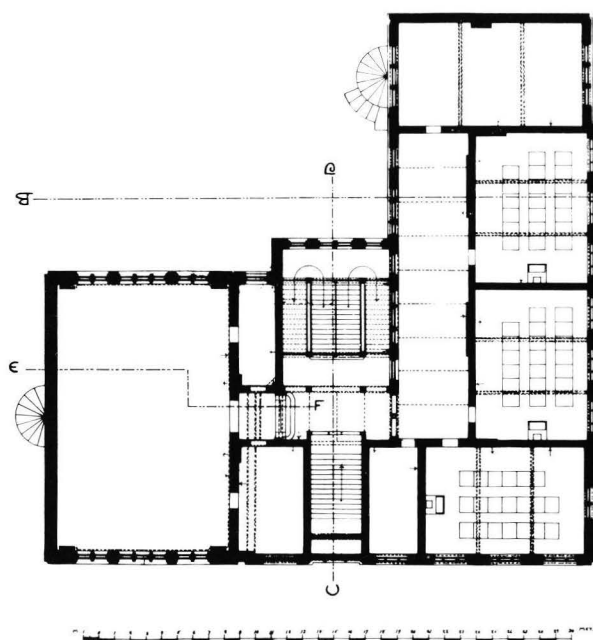

Bild 90. Ritning till Tölö finska folkskola i december 1904. Planritning till bottenvåningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

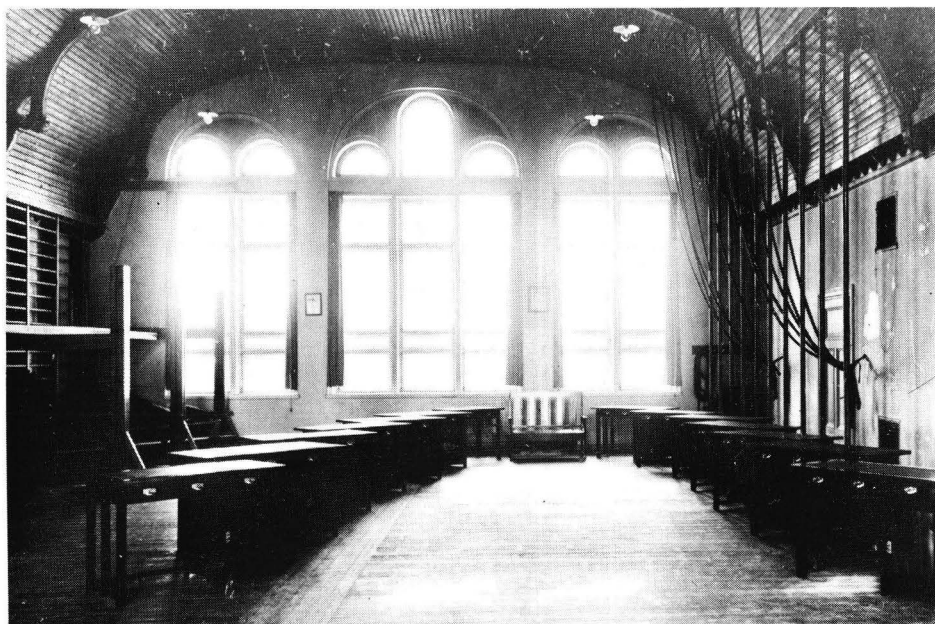

Bild 91. Gymnastiksalen i Tölö finska folkskola. HSM, BA. Reprofoto Museokuva.

välvda paneltak (bild 91) som revs vid en ombyggnad på 1950-talet. Det kan troligtvis tillskrivas engelska förebilder. Shaw använde valv av bräder i sina kyrkor, och konstruktionen med träribbor förekom också i skolarkitekturen, t.ex. i Port Sunlights småbarnsskola, som byggdes 1895–1896. Muthesius publicerade bilder av den (bild 92).³⁵

I den yttre arkitekturen har Höijer tagit Hesperiaparksprojektets stil till utgångspunkt, men kanske för att kompensera byggnadsplatsens försämring har han utarbetat fasaderna med flera dekorativa inslag, såsom fönsterbröstningarnas spritputsytor och den omsorgsfullt formade huvudingången, som är indragen i en grund nisch (bild 93). Fasadens plana yta behövde på så sätt inte brytas med en skyddande skärm ovanför ingången.

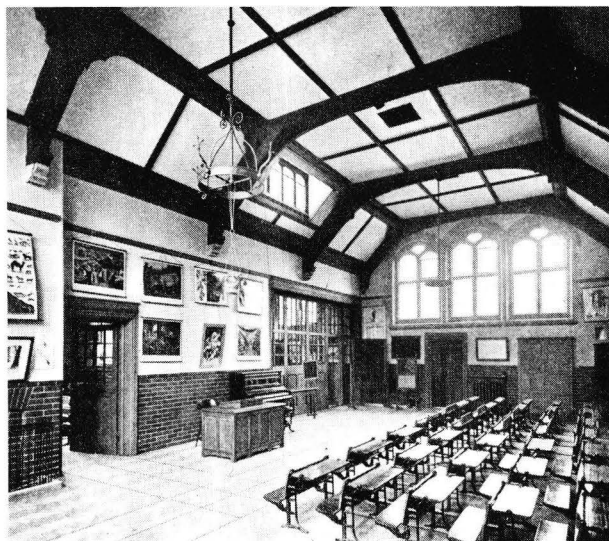

Bild 92. Småbarnsskola i Port Sunlight i England enligt Muthesius 1900, bild s. 93. Reprofoto Johnny Korkman.

Privata samskolor

Kotka Svenska Samskola och Privatskolan i Ekenäs är båda av trä och därför byggda i en våning med utsträckta planer. De slutliga ritningarna för samskolan i Kotka är gjorda i januari 1898.³⁶ I november föregående år hade Höijer på byggnadskommitténs beställning skickat in tre alternativa utkast, vilka dock bordlades som för dyra att verkställa.³⁷ Dessa förslag torde ha blivit gjorda enligt byggnadsprogrammet, från vilket de slutliga ritningarna avviker. Enligt programmet ville man ha två korridor-kapprum, det ena med ingång i hörnet av Kyrko- och Köpmansgatorna, det andra med ingång från gården. Stadsingenjör Borchardt, som var medlem i byggnadskommittén, ombads göra nya ritningar med en reducerad plan »i mera monumental eller likformig stil».³⁸ Anmärkningen kan tydas så att

Höijers förslag avvikit från den konventionella utformningen av offentliga byggnader och byggt på asymmetriska planer, liksom Privatskolan i Ekenäs (bild 94 b). Byggnadskommittén i Kotka hade kanske inte funnit dem tillräckligt värdiga för en skolbyggnad. Byggnadsprogrammet och byggnadskommitténs fordringar hade möjligen påverkats av Josef Stenbäcks ritningar till den finska samskolans byggnad. Dess plan var symmetrisk med två korridorer åtskilda av en centralt belägen festsal.³⁹

Borchardts planritning skickades till Höijer, som ombads rita fasaderna. Byggnadskommittén fann dessa »synnerligen tilltalande» och beslöt även be arkitekten placera in flaggstänger på lämpliga platser samt rita inskriptionen ovanför ingången.⁴⁰ Fasad-

Bild 93. Gatuvingången till Tölö finska folkskola. Foto E. M. Viljo 1984.

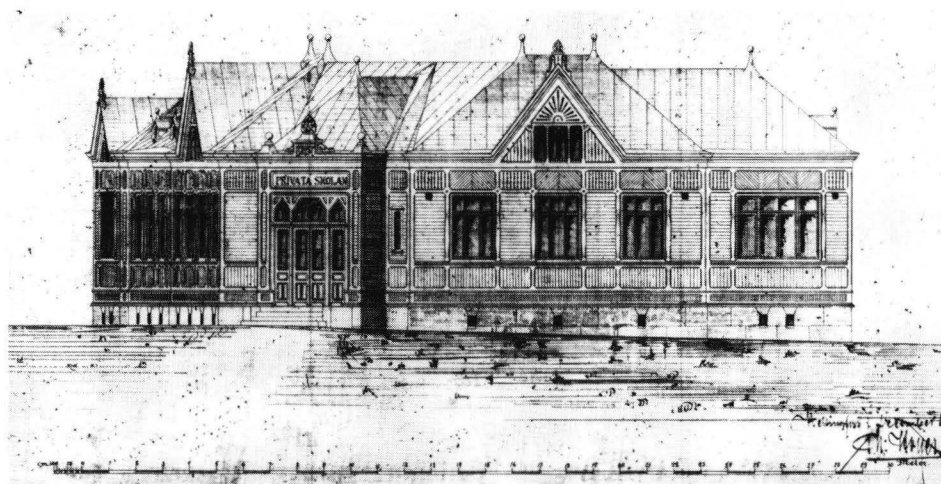

Bild 94 a. Ritning till Privatskolan i Ekenäs i december 1900. Fasad mot Björknäsgatan. Måttskalan i meter. Ekenäs stad, byggn.tillsyn. byrån, BRA. Reprofoto av papperskopior av ritningen Helsingfors universitets fotografiska institution.

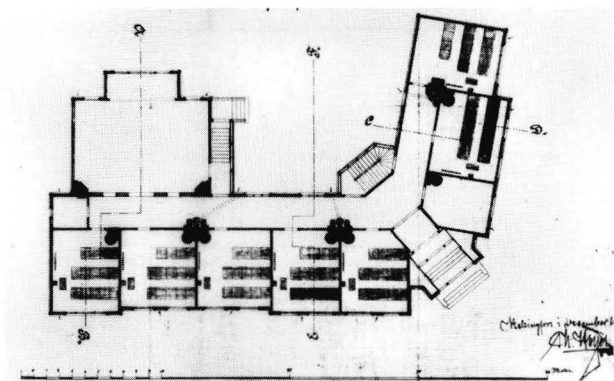

Bild 94 b. Ritning till Privatskolan i Ekenäs i december 1900. Planritning. Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byrå, BRA. Repro-foto av papperskopia av ritningen Helsingfors universitets fotografiska institution.

detaljerna i Kotka Svenska Samskolas byggnad företer en stil, som Höijer i slutet av 1890-talet redan hade lämnat, men som han kanske valt med tanke på den ålderdomliga smak som byggnadskommittén redan visat angående skolhusets plan.

Ritningarna till Privatskolan i Ekenäs är signerade i slutet av år 1900, och bygget genomfördes 1901–1902.⁴¹ Byggnadsplatsen i hörnet av Promenadgatan (nuvarande Ystadsgatan) och Björknäsgatan bildar en trubbig vinkel och planen följer tomtens form (bild 94 b). Liksom i Kotka lades huvudingången i gathörnet. Planen och särskilt ingångarnas placering

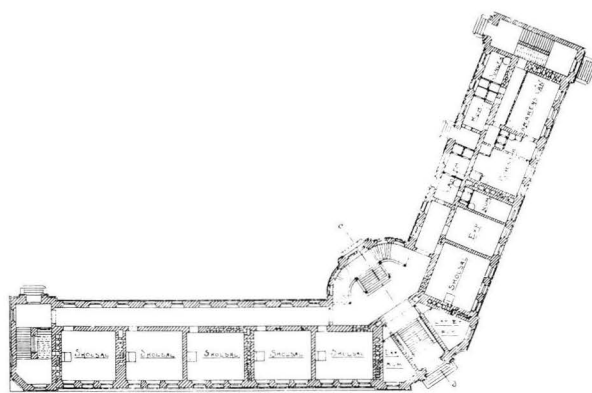

Bild 95. Planritning till folkskolebyggnad för Adolf Fredriks församling i Stockholm (Axel Kumlien 1886) enligt Folkskolebyggnader uppförda i Stockholm åren 1886–1895, pl. 92.

i husets vinkel har tydligen en skolbyggnad i Stockholm till förebild (bild 95).⁴²

Fasaderna, av vilka den mot Ystadsgatan är särskilt lång, är uppbrutna av risaliter, paviljongtak och gavlar i formationer, som tydligt är ämnade att skapa en osymmetrisk effekt (bild 94 a). Vissa drag, t.ex. huvudingångens utformning, motarbetar dock asymmetrin. De flacka ytmönster som Höijer i slutet av 1890-talet började använda har i denna träbyggnad förverkligats med hjälp av bl.a. horisontal och diagonal brädpanelning.

7. Institutionsbyggnader för kommuner och för Helsingfors församling

Vårdbyggnader

År 1865 beslöt Helsingfors församling vid en kyrkostämma att köpa en lantegendom och flytta fattighjonen ut ur staden, men ansökan om en ändring i stadens fattigvårdsreglemente, som skulle ha möjliggjort detta, fick avslag i guvernörsämbetet. Enligt det rådande tänkesättet var det inte lovligt för en kommun att avlasta sina fattiga på någon annan kommuns område. Det slutliga beslutet blev därför att en fattiggård skulle uppföras på stadens arrendemark i Tölö.¹

Lilius anser att den typ av vårdanstalt, som Helsingfors nya fattiggård representerade, formades enligt engelska förebilder.² Senare försökte man i Finland enligt danskt mönster införa ett system, där fattiggården fungerade som en lantgård. Hjonen skulle då kunna försörja sig genom eget arbete.³

Det är möjligt att det var en dylik institution som församlingsmedlemmarna haft i tankarna, när de ville köpa ett jordbruk för stadens fattigvård. Fattiggården, som byggdes i Helsingfors och som var föregångare till den nya typen av vårdanstalt gestaltad som en stor lantgård med gårdsplan och planteringar, kan ha utgjort ett slags motsvarighet till de engelska Poor Law anstalterna. Med jordbruk i egentlig mening befattade man sig inte i Helsingfors fattiggård.

Enligt Wasastjerna hade Höijer börjat med ritningsarbetet för stadens fattiggård redan 1871. Detaljerade ritningar och ett kostnadsförslag presenterades också vid kyrkostämma redan den 24. 1. 1872.⁴ Byggnadskomplexet bestod av följande byggnader: ett större bostadshus i en våning, ett arbetshus i en våning med bostadsceller för sinnessjuka, en ekonomibyggnad med kök, källare, bagarstuga,

Bild 96. Asylen i Norrmark. Foto E. M. Viljo 1983.

rum för föreståndaren och för flera hjon, en barnhusbyggnad med rum för lärarinna och sköterska, en tvättstuga med bastu samt en uthusbyggnad med stall och fähus. I anläggningen kunde enligt fattiggårdskommittén inrymmas 113–140 personer. Plats för framtida utvidgningar reserverades också.

Husen tänktes uppförda av vertikalt ställd stock och reveterade utvändigt med tegel och invändigt med puts. En fragmentariskt bevarad ritning, signerad av Höijer i januari 1872,⁵ torde höra till ritningarna till fattiggårdens huvud- eller ekonomibyggnad (bild 5). Tegelreveteringen är angiven med röd vattenfärg. Kyrkostämman bestämde dock att husen skulle utföras i knuttimring och brädfodras. Kostnadsförslaget ansågs för dyrt. Gårdsägare Matts Stigell, som med sitt anbud vid entreprenadauktionen i mars 1872 utkonkurrerade de andra spekulanterna, gick även lägre än det reviderade kostnadsförslaget. För 90 500 mk skulle han utföra hela komplexet. Höijer antogs till ledare för bygget med en timmerman som kvartersman.⁶

Sparsamheten fick sina konsekvenser. Sommaren 1873 stod byggnaderna äntligen under tak, men arbetet befanns vara vårdslöst utfört. Vid genomgången av det halvfärdiga bygget i september, antecknades många brister. Bland annat hade entreprenören inte bemödat sig om att följa ritningarna. I en senare uppgjord beskrivning av fattiggårdens byggnader konstateras att de inte var särskilt väl gjorda. Ekonomibyggnadens låga rum och obehagliga trappor kritiserades också. På sommaren 1876 anmälde fattigvårdsstyrelsen till magistraten att en del av mellantaken i husen störtat in.⁷

Fattiggården utgjordes av ett byggnadskomplex med fyra flygelbyggnader på var sin sida av en rektangulär gårdsanläggning. Barnhuset var placerat något avsides. När hjonen på hösten 1873 flyttade in, låg byggnaderna omgärdade av ett högt plank inne i en liten skogsdunge, som delvis täckte området. Fattighjonen hade själv byggt vägen, som ledde till anstalten, och det var meningen att de skulle fortsätta med områdets istandsättande. Det

anges att ett antal träd på gården avsiktligt lämnats orörda under byggnadsarbetet.⁸

Osignerade ritningar till arbetshuset, hjonbostaden och barnhuset finns bevarade, men för ekonomibyggnaden eller huvudbyggnaden finns endast senare ändringsritningar.⁹ Om den sistnämnda, som i utvidgat och ombyggt skick ännu står kvar, kan man få en uppfattning från en ändringsritning av Bruno F. Granholm från år 1894. Den första ändringen till byggnaden har antagligen gjorts 1888. Från det året finns en ritning bevarad som inte visar byggnadens hela plan, men på den kan man se att det i husets baksida funnits ett kraftigt utskjutande mittparti med en stor sal ovanför en välvd källare (jfr bild 5). Salen var anstaltens matsal och samlingslokal. Resten av byggnaden var enligt Granholms ritning uppdelad enligt ett symmetriskt schema i rum, som uppräknas i byggnadsprogrammet.

Samma idé med en stor sal som ett utskjutande mittparti på byggnadens ena sida har Höijer använt trettio år senare i asylen eller ålderdomshemmet vid Norrmarks bruk. En ändringsritning, som sannolikt har uppgjorts på 1950-talet, ger en uppfattning om de ursprungliga konstruktionerna.¹⁰ Liksom i fattiggården i Helsingfors inrymdes i asylens källarvåning antagligen en bagarstuga, en tvättstuga, anläggningens kök och flera rum med eldstäder,¹¹ vilka måste ha använts som bostäder. Indelningen i två från varandra avskilda delar med skilda ingångar (bild 96) berodde sannolikt på att huset uppdelats enligt åldringarnas kön.

Symmetriskt planlagda var också de andra husen i Helsingfors fattiggård. Bostadshuset uppdelades av två tvärsgående korridorer. Bostadsrummen var avsedda för flera hjon. Till det yttre var huset enkelt brädfodrat, men en lodrät panelning under takbandet, gavelns snidade snedsträvor och verandans snidade stolpar, gav fasaden en viss värdighet och visade att det rörde sig om ett bostadshus. Arbetshuset med de sinnessjukas celler däremot var en baracklik länga. Från gården kom man endast in i arbetssalarna (bild 97). Cellraden löpte längs husets bakre del, och denna avdelning hade ingångar på baksidan. Barnhuset hade tre stora rum för barnen.

Det kan ha varit kasernarkitekturen, som i sista hand gav förebilderna till hjonbostadens och arbetshusets planlösningar. Dessa kan jämföras t.ex. med planen till en kasernbyggnad från 1750-talet i Lovisa (bild 98).¹² När järnvägsingenjör G. A. Helsingius senare på 1880-talet utarbetade sina normalritningar till fattiggårdar, uppgjorde han planer enligt samma principer som Höijer använt i fattiggårdens bostadshus och arbetshus. Helsingius uppger att han utarbetat sina ritningar tillsammans med arkitekter anställda vid överstyrelsen för allmänna byggnaderna men också med hjälp av privatarkitekter.¹³ Det

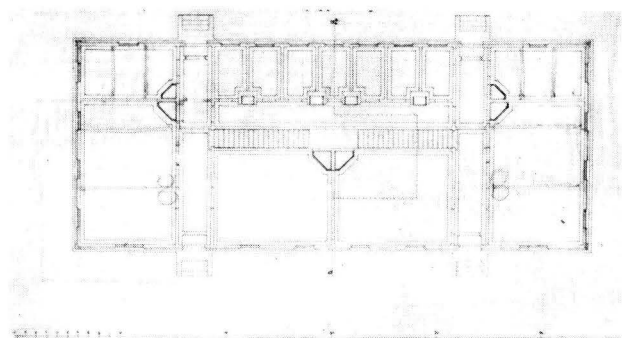

Bild 97. Planritning till Helsingfors fattiggårds arbetshus med celler för sinnessjuka. Måttskalan i alnar. Helsingfors stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA. Reprofoto Helsingfors universitetets fotografiska institution.

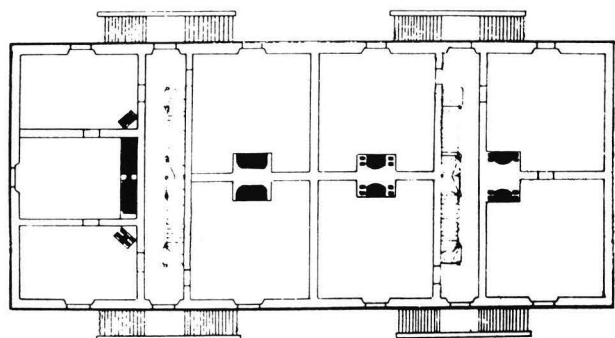

Bild 98. Plan av kasernbyggnad från 1750-talet i Lovisa enligt Härö 1981, bild 18.

förefaller därför sannolikt att han skaffat sig upplysningar om byggnaderna i Helsingfors fattiggård av Höjer.

Fattighusets gudstjänster hade säkert hållits i huvudbyggnadens stora sal, vilken dock befanns oändamålsenlig som samlingslokal. En bönsal eller kyrka, som den också kallats, inrättades som en utskjutande flygel på bostadshusets baksida. Höjer signerade ritningarna år 1876.¹⁴ Predikstolen har placerats i gavelväggen ovanför altarrundeln, en anordning som är bekant från Sjöbergs tidigare nämnda frikyrkliga Blasieholmskyrka i Stockholm.

Församlingens förvaltningsbyggnader

Enligt det byggnadsprogram som kyrkorådet i Helsingfors församling utarbetat för församlingens

kanslibyggnad 1887 skulle huset inrymma följande: ett stort expeditjonsrum med två ingångar, ett mindre rum för kyrkliga förrättningar, ett mindre rum för enskilda samtal, en korridor som samtidigt skulle fungera som väntsal, ett kontor för kyrko-sysslomannen, ett rum med arkiv för förvaltningsorganens sammanträden, ett arkivvalv samt bostäder för pastorsadjunkten, gårdskarlen och vaktmästaren.¹⁵

Den kommitté som på våren 1894 fick göra en ombyggnadsplan för den brandskadade prästgården började genast planera för en ny kanslibyggnad. Samtidigt som kommittémedlemmen Höjer gjorde ritningar för byggnaden gjorde han också utkast till dess framtida utvidgning. I planerna ingick också rivningen av den gamla prästgården i ett senare skede. Pastorskansliet skulle byggas brandfritt, och därför skulle alla konstruktioner uppmuras ute-

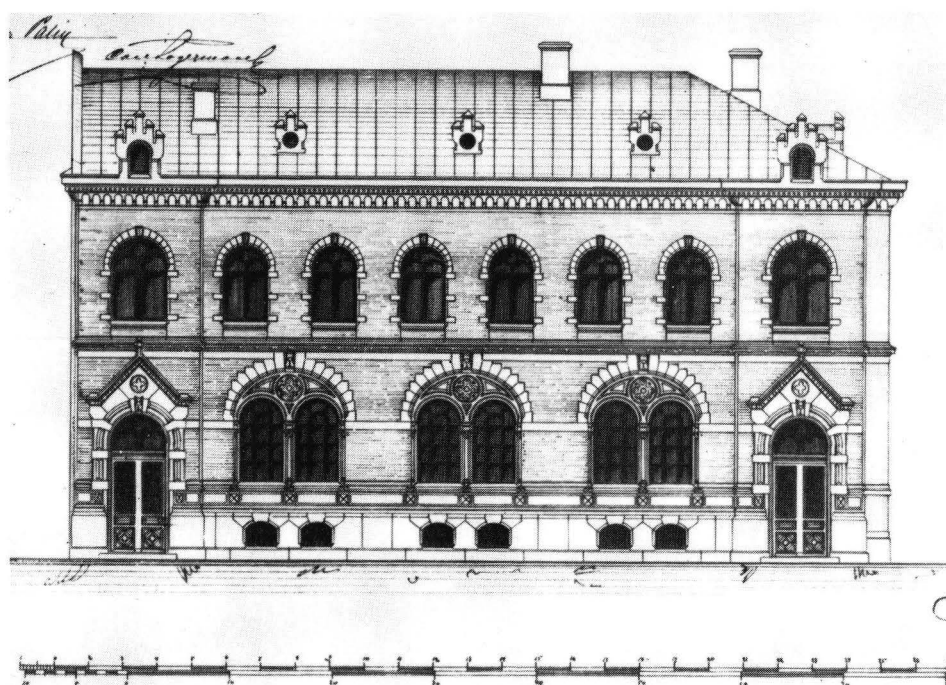

Bild 99. Ritning till pastorskanslibyggnaden i Helsingfors i december 1894. Fasad mot Annegatan. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

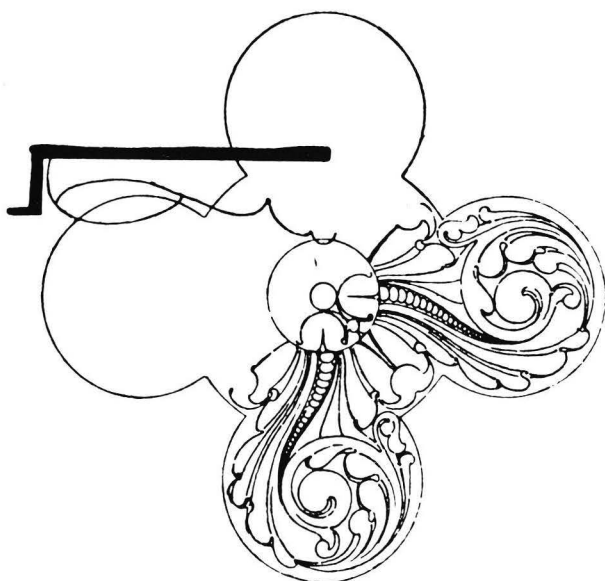

Bild 100. Kapitäl och fyrpassmotiv från pastorskanslibyggnaden enligt Ahrenberg 1911. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

slutande av tegel. Inga valv skulle få slås på järnbalkar, såsom tidigare framförda ritningar avsett. Gjutjärnskolonner skulle dock kunna användas som vederlag. För brandsäkerhetens skull skulle också alla mellanväggar göras i tegel.¹⁶

Huvudritningarna (bild 99) från december 1894 följer i stort sett ett förslag, som antagits som grund för byggnadsprojektet.¹⁷ Enligt ritningarna var pastorexpeditionen ett stort kryssvälvt rum i husets bottenvåning. Mot gården låg rummen för kyrkliga förrättningar och för enskilda samtal samt kyrkokontoret, dvs. sysslomannens kansli. Kyrkorådets sammanträdeslokal låg i övre våningen, där det också fanns bostäder.

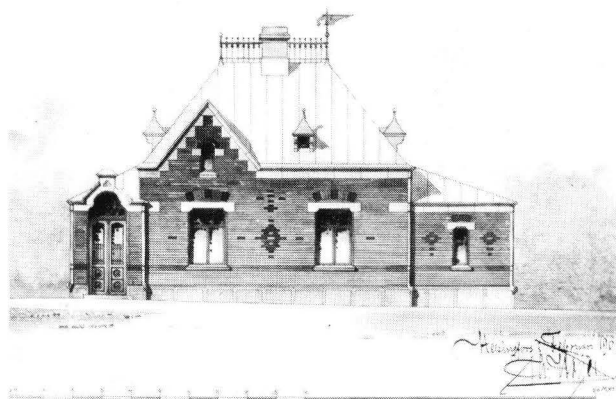

Bild 101. Ritning till vaktmästarbostaden vid Gamla begravningsplatsen i februari 1901. Fasad mot gatan. Måttskalan i meter. HELFKS, CA, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Arkitekturen företrädde en ornamentalt rundbågsstil, vilken lämpade sig som uttryck för husets solida murkonstruktioner. Ahrenberg har publicerat detaljer av ritningarna.¹⁸ De uppvisar former som hörde till rundbågsstilens ornamentalsförråd med dess blandning av romanska och gotiska element, såsom man kan se i t.ex. Karl Möllingers *Elemente des Rundbogenstiles*. Trots en klassicistisk anstrykning såsom kolonnskaftets utformning (bild 100), är formspråket i sin helhet mera medeltidsbetonat än i Höijers tidigare fasader i rundbågsstil från det föregående decenniet.

Enligt en arbetsbeskrivning skulle infattningar och lister göras av cementblandat kalkbruk. För ornamenten skulle också användas gips. Den oputsade murytan skulle ges en djupare ton med lasurmålning i tegelrött. Till gatufasadens fogstrykning skulle användas bruk med tillsats av kimer, ett vanligt sätt att förhindra en alltför stark färgkontrast mellan teglet och brukfogarna. I förstugor och trappor tänktes golven belagda med mönstrade betongplattor och väggarna med målade dekorationsfriser. Kolonner och balustrader skulle bronseras eller marmoreras.¹⁹

I vaktmästarbostaden på Gamla begravningsplatsen som till skillnad från pastorskansliet ännu finns kvar fast i utvidgat skick, skulle också inrymmas en kontorslokal där ärenden angående begravningar, gravarnas skötsel m.m. kunde expedieras.²⁰ Byggnaden har placerats i linje med begravningsplatsens mur norr om inkörsporten till jordfästningskapellet.²¹ I de orappade tegelfasaderna (bild 101) har Höijer utnyttjat samma mörka mönstermurning som i den något tidigare ritade folkskolebyggnaden i Vallgård.

Stadshusombyggnader

Höijers stadshusombyggnader utgör ingen betydande del av hans arbeten, men eftersom Ekenäs stadshus tidigare felaktigt har tillskrivits honom, är det skäl att här redogöra för hans insats i byggnadens nuvarande skick. För ombyggnaden av det på 1880-talet uppförda stenhuset vid Ekenäs torg till stadshus gjorde Höijer ritningarna på sommaren 1898. Han ombesörjde också utförandet av arbetet, som började vid samma tidpunkt. Bland annat rekommenderade han ett arbetslag skickliga murare, som just höll på att slutföra ett annat av hans arbeten. Fasaddekorationerna avviker inte stort från de ursprungliga, osignerade ritningarna från 1880-talet. De tycks dock ha blivit omgjorda, för Höijer meddelade att han skulle skaffa ett kostnadsförslag för deras utförande från »härvarande cementgjuteri»²² – sannolikt Helsingfors Cementfabrik. Detta torde dock främst ha avsett de helt nya fasadelementen, vilka var inskriptionen STADSHUS och Ekenäs

vapen. Husets interiör omgjordes för förvaltningsorganens behov. Huvudtrappan ersattes med den nuvarande trapphallen. Det var också Höijer som valde färgerna för både det yttre och det inre målningsarbetet, bl.a. fasadens ljusröda färgton.²³

I början av 1880-talet hade Höijer ritat en påbyggnad till Helsingfors rådhus vid Katrinegatan. Denna var ämnad främst för stadens auktionskammare, som skulle ha blivit en två våningar hög sal med stigande golv konstruerat på järnskenor. Liksom de flesta av Höijers ombyggnadsförslag till rådhuset, blev inte auktionskammaren uppförd.²⁴ Där emot ritade och ombesörjade han i slutet av 1880-talet restaureringen, som det hette, av den stora sessionssalen, som i samband med ombyggnaden fick ett parkettgolv.²⁵ Höijers andra ombyggnadsprojekt för rådhuset, som gjordes på beställning av drätselkammaren, avstannade i planeringsskedet då det befanns att en grundligare omdisponering av stadsförvaltningens lokaler var nödvändig.²⁶

8. Kommunaltekniska byggnader

Helsingfors brandstation och brandtornet i Kotka

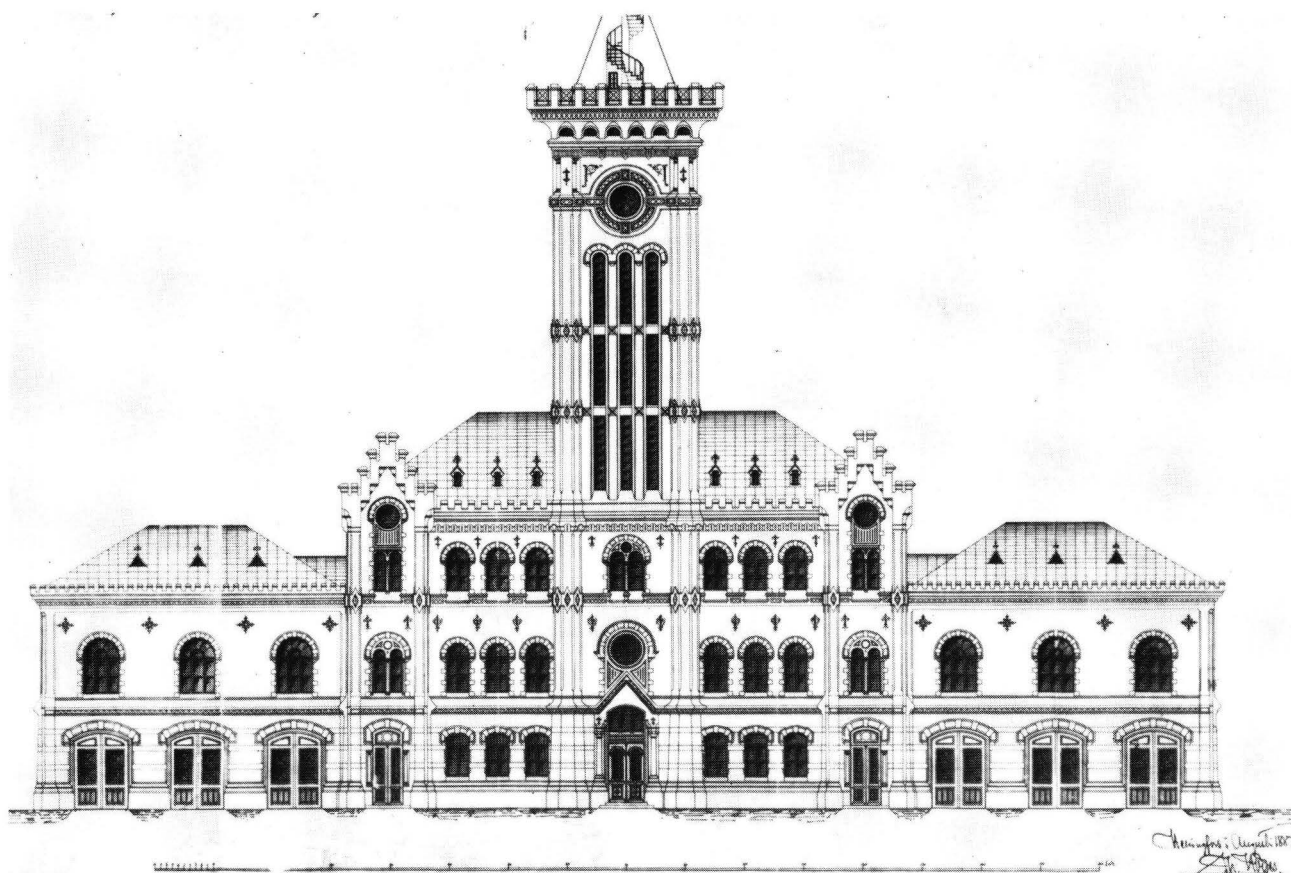
Brandchef Waenerbergs byggnadsprogram för Helsingfors brandstation presenterades för stadens brandkommission i början av år 1885. Kommissionen gav nästan genast i uppdrag åt Höijer att utarbeta skisser enligt programmet. I bottenvåningen skulle placeras rum för brandredskapen och vagnarna samt utrymme för slangtorkning och slangputsning, segeltorkning osv. Ett rum för telegrafen och dejouren, en ordningsmansbostad och ett kök för matlagning åt manskapet tänktes också bli placerade i bottenvåningen.

I andra våningen skulle 60 brandkonstaplar inrymmas i en gemensam sovsal. Gymnastiksalen skulle tjäna som matsal. Ett bibliotek med läsesal skulle inrättas, samt bostäder för ordningsmän. I husets tredje våning skulle det också inredas bostäder för brandmästaren, sprutmästaren och maskinisten. Brandkommissionen ville inrätta sitt arkiv samt hålla sina sammanträden i denna våning. Brandstationen skulle utrustas med ett utkikstorn. Till byggnadsplats hade utsetts södra brandtornets tomt vid Högbergsgatan.¹

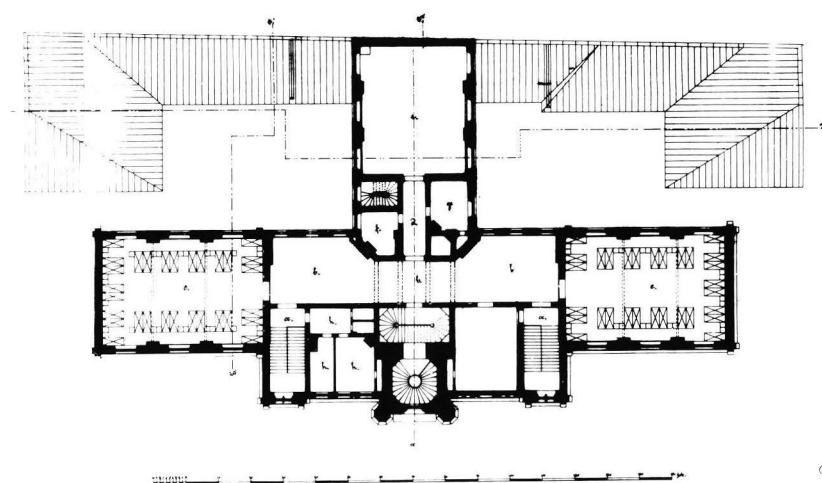
Waenerberg hade uppgjort byggnadsprogrammet innan han företog en studieresa till Köln, Leipzig, Dresden och Berlin. Redan tidigare hade han bekantat sig med brandverket i Stockholm.² Byggnadsprogrammet är i princip redan mycket nära de anordningar som Waenerberg fann i de tyska städerna. Helsingfors brandstation företräder dock en mera monumental arkitektur än vad exempelvis brandstationerna i Stockholm eller Berlin.

Höijers första skisser blev färdiga på hösten 1885. Efter några ändringar lämnades de in till stadsfullmäktige. När ärendet fördröjdes i stadens förvaltningsorgan, började brandkommissionen påskynda projektet. Höijers tycks ha haft svårigheter att hinna med kommissionens önskemål men till slut kunde han i augusti 1887 signera huvudritningarna.³

Ett utskott tillsattes att granska förslaget, men ett alternativt utkast till en mindre anläggning som Höijer gjorde på uppdrag av utskottet, tillfredsställde inte brandkommissionen. Bland annat hade utskottet ansett att tornet var onödigt, men brandkommissionen vägrade att lämna bort det ur förslaget. Brandkommissionen hade tidigare också tillfogat en slöjdsal för manskapet i byggnadsprogrammet. Brandmännen var nämligen så dåligt avlönade att de måste utöka sina inkomster genom försäljning av

a
Bild 102. Ritningar till brandstationen i Helsingfors i augusti 1887. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Huvudfasad. b. Planritning till andra våningen.

b

slöjdsalster. I det alternativa förslaget hade slöjdrummet minskats och sammanslagits med slangtorkningsrummet. Brandkommissionen ansåg detta vara en av motförslagets största brister.⁴

På hösten 1888 diskuterades tornfrågan i stadens förvaltningsorgan. Återigen framfördes åsikten att tornet ovillkorligen borde byggas. En del medlemmar i det tidigare nämnda utskottet tyckte att den nytta som tornet medförde inte motsvarade byggnadskostnaderna. Utskottet ville också hellre öka brandkonstaplarnas löner än uppföra en slöjdsal.

Inget beslut om bygget blev emellertid gjort, utan ärendet remitterades åter till utskottet.⁵ När ett reviderat förslag på våren 1889 kom upp i förstärkte fullmäktige, var man beredd på att försvara Höjers ursprungliga projekt. Efter några taktiska inlägg och ett ytterligare remitterande till drätselkammaren antogs till slut detta förslag.⁶

Trots att Höjer behållit den första dateringen i sina huvudritningar, har de tydligen tillkommit först efter projektets slutliga antagande i stadsfullmäktige. Underbrandmästarens bostad, som drätsel-

kammaren först i ett senare skede velat inrymma i huset, finns nämligen med i ritningarna.⁷ Dessa överensstämmer i stort sett med Waenerbergs byggnadsprogram, förutom de tillägg som senare införts, t.ex. slöjdsalen. Uthuslängan med stallet är något skevt till planen, den inpassades nämligen mot äldre stenhus som visserligen hörde till granntomterna, men som uppförts på tomtgränsen. Redskapen och vagnarna har sina utrymmen i bottenvåningen. I andra våningen (bild 102 b) har manskapets sovsalar placerats i huvudflygelns ändar. Mellan dem ligger en »rekreationssal». I en utskjutande länga på gården inreddes gymnastiksalen. Mot gatan i huvudflygelns mittparti ligger biblioteket och en bostad.

Tornet reser sig 194 fot över havsytan. Ovanför dess krön reste sig signalstången med spiraltrappa upp till bevakningsplattformen.⁸ Som en jämförelse kan nämnas att i huvudbrandstationen i Stockholm, som var byggd 1877–1878 efter ritningar av A. F. Nyström, fanns ett 90 fot högt torn, som användes för slangtorkning, men som också hade ett vaktrum i toppen.⁹ Huvudingången ligger i tornet. Trappan förflyttas i andra våningen till flygelns mitt. Trapphallen i tornet är välvd med ett valv bestående av åtta valvkappor (bild 102 c). I tredje våningen upptar tornet ett rum som hör till brandmästarens bostad, men som egentligen var ämnat för brandkommissionens sammanträden och som förvaringsställe

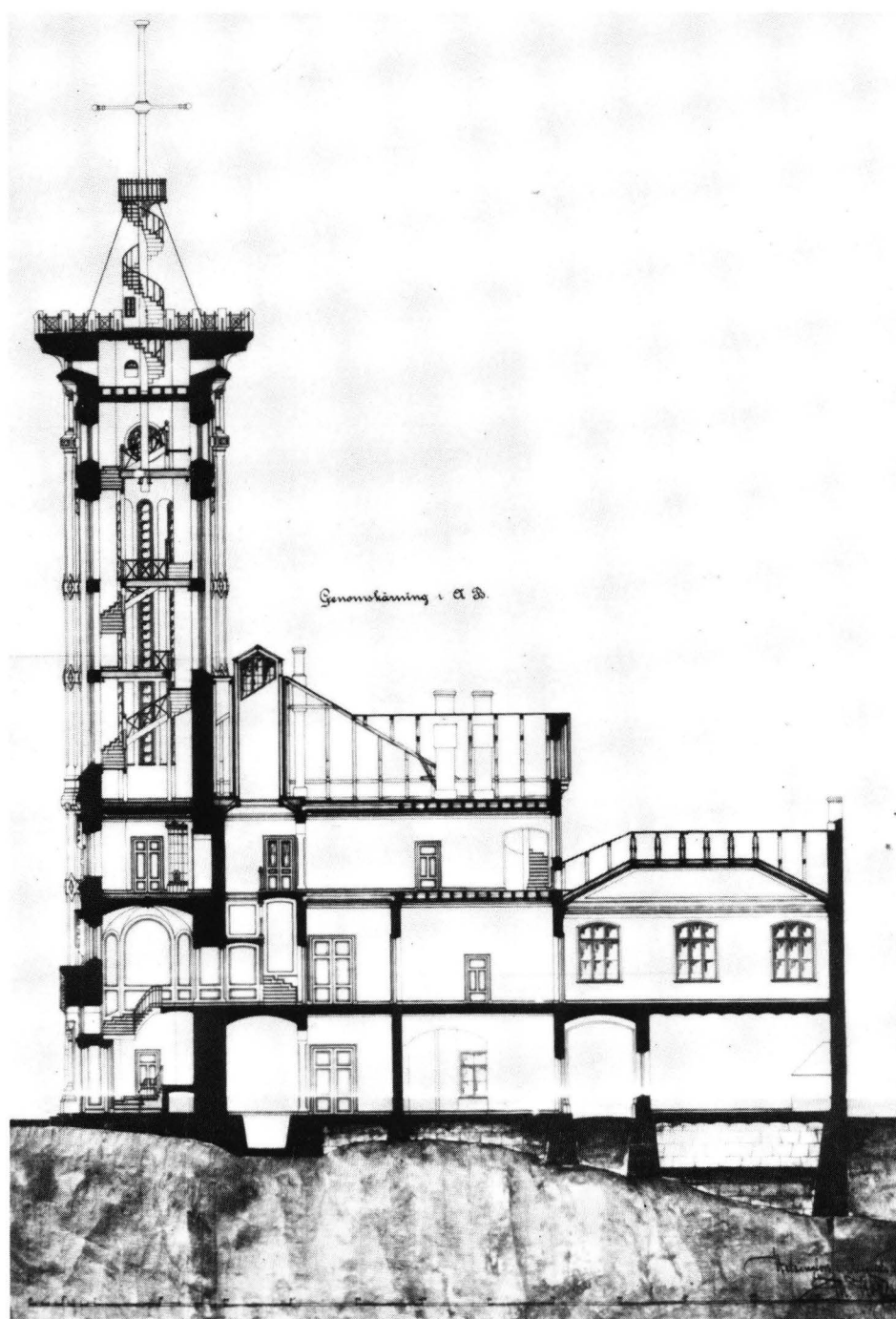

Bild 102 c. Sektionsritning till brandstationen i Helsingfors i augusti 1887. HSA, MBRA. Mikrofilm.

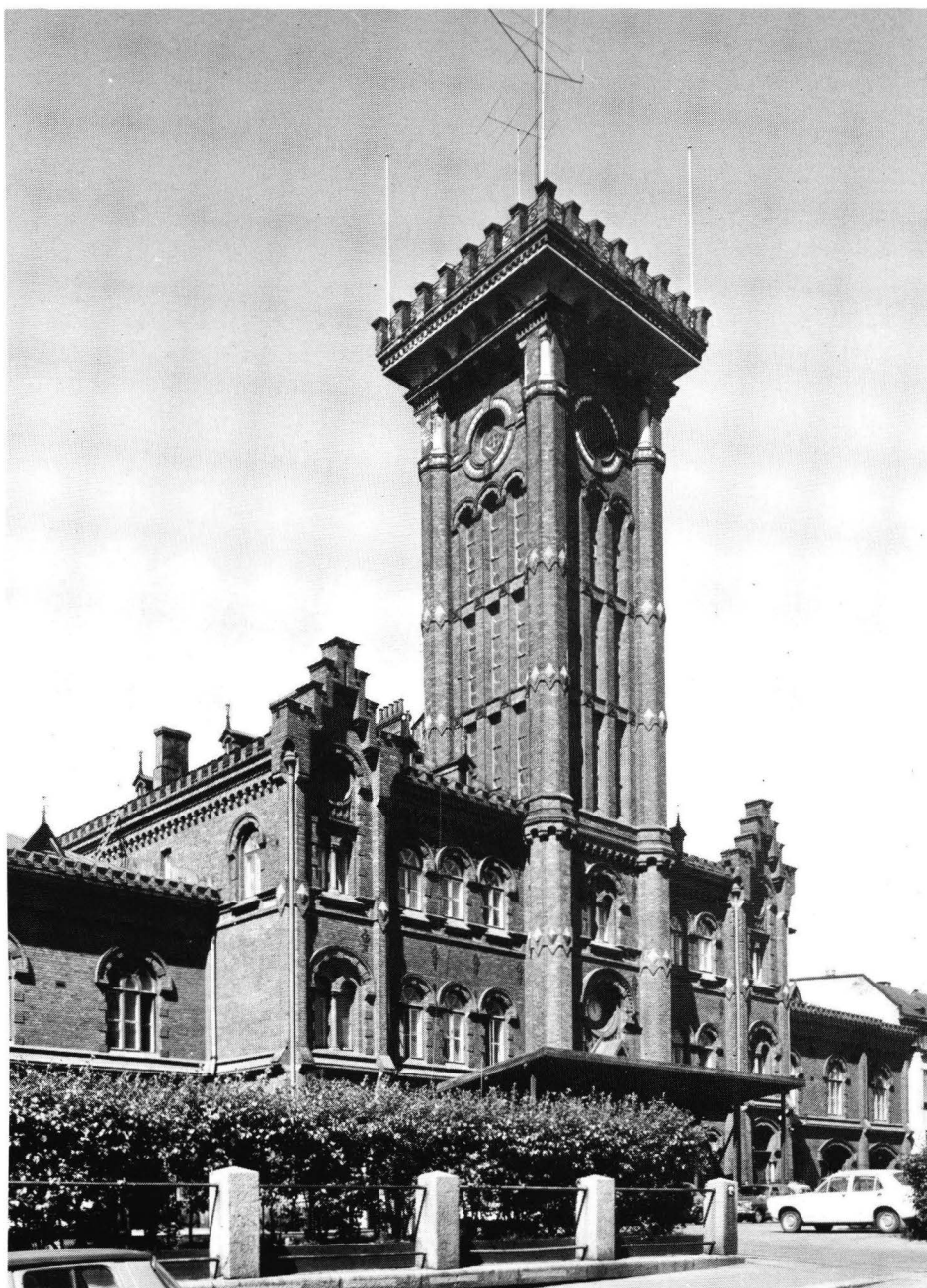

Bild 103. Skilnadens brandstation i Helsingfors. Foto Kari Hakli 1975. FAM.

för dess arkiv. I tornets övre del löper en spiraltrappa upp till ett vaktrum, från vilket man hade tillträde till torntaket. Tornet tjänade främst som utkikstorn, men den hade också funktionen av representationsbyggnad.

Brandstationens fasadarkitektur har sannolikt utformats också med tanke på FBK:s hus. Om FBK jämfördes med en riddarelit med motsvarande associationer till ett riddarfäste i husets arkitektur, var ordinarie brandkåren en soldattrupp. För dess byggnad fann Höijer lämpliga förebilder i tidens kasernarkitektur, som ofta förlänats drag av medeltidens borgarkitektur. För brandstationen har Höijer inte främst hämtat uppslag från den samtida finländska kasernarkitekturen. Han sökte förverkliga en raffinerad detaljrikedom, som inte var vanlig i försvars-

verkets nya tegelkaserner. I dessa förekommer likväl anspelningar på medeltidsarkitekturen, som t.ex. i den »romanska» portalen i Nylands skarpskyttebataljons kasern vid Elisabetsgatan i Helsingfors. En liknande portal har brandstationens huvudingång (bild 102 a).

Brandstationens arkitektur påminner om militärarkitekturen i Wien, för vilken Th. Hansens vapenmuseum och van der Nülls och Siccardsburgs kommandantsbyggnad vid arsenalen, byggda under den tidigare delen av 1850-talet, angav tonen. Kanske ännu mer än arsenalens byggnader påminner Höijers brandstation om Rossauerkasernen vid Donaukanal. Den byggdes efter ritningar av två militärer på 1860-talet.¹⁰ Alla dessa imponerande byggen var alltså färdiga att beskådas vid tiden för Wienutställningen

1873. Förebilder för brandstationen kan också ha funnits på annat håll än i Wien. Fasaden med sitt tornmotiv följer samma schema som några tyska kasernbyggnader, t.ex. Garde-Schützenkasernen i Lichterfelde, Berlin, som byggdes under 1880-talets tidigare del.¹¹ Det fanns säkert även andra exempel på den borgartade kasernarkitekturen, som Höijer tillämpat i sin brandstation.

Brandstationen var också en kommunal monumentalbyggnad, och särskilt tornet fyller uppgiften av ett stadens värdighetstecken. I tidens stadshusarkitektur användes ofta tornet med de nederländska städernas senmedeltida stadshallar som förebild. Ett välkänt exempel på ett tornförsatt stadshus är rådhuset i Berlin, till vilken redan hänvisats i samband med FBK:s hus. Börsch-Supan anser att dess torn hade haft till närmaste förebild Parlamentshustornet i London,¹² även om det också delvis påminner om Santa Maria del Fiore's kampanil i Florens.

Brandstationens torn påminner närmast om kampanilen i Florens. Hörnen har utformats till polygonala pelare såsom i florenstornet (bild 103), och de ornamentala romberna av färgad cement kan tolkas som en fri tillämpning av dess intarsiadekor, som också upptar rombmotivet.

I Kotka förstod man sig också på att tillvarata de stadsetetiska möjligheter som ett brandtorn gav. Tornet hörde till en parkanläggning, och dess nedre del utformades till en utsiktspaviljong med servering (bild 104). Ritningarna uppges vara ett samarbete mellan stadsingenjör Borchardt och Höijer.¹³

Ritningar till brandtornet finns inte bevarade. Dess läge på det Tshedajeffska berget anges på en handritad karta, som uppgjorts innan det brann ner 1911.¹⁴ Tornet var en träbyggnad i nygotisk gestaltning. En anknytning till brandstationstornet i Helsingfors förekommer också, se exempelvis den utkragade balkongen runt övre delen, som påminner om tornkrönet i Helsingfors.

Den arkitektoniska utformningen av Helsingfors vattenreservoar och förslag till vattentorn

I tidens vattenverksarkitektur tillämpades gärna motiv från historisk militärarkitektur. Sålunda hade Höijer utformat Alphöjdens vattenreservoar så att den påminde om en fästningsmur med bröstvärn. När Höijer mycket senare ritade tillbyggnaden av reservoaren, fullföljde han fästningsmotivet med en portal av barocktyp.

Bild 104. Brandtornet i Kotka. MVHBA.

När frågan om förbättrandet av stadens vattenförsörjning uppstod på 1890-talet, föreslog chefen för vattenverket, ingenjör C. Hausen, att vattenledningsnätet skulle utbyggas med ett vattentorn. Överingenjör A. O. Alrutz i Stockholm rådfrågades, men denne ansåg att stadens vattenreservoar hellre borde utvidgas med en avdelning.¹⁵ Detta blev också stadsfullmäktiges beslut. Arbetet utfördes 1901. Höijer anlätades för byggnadens yttre utformning. Konstruktionen, förtätningen och ytbehandlingen ut- och invändigt, skedde på samma sätt som i den äldre avdelningen. Den nya delen byggdes dock kortare och djupare än den gamla. Av estetiska skäl skulle yttermurens vertikalitet behållas, vilket bl.a. betydde att murtjockleken måste avpassas inåt för att förebygga dragspänningar. Materialåtgången blev på detta sätt större än vad enbart konstruktiva villkor skulle ha fordrat.¹⁶

Fasaden utfördes, såsom i den äldre delen, av kilad sten i kvaderförband med doserade huggstenspelare, som placerades på jämna avstånd från varandra (bild 105). För att få lika avstånd mellan strävpelarna, trots att den gamla och den nya reservoardelen inte var lika långa, formade Höijer

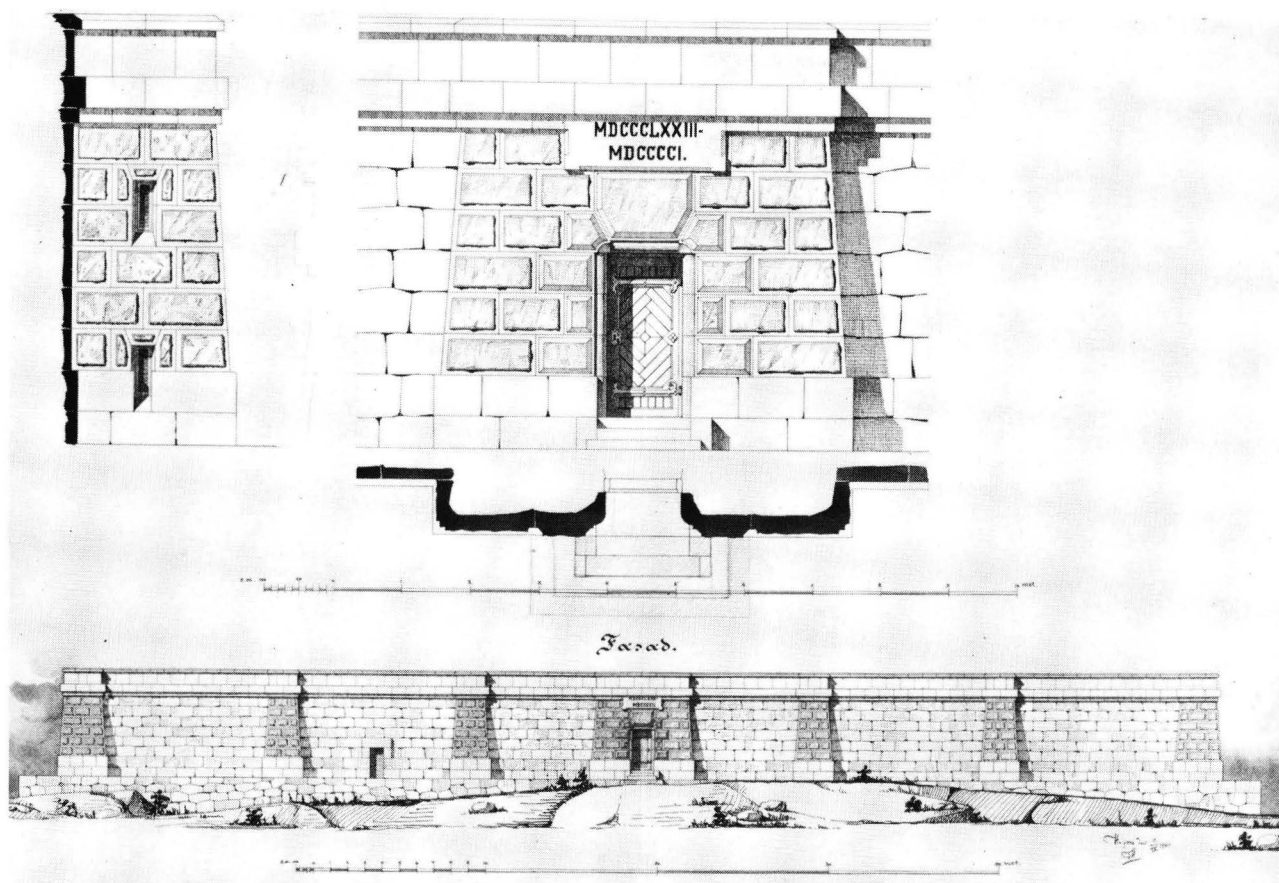

Bild 105. Ritningar till utvidgningen av Helsingfors vattenreservoar den 19. 4. 1901. Nedan hela anläggningens fasad, ovan portalen med sidofasaden till vänster. Denna ritning till sidofasad överensstämmer inte med den angivna planen. Måttskalan i meter. Helsingfors stad, vattenverket, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

stödpelaren vid fogen till en monumental portal. Ingången hörde till ett trapphus, som var en del av utvidgningsplanen.¹⁷ Pelaren i den tidigare uppförda muren föranledde en dosering av portalens sidor. Slutresultatet påminner om de doserade fästningsportarna i de svenska 1700-talsfästningarna. Typen är företrädd också i Sveaborg med porten i kurtinen Polhem–Hamilton.¹⁸ Höijer kände till den då han i sin ungdom varit murare på fästningen under en kortare period.

Till Hausens tidigare nämnda vattentornsförslag utarbetade Höijer två alternativa fasadprojekt (bild 106, 107); det ena i april 1896 för Observatorieberget, det andra två år senare för en byggnadsplats vid Bergmansgatan.¹⁹ Det visade sig nämligen att tornet på Observatorieberget skulle ligga för nära universitetets astronomiska observatorium, så det ansågs klokast att utse en alternativ plats för det.²⁰ För vattentornets fasadmotiv har Höijer vänt sig till forna tiders militärarkitektur. Förslaget för Observatorieberget skulle dessutom fungera som ett utsiktstorn och det har därför försetts med ett järnräcke runt det plana taket.

Ingenjör Hausen hade också egna, bestämda åsikter om vattentornets estetik. Höijers förslag till

tornet på Observatorieberget fann Hausen »mycket anslående». Han betonade dess estetiska betydelse för parken och hamnen. Utsiktsplattformen skulle ge stadsborna den havsvy tillbaka, som bebyggelsen delvis förstört.²¹ Hausen syftar här på att tomterna i Bergmansgatans ända bebyggts med femvåningshus.

Vattentornets rektangulära plan hade valts utslutande med tanke på byggnadens arkitektoniska verkan. Visserligen, konstaterar Hausen var runda konstruktioner vanligare, men på inga villkor borde man på Observatorieberget bygga ett torn som såg ut som en jättelik skorsten. Också byggnadsmaterialet, granit, tycks ha blivit valt på estetiska grunder, även om Hausen anger stenens hållbarhet som främsta skälet. Han förklarar att det nog börjats bygga vattentorn och vattenbehållare i armerad betong, men om deras hållbarhet fanns än så länge bara otillräcklig erfarenhet. Järncisterner hade använts en längre tid, men inte ens dessa torde kunna mäta sig med graniten, som »trotsar sekler» samt gör »en förnäm och gedigen arkitektonisk verkan».²²

I det utlåtande som stadsfullmäktige beställt från Alritz och i vilket han förordade utvidgningen av

Bild 106. Förslag till vattentorn för Observatorieberget i april 1896. Måttskalan i meter. Helsingfors stad, vattenverket, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

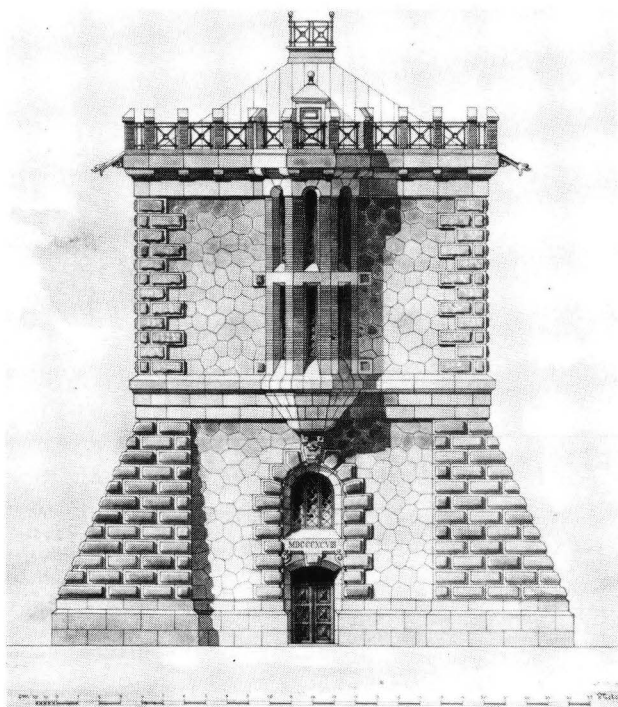

Bild 107. Förslag till vattentorn vid Bergmansgatan den 14. 5. 1898. Måttskalan i meter. Helsingfors stad, vattenverket, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

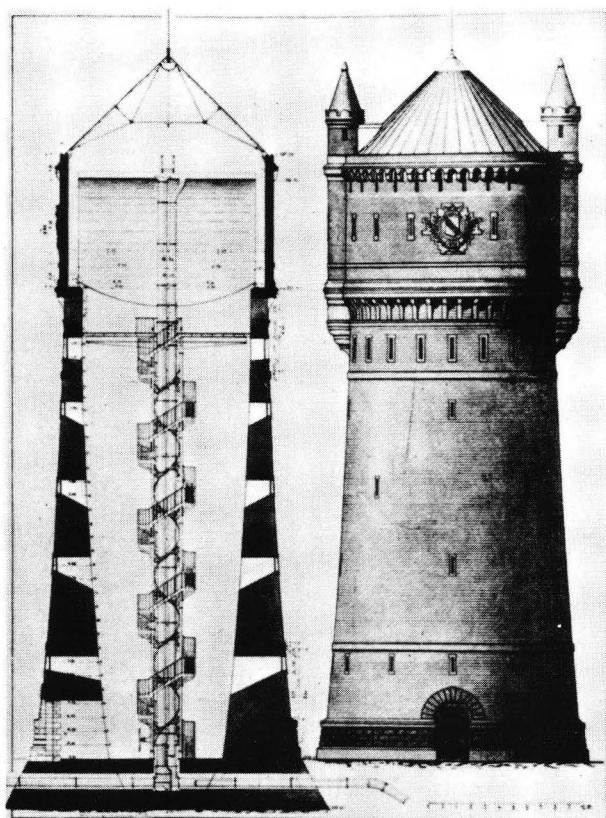

Bild 108. Vattentorn i Strassbourg från 1878 enligt Werth 1971, bild 18. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

ett Vattentorn
Hangö

VATTENLEDNING
HANGÖ.
Fasad.
Alternativ I.

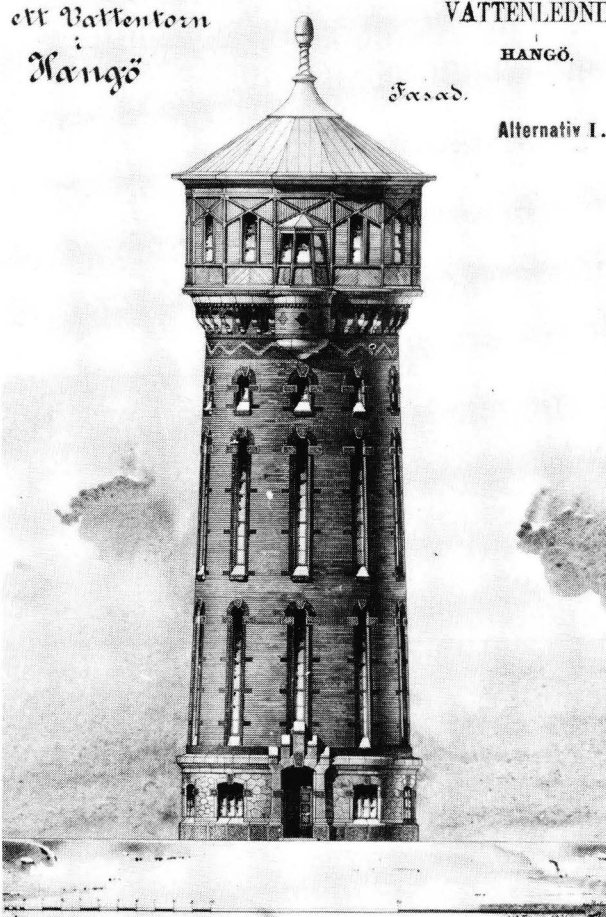

Bild. 109. Vattentornsförslag för Hangö omkring 1900. Hangö stadsarkiv. Måttskalan i meter. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

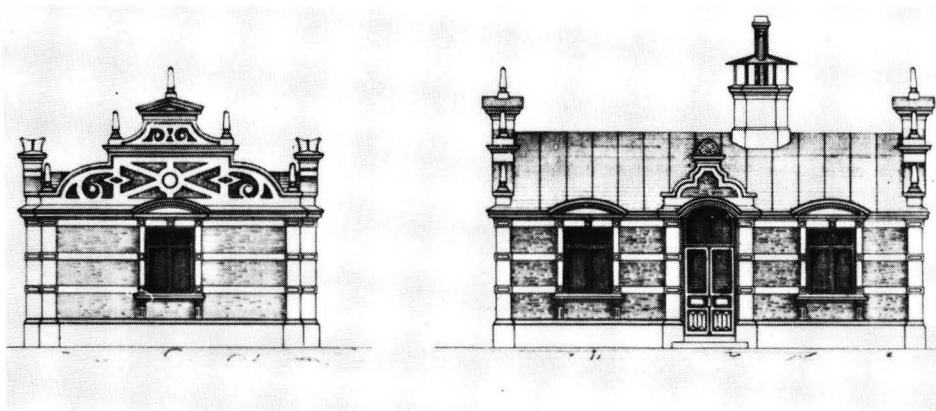

Bild 110. Detalj av ritning till latrinbyggnad för Teateresplanaden i Helsingfors i maj 1888. Gavelfasad och sidofasad. HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader. Mikrofilm.

vattenreservoaren, gavs också råd om byggande av vattentorn ifall Helsingfors stad valde detta alternativ. Som en billigare konstruktion än granitbehållaren föreslog Alrutz en järncistern upphängd på ett åttkantigt torn av tegel. Ett förnämligt intryck kunde erhållas, enligt Alrutz, med revetering i natursten. Hausen var ense med Alrutz bara på denna punkt. Graniten var enligt Hausen den enda stensort, som kunde komma ifråga. Han åberopade yttranden »i landets tekniska press», i vilka yrkades på användning av natursten, i t.ex. brokonstruktioner, i stället för det tidigare vanliga järnet. Vattentornsförslaget var alltså starkt påverkat av den då aktuella granitrörelsen.²³

Den rektangulära planformen höll Hausen också fast vid.²⁴

»Tornets höjd förhåller sig till dess bredd, resp. dess diameter, ungefär som 2 : 1 och en byggnad med sådana proportioner ter sig, om den utföres i cylindrisk eller därmed besläktad åttkantig form, tryckt och klumpig, vilket icke är fallet med en fyrkantig byggnad av samma dimensioner, måhända därför att ögat mera vant sig vid den senare formen.»

Det var Hausen som offentligt presenterade de estetiska synpunkterna i vattentornsprojektet, men de kan också anses representera Höijers åsikter. Projekteringen tycks ha börjat med Höijers förslag till tornet på Observatorieberget, för Hausens konstruktionsritningar är daterade flera månader senare.²⁵

Höijers vattentornsförslag avvek ganska mycket från de samtida vattentornens utformning. Det kan dock nämnas att några år senare uppfördes, efter ritningar av E. Josephson, ett pumphus av granit vid Trekantens vattentorn i Stockholm. Liksom Höijers tornförslag hade det en fyrkantig planform samt en kraftigt doserad nedre del.²⁶

I utformningen av trapptornet i det förslag som var ämnat för Observatorieberget förekommer också anspelningar på tidens vattentornsarkitektur (jfr bild 108). Den översta våningen är t.o.m. kraftigt utkragad, vilket var vanligt i torn med hängande

järncisterner.²⁷ I Höijers tornförslag föranleddes utkragningen inte av konstruktiva skäl, utan den var närmast en expressiv detalj.

Senare fick Höijer också fungera som arkitekturexpert i ett vattenledningsprojekt för Hangö stad. Hausens ritningar till Hangö vattenledning är gjorda 1900–1901. Till projektet hör en odaterad fasadritning, som är signerad TH.²⁸ Laveringssättet pekar på Höijer som upphovsman (bild 109). Alrutz tidigare rekommendation om en rund planform och tegelmurar har här godtagits. Liksom i tornförslaget för Bergmansgatan, har trappan i övre våningen dragits ut i en »skyllerkur» för att inte inkräkta på utrymmet för järncisternen. Den delen av tornet där cisternen skulle inrymmas skulle enligt ritningen utföras av trä i brädkonstruktion.

Mindre arbeten av kommunalteknisk karaktär

Höijers ritningar till ombyggnaden av ryska militärens proviantmagasin till Helsingfors tull- och packhus är daterade i 1886. Arbetet utfördes två år senare under hans ledning.²⁹ I motsats till det förslag, som August Boman tidigare gjort, höll sig Höijer till Engels ursprungliga idé,³⁰ och begränsade ändringarna i husets yttre till detaljer. De raka fönstervälven ändrade han till stickbågar och putsytan gav han en livligare kvader- och rustikmönstring. I husets inandöme inreddes kontors- och expeditjonsrum, medan en del av magasinutrymmet behölls i sin ursprungliga form.

I den lilla latrinbyggnaden av sten, som 1888–1889 uppfördes på Teateresplanaden i Helsingfors, tillämpade Höijer den tyska eller holländska renässansen (bild 110).³¹ Stilvalet kan kanske sättas i samband med den ungefär samtidigt uppförda saluhallen av Gustaf Nyström. Den nordiska renässansstilen var aktuell under dessa år också i Sverige.

Bedoire nämner att stockholmsarkitekterna hade kommit överens om att använda den »dansk-tyska» renässansstilen i tävlingen för Helsingborgs rådhus 1889.³² Enligt den tematiska historismens principer passade de nordtyska och holländska köpstädernas arkitekturstil för kommunala byggen.

Byggnaderna för likstationerna i Malm och på godsbangården i staden uppfördes 1894.³³ Till båda anläggningarna hörde ett likhus, ett slags skjul i resvirke med plats för tio kistor. Med hjälp av ett brutet paneltak har Höijer bemödat sig om att ge en viss värdighet åt likhusets inandöme.

9. Byggnader för kommersiella ändamål

Badanstalter

Paul Sinebrychoff den äldres svärson, dr. C. F. Wahlberg, började på våren 1874 utveckla Vilhelmsbad vid Järnvägstorget i Helsingfors till en vattenkuranstalt enligt kontinentalt mönster. Samma år i november signerade Höijer ritningarna till ett »romerskt» bad, som skulle bli en tillbyggnad till badanstalten, men som inte blev uppförd. I Sinebrychoffs ritningsarkiv finns en ritning till »Irisch-Römisches Bad», som tidigare samma år gjorts i Maschinenfabrik Germania i Chemnitz, ett företag som också levererade ritningar till Sinebrychoffs produktionsmaskineri.¹ Höijers projekt är säkert baserat på den tyska ritningen. Dess »tepidarium», »caldarium», »ryska bastu» och andra utrymmen tycks vara inpassade i Höijers ritning. Fasaden mot Järnvägstorget med brutet paviljongtak i vindskupan (bild 111) är det första exemplet på den franska nyrenässansen i Höijers arkitektur.

Badinrättningen i Ekenäs byggdes i vattenbrynet på en strandtomt mitt emot Stallörsparken. Höijers huvudritningar till byggnaden är signerade i januari 1903.² Enligt dessa upptog badinrättningen husets båda våningar. Den vattensjuka marken tillät inte uppförandet av en källarvåning.³ Husets T-formade plan är symmetriskt uppdelad i en bastuavdelning för kvinnor och en för män. Dessa befinner sig i bottenvåningen och har ingångar på gårdssidan. Bastun torde ha varit ämnad för stadens fattigare befolkning. Den finare inrättningen i övre våningen med badkar och enskilda avklädningsloger var tillgänglig från den svängda huvudtrappan med ingång från gatan.

Fasaderna är av oputsat tegel med ljusa lister och infattningar. Mittrisalitens gavel påminner om de danska »vaelske gavle» (bild 112).⁴ Andra våningens badrum uppvisade en tidstypisk färgkombination: »irisgröna» väggar och röda golv. Golvet bestod av ett syntetiskt material, som kallades lapidit och som tillverkades av Lapiditbolaget i Helsingfors. Golv, trappor, dörrar och fönster hade tillverkats av

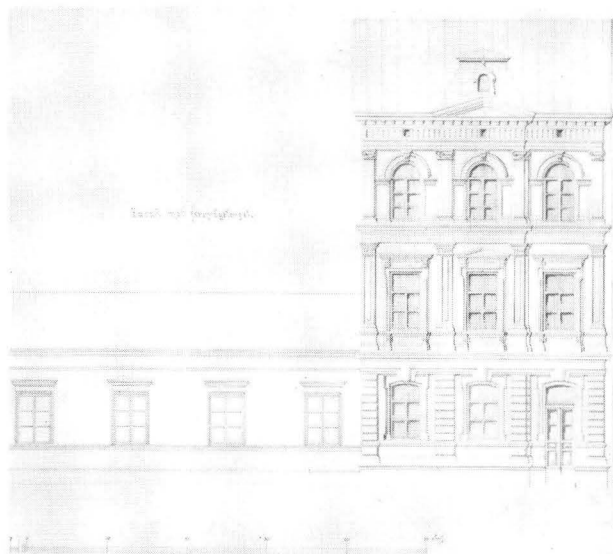

Bild 111. Detalj av ritning till utvidgning av Vilhelmsbad i Helsingfors daterad den 20. 11. 1874. Fasad mot Järnvägstorget. Sffa, GBR. Reprofoto Johnny Korkman.

olika huvudstadsfirmor, men för målningsarbetet hade en ekenäsmålare anlitats.⁵

Restauranger

Höijer hade i maj 1883 anlitats för att göra skisser till Helsingfors Utskänkningsaktiebolags restaurang eller värdshus som det också kallades för Högholmens folkpark. Han tycks utan byggherrens samtycke ha ändrat på projektet efter skisstadiet, för utskänkningsbolagets direktion var missnöjd med huvudritningarna. Huvudfasaden (bild 113) ansågs vara för låg och tung. Direktionen var inte heller tillfreds med arkitektens förklaringar, men eftersom utarbetandet av nya ritningar skulle ha dragit ut på tiden, beslöt man ändå godkänna förslaget på villkor att gaveln ovanför verandan höjdes med minst en fot och att den gjordes så lätt och genombruten som möjligt.⁶ Vid utförandet tycks dock

Bild 112. Taklagsfest vid bygget för Ekenäs badinrättning. ESM. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

ritningarna ha blivit följda utan nämnvärda ändringar.⁷

Restaurangbyggnaden bestod ursprungligen av en stor sal i byggnadens mitt, omgiven på tre sidor av en öppen veranda, samt av en två våningar hög flygel, som inrymde bl.a. köksavdelningen. Fasadarkitekturen kan tolkas som ett försök till att tillämpa den »romaniserande stilen» i trä. Detta skulle förklara de satta proportioner, som utskänkingsbolagets direktion inte gillat. Verandastolparnas tärningskapital och restaurangsalens brutna brädpanelade innertak, vilket eventuellt skulle efterlikna ett tunnvalv, kan tolkas som nyromanska stildrag.

Höijer ritade en »buffet» och en serveringsdisk för restaurangen, men om de blev utförda framgår

inte. Alternativt tänkte direktionen nämligen reparera och ommåla en gammal skänk och disk för värdshusets bruk.⁸

Senare gjordes några försök att ändra på husets utseende, som verkligen tycks ha besvärat en del av bolagets direktion. Ändringarna blev dock inte av, med undantag för verandans glasväggar.⁹ Sina ursprungliga former och proportioner har byggnaden i stort sett fått behålla.

Ombyggnaden av Bernhardsgatan 5 för utskänkingsbolagets restaurang, vilket skedde 1875¹⁰ är arkitektoniskt av ringa intresse. Inredningen i utskänkingsstället på Fredriksgatan 34, som ritades i samband med en tillbyggnad till huset 1897, är intressant ur stilsynpunkt. Det ser ut som om Höijer tagit intryck av den då aktuella »nor-

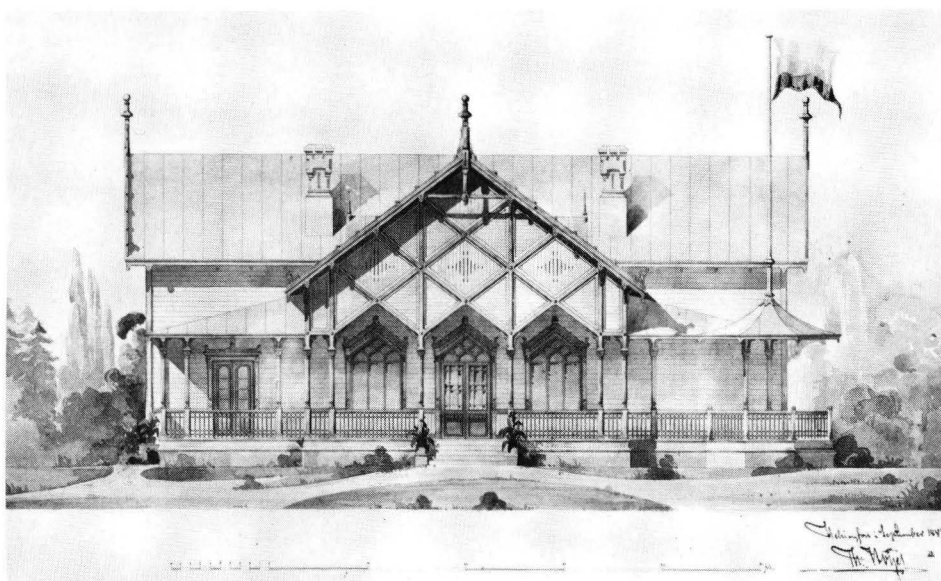

Bild 113. Fasadritning till utskänkingsbolagets restaurang på Högholmen i Helsingfors i september 1883. Helsingfors stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Bild 114. Helsingfors Utskänk-
ningsaktiebolags restaurang på
Vladimirsgatan. Frisen under
taklisten hör enligt ritningarna
inte till Höijers ursprungliga
inredning. HSM, BA.

diska» knuttimringen även om han kombinerat den med kolonnformer, som hellre kunde betecknas höra till den tyska renässansstilen (bild 114). Kakelugnen av mörkgröna glaserade »majolikakakel» från Gräsvikens fabrik är anpassad till inredningens folkliga renässanskaraktär.¹¹

Höijers slutliga ritningar till Brunnshusets ombyggnad 1897 blev färdiga i juli samma år, och då var byggnadsarbetet i det närmaste slutfört.¹² Heikel har publicerat en uppmättningsritning av det i slutet av 1830-talet uppförda Brunnshuset.¹³ Ritningen är gjord 1895 och en jämförelse med Höijers projekt visar att ombyggnaden bestod av en ändring av de sekundära träverandorna och taket samt tillbyggnaden av en ekonomigård på husets östra

sida. En grundlig fasadförändring hörde också till projektet (bild 115). I samband med ombyggnaden ritade Höijer en musikpaviljong,¹⁴ som utfördes av Sandvikens Aktiebolag¹⁵ och som placerades söder om restaurangbyggnaden.

Portiken med de fyra kolonnerna¹⁶ i fasaden mot Brunnsparkshallén revs, och verandan utvidgades för att i byggnadens sydöstra hörn bilda en hörnpaviljong. På södra sidan, som utgjorde huvudfasaden, fanns tidigare en halvrund utskjutande del i verandans mitt. Också i ombyggnadsprojektet behölls denna sida som huvudfasad (bild 115). Den halvrunda delen av verandan byggdes ut, likaså trapporna. Byggnaden hade i mitten varit två våningar hög med en takås, som löpte i riktning norr – söder, och den hade haft frontoner i gavlar-

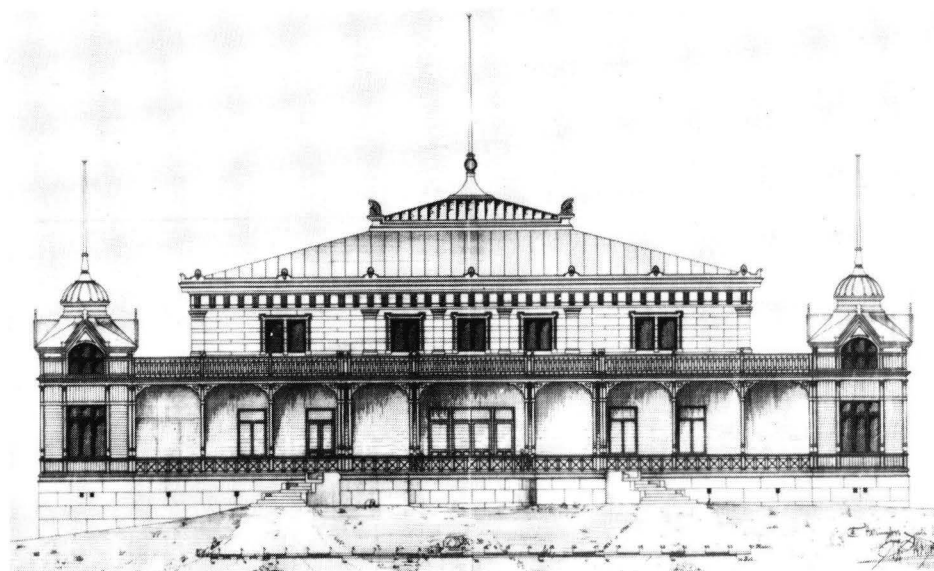

Bild 115. Fasadritning till ombyggnaden av Brunnshuset i Helsingfors i juli 1897. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

na. Nu uppfördes ett tälttak över hela byggnaden. Interiören bildade en hög sal, som fick sin belysning delvis från ett fönster i takkrönet.

Höijer fick under åren strax efter ombyggnaden göra ytterligare några mindre ändringar i byggnaderna. Musikpaviljongens estrad breddades, den södra verandan, som till en början varit öppen, försågs med skjutbara fönster, och sydvästra hörnpaviljongen inreddes till en »reservteater». Ritningen till teaterscenen är osignerad men torde vara utförd av Höijer.¹⁷

Byggnadens nya färgsättning omnämndes i tidningspressen med särskild uppskattning. Väg-garna målades gulvita, pilastrarna och metoperna gulröda, triglyferna vita och blå. Färgkombinationen var i själva verket symbolisk för antikens klassiska arkitektur. I de franska arkitektstipendiaternas s.k. restaurationer av doriska tempelbyggnader hade denna färgsättning blivit en konvention. Metoperna tycks även ha haft ornament av något slag, »konst-emblemer» enligt Hufvudstadsbladet. Takets zink-plåt lämnades antagligen omålade, för den uppgavs

vara ljus. Den stora salen i husets mitt dekorerades av S. Wuorio i ljusa och »kalla» färger.¹⁸

Hotell Kämp

Till den låneansökan som initiativtagaren till Hotell Kämps bygge, restauranginnehavaren Carl Kämp, skickade till senaten hade bifogats en skiss till en femvåningsbyggnad av tegel.¹⁹ Sannolikt är att denna skiss gjorts av Höijer och att den följde samma byggnadsprogram, som de slutliga ritningarna, vilka också avser en femvåningsbyggnad med fasader av oputsat tegel.²⁰ Dessa är daterade i april 1886, och samma månad övertogs bygget av F. W. Grönqvist. Det är inte troligt att Höijer hade hunnit göra ett nytt projekt åt Grönqvist, utan denne måste ha följt de tidigare framförda byggnadsplanerna. Visserligen påstår Grönqvist själv att han lät om-arbeta planerna till hotellrummen, entrén, huvud-trappan och cafét, när han blev byggherre.²¹ En av de idéer som han säger att han introducerat, var hotellrummens tamburer och sovalkover, men likadana anordningar hade funnits redan i Höijers första projekt för societetshuset i Uleåborg.

Planen följer i stort sett det schema som *Berlin und seine Bauten* från år 1896 anger som förhärskande i tidsenliga hotell: vid ingången i botten-våningen rum för hotellets administration, huvud-trappan, därefter läse-, skriv- och röksalongerna, sedan matsalen och ekonomiutrymmena samt ovanför bottenvåningen flera våningar av resande-rum.²² I Kämps bottenvåning hade tre butikslokaler inretts. Butiker som en hyresinkomstkälla före-kom också i förnämna utländska hotell.²³ I Kämps hotell hade butikernas och cafés placering i botten-våningen förorsakat att matsalen och en salong,

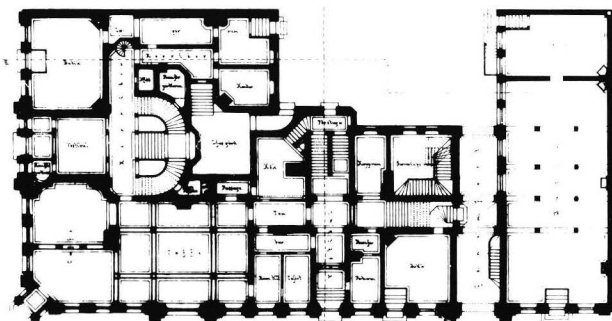
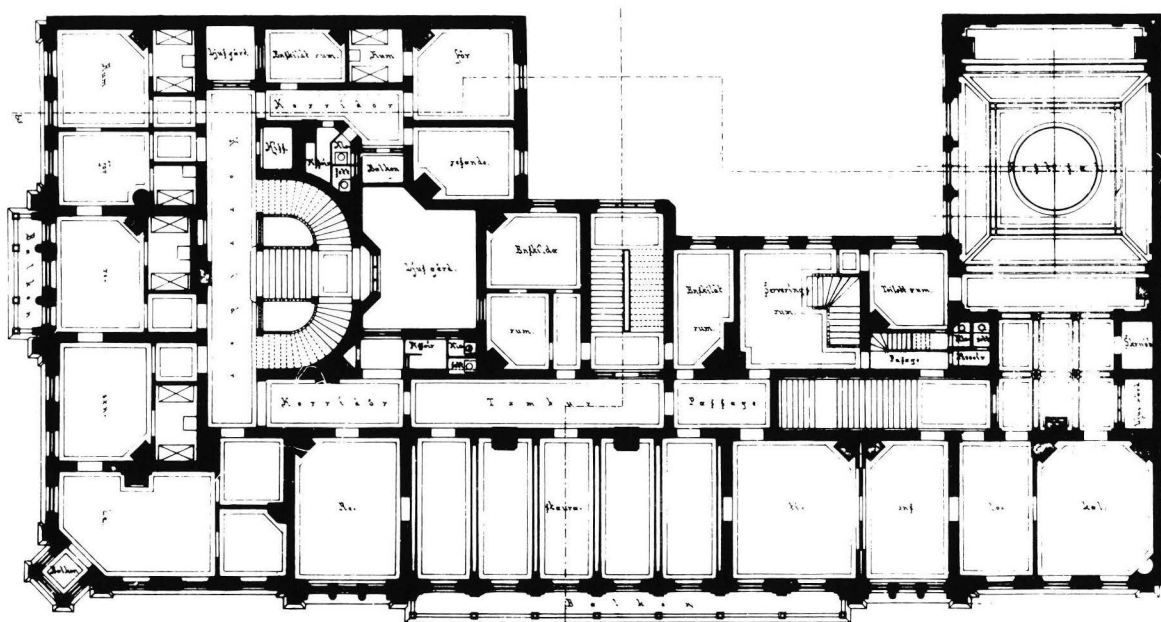

Bild 116. Ritningar till Hotell Kämp i Helsingfors i april 1886. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Planritning till bottenvåningen. b. Planritning till andra våningen.

som betecknas som läse- och röksalong, förflyttats till andra våningen där de hade sina fönster mot Glogatan (bild 116 a, b).

Huvudtrappan med ingång från den förnämre gatan, Norra Esplanaden, var gestaltad med en ståt som var osedvanlig för finländska förhållanden. Den var ämnad att imponera med sina svängda konturer och sina marmorade och bronserade gjutjärnskolonner (bild 117). Den läktarförsedda festsalen upptog två våningar i en gårdsflygel. Under den i bottenvåningen låg en stor butikslokal, och även källarvåningen var inredd till ett utskänkningsställe, en »vinkällare» (bild 116 c). Anordningarna påminner om societetshusprojektet i Uleåborg, och det är tydligt att man inte enbart avsåg resandenas behov utan också stadsbornas nöjeställningar.

De finaste resanderummen låg i andra våningen vid Esplanaden. Enligt Hufvudstadsbladet hade dessa »praktgemak» inretts med siden och siden-damast i »gendarmblått, gult och hallonrött», färger som sades harmoniera med väggarnas och takens dekorationsmålningar. Röksalongens möbler hade överdrag av gyllenläder. Matsalen, som skiljdes åt från rökrummet av en skjutbar glasdörr, var utrustad med två serveringsdiskar och en stor spegel. Salen var dekorerad i mörka, dämpade färger. Kabinetten var inredda i olika manér. I ett fanns möbler i rikt skuren ek med gobelinvävda överdrag, i ett annat hade möbelöverdragen tillverkats av ljus, blommig kretong, och i ett tredje hade använts ljusgult och brunt siden.

Festsalen hade en klassicistisk dekor (bild 118). Pilastrarna var målade i mörkbrunt, väggfälten var gröngrå, takets ornament bronserade. Fondväggen täcktes av en spegel i mörk ekram. Inredningen kompletterades med bronskandelabrar i empirestil och en stor kristallkrona. Karmlösa soffor och taburetter, som var överdragna med bronsfärgat och mossgrönt siden, stod vid väggarna. Armaturen kunde användas både med gaslågor och med elektriska glödlampor. Största delen av denna lyxinredning var hämtad från Petersburg. Armaturen var från Berlin, men dekorationsmålningen hade utförts av C. H. Carlsson, som var verksam i Helsingfors.²⁴

Det är tydligt att de olika inredningsmanéren, som man talar om, inte avsåg en variation enligt den tematiska historismens principer. I det stora hela tycks hotellet ha varit inrett i en tämligen prålig men enhetlig nyrenässansstil med en dragning åt barock.

Fasadens färger anges som tegelrött, umbra och gult. Stilmässigt hör Hotell Kämp (bild 186) till en av Højers mest entydiga byggnader. Samtiden lade också märke till varifrån dess formspråk härstammade:²⁵

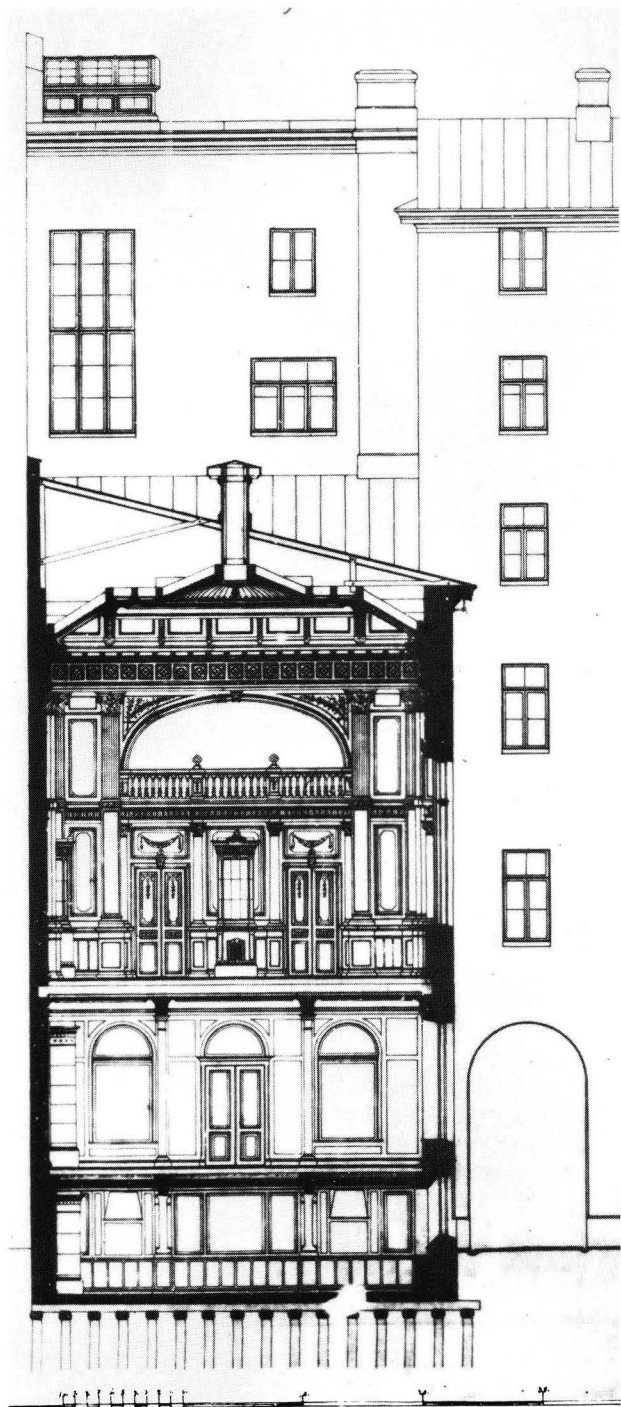

Bild 116 c. Ritning till Hotell Kämp i april 1886. Detalj av sektion. HSA, MBRA. Mikrofilm.

»Fasaden påminner om den franska renässansen från dess bästa tid, från Pierre Lescot och Philibert Delorme. Vi återfinna här den starkt rusticerade 'franska kolonnen', de långt framspringande pilastrarna vilka liksom inrama det rikt dekorerade mittelpartiet ('Pavillon Turgot'). Översta våningen är, likasom i Louvre, behandlad som en fris i entablementet. Sist och slutligen ha vi det rikt dekorerade franska taket. Allt detta är behandlat fritt, självständigt och med den individualism, som gör att de ofta sedda, man skulle tycka snart nog utslitna renässansformerna erhålla ett egendomligt tillägg, som skänker dem nyhetens behag.»

Enligt Hitchcock ansågs imitationer av andra kejsardömet och tredje republikens Nouveau

Bild 117. Huvudtrappan i Hotell Kämp. Foto H. Havas. FAM.

Louvre representera höjden av storstadsmodernism, särskilt i de anglosachsiska länderna. Det är speciellt med hotellen som Hitchcock förknippar Louvreimitationerna.²⁶ I själva verket fick typen en allmännare spridning bland affärsvärldens och det offentliga livets byggnader. Hotell byggdes också i vitt skiftande stilar. Bland de exempel som Pevsner publicerat, förekommer. Louvrevarianterna på 1860-talet.²⁷ Typen var alltså väl etablerad när Hotell Kämp byggdes.

Inredningen av Kämps café i husets hörn i botten-våningen hörde nästan till byggnadsskedet. Lokalen hade dock varit uthyrd till Nordiska Bosättningsmagasinet,²⁸ så cafét kunde öppnas först till julen

1889. Cafésalens väggar var dekorerade med målningar, vars dominerande färg var mörkt brunröd. Takets polykroma dekor följde den synliga balkkonstruktionens fältindelning. Interiören fick sin karaktär också av stora speglar. I en beskrivning nämns särskilt att cafégästerna kunde med deras hjälp iaktta trafiken på gatan. Bland möblerna uppmärksammas särskilt stolarna av ek och förnicklat järn med fanersitsar. »Dessa senare äro i synnerhet mycket smakfulla och eleganta, splitternya här i staden.» Med förnöjelse konstaterades: »Det hela gör ett präktigt intryck och bär en fullkomligt storstadsmässig, europeisk prägel.»²⁹

Carl Kämp hyrde hotellet, men efter hans död

Bild 118. Taket i festsalen i Hotell Kämp. Foto Olof Sundström 1929. HSM, BA.

1890 övergick det till ett aktiebolag, som föranstaltade ganska stora ändringar i interiörerna. Festsalen omgjordes till matsal, och den tidigare matsalen uppdelades i kabinett. Köket förstörades och dess inredning förnyades.³⁰ Från dessa ändringar finns endast en ritning, som inte är gjord av Höijer. Det framgår ingenstans att denne skulle ha anlitats för nyinredningen. Höijer har dock signerat ritningen till installationen av en säkerhetsångpanna år 1893.³¹ Därför kan han även ha projekterat cafés nya inredning som utfördes samma år.³²

Ändringen i cafés färgskala var typisk för den smakförskjutning, som föranledde nyinredningar på 1890-talet, t.ex. ommålningarna i Ateneum i samband med ombyggnaderna. I Kämps café målades de ursprungligen mörka kolonnerna med grått och rött. Väggarna dekorerades med landskapsbilder och exotiska motiv. Taket målades i vitt och guld. Den stora spegeln ersattes med en målning som föreställde en mondän fest i Kämps lokaler.

Målningarna med landskapsmotiv och exotica kan man sätta i förbindelse med Salomo Wuorios verksamhet. Han hade etablerat sin firma i början av 1890-talet och gjort den figurativa dekorationsmålningen populär igen efter 1880-talets schablonerade väggfält och mörka nyrenässansdekor. Enligt en tradition, som E. Långhjelm förmedlar, var det just Höijer som föreslagit åt Wuorio att starta en dekorationsfirma i Helsingfors.³³

Vid sekelskiftet ändrades den stora butikslokalen till restaurang. Ritningarna till ändringen gjordes av Höijer.³⁴ Därefter kom turen till den gamla fest-

salen. År 1904 ritade Höijer en större musikestrad. Den kom att ligga i en förlängning av festsalen, som sträckte sig över tomtgränsen på den Cataniska gården.³⁵ Estraden bildade en liten förhöjd scen med elektriska rampljus och ridå. Den var målad i mörkrött och ljusgrönt. Också själva salen ommålades i gröna toner och fälten mellan väggpilastrarna bekläddes med »amerikanskt guldtyg». I nordväggen målades en fris, som föreställde ett Dionysoståg. Taket var hållet i vitt och guld. Samtidigt ändrades cafét till matsal,³⁶ och kabinetten omдекorerades. Målningsarbetet utfördes av Wuorio och snickeriarbetet levererades av Sandvikens ångsnickeri.³⁷

Hotell Kämp var ett uttryck för de kosmopolitiska ideal som huvudstadens borgerskap hyste. Det efterliknade kontinentala lyxhotell i mindre skala. Ominredningar företogs i snabb takt, delvis kanske för att tillfredsställa efterfrågan på olika slag av service, men främst för modeväxlingarnas skull. I Berlin hade man just i början av 1890-talet i caféinteriörerna övergått till en nybarock stilriktning.³⁸ Det tycks ha varit detta mode som nyinredningen av Kämps café 1893 följde.

Hotell Kämp hör kanske till det mest konventionella som Höijer skapat, men fasadernas *Second Empire* var uttryckligen ämnad att föra associationerna till den konventionella kontinentala hotellarkitekturen och inge resenären tanken att det i denna byggnad erbjöds samma tjänster som i hotellet i Paris, Berlin, Petersburg – eller Stockholm. Samtidigt kunde den inhemska allmänheten känna sig delaktig i det europeiska storstadslivet.

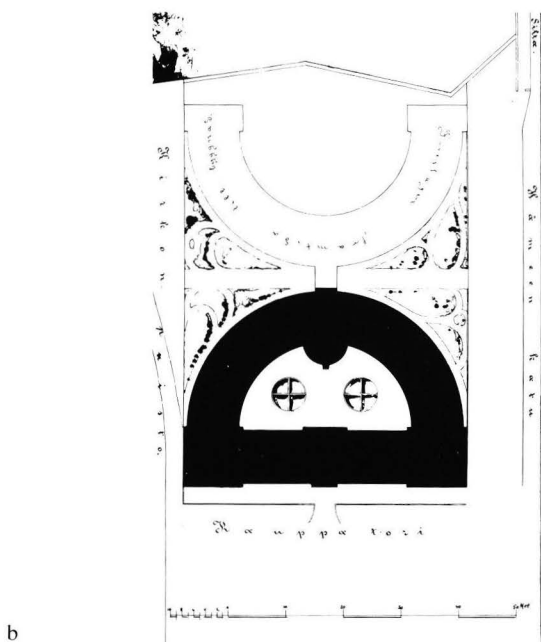
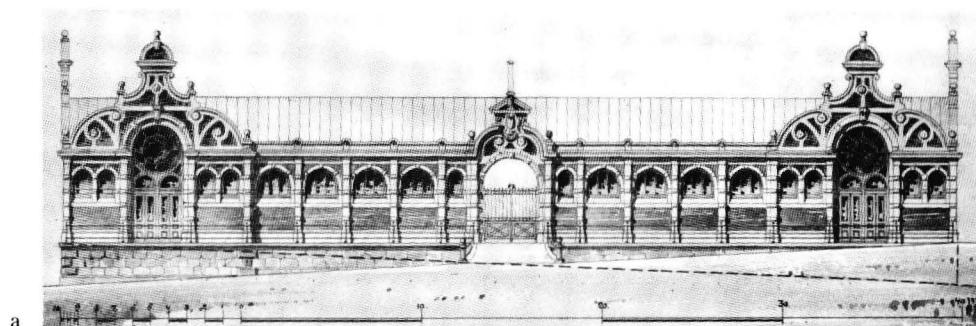

Bild 119. Tävlingsförslag till saluhall i Tammerfors 1896. Måttskalan i meter. TSA. a. Fasad mot Salutorget. b. Situationsplan.

Saluhallsbyggnader

Tammerfors stad anordnade under senare delen av 1890-talet två saluhallstävlingar. Den andra tävlingen förorsakades av att byggnadsplatsen flyttades till en annan tomt. Enligt byggnadsprogrammet för den första tävlingen tänktes byggnaden uppförd på en tomt mellan Gamla kyrkan och Tavastgatan med huvudfasaden mot salutorget.³⁹ Tredje priset tilldelades Höijers och Ahrenbergs gemensamma förslag. Juryn var inte enhällig. Somliga ville ge första priset, en del andra priset åt Höijers och Ahrenbergs projekt. En del ville lämna det helt utan pris.⁴⁰

Höijer och Ahrenberg har tänkt sig en halvcirkelformad anläggning med den raka flygeln mot torget (bilder 119 a, b). Stånden ligger utmed yttermurarna. Mitt i torgflygeln finns en inkörspport. Förutom som avlastningsplats, kunde gårdsplanen enligt projektbeskrivningen användas för utomhusstånd, för fiskbassänger eller till förvaring av skrymmande gods. Gården kunde också täckas med glastak. I situationsplanen hade skisserats en utvidgningsmöjlighet:

en halvcirkelformad flygel, som öppnade sig mot forsstranden. Den nordeuropeiska tegelrenässansens stil hade valts för fasadernas utformning. Till det yttre var förslaget möjligen påverkat av Gustaf Nyströms saluhallar, särskilt av hallen i Åbo. I beskrivningen betonas dock att projektet uttryckligen bröt med den vanliga långsträckta rektangulära saluhallsplanen, som i det nordiska klimatet medförde drag i byggnaden. De planteringar som föreslogs för området skulle bidra till att hålla luften kring byggnaden frisk och sval.⁴¹

Den akvarellerade perspektivbilden av saluhallen sedd från en punkt på andra sidan Tavastgatan är säkert gjord av Ahrenberg, medan de andra ritningarna ser ut att vara gjorda av Höijer. Fasadritningens lavering är utförd med en tecknarhand som inte är att ta miste på.

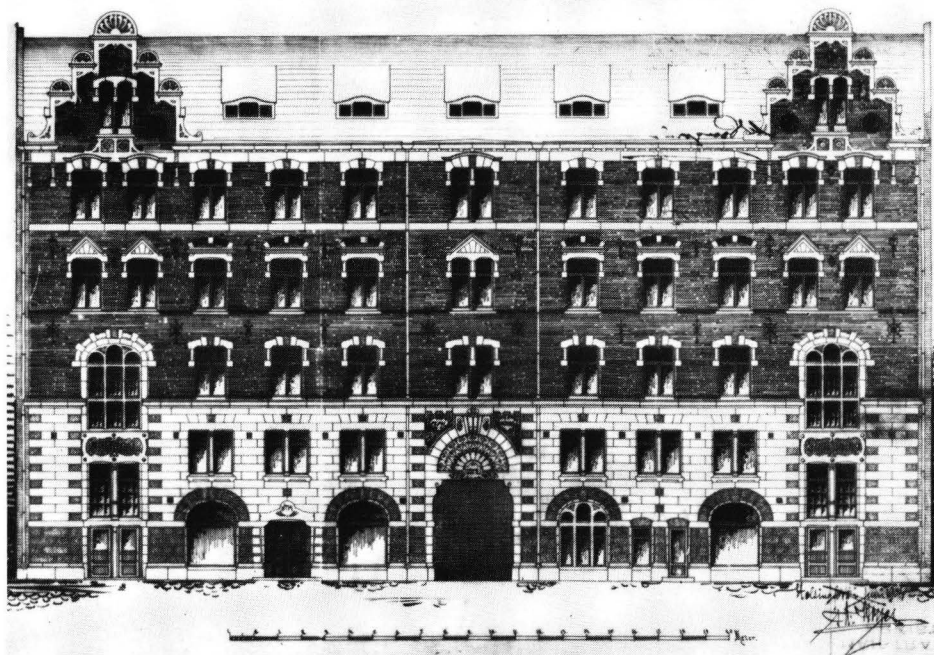
Förebilder till saluhallar med svängda flyglar torde ha funnits utomlands. Så t.ex. den cirkelrunda fiskhallen i Ostende, som byggts på 1870-talet och beskrivits av Klasen.⁴² Ahrenberg kan också på sina resor ha påträffat andra exempel på cirkeln eller halvcirkeln tillämpning i saluhallar. Med sin arkitekturhistoriska inriktning kan han även ha inspirerats av Trajanus saluhall i Rom.

Ahrenberg blev jurymedlem i den senare tävlingen för Tammerfors saluhall, som ordnades när staden valt en ny byggnadsplats. Höijer deltog knappast i den nya tävlingen. Däremot insändes ett förslag, som tydligen påverkats av Höijers och Ahrenbergs projekt i planens halvrunda form och fasadens gestaltning. Upphovsmannen är inte känd.⁴³

Affärshuset för Ab Helsingfors Saluhallar ligger på en tomt, som sträcker sig från Södra Kajen (dåvarande Västra Kajen) till Unionsgatan. Ritningarna är signerade i juni 1904, och då ingick också en beskrivning av byggnadsföretaget i Hufvudstadsbladet.⁴⁴

Huset bestod enligt ritningarna ursprungligen av femvåningsflyglar vid de båda gatorna. Dessa sammanbinds av lägre längor vid tomtens sidor. Gårdsplanen är ungefär i nivå med Södra Kajen (bild 120 c). I bottenvåningen och delvis också i andra våningen syns långa rader av salustånd

Bild 120 a. Ritning till saluhallsbyggnad vid Västra Kajen i Helsingfors i juni 1904. Fasad mot Västra Kajen. Måttskalan i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

(bild 120 b). I gatuflyglarna har placerats skilda butiker med ingång från gatan. De tre översta våningarna vid Västra Kajen upptas av affärslokaler, alla försedda med små kassavalv. Vid Unionsgatan låg ett resandehem i tredje våningen. Översta våningen är indelad i bostäder.

Fasaderna företräder en variation av den dansktyska eller nordiska renässansen. Man igenkänner motivet med »vaelske gavle» (bild 120 a). Eventuellt finns här också en tematisk anknytning till renässansen i Nordeuropas gamla köpstäder. Hufvudstadsbladet bedömer nämligen fasaderna som »hållna uti en lugn och värdig husets affärsmannakaraktär motsvarande stil».⁴⁵ Stilen kan på en allmän nivå ha influerats av vissa tyska strömningar. Till exempel år 1902 hade Verein zur Erhaltung und Pflege der Bau- und Kunstdenkmäler i Danzig (Gdansk) utlyst en tävling för mönstergilla fasader för den gamla Hansastadens nybyggen. Syftet var att skapa en gatubild med utgångspunkt i lokala historiska stilar. Tävlingen anordnades uttryckligen för tyska arkitekter, och stilen kunde plockas från byggnader, som existerat från 1300-talet till 1700-talet. De flesta förslagen för affärshus tillämpade den nordtyska tegelrenässansens karakteristiska smala gavelfasad.⁴⁶ Höijer har dock i sin saluhallsbyggnad inte bemödat sig om att skapa någon »ren» variant av den nordiska renässansen.

Bland Höijers verk är saluhallsbyggnaden unik i och med att han i den fick använda äkta natursten i stället för cementblandad kalkbruk i listverk och infattningar. Enligt en bevarad arbetsbeskrivning var det meningen att använda puts och cement för fasaddetaljerna,⁴⁷ men vid utförandet har man

använt även ljusgrå natursten. Gårdsfasaderna är putsade i vitt, men tegelytan har lämnats bar runt öppningarna på samma sätt som i den tidigare beskrivna fabriksbyggnaden vid Dalgatan. Höijers sjukdom förhindrade honom från att övervaka byggnadsarbetet, vilket övertogs av hans biträde K. F. Andersson.⁴⁸

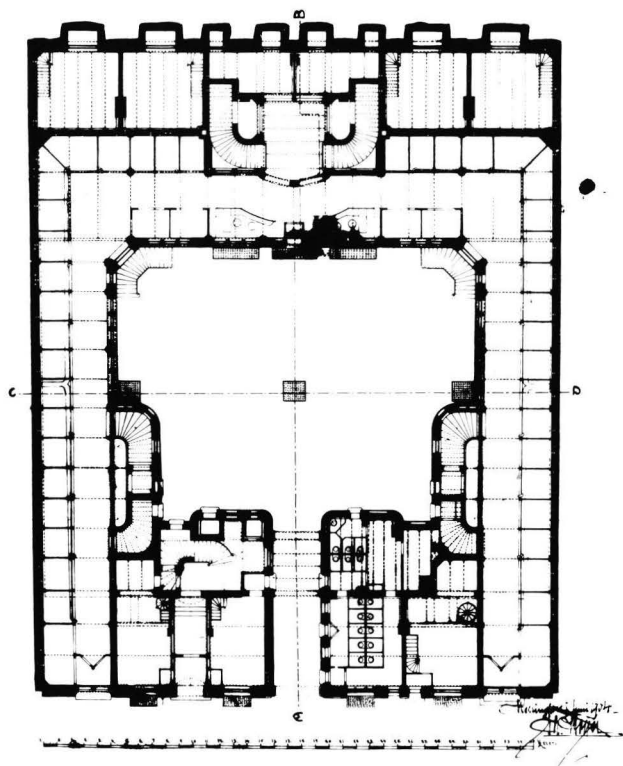

Bild 120 b. Ritning till saluhallsbyggnad vid Västra Kajen i Helsingfors i juni 1904. Planritning till bottenvåningen. Måttskalan i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

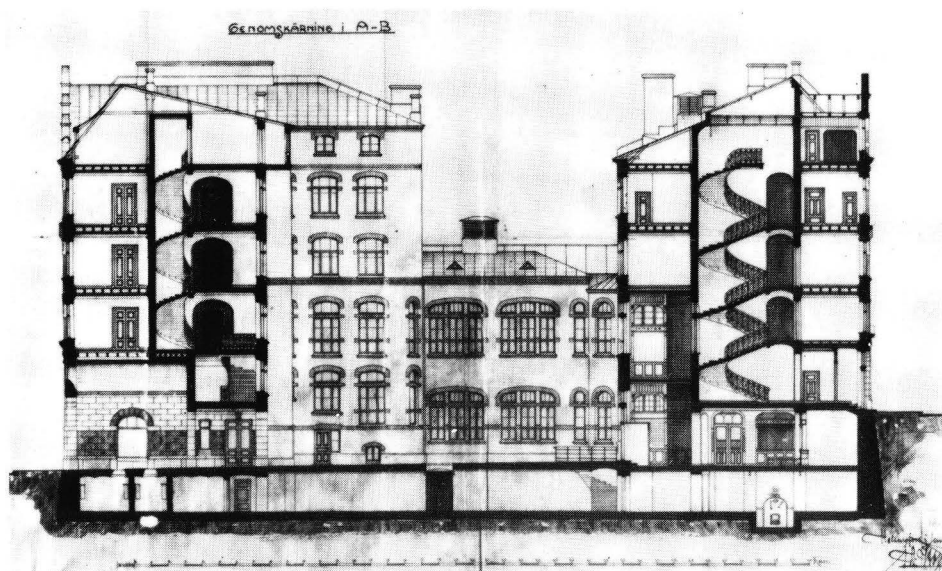

Bild 120 c. Ritning till saluhallsbyggnad vid Västra Kajen i Helsingfors i juni 1904. Sektionsritning. Måttskalan i meter. HSA, MBRA. Mikrofilm.

10. Hyreshus

Höijer började rita större hyreshus år 1873. Tiden sammanfaller med bildandet av senatens lånefond för stenhusbyggen i Helsingfors. Att utveckla huvudstaden till en stenstad enligt kontinentala mönster ansågs vara en statsangelägenhet. Det nya storstadsidealet uppnåddes genom spekulationsbyggandet av hyreshus. I början av 1860-talet hade det i I stadsdelen uppförts ett hyreshus av sten i fyra våningar,¹ men tre fjärdedelar av stadens byggnader hade endast en våning år 1880. Trettio år senare hade deras andel sjunkit till 59 %. Det första privata femvåningshuset byggdes 1873, år 1880 fanns det fem dylika hus, och 1910 var antalet hus med 5–6 våningar 187.²

Enligt Hecker skedde Berlins tillväxt under det tidigare 1800-talet inte på grund av industrialisering utan som en följd av jordbrukets mekanisering, som tvingade den »överflödiga» befolkningen att bosätta sig i städerna, där det fanns mera tillfällen att försörja sig än på landsbygden. Huvudstaden erbjöd den fattiga befolkningen de flesta inkomstmöjligheterna. En stor och expansiv huvudstad med en livlig efterfrågan på bostäder ansågs vara ett tecken på ett blomstrande näringsliv, och den statliga förvaltningen befrämjade tillväxten genom att understöda spekulationsbyggandet av hyreshus. Hecker påpekar att bebyggelsens sociala struktur i Berlin bekräftar att det inte var fråga om en grundläggande förändring av näringslivet. I stället för stora arbetardistrikt, som uppstod i de industrialiserade engelska städerna, resulterade spekulationsbyggandet i Berlin i hus, som inrymde bostäder

för folk med både hög och låg social status. De förnäma bostäderna låg i gatuflygeln, de sämre lägenheterna i gårdslängorna. De fattiga bodde med de förmögna i samma stadsdelar. Detta var också nödvändigt med tanke på att de som sålde sina tjänster var tvungna att nå dem som ville och kunde betala för dem. I Berlin påverkade spekulationsbyggandet byggnadshantverkets utveckling, men det bidrog inte till industrialiseringen, eftersom vinsterna helst investerades i nya hyreshusbyggen.³

Dessa omständigheter förtjänar att nämnas, eftersom situationen i Helsingfors på 1870-talet tycks ha varit analog med utvecklingen i Berlin. Överhetens bemödanden om huvudstadens bebyggelse och försöken att införa ett byggnadsskick, som ansågs mera representabelt än det traditionella träbyggandet, uppvisar samma mönster som det preussiska.

Den typiska kvarters- och tomtindelningen bidrog till utvecklingen av bostadstyper, som i princip liknade varandra i alla storstäder. Samma förhållande som i Berlin med förnäma bostäder mot gatan och små bostäder i gårdslängorna för den fattigare befolkningen rådde också i Stockholm⁴ och i Helsingfors. I Finland var dock de förnäma hyreshusbostäderna mindre än i t.ex. Berlin. Vanligt tycks ha varit att i varje våning placera två lägenheter bredvid varandra med en gemensam trappuppgång från gatan. Typen av hyresbostad som upptog hela våningen, gårdsflyglarna inbegripna, förekom inte i Helsingfors. Små gårdsbostäder

uppfördes därför nästan överallt, där det fanns flervåningshus av sten.

Byggnadsskicket och bostadsförhållandena i flervåningshusen kom i Helsingfors troligen närmare dem som rådde i Stockholm än i någon annan stad. Finländska arkitekter hade också tillfälle att bekanta sig med svenska nymodigheter på bostadsbyggnadens område. Chiewitz framstod som en förnyare av Stockholms bostadsarkitektur redan på 1840-talet. Andra framstående fackmän från en något senare tid var Gustaf Sjöberg och byggmästare E. Thavenius.⁵ Höijer, som arbetat för alla tre, måste ha känt till de modernaste strömningarna inom bostadsbyggnad i Sveriges huvudstad.

Gårdsägarnas strävan att åstadkomma så mycket uthyrbart utrymme som möjligt bidrog till utvecklingen av den djupa byggnadskroppen och den trånga, ofta kringbyggda gården. Två hjärtmurar var oftast nödvändiga, och mellan dem placerades korridorer, passager, garderober, avträden, badrum osv. Överhuvudtaget uppdelades rummen i sådana som ansågs behöva riklig naturlig belysning och i sådana, i vilka man kunde nöja sig med indirekt dagsljus från en ljusgård, ett ljusschakt eller från ett annat rum. Rumsdjupet blev större jämfört med rumsbredden, så att fönstren i de flesta rum satt i kortväggen. Dessa drag i tidens bostadsarkitektur har beskrivits av Laurila. Hans material upptar också hus ritade av Höijer. Dessa skiljer sig inte i princip från de andra, men några av de största uppmätta byggnadsdjupen förekommer i hus ritade av Höijer. Variationerna mellan byggnaderna är dock tämligen stora. Byggnadsdjupet tenderade enligt Laurila att växa med tiden. De största djupen nåddes på 1880-talet. Efter detta gick utvecklingen i en mera moderat riktning.⁶

Byggnadsordningen i Helsingfors var särdeles liberal, bl.a. därför att den före 1895 inte fullt beaktade de omständigheter som uppstod vid bebyggelse med flervåningshus. Den överdrivna byggnadsrätten rättfärdigades med att stenbebyggelse var mindre eldfarlig än träbebyggelse. I Stockholm kom nya byggnadsbestämmelser i snabbare takt än i Helsingfors. Stockholms byggnadsordningar har tydligen haft en inverkan på byggnadsskicket i Finland. Trots att Helsingfors byggnadsordning 1875 inte begränsade våningarnas antal i stenhus, överskred den i praktiken aldrig fem, vilket var det högsta tillåtna antalet våningar i Stockholm.⁷ Ett annat exempel är det avskurna hörnet i städernas hörnhus. I Stockholm påbjöd stadens byggnadsordning från år 1870 det avskurna hörnet i gatukorsningar.⁸ I Finland tillämpades hörnformen enligt svenskt mönster.⁹

I Stockholm var bostäder i vindsvåningar tillåtna

i vissa fall.¹⁰ I Helsingfors förekom också bostadslokaler på stenhusens vindar. Antagligen tillämpades samma begränsningar som i Stockholm. Källarbostäder däremot var förbjudna i Stockholm. I Berlin var de tillåtna. I den preussiska huvudstaden uttrycktes också den erforderliga fria tomtytan i absoluta mått och inte i förhållande till tomtens storlek.¹¹ På dessa två punkter, källarbostäderna och den fria tomtytans storleksbestämmelser, följde man i Helsingfors hellre mönstret från Berlin.

Med byggnadsmarkens effektiva utnyttjande infördes även i Finland skicket att uppföra vinkelbyggnader på mellanliggande tomter. Liknande sätt att gruppera byggnadsmassorna som i Stockholm,¹² främst L- och U-planerna samt den kringbyggda gården, förekommer också i Helsingfors. Även vad rumsdispositionen och anordningen av trappor beträffar följs mönstren från Stockholm. Trapphusen sköt ofta ut på gårdssidan, där de också kunde erhålla en god belysning. Detta var nödvändigt, eftersom huvudtrappan i ett borgerligt bostadshus hörde till representationsrummen.¹³

Vinkelbyggnaden skapade belysningsproblem i rummen som låg i gårdshörnet. Detta rum användes i den svenska borgerliga bostaden oftast till matsal. Att matsalen i Sverige inte betraktades som ett finrum berodde på att den fungerade som familjens vardagsrum. Den hade genom påverkan av franskt inredningsmode på 1800-talet ersatts som det främsta finrummet av salongen. Utvecklingen visar den högborgerliga tendensen att avskilja representationen och familjelivet från varandra.¹⁴ Laurila påstår att matsalen också i Höijers bostadsplaner inordnades i vinkeln på gårdssidan.¹⁵

Det tidigare nämnda avskurna hörnet i gatukorsningen berikade interiören med ett nytt motiv. I Stockholm blev under århundradets senare del en sådan bostadsplan populär, där hörnrummet eller hörnsalongen utgjorde utgångspunkten för två rumsfiler med utsikt ut mot de korsande gatorna.¹⁶

Enligt Laurila höll sig Höijer gärna till symmetrisk planlösningar när det gällde att disponera bostadens finrum. Han tolkar Höijers rumsfiler som ett konservativt drag, och anser dem vara funktionellt dåliga lösningar då en del av rummen blev genomgångsrum.¹⁷ Den traditionsrika rumsfilen finns dock också bevarad i en del stockholmska bostadshus byggda ännu omkring 1890.¹⁸ Må vara att enfiladen var ett konservativt drag men den utgjorde en funktionell enhet; nämligen som en finrumssvit. I finrummen fanns inget behov för ett isolerande av bostadsfunktionerna från varandra, och genomgångsrummet hade uttryckligen funktionen av genomgångsrum.

Laurila påstår att renässanspalatsets trevåningsschema tillämpades i hyreshusens fasadarkitektur i Helsingfors under 1800-talets senare del. Även när våningarnas antal växte till fem, försökte man med hjälp av listverk, rustikbehandling och kolossalpilastrar ge intryck av fasadens indelning i tre våningar.¹⁹

Hecker²⁰ uppfattar hyreshusfasadernas utformning som en syntes av kommersiella och sociala faktorer. Den sociala differentieringen kunde utläsas i fasaden. Bottenvåningen var aldrig förnäm. Dess bostäder var nedskurna av portvalv och trappuppgångar. Rusticeringen, som i renässanspalatset hörde till ekonomivåningen, var ett passande uttryck för denna vånings lägre värde som bostadsvåning. Motsättning mellan rustiken och funktionen uppstod inte heller, när bottenvåningen upptogs av butikslokaler.

Överallt betraktades andra våningen som *bel étage*. Dess bostad var den förnämsta; en värdering som uttrycktes i fasaden. En alltför stor differentiering mellan de olika våningarna var dock inte ekonomiskt fördelaktig. Därför gällde det att med en sammanbindande dekor i fasaden ge två ovanpå varandra liggande våningar så att säga samma hyresvärde. Förklaringen till det trevåningsschema, som Laurila talar om, kan vara att man inte förmådde lösgöra sig från det konventionella renässanspalatsmönstret. Men detta mönster var även ekonomiskt ändamålsenligt på det sätt som Hecker utpekar. Han anser dock att även estetiska synpunkter invercade på arkitekternas sätt att gestalta hyreshusfasaderna, t.ex. i den dynamiska spänningen mellan vertikalitet och horisontalitet, som lätt uppstod ur fasadens rasterschema.²¹

I 1800-talets hyreshusarkitektur förekommer också olika mönster för våningsindelningen. I Wien t.ex., särskilt före 1870, uttrycks ofta indelningen med likvärdiga gördellister i alla våningar även när deras antal överskrider tre. Enligt de exempel som Daly publicerade i sin *L'architecture privée*, tillämpades samma princip också i de parisiska hyreshusen.²² De franska hyresbostädernas välkända sociala differentiering i vertikalled doldes alltså delvis av den utjämnande fasadbehandlingen.

Med fasaddekoren uttrycktes inte bara våningarnas utan hela husets sociala och kommersiella värde. I Berlin manipulerades med husens brandstodsvärde med hjälp av fasaderna. De yttre ornamenten gjorde huset värdefullare, och då kunde även högre hyror uppbäras. Med fasaddekorationen kunde också en värdenivellering av hyreshusen åstadkommas. Hus med endast medelmåttiga bostäder kunde med hjälp av dekoren göras socialt mera attraktiva. Indirekt kunde man alltså genom fasadgestaltningen höja sina hyresgästers

sociala anseende. I Berlin var det också möjligt att utverka mera kredit för bygget genom att uppvisa ornamentala fasadritningar, för då garanterade man att huset i fråga inte skulle sänka tomtvärdet i sin omgivning.²³ Men arkitekten väntades inte åstadkomma unika konstverk i sina fasader. Enligt César Daly lönade det sig att gestalta hyreshusfasaderna tämligen neutralt med tanke på att hyresgästerna bildade en anonym grupp, vars smak och böjelser man inte med säkerhet kunde veta i förväg.²⁴

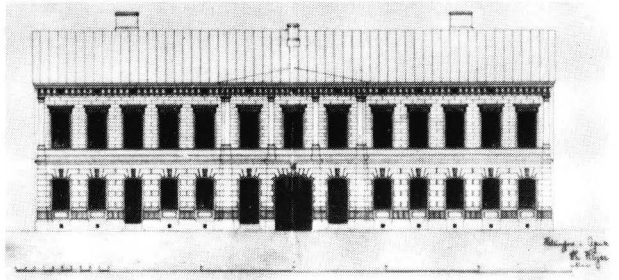
Om hyreshusens förhållande till varandra och till stadsbilden fanns tydligen olika uppfattningar. Enligt de stadsplaneringsideal som tillämpades i Paris skulle de enskilda husfasaderna helst underordna sig gatubildens stora linjer. För stadens förnämsta platser, såsom för Place de l'Opéra och för Place de l'Arc de l'Etoile, gjordes enhetliga fasadprojekt.²⁵ I Wien följde man en annan typ av enhetlighetsschema. Hyreshuset kunde byggas ut över ett helt kvarter, som därmed fick en likformig fasadbehandling, eller så kunde de olika husen i kvarteret gestaltas så att de gjorde intryck av en enda byggnad.²⁶

Ett motsatt ideal existerade också. Som en reaktion mot barockens enväldiga stadsbildsideal, hade Schinkel formulerat principen att varje enskilt hus i sig självt utgör en sluten och fullständig enhet. Vid projekteringen skulle ges akt på husets bästa möjliga läge och utformning utan hänseende till andra byggnader. I fasadgestaltningen betydde det att byggherren inte behövde vara bunden av grannhusets takfall och våningshöjder, då varje fasad var ett uttryck för husets egna inre funktioner. Detta ideal hade visserligen formulerats under 1800-talets tidigare del, men dess ideologiska grundtes, att varje byggherre på egen mark var oavhängig av yttre kontroll, var naturligtvis attraktiv för gårdsägarna²⁷ och torde därför ha haft en inverkan på hyreshusarkitekturen även under århundradets senare del.

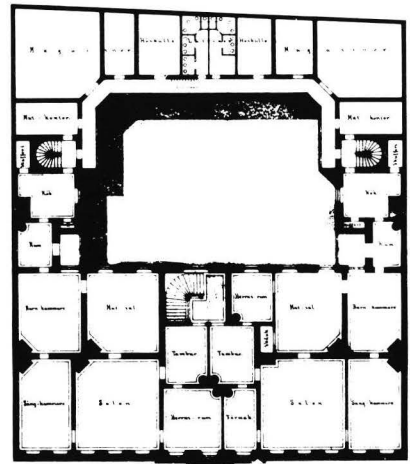
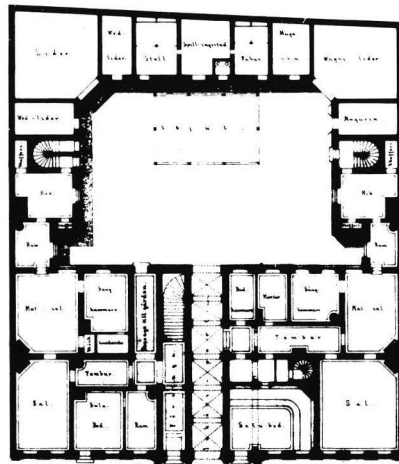
Mindre hyreshus 1870–1880

De mindre hyreshus som Höijer ritade under de första tio åren av sin karriär som arkitekt, företer sinsemellan olikheter som visar att det inte rörde sig om en byggnadstyp, utan att ritningarna var avpassade för byggherrens särskilda krav. Hyreshus i en eller två våningar förekommer senare inte alls i Höijers produktion. Det är alltså fråga om byggnader, som främst hörde till en äldre tradition och som senare undanträngdes av de stora spekulationshusen i stadens centrala delar.

Bild 121. Ritningar till Västra Henriksgatan 16 i april 1870. Måttskalan i alnar. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Fasadritningen b. Planritningar, till vänster bottenvåningen, till höger andra våningen.

a

Helsingfors i April 1870
P. Höijer

b

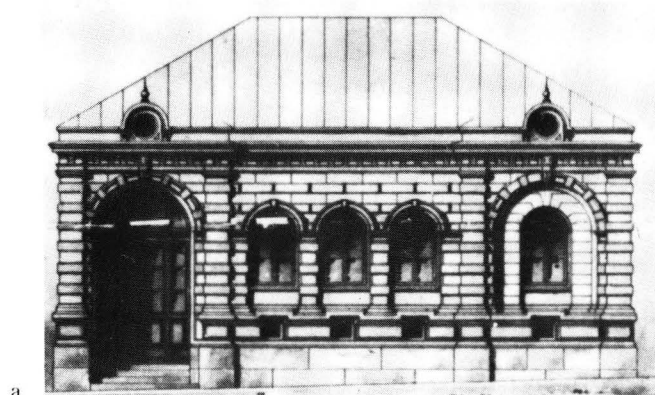
Det tvåvåningshus av sten, som Höijer 1870 ritade för Birger Tallberg på Västra Henriksgatan (IV 64/3b), har han inte nämnt i sina meritförteckningar. Med sin kringbyggda gård och djupa byggnadskropp, omkring 18 m, företer huset drag, som skulle bli allmänna i hyreshusen (bild 121 b). I bottenvåningen har enligt ritningarna på båda sidor om portgången inrymts butikslokaler, så att bostäderna i denna våning fått ett ofördelaktigt läge som två rumsrader längs brandmurarna. Till höger om porten låg säkert Tallbergs egen handelsbod med bodkammare och kontor på gårdssidan och med förbindelse till källaren samt till bostaden bredvid. I övre våningen finns två ungefär likadana bostadslägenheter. Enfiladen utgörs av förmak eller herrum, salong och sängkammare. Matsalen har förpassats till gårdssidan. Barnkammaren får indirekt belysning från en balkong i gårdsvinkeln. Det typiska sättet att placera köket med egen ingång i gårdslängan förekommer här. Inga gårdsbostäder finns. Uthuslängan inrymmer stall, fähus, vagnslider och magasin. Även de stora matkontoren på gränsen till uthusflygeln i övre våningens bostäder är ett tecken på hushållningens ålderdomliga karaktär.

Ålderdomlig var också husets fasadgestaltning med sin klassicistiska mittrisalit (bild 121 a). Fasaden behöver inte tolkas endast som ett uttryck för arkitektens smak. Den kan också reflektera bygg-

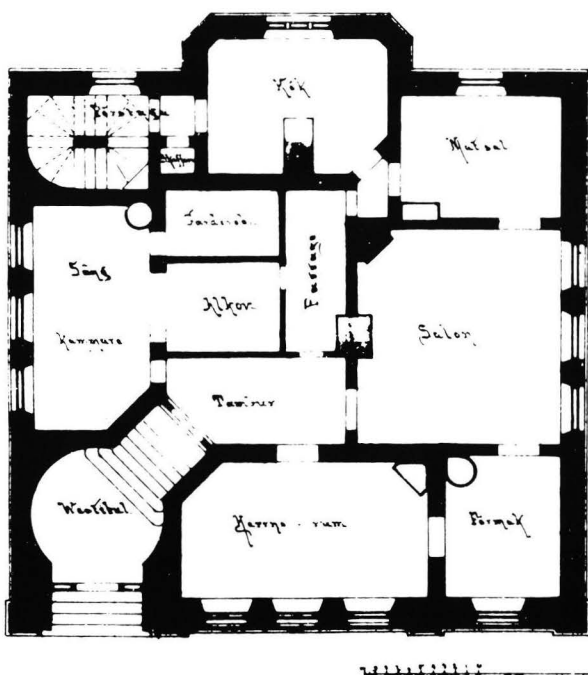
herrens uppfattning om värdig byggnadskonst. Stilen följer i stort den klassicism som under århundradets tidigare del etablerats i Helsingfors. Detaljerna är dock i renässans, och övre våningens fönster har Höijer på sitt karakteristiska sätt gjort mycket höga.

Gatubyggnaden i gården Brunnsgatan 7 (riven vid en senare stadsplaneändring) var troligen inte ett hyreshus i egentlig mening utan förmodligen en magasinbyggnad med bostäder. Ritningarna har endast delvis bevarats. Den första fasadritningen från juni 1873²⁸ anger en tegelyta utan putsöverdrag (bild 6). Den oputsade tegelytan syftar möjligen på husets karaktär av nyttobyggnad. Åtminstone från och med 1870-talets sista år använde Höijer dock den oputsade tegelmurningen också i bostadsarkitekturen. Trots att fönsterinfattningar och hörnkedjor i puts anges på ritningen, blev dessa inte utförda.²⁹

Det tredje mindre stenhus som Höijer ritade under 1870-talets tidigare del, Vilhelmsgatan 9 (III 39/6), skiljer sig från de två tidigare nämnda husen. Under byggnadsskedet gjorde Höijer nya ritningar för källaren, som inreddes till bostäder.³⁰ I ritningen syns att våningen ovanför marken utgörs av en enda lägenhet (bild 122 a, b). Matsalen hör till representationssviten tillsammans med salongen och förmaket. Sängkammaren är också

a

b

Bild 122. Detaljer av ritning till Vilhelmsgatan 9 i juni 1874. HSA, MBRA. Mikrofilm. a. Fasadritning. b. Planritning.

formad som ett finrum, men den ligger för sig med skild ingång från tamburen.

Huset, som ägdes av Paul Sinebrychoff, var uthyrt. I den ståndsmässiga bostaden bodde ett tag en handlande med sin hustru, medan inte mindre än fjorton personer delade på källarutrymmena.³¹

Professor von Beckers hus vid Kyrkotorget (IV 66/12) hör till Höijers nästa stilperiod, den rikt ornerade, franskt betonade nyrenässansen (bild 123), som redan i mitten av 1870-talet börjar synas i hans arbeten. Beckers numera rivna hus är ritat i februari 1880. Tillsammans med det Grönqvistska huset utgör det det tidigaste exemplet på bruket av gipsdekorationer, som blev allmänt först under 1880-talet. Den förnäma bostaden upptog enligt ritningarna hela övre våningen. Salongen, matsalen och sängkammaren utgjorde representationssviten, och till salongen anslöt sig herrummet. I bottenvåningen finns en mindre bostadslägenhet och två enskilda rum, som lämpade sig för uthyrning. I övre

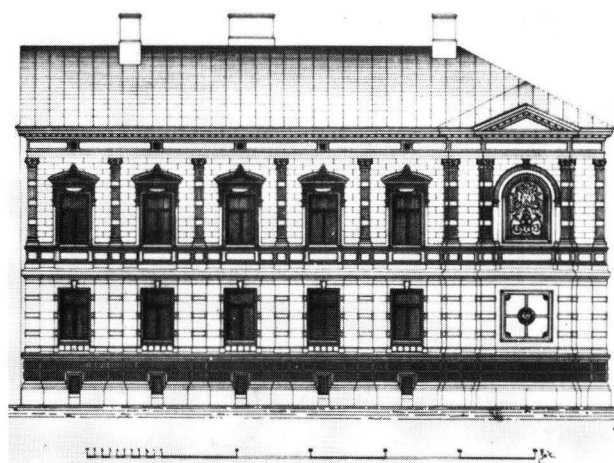

Bild 123. Ritning till Andraegatan 5 i februari 1880. Fasad mot Kyrkotorget. HSA, MBRA. Mikrofilm.

våningen kallas det främsta finrummet »salon», i nedre våningen är motsvarande rum mindre och kallas »sal». I lägenheten anges dock en skild matsal. Överhuvudtaget finns i Höijers bostadsritningar inga tydliga tecken på att den traditionella salen på stockholmskt vis skulle ha blivit en vardagsmatsal för familjen. Åtminstone i Beckers hus ser »sal» och »salon» ut att ha haft samma funktioner. Med »salon» ville arkitekten tydligen beteckna en särdeles förnämlig sal.

Den osymmetriska utformningen av fasaden mot skvären torde bero på att byggnaden tänktes som en flygel till det hus, som skulle bilda skvärens fond. Ungefär samtidigt som Beckers hus ritades, i mars 1880, signerade Hampus Dalström ritningarna till en monumentalbyggnad för skvärens nordvästra sida. Detta var byggnaden för Medikomekaniska institutet, en inrättning för fysioterapi där man även undervisade sjukgymnaster.³² Bottenvåningen i Medikomekaniska institutet har enligt ritningarna tycke av ett italienskt renässanspalats, men dess övre våning för tankarna främst till de skolhus som överstyrelsen för allmänna byggnaderna på 1870-talet projekterade under Dalströms ledning.³³ Slutresultatet blev att flygelbyggnaden överglänste skvärens viktigaste fasad med sin dekor. Var Beckers hus kanske bara en del av ett större projekt för hela skvärens bebyggande? De högtidliga palatsfönstren i övre våningen är av en typ som Höijer vanligtvis inte använde i bostadsarkitekturen men som skulle ha passat in i en monumentalanläggning.

Hyreshus 1873–1882

Åren 1873–1882 ritade Höijer följande hyreshus av en typ som blev vanlig i Helsingfors under århundradets tre sista decennier:

Adress	Tomt	Ritnings- år	Antal våningar	Approx. byggnads- djup i m	Anmärkning
Brunnsgatan 11	II 99/3	1873	4	14	
Mariegatan 12	I 11/6	1873	4	15–18	hörnhaus
Brunnsgatan 6	II 96/3	1875	3(4)	15	tillsammans med Sjöström, hörnhaus
Högbergsgatan 36	III 50/1	1876	2		tillbyggnad
Mikaelsgatan 17	II 38/4	1877/78	3	16	
Kaserngatan 26	III 58/13	1879	3	14	
Alexandersgatan 40	II 34/2	1879	4	över 18	hörnhaus
Bangatan 1b	III 59/19	1878/79	3	20	hörnhaus
Kaserngatan 28	III 58/12	1880	3	17	hörnhaus
Norra Kajen 6	I 9/10	1880/81	3	över 17	hörnhaus
Annegatan 25	IV 67/7	1881	3	15	hörnhaus
Bangatan 17	V 93/15	1881	3	över 15	hörnhaus
Fabiansgatan 16	II 33/11	1882	3		tillbyggnad, hörnhaus

Det första man lägger märke till är det ovanligt stora antalet hus som ligger i gatukorsningar. Detta torde stå i samband med byggherrarnas ekonomiska ställning. Ägaren av en dyrbar hörntomt hade råd att betala en utbildad arkitekt. Läget var för-månligt, och förmodligen tänkte man att en extra investering i husets arkitektur skulle bidra till att höja hyresvinsterna. Från stadsbildens synpunkt var hörntomterna viktiga, och det är möjligt att det också var lättare att utverka lån för deras bebyg-gande om byggherren för senatens finansexpedition kunde uppvisa ritningar på hus som kunde tänkas utgöra prydande inslag i stadsbilden.

Jämfört med hyreshusen i Europas storstäder, som de kolossala anläggningarna i Wien, var Höijers bostadshus från denna period små. Flera gårdar var planerade att byggas ut i etapper.

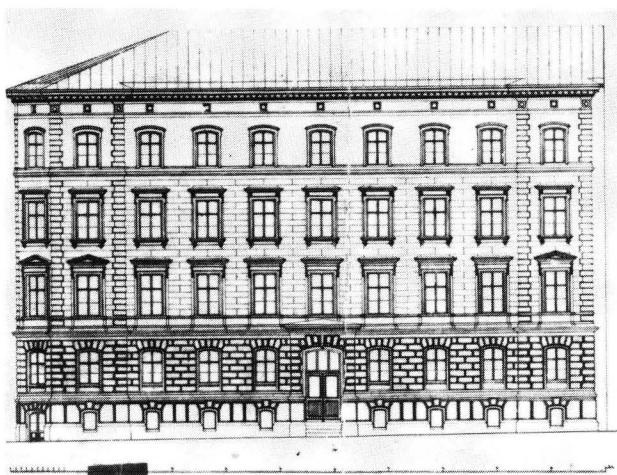
Exempel på social skiktning i en och samma gård förekommer i de flesta av de uppräknade husen. Små gårdsbostäder fanns enligt ritningarna i Brunns-gatan 11, Annegatan 25 och i Mikaelsgatan 17. I den sistnämnda gården inreddes också en verkstad, och gårdsbostäderna kan ha varit arbetarbostäder. I Bangatan 1b anges källarbostäder, och i Mariegatan 12, Alexandersgatan 40 och Norra Kajen 6 har en del av vindsvåningen inretts till bostäder. Dessa varierar från enskilda rum till lägenheter med några rum och kök. En del av småbostäderna i Alexan-dersgatan 40 fyllde troligen Löfströms bageris behov av arbetarbostäder. På vinden i Mariegatan 12 hade också inretts en målarateljé, som var ämnad att ut-hyras.³⁴

De mer ståndsmässiga bostäderna var inte lik-värdiga sinsemellan. Vid projekteringen av planen utgick man från den förnämsta bostaden, som låg i

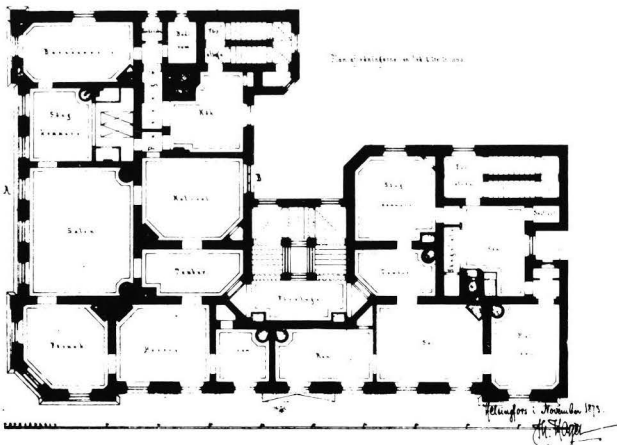
andra våningen och som i ett hörnhaus upptog husets hörnparti (bild 124 b). Vanligtvis fanns då i våningen en bostad till, som hade färre rum och var mindre bekväm. I Norra Kajen 6 har den mindre lägenheten i stället för matsal ett »matrum» med enda belysning från ett ljusschakt i brandmuren. Det vanliga är också att våningshöjden gradvis avtar från andra våningen och uppåt. I Höijers tidiga hyreshus före-kommer dock olika variationer av skiftningarna i våningshöjden. I Brunnsgatan 11 och Mariegatan 12 är andra och tredje våningen lika höga. Avvikande är Kaserngatan 26, där andra våningen är husets lägsta. I Höijers tidiga hyreshus förekommer bad-rum endast i den förnämsta bostaden.

För problemet med det mörka rummet i gårds-vinkeln framställde Höijer olika lösningar. För det mesta skar han av vinkeln och försåg den med ett fönster, det enda i rummet. För att skapa symmetri var det vanligt att skära av även andra hörn i rum-met med inbyggda hörnskap eller kakelugnar.³⁵ I Alexandersgatan 40 (bild 125 b) har Höijer infört symmetriskt avskurna hörn i herrummet i den bättre lägenheten och i matsalen i den sämre. Gårds-fasadens ingående vinklar och utbuktande trapphus är en typisk anordning som syftade till att rummen skulle bli bättre belysta.

I den mindre lägenheten i Alexandersgatan 40 har Höijer enligt svensk praxis placerat matsalen i gårdsvinkeln. I den större bostaden i samma hus har den inpassats i finrumsfilen mellan hörnförmaket och paradsängkammaren. Höijer varierade gärna matsalens läge och lät den byta plats med t.ex. säng-kammaren när det gällde att välja ett rum för den undanskymda platsen i gårdsvinkeln. I den bättre bostaden i Annegatan 25 ingår både matsalen och

a
Bild 124. Ritningar till Mariegatan 12 i november 1873. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Fasad mot Mariegatan. b. Planritning till andra, tredje och fjärde våningarna.

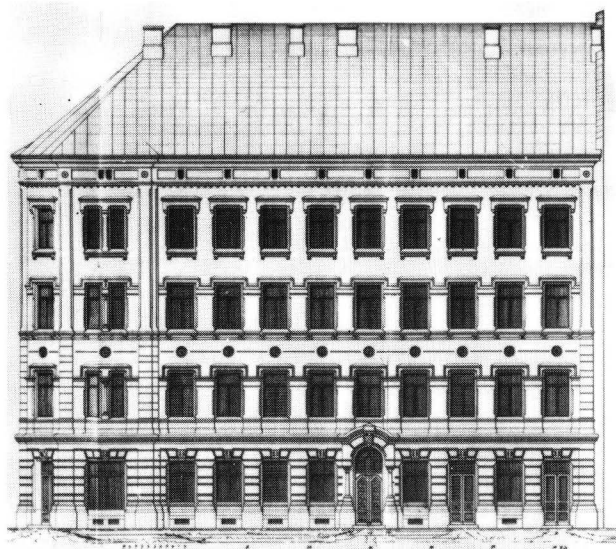

b

sängkammaren i rumsfilen. Detta torde kunna betraktas som ett slags ideal, som dock inte gick att förverkliga i hus med stora byggnadsdjup och korta gatufasader.

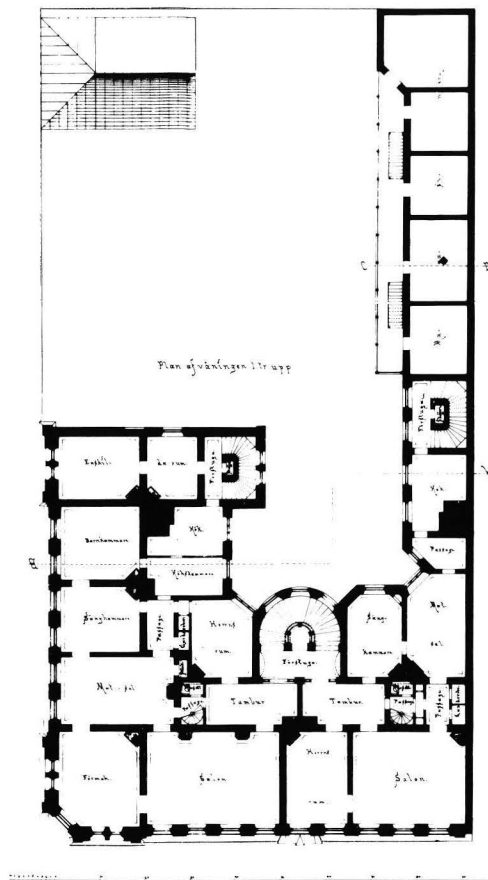
Det avskurna hörnet förekommer systematiskt i Höijers alla hörnhus. Den bättre lägenheten är alltid så disponerad att hörnrummet kan utnyttjas som ett förmak i paraderumssviten. De två filerna som möter varandra i hörnrummet, är också alltid med i planen. Oftast ligger herrummet på ena sidan av hörnförmaket, medan resten av finrummen är uppradade bakom den andra gatufasaden (bild 124 b). Någon gång kan det vara salongen som placeras skilt med förbindelse till rumsfilen genom hörnförmaket (bild 125 b). I Norra Kajen 6 har Höijer tänkt att matsalen skulle placeras i hörnrummet, men detta var en avvikande lösning. Hörnrummet utgör i de flesta av de förnåma bostäderna ett rum utan speciell funktion. Det ligger därför i omedelbar förbindelse med salongen.

Två hus med bostadsplaner som avviker från de gängse typerna i de vanliga spekulationsbyggena, var Mikaelsgatan 17 och Brunnsgratan 6. Mikaelsgatan 17, i vilken Paul Sinebrychoffs dotter och svärson bebodde en av de två stora bostäderna som upptog hela våningsplanet (bild 126 b), har även lånat drag av det Sinebrychoffska huset vid Bulevarden. Detta syns i rummet som kallas kabinett och som ligger mellan salongen och paradsängkammaren. Rummet upptar samma plats som kabi-

a

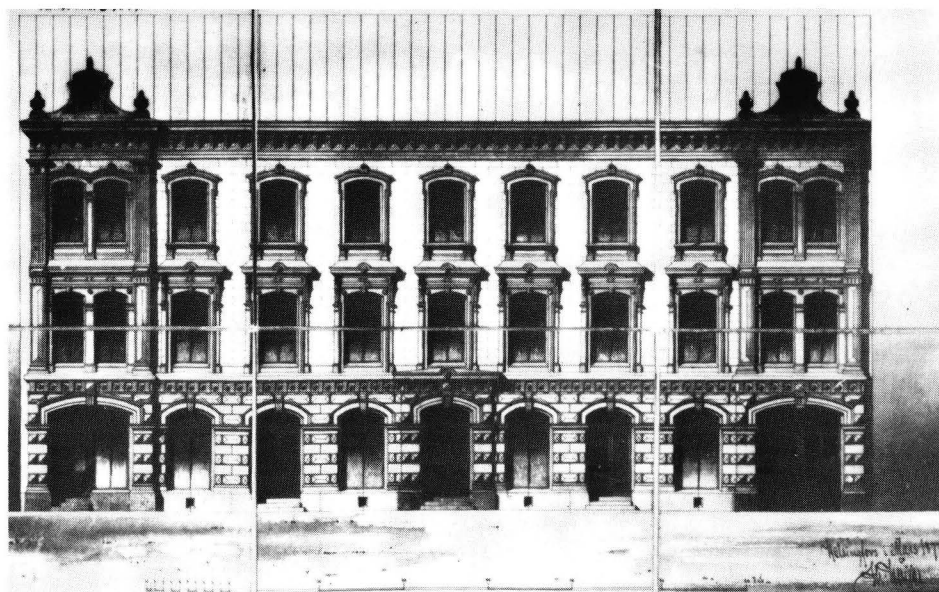
Bild 125. Ritningar till Alexandersgatan 40 i mars 1879. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Fasad mot Alexandersgatan. b. Planritning till andra våningen.

b

gatan 17, i vilken Paul Sinebrychoffs dotter och svärson bebodde en av de två stora bostäderna som upptog hela våningsplanet (bild 126 b), har även lånat drag av det Sinebrychoffska huset vid Bulevarden. Detta syns i rummet som kallas kabinett och som ligger mellan salongen och paradsängkammaren. Rummet upptar samma plats som kabi-

Bild 126. Ritningar till Mikaelsgatan 17 i mars 1877. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Fasad. b. Planritning till andra våningen.

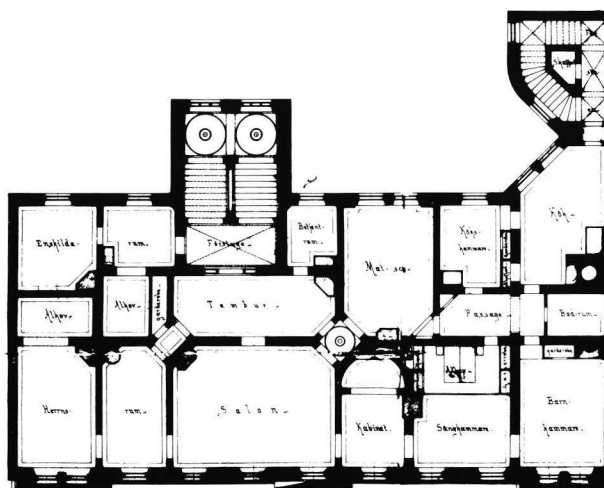
a

nettet i det Sinebrychoffska huset, och liksom i detta avskärmar två kolonner rummets bakre del.³⁶ Tillammans med sängkammaren utgjorde kabinettet fruns mottagningsrum, medan herrn i huset disponerade över två s.k. herrum.

Socialt sett utgjorde järnvägsstyrelsens bostadshus, Brunnsgatan 6, ett särfall. Över bottenvåningen finns ingen planritning bevarad, men enligt en sektionsritning, som visar en köksspis, torde den ha varit inredd med bostäder. Andra våningen upptar fyra stora lägenheter med fem rum och kök. Tredje våningens bostäder är mindre (bild 127 b), men i båda övre våningarna har inpassats helt små bostadslokaler, s.k. enskilda rum, på gårdssidan och i hörnet mot dåvarande Brunnsskvären.

Butiker förekommer i ungefär hälften av de hus som behandlas i detta avsnitt. De flesta butikslokaler är tydligen ämnade för uthyrning, men i t.ex. Alexandersgatan 40 hade byggherrens eget bageri inretts i huset. Butikslokalerna förorsakade ibland konstruktionsproblem, då de ovanför liggande bostädernas planer inte kunde beaktas i bottenvåningen. Järnkonstruktioner med balkar och kolonner blev vanligen använda för att ersätta de bärande murarna i butiksvåningen. I Höijers hyreshus förekommer dylika konstruktioner för första gången i Alexandersgatan 40.

De flesta hus, som Höijer ritade under tidsperioden 1873–1882, var tre våningar höga. Att hyreshusfasaden faktiskt kunde vara en tillämpning av renässansens palatsfasad, visar en jämförelse mellan Annegatan 25 och Palazzo Palma i Letarouillys planschverk över romerska palats (bild 128, 129). Även Kaserngatan 28 och tillbyggnaden till Fabiansgatan 16 uppvisar drag som påminner om palatsfasaderna i »Rome moderne».

b

I Brunnsgatan 11 och Mariegatan 12, som var fyra våningar höga, har trevåningsschemat tillämpats så att endast två gördelgesimser anbragts, vilket indelar fasaden i tre horisontala fält. Den sociala differentieringen kan också avläsas i fönsterstorlekens avtagande uppåt och en motsvarande förenkling av fönsterbehandlingen (bild 130, 124 a). Putsfasaden i Brunnsgatan 11, vars stil inte skiljer sig från Sjöströms fasad för Brunnsgatan 6 (bild 127 a), uppvisar en gestaltning som var vanlig också i institutionsbyggnader av enkelt slag. Bangatan 1b som byggdes för en av medlemmarna i Lutherska Evangelieföreningens bönehusconsortium var, liksom bönehuset, ett exempel på samma konstruktiva rationalism som tillämpades i industriarkitekturen. Fasadbehandlingen påminner om fabriksbyggnaders gatufasader (bild 131). I husen vid Bangatan tillämpades nyttobyggnadernas segmentbågsstil. Fasadernas indelning i en sockelzon och en enhetlig övre del pekar inte heller på renässansförebilder.

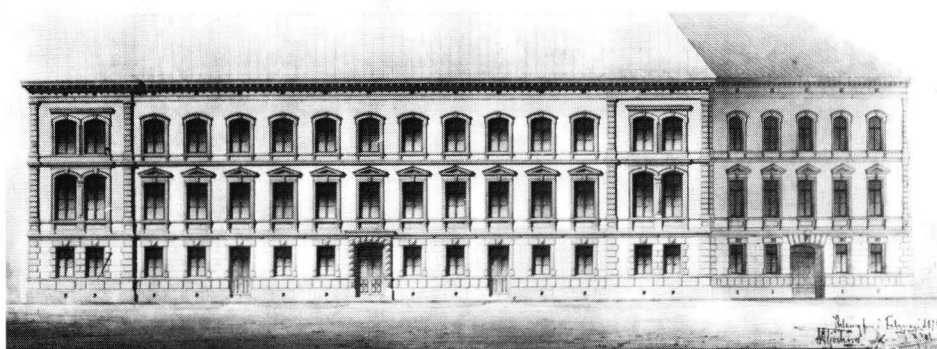

Bild 127 a. Ritning till Brunns-gatan 6 i februari 1875. Fasad mot Hagasundsgatan av F. A. Sjöström. Järnvägsstyrelsen, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institu-tion.

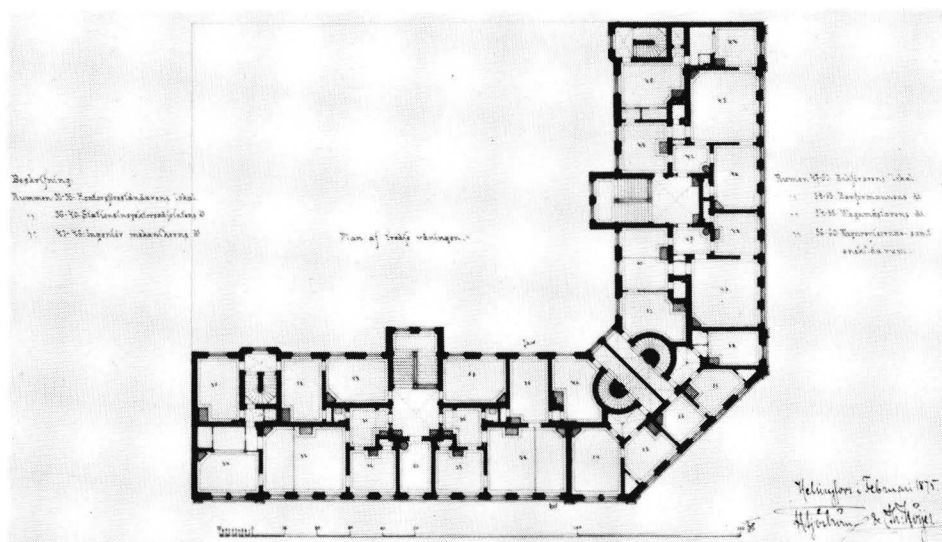

Bild 127 b. Ritning till Brunns-gatan 6 i februari 1875. Plan-ritning till tredje våningen. Ny-lands distriktbyggnadsbyrå, BRA. Reprofoto Helsingfors universi-tets fotografiska institution.

Sidorisaliterna på Brunns-gatan 11, den utförda tillbyggnaden till Högbergsgatan 36 och Mariegatan 12 utgör ett slags tornmotiv. På Mariegatan 12 (bild 124 a) samlas risaliterna i det avskurna hörnet till en mäktig torneffekt. Fönsterbehandlingsens formspråk är i princip detsamma som i C. J. v. Heidekens Konstantinsgatan 3, men reliefen är djupare och detaljarbetet även i övrigt mera raffinerat. Liksom

Konstantinsgatan 3 uppvisar Mariegatan 12 släkt-skap med hyreshusen i Stockholm.³⁷ Det var tyd-ligen de inflyttade svenska arkitekterna som införde hörntornsmotivet i den finländska stadsarkitektu-ren. Motivet förekommer inte i Konstantinsgatan 3, men Chiewitz hade använt det i hus, som uppfördes i Åbo i början av 1860-talet. Enligt Gardberg var hörntornsmotivet tillsammans med det avskurna

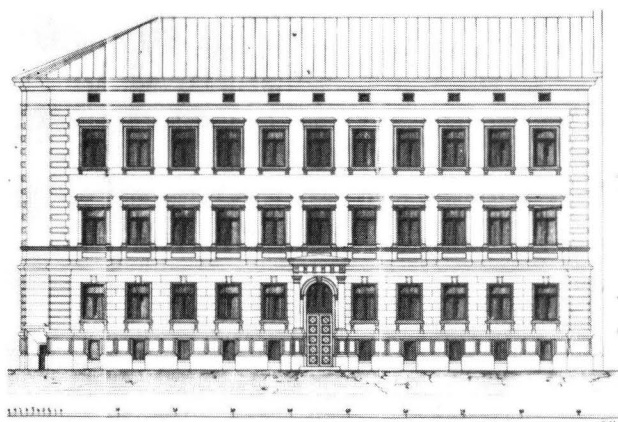

Bild 128. Ritning till Annegatan 25 i november 1881. Fasad mot Annegatan. HSA, MBRA. Mikrofilm.

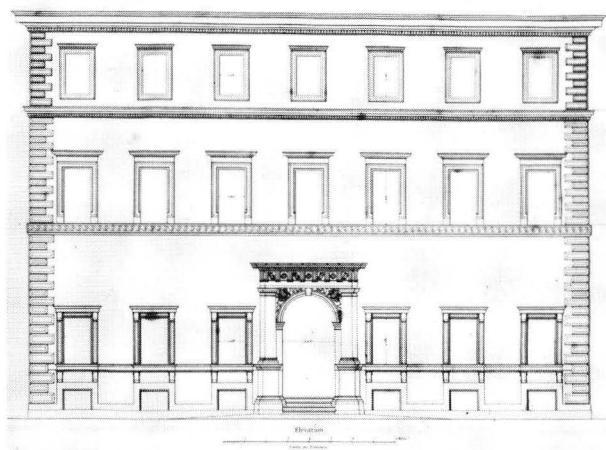

Bild 129. Fasadritning av Palazzo Palma enligt Letarouilly 1840, pl. 1. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Bild 130. Fasadritning till Brunnsgatan 11 i maj 1873. Mått-skalan i alnar. HSA, MBRA. Mikrofilm.

Bild 131. Ritning till Bangatan 1 b i januari 1879. Fasad mot Bangatan. HSA, MBRA. Mikrofilm.

Bild 132. Fönster i Mariegatan 12. Foto E. M. Viljo 1984.

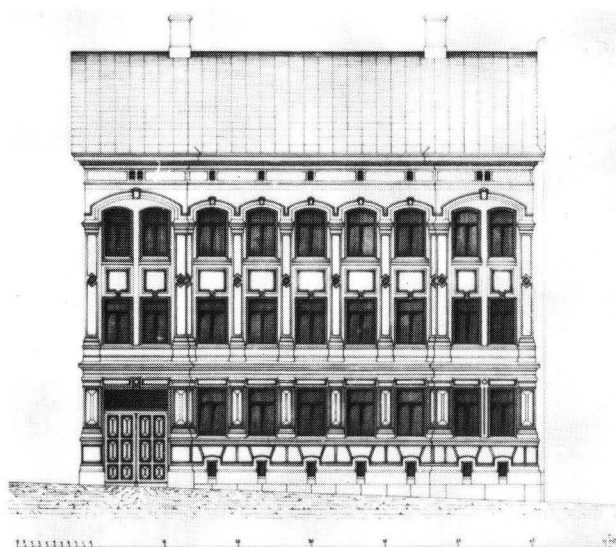

Bild 133. Fasadritning till Kaserngatan 26 i oktober 1879. HSA, MBRA. Mikrofilm.

hörnet högsta mode i hyreshusarkitekturen i Stockholm vid den tiden. Brunnsgatan 11 kan också jämföras med Domkyrkogatan 4 i Åbo, ritad av Chiewitz och hans biträde Frans Lüchou 1861.³⁸ Hörntornsmotivet och sidorisaliterna förekom allmänt också i Wien,³⁹ och det är möjligt att Höijer, som just besökt staden när han ritade Mariegatan 12, har fått uppslag även därifrån – särskilt för den utsökta klassicistiska gestaltningen av fönsterinfattningarna (bild 132). Höijers intresse för tornmotivet kan dock på ett mera naturligt sätt tillskrivas inflytandet från Chiewitz och hans egna erfarenheter av Stockholmsarkitekturen.

Redan år 1876 förekom den bandade och kannerade pilastern som den franska nyrenässansens förebud i fasadritningen till tillbyggnaden på gården Högbergsgatan 36. I början av nästa år fortsatte Höijer att tillämpa de franskt betonade detaljerna i ett nytt förslag till tillbyggnad för samma gård, i ritningen till en tillbyggnad för Nikolajgatan 15 (I 13/3)⁴⁰ och i det förnämsta utslaget av denna stilriktning, Mikaelsgatan 17 (bild 126 a). Kännetecknande för denna kosmopolitiska stil är de höga crnerade vindskuporna, de segmentbågade fönsteröppningarna med infattningar i en stil, som i det närmaste påminner om franskt 1600–1700-tal, och betonandet av fönsteraxlarnas vertikalitet med hjälp av den inramande dekoren.

Spänningen mellan fasadernas vertikala och horisontala element har Höijer kanske bäst utnyttjat i Kaserngatan 26 (bild 133) som liksom Mikaelsgatan 17 uppfördes på en mellanliggande tomt. De flesta av Höijers hus från denna period har fasadsträckningar på något under eller något över 30 m. Kaserngatan 26 är endast 20 m bred, och det är kanske därför som Höijer valt att betona vertikaliteten med

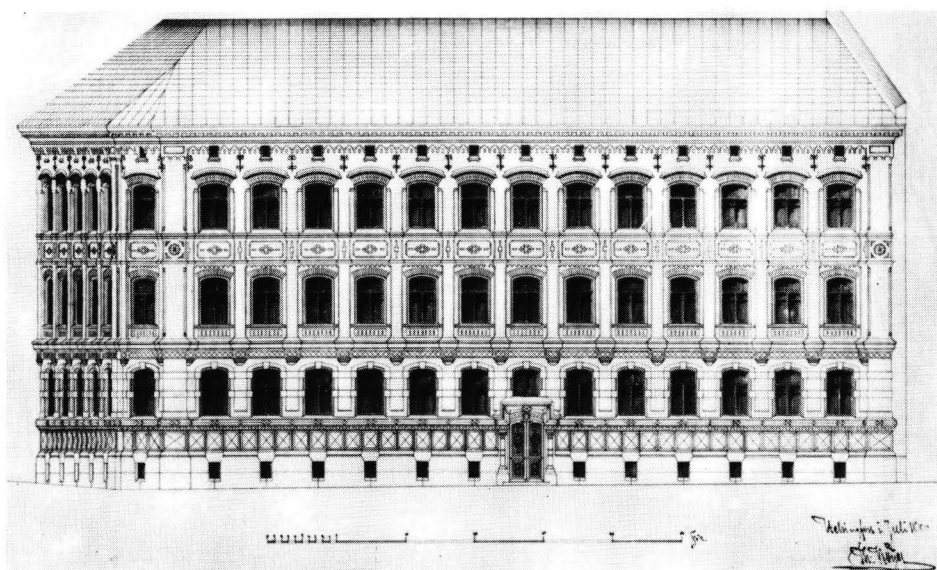

Bild 134. Ritning till Norra Kajen 6 i juli 1880. Fasad mot Norra Kajen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

kolossalpilastrar, som annars är ett ovanligt motiv i hans arkitektur. För frisen av kopplade segmentbågar fanns förebilder i den enklare, franskbetonade institutionsarkitekturen.⁴¹

Den senare delen av 1870-talet och åren kring 1880 tycks för Höijer ha varit en tid av experimenterande med olika stilar. Den »romaniserande» riktningen företräds av Alexandersgatan 40 och Norra Kajen 6. Alexandersgatan 40, det Löfströmska huset, hade en tämligen enkel putsfasad (bild 125 a). Norra Kajen 6, det Bäckska huset, som ännu står kvar, har en rikt ornerad tegelfasad med putsrustik i sockeln och inslag av puts i bottenvåningen (bild 134). Fasaden har mycket litet gemensamt med de karga tegelhusen på Bangatan. Det är tydligt att teglet här kommit till användning för helt andra syften. Det »romaniserande» i de två nämnda husen koncentreras främst på utformningen av portalerna.

Det är knappast den västerländska romanska stilen som ligger bakom formspråket och proportionerna i dessa portaler, utan den samtida ryska arkitekturen med dess nationellt historistiska former.⁴² Det Bäckska husets tegelornamentik har troligen också en anknytning till den i Ryssland under 1800-talets senare del aktuella s.k. tegelrationalismen, som strävade att ersätta putsfasaderna med orappade tegelytor. Till dess främsta företrädare på 1870-talet hörde I. S. Küttner och V. A. Schröter i Petersburg. Küttner och Schröter hade ett betydande inflytande på andra arkitekter.⁴³ En av dessa kan ha varit Höijers gamla vän och studiekamrat Albert Mellin, som i början av 1870-talet samarbetade med Schröter.⁴⁴ Att Mellin tagit intryck av den ryska ornamentala tegelstilen visar hans eget hus, som under den tidigare delen av 1880-talet uppfördes i hörnet av Norra Kajen och Elisabetstorget.

Mellin kan alltså ha förmedlat uppgifter om den ryska tegelrationalismen och om den ryska arkitekturen överhuvudtaget. Höijers intresse för den »bysantinska» stilen börjar synas i hans arkitektur 1878–1879. Ett par år tidigare hade han gjort ändringar i de fasadritningar som Albert Mellin från Petersburg skickat för guldsmed R. O. Mellins husbygge Fredsgatan 15. Det är betecknande att Höijer då med ett klassicistiskt formspråk ersatt sådana ryska eller »bysantinska» detaljer, vars stil han själv senare utnyttjade i det Löfströmska huset.⁴⁵

Grönqvistska huset

Grönqvistska husets bygge vid Norra Esplanaden i Helsingfors har en förhistoria, som visar att betydande samhällskrafter stod bakom spekulationsföretaget med motiveringen att det bidrog till att utveckla stadens dåvarande främsta trafikstråk till en mera stadsmässig omgivning. Planer för ett stort spekulationsbygge på tomterna mellan Glogatan och Fabiansgatan tycks ha funnits redan år 1873. Det hade då gjorts ett försök att starta ett byggnadsbolag, och skisser för ett hus i 4–5 våningar hade utarbetats.⁴⁶ F. W. Grönqvist, som sedan övertog byggnadsplanen, nämner att företagets initiativtagare var en person i hög ställning »som ivrade för stadens försköning». Denna person hade förgäves försökt intressera några penningstarka medborgare för bygget. När Grönqvist hade beslutat sig för att bygga, fick han av häradshövding Törngren motta ritningarna till det tidigare projektet. Dessa skulle, enligt Grönqvist, ha varit gjorda av Höijer.⁴⁷ Eventuellt var detta orsaken till att Grönqvist senare valde Höijer till arkitekt för bygget.

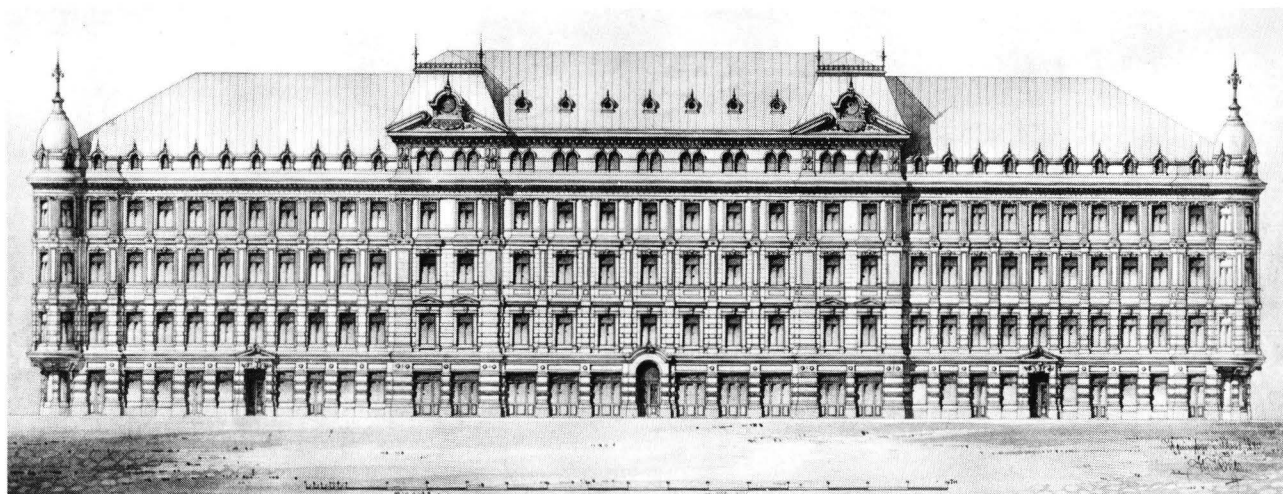

Bild 135. Skiss till Norra Esplanaden 25–27 i mars 1880. Fasad mot Norra Esplanaden. FAM. Reprofoto Museokuva.

Typiskt för tidens tänkesätt är att Grönqvist inte avslöjar den förnäma initiativtagarens identitet. Möjligen var det guvernör Alfons Walleen som stått bakom det första grusade byggnadsföretaget. När Grönqvist anhöll om sina stora, tidigare omtalade byggnadslån, försvarade nämligen statskontorets överdirektör hans låneansökan med ett utlåtande, av vilket det framgår att Esplanadens förnyelse genom en mera stadsmässig bebyggelse redan flera gånger föreslagits, och att just baron Walleen varit särskilt intresserad av ombyggnadsplanerna.⁴⁸

Höijers första huvudritningar är signerade i augusti 1879, och de avsåg en byggnad för tomten som gränsade mot Glogatan.⁴⁹ Nya ritningar gjordes när Grönqvist nästa år skaffade sig även den bredvidliggande tomten och kunde utsträcka sitt bygge över hela den del av kvarteret som låg vid Esplanaden. Tydligt hade Grönqvists mål även tidigare varit att på de två tomterna åstadkomma ett hus med en enhetlig fasad.⁵⁰

Fasadskissen för hela kvarteret som Höijer gjorde i mars 1880, följer ritningen från 1879, men Esplanadfasadens mittparti är en nyskapelse (bild 135). Redan i de tidigare ritningarna förekom samma hörntorn som ett tecken på storstadsmodernism. Förebilder fanns i Europas metropoler. I Wien fanns van der Nülls och Siccardsburgs Johannesgasse 26 och Baumers Praterstern 1. Ritningarna till dessa hus hade publicerats i Wiener Neubauten år 1876.⁵¹ I Stockholm hade Helgo Zettervall ritat ett hörntorn i Bolinderska huset, som byggdes 1874–1877.⁵² Möjligt är att Höijer också fäst uppmärksamhet vid tornet i A. L. Huhns hyreshusprojekt för Moskva, som publicerades 1879 i *Zodčij*. Huhn var en Petersburgsarkitekt som Albert Mellin samarbetade med under dessa år.⁵³

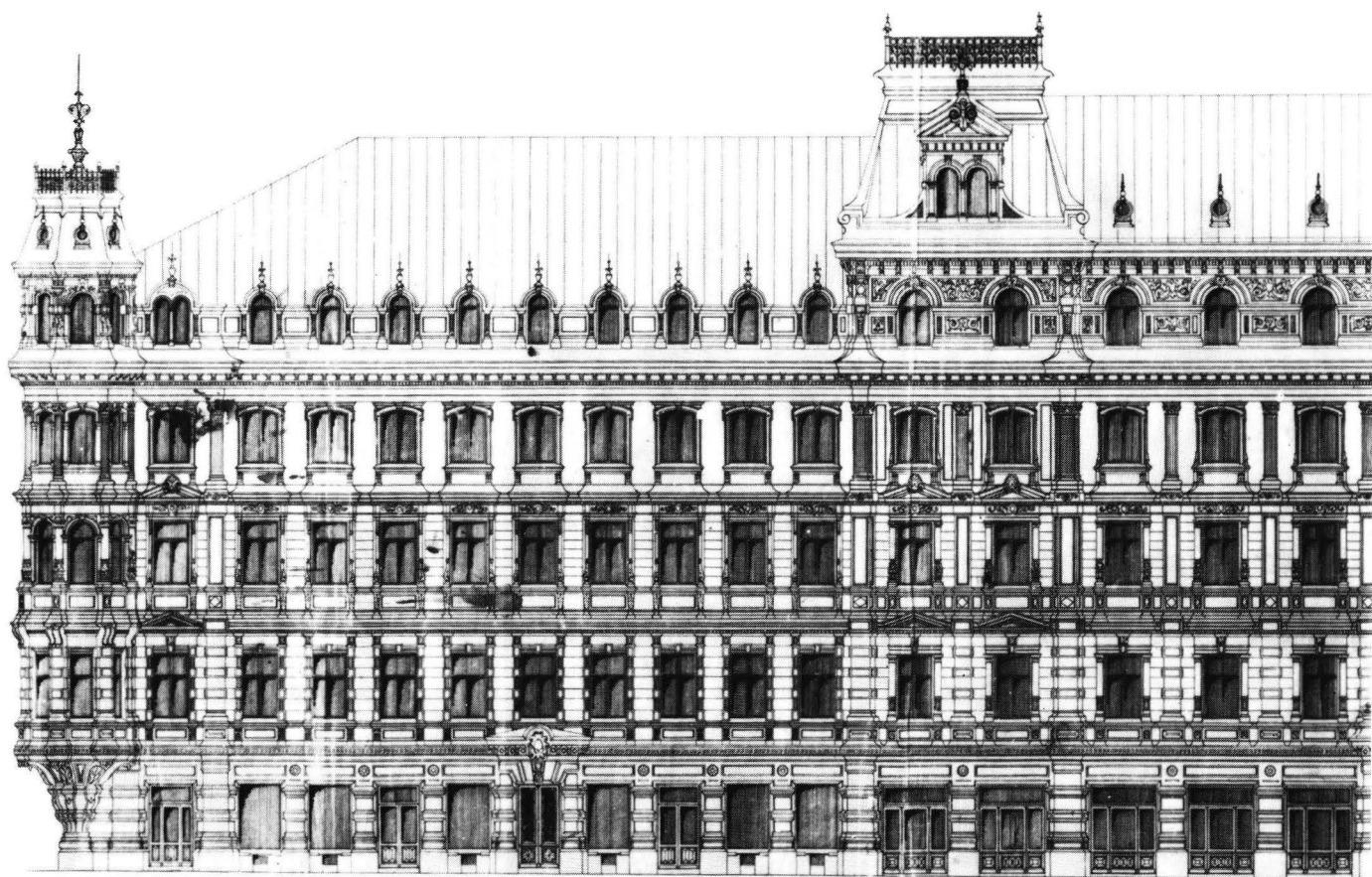
Fasadskissen från mars 1880 skickades till kejsaren som bilaga till Grönqvists låneansökan.

Statssekreteraren meddelade i ett brev till generalguvernör Adlerberg att majestätet vid föredragningen fällt en kritisk anmärkning om hörntornens utseende. Senaten fick se till att de blev ändrade.⁵⁴ De nya ritningarna, som avsåg en större omarbeting av fasadens detaljer (bild 136), blev färdiga i december 1880. Man tog tillfället i akt och klämde samtidigt också in fler bostäder i vindsvåningen.

Då Grönqvistska huset utvidgades till Norra Esplanaden 25 företogs inga principiella ändringar i den tidigare ritade delen. Tomtgränsen gick mitt i den västra risaliten. Den enhetliga fasaden till trots fick gränsmuren mellan det tidigare ritade huset och den senare projekterade delen kvarstå. Endast vinden byggdes enligt en enhetlig plan, eftersom den omgestaltades för hela bygget på en gång.

Enligt ritningarna låg de förnämsta bostäderna i Grönqvistska huset i hörnen, där tornen öppnade nya möjligheter till hörnförmakets utformande i representationssyfte (bild 137). I bostaden i hörnet av Glogatan förekommer ett kabinett mellan hörnförmaket och matsalen. Rummets funktion är svår att tyda, då det varken står i förbindelse med fruns sängkammare eller herrummet. Främst var det fråga om extra utrymme som uppstod på grund av den djupa byggnadskroppen, omkring 22 m. Bäst kommer djupet till användning i andra våningens affärslokaler, som fick sina kassavalv placerade i byggnadsmitten. Hela bottenvåningen upptas av butikslokaler.

Både den tidigare fasadversionen och den senare ansluter sig närmast, vad detaljerna beträffar, till den franska nyrenässansen som efter 1870 började göra insteg i t.ex. Berlins arkitektur. Höijers intresse för den franska stilen torde kunna sättas i samband med händelserna på kontinenten. Behandlingen av detaljerna förråder att han inte hade en ingående

känedom om den franska nyrenässansens skapelser i stilens hemland. Desto friare kunde han kombinera den med andra stilinslag och tillämpa den efter behag. Den tunga »romaniserande» – eller »bysantinska» – huvudportalen i skissen från mars 1880 ströks från de slutliga ritningarna, eftersom den inte längre stod i samklang med burspråkens former, vilka efter den kejserliga anmärkningen utformats med livligare konturer.

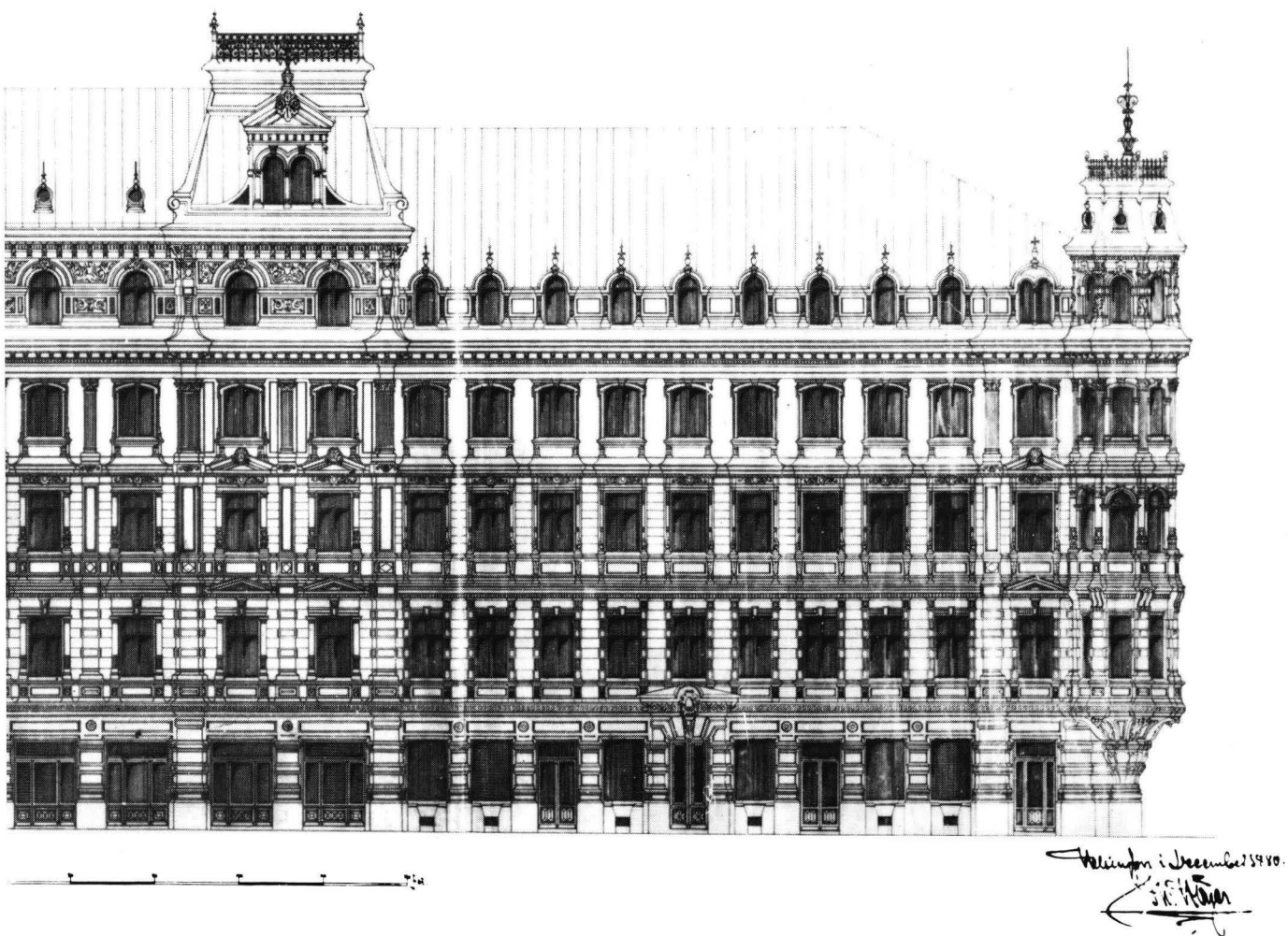
Med den nya »storstadsmässigheten» kom kravet på rik fasadutsmyckning. Grönqvistska huset hör till Höijers första privathus med gipsdekor, vilken utfördes av dekorationsskulptören Magnus von Wright.⁵⁵ Om de putsade fasadernas ursprungliga färgläggning har arkitekten själv gett en beskrivning. Listverken, pilastrarna och fönsterfodren målades i en grågul ton. De släta fälten mellan fönster och pilastrar i de två översta våningarna målades mörkröda för att imitera rödbrända tegel. Färgen hade åstadkommits genom att blanda rödmylla med en tillsats av umbra och kimirök. Huvudfärgen, som täckte de rusticerade nedre våningarna, bestod av en blandning av gulockra med litet umbra och rödmylla.⁵⁶ Rustikens färg skulle se ut som brunaktig sandsten, dekorationerna tänktes efterlikna marmor eller kalksten.

Ett nytt inslag i de slutliga ritningarna, jämfört med skissen från mars 1880, är ytdekoren i mittpartiets översta våning. Den består av renässansornamentik i gips eller stuck. Enligt en tidningsnotis hade man ursprungligen tänkt utföra dessa ornament i sgraffito.⁵⁷

Grönqvistska husets nymodigheter beskrevs på detta vis i tidningspressen: Byggnaden var »hållen i den numera moderna husbyggnadsstilen»,⁵⁸ hörntornen »nästan svävade i luften», ventilationsapparater fanns, fönstren kunde lätt öppnas både vinter och sommar, badrum fanns och vedhissar, källaren var väl ventilerad, grundmurarna väl isolerade med asfalt osv.⁵⁹

Förnäma hyreshus 1884–1891

Grönqvistska huset var upptakten till en byggnadsverksamhet som inom några år gav Norra Esplanaden, Västra Henriksgatan och Skillnaden en nästan oavbruten sträckning av 4–5 våningar höga hyreshus. Dessa hus som också tjänade affärslivet var mer än vanligt påkostade. Följande byggnader

är de mondanaste och rikast dekorerade hyreshusen i Höijers produktion:

Bild 136. Ritning till Norra Esplanaden 25–27 i december 1880. Fasad mot Norra Esplanaden. HSA, MBRA. Mikrofilm.

Adress	Tomt	Ritnings- år	Antal våningar	Approx. byggnads- djup i m	Anmärkning
Norra Kajen 4	I 8/9	1884/85	5	25/32	hörnhus
Bulevarden 1	IV 62/7	1888	4	16	hörnhus
Norra Esplanaden 31	II 34/4	1889	5	över 18	
Västra Henriksgatan 16	IV 64/3a	1889	5	över 18	hörnhus
Skillnaden 2	V 61/5	1889	5	över 17	hörnhus
Skillnaden 19	III 50/2	1891	5	16/18	hörnhus

I dessa hus utgjorde butikerna och affärslokalerna ett viktigt inslag. Enligt ritningarna upptogs i Bulevarden 1 och Västra Henriksgatan 16 botten- våningen helt av butikslokaler, som var ämnade att uthyras. I Skillnaden 19 ingick, förutom butiker ägarens apotek. I Skillnaden 2 inrymdes affärs- lokaler främst för byggherren, Försäkringsaktie- bolaget Kaleva, och för Helsingfors Sparbank.⁶⁰

Det Cataniska cafét upptog enligt planritningen hela bottenvåningen i Norra Esplanaden 31. Norra Kajen 4 låg inte i affärscentrum. I ritningarna syns dock att bottenvåningens rum försetts med skilda ingångar från gatan och de var därför sannolikt ämnade till butikslokaler.

Den skarpa vinkeln mellan Norra Kajen och Kyrkogatan, där Norra Kajen 4 inpassats, gjorde

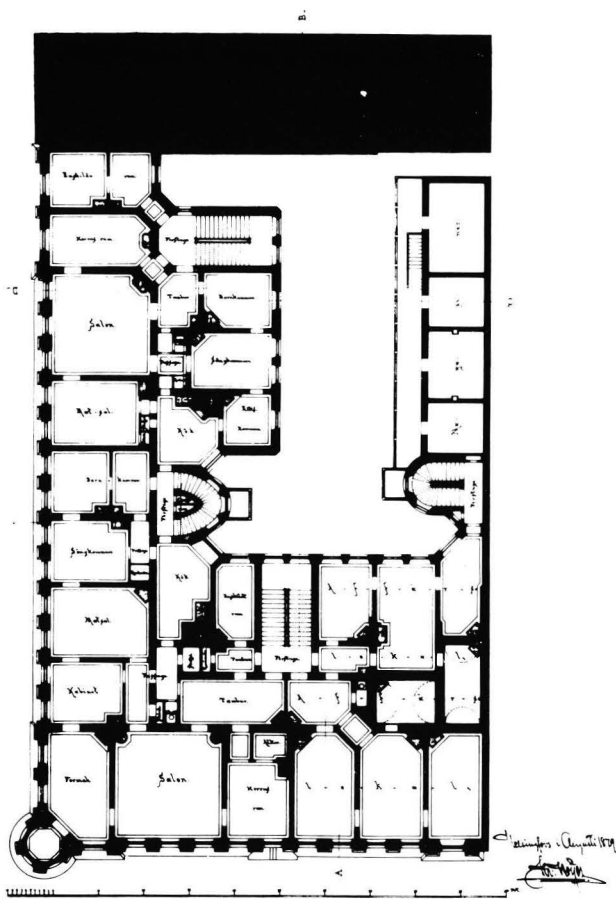

Bild 137. Ritning till Norra Esplanaden 27 i augusti 1879. Planritning till andra våningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

att byggnadskroppens mitt blev en labyrint av mörka utrymmen, passager och skrymslen (bild 139). Planen lämpade sig väl för att inrymma en trearmad paradtrappa med belysning från ett ljuschakt och ett takfönster. Husets arkitektur visar påverkan av det arbete, som Höijer samtidigt gjorde för Ateneum. Trappan är likadant utformad som sidotrapporna i Ateneum med kolonner och konsoler av gjutjärn. Ingången till trapphallen sker genom en vestibul med ett kassetterat tunnvalv (bild 140). Tegelfasadens dekorationsmotiv i renässansstil (bild 138), som t.ex. de ornerade pilasterfälten, hör också till det formspråk som genom Ateneumprojektet sysselsatte arkitekten vid denna tidpunkt.

I bostadsplanerna förhärskar ännu rumsfilen, men i Västra Henriksgatan 16, Höijers eget hus, har den blivit ett underordnat motiv i den förnäma hörnbostaden. Matsalen placerades nu oftast på gårdssidan men hörde ändå till finrummen. I ritningarna till Bulevarden 1 visas den med en mäktig inbyggd skänk (bild 141). Typiskt för de finare hörnhusen är burspråket i det avskurna hörnet. I Norra Kajen 4 påminner burspråket om hörntornet i det första förslaget för Grönqvistska huset. I detta hus anges hörnrummet som paradsängkammare. Hörnrummet med erkern kunde också

avses som kabinett eller salong. De oregelbundna planerna gav anledning till variationer av hörntemat. Köket fick i de stora lägenheterna en fördelaktigare placering än i Höijers äldre hyreshus, därför att dessa bostäder var större och även inbegrep delar av gårdslängorna. I Bulevarden 1 har kökstrappan placerats i den dåligt belysta gårdsvinkeln.

I bostadsplanerna och sättet att disponera de bättre och sämre lägenheterna hade det inte, jämfört med de tidigare analyserade hyreshusen, skett några principiella förändringar. Av större intresse i dessa hus är affärslokalernas utformning. Catanis café bestod av två skilda cafésalar med anordningar som påminde om Hotell Kämpes café och matsal. Enligt ritningen skulle den större salen välvas på järnskenor som skulle bäras upp av en långsgående järnbalk. Balken i sin tur skulle stödas av två gjutjärnskolonner. Gamla fotografier visar emellertid att de vertikala stöden var långt fler och att de bar upp ett korslagt system av järnbalkar. I den mindre salen, »damcafé», stöddes takbalkarna av väggkonsoler, som gick i stil med väggarnas nyrokokomålningar.⁶¹

I Skillnaden 2 låg Försäkringsaktiebolaget Kalevas lokal mellan hörnet och huvudingången (bild 142), genom vilken man också kom in i den stora expeditionssalen (bild 143). I hörnet låg direktionssalen. Två svulstigt utformade gjutjärnskolonner (bild 144) bär upp takets korsande järnbalkar.⁶² I källarvåningen disponerade bolaget över ett välvt arkivrum. På andra sidan huvudingången låg en mindre och anspråkslösare lokal för Helsingfors Sparbank.

Expeditionsrummet i Skillnadens apotek ligger i hörnet mot Skillnadsgatans och Södra Esplanadens korsning. Till apotekslokalen hörde enligt ritningarna också tre andra rum i bottenvåningen och ett laboratorium i källarvåningen under expeditionen. Förbindelsen till laboratoriet utgjordes av en spiraltrappa. Apotekets inredning (bild 145) tillverkades enligt Höijers ritningar av Richard Heimbergers ångsnickeri.⁶³

Det är främst hyreshusens rika fasader som väckt uppmärksamhet. Redan under Höijers livstid kritiserades hans arkitektur för överrik utsmyckning och materialimitationer. Senare har de ansetts utgöra det mest karakteristiska i hans arkitektur. För det mesta använder sig Höijer i dessa hyreshus av konventionella arkitektoniska och dekorativa element. I Skillnaden 2 (bild 146) var den rusticerade sockeldelens rundbågade öppningar antagligen avsedda att skapa associationer till den florentinska renässansen, eftersom huset erbjöd lokaler för finansverksamhet, men inslagen av rundbågsstil i fasaden tillkännagav också husets tunga valvkonstruktioner.⁶⁴ Bulevarden 1 och särskilt Skillnaden 19 upptar element från den nordiska renäs-

Bild 138. Ritning till Norra Kajen 4 i september 1884. Fasad mot Norra Kajen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

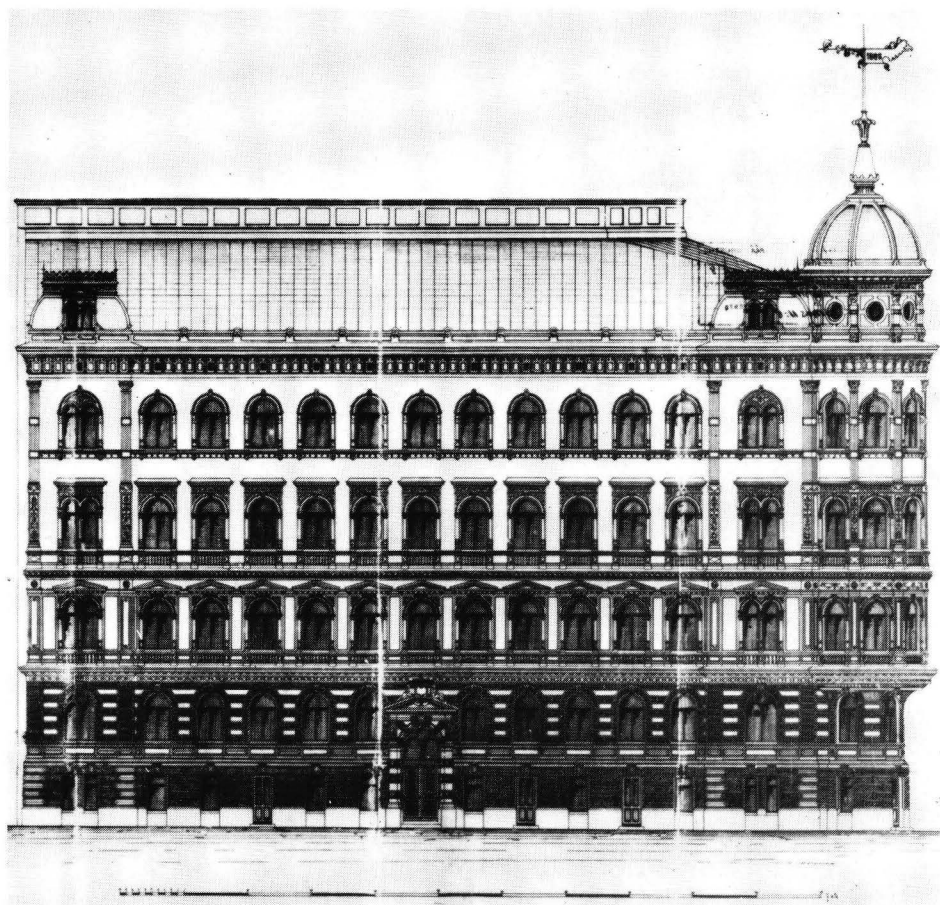

Bild 139. Ritning till Norra Kajen 4 i oktober 1885. Planritning till andra våningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

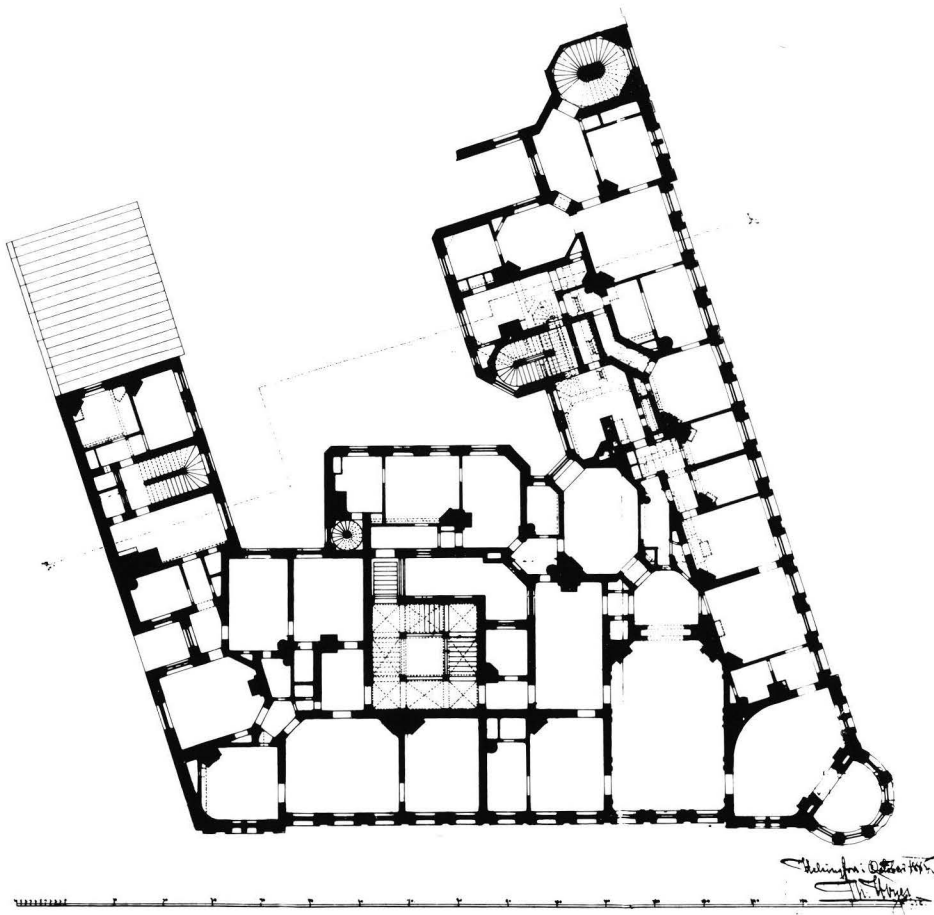

Bild 140. Ingångstrappan i Norra Kajen 4. Foto Simo Rista 1985.

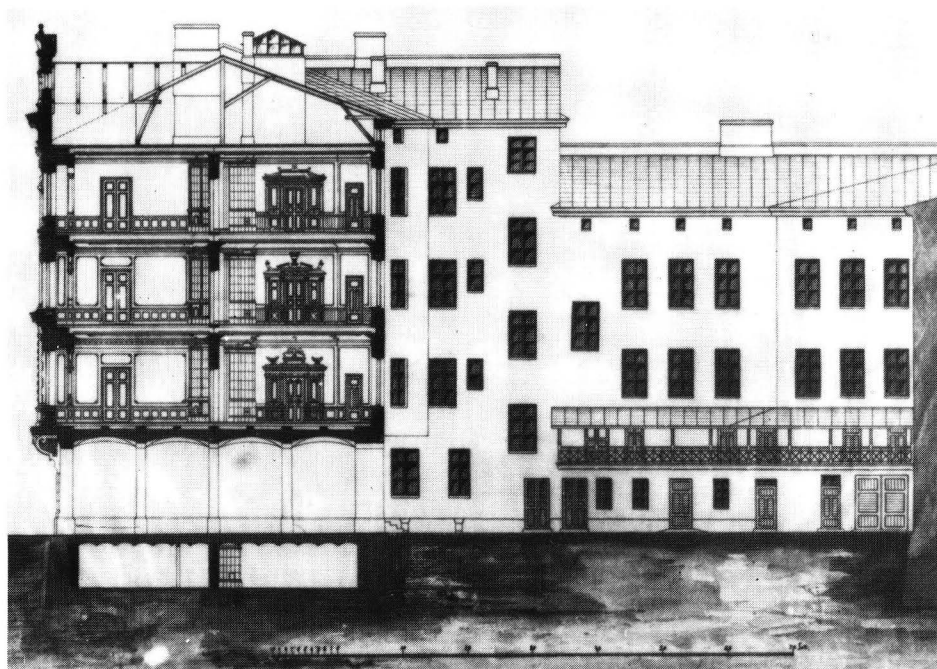

Bild 141. Sektionsritning till Bulevarden 1 i april 1888. HSA, MBRA. Mikrofilm.

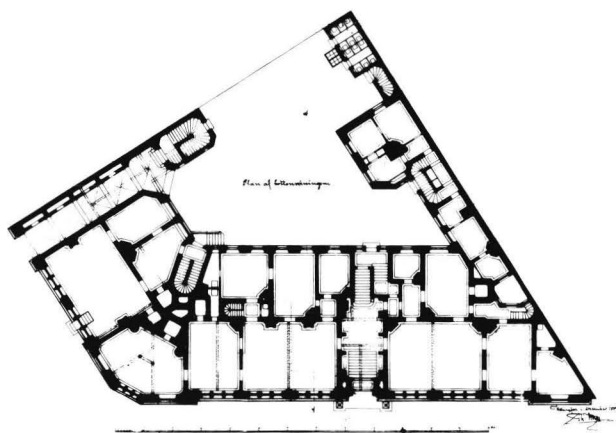

Bild 142. Ritning till Skillnaden 2 i december 1889. Planritning till bottenvåningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

sansen mera som ett mode än som en tematisk association (bild 148). Det utmärkande är formspråkets och variationernas rikedom. I inget fall har Höijer strävat att uppfylla något visst stilideal. Han söker i stället åstadkomma stilmässigt heterogena fasader.

Ett nytt drag i dessa hyreshus, som kan ha berott på att antalet våningar oftast var fem, är den höga sockeldelen. Den upptar två våningar med den övre våningen behandlad som en mezzanin (bild 148, 149). En viss förkärlek för en tredelning av fasaden i horisontalld, såsom Laurila konstaterat, tycks faktiskt existera. Det kan vara fråga om ett grundtema, som arkitekten använder för att skapa en spänning mellan horisontalitet och vertikalitet. Särskilt i femvåningshusen, i vilka den översta

Bild 143. Expeditionssalen i Försäkringsbolaget Kalevas lokal i Skillnaden 2 enligt Zetterman 1915, bild mot s. 102. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

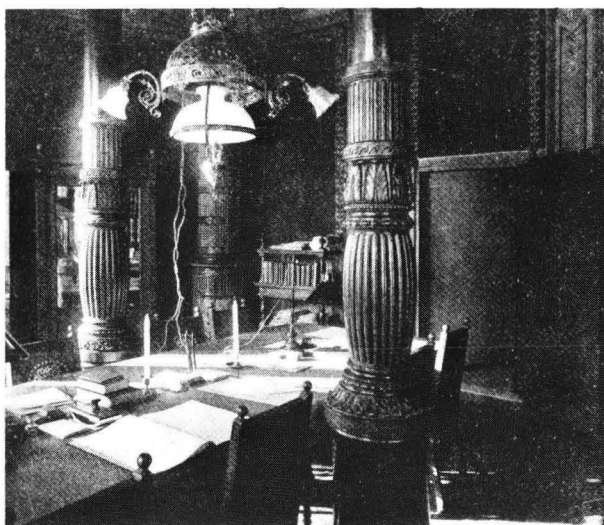

Bild 144. Direktionsrummet (hörnrummet) i Försäkringsbolaget Kalevas lokal i Skillnaden 2 enligt Zetterman 1915, bild mot s. 102. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

Bild 145. Detalj av inredningen i Skillnadens Apotek (Skillnaden 19). Foto Simo Rista 1985.

Bild 146. Skillnaden 2. HSM, BA.

Bild 147. Hyreshus i Stuttgart från 1870-talet enligt Licht 1882, pl. 121. Reprofoto Johnny Korkman.

våningen har avskilts med en kornisch och gestaltats som en attika, är det tydligt fråga om fasadbehandlings värdefunktion.

I Höijers affärs- och hyreshus från omkring 1890 syns en tydlig påverkan från den tyska affärshusarkitekturen. Framför allt Västra Henriksgatan 16 och Skillnaden 19 röjer det tyska inflytandet i behandlingen av andra våningen som en mezzanin, vilken i det yttre ger intryck av att höra till butiksvåningen, och också i hörnets gestaltande med risaliter, burspråk och spira (bild 150). I Skillnaden 19 tycks några utrymmen i mezzaninvåningen faktiskt ha haft förbindelse med affärsvåningen. Korgbågen var också en populär valvform i de tyska affärshusen. I Västra Henriksgatan 16 och i Norra Esplanaden 31 (bild 151) förekommer denna bågform för första gången i Höijers fasadarkitektur. För hörnbehandlingen av Skillnaden 2 kan Höijer dessutom ha fått uppslaget från ett hyreshus, som hade publicerats i *Architektur Deutschlands* 1882 (bild 147), en bok som sannolikt funnits i hans ägo.⁶⁵

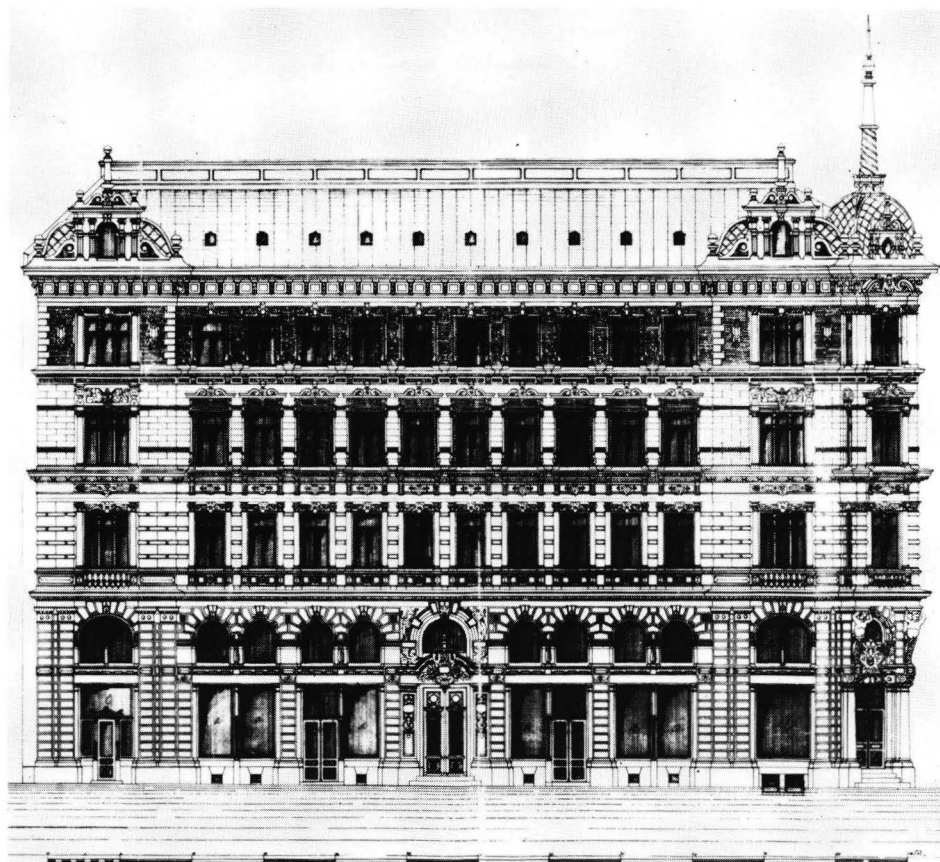

Bild 148. Ritning till Skillnaden 19 i november 1891. Fasad mot Södra Esplanaden. HSA, MBRA. Mikrofilm.

Bild 149. Västra Henriksgatan 16. Foto A. Rosenbröjjer 1892. HSM, BA.

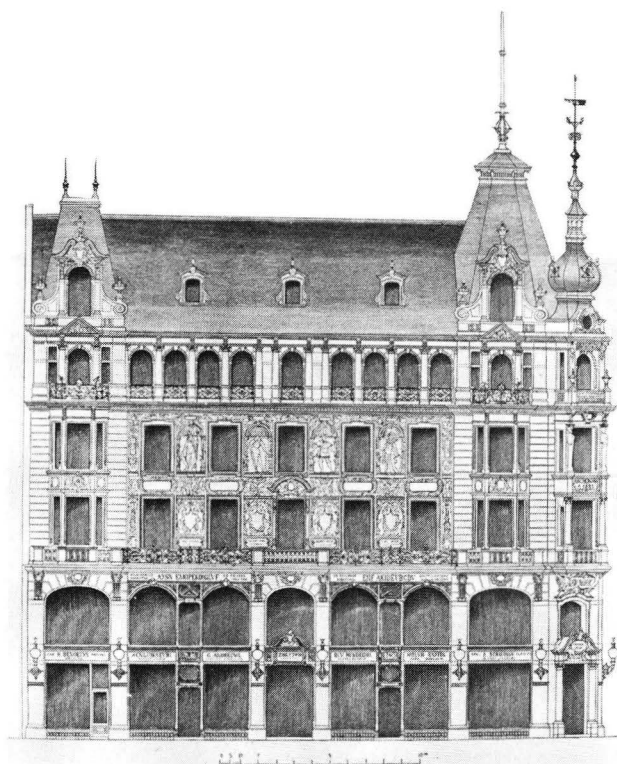

Bild 150. Livförsäkringsbolaget New Yorks affärs- och bostadshus i Berlin enligt Berlin und seine Bauten 3, bild 88.

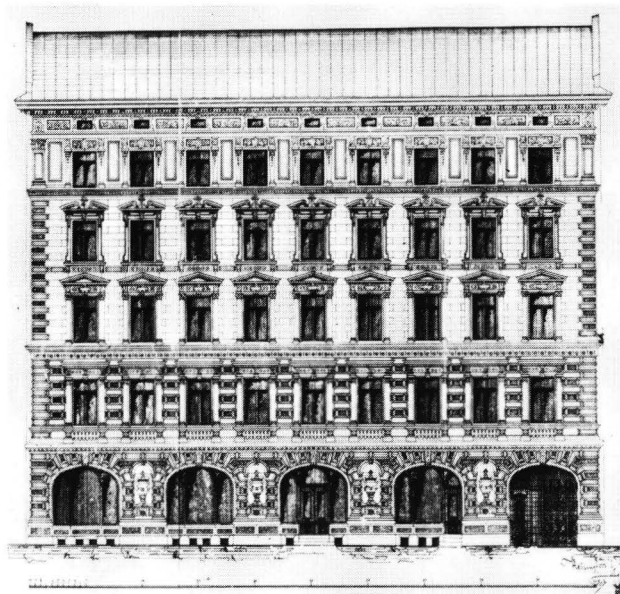

Bild 151. Fasadritning till Norra Esplanaden 31 i februari 1889. HSA, MBRA. Mikrofilm.

De nya inslagen i gestaltningen och utsmyckningen av Höijers affärshus följde kontinentala förebilder. Ett fotografi, som tagits när Västra Henriksgatan 16 var nybyggd, visar att översta våningens väggfält dekorerats med målningar (bild 149), som kan tolkas som sgraffiti eller sgraffitoimitation. Skillnaden 2 har eventuellt också haft dylik utsmyckning i översta våningen (jfr bild 146). I Västra Henriksgatan 16 syns i fjärde våningen hur tegelytan mellan fönstren med hjälp av kryssförband getts en livligare mönstring. De polerade kolonnerna, som Aktiebolaget Granit i Hangö levererade, blev populära längs sträckan Västra Henriksgatan – Skillnaden. Det tycks ha varit Höijer som införde

detta mode. Kolonnerna förekom tidigare i Ate-neum, och sedan också i de båda husen vid Skillnaden.⁶⁶ Om Västra Henriksgatan 16 finns inga uppgifter, men kolonnerna i dess huvudportal (bild 152) kom möjligen också från Hangö.⁶⁷

Dekorationerna på Norra Kajen 4 utfördes sannolikt av Magnus von Wright. I husen vid Skillnaden använde Höijer stuckatör Nikolai Belugin.⁶⁸ För den mera krävande figurutsmyckningen, atlanterna i skillnadsbyggnaderna och den utsökta gruppen Konsten och Tekniken (bild 152) ovanför huvudingången till Västra Henriksgatan 16, har Höijer vänt sig till Robert Stigell. På Skillnaden 19 har enligt Jarl Stigell dessutom funnits annan figurutsmyckning som Stigell utfört, men som i samband med senare ändringar har förstörts.⁶⁹ Antagligen avses de reliefer, som i fasadritningen skymtar i svicklarna till huvudingångens bågfönster (bild 148). Konsten och Tekniken i V. Henriksgatan 16 syftade på husets byggherrar Höijer och Huber. I burspråket mellan tredje och fjärde våningen har en serie porträttmedaljonger inritats, som antagligen skulle föreställa kända arkitekter och tekniker. De blev inte utförda. Liksom skulpturgruppen ovanför ingången hörde dylik figurutsmyckning mera till institutionsarkitekturen, men det var också typiskt för de finare affärshusen under 1800-talets sista decennier att låna ett symboliskt formspråk från monumentalarkitekturen.

Hyreshus 1883–1891

Under Höijers mest produktiva period tillkom följande enklare hyreshus och fasadförändringar:

Bild 152. Detalj av huvudingången i Västra Henriksgatan 16. Foto C. Grünberg 1960. HSM, BA.

Adress	Tomt	Ritnings- år	Antal våningar	Approx. byggnads- djup i m	Anmärkning
Glogatan 4	II 34/2	1883	4	över 17	tillbyggnad till Alexandersg. 40
Mariegatan 4	I 5/3	1883			tillbyggnad, fasadförändring, hörnhus
Sandviksgatan 4	IV 82/27	1885	3	över 19	hörnhus
Glogatan 5	II 36/12	1885	4	21–22	hörnhus
Vilhelmsgatan 6	II 38/5b	1887	3	över 14	
Erikskatan 22	IV 74/9	1887	4	16	
Södra Esplanaden 4	III 47/2	1890			ombyggnad, fasadförändring, hörnhus
Kyrkogatan 9	I 11/6	1891	4	16	hörnhus
Högbergsgatan 37	III 52/10	1891	4	22	utfört

Liksom i de tidigare beskrivna, förnämligare hyreshusen vid Esplanaden, Västra Henriksgatan och Skillnaden följer också planlösningarna i de enklare bostadshusen principer, som etablerats främst under senare delen av 1870-talet och omkring år 1880. En viss rationalisering av bostädernas yta tycks dock eftersträvas, eftersom dessa i regel är mindre. Lägenheterna är mera avpassade för familjelivet än för representationen, vilket betyder att rum som förmak och kabinett saknas. En viss borgerlig standard har dock behållits i de största bostäderna (bild 153). I dessa hus kunde dock de djupa rummens belysning svårligen ges tillfredsställande lösningar. Rumsfilen har behållits, men i den största bostaden i Sandviksgatan 4 och i Glogatan 5 utgör hörnrummet axelns ändpunkt, inte dess vändpunkt som i 1870-talshusen. I Kyrkogatan 9 har, liksom i Västra Henriksgatan 16, den finaste bostaden inpassats inom en närmast kvadratisk yta. Badrum har inretts i så gott som alla lägenheter förutom i småbostäderna. Butikslokaler finns i alla hus. I husen vid Glogatan, som låg i affärscentrum, var hela bottenvåningen inredd till butiker.

Glogatan 4 anslöt sig till stilen omkring 1880, kanske mest därför att den utgjorde en tillbyggnad till Alexandersgatan 40. Den äldre delens putsfasad och raka fönstervalv motsvarades i den nya delen av en oputsad tegelfasad och segmentbågade öppningar (bild 154). Till de enklare putsfasaderna i stil med renässanspalatsen, liksom tidigare Annekatan 25, hör Sandviksgatan 4 och Erikskatan 22, samt fasadförändringen till Södra Esplanaden 4. Glogatan 5 och Vilhelmsgatan 6 ansluter sig till en enkel variant av franskbetonad nyrenässans, i vilken den oputsade tegelytan har inslag av ljus puts i form av fönsterinfattningar och hörnkedjor (bild 155).

När Glogatan 4 gestaltades på ett sätt som avvek från den tidigare uppförda byggnaden på samma tomt, trots att detta skedde endast fyra år senare och byggherren var densamma, följde Höijer troligen en medveten kompositionsprincip. Han

tog upp motiv från den äldre fasaden, t.ex. frisen av kopplade bågar, men gav dem en annan form och i ytbehandlingen skapade han en kontrast till den äldre delen. Resultatet ser ut att vara en tillämpning av den tidigare nämnda idén att varje hus i konstruktivt och estetiskt hänseende utgjorde en självständig enhet, dvs. att varje byggnad skulle gestaltas utan hänsyn till grannhusen.

Ombyggnaden och fasadförändringen av Mariegatan 4 kan jämföras med Alexandersgatan 40 – Glogatan 4. Ur en planritning från 1850-talet framgår att huset mot Mariegatan utgjorde en enda sammanhängande länga.⁷⁰ Höijer har i planen också behandlat huset som en enhet, men fasaden mot Mariegatan har han gestaltat som två skilda byggnader (bild 156). Konstruktionsmässigt finns ingen anledning till uppdelningen av fasaden, däremot uttrycker den en social värdeskillnad mellan de förnämre lägenheterna i flygelns norra del och de mindre fina bostäderna i södra delen. Herrummet

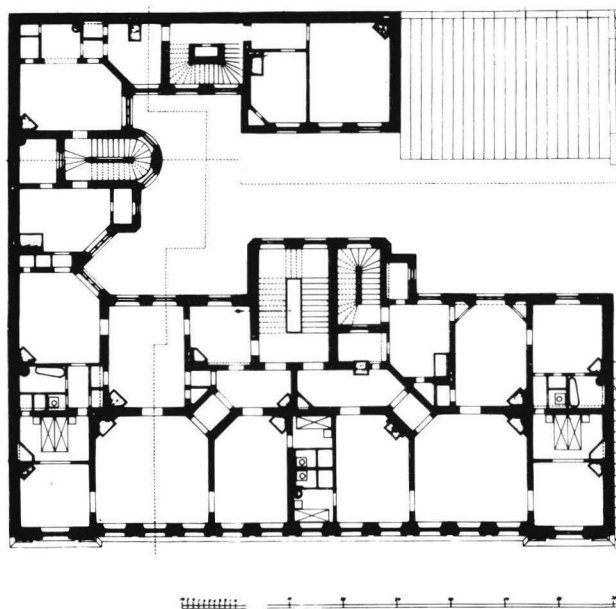

Bild 153. Detalj av ritning till Vilhelmsgatan 6 i maj 1887. Planritning till andra våningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

Bild 154. Glogatan 4 mellan Hotell Kämp och Alexandersgatan 40. Eric Sundströms fotosamling 1914–1919. HSM, BA.

och hälften av salen i de enklare bostäderna ligger dock bakom den ståtligare fasaden. Bakom fasadutformningen av Glogatan 4 och Mariegatan 4 fanns säkert inga djupsinniga arkitekturteoretiska principer. Avsikten var sannolikt att skapa variation i gatubilden och att få till stånd mindre fasadenheter vid de tämligen smala gatorna.

Hyreshus 1895–1900

Efter depressionen i början av 1890-talet ritade

Höijer ytterligare fem vanliga hyreshus, av vilka dock endast två uppfördes. I mitten av 1890-talet gjorde han också ett par tillbyggnader till äldre hus.

Fasadförändringen för Norra Esplanaden 15 är i princip likadan som fasadförändringen för Södra Esplanaden 4 och också den mycket tidigare fasadombyggnaden, som Sjöström gjorde för Norra Esplanaden 17. Stilen, som följer Letarouillys avritningar av romerska renässanspalats, bröt inte nämnvärt med husens ursprungligen klassicistiska

Adress	Tomt	Ritnings- år	Antal våningar	Approx. byggnads- djup i m	Anmärkning
Alexandersgatan 44	II 34/17	1895	4	16	ouppförd
Norra Esplanaden 15	I 31/4	1895			ombyggnad, fasadförändring, hörnhus
Fredriksgatan 36	IV 74/13	1895	3		tillbyggnad
Eriksgratan 4	IV 67/3	1896	4	11–12	
Manegegratan 6	I 19/6	1898	4	över 15	ouppförd, hörnhus
Mikaelsgratan 15	II 38/3	1899	4	17	ouppförd
Lappviksgatan 3	IV 153/3	1900	4	16	hörnhus

arkitektur. Man var medveten om stadsdelens särskilda arkitektoniska värde, och vid moderniseringar gick man tämligen varsamt fram.⁷¹

Med hjälp av hyreshusmaterialet är det lätt att precisera tidpunkten för stilbrytningen i Höijers produktion. Fasadbehandlingen i Alexandersgatan 44 skiljde sig inte från stilen i de hus, som Höijer ritade omkring 1890. Barock- eller rokokoinspirerade detaljer, som förekom tidigare i Skillnaden 2 eller Kyrkogatan 9, finns med, men i princip var stilen nyrenässans. I Eriksgatan 4 har Höijer bytt om till en ny typ av fasaddekor, som han följer också i Mikaelsgatan 15 (bild 157) och Lappviksgatan 3. Den tyska nyrenässansens utgör bakgrunden för formspråket. En kring sekelskiftet nyinförd putsbehandlingsteknik, spritputsen, har utnyttjats som bakgrund till beslagsornamentikens flacka relief. Höijer har inte övergivit Letarouilly som inspirationskälla, såsom fasadindelningen och à la grèque-listen (jfr bild 129) på Eriksgatan 4 visar. I Manegegatan 6 har den flacka varianten av nyrenässansstilen tillämpats i en tegelfasad (bild 158).

Förnäma hyreshus från tiden kring sekelskiftet

Det Norrménska huset utgör det mest raffinerade exemplet på Höijers bostadsarkitektur. Ritningarna är signerade i maj 1896. De underkastades en speciell granskning i drätselkammaren. För byggnadsplatsen gällde nämligen särskilda bestämmelser som inverkade på arkitekturen. För att de på Skatudden redan uppförda eller i framtiden planerade monumentalbyggnaderna inte skulle skymmas fick husets taklist inte resa sig mer än 23 m över vattenytan.⁷²

Det tre våningar höga huset låg fritt på tomten mellan Kanalgatan, Kanalkajen och Myntkajen. Mot Myntkajen och Kanalkajen stod byggnaden på en reveterad terrass. Enligt ritningarna hade ett stort rum med eldstad inretts i terrassmuren,

Bild 155. Fasaddetalj från Glogatan 5. Foto E. M. Viljo 1984.

förmodligen var det ämnat till butikslokal (bild 159 a). Vid Myntkajen upptog husets källarvåning ekonomiutrymmen och möjligen också bostadsrum. Huvudingången låg mot Kanalgatan. I varje våning fanns endast en bostad, och på vinden låg ett bostadsrum med tillgång från tredje våningen genom en spiraltrappa.

Representationsrummen är i ritningarna grupperade kring en stor hall med fönster och balkong. Salongen och hörnförmaket med en bred kolonnbeprydd öppning emellan utgör en enhet (bild 159 b). Enfiladen som princip för rumsdistributionen var

Bild 156. Ritning till ombyggnad av Mariegatan 4 i april 1883. Fasad mot Mariegatan. HSA, MBRA. Mikrofilm.

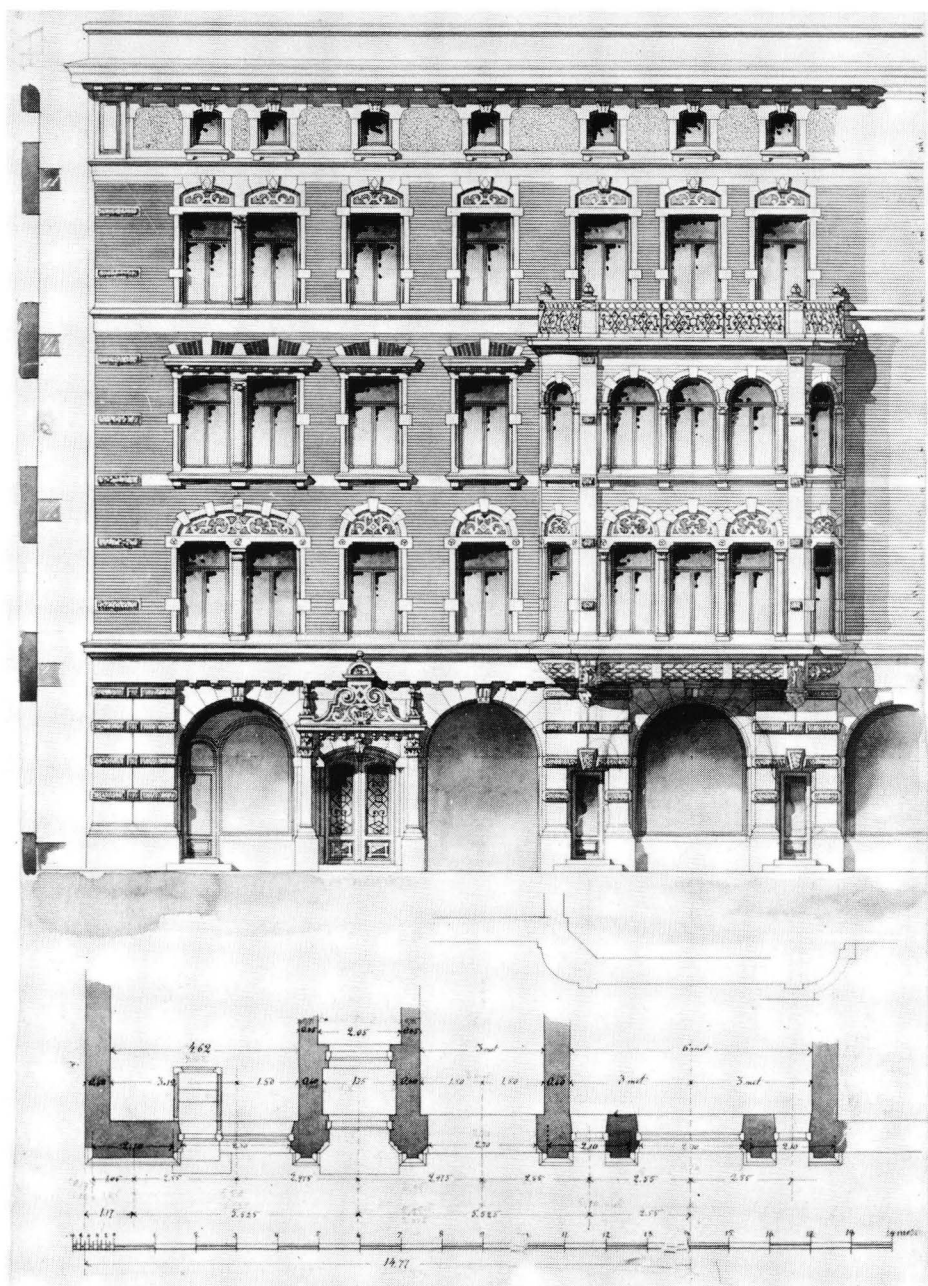

Bild 157. Skiss till fasaden av Mikaelsgatan 15 (utfört). Måttskalan i meter. MVBHA, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

alltjämt livskraftig. Från hörnsalongen sträcker den sig genom matsalen och sängkammaren till barnkammaren och åt andra hållet genom salongen till ett förmak, som tycks ha utgjort en del av herrumsviten. Sängkammaren är förlagd till flygeln som innefattade bostadens vardagliga, intima del. Den är inte så stor att den bekvämt kunde tjäna representationen. Också alkoven, som var typisk för representationssängkammaren, fattas. Det anglosachsiska inflytandet i bostadsskicket kan alltså skönjas här, såsom tidigare i disponentbostäderna.

Intrycket av ett romantiskt slott förstärks av stilblandningen i den yttre arkitekturen. Ahrenberg utpekar husets stil som renässans, kanske främst på grund av de orappade tegelmurarna som är bandade med puts.⁷³ Därtill finns inslag av nygotik

i spetsbågsformerna. Den höga tornhuvén ovanför hörnförmaket torde ha tyskt påbrå. Liknande burspråksspiror förekom också i Stockholm. Gaveln framför huvén (bild 159 a) kritiserades av Ahrenberg. Den ger intryck av att ha lånats från den ryska arkitekturen. En liknande gavel finns t.ex. i ett hyreshus på Litejnij prospekt i Petersburg.⁷⁴ Å andra sidan är Norrménska husets formspråk internationellt och typiskt för 1800-talets rika tegelarkitektur. Ornamentiken (bild 160) visar arkitektens ökande intresse för mönstrade ytor utan relief.

Ahrenberg fann att Norrménska huset utgjorde en passande granne åt den grekisk-ortodoxa Uspenski-katedralen, och det är tydligt att Höijer avsett de två byggnadernas samverkan i stadsbilden

Bild 158. Ritning till Manegegatan 6 (utfört) i april 1898. Fasad mot Manegegatan. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

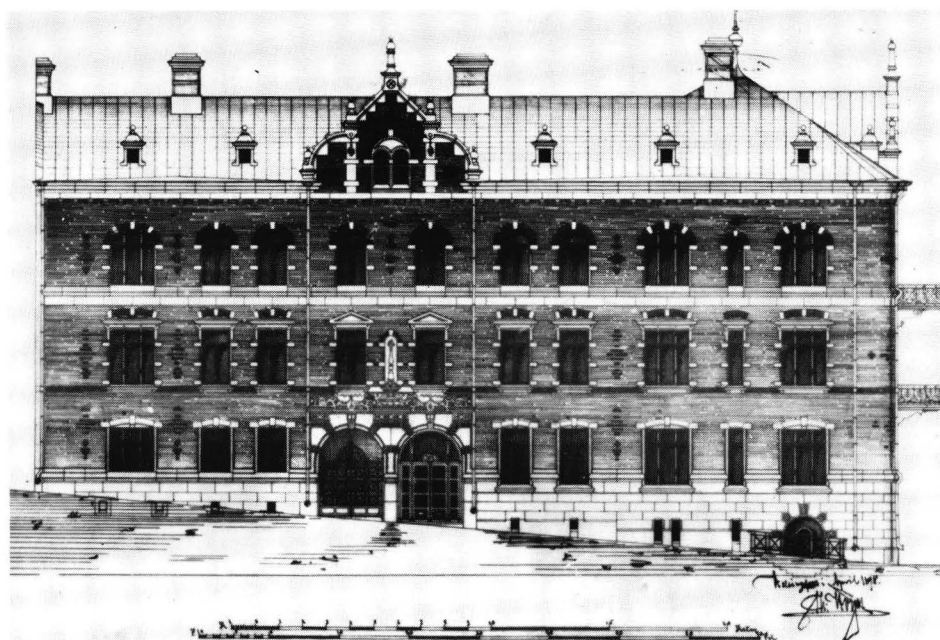
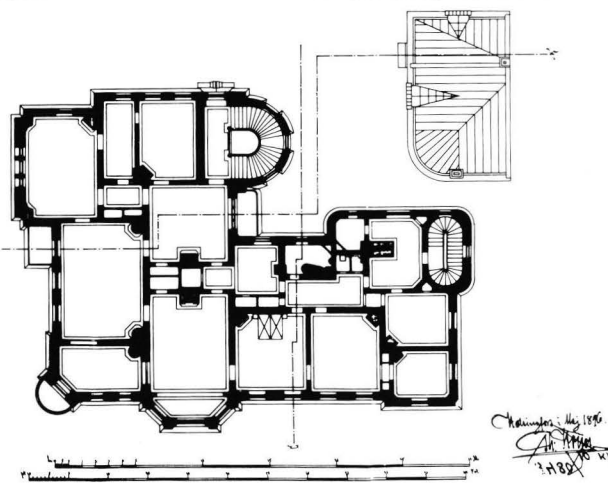

Bild 159. Ritningar till Norrménska huset i Helsingfors i maj 1896. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Fasad mot Myntkajen. b. Planritning till andra våningen.

(bild 161). Han kan även ha tänkt på husets verkan i hamnbilden. Ahrenberg jämför nämligen Norrménska huset med Kalliölinna i Brunnsparken. Dessa två byggnader, säger han, utgör »värdiga slutpunkter till det vackra panorama som vi kalla Helsingfors hamn».⁷⁵

Ombyggnaden av den tidigare Jusupovska villan i Brunnsparken (IX 203/8c) var genomgående gestaltad i spetsbågsstil. Villan som ursprungligen, på 1840-talet, var ritad i romantisk nygotik, hade redan under sin första ägares, furstinnan Jusupovas

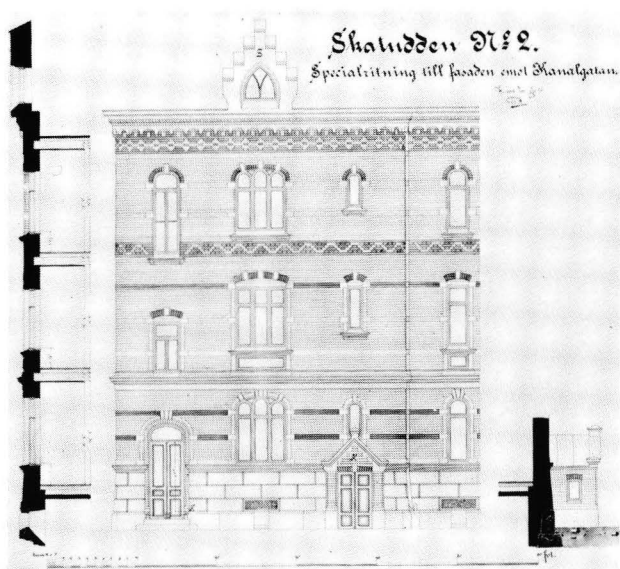

Bild 160. Detaljritning till Norrmenska husets fasad. MVBHA, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

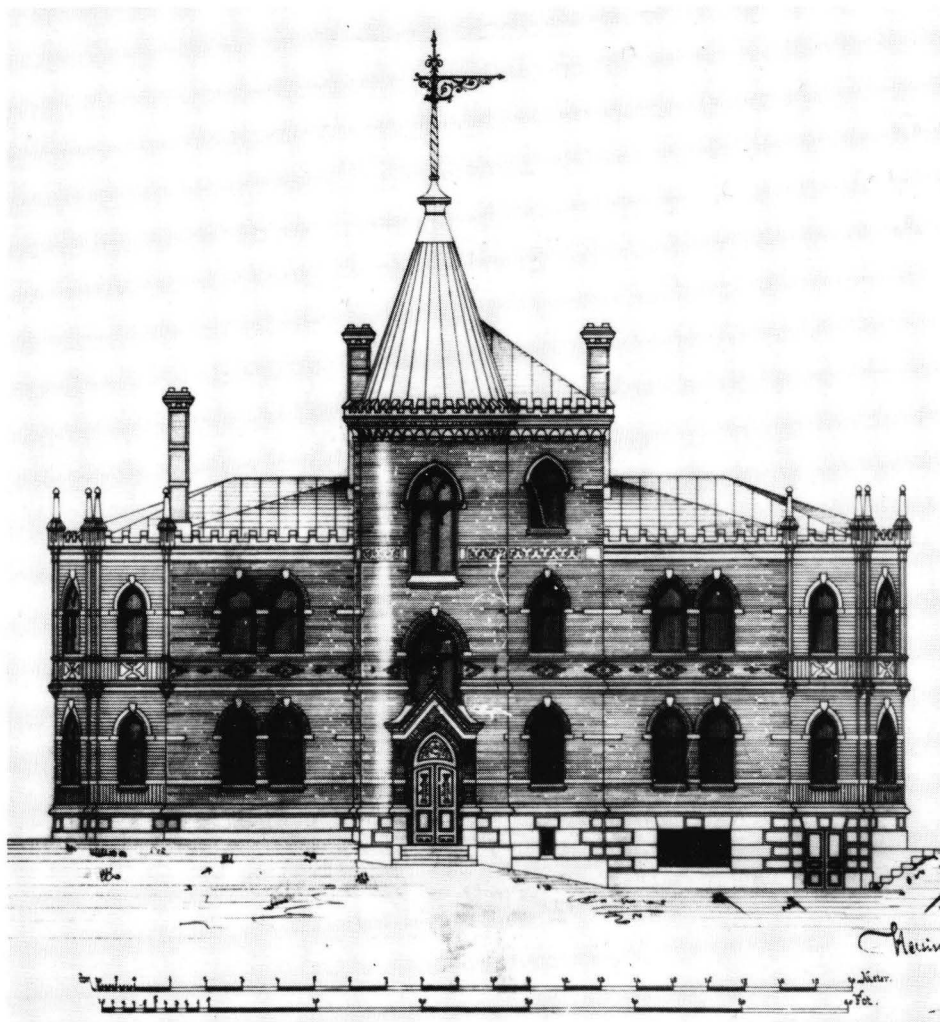
tid förlängts med byggnadsdelar av trä. Enligt ett fotografi från 1880-talet hade villan breda spetsbågade öppningar och även några »moriska» bågar i övre våningen.⁷⁶ Ombyggnaden, som Höijer ritade för F. W. Grönqvist 1897, följde såtillvida det ursprungliga formspråket att den var i nygotik, men denna nygotik är av helt annan karaktär än den tidigare stilen (bild 162). Det förefaller dock som om några detaljer från villans huvuddörrar bevarats och reparerats vid ombyggnaden, t.ex. Jusupovas vapensköldar.⁷⁷

Ett hyreshuskomplex som också gestaltats som en förnäm villaanläggning, var Fabriksgatan 6. Husen har senare utbyggt till ett stort bostadshus. De ursprungliga ritningarna har försvunnit. Med hjälp av några fotografier som tagits före ombyggnaden på 1920-talet och ett par tidningsartiklar, kan man få en uppfattning om anläggningens ursprungliga utseende.⁷⁸ Komplexet bestod av två två-

Bild 161. Norrmenska huset och A. M. Gornostajevs Uspenski-katedral omkring 1897. HSM, BA. Reprofoto C. Grünberg.

Bild 162. Ritning till ombyggnad av Villa nr 8 i Östra Brunnsparken i september 1897. Fasad med huvudingången. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. HSA, MBRA. Mikrofilm.

våningshus vid Fabriksgatan (bild 163). Renässansgavlar, hörnkedjor och kvaderimitation markerad i putsytan är detaljer som också förekom i den ungefär samtidigt uppförda Lappviksgatan 3.

Huset i gathörnet blev färdigt 1901. Det hade en rymlig förhall och en lägenhet med fem rum

och kök i bottenvåningen. Salongen hade »blomsterfönster» med glasmålningar utförda av Salomo Wuorios firma. Enligt ett av de bevarade fotografierna ser det ut som om det i hörnet mot den parklika gården funnits en öppen portik med förbindelse från salongen direkt till parken. Om

Bild 163. Fabriksgatan 6. Eric Sundströms fotosamling 1926. HSM, BA.

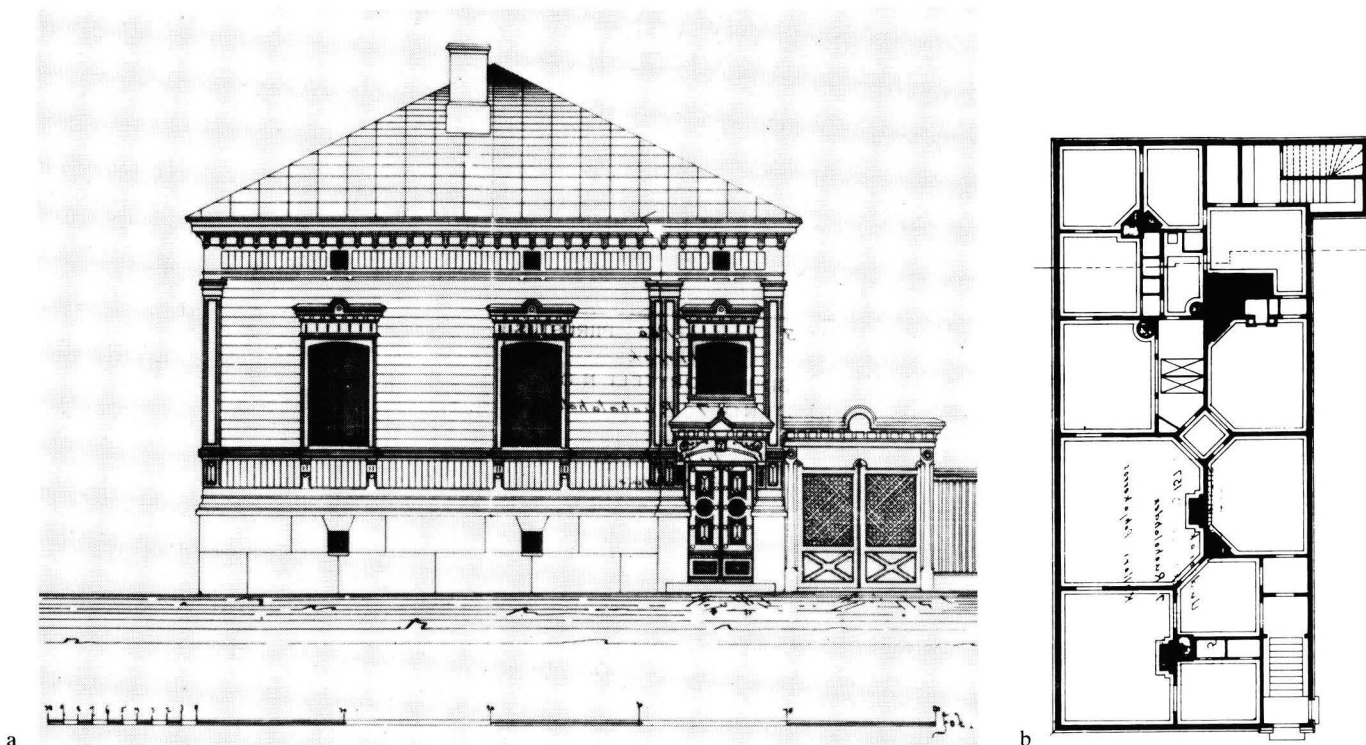

Bild 164. Ritningar till Gräsviksgatan 14 i mars 1881. HSA, MBRA. Mikrofilmer. a. Gavelfasad mot Gräsviksgatan. b. Planritning.

rummen i andra våningen uppger den tidigare nämnda tidningskällan att de var grupperade kring en stor förhall.

Trähus i stadsmiljö

Förutom några herrskapsvillor har Höijer inte själv noterat de trähus som han ritat. Detta är betecknande för hans inställning till träbebyggelse som ett nödvändigt ont, som i längden skulle ersättas med stenhus. Förutom de arbetarbostäder, som tidigare nämnts, har åtminstone följande trähus kunnat tillskrivas Höijer:

Adress	Tomt	Ritnings- år	Anmärkning
Andraegatan 35	IV 76/25	1875?	ritningar sannolikt av Höijer, har inte påträffats
Gräsviksgatan 14	IV 157/7	1881	
Barnhemsgatan 1a	IV 166/1a	1881	
Alexandersgatan 9	Uleåborg	1884	
Ärtholmsgatan 5	VI 122/5	1899	byggnadsstommen äldre, flyttad

Andraegatan 35 ser ut att ha varit en vinkelbyggnad i hörnet av Abrahamsgatan. Huset var av den vanliga typ som utvecklats från empirens trähus.⁷⁹ Gräsviksgatan 14 ritade Höijer åt sig själv och Barnhemsgatan 1a för byggmästaren vid Grönqvistska husets bygge på ett område, som låg på en nybildad del av stadsplanen. Wilkmans hus inrymde enligt ritningarna flera bostäder för uthyrning. Dess yttre brädpanelning och ornamentala detaljer skiljde sig inte från den vanliga trähustypens.⁸⁰ Ritningarna visar att Alexandersgatan 9 i Uleåborg inrymde flera bostäder och en butiklokal.⁸¹ Ärtholmsgatan 5 i Helsingfors, som tycks ha inrymt arbetarbostäder för Sandvikens skeppsdocka,⁸² var mycket enkelt.

Höijers eget hus behandlas här tillsammans med hyreshusen, trots att huvudbyggnaden enligt ritningarna inrymde endast en bostad (bild 164 b). Arkitekten hade en hyresgäst (s. 37) som säkert bodde i det senare uppförda gårdshuset. I ritningarna syns mot gatan herrumssviten, salen, parad-sängkammaren och barnkammaren. Matsalen, som har direkt förbindelse med köket, ligger mot gården. Eftersom huset befinner sig i ett gathörn, har Höijer kunnat placera huvudingången i gavelväggen (bild 164 a). Rummet, som har egen ingång från för-

stugan, måste avse ritkontoret. Den Höijerska gården är lika enkel som vilket trähus som helst i IV stadsdelen. Den utmärks dock av en detalj,

som är ovanlig för en träbyggnad: fönstrens svagt segmentbågade form.

11. Villor och karaktärsbyggnader på landsbygden och i villastäder

Under tiden mellan 1872 och sekelskiftet ritade Höijer flera villabyggnader i den pittoreska stilen. Klart är att en av hans karaktärsbyggnader, Nokia gård, var ett nybygge. Uppgifterna om Peippola

gård och »Hindsby gård» (s. 30) är mycket ofullständiga, men de torde syfta på ändringar av äldre byggnader. Därtill finns projekt som aldrig utfördes eller om vilkas utförande inga uppgifter finns.

Byggnad	Ort	Ritnings- år	Anmärkning
Villa nr 20	Brunnsparken, Helsingfors	1872	permanent bostad
»Boningshus på landet»	?	1872	skiss till sommarvilla
Runolinna	Viborgs landskommun	1874	sommarvilla
Bråvalla	Humbleberg 55, Helsingfors	1875	sommarvillor?
Bergroths villa	Granholmen, Esbo	1877	sommarvilla
Nokia gård	Nokia	1877	corps-de-logis
Hummelvik	Hummelvik 56 ^b B, Helsingfors	1879	sommarvilla
»Bostadshus på lantgård»	?	före 1886	corps-de-logis?
Första Frenckellska villan	Hangö	före 1890	sommarvilla
Sjökulla	Borgå landskommun	1890	sommarvilla
Höijers villa	Ekenäs	1892	permanent bostad, uppförd
Andra Frenckellska villan	Hangö	1895	sommarvilla
Helsinges prästgård	Helsinges	1896	ombyggnad efter brand ¹
Edeshem	Tammelund, Helsingfors	1898	sommarvilla
Johannislund	Haga villastad, Helsingfors	1901	permanent bostad

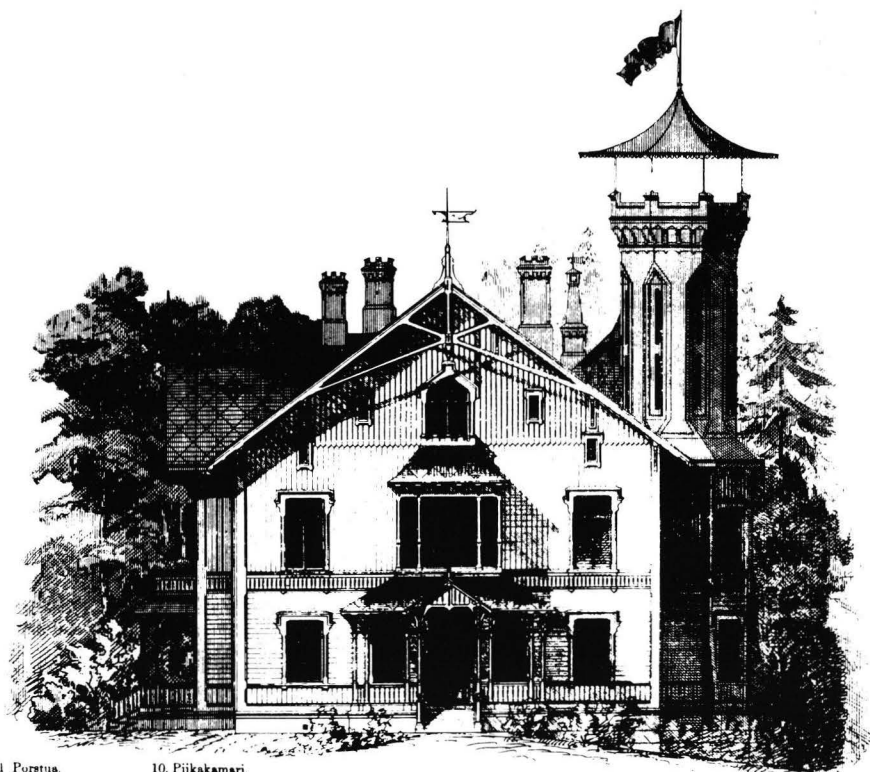
Villor och karaktärsbyggnader från 1870-talet

Förnäma villabyggnader från den tidigare delen av 1870-talet representerar Runolinna² och »Boningshus på landet»³ (bild 165, 166). Dessa hör till den internationella pittoreska villatypen, som ungefär vid sekelmitten lanserades i Sverige och Finland av bl.a. Chiewitz.⁴ Planen till »Boningshus på landet» uppdelas med hjälp av korsande hjärtväggar i funktionellt differentierade delar med herrummet, förmaket och salongen som en avdelning åtskild från de andra rummen. Sängkammaren är utformad som ett finrum, men den ligger på köksidan av byggnaden. Motsvarande funktionella uppdelning har i Runolinna åstadkommits med våningsindelning. Det vardagliga och intima familjelivet

skulle försiggå i bottenvåningen med matsal, barnkammare, »fruns rum» eller sängkammare och kök. Sängkammaren är i Runolinna uttagen ur representationssviten, som ligger i övre våningen.

Ahrenberg talar om att byggherrens, ingenjör von Schoultz familj upptagit engelska levnadsvanor och att villans arkitektur därför följde engelska förebilder.⁵ Vilka dessa kan ha varit är inte lätt att fastställa på basis av ritningarna, men en detalj som väcker uppmärksamhet är avsaknaden av genomgångsrum. I övre våningen finns förbindelse mellan tvårumssviten endast genom vestibulen.

Utsiktstornet, som utgör en karakteristisk del av den romantiska eller pittoreska villan, har getts formen av ett medeltida försvarstorn. Detta föranledde Ahrenberg att tala om »normandisk» stil i samband med Runolinna. Ett odaterat fotografi visar att öppningarna i tornets övre del utförts mindre

1. Portua.	10. Piikkamari.	1. Förstuga.	8. Serveringsrum.	14. Herrns rum.
2. Steinen.	11. Keittiön portua.	2. Tambur.	9. Kok.	15. Sal.
3. Kontori.	12. Silityshuoneita.	3. Kontor.	10. Pikkamare.	16. Bibliotek.
4. Ruokasali.	13. Veranda.	4. Matsal.	11. Kokeförstuga.	17. Förmak.
5. Lasten huone.	14. Herran huoneet.	5. Barnkammare.	12. Skafferier.	18. Öfre vestibul.
6. Rouan huone.	15. Sali.	6. Fruns rum.	13. Veranda.	19. Sidotrappa.
7. Pukuhuone.	16. Kirjasto.	7. Toilette.		20. Bonings och sofrum.
8. Ruuanvalmistus-huone.	17. Wierashuone.			
9. Keittiö.	18. Ylivestibuli.			
	19. Sivuportaat.			
	20. Asuin-ja makuu-huoneita.			

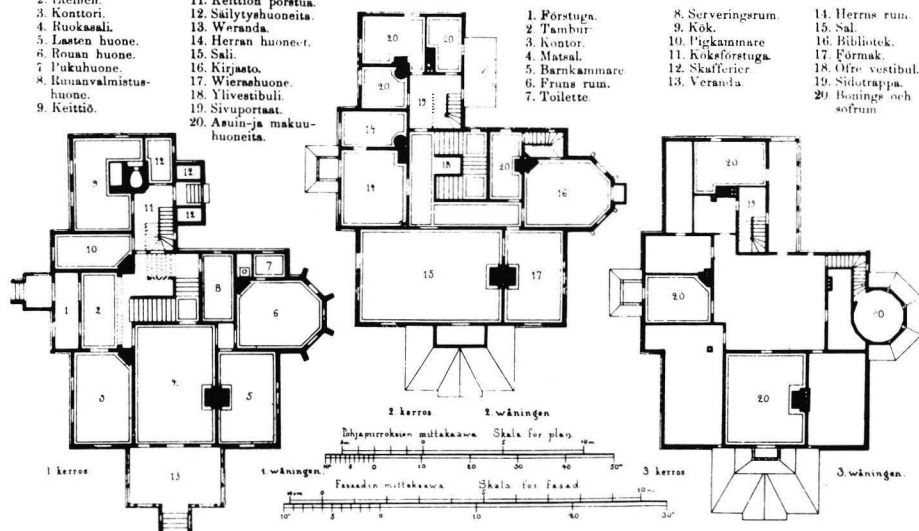

Bild 165. Ritningar till Runolinna enligt Stenbäck 1886, pl. 6. I planritningen till vänster (bottenvåningen) är det största rummet, med veranda, matsalen. Fruns rum eller sängkammaren är polygonalt och skjuter ut ur byggnadskroppen. I planritningen i mitten (andra våningen) utgör det största rummet salen med bredvid liggande förmak. Det polygonala rummet är biblioteket. Planritningen till höger visar vindsvåningen med kammar i gavlarna och i tornet. Övre måttskalan för planritningarna, nedre måttskalan för fasaden. Skalorna angivna i meter och fot.

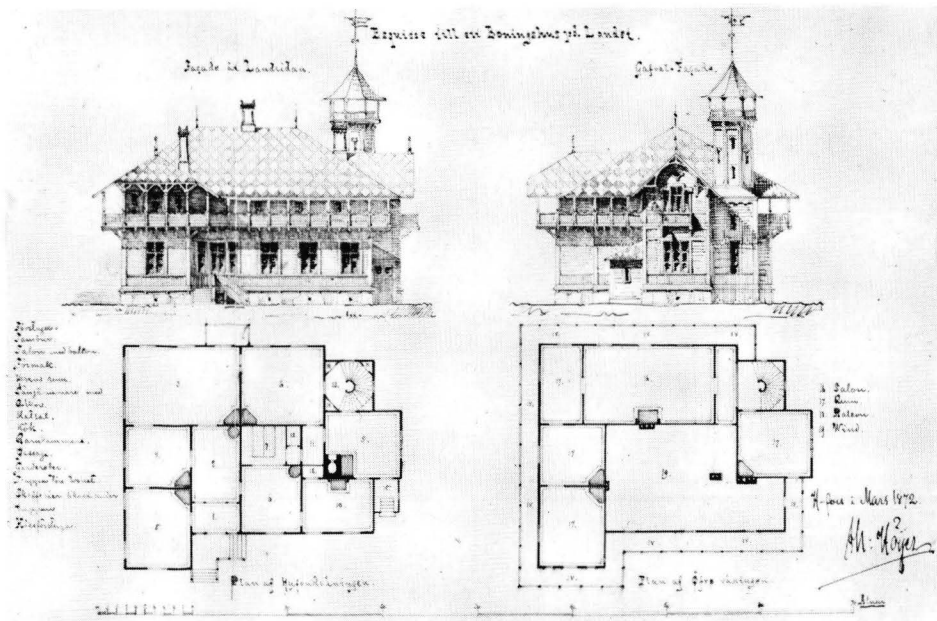

Bild 166. Skiss till »Boningshus på landet» i mars 1872. I huvudvåningens plan är rummen längst till vänster nerifrån räknat herrum, förmak och »salon». Matsalen ligger till höger om salen, och sängkammaren har alkov. Måttskalan i alnar. Professor Olof Hansson. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

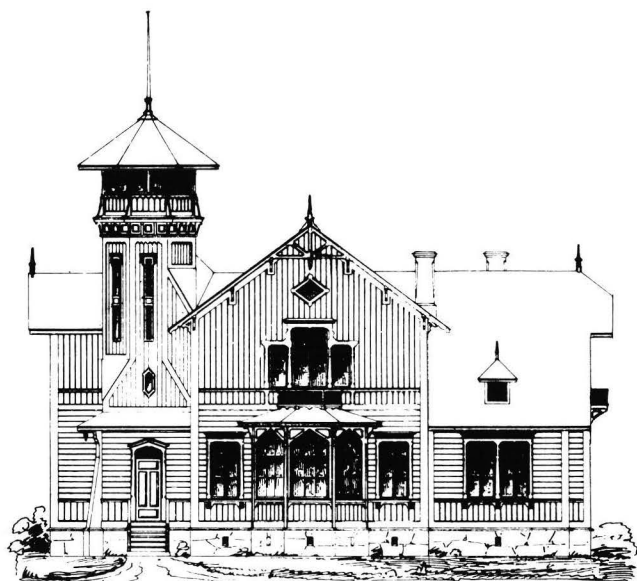

Bild 167. Fasaddrättning till Sandbergiska villan i Hummelvik i Helsingfors från maj 1873 av F. A. Sjöström. HSA, MBRA. Mikrofilm.

»skottgluggsaktiga» än vad ritningen visar.⁶ Dessa skottgluggar påminner också om motsvarande öppningar i tornet till den Sandbergiska villan i Hummelvik 56^bB (bild 167), som ritats av Sjöström. För övrigt företer fasadbehandlingen i dessa byggnader en enkelhet i stilen, som är av konstruktiv karaktär. Mera fantasifull är däremot »Boningshus på landet». Det nästan runt hela byggnaden löpande galleriet är säkert inspirerat av schweizervillorna (chalets). I amerikanska villabyggnader kombinerades galleriet också, såsom i Højers skiss, med den fria plantypen som skiljer sig från den rektangulära schweizervillan.⁷

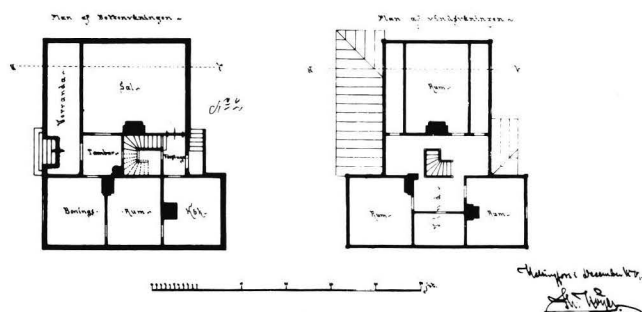
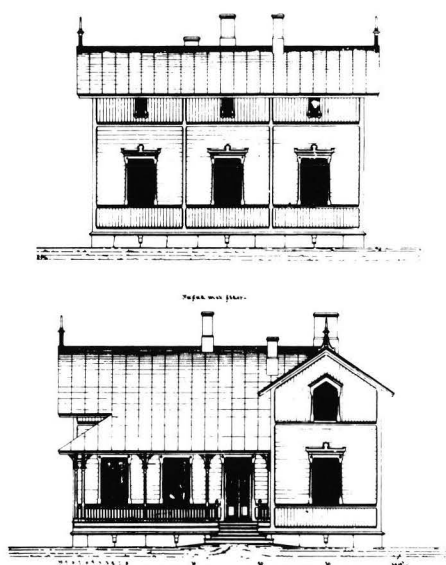

Bild 168. Ritningar till den mindre villabyggnaden i Hummelvik i december 1879. Till vänster bottenvåningen, till höger vindsvåningen. HSA, MBRA. Mikrofilm.

En enklare typ av sommarvilla, som man hellre vill kalla sommarstuga, företrädde Bråvalla, Bergroths villa och den mindre villabyggnaden i Hummelvik. Hummelvik var G. U. Sandbergs sommarbostad, för vilken Sjöström tidigare ritat den tornförsedda huvudbyggnaden.⁸ Gemensamt för dessa som-

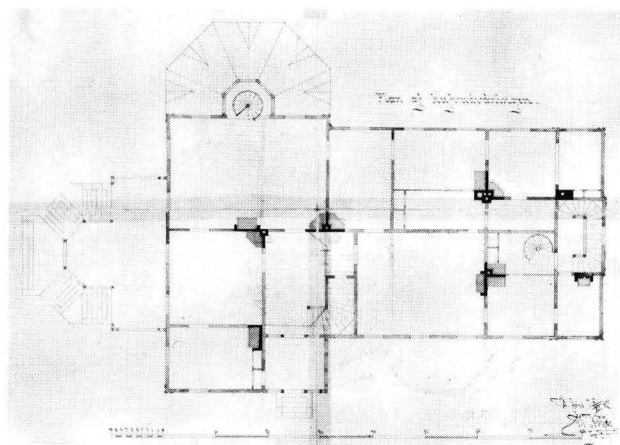

Bild 169. Ritning som anger en ändring av karaktärsbyggnaden på Nokia gård. Planritning till bottenvåningen den 2. 11. 1882. Nokia Ab – Skogsindustrin, ritkontoret, BRA. Reprofoto Johnny Korkman. FAM.

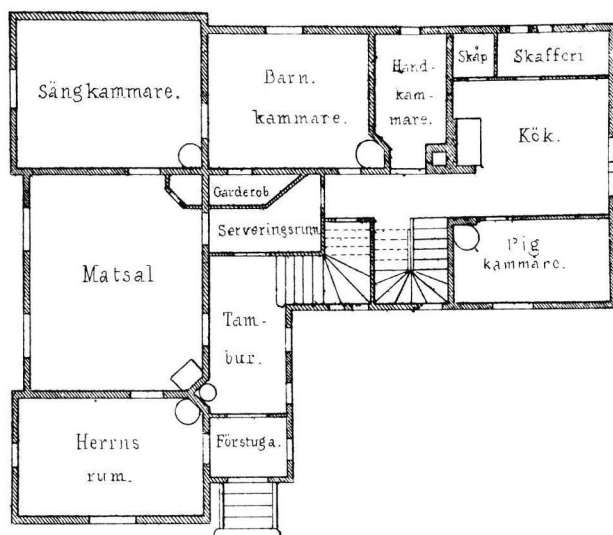

Bild 170. Planritning till villabyggnad av Emil Langlet enligt TT, 1875, pl. 17. Reprofoto Johnny Korkman.

Bild 171. Karaktärsbyggnaden på Nokia gård. Trädgårdssidan. MVHBA.

marstugor (bild 168), som mera var avsedda för familjeliv än för representation, är indelningen av planen i en stor sal, ett kök, några sovkmammare och en veranda i anslutning till salen. Hummelviksvillan tycks även ha skild matsal. Sommarstugan för Bråvalla var ämnad att uppföras i två exemplar.

Karaktärsbyggnaden på Nokia för Fredrik Idestam började byggas på våren 1877, emedan detaljritningar till huset har signerats på sommaren samma år. Huvudritningarna för nybygget har försvunnit, men planen kan studeras i en ändringsritning som Höljer daterat 1882 (bild 169).⁹ Han har delvis tillämpat samma idé som i skissen för »Boningshus på landet» för planens gestaltning (bild 166). Plansche-

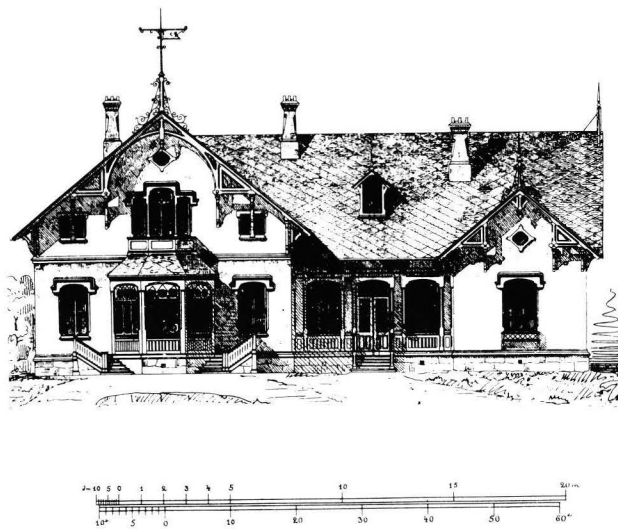

Bild 172. Karaktärsbyggnad för lantgård enligt Stenbäck 1886, pl. 9. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

mat bygger också här på den funktionella differentieringen av utrymmena i två flyglar. Att idén hade en mer allmän spridning visar ritningarna till ett bostadshus av Langlet, som publicerades 1875 i *Teknisk Tidskrift* (bild 170). I Nokia gård inryms herrumssviten och salen i den kortare flygelns bottenvåning. Matsalen ligger mellan tamburen och ett litet serveringsrum. En spiraltrappa går ner till köket i husets murade sockelvåning.

Anläggningen bryter med den traditionella herrgårdsarkitekturen och närmar sig den pittoreska villan (bild 171). Bland annat utgör den monumentala trappanordningen framför paradrummen en förbindelse mellan representationssidan och trädgården. Den egentliga huvudingången är jämförelsevis oansenlig och även asymmetriskt placerad. Med sina stora byggnadsmassor påminner huset dock även om den klassicistiska traditionens symmetriskt gestaltade herrskapsvilla, t.ex. Villa Björkudden i Sibbo som tidigare varit disponent Idestams somarbostad.¹⁰

Huset var uppfört av vertikalt ställda stockar med ett par horisontala stockvarv i väggarnas övre del och med järnankare i knutarna som försträvning.¹¹

En villabyggnad, som också hade funktionen av permanent bostad och som kanske just därför, liksom Nokia gård, uppvisade en större regelbundenhet i planen än de pittoreska sommarvillorna, är Villa nr 20 i Brunnsparcken i Helsingfors.¹²

Ritningen till huvudbyggnaden för en lantgård¹³ torde kunna dateras till omkring 1880 (bild 172). Detaljerna uppvisar likartade drag med 1870-talsvillorna. Gavelröstets trefönstergrupp anknyter till medeltidsstilarna.¹⁴ Den lämpade sig också väl för utförande i stock. Huset i ritningen är avsett att

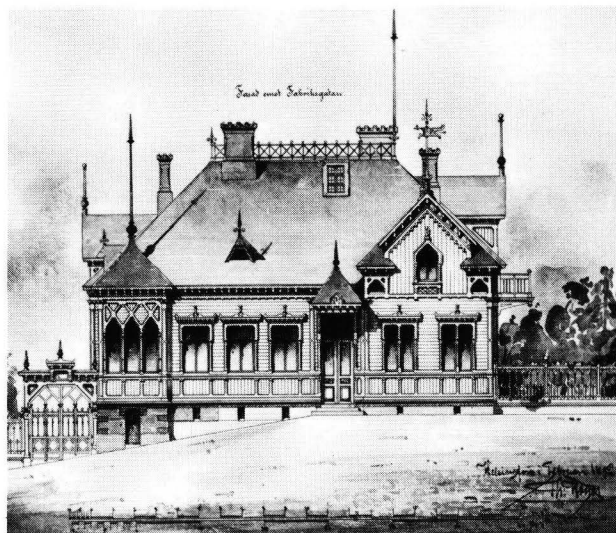

Bild 173. Förslag till villa för Frans Höljer i Ekenäs i februari 1892. Gatufasad. Övre måttskalan i meter, nedre måttskalan i fot. ESM. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

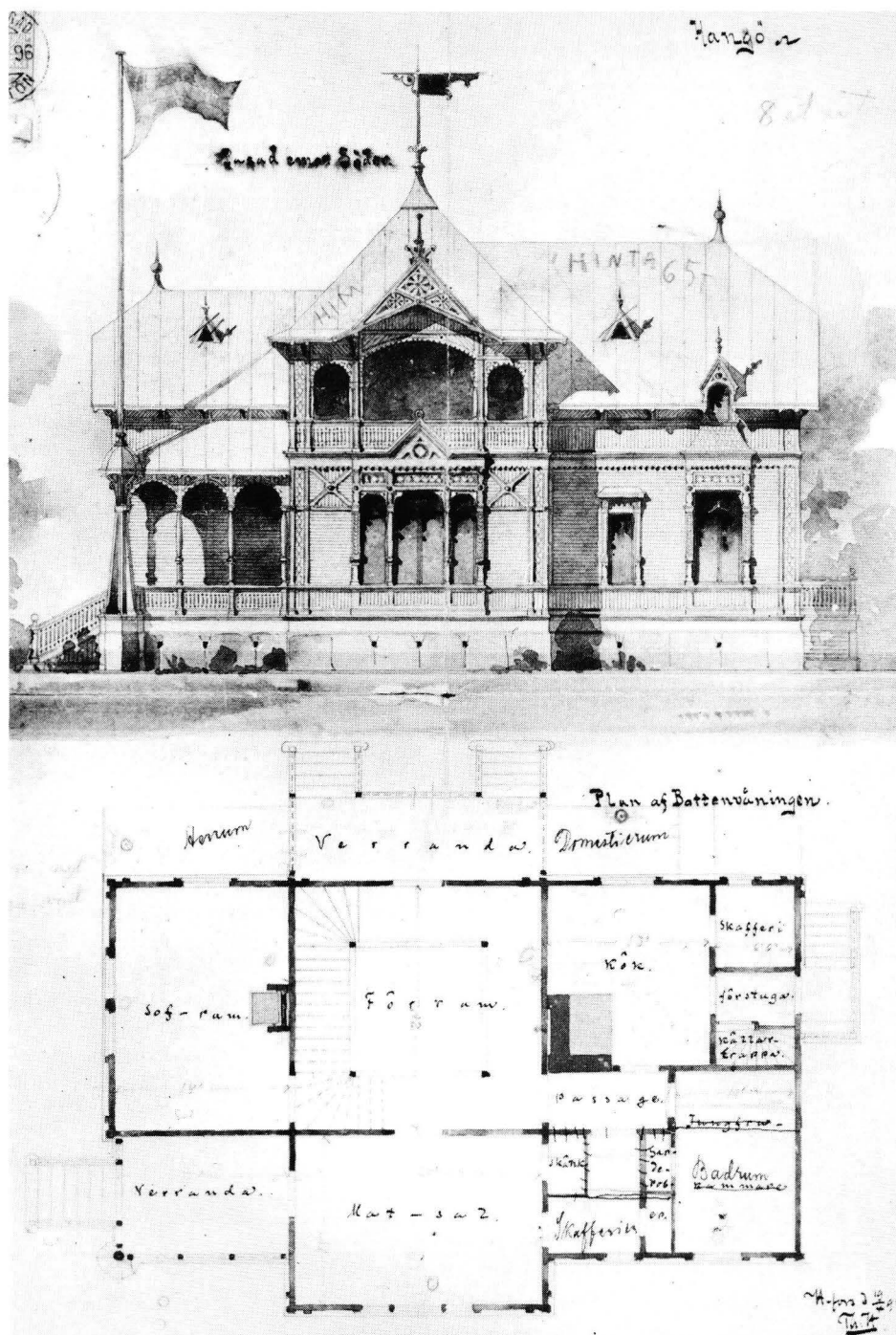

Bild 174. Skiss till andra Frencellska villan i Hangö den 19. 10. 1895. Hangö stad, byggnadsinspektionsbyrå, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

utföras av trä, men arkitekten tycks ha tänkt sig ett överdrag i puts. Samma fönsterform som i den tidigare beskrivna Höijerska gården på Gräsviksgatan i Helsingfors förekommer i ritningen. Bågen och putsöverdraget är avsedda att skapa intryck av stenbyggnad. Trapporna omringar ett »blomster-rum», som ofta förekommer i tyska villabyggnader. Magnus Isaeus har 1880 publicerat ritningar till en villa med ett dylikt verandalikt rum.¹⁵ Samma gavelkomposition finns också i fasaden på Sjöströms villa i Hummelvik (bild 167).

År 1883 gjorde Höijer ritningarna till en förändring av en äldre villabyggnad vid Västra Chaussén i Helsingfors, Humleberg 2, till en mer ståndsmissig

anläggning. Han tillförde en glasveranda i huvudbyggnaden, samt en parklik gård med en allé och slingrande gångar mellan huset och vägen.¹⁶

Senare villabyggnader

August Eklöfs Villa Sjöckulla är ett exempel på den rika arkitekturornamentikens tillämpning på träbyggnader.¹⁷ Det förefaller som om husets utsmykningsdetaljer förfärdigats av ett ångsnickeri enligt arkitektens ritningar. Dekorens tandsnittsband och raderna av små triangelbågade fönsteröppningar är

Bild 175. Detalj av fasaddekorationer i Edeshem i Tammelund, Helsingfors. Foto E. M. Viljo 1983.

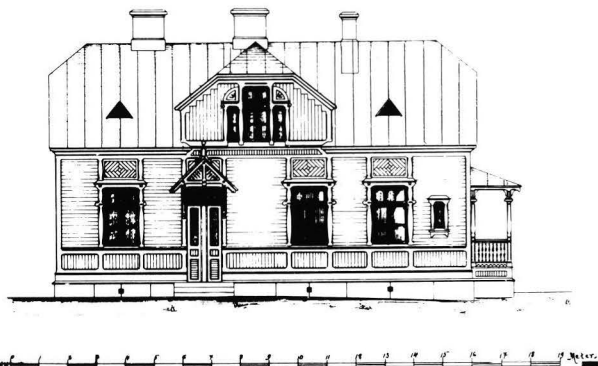

Bild 176. Ritning till fodermästarens bostad på Högholmen i Helsingfors i november 1900. Fasad. Måttskalan i meter. HSA, Högholmens ritningar. Mikrofilm.

former som möjligen härstammar från den ryska träarkitekturen.¹⁸

Ritva Tuomi har i sin opublicerade avhandling pro gradu hänvisat till de ryska försöken att skapa en nationell ornamentalt trästil. Den utvecklades bl.a. med hjälp av förlagor avsedda för den ryska träindustrin.¹⁹ I de finska ångsnickerierna var man säkert medveten om både den skandinaviska och den ryska produktutvecklingen inom trävaruindustrin.

I detta sammanhang kan också Villa Tirrebo på Vådö i Helsingfors skärgård nämnas, även om Höijers insats i villans projektering inte gått att fast-

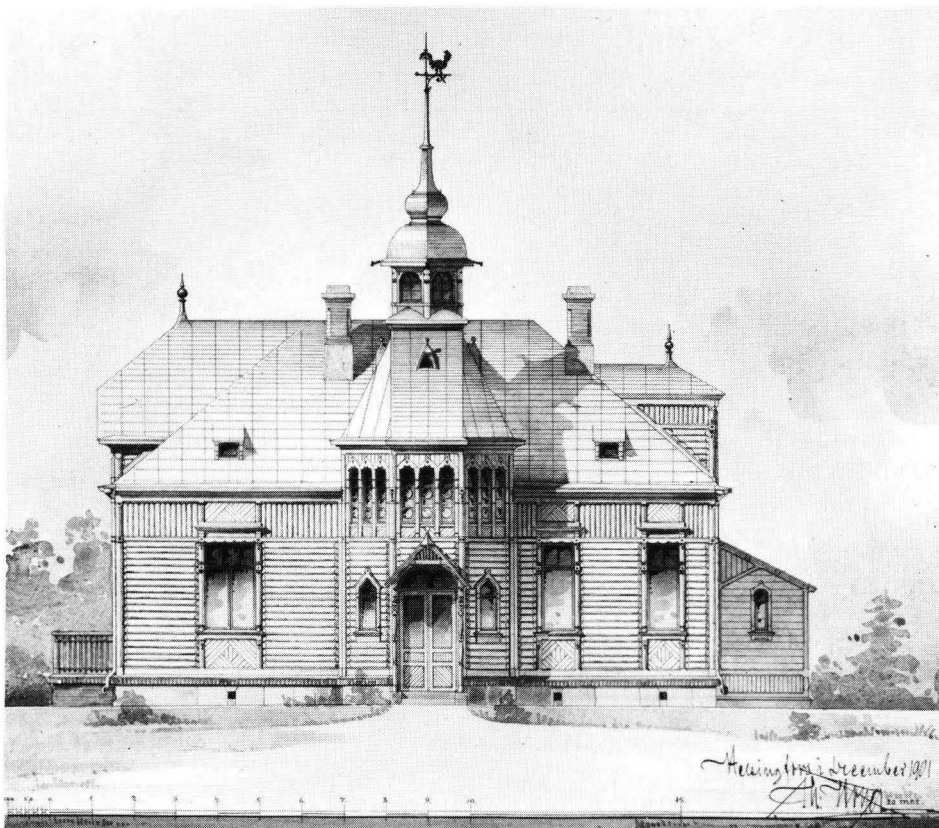

Bild 177. Fasadritning till Villa Johannislund i Haga villastad i december 1901. Måttskalan i meter. FM Christina Bäcksbäck. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

ställa. Enligt en uppgift uppfördes huset 1889 av Sandvikens Aktiebolag enligt ritningar av Höijer.²⁰ Byggherre var Alexander Mellin, som var gift med Höijers syster. Tirrebo uppvisar visserligen likheter med t.ex. Villa Sjökulla, men de bevarade byggnadsritningarna är osignerade.²¹ Höijer nämner inte heller byggnaden i sina meritförteckningar. Om Sandvikens Aktiebolag uppförde huset måste det höra till ångsnickeriets tidigaste tillverkningar; det skulle med andra ord vara något av ett experiment. Vissa detaljer i Tirrebo ser ut att ha kunnat häröra från Höijers hand, men olika dekorationsmotiv har tillämpats på ett sätt som inte är karakteristiskt för hans manér. Visserligen är Höijer känd för sin förkärlek till rik ornamentik, och i denna undersökning har också kommit fram att dess sammansättning kunde vara mycket heterogen. Tirrebo ger dock inte det enhetliga intryck som han vanligen, trots mångfalden, kunde ge åt sina verk. En viss betydelse kan tillmätas den omständigheten att ritningarnas formspråk förenklats vid utförandet.

Det utförda villaprojektet för Frans Höijer²² i den planerade villastadsdelen i Ekenäs (s. 53), företeer ett mera konstruktivt tänkesätt än Sjökulla eller Tirrebo. Detta beror kanske på att det inte avsåg ett »sommarnöje» utan att det tänktes uppfört i stadsmiljö (bild 173). Anmärkningsvärt är att matsalen i ritningarna till Frans Höijers villa placerats på gatusidan och att alla sovrummen, liksom i Runolinn, inrymts i övre våningen.

Höijers senare villabyggnader är ofta fantasi-fulla, såsom den första Frenckellska villan i Hangö från 1880-talet, i vilken rundtimmer och korsknut har kombinerats med spånbeklädnad,²³ element som tydligen var hämtade från den fornnordiska stilen. Andra detaljer, såsom verandor och fönsterinfattningar, hör däremot inte till »drakstilen». Villan nämns inte i Höijers meritförteckningar. Antagligen övervakade han inte dess uppförande, vilket han knappast gjorde med den senare Frenckellska villan heller, även om den förekommer i en meritförteckning.²⁴

Den på hösten 1895 ritade andra Frenckellska villan i Hangö²⁵ (bild 174) är kanske den första byggnad, som Höijer projekterade i sin nya ytstil. Enligt Boström tillverkades villan av Hangö Ångsåg och Snickeri.²⁶ Mitt i huset ligger en hall, gestaltad som ett sällskapsrum med galleri i andra våningen och med belysning genom ett takfönster.

Rummen öppnar sig från denna hall, som påminner om den två våningar höga salen i konsul Spoofs villa i Åbo, ritad av svenskarna Ullrich och Hallquist.²⁷

På Fredrik Idestams sommarvilla Edeshems²⁸ fasader har Höijer tillämpat den tyska nyrenässansen. Lunettpanelerna ovanför fönstren med slingor skurna i träet (bild 175) påminner om stenhusens mönstrade putsytor. Motivet var populärt i den tyska arkitekturen. Särskilt de fint skurna ornamenten, men också fasaddetaljerna i övrigt, visar att arbetet utförts maskinellt i något ångsnickeri. Den pittoreska villatraditionens obligatoriska utsiktstorn har omgestaltats i renässansstil.

Panelen av diagonalt lagda bräder hör till favoritmotiven i Höijers sena träarkitektur. Den förekom redan i Frenckellska villan och på hus som uppfördes kring sekelskiftet som t.ex. på fodermästarens bostad på Högholmen (bild 176) från 1900,²⁹ på Privatskolan i Ekenäs (bild 94 a) och på Villa Johannislund (bild 177).³⁰ I Johannislund hade största delen av brädfodringen utförts med en panel som imiterar en rundstocksvägg. Det har varit möjligt att göra en ungefärlig rekonstruktion av Villa Johannislunds huvudvåning med hjälp av de bevarade fasadritningarna och de muntliga uppgifter som Christina Bäcksbäck har gett. Rummen var lagda i den traditionella filen och planen påminde om den vanliga hyreshusbostadens.

I jämförelse med 1870-talsvillornas stil kännetecknas Höijers sena trähusarkitektur av en rikare ornamentering. Ändringen var säkert en följd av att ångsnickerierna införde den maskinella tillverkningen av trähusdelar. Till en början tycks Höijer ha tillämpat samma rika nyrenässansstil som i 1880-talets hyreshus, såsom i Villa Sjökulla. En annan stilriktning inom Höijers villaarkitektur, som liknar exempelvis den i utställningspaviljongen i Paris 1889 och i likstationen i Malm, uppvisar snidade rundbågar, rutornament, fackverksimitation, ytmönster, diagonalt lagd brädpanel m.m. Rundstockspanelen i Villa Johannislund är kanske en eftergift åt karelianismen, men liksom de flesta detaljerna i Höijers »trästil» kan den också sättas i samband med internationella, eller åtminstone skandinaviska, företeelser inom utvecklingen av trästilens formspråk. I den svenske arkitekten E. Jacobssons mejeribyggnad vid utställningen i Wien 1873 förekom redan rundstockspanelen.³¹

12. Mindre arbeten

Liksom de flesta arkitekter har Höijer också ritat inredningar, möbler, paviljonger,¹ gravmonument osv. Inredningarna har så långt uppgifter funnits behandlats i sammanhang med själva byggnaderna. Om möbler, vitriner o.dyl. finns ytterst få uppgifter och ännu färre bevarade ritningar. Höijer har själv i sina meritförteckningar angett att han ritat möbler, men han har inte specificerat dessa närmare.

För industriutställningen 1876 utförde Höijer även uppdrag åt privata utställare. Enligt tidningsnotiser sysslade Sjöström, Höijer och Evert Lagerspetz med vitriner och uppställningar av utställningsvaror. En del vitriner som tillverkats för världsutställningen i Wien tre år tidigare togs i bruk för Helsingforsutställningen.² Bland dessa kan ha funnits pjäser som Höijer ritat. Genom Fredrik Idestam hade han för Wienutställningen fått beställning på ritningar till en vitrin.³

När patologisk-anatomiska institutet blev färdigt, beställde professor Hjelt ritningar till kapellets altare och katafalk från Höijer. Altaret är av trä och uppvisar drag som liknar altaret i stadens jordfästningskapell (bild 178, 42). En ritning till ett staket från år 1878 (bild 179) torde vara ämnad för institutets gård.⁴ Jämfört med den äldre seden att avskärma gårdsplanen från gatan med ett plank representerade det genombrutna staketet en nyhet för Helsingfors.

Till Högholmens restaurangprojekt hörde bl.a. två utsiktspaviljonger (bild 180) och ett simhus. Ritningar till dessa finns bevarade, och paviljongerna blev utförda. Det anges att de anlant från Jvaskylä i juni 1884.⁵ Förmodligen hade de då blivit gjorda enligt Höijers ritningar. Höijer ritade två simhus för Högholmen, men dessa blev inte utförda.⁶ I slutet

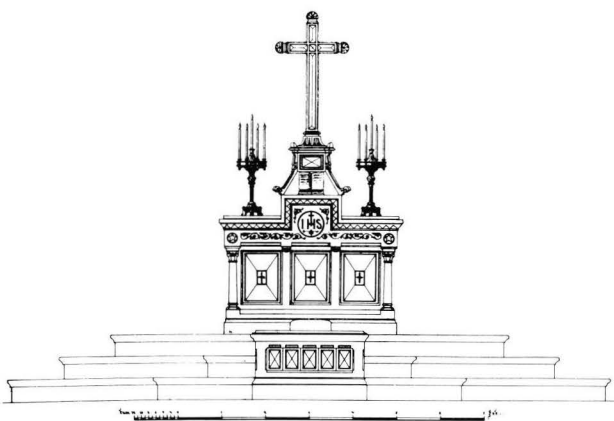

Bild 178. Ritning till altare och och katafalk för universitetets patologisk-anatomiska institut den 16. 12. 1877. HUM, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

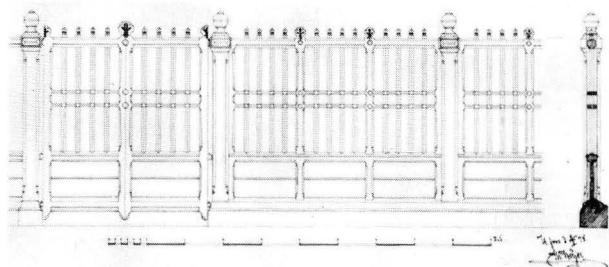

Bild 179. Ritning till staket den 6. 2. 1878. HUM, BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution.

av 1890-talet projekterade Höijer en uteservering med inhägnad för Högholmen. Den förfärdigades av Sandvikens Aktiebolag.⁷

För Helsingfors stad har Höijer ritat brunnsöverbyggnader och eventuellt även andra anläggningar i lätt konstruktion. Endast till två brunnsöverbyggnader finns ritningar bevarade. Den ena, vars placering är okänd, är daterad i maj 1879 (bild 181). I huvudsak enligt samma ritning, men i en förenklad version, uppfördes brunnen i korsningen av Lappviksgatan, Albertsgatan och Eriksgatan.⁸

Av järnporten till prästgården i Helsingfors, vilken Höijer ritade 1897, finns inga bildframställningar, så man känner inte till dess utseende.⁹ I Ahlström Oy:s arkiv finns ritningar till möbler för asylen eller åldringsanstalten i Norrmark.¹⁰ De visar två alternativa förslag till sängar och stolar. Sängarna var avsedda att tas ner och sättas ihop vid behov. Möblerna torde ha tillverkats på orten.

Att Höijer ritat kakelugnarna själv för sitt företag Gräsvikens Kakelfabrik är mycket sannolikt, även om inga uppgifter har bevarats.

En jämförelse mellan Gräsvikens priskurant och ritningarna till några av Höijers byggnader visar inredningar med Gräsvikens ugnar. Matsalarna, som syns i sektionsritningen av t.ex. Lappviksgatan 3, visar priskurantens ugn nr 25.¹¹ Gräsvikens kakelfabrik tycks ha specialiserat sig på eleganta, färgade ugnar, som de mörkgröna »majolikaugnar». Dessa användes för finrummen, och priskuranten upptar ett stort antal mönster, som utgör variationer på ett mycket mindre antal basmodeller. I Arabias priskurant¹² förekommer flera ugnar, som tycks vara ett slags repliker av Gräsvikens modeller. När uppgifter om dateringar fattas, kan ingen slutgiltig tolkning av denna intressanta omständighet göras, men det ser ut som om Arabia skulle ha tävlat med Gräsvikens kakelfabrik genom att ge ut något modifierade typer av konkurrentens ugnar. Det är mindre troligt att Höijer som hade rykte om sig att vara en

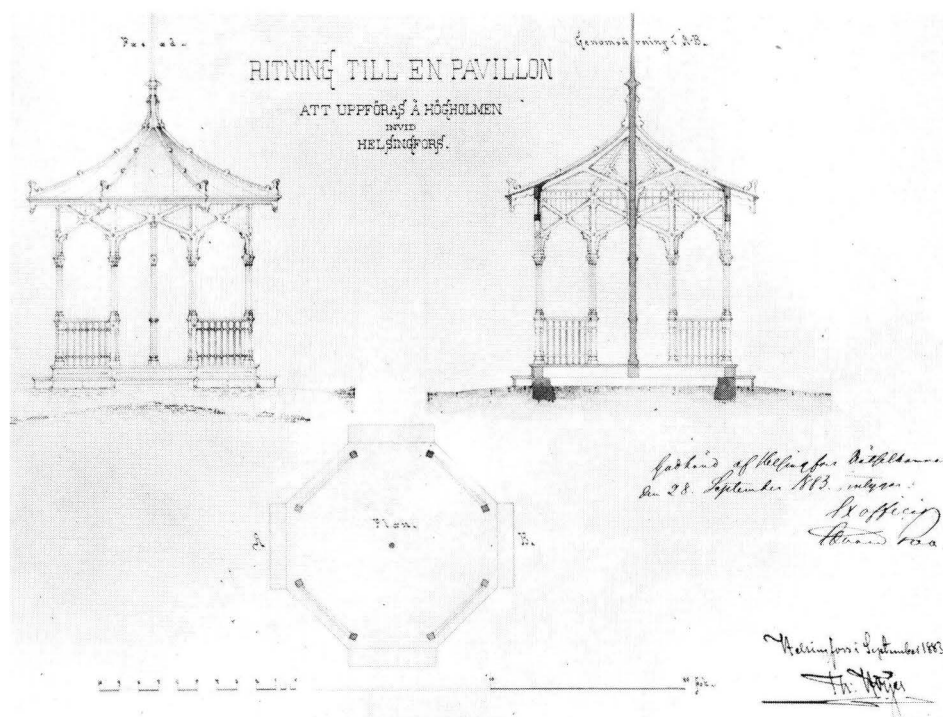

Bild 180. Ritning till utsikts-
paviljong för Högholmen i septem-
ber 1883. Helsingfors stad,
byggn.kont., husproj.avd., BRA.
Reprofoto Helsingfors universi-
tets fotografiska institution.

uppfinningsrik dekoratör skulle ha kopierat Arabias
ugnar.

I Skillnaden 2 finns ännu flera av Gräsvikens ugnar kvar, men där förekommer även Arabias och Andstens tillverkningar.¹³ Norrménska huset inreddes också med ugnar från Gräsvikens fabrik, bl.a. med en mörkgrön glaserad matsalsugn.¹⁴ En likadan ugn fanns i utskäkningsbolagets restaurang

Bild 182. Gravvård för B. O. Schauman på Gamla begravningsplatsen i Helsingfors. Foto E. M. Viljo 1983.

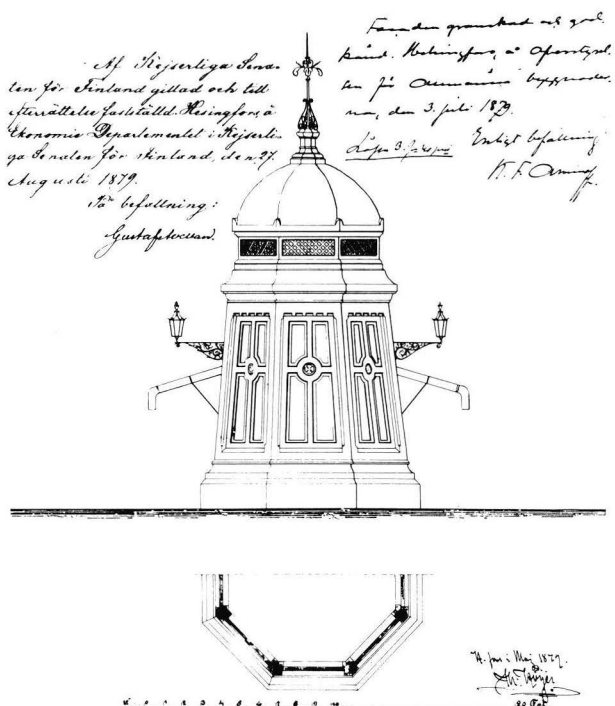

Bild 181. Ritning till brunnsöverbyggnad för Helsingfors stad i maj 1879. HSM, MA. Reprofoto Johnny Korkman.

på Vladimirsgatan (bild 114), och en står ännu kvar i matsalen i Edeshem.

Det konstnärligt viktigaste av dessa kända, fåtalliga mindre arbeten är B. O. Schaumans gravvård på Gamla begravningsplatsen i Helsingfors (bild 182). B. O. Schauman hade under sin livstid verkat

som intendent för Finska Konstföreningens samlingar, och genom konstnärsgillet föranstaltades en insamling för vården som avtäcktes i maj 1905. Stenen är av ljusgrå nystadsgranit infattad med Emil Wikströms bronsporträtt av den avlidne.¹⁵

13. Höijers kompositionsprinciper: proportionerna

Ett omtvistat forskningsämne är frågan om proportionerna i arkitekturen. Frankl betvivlar att man med invecklade nät av geometriska figurer skulle kunna uppvisa något väsentligt om den arkitektoniska planeringen. Han intar likafullt ståndpunkten att den arkitektoniska kompositionen under antiken och medeltiden byggde på regelbundna geometriska system och måttförhållanden. Frankl tillskriver de geometriska metoder, som t.ex. gotikens byggmästare använde, en praktisk betydelse för överförandet av kompositionen till den slutliga byggnaden.¹ Vilket estetiskt värde dessa system haft för dem som nyttjade dem, är en annan viktig fråga. Frankl anser att ett system av proportioner på sin höjd utgör en estetisk faktor bland talrika andra, och att det inte ens kan betraktas som den viktigaste. Som ett exempel anför han gyllene snittets användning för detaljer i de gotiska kyrkorna. Vertikaliteten, som främst kännetecknar gotikens byggnader, är inte beroende av gyllene snittet.²

Proportionstänkandet inom arkitekturen har givetvis under olika perioder betonat olika saker. Wittkower har i *Architectural Principles in the Age of Humanism* visat förbindelsen mellan musikens harmonilära och renässansarkitekternas proportionsteorier. Denna tradition förlorade sin betydelse före 1800-talet. Harmonilärans proportioner, som baserade sig på rationella hela tal, utgjorde enligt Scholfield mindre flexibla system än de irrationella geometriska förhållanden, som under 1800-talet återigen började vinna insteg i arkitekturen.³ Intresset för arkitekturhistorisk forskning i talförhållanden och geometriska kompositionssystem uppstod också under 1800-talet⁴ som en sida av det historistiska tänkesättet. Senare började man också i proportionsanalyserna beakta det byggnadsarkeologiska materialet, och det är dessa undersökningar som Frankl anser vara mest tillförlitliga.⁵

1800-talets intresse för proportionsforskning kan kanske bäst tolkas som ett försök att utvidga och precisera tidens egna kompositionsmetoder. Schol-

field, som fäster uppmärksamhet också vid liknande försök i den moderna arkitekturen,⁶ tycks vara av denna uppfattning. Enligt honom hade de tidigare metoderna för att åstadkomma harmoni i arkitekturkompositioner upplösts, och man ville i den historiska arkitekturen finna en ny geometrisk underbyggnad att tillämpa i tidens egen byggnadskonst.⁷ Att det var fråga om praktiska råd över tillämpbara scheman visar nionde kapitlet i Viollet-le-Ducs *Entretiens sur l'architecture*, där den liksidiga triangeln rekommenderas som grund för konstruktionen. Enligt Viollet-le-Duc var denna figur inte endast den, som bäst behagade ögat, utan också den mest stabila ur konstruktiv synpunkt. Viollet-le-Duc demonstrerar också triangelns förekomst i byggnader från antiken och gotiken.⁸ Han kan ha kommit till denna insikt på basis av byggnadsarkeologiska uppmätningar, men principen hörde redan till 1800-talsarkitekternas metodiska arsenal. Pöykkö har t.ex. visat hur Engel tillämpade den liksidiga triangeln i Senatsborgen och i universitetets huvudbyggnad i Helsingfors.⁹

Den liksidiga triangeln, såsom Engel enligt Pöykkö använde den och Viollet-le-Duc rekommenderade att den skulle användas, har inte den betydelse som samma figur i gotikens triangulation. Den är inte längre ett hjälpmedel för att överföra kompositionen till den konkreta byggnaden. Triangelschemat tycks vara en metod för att åstadkomma kompositionen i ritningen. Som ett led mellan projekteringen och utförandet hade byggnadsritningen redan under 1800-talet en självständig funktion. Triangelschemat – och andra kompositionsschemata – måste därför ha haft en viss betydelse också som ett uttryck för estetiska ideal.

Hur förhåller sig proportionssystemen till byggnadernas stil och deras konstruktion? *Handbuch der Architektur* redogör för den arkitektoniska gestaltningens allmänna grunder. De principer som uttrycks kan antas representera en etablerad metod eftersom de finns innefattade i en handbok. Propor-

tionsläran i verket, som skrivits av Thiersch, har dock av den senare forskningen betraktats som en nyhet för sin tid.¹⁰

Enligt Thiersch var det i konstruktionen som proportionaliteten uttrycktes. För valet av proportioner fanns inga bestämda regler. Principerna valdes med ledning av den estetiska känslan, och de tillämpades efter omständigheterna. Det enda krav som ställdes, var att de enskilda delarna av en byggnad stod i ett harmoniskt förhållande till varandra och till helheten.¹¹ Denna fordring var i och för sig ingen nyhet i arkitekturen.¹²

Framställningen om arkitekturkompositionen i *Handbuch der Architektur*, som skrivits av Heinrich Wagner, anknyter till Sempers arkitekturfilosofiska syn på stilen som ett uttryck för en världsåskådning. Wagner framför bl.a. att man ännu på alla livsområden rörde sig på en kulturell grund som skapats under renässansen. En arkitekturstil fordrade ett tydligt konstruktivt system. Dock kunde en och samma konstruktionsprincip – alltså ett och samma proportionssystem – tjäna som utgångspunkt för flera olika stilar.¹³

Mellan de olika proportionssystemen fanns enligt *Handbuch der Architektur* inga värdeskillnader. Det hänvisades till A. Zeisings påståenden om gyllene snittet som den allmängiltigaste gestaltungsprincipen både i naturen och konsten, men denna uppfattning ansågs som föråldrad.¹⁴ Väsentligt var dock att tillämpa ett genomgående proportionssystem inom hela byggnaden och att låta den valda grundformen upprepas.¹⁵ Som mönster presenterar Thiersch olika historiska proportionssystem, som kunde användas för att frambringa serier av liknande former. Av dessa ansågs renässansens system också gälla för nyare arkitektur. Frankl anser att denna »liknande formers lag», som Thiersch utarbetat på basis av uppmätningar av historiska byggnader, var ett verkligt framsteg i proportionsforskningen.¹⁶ Frågan är om det inte rörde sig om en »lag» som arkitekterna i praktiken redan väl kände.

Som en arkitektonisk kompositionsprincip har gyllene snittet tydligen en speciell betydelse. Tvärt emot vad t.ex. Frankl anser framkastar Scholfield att gyllene snittet togs i bruk inom arkitekturen först på 1800-talet, närmare bestämt i Tyskland under århundradets tidigare del.¹⁷

Det matematiska förhållandet $a:b = b:(a+b)$ eller gyllene snittet kunde i arkitekturkompositionen endast användas som en geometrisk konstruktion, eftersom det är baserat på irrationella tal som i praktiken är svåra att ange med brukliga måttssystem. Det ritningsmaterial, som vanligen står till buds för proportionsanalysen, är inte sådant att man med säkerhet kan fastställa förekomsten av exakta matematiska förhållanden av typ gyllene snittet. Det är därför svårt att bestämma om förhållandet, där det

förekommer, utarbetats med hjälp av geometrisk konstruktion eller genom den s.k. Fibonacciserien. 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, . . . , vilken närmar sig gyllene snittet och vilken i praktiken ger ungefär samma resultat. Fibonacciserien har den fördelen att man kan använda hela tal och på så sätt lätt bestämma avstånd med hjälp av måttskalor.¹⁸ Borissavlievitch, som på 1950-talet behandlat gyllene snittet med tanke på den moderna arkitekturens behov av kompositionsprinciper, anser att gyllene snittet som matematisk proportion inte har någon betydelse i arkitekturen. Han rekommenderar Fibonacciserien i stället.¹⁹ Det kan även tänkas att gyllene snittets påstådda popularitet under 1800-talet – kanske också under 1900-talet – beror just på att man i praktiken kan uppnå samma effekt både med en geometrisk konstruktion och med måttförhållanden baserade på hela tal.

Om arkitekterna, som Scholfield påstår, föredrog gyllene snittet, måste det ha skett på estetiska grunder likaväl som på konstruktiva. Detta avspeglas i Viollet-le-Ducs rationalisering av varför proportionen 8:5 är särskilt angenäm. Han påstår att ett förhållande i vilket det mindre talet i sin helhet ingår ett jämnt antal gånger i det större, t.ex. 1:2, 1:3, 2:4 osv., är besvärliga för åskådaren, som ofrivilligt leds att analysera hur förhållandet framstår i byggnaden. Proportionen 8:5 däremot, ger inte upphov till en medveten analys utan uppfattas som något i sig givet.²⁰ Viollet-le-Duc försvarar sin estetiska preferens utan att åberopa empiriska undersökningar.

Hurdana proportioner använde Höijer i sina byggnader? Såsom redan tidigare anförts, bestämdes ytmåtten i stora salen i Helsingfors FBK:s byggnad till 80' × 50', vilket skedde redan i byggnadsprogrammet (s. 89). Proportionen var därför knappast Höijers idé. Detta förhållande användes även i andra byggnader, som Höijer ritat, t.ex. i folkbiblioteket, vars läsesal mätte 50' × 30'. Enligt de ritningar som Höijer presenterade åt folkskoledirektionen skulle klassrummen i Rödbergets folkskola vara 22' breda och 36' långa,²¹ vilket bättre överensstämmer med gyllene snittet än med Fibonacciserien. Rumshöjden angavs som 12' eller en 1/3 av rumslängden. Att gyllene snittet här inte uppstått av en tillfällighet bekräftas av att den tillämpades även i Höijers senare skolbyggnader. Uppmätta från fotografier av ritningarna bildar planerna både till Berghälls och till Vallgårds folkskolor rektanglar med sidor enligt gyllene snittet. Om salen i Ekenäs FBK:s hus uppges att dess ytmått var 52' × 30',²² scenen inbegripen.²³ Måtten hade knappast blivit valda för visuella rumseffekters skull, eftersom scenen var ett skilt utrymme. Dimensionerna är också bara en approximation av gyllene snittet.

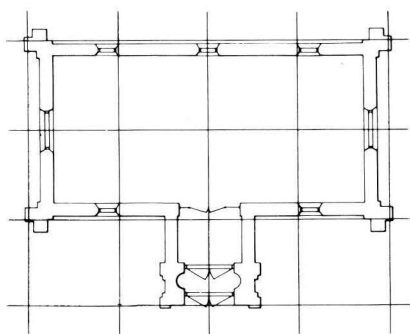

Bild 183 a. Jordfästningskapellet vid Helsingfors Gamla begravningsplats. Planens proportioner. Avritning Päivi Peräkasari.

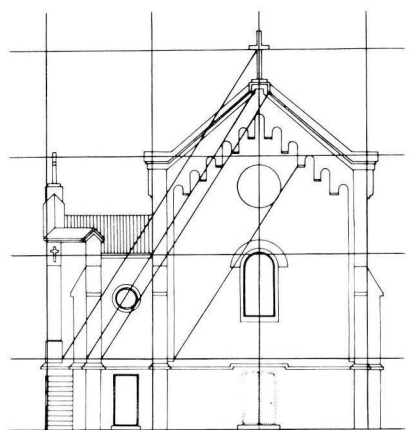

Bild 183 b. Jordfästningskapellet vid Helsingfors Gamla begravningsplats. Gavelfasadens proportioner. Avritning Päivi Peräkasari.

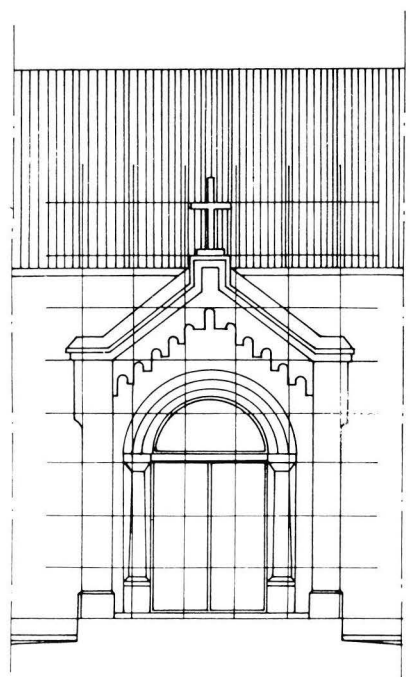

Bild 183 c. Jordfästningskapellet vid Helsingfors Gamla begravningsplats. Förstugugavelns proportioner. Avritning Päivi Peräkasari.

För att illustrera Höijers kompositionsprinciper ska jag i följande rader analysera några plan- och fasadscheman från skilda tidsperioder. Uppgifter om hur projekteringen i verkligheten tillgick och vilka utgångspunkter den haft i byggnadsprogrammets föreskrifter om storleksförhållanden osv. har inte funnits att tillgå.

Jordfästningskapellet. Planen, som antagligen åtminstone delvis bestämts av måtten i det äldre kapellet (s. 82), ingår i ett kvadratisk rutnät 2×4 med tillägg av en ruta för vestibulen (bild 183 a).²⁴ Samma rutindelning passar också på fasaderna (bild 183 b). Enligt det framställningssätt som använts i *Handbuch der Architektur*, anges proportionaliteten i gavelfasaden med en serie parallella diagonaler, som visar att Höijer använt gyllene snittet för att bestämma gavelns resning i förhållande till konstruktivt viktiga punkter i planen. Placeringen av sidofasadernas fönster följer samma system. Proportionaliteten i portalens gestaltning anges med ett kvadratisk rutnät, som visar att Höijer tillämpat förhållandet 8:5 (bild 183 c).

Messuby kyrka. Utgångspunkten till skissen (bild 43) har varit en rektangel med gyllene snittets proportion, som innesluter hela planen. Predikstolens plats markeras av diagonalernas korsningspunkt. Samma proportion har använts i huvudritningarna (bild 184 a), med den skillnaden att gyllene snittet i dessa tillämpats för långhuset och inte för hela kyrkans plan. Dess ytdimensioner är $80' \times 52'$ ($50'$ om man bortser från stödpelarna i långhushörnen). Kyrkans hela längd är $140'$, och långhuset upptar mellersta delen av denna sträcka, så att längden med altarabsid och sakristia i ena ändan och tornet i andra ändan uppdelas enligt förhållandet 3:8:3. Kyrkans inre bredd med korsarmarna inberäknade, utgör avståndet från altaret till långhusets fondvägg $90'$. Korsarmarnas plan utgörs av en rektangel med gyllene snittets proportion. Väl att märka gäller proportionaliteten konstruktionerna. I korsarmarnas läktarvåning, där man kan få en uppfattning om rummet, avviker måttförhållandena ganska mycket från gyllene snittet. Det brutna innertakets höjd mitt i kyrkan är ca $42'$ (jfr bild 44), vilket utgör ungefär hälften av långhusets längd och omkring $4/5$ av dess bredd.

Tornet med spira och kors är $140'$ högt. Planen kan uppdelas i ett rutnät med varje ruta $17.5' \times 17.5'$. Samma måttförhållanden råder i fasaden. Diagonaler ritade i enlighet med gyllene snittet visar dess betydelse för placeringen av vissa detaljer (bild 184 b).

Idén med proportionaliteten är att med dess hjälp kunde huset »byggas upp» efter de principer

som planen utformats för. Projekteringen började nämligen med planritningen. Planen och kostnadsförslaget var vad arkitekten i första hand levererade åt byggherren. De kompletterades vid behov med fasadritningarna. I förslagsskedet ritades sällan sektioner.

Gyllene snittet som fasadschema. Gyllene snittets tillämpning i fasadgestaltningen, särskilt för fönsterplaceringen, kan demonstreras med ett liknande diagram som i Thiersch tidigare nämnda artikel om renässansarkitekturen i *Handbuch der Architektur*. När man söker analysera kontorsbyggnaden i Tammerfors Klädesfabrik, blir det en undersökning som ger motstridiga resultat. Fasaden och planen tycks vara hopfogade av osammanhängande delar, och det kan ha sin grund i att Höijer sökte en form för sin byggnad som skulle motsvara gotikens »oregelbundenhet» såsom den uppfattades av honom. Trots detta finns det i vissa partier en regelbundenhet som ser ut att vara baserad på det gyllene snittet (bild 185). Detta kan man utröna genom observation av hur fönsterplaceringen i husets mellersta del samt gavelns resning i förhållande till försäljningslokalens portal sker i gyllene snittets proportion. Gavelrisaliten utgörs av två »liggande» rektanglar med gyllene snittets proportioner.

I Hotell Kämps fasad (bild 186) kan man med hjälp av diagonaler, som anger gyllene snittet, följa fönsterplaceringens princip och risalitens förhållande till fasaden i övrigt. Också skiftningen i våningshöjden uppstår på detta sätt. Rektangelns längre sida har i alla våningar samma längd, men i bottenvåningen når den till fönstervälvets hjäss, i andra våningen till kornischen ovanför fönstret, i tredje och fjärde våningarna till frisen osv.

I Vallgårds folkskola bildas gaveln med hjälp av gyllene snittet (bild 187) och i en annan byggnad, som också hör till Höijers sena arbeten, fabriksbyggnaden vid Dalgatan, har Fibonacciserien tillämpats (bild 188). Gavelväggens bredd är ungefär två gånger 8 m, dess höjd stiger från 8 m till 13 m. Också i fönsterkompositionen förekommer gyllene snittet.

Vilken praktisk och vilken estetisk betydelse har gyllene snittet eller snarare dess approximering, talförhållandena 5:8:13, i Höijers arkitektur? I de demonstrerade fallen liksom i en tidigare publicerad analys av trapphallen och vestibulen i Ateneum,²⁵ framgår att gyllene snittets betydelse ligger främst i att med dess hjälp avgjordes placeringen av viktiga konstruktiva punkter, i Ateneum t.ex. kolonner, i andra byggnader fönstermitten, som var utgångspunkten för murarens arbete.²⁶ Följaktligen

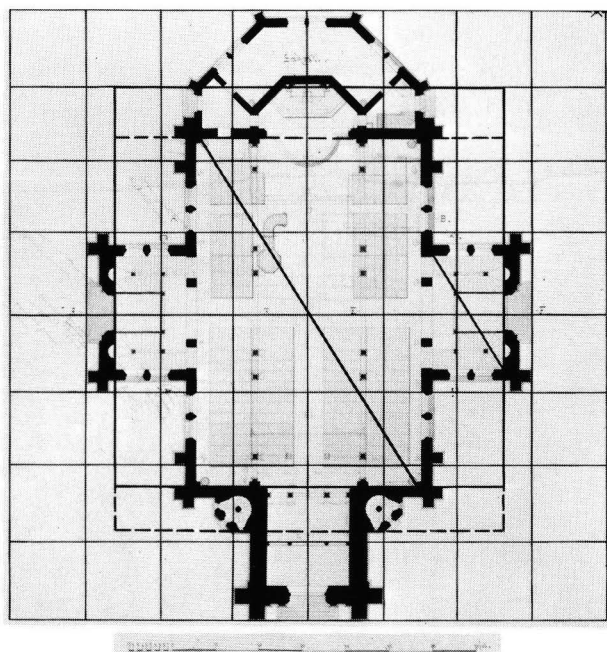

Bild 184 a. Planritning till Messuby kyrka i februari 1879. TELFA, BRA. Reprofoto Johnny Korkman. FAM. Proportionsnätet ritat av Päivi Peräkasari enligt författarens anvisning.

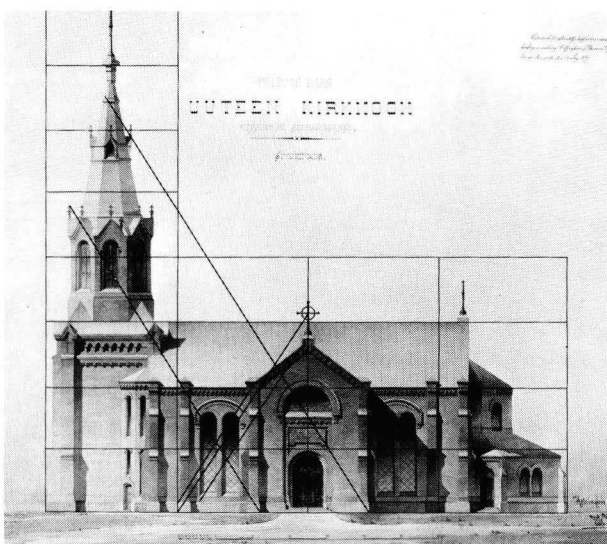

Bild 184 b. Fasadritning till Messuby kyrka. TELFA, BRA. Reprofoto Johnny Korkman. FAM. Proportionsnätet ritat av Päivi Peräkasari enligt författarens anvisning.

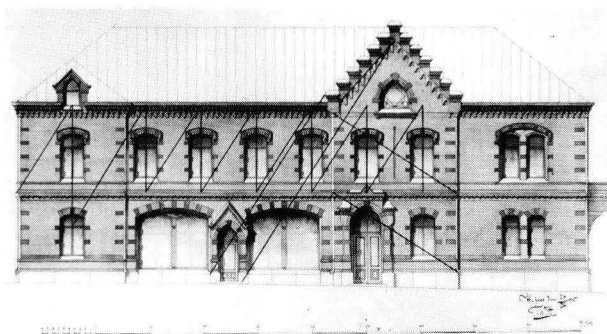

Bild 185. Skiss till Tammerfors Klädesfabriks kontorsbyggnad den 20. 4. 1895. Huvudfasadens proportioner. Tamfelt Ab. Reprofoto Johnny Korkman. FAM. Proportionsnätet ritat av Päivi Peräkasari enligt författarens anvisning.

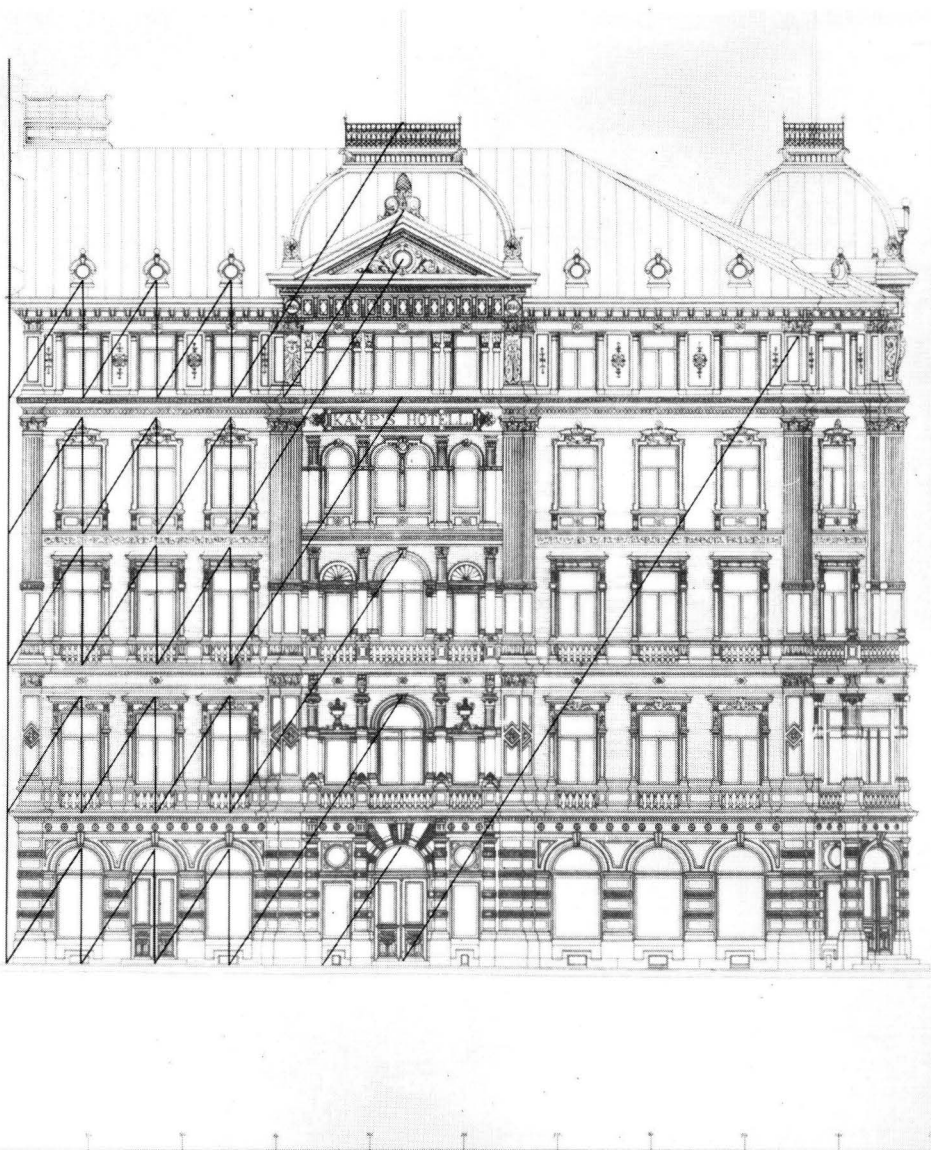

Bild 186. Fasadritning till Hotell Kämp i april 1886. HSA, MBRA. Mikrofilm. Proportionssystemet ritat av Päivi Peräkasari enligt författarens anvisning.

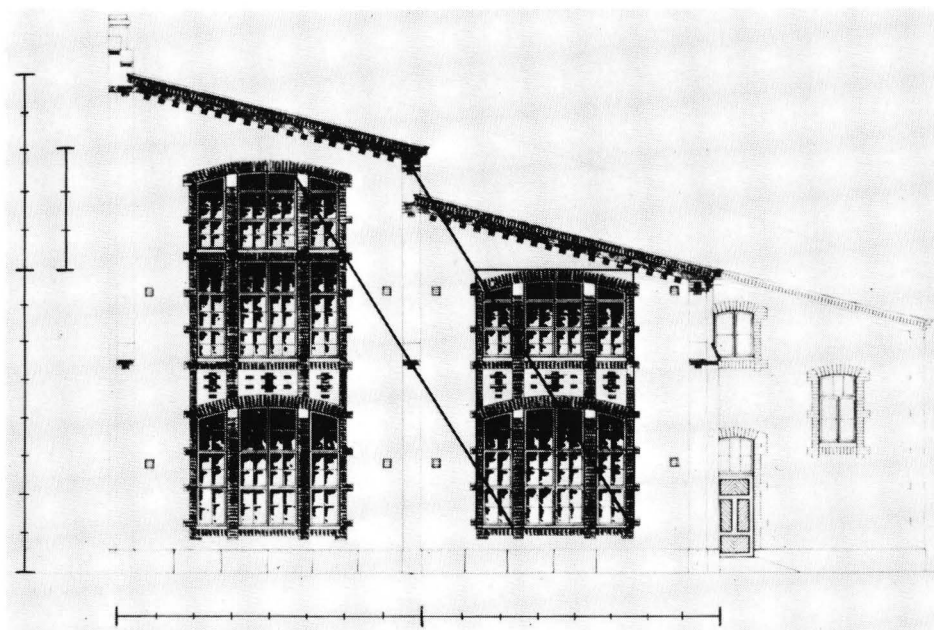

Bild 187. Fasadritning till Vallgård finska folkskola i maj 1901. Måttskalan i meter. Helsingfors stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA. Reprofoto Helsingfors universitets fotografiska institution. Proportionsstrecken ritade av Päivi Peräkasari enligt författarens anvisning.

får också fasaddetaljerna – såvida de placeras i enlighet med konstruktionen i syfte att framhäva bärande delar – sin utformning enligt samma princip. Gyllene snittet ger upphov till en visuell verkan om den används genomgående i hela byggnaden, dvs. »präglar» den enligt Thiersch »lag» om liknande formers upprepning. I Höijers arkitektur ger gyllene snittet en breddverkan men det hör till saken att han modifierar den med vertikala element, såsom med fasaddekor som sammanbinder öppningar till lodräta led. I trapphallen i Ateneum utnyttjades två längdmått som förhåller sig till varandra enligt gyllene snittet för att skapa en skiftning i rytmen mellan arkitekturdelarnas placering i uppgången till museerna. Avståndet mellan vestibulens kolonner utgörs av det större måttet. I trappan står kolonnerna tätare, avståndet utgörs av det mindre måttet.

Eftersom samma konstruktiva system kunde ha uppnåtts även med andra proportioner pekar valet av gyllene snittet på en estetisk preferens. I Höi-

Bild 188. Fasadritning till fabriksbyggnad vid Dalgatan i september 1903. HSA, MBRA. Mikrofilm. Proportionsstrecken ritade av Päivi Peräkasari enligt författarens anvisning.

jers arbeten binder proportionen det konstruktiva med det visuella, men – såsom det också påpekas i *Handbuch der Architektur* – inte nödvändigtvis med stilen. Denna utgör ett skilt estetiskt element samt följer andra principer, exempelvis historiska motiv som inte är bundna till proportionaliteten. Möjligen har gyllene snittets tillämpning också en

praktisk sida. Det användes i planerna till stora salar och stora byggnader. Kanske kommer förhållandet 8:5 nära det praktiska idealet för en sal med inte alltför stor spännvidd, i vilken längden i förhållande till vidden ansågs utgöra ett funktionsdugligt auditorium.

IV. HÖIJERS STÄLLNING OCH UTVECKLING SOM ARKITEKT

En närmare granskning av den finländska arkitekturen under 1800-talets senare del ger lätt upphov till frågor, som inte kan besvaras utan en bättre kännedom om Theodor Chiewitz verksamhet. Också för Theodor Höijers karriär som arkitekt var Chiewitz inflytande en viktig förutsättning. Att denne ingrep som han gjorde i Höijers yrkesval, berodde på hans personliga intryck av Höijers begåvning och på hans vilja att gynna sonen till en vän och släkting. Samtidigt var det också fråga om en nödvändig rekrytering av unga män för arkitektyrket. De kommande byggnadsbehoven tog landets undervisningsväsende inte i beaktande. Följaktligen gav Chiewitz själv den föreberedande undervisningen åt sina biträden, och tydligen var det han som tillrådde dem att fortsätta sina studier i Stockholm.

I Sveriges huvudstad var både de akademiska övningarna och praktiken utanför akademien av utomordentlig vikt, och gav förutsättningarna för den senare verksamheten i hemlandet. Om det alls är möjligt att tillskriva någon enstaka faktor en avgörande betydelse för Höijers utbildning, är det förmodligen Scholanders konstnärliga undervisning. Den tycks ha varit både motiverande och effektiv. Framför allt kan man tillskriva Scholander den förtjänsten, att han förmedlade den internationella arkitekturtraditionen från de parisiska ateljéerna åt småstadspojkarna från det tekniskt och kulturellt underutvecklade Finland.

De byggnadsuppdrag som privatarkitekten Höijer började få i sitt hemland ungefär 1870, var både privata och kommunala. Bland de förstnämnda utgjorde hyreshusen byggda i spekulationssyfte den största byggnadsgruppen, och bland de senare framstår kulturlivets och kommunalteknikens byggnader som de viktigaste. Dessa uppdrag kom från samma grupp av inflytelserika huvudstadsborgare, antingen i egenskap av privata företagare eller av kommunala beslutsfattare. Samma ledande medborgarskikt verkade också inom korporationerna, som utgjorde en tredje men mindre viktig grupp av uppdragsgivare.

Höijers enda framstående statliga bygge, Ate-neum, var också det en följd av en medborgarverksamhet, som tagits i den statliga förvaltningens beskydd. Höijers byggherrar utgjorde alltså en tämligen liten och homogen grupp av företagare, som stod i spetsen för den kapitalistiska utveck-

lingen i huvudstadens näringsliv under 1870- och 1880-talen. Efter depressionen i början av 1890-talet ökade inslaget av beställningar från stora företagen.

Höijer hörde själv till de organisationer, i vilka hans uppdragsgivare intog en ledande ställning. Han delade deras värderingar och deltog i företagsverksamhet, för vilken de främsta motiven tycks ha varit fullföljandet av traditionen från barndomshemmet och en identifikation med borgerskapet som idkare av stadsnäringar. Höijer förblev småföretagare, och tydligen saknade han ekonomiska förutsättningar och böjelse för en framgångsrik affärsmannabana. Inom den sociala referensgruppen var hans uppgift främst den tekniska expertens.

Vissa former av verksamhet och livsstil som vi är vana att förknippa med framstående arkitekter, var under Höijers bästa år ännu inte vanliga i Finland. Tävlingsinstitutionen var känd och ibland också utnyttjad, men den blev vanlig först kring sekelskiftet. För det mesta behövde Höijer inte delta i arkitekturtävlingar för att få beställningar. I en begränsad bemärkelse fick han konkurrera med sina kolleger när, såsom ofta var fallet, man bad flera arkitekter att uppgöra skisser och kostnadsförslag för kommunala byggnadsföretag och korporationsbyggen.

Lika begränsat som i tävlingar tycks Höijer ha deltagit i huvudstadens konstliv. Hans identitet var antagligen mera konstruktörens än konstnärens, men detta utesluter inte att man uppskattade också hans estetiska förmåga. Även samtiden ansåg att han som byggnadskonstnär hade en distinkt personlig stil, och hans skapelser beundrades för deras estetisk-konstnärliga värde. I mer än en bemärkelse medverkade Höijer också i den utveckling av fackkunskaper och hantverksskicklighet inom byggnadsindustrin, som var den viktigaste förutsättningen för sekelskiftets nyskapande arkitektur.

I Höijers verk ingår byggnader för största delen av de ändamål, som under hans levnadstid var tänkbara i Finland. Uppdragens karaktär bestämdes först och främst av hans ställning som privatarkitekt. Det var endast inom det statliga byggnadsämbetet som arkitekternas specialisering i vissa typer av institutionsbyggnader var möjlig. Privatarkitektens uppdrag kom från privat håll och i Höijers byggnader avspeglar sig utvecklingen av näringslivet och främst stadssamhällets institutioner. Med undantag

av Sinebrychoffs bryggerifirma, för vilken Höijer ritade ansemliga fabriksbyggnader redan på 1870-talet, hör hans industriarkitektur för det mesta till tiden efter 1890.

Stadslivets utveckling innebar att det behövdes nya kommunala institutionsbyggnader, såsom folk-skolor och sjukhus, men också att privata korporationer ofta med statligt och kommunalt understöd började uppföra byggnader för sina behov. Institutionsarkitekturen som Höijer ritade hör till denna kategori och uppvisar stor variation vad byggnadernas funktion beträffar. Detta var ett tecken på samhällslivets tilltagande differentiering. Det hände sällan att Höijer fick tillfälle att planera en byggnad för samma ändamål mer än en gång. Ett undantag var skolhuset. Skolor ritade han också under hela sin arkitektbana, medan hans andra institutionsbyggnader för det mesta hör till 1870- och 1880-talen. Den mest karakteristiska byggnadstypen inom Höijers institutionsarkitektur utgörs av korporationsbyggnaden med stor samlings- eller festsal. Trots att skolhuset var den oftast förekommande institutionsbyggnaden bland hans arbeten, utvecklade han inte någon utpräglad byggnadstyp för detta planeringsuppdrag.

De kommersiella byggnaderna i Höijers arkitektur utgör också prov på hus med skiftande funktioner. Restaurang- eller cafésalen är den oftast förekommande projekteringsuppgiften i hus som hör till denna kategori. Till sin karaktär av ett förnämligt offentligt utrymme liknar den festsalen. Dessa salar gestaltade Höijer på ett mondänt och lyxbetonat vis med de europeiska storstädernas konventionella inredningsstilar som förebild.

Kvantitativt utgör hyreshuset den viktigaste byggnadstypen i Höijers verk. Det utgör också den enda kategorin av projekteringsuppdrag för vilken Höijer tillämpade en tydligt urskiljbar typlösning, som baserade sig på den borgerliga livsföringen. Genom sin upprepning kom denna typ att bilda en tradition.

För Höijer framstod stenarkitekturen som det mest värdefulla inom byggnadskonsten. Detta hade länge varit den officiella inställningen till byggnadskonsten, men först under Höijers verksamhetstid började man mera allmänt kunna förverkliga stadsbebyggelse i sten. Den främsta målsättningen var att utbreda stenbyggandet och förbättra det tekniskt, och i Höijers tänkesätt ingick ingen större uppskattning av den traditionella knuttimringen, trots att den före sekelskiftet även började få ett konstnärligt värde. Den centrala tekniken inom byggnadskonsten var de murade konstruktionerna. Höijers möjligheter att utnyttja järnkonstruktioner hämmades av deras dyrhet, och det är tydligt att de i hans byggnader för det mesta fick en begränsad användning. Han besatt inte heller någon större teoretisk färdig-

het i att göra noggranna beräkningar för järnkonstruktioner. »Hörnstenen» i Höijers arkitekturestetik blev därför mureriet, och han behärskade ingående dess möjligheter.

Så kom Höijer att bli en företrädare för den konstruktiva rationalismen, så som den kom till uttryck i rundbågsstilen. I Scholanders undervisning hade rundbågsstilen en perifer ställning. Sannolikt är att den som mest inverkade på att Höijer upptog stilens principer var Frans Sjöström. Han torde ha förmedlat den Hannoverska arkitekturskolans tradition till sin vän Höijer. Faktum är att både Sjöström och Höijer tillämpar rundbågsstilen tillsammans med renässanselement på ett sätt, som tycks efterlikna den preussiska byggnadskonsten.

Industriarkitekturen är det område av byggnadskonsten där Höijer mest följdriktigt kunde tillämpa stilen som ett uttryck för konstruktionen. I monumentalbyggnaderna och i hyreshusarkitekturen frångår Höijer kravet på en formal överensstämmelse mellan valvkonstruktionen och fasadens bågformer. Rundbågsstilen blev ett uttryck inte enbart för konstruktionen, utan också för funktionen i byggnader med utpräglad nyttokaraktär.

Under 1870-talet använde Höijer även den kargare »fabriksstilen» med segmentbågade öppningar och odekorerade tegelfasader för offentliga byggnader och hyreshus. Den gedigna konstruktionen och den flärdlösa anblicken tilltalade det borgerskap, som strävade till kyrkans och samhällslivets andliga förnyelse. Denna inriktning blev dock endast en kort episod i sökandet efter en lämplig inramning för kapitalismens stadsliv, som utvecklades kraftigt efter 1870-talet, och Höijer övergav snart den rationella enkelheten för en dekorativ representationsstil.

För Höijer var nyskapandets tid åren 1875–1883. När han var som mest uppskattad under den senare delen av 1880-talet och omkring 1890, hade hans formspråk blivit mera konventionellt för att motsvara den borgerliga representationens krav. En förnyelse av stiltänkandet omkring 1895 vittnar om en märklig inlärningsförmåga. Typiskt för Höijer tycks ha varit en förkärlek för det storvulna, som gick dåligt ihop med byggherrarnas begränsade resurser. Den var emellertid karakteristisk för hans optimistiska livsåskådning och expansiva fantasi.

César Dalys karakterisering av den eklektiska skolans arkitekt passar utmärkt på Höijer: *l'homme positif et pratique*, någon som förhåller sig neutral till alla historiska stilperioder och som använder sig av forna tiders arkitektur som ett motivförråd. En precisering måste tilläggas: i Höijers arkitektur syns få spår av att han direkt skulle ha använt den historiska arkitekturen som sitt motivförråd. Främst öser han nämligen ur samtida källor. Eftersom

tidens arkitektur var historistisk, förekommer också i Höijers byggnader nyromanska, nygotiska och nyrenässansformer, men hans begränsade utbildning gav honom endast en ytlig uppfattning om dessa formers historiska bakgrund.

Höijers stilutveckling formades i stort av arkitekturpublikationerna. De nya former som han upptog var ofta modebetonade. Delvis var det säkert avsiktligt. En stor del av variationen i Höijers stadsarkitektur baserade sig på detaljer uppsnappade ur planschverken.

I utvecklingen av Höijers arkitektur kan man spåra påverkningar som kan förklaras även med konjunkturbetonade faktorer. Det kortlivade ryska inslaget omkring 1880 kan sättas i samband med det för Finland gynnsamma handelspolitiska läget mellan kejsardömet och storfurstendömet. Med handelskontakter följde kulturkontakter, och även Höijer blev påverkad. Berlins betydelse som världsstad efter fransk-preussiska kriget och den expansiva

grynderperioden satte sina spår, särskilt i Höijers hyreshusarkitektur. Även de franska dragen i 1880-talets arkitektur förmedlades genom den tyska arkitekturen.

På 1890-talet uppstod, som en följd av byggnadskraschen under decenniets tidiga år, en kris inom den finländska arkitekturen som avspeglades bl.a. i en debatt om arkitekturstilar. Den äldre arkitekturen hamnade på skottlinjen och Höijer som dess främste företrädare kritiserades för överrik dekor och bruket av oäkta material. Som en följd härav övergav han sitt yppiga reliefmanér och begränsade användningen av skulpturdekorationer. Också i sin nya dekorationsstil håller han sig till ett raffinerat ornamentspråk som står i kontrast till sekelskiftets romantiska och nationellt burleska eller »primitiva» byggnadsdekor. I den tillspetsade ideologiska och kulturkritiska situationen kring sekelskiftet förblev Höijer i sina arbeten den fria eklekticismens försvarare.

Noter

I. Inledning

1. Arkitekten och arkitekturen i det finländska samhället under senare delen av 1800-talet

1. Jfr Lilius 1983.
2. Åström 1956, 11.
3. Åström 1956, 129.
4. Björkqvist 1958, 240 ff; Åström 1956, 128.
5. Björkqvist 1958, 242; Om byggnadsvärksamheten i Helsingfors.
6. Finlands handel, sjöfart och industri I, 56–57.
7. Björkqvist 1958, 240, 243.
8. Laurila 1960, 125. af Schultén nämner Höijers privathus, särskilt de vid Esplanaden, som hans bästa arbeten. Schultén 1947, 274–275.
9. Höijer 1910, FAM. Självbiografen har numera publicerats; se Höijer 1983. Enligt Ahrenberg hade den skrivits på uppmaning av Finska Fornminnesföreningen redan 1897. Ahrenberg 1914, 207. Arbetsförteckningen har senare kompletterats och manuskriptet har daterats i maj 1910. Brevet som Ahrenberg citerar är daterat 20. 2. 1897. SLS, Ahrenbergska samlingen, Th. Höijer till Jac. Ahrenberg.
10. Ahrenberg 1911; Ahrenberg 1914. Jonatan Reuter har tydligen också begagnat självbiografins byggnadsförteckning. [Reuter 1923], 53–55. Jfr också Carl Theodor Höijer [1902]. Mindre kända arbeten har kommit fram ur Höijers meritförteckningar. HSM, MA.
11. Meddelande av Igor Herler. Med hjälp av Tekniska högskolans årsberättelser har Herler utarbetat en förteckning över böcker som sannolikt funnits i Höijers bibliotek. Se Herler 1983. Nyligen har till museiverkets byggnadshistoriska avdelning överförs en samling av diverse ritningar som hittats på f.d. gardeslasarettets vind i närheten av Tekniska högskolans gamla huvudbyggnad. I samlingen ingår skisser, ritningar och blåkopior till Höijers projekt. Ritningarna utgör troligen en bärgad del av det material, som brann upp.
12. Merja Härö håller på att skriva en studie om byggnadsplaneringen i Finland. Hennes arbete berör liknande frågor som detta avsnitt, och hon har godhetsfullt läst en tidigare version av mitt manuskript. De synpunkter som hon har framfört har varit värdefulla vid bearbetningen av mina formuleringar.
13. Hall 1981, 4.
14. Adress-Kalender för Helsingfors stad 1881–1882, 18; jfr Hallila 1967, 56.
15. Meurman 1977, 16; jfr också Ahrenberg 1914, 215.
16. Ricken 1977, 90–91.
17. Jenkins 1961, 160 ff.
18. Chafee 1977, 85.
19. Egbert 1980, 66.
20. Jfr Draper 1977, 212–218; Viljo 1984, not 50; RA, Meritförteckningar: Constantin Kiseleff; RA, BSA, Meritförteckningar: Nestor Tallgren; Meurman 1977, 172.
21. Ricken 1977, 98–99.
22. Grandien 1979, 82 ff.
23. Östnäs 1984, 88–89.
24. Tikkanen 1896, 77–78; Cygnaeus 1889, 439–440.
25. Se Puranen 1967.
26. Wuolle 1949, 80, 98.
27. Grandien 1979, 25–26, 76 ff.
28. Polytekniska institutet i Finland, 165; Decker 1885, 129.
29. Hall 1981, 4.
30. Jfr Puranen 1967.
31. Ricken 1977, 95.
32. En av de främsta källorna över konflikten är Höijer 1910, FAM, 35–37.
33. Se Viljo 1984, 94–95, 102.

34. KB, HSS, F. A. Sjöström till F. W. Scholander 23. 8. 1878.
35. Ricken 1977, 93; Jenkins 1961, 221 ff.
36. Fack-klubbens för arkitektur möte den 22 Okt., 109.
37. Paulsson 1976, 447–449; Grandien 1979, 86–88. Östnäs (1984, 113) anser att i Sverige var arkitekternas, byggmästarnas och ingenjörernas intressen oftare gemensamma än oförenliga, trots att konkurrensen om uppgifterna var hård.
38. Tekniska Föreningens möte den 10 Februari 1883, 31–35, 42; Lahti 1970, 152–156.
39. Ricken 1977, 91.
40. Jenkins 1961, 216–220.
41. Scholander 1882, 192.
42. Lindberg 1949, 95.
43. År 1857 fick Julius Basilier och Frans Luchou gesällbrev i Åbo, och Frans Sjöström lärde sig att mura innan han fortsatte sina studier i Stockholm. Puranen 1967, 476, 486, 494; Decker 1888; Gardberg 1957a, 188; Polytekniska institutet i Finland, 164.
44. Jfr Gardberg 1957a, 189.
45. Tekniska föreningens klubbmöten 1896, 75–78.

I.2. Stilfrågan

1. Åman 1966, 176.
2. Bringmann 1968, 17.
3. Schädlich 1973, 146.
4. Jfr t.ex. Pevsner 1965.
5. Schädlich 1973, 150.
6. Jfr Götz 1970, 199–202.
7. Utförliga beskrivningar av de franska stipendiaternas antikstudier finns i utställningskatalogerna Pompei och Paris – Rome – Athènes.
8. Åman 1966, 175.
9. Letarouilly 1840, 4–5; Mignot 1983, 17.
10. Döhmer 1976, 23; Börsch-Supan 1977, 84; Milde 1981, 116.
11. Börsch-Supan 1977, 75.
12. Möllinger 1846, 60, H. IV, pl. 7.
13. Börsch-Supan 1977, 158, 192–193.
14. Bringmann 1968, 24 ff; Börsch-Supan 1977, 84, 137, 174.
15. Milde 1981, 112, 220–221; Gollwitzer 1979.
16. Gollwitzer 1979, 9–10.
17. Quitsch 1981, 29 ff.
18. Astrup 1973, 36–37.
19. Jfr Wagner-Rieger 1970, kap. Der strenge Historismus.
20. Lindahl 1953, 86–87.
21. Bringmann 1968, 36–37.
22. Middleton & Watkin 1980, 153.
23. Daly 1863. Enligt Anne Lorenz Van Zanten ansåg Daly att eklekticismen var ett uttryck för en tillfällig period av osäkerhet. När definitionen skrevs såg Daly på eklekticismen med ett slags tolerans, men tidigare hade han uttryckligen rekommenderat den eklektiska metoden. Van Zanten 1977, 139, 147 – not 6. Jfr också Hautecoeur 1957, 292–293.
24. Jfr *Arkitehti*, 6–7, 1960.
25. Nikula 1981, 13–14.
26. Lilius 1983, 180–181.
27. Börsch-Supan 1977, 21–22, 174–176; Milde 1981; Bringmann 1968, 35.
28. Strengell 1903, 15.
29. »Scylla och Charybdis» 1882, 158. Om signaturen se Ahrenberg 1910, 169.
30. »Scylla och Charybdis» 1882, 155–157.
31. »M. S.» 1891. Signaturen är troligtvis Magnus Schjerfbeck.
32. Grandien 1979, 80–81.
33. SLS, Ahrenbergska samlingen, JA till Gustafva Ahrenberg 17. 1. 1872 och 2. 4. 1872.

34. Ahrenberg 1907, 265–267. Grandien (1979, 81) anser att citatet överensstämmer med Scholanders åsikter. Rundbågsstilen eller den romanska stilen tycks Scholander tidigare inte ha tagit upp. Zettervall nämner att han i akademikursen aldrig hade haft att göra med romansk arkitektur varken i teorin eller praktiken. Zettervall 1981, 48.
35. Polytekniska institutet i Finland, 101. Jfr också Strengell 1903, 16. Sjöström undervisade arkitektonisk formlära och ornamentik enligt antiken. Polytekniska skolans i Finland program för läsåret 1873–1874, 16; Polytekniska institutets i Finland program för läsåret 1879–1880, 20; KAFKA, årsberättelse 1864.
36. Van Zanten 1978, 164.
37. KGF, historik: HD 19. 5. 1869. Anledningen till diskussionen var säkert programmet för konstnårs- och ritlärmötet i Göteborg samma år. Se t.ex. KMA, Finska Konstföreningen, dir.prot. 25. 3. 1869.
38. Schybergson 1916, 308, 334.
39. KB, HSS, CGE till FWS 11. 4. 1878. Om Scholanders åsikter om arkitekternas utländska studier se Grandien 1979, 82. Estlanders konstpolitiska program är förenligt med hans positiva inställning till det europeiska, dvs. västerländska, kulturarvet som han ansåg hade nått Finland genom den svenska kulturen. Lindman 1981, 127–159.
40. Jfr Klinge 1977.
41. Semper 1981, 179. Jfr Estlanders åsikter om de faktorer som determinerade arkitektens arbete i Estlander, 1915, 81–82.
42. Rosengarten 1869, 402–403, 439–441. Universitetsbibliotekets exemplar är stämplat »HUB 1870». Den äldre upplagan av boken fanns i överstyrelsen för allmänna byggnaderna. Se byggnadsstyrelsens bibliotek.
43. Jfr Klinge 1971, 18. Ritva Wäre (Tuomi) har i sitt föredrag vid det första Nordiska konsthistorikermötet 3–6. 10. 1984 på Hanaholmen, Esbo, uttryckligen betonat att diskussionen om den finska trästilen definitivt hade avtynat vid sekelskiftet. Jfr också Hausen 1971, 35; Maunula 1971, 64, 74.
44. Tuomi 1979, 69 ff, 81–82.
45. Jfr Klinge 1975, 20–21.
46. Knapas 1983, 137–140, 160.
47. Ahrenberg 1897–1898 (nr. 170).
48. Jfr Knapas 1983, 162.
49. Tuomi 1979, 80–85.
50. Jfr Knapas 1983.
51. »Scylla och Charybdis» 1882, 384–388.
52. Ahrenberg 1914, 219–220.
53. Ahrenberg 1914, 203–206, 243.
54. Ahrenberg 1914, 240.
55. Ahrenberg 1914, 223.
56. Wasastjerna 1904–1908.
57. Strengell 1903, 21–22.
58. Ahrenberg 1911; Ahrenberg 1914, 225–227, 241.
59. Viljo 1981, 37–38, 40–46, 49–50; Helsing nya kyrka.
60. Knapas 1983, 139–140, 160; Knapas 1984, 78, 84.
61. Ahrenberg 1914, 228, 238–239; Ahrenberg 1897–1898. I artikeln varnar han mot försök att utveckla en finländsk ny arkitekturstil. Han ställer sig också skeptisk mot försöken att tillämpa naturstenen i landets byggnadskonst.
62. Strengell 1903, 17.
63. Ahrenberg 1897.
64. Finland i 19de seklet, 360–361.
3. HSM, MA; Föreningen Brages urklippsarkiv, Otto Höijers nekrolog, VN 29. 12. 1893.
4. Reuter s.a., 101–102.
5. Kovero 1950, 552.
6. T.ex. altaret och predikstolen i Nikolajkyrkan. Pöykkö 1971, 46–48. Ahrenberg nämner också inventarier i kejsarliga palatset i Helsingfors. Ahrenberg 1914, 207.
7. Höijer 1910, FAM, 2, 4. Om Chiewitz släktförhållande till Höijer, se [Reuter] 1923, 50.
8. Höijer 1910, FAM, 5.
9. Wuolle 1949, 43–52; Matrikel 1849–1897, 8–12.
10. HSM, MA; Matrikel 1849–1897, 373; Höijer 1910, FAM, 12.
11. Wuolle 1949, 71–82; Matrikel 1849–1897, 15–16.
12. HSM, MA.
13. Höijer 1910, FAM, 6–7; Wuolle 1949, 48; Matrikel 1849–1897, 72–73.
14. Höijer 1910, FAM, 5.
15. Tolvanen 1952, 38–39, 171.
16. Finska Konstföreningens exposition 1857, 7; 1858, 7.
17. Höijer 1910, FAM, 4, 6; HSM, MA.
18. Höijer 1910, FAM, 7. Det torde ha varit fråga om altaruspsatsen, som beställdes för Ekmans altartavla och överlämnades 1851 till Gamla kyrkan (Pöykkö 1971, 42). Arkitekt Gustavson, som skulle ha gjort ritningarna, avgick 1852 från intendentskontorets tjänst (Puranen 1967, 479). Ritningen, dvs. skissen, uppges ha varit gjord av intendentskontorets chef (RA, HSFFA, bilagor till kr.prot. 1762–1902: fragment av kr.prot. [?] och kr.prot. 31. 1. 1854), som då var Lohrmann. I början av år 1854 utbjöds uppförandet av altaruspsatsen på entreprenad, och även denna gång angavs det att intendenten var upphovsman till ritningen. Av de tre spekulanter, som anmälde sig för entreprenaden, hade Henrik Höijer lämnat in det lägsta anbudet. Man kan förmoda att det verkliga var han som fick uppdraget, trots att beslutet inte finns upptecknat i församlingens protokoll. Altaruspsatsen blev senast hösten 1854 färdig och uppställd i kyrkan, för i september beslöt man ta ner den gamla altardekorationen. Ett par månader senare höjdes också kyrkans brandförsäkring, bl.a. därför att den nya altartavlan med sina dekorationer hade höjt byggnadens värde. RA, HSFFA, kr.prot. 31. 1. 1854, kst.prot. 2. 9., 26. 11. 1854.
19. Höijer 1910, FAM, 7–8, 12; SLS, Ahrenbergiska samlingen, Theodor Höijer till Jac Ahrenberg 20. 2. 1897.
20. Lindberg 1949, 102; Höijer 1910, FAM, 16–17; Tolvanen 1952, 94; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset, prot. 4. 3. 1863.
21. Höijer 1910, FAM, 9; SLS, Ahrenbergiska samlingen, TH till JA 20. 2. 1897.
22. Matrikel 1849–1897, 365–279.
23. Höijer 1910, FAM, 9–10; Matrikel 1849–1897, 165; Höijer 1886, 131; Puranen 1967, 486.
24. Höijer 1910, FAM, 17; Puranen 1967, 477, 487; Polytekniska institutet i Finland, 164–165.
25. Höijer 1910, FAM, 18–19.
26. Höijer 1910, FAM, 19; Hesselman 1941, 7.
27. Höijer 1910, FAM, 25, 27; HSM, MA, arbetsintyg av Gustaf Sjöberg 12. 5. 1868.
28. Höijer 1910, FAM, 25–26; Grandien 1979, 421. Jag tackar Bo Grandien för uppgiften om Scholanders anteckningsböcker i KB, HSS. HSM, MA, arbetsintyg av F. W. Scholander 11. 5. 1868. Också Helgo Zettervall nämner att han ritat perspektiv för Scholanders akvareller. Zettervall 1981, 29.
29. ÅA, HSS, brev till J. W. Appelgren. Jfr Matrikel 1849–1897, 379, 381.
30. ÅA, HSS, brev till J. W. Appelgren, Berndt LeBell 9. 5. 1865; Höijer 1910, FAM, 26.
31. ÅA, HSS, brev till J. W. Appelgren, Theodor Höijer 31. 10. 1863, 24. 2. 1864, 1. 7. 1865. Om arkitekten Ivar Aminoff se Meurman 1977, 36–37; om Axel Mellin se Matrikel 1849–1897, 381.
32. Höijer 1910, FAM, 27, 31, 33; HSM, MA, inbjudningskort till Theodor och Augusta Höijers vigsel. Enligt Kovero slutade Höijers spegelfabrik 1867. Kovero 1950, 552.

II. Utbildning, verksamhet och förhållande till byggherrar och organisationer

1. Utbildning

1. Möjligen 12. 2. 1843; se Höijer 1910, FAM, 1.
2. Höijer 1910, FAM, 1. Om Henrik Höijers tidigare äktenskap, se HSM, BA, Höijers släkttavla.

33. Höijer 1910, FAM, 31–33; Klinge 1970, 70–72, 82–84, 92–94.
34. Höijer 1910, FAM, 33; HSM, MA, utnämningbrev 22. 1. 1870, 17. 6. 1871, arbetsintyg 1. 1. 1873.
35. Lindahl 1976, 5–6; Grandien 1979, 75.
36. Lindahl 1976, 6.
37. Grandien 1979, 75.
38. Höijer 1910, FAM, 27–28.
39. KAFKA, handlingar 1864–1865; Grandien 1979, 76.
40. KAFKA, elevmatrikel; skolkommitténs prot. 16. 3. 1864; årsberättelse 1864: Nycanders kursrapport 16. 3. 1864.
41. Jfr Zettervall 1981, 25.
42. Höijer 1910, FAM, 21; jfr Zettervall 1981, 25.
43. KAFKA, elevmatrikel; årsberättelse 1864–1865: Rothsteins kursrapport 16. 3. 1865, Nycanders kursrapport 16. 3. 1865; prot. 18. 3. 1865; skolkommitténs prot. 5. 9. 1865.
44. Höijer 1910, FAM, 21.
45. KAFKA, handlingar 1866–1867: Rothsteins kursrapporter 17. 3. 1866, 16. 3. 1867.
46. Lindahl 1976, 6; KAFKA, årsberättelse 1864: Hawermans kursrapport 18. 3. 1864. Restaurationsövningarna tycks ha varit en tillämpning av de franska Romstipendiaternas *restaurations*. Se Pompéi, 67 ff.
47. Finlands Allmänna Tidning 1866, nr. 80.
48. KAFKA, årsberättelse 1864: Scholanders kursrapport 16. 3. 1864; prot. 27. 8. 1864; Scholanders program för högre arkitekturskolan 27. 8. 1865; årsberättelse 1864–1865: Scholanders kursrapport 16. 3. 1865.
49. Höijer 1910, FAM, 28–29; KAFKA, elevmatrikel; prot. 18. 3. 1868.
50. KAFKA, elevmatrikel; prot. 8. 3. 1867; årsberättelse 1867: Scholanders kursrapport 18. 3. 1867.
51. Höijer 1910, FAM, 30; KAFKA, årsberättelse 1867–1868: Scholanders kursrapport 17. 3. 1868; prot. 18. 3. 1868.
52. Finska Konstföreningens exposition 1869, 8; Finska konstföreningens exposition 1869.
53. Chafee 1977, 83, 85–86; Jacques 1982, 59, 65.
14. HSA, vårdverket, dokument över fattighusbygget, komm.-prot. 17. 7. 1867; RA, HSFFA, kst.prot. 27. 3. 1867, 24. 1. 1872.
15. Hels. stadsfges tr. handl., 44, 1875; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 41, 288; Heiniö 1968, 195–197; Hbl 8. 10. 1876.
16. Somerkivi 1977, 327; Malmberg 1920, 58.
17. Hels. stadsfges tr. handl., 34, 1875.
18. HSA, stadsfges prot. 22. 2. 1876; Hinträger 1914, 296–297; Hels. stad., byggn.kont., husproj.avd., BRA.
19. HSM, MA.
20. HSA, MBRA o. TF – IV 64/3b.
21. Järnvägsstyr., BRA; Wasastjerna, FAM, 44.
22. HSA, MBRA o. TF – II 99/3, I 11/6.
23. HD 21. 2. 1875.
24. Gulin 1944, 71, 74–75; Suomen kartanot ja suurtilat I, 711–712; MVHBA.
25. Suomen kartanot ja suurtilat I, 489–490; Nyberg & Åkerblom 1950, 202, 204.
26. Ahrenberg 1909, 41–44; Colliander 1978, 55, 57–58.
27. HSA, MBRA o. Hels. stads fastighetsregister.
28. Bergh 1971, 169; HSA, MBRA.
29. Höijer 1910, FAM, 34–35.
30. Se också Wasastjerna 1943, FAM, 18. Till en början hade byrån inget eget kontor utan kunderna ombads vända sig till Theodor Decker, Mariegatan 7, nedre våningen, alla helgfria dagar kl. 9–10. Snart etablerade sig byrån i den Baranoffska gården vid Alexandersgatan 24. HD 1. 3. 1872; Höijer 1910, FAM, 34; Adress-Kalender för Helsingfors stad 1872–1873, 13.
31. RA, HSFFA, kst.prot. 22. 3. 1872, kr.prot. 8. 5. 1872, kförvalt.utsk. prot. bilagor 1871–1889: kostnadsförslag 19. 3. 1872.
32. KB, HSS, Th. Decker till F. W. Scholander 2. 10. 1872.
33. Betalningen för ritningarna till bränneriet togs emot av Höijer, men enligt anteckningarna i Sinebrychoffs kassabok 1873 lyfte också »arkitekt Sjöström» och »arkitekt B. Sjöström» under årets lopp summor som visar att byrån antagligen uppförde tillbyggnaden på entreprenad. SffA, GBR, 3 : 2 : 1–3, 30 : 2 : 1–6; HSA, MBRA; SffA, kassaböcker 1872, 1873. I firmans stämpel förekommer namnformen Byrån för Arkitektur och Praktisk Byggnadskonst. B. Sjöström måste ha varit Frans Anatolius bror Brynolf. Hans roll i sammanhanget är oklar, men han kan ha fungerat som biträde vid byrån. Brynolf S. studerade vid Konstakademien i Stockholm. Höijer 1983, 23. En avskrift av auktionsprotokollet för fattiggårdsentreprenaden är vittnad av båda bröderna Sjöström några dagar innan Byrån för Praktisk Byggnadskonst började sin verksamhet. HSA, vårdverket, dokument över fattighusbygget; RA, HSFFA, kst.prot. 16. 4. 1873; HD 17. 4., 26. 8. 1873. Fattighusets andra byggnad såldes åt Axel Loenbom. HD 7. 1. 1874. De osignerade ändringsritningarna i HSA, MBRA torde vara gjorda av honom.

II.2. Höijer etablerar sig som arkitekt

1. Kovero 1950, 488–491.
2. Mårtenson 1969, 21–22.
3. Nilsson 1979, 23, 29, 43–44.
4. Aminoff 1957, SffA, 12–13; SffA, kassaböcker 1869, 1874, 1875 o. GBR, 4 : 1 : 1–3, 5 : 1 : 1–4; HSA, MBRA.
5. Viljo 1980a, 5, 15; Schjerfbeck 1915, Byggnadsstyrelsen, 37. Bulevarden 38 tillbyggdes med en bostadslokal enligt Höijers ritningar 1878. HSA, MBRA.
6. HSA, MBRA o. TF (II 39a/9, II 38a/4); SffA, kassabok 1875 o. GBR, 30 : 2 : 1–6. Ritningarna är osignerade men daterade i Höijers handstil. SffA, Fastighets-Conto.
7. HSM, BA; SffA, Fastighets-Conto; HSA, TF.
8. Wasastjerna 1948, 138, 174; HSM, BA, Industriutställningen 1876.
9. SffA, GBR, 6 : 1 : 1–6, 16 : 1 : 1–4; HSA, MBRA. I mars 1876 gjorde Höijer också ritningarna till en tillbyggnad, som förenade det gamla bränneriet med det nya bryggeriet. SffA, GBR, 3 : 3 : 1–2; HSA, MBRA.
10. SffA, kassaböcker 1869, 1870. Otto Höijer bodde i gården Nylandsgatan 33, dit också Theodor med sin hustru flyttade. Föreningen Brages urklipparkiv, Otto Höijers nekrolog, VN 29. 12. 1893; Adress-Kalender för Helsingfors stad 1869–1871. Gården låg i V stadsdelen liksom Sinebrychoffs fabrik, och Otto Höijer var bl.a. elektor vid val av ledamöter för femte folkskoledistriktet läsåret 1870–1871 samtidigt som Anna Sinebrychoff. RA, HSFFA, kr.prot. 27. 7. 1870.
11. Otto Höijer hörde till församlingens äldste. RA, HSFFA, bilagor till kr.prot. 1762–1902: församl.äldstes möte 16. 12. 1870, tryckt utdrag ur prot.; Halila 1977, 41–42.
12. RA, HSFFA, kst.prot. 22. 11. 1871, 22. 2., 22. 3. 1872.
13. Waris 1951, 238–239; Heiniö 1968, 193; HSA, vårdverket, dokument över fattighusbygget.
34. HSA, MBRA – III 50/1 Högbergsg.
35. Adress-Kalender för Helsingfors stad 1875–1876.
36. Wasastjerna, FAM, 44; Ramsay 1949, 806; Vikingen 9. 10., 31. 12. 1873.
37. Söderhjelm 1914, 416.
38. Hjelt 1884, 2 ff, 72 ff, 86; Redogörelse för Kejs. Alexanders-Universitetets i Finland förvaltning och verksamhet 1875–1878, 74.
39. Höijer 1910, FAM, 34–35; Puranen 1967, 486; Chefens för statsjernvägarne i Finland Berättelse för år 1874, 129, 149; Polytekniska institutet 1849–1899, 168; se också Kaunisto 1964, AA, HTH, 38; Nylands distriktbyggnadsbyrå, BRA. Ville Vallgren berättar att han 1877 gjorde ritningar för fasaderna hos Sjöström. Vallgren 1916, 14.
40. Höijer 1910, FAM, 37–38; Ahrenberg 1900.
41. SffA, Fastighets-Conto o. kassaböcker 1877, 1878, 1879, 1880; Viljo 1980a, 17, not 58.
42. HSA, MBRA o. TF – III 56/5; HSA, HUAA, dir.prot. 10. 5., 20. 5., 24. 5., 28. 8., 8. 12., 22. 12. 1875. I maj 1876 gjorde Höijer också ombyggnadsritningar till gården

- Vladimirsgatan 24, som utskänkingsbolaget förvärvat samma år. HSA, MBRA o. TF.
43. Tekniska föreningens klubbmöten 1896, 75–78.
 44. Det extra arvodet beviljades Höijer personligen och även för läsalet 1875–1876. RA, mfdir., Polytekniska skolan till mfdir. 16. 10. 1873, FE till mfdir. 17. 12. 1873, mfdir:s brevkonc. till HKM 20. 11. 1873, FE till mfdir. 14. 10. 1875; Polytekniska institutet 1849–1899, 30, 99.
 45. Polytekniska institutet 1849–1899, 30–31; HSM, MA, Höijers tjänsteutnämningar och arbetsintyg; Matrikel 1849–1897, 88. Se också Herler 1980, 13.
 46. Polytekniska skolans i Finland program för läsalet 1873–1874, 9; Vallgren s.a., 45–46; Vallgren 1931, 16–17.
 47. RA, mfdir., FE till mfdir. 10. 5. 1873, Höijers kvittering 27. 5. 1873; SLS, brevsamlingen, VvH till CGE 27. 1. 1873; Decker 1885, 129; Viljo 1984, 83.
 48. Polytekniska institutet 1849–1899, 100.
 49. Viljo 1984, 80.
 50. HSM BA, Höijers släkttavla; [Reuter] 1923, 57.
 51. Wasastjerna 1948, 127; RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: prot. 15. 5. 1875.
 52. Wasastjerna 1948, 130–131; RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: prot. 16. 6. 1875.
 53. Wasastjerna 1948, 178; RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: prot. 4. 3. 1876.
 54. Wasastjerna 1948, 153; Allmänna Finska Utställningen i Helsingfors 1876, 14; RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: specialjuryns rapport 17. 7. 1876.
 55. Wasastjerna 1948, 151; RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: prot. 21. 6. 1876.
 56. Bonsdorff 1965, 75, 78; Nokia – Skogsindustrin, ritkontoret, BRA. Höijer anlätades också för senare ändringar av karaktärsbyggnaden samt för en fasadritning till en ekonomibyggnad av trä på Nokia. Bonsdorff 1965, 199.
 57. Arajärvi 1954, 597–600; TELFA, fastighetsavd. arkiv, Mesuby församling: kr.prot. 22. 4. 1878, kst.prot. 29. 9., 3. 11. 1878; Rajala 1971. Stjernvall hade ett läsår besökt Tekniska realskolan och där kanske lärt känna Höijer. Matrikel 1849–1897, 378.
 58. TELFA, fastighetsavd. arkiv, BRA.
 59. Kansanaho 1979.
 60. Koskeniemi 1967, 38–39, 62, 82–83.
 61. HSA, MBRA; SLEY, byggnadsritningar.
 62. HSA, MBRA o. TF. Jag tackar Sebastian Savander för uppgift om byggnadens arkitekt. Stenbyggnaden för Helsingfors Hushållsskola på Estnäsgratan inrymde enligt ritningarna från 1870-talet ett stort kök, en tvättstuga med mangelrum samt en bagarstuga med stor bakugn. Dessa utrymmen låg i en rad i bottenvåningens gårdslänga. Till köket anslöt sig i gatulängan en sal med angränsande mindre rum. Salen hörde säkert också till skolans utrymmen och användes i så fall som matsal. I övre våningen låg bostadsrum. Vid gatan fanns en bostad, som eventuellt var föreståndarinnans. De andra rummen kan ha varit avsedda för eleverna, för skolan kan ha fungerat som ett internat.
 63. Adress-Kalender för Helsingfors stad 1879–1880, 80; 1880–1881, 45.
 64. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 115–116.
 65. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 249–250; 1888, 33; Hels. stadsfges tr. handl., 24, 25, 1889; 21, 1891; 19, 26, 1892.
 66. Heiniö 1968, 34–36; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 163; Hels. stadsfges tr. handl., 13, 1882.
 67. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 337–338.
 68. HSA, stadsfges prot. 28. 12. 1878.
 69. HSA, stadsfges prot. 17. 6., 16. 9. 1879.
 70. HSA, stadsfges prot. 22. 12. 1879, 13., 1. 1880; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 100.
 71. RA, SED, prot 20. 1. 1881; RA, BSA, brevkonc. 7. 12. 1880, nr 766; se också Hels. stadsfges tr. handl., 7, 1881.
 72. Hels. stadsfges tr. handl., 7, 1881; HSA, stadsfges prot. 26. 4. 1881.
 73. HSA, stadsfges prot. 26. 4., 30. 5. 1881, 23. 10. 1883, drkns prot. 15. 12. 1882.
 74. Närhi 1963, 186–188.
 75. Närhi 1963, 193–195; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 193–194.
 76. Närhi 1963, 195–197; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 336–337.
 77. Närhi 1963, 200–201; HSA, stadsfges prot. 18. 3. 1879.
 78. HSA, MBRA o. TF – III 59/19, V 93/15, III 58/13, III 58/12, II 34/2, I 9/10. Om J. W. Alanders deltagande i bönehusbygget se Berättelser afgifna vid Luth. Evangeliföreningens i Finland årsmöten ifrån 1874–1879, 73–74. Med Alexandersgratan 10, som finns i vissa av Höijers meritförteckningar och i hans självbiografi, avses Löfströms hus. Det felaktiga gatunumret har uppstått som ett skrivfel och överförs till alla senare meritförteckningar genom kopiering. Jfr Höijers meritförteckningar i HSM, MA.
 79. Mittler, fotokopior av byggnadsritningarna till Villa Bergroth gjorda 1877; [Reuter] 1923a, 18. Villans detaljer överensstämmer inte med ritningarna. Profiler, dörrspeglar osv. är genomgående av en ålderdomlig typ, som tyder på att material från en äldre byggnad kommit till användning. HSA, Hels. stads fastighetsregister o. MBRA.
 80. HSA, MBRA; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 158. Till senare delen av 1870-talet hör också flera ändringar och tillbyggnader till äldre hus i Helsingfors: för skraddare Teodor Bilkenroth, Södra Esplanaden 22 (II 50/1 S. Esplanaden), en utvidgning av en gårdsbyggnad av sten samt ett lusthus till gårdens trädgård, för protokollsekreterare K. A. Ehrnrooth en ombyggnad och utvidgning av ett tvåvåningshus i hörnet av Nikolajgatan och Estnäsgratan (I 13/3 – ursprungligen ritat av H. Dalström), för handlande J. H. Lindroos en större ombyggnad av huset i hörnet av Fabiansgratan och Alexandersgratan (II 33/11) år 1882, för handlandefamiljen Hagman en ändring av trähuset Estnäsgratan 10 (I 13/3 Estnäsgr.) 1879 och för magister M. Waenerberg en ändring av Nikolajgatan 7 (I 2/1) 1877. HSA MBRA o. TF. För kamrer Hornborgs villa, Brunnsparken 13, ritade Höijer en fasadförändring. Heikel 1919, 86. På Stora Broholmen, arrendetomten 32, ritade han en hyreskasern som påbyggnad till ett badhus för bankkassör G. Ignatius och dennes hustru född Langeen, vilken ärvt arrenderätten av sin far. Hakkarainen 1983, 13, 32–33, 35; HSA MBRA o. Helsingfors stads fastighetsregister. De stickbågade öppningarna i Norra Esplanadgatan 19 härrör från en ändring ritad av Höijer 1876. HSA, MBRA; HSM, MA, XXII 125: 17–18. För kommerserådet F. W. v. Frenczell ritade Höijer en butik i portgången av Norra Esplanadgatan 7. Kärki 1972, 25, 27, 49; HSA, MBRA. För handlande C. O. Lindström ritade han en uthusbyggnad för villan Humleberg 56a (Miramar) och senare en utvidgning av huvudbyggnaden. HSA, MBRA o. Hels stads fastighetsregister. Jag tackar Helena Hakkarainen och Pekka Korvenmaa för uppgifter om byggnaderna på stadens arrendetomter.
 81. Pesonen 1971, 14–16; Kovero 1955, 383; Finlands handel, sjöfart och industri II, 257; Föreningen Brages urklippsarkiv, F. W. Grönqvists nekrolog, Hbl 22. 4. 1912.
 82. RA, HSFFA, kr.prot. 14. 10., 20. 10., 23. 10. 1886.
 83. Grönqvist 1912; HSA, MBRA.
 84. SLS, Ahrenbergska samlingen, Th. Höijer till J. Ahrenberg 4. 4. 1883; Stockmann, M. Svensson till F. W. Grönqvist 14. 7. 1883, fotokopia av brev.
 85. Grönqvist 1912.
 86. Pesonen 1971, 25–27; RA, SED, SD 1880 222/16 o. SS 144/1880.
 87. Pesonen 1971, 27–28; »Grönqvistska huset» vid Norra Esplanadgatan i Helsingfors; Hbl 11. 1., 4. 11. 1882.
 88. Wasastjerna 1941, 138, 144; Pesonen 1971, 20, 23–26; Stockmann, HD 4. 3. 1880, kopia av avskrift.
 89. Pesonen 1971, 25–26.
 90. HSA, kommunala utskyllder 1875–1882.
 91. HSA, kommunala utskyllder 1875–1882; MBRA o. TF.
 92. KB, HSS, ThD till FWS 18. 4. 1881.

II.3. Karriärens höjdpunkt

1. Projekt till byggnad för Finlands Ständer [1882], 103;

- Viljo 1984, 95–96. Höijer var också med om att avsyna byggnaderna för Finlands Bank och kirurgiska sjukhuset samt Statsarkivet och Ständerhuset. HSM, MA, Höijers meritförteckning 1893.
2. Puranen 1967, 477; SLS, Ahrenbergsska samlingen, ThH till JA 4. 4. 1883.
 3. RA, BSA, prot. 21. 6., 11. 9. 1883.
 4. Viljo 1984, 95–97, 102; »Miljoonarakennuksen» historia.
 5. Viljo 1984, 102.
 6. RA, SED, prot. 30. 5. 1884.
 7. RA, generalguv. kansli 52/1884; SED, prot. 23. 1. 1885. Höijer utnämndes också till medlem i den förvaltningskommitté som grundades i november 1887 vid invigningen av Ateneum. Föreningen för Konstfliten i Finland. Redogörelse 1887, 23.
 8. Ahrenberg 1914, 217.
 9. HSM, MA, militie-expeditionen till Th. Höijer 20. 2. 1884, bestyrelsen för kasernbyggnadsarbetet i Helsingfors till Th. Höijer 9. 1. 1885.
 10. De andra experterna var F. G. A. Dahl från Sverige och överingenjör Th. Tallqvist. Projekt till byggnad för Finlands Ständer [1882], 102–106; Projekt till byggnad för Finlands Ständer [1885], 32–36, 96; HD 8. 11. 1887.
 11. FAM, BRA, Riksdagens deposition.
 12. Knapas 1980, 14–16; HSA, HUAA, dir.prot. 20. 5., 21. 10. 1883, 7. 6. 1884.
 13. RA, SED, BD 1881 48/340; Redogörelse för Kejs. Alexanders Universitetets i Finland förvaltning och verksamhet 1878–1881, 78; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 166.
 14. HU, kons. prot. 9. 5. 1883.
 15. Handbuch der Architektur IV.6.2, 160–161.
 16. HU, kons. prot. 26. 10. 1878, 9. 5., 20. 10. 1883, 26. 1., 29. 3. 1884; HUB, HSS, Th. Höijer till O. E. A. Hjelt 15. 3., 29. 3. 1882. Se också Lukkarinen 1984, KI, HU.
 17. Hautala 1976, 297–300; Päivärinte 1972, AA, UU, 2–3, bilagor 1–14; Höijer 1910, FAM, 22, 24.
 18. Stenius 1983, 120–130; [Pettersson] 1914, 190–191.
 19. HFBKA, årsberättelse 22. 4. 1876, styr.prot. 9. 6., 10. 10., 21. 10. 1876, kärmötesprot. 28. 10. 1876, 28. 4. 1877; Mårtenson 1964, 42; HFBKA, årsberättelse för 1880, kärmötesprot. 30. 4. 1881.
 20. HFBKA, styr.prot. 16. 1., 15. 2., 22. 10. 1883, kommittéutlåt. 9. 1. 1884.
 21. HFBKA, styr.prot. 23. 4. 1884, 10. 1., 5. 6., 19. 10. 1885, kärmötesprot. 6. 6. 1885, årsberättelse för 1885; se också Ekman 1904, 23.
 22. Reuter s.a., 103–104; Suomen vapaaehtoinen palokuntaliike 100-vuotias II, 52; Liljendahl s.a., 120; Ekenäs FBK:s arkiv, prot. 19. 5. 1892.
 23. Nicklin 1975, 58–59; Ekenäs Notisblad 10. 7. 1888; Ekenäs stad, byggnadstillsyn.byrå, BRA; ESM, byggnadsritningar.
 24. HSA, MBRA o. TF.
 25. HSA, MBRA; Helsingfors skeppsdocka, Aktiebolaget Sandvikens skeppsdocka och mekaniska verkstad, 37–38.
 26. Annala 1946, 17–21; Tervakoski Osakeyhtiö, BRA. Höijer projekterade också en uthusbyggnad för bruksgården. Negativkopia av ritningen i Kirimo Mikkolos ägo.
 27. HSA, MBRA o. TF; Kovero 1950, 500; Bergh 1904, 165, 213; Höijer 1910, FAM, 38.
 28. HSA, MBRA o. TF; Finlands handel, sjöfart och industri II, 149–150, 153–154.
 29. Hackman 1923, 79; HSM, MA, XXII 184; se också sit.plan 1890 i HSA, MBRA.
 30. HSA, MBRA o. TF; Finlands handel, sjöfart och industri I, 79, 81.
 31. Ritningarna är från maj–juni 1887. HSA, MBRA o. Hels. stads fastighetsregister; Hirn 1982, 85.
 32. Helsingfors 2. 3. 1882; HSA, MBRA.
 33. Stockmann, M. Svensson till F. W. Grönqvist 14. 7. 1883, fotokopia av brev.
 34. HSA, TF; Kivijärvi s.a., 5–6.
 35. Smeds 1982, HI, HU, 14–16, 18–20, 71.
 36. HSA, MBRA o. TF – IV 67/7.
 37. HSA, MBRA o. TF – I 8/6.
 38. HSA, MBRA o. TF – IV 62/7.
 39. HSA, MBRA o. TF – II 34/4; Wasastjerna 1941, 183–185.
 40. Tiderman 1929, 19–20, 23–24; HSA, MBRA o. TF – IV 64/3; Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors 1891–1892, 1892–1893, 1893–1894.
 41. Zetterman 1915, 32, 52, 58, 61, 76, 79–82, 105–106, 109; HSA, MBRA – V 61/5; MVBHA, BRA.
 42. HSA, MBRA o. TF – III 50/2 Skillnadsg.
 43. Päivärinte 1971, AA, UU, 2–3, bilagor; Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo 1981, 17.
 44. Under byggnadsskedet beställdes ändringsritningar till Vilhelmsgatan 6 av Karl Johan Grönstrand. Den huvudsakliga ändringen var att huset förseddes med en källarvåning. HSA, MBRA o. TF – IV 82/27, II 36/12, II 38a/5, IV 74/9.
 45. Till handlande Nikolai Pletschnikoffs gård Södra Esplanaden 4 gjorde Höijer ritningarna till flera tillbyggnader och ändringar, bl.a. fasadändringen i rusticerad nyrenässans år 1890. HSA, MBRA o. TF – I 5/7, III 47/2, III 52/10; MVBHA, BRA.
 46. Lindholm, tryckt kopia av fasadritning till Villa Sjökölla; Borgå museum, detaljritningar till Villa Sjökölla. För protokollsekreterare Alarik Vaselius ändrades en äldre träbyggnad på arrendelotten Humleberg 2 i Helsingfors år 1883. HSA, MBRA o. Hels. stads fastighetsregister; HSM, MA, XX 103: 1–7.
 47. Nicklin 1975, 31, bild 11; ESM, byggnadsritningar. Pekka Korvenmaa har gjort mig uppmärksam på ett villaprojekt av Höijer, som har publicerats i *Suomen Teollisuuslehti* 1889 (pl. I, II). Ritningarna avser utan tvivel den tidigare Frenckellska villan i Hangö, som uppfördes på 1880-talet. Boström 1973, 26–27.
 48. HSM, MA, utdrag ur brev från Augusta Höijer till Greta Höijer 20. 10. 1899 o. förteckning över personer nämnda i brevet.
 49. Härkäpää 1961, 121; HSA, brandkomm. prot. 18. 12. 1884.
 50. Om FBK:s tomt uppstod en tvist på 1870-talet. FBK ville ha södra brandtornets tomt, men staden ville behålla den för ordinarie brandkårens räkning och erbjöd i stället en tomt på Kampen, som FBK ansåg vara för avlägsen. HFBKA, styr.prot. 16. 10. 1878, 18. 9. 1879; Hels. stadsfges tr. handl., 18, 1879.
 51. Härkäpää 1961, 121; HSA, brandkomm. prot. 28. 1., 18. 2. 1885; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1890, 90.
 52. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; HSA, MBRA; Hels. stadsfges tr. handl., 30, 1889; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1889, 22–23.
 53. HSA, MBRA.
 54. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 37–40; HSA, MBRA – III 54; HSA, stadsfges prot. 9. 3. 1886.
 55. Hels. stadsfges tr. handl., 20, 1886; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1888, 76.
 56. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1888, 84; HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader; RA, BSRA.
 57. HSA, stadsfges prot. 2. 5., 4. 9. 1888. Hels. stadsfges tr. handl. 1888, handl. ang. utgifts- o. inkomstförslag för 1889, 25–26; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1890, 32; HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader.
 58. HSA, byggnadskontoret Fa II: 31.
 59. Höijer 1910, FAM, 35.
 60. Bedoire 1974, 74.
 61. Rönnblad, K. F. Anderssons papper. Nyblin anges som Daniel N., men fotograf Örnulf Nyblin har identifierat personen ifråga som Holger Vibe Fredrik N. (1864–1910).
 62. Rönnblad, K. F. Anderssons papper. Uppgifter om K. F. Andersson har meddelats också av hans dotter fru Vega Sjöman.
 63. Suomen rakennusmestarien matrikkeli 1905–1930, 58.
 64. Matrikel 1849–1897, 221, 226, 255.
 65. HSA, kommunala utskyllder 1887–1891.
 66. Matrikel 1849–1897, 206, 210, 254–255; [W. Backmanssons nekrolog]; Bref till »Onkel» i landsorten (original och Stockmann, kopia av avskrift).
 67. Matrikel 1849–1897, 292.

68. Illustrerad katalog till finska konstutställningen 1885, 32.
69. KB, HSS, Thd till HZ 16. 9. 1890.
70. Om byggnadsvärksamheten i Helsingfors.
71. HSA, TF.
72. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1894, 116.
73. RA, BSA, prot. 30. 5., 5. 8., 10. 11. 1893.

II.4. Höijers verksamhet som arkitekt: den »andra perioden»

1. Mårtenson 1969, 24, 28, 30, 37.
2. Sffa, GBR, 7 : 2, 15 : 1, 25 : 2, 11 : 1, 19 : 3, 19 : 4, 23 : 1, 7 : 3, 7 : 4. Redan tidigare hade Höijer ritat utvidgningen av kontoret i karaktärsbyggnaden. Viljo 1980a, 15. För C. F. Wahlberg gift med en av Paul Sinebrychoff d.ä:s döttrar gjorde Höijer ett badhus för Andraegatan 35 och en utvidgning av Sinobrychoffs sjukhus i Båtsmansgatan 13. HSA, MBRA; Hbl 31. 5. 1897; Mårtenson 1969, 34.
3. HSA, MBRA o. TF.
4. Helsingfors Skeppsdocka, Aktiebolaget Sandvikens Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad, 46–47, 51–52; HSA, MBRA o. TF.
5. HSA, MBRA.
6. Tamfelt, Tammerfors Klädesfabriks byggnadsritningar; Kaukovalta & Riipinen 1947, 100, 105–106; Nilsson 1896, 121; Maula, anteckningar över bol.st.prot. 8. 7. 1895, styrprot. 27. 2. 1895.
7. Gripenberg 1932, 10–13, 18–19, 21–23, 25–26, 45–47, 78–80; HSA, MBRA; Wärtsilä, Maskin och Brobyggnads aktiebolagets arkiv, dir.prot. 22. 12. 1904.
8. Finlands handel, sjöfart och industri II, 14; HSA, MBRA o. TF.
9. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1897, 123; Tekniska Föreningens sammanträde den 11 mars 1899, 23; HSA, MBRA o. Hels. stads fastighetsregister; PL-toimisto, ritningar till Helsingfors Mekaniska Väfveris byggnader; Ahrenberg 1914, 242–246.
10. HSA, MBRA; Hbl 3. 9. 1902, 1. 10. 1903; jfr Hakkarainen 1983, 49–50.
11. Norrmén [1928], 57–58; jfr Frölander-Ulf 1962, 1.
12. TSA, stadsfges prot. 20. 9., 19. 11., 10. 12. 1895, stadsfges prot.bilaga 26. 3. 1896; Kertomus Tampereen Kaupungin valtuusmiesten toiminnasta 1896, 4–5.
13. Hbl 11. 2. 1904; Ett nytt stort affärspalats; HSA, MBRA o. TF.
14. På folkskoleområdet i Berghäll uppfördes en barnträdgård för Sedmigradskis småbarnsskola och Marias asyl efter Höijers ritningar 1897. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1897, 41; HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader. Höijer ritade en mindre ombyggnad av Engels skolhus vid Kaserngatan. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1902, 49; HSA, MBRA – III 48/7.
15. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1899, 28–29; HSA, byggn.kont. Fa II:26; Nytt folkskolehus i Sörnäs.
16. Läkrintyg hade uppvisats i fullmäktige för att bekräfta att klagomålen var berättigade. När stadens myndigheter inte reagerade på påtryckningarna fick Höijer, som ett provisorium, göra ett utkast till en ombyggnad av huset. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1892, 11; 1904, 35; Hels. stadsfges tr. handl., 13, 1893; HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader; Hbl 31. 7. 1903.
17. Hels. stadsfges tr. handl., 29, 1904; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1903, 51; 1904, 37; HSA, drkns brev Fa: 3; Hbl 28. 9. 1904; HSA, MBRA.
18. Böök 1914, 5–8.
19. Castrén 1936, 531–532.
20. Om Höijers medlemskap i nämnden för arbetarangelägenheter se Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1898–1904; 1900, 23, 196–197; Förslaget till byggnaden för arbetarinstitutet blev färdigt hösten 1899. Huset skulle bli två våningar högt med en amfiteaterformad föreläsningssal i mitten. Se Nytt hus för arbetareundervisningen. Bland de byggnadsritningar, som nyligen påträffats på f.d. gardeslasarettets vind i Helsingfors, finns en osignerad planskiss till en byggnad som väl överensstämmer med beskrivningen av arbetarinstitutsprojektet. Ritningarna ifråga, som torde härröra från ritningsarkivet vid Tekniska högskolans arkitektavdelning, inbegriper även signerade ritningar av Höijer. MVBHA, BRA. Jfr I.1, not 11.
21. Lillja 1938, 239–240; Hausen 1904; Hels. stad, vattenverket, BRA; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1902, 164.
22. Hausen 1897, 177–178; Hels. stad, vattenverket, BRA; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1902, 164.
23. Heikel 1919, 240–242; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1896, 39–41; 1897, 38–39; Hels. stadsfges tr. handl., 16, 18, 1896; Wilenius 1915, 61–62; HSA, MBRA; Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA. Höijer ritade också en sjukhuspaviljong för fattiggårdens tuberkulospatienter i Stengård 1902. Träpaviljongen var ämnad som ett provisorium, eftersom stadsplanen skulle sträckas ut till fattiggårdens område och huset då möjligen avskaffas. Fattiggårdens föreståndare hade gjort en skiss, och Höijer anges ha följt skissen »i fullkomlig överensstämmelse med den ursprungliga planen» förutom att rummen förminskats. Hels. stadsfges tr. handl., 31, 1901; 16, 1902; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1902, 31; HSA, MBRA.
24. RA, HSFFA, kr.prot. 28. 9. 1876, kst.prot. 4. 3. 1878, kr.prot. 13. 2. 1888, 13. 5. 1889, 8. 5. 1890, 18. 2. 1891, 13. 5. 1893, komm. bet.: E. Wasastjerna till L. Bengelsdorff 25. 4. 1890, bilagor till kr.prot.: järnvägsstyr. till L. Bengelsdorff 19. 10. 1893; HELFKS, CA, BRA.
25. RA, HSFFA, kförvalt. utsk. prot. 31. 5. 1883 o. prot.bilagor 1879–1889: utdrag ur kr.prot. 22. 6. 1883. I HELFKS, CA finns odaterade och osignerade ändringsritningar till prästgården.
26. RA, HSFFA, kr.prot. 2. 4., 1. 12. 1886, 7. 3., 5. 5., 7. 3., 14. 3. 1887, 22. 3. 1888, 14. 3., 9. 5. 1889, kförvalt. utsk. prot. 2. 4. 1886, 30. 4. 1887, kförvalt. utsk. prot.bilagor 1871–1889: L. Bengelsdorff till kförvalt. utsk. 27. 9. 1888, kst.prot. 23. 5., 26. 9. 1887, komm.bet. föredraget 9. 5. 1889; HELFKS, CA, BRA.
27. Virkkunen 1956, 440 ff.
28. RA, HSFFA, kr.prot. 22. 3., 28. 9. 1894; kst.prot. 23. 4., 30. 4., 11. 10. 1894; HELFKS, CA, BRA; HSA, MBRA.
29. RA, HSFFA, kr.prot. 19. 12. 1900, kst.prot. 4. 2. 1901, kförvalt. utsk. prot. 29. 9., 31. 10. 1900, 15. 3. 1901.
30. HELFKS, CA, BRA; RA, HSFFA, kr.prot. 26. 3. 1897, 24. 4. 1901, kförvalt. utsk. prot. 30. 4. 1901. Om kapellansbolets ombyggnad se också HSA, MBRA. Höijer deltog i avsyningen av tredje lutherska kyrkan. RA, HSFFA, kr.prot. 23. 11., 11. 12. 1891. För Höijers reparationsförslag och deltagande i syner se kförvalt. utsk. prot. 1894–1905. År 1903 valdes Höijer in i en kommitté, som skulle göra förslag om kyrkornas inredningsfrågor: utvidgningen av sidoläktarna i Nikolajkyrkan och kyrkans prydnad med »konstmålningar», utvidgningen av orgelläktaren i tredje lutherska kyrkan för Filharmoniska Sällskapets behov samt anskaffandet av altartavla för denna kyrka. En tävling bland landets konstnärer föreslogs. RA, HSFFA, kr.prot. 10. 2., 4. 4., 17. 4. 1903.
31. RA, HSFFA, komm.bet. 1859–1905: förslag till Gamla begravningsplatsens ordnande 1902–1903, kr.prot. 18. 4. 1902, 17. 4. 1903.
32. RA, HSFFA, kr.prot. 27. 11. 1903; HSM, BA; HELFKS, CA, BRA; Arkitektklubbens sammanträde, [1903, nr 3]; »Koh-I-Noor F.» 1903, 64 – bild.
33. Virkkunen 1956, 450–451.
34. HSA, HUAA, dir.prot. 26. 1., 10. 2., 16. 7. 1897, 15. 7., 4. 8., 22. 11. 1898, 27. 9., 3. 10., 16. 11. 1900, 16. 2., 30. 4. 1901; HSA, Högholmens byggnadsritningar.
35. Knapas 1980, 62; Korvenkontio 1939, 122–125.
36. Björnstad & Palm 1980, 4–6; HSA, HUAA, dir.prot. 2. 11., 12. 11. 1898, 21. 1., 24. 3., 21. 6. 1899; Hbl 29. 4. 1900.
37. Hels. stadsfges tr. handl., 29, 1903; 16, 1904; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1904, 61; Korvenkontio 1939, 128–129; Knapas 1980, 64. Höijer gjorde detaljritningarna till Lutherska Evangelieföreningens nya bönehus i Helsing-

- fors. Husets arkitekt, K. A. Wrede, flyttade nämligen från staden när bygget skulle börja. Han föreslog Höijer för arbetet, och föreningens direktion mottog förslaget »med tacksamhet» liksom sannolikt också den föreslagne, som just vid denna tid hade ont om beställningar. Koskeniemi 1967, 214; SLEY, dir.prot. 6. 2., 28. 3. 1894; Lutherska evangelieföreningens nya bönehus.
38. Konstnärerna var Gunnar Berndtson, Albert Edelfelt, Axel Gallén, Eero Järnefelt, Robert Stigell, Ville Vallgren, Victor Westerholm, Emil Wikström. RA, SED, SD 1891 1594/287, SD 1893 1882/300; SED prot. 20. 2. 1894; RA, BSRA.
 39. Om- och tillbyggnad af Ateneum [1897]; Ateneums ombyggnad; RA, BSRA.
 40. Essen 1925, 96; RA, SED, prot. 24. 10. 1907.
 41. Kurkijoen ylempi maanviljelyskoulu 1897–1910, 5 – bild, 21–23, 29–31, 75–76; HSM, MA, Höijers meritförteckning 17. 2. 1905. Ritningarna till byggnaderna för Kronoborgs Högre Lantbruksskola, som Höijer gjorde i slutet av 1890-talet, har inte påträffats. De flesta hus, som hörde till anläggningen, finns avbildade i skolans historik. Lantbruksskolan utgjorde ett litet träsamhälle bredvid Kronoborgs kyrkby. En del av byggnaderna hade uppförts tidigare, så att anläggningens plan ursprungligen inte kan ha varit ritad av Höijer. Laboratoriebyggnaden, som även innehöll föreläsnings- och teckningssalar samt bibliotek, var en nybyggnad från 1897–1898. Den torde därför höra till de hus som Höijer ritade. Bredvid stod en liknande men mindre byggnad, också den troligen av Höijer. I den inrymdes föreläsningssalar.
 42. Schultén 1955, 66; Nyström 1905, 14, bildtext; Utvidgningen af Polyteknikum; RA, BSRA.
 43. HSA, MBRA o. TF – III 52/10, II 34/17, I 19/6.
 44. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1895, 8–9; se även Norrmén 1982, 170–172 för referat av notis i Hbl 18. 6. 1896; HSA, MBRA – VIII 142/2; FAM, BRA.
 45. HSA, MBRA o. TF – IV 153/3.
 46. Hbl 13. 1., 13. 9. 1901, 28. 3. 1902; HSM, BA.
 47. HSA, MBRA o. TF – I 11/6; Ahrenberg 1914, 242–246.
 48. Hugo Lindberg hade tillsammans med ingenjör Werner Lindberg utarbetat ett nytt grundningssätt. Pålningen sammanbands av en betongskiva och grundmurarna uppfördes på den. Kjällmansonska huset; NPr 30. 3., 10. 12. 1899; Lindberg & Lindberg 1899; HSA, MBRA; Ahrenberg 1914, 243–245.
 49. Heikel 1919, 58–63; HSA, MBRA o. TF – IX 203/8c; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1884–1887, 124. HSA, MBRA o. TF – IV 74/13, I 31/4; för Norra Esplanaden 15 se också Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA.
 50. Boström 1973, 29; Suomen sanomalehtimiehet, 27–28; Aktiebolaget Granit 1886–1936, 8, 10; Hangö stad, byggn.-insp., BRA – villalotten 28. Se också II.3, not 47.
 51. HSM, MA, Höijers meritförteckningar.
 52. Bäcksbacka, byggnadsritningar.
 53. Cederlöf 1964, 396; Ekenäs stad och bygd IV, 261, 264; HSM, BA, Höijers släkttavla. Enligt Johannes Cederlöf gjorde Höijer också ritningarna till en tillbyggnad för stadens sjukhus. Cederlöf 1964, 213, 410; ESA, stadsfges prot. 26. 10. 1898; drkns prot. 13. 6. 1898; Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byrrån, BRA; Ekenäs stadshus; Cederlöf 1973, 22.
 54. Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byrrån, BRA; HSM, MA, Höijers meritförteckningar; VN 24. 10., 27. 10. 1899.
 55. Cederlöf 1964, 418; ESA, Ekenäs badinrättnings arkiv, bol.st.prot. 18. 4. 1900, 3. 12. 1902, 10. 2. 1903, utdrag ur VN 7. 2. 1902; Ekenäs stad, byggn.tillsyn. byrrån, BRA.
 56. KSA, stadsfges prot. 26. 4., 29. 12. 1894, drkns prot. 6. 7. 1895. Rainer Knapas har informerat mig om att brandtornet uppfördes främst för brandbevakningen av hamnområdet.
 57. KSA, stadsfges prot. 1. 2. 1898 (utdrag i drkns prot. 28. 3. 1898); KSA, BRA.
 58. Hultin 1904, 19; Kotka svenska samskolas arkiv, byggn.-komm. prot. 13. 10., 1. 11., 4. 11., 9. 11., 16. 11., 3. 12. 1897, 25. 1. 1898 och byggnadsritningarna; Kotka svenska samskola, 17, 19.
 59. Yli-Röyskö 1963, 110, 112.
 60. Hartman 1908, 728–729. Det första förslaget är en stenbyggnad med en konventionell teaterfasad. Det andra projektet är en byggnad med bottenvåning av sten, övre våning av trä. I bottenvåningen tänktes en restaurang, och byggnaden upptog även rum för resande. MVBHA, BRA.

II.5. Arkitekten Höijer

1. RA, HSFFA, kst.prot. 29. 1. 1873; Virkkunen 1956, 459–460.
2. RA, HSFFA, kr.prot. 25. 4. 1876.
3. RA, HSFFA, kr.prot. 26. 11. 1877, 17. 2., 15. 3., 15. 4. 1878. Under åren fram till 1890-talet fungerade Höijer ibland som expert i kyrkoreparationsfrågor. Han föreslog bl.a. att Nikolajkyrkans förvittrade koppartak skulle ersättas med galvaniserad järnplåt, eftersom den både i Sverige och i Finland garanterades som lika varaktig som kopparplåt. RA, HSFFA, kr.prot. 23. 2. 1880, kförvalt.utsk. prot., kförvalt.utsk. prot.bilagor 1871–1889; utdrag ur kst.prot. 3. 5. 1880, kr.prot. 5. 9. 1888, kst.prot. 17. 9. 1888.
4. RA, HSFFA, kr.prot. 21. 3. 1879, bilagor till kr.prot. 1762–1902.
5. Ahrenberg 1880.
6. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 400; 1879–1883, 78–79; Hels. stadsfges tr. handl., 2, 14, 1879; 12, 1880.
7. Hels. stadsfges tr. handl., 2, 1879; 12, 1880.
8. Tekniska Föreningens möte den 22 Maj 1880; Om Helsingfors' nya byggnadsordning, 115.
9. Protokoll förddt vid tekniska föreningens sammanträde den 29 Januari 1881, 6; Tekniska Föreningens möte den 31 Mars 1881, 4; Tekniska Föreningens möte den 11 Mars 1882; Tekniska Föreningens möte den 25 maj 1895, 115–116.
10. Hels. stadsfges tr. handl., 24, 1887; jfr också Tekniska Föreningens möte den 25 maj 1895, 116; Hels. stadsfges tr. handl., 12, 1889.
11. Hbl 28. 10. 1887.
12. Hels. stadsfges tr. handl., 25, 1890; Af stadsfullmäktige i Helsingfors stad godkänt och i afseende å fastställelse till Kejserliga Senaten insändt förslag till byggnadsordning för staden, 25–29; Byggnadsordning för Helsingfors stad 1895. Inom TF ansågs att hälften av tomtytan borde lämnas obebyggd. Om Helsingfors' nya byggnadsordning, 117.
13. Hels. stadsfges tr. handl., 32, 1889; 12, 1890; Byggnadsordning för Helsingfors stad [TFFF], 148.
14. Brunila 1955, 22–24; Hels. stadsfges tr. handl., 13, 1891. Med Grönqvist och Alfred Norrmén satt Höijer också i utskottet som planerade för ändringen av fabrikstomterna vid Fabriksgatan till ett bostadsområde. Hels. stadsfges tr. handl., 18, 1891.
15. Nicklin 1975, 19–27, 29; Cederlöf 1964, 182; ESA, stadsfges prot 9. 3., 10. 5. 1898, 20. 6. 1899, 13. 3., 20. 3., 27. 3., 3. 4., 10. 4., 24. 4. 1900; Förslag till Byggnadsordning för Ekenäs stad.
16. I frågan om Åbo museum och ritskola, 220.
17. Wasastjerna 1941, 84–85.
18. [Höijer] 1899.
19. [Höijer] 1903.
20. Schultén 1955, 91.
21. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 410; 1879–1883, 89.
22. Tillsammans med F. W. Grönqvist arbetade han bl.a. flera år i ett utskott, som hade i uppgift att avsyna stadens fasta egendom. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 153, 200–201, 219, 265, 289, 346–347; 1884–1887, 1, 20, 53, 70, 113, 116, 134, 178, 206–207; 1888, 58; 1889, 64; 1890, 70; 1891, 53; 1892, 94.
23. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1889–1904.
24. Förteckning öfver föreningens medlemmar och styrelse

- [1880]; Förteckning öfver Tekniska Föreningens medlemmar och bestyrelse [1881], 3.
25. Tekniska Föreningens möte den 15 November 1880, 7; Tekniska Föreningens möte den 16 Februari 1884, 68–70; Tekniska Föreningens möte den 20 December 1884, 27–28; Tekniska Föreningens möte den 12 December 1885, 138–140; Tekniska Föreningens möte den 29 Maj 1886, 49; Tekniska Föreningens möte den 14 dec. 1889, 129.
 26. Schultén 1963, 1; Lindberg 1892, 110–112, 148–151; Tekniska Föreningens klubbmöten, 41–43, 160; Tekniska föreningens klubbmöten 1895, 42–46, 203–208. Höijer deltog i förberedningen av en arkitekturutställning för 1897 i Helsingfors, men den blev inte av.
 27. Tekniska föreningens klubbmöten 1895, 42; Föreningen brages urklippsarkiv, Höijers 60-årsdag, Hbl 21. 2. 1903.
 28. Höijer, FAM, 1910, 38; Hbl 21. 5. 1905; Tekniska föreningen, arkivet, konc. till H:s pensionsanhållan; RA, SED, prot. 29. 5., 31. 5., 21. 10., 3. 12. 1907.
 29. Föreningen för Konstfliten i Finland. Redogörelse 1876, 31; 1879, 1, 6, 9–10; Viljo 1984, not 150.
 30. Föreningen för Konstfliten i Finland. Redogörelse 1880, 8–10; 1881, 22–23.
 31. Föreningen för Konstfliten i Finland. Redogörelse 1883–1898; 1886, 7–8.
 32. Följande prisenämnder och kommittéer kan nämnas: prisenämnden i tävlingen för Västra Hamngatan 7 i Helsingfors (suppleant) – Arkitektonisk Pristäflan; prisenämnden i tävlingen för Fastighetsaktiebolaget Verdandis hyreshus i Åbo – *Teknikern* 1898, nr 180, annons; en arbetsgrupp för granskning av Josef Stenbäckes ritningar till lutherska kyrkan i Kotka – Runeberg 1959, 83; en av ständernas delegation för Alexander II:s monument tillsatt kommitté för granskning av ritningarna till stodens piedestal – Alexandersmonumentet och Arkitekterna; Helsingfors stads prisenämnd i tävlingen för Senatstorgets omordnande – Hels. stadsfges tr. handl., 34, 1896; prisenämnden i tävlingen för Finlands paviljong vid världsutställningen i Paris 1900 – Finlands paviljong på Pariserutställningen. På beställning av drätselkammaren i Borgå gjorde Höijer och byggmästare K. G. Sivenius 1895 ett kostnadsförslag till det gamla rådhusets reparation. Hartman 1908, 692–694; Borgå Bladet 27. 4., 5. 6. 1895; Gamla rådhuset [BB]; Det Gamla rådhuset; Gamla rådhuset [BNT].
 33. Finlands handel sjöfart och industri I, 55–57, 59.
 34. Finska Konstföreningens matrikel 1874, 1880, 1888. I den andra tävlingen för Runebergs gravvård inkallade direktionen Höijer och Sjöström för att delta i bedömandet av förslagen. Finska Konstföreningens matrikel 1880, 8.
 35. KGF, Konstnärsgillet i Finland 1864–1923. Matrikel sammanställd av Ernst Nordström; prot. 27. 11. 1880, 3. 6. 1881; Viljo 1984, not 158.
 36. [Lundström] 1940, 7, 10.
 37. Svenska klubben i Helsingfors 1880–1924; om E. v. Haartman se Viljo 1980, 22 o. 1981, 35. Ingenjör Hjalmar Londen ombesörjde Finlands deltagande i världsutställningen 1889. Smeds 1982, 14. Enligt Svenska klubbens verksamhetsledare, Kurt Bergman, har klubbens protokoll 1880–1905 försvunnit.
 38. HSM, MA, Carl Sjöstrand till Th. Höijer 24. 12. 1896. Bysten finns i HSM.
 39. Föreningen Brages urklippsarkiv, Hbl 5. 11. 1910.
 40. Höijer 1910, FAM, 38; HSA, kommunala utskylder 1880–1891.
 41. HSA, kommunala utskylder 1880–1907; MBRA, TF; Höijer 1910, FAM, 38.
 42. Finlands handel, sjöfart och industri II, 150–151, 153–154; HSA, MBRA.
 43. Helsingfors gårdsägareförening; HD 28. 10. 1887.
 44. Bergh 1904, 231.
 45. NPr 12. 3. 1899; Hbl 13. 11. 1902.
 46. Kertomus Helsingin Työväenyhdistyksen toiminnasta 1884–1891; Arbetets vänner i Helsingfors; Arbetets vänner i Helsingfors Januari 1891 – Mars 1894; Mars 1894 – Mars 1896. En tid fungerade Höijer som revisor för Handtverks- och fabriksarbetarenes understöds- och pensionsförening. HD 29. 6. 1884.
 47. År 1895 köpte Höijer gården Högbergsgatan 34. Fyra år senare sålde han den, samtidigt som han ritade en tillbyggnad till den. HSA, MBRA o. TF – III 50/2 Högbergsg. Åren 1897–1903 ägde Höijer ett glassliperi med tre anställda. RA, industristyreliens arkiv, statistiska uppgifter: Helsingfors 1903; Bergh 1904, 224. Jag tackar Lauri Putkonen för arkivuppgiften. Finska järnvägsaktiebolaget uppgav att det ämnade uppföra järnvägar och andra byggnader. Höijer var en av de tre bolagsmännen. Järnvägsmanabladet, 3, 1895, 23. Jag tackar Sirkka Valanto för uppgiften. Antagligen blev Brandförsäkringsbyrån Pax, en rådgivningsbyrå i brandförsäkringsärenden, lika betydelselös. Hbl 13. 11. 1903.
 48. Tekniska föreningens klubbmöten 1897.
 49. SLS, Ahrenbergska samlingen, I. G. Clason till J. Ahrenberg 10. 2., 26. 2., 26. 3. 1897.
 50. »F. O. L.» 1897, 72.
 51. Föreningen Brages urklippsarkiv, Höijer 60 år, Hbl 20. 2. 1903.
 52. Föreningen Brages urklippsarkiv, Höijers 60-årsdag, Hbl 21. 2. 1903.
 53. Ledsven i Helsingfors, 23.
 54. [Wilenius] 1906.
 55. HSM, MA, Th. Waenerbergs tal på Höijers 60-årsdag; Carl Theodor Höijer [1910].
 56. Briggs 1974, 367–368.

II.6. Arkitektarvodet

1. SffA, kassaböcker 1869, 1875.
2. RA, HSFFA, kst.prot. 16. 4. 1873.
3. SffA, kassaböcker 1874, 1875.
4. RA, HSFFA, kr.prot. 8. 5. 1872.
5. RA, HSFFA, kförvalt. utsk. prot. bilagor 1871–1889: kostnadsförslag 19. 3. 1872, kst. prot. 22. 3. 1872.
6. Briggs 1974, 369.
7. RA, FE, handl. ang. utställningar 1875–1877: styr.prot. 1. 9., 25. 9., 11. 12. 1875, kontrakt med Höijer.
8. TELFA, ekonomiavd. arkiv, Messuby församl.: Summarisk tablå . . . 1879, kassabok för Messuby kyrkobygge 1879.
9. HSA, HUAA, dir.prot. 10. 5., 20. 5. 1883.
10. HU, kons. prot. 9. 5. 1883.
11. Suomen vapaaehtoinen palokuntaliike 100-vuotias II, 17; Ekman 1904, 25.
12. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1884–1887, 202; 1890, 90.
13. HSA, stadsfges prot. 7. 5., 21. 5. 1889.
14. Tekniska föreningens klubbmöten 1895, 42–43.
15. Ahrenberg, Lindberg & Törnqvist 1898, 7–10.
16. Hels. stadsfges tr. handl., 13, 1900.
17. Hels. stadsfges tr. handl., 29, 1904.
18. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1897, 38–39.
19. RA, HSFFA, kr. prot. bilaga 28. 9. 1894, kförvalt. utsk. prot. 15. 1., 15. 3., 15. 8., 31. 10. 1895, 15. 1. 1896, 31. 10. 1900, 15. 3., 30. 3. 1901.

III. Höijers arkitektur

1. Industribyggnader

1. SffA, GBR, 4 : 1 : 1–3; HSA, MBRA.
2. Nilsson 1979, 128.
3. HD 2. 4. 1872.
4. SffA, kassabok 1870.
5. SffA, GBR, 4 : 2 : 1–2, 3 : 2 : 1–3; HSA, MBRA.
6. Nilsson 1979, 4–5.
7. SffA, Kassaböcker 1874, 1875 o. GBR, 5 : 1 : 1–4; HSA, MBRA; RA, Försäkr. Ab Tarmos arkiv, 7380.

8. Nilsson 1979, 33. Brygghuset kan också jämföras med en anläggning, som publicerats i Klasens handboksserie 1896. Grenier & Wieser-Benedetti 1979, bild 54–55.
9. Ur Sinebrychoffs kassaböcker 1874–1875 framgår att »Skeppsdockan», sannolikt Helsingfors Skeppsdocka, levererat 13 st. gjutjärnskolonner, att sandsten för trappor hade inköpts i Stockholm, att åt svenska murare hade betalats res- och kostpengar för resan tillbaka till Sverige och att en rysk murarentreprenör hade bekostats en resa till Helsingfors.
10. Nilsson 1979, 33–34, bild 16.
11. SffA, kassaböcker 1877, 1878 o. GBR, 6 : 1 : 1–6; HSA, MBRA.
12. Nilsson 1979, 29–31.
13. SffA, GBR, 7; HSA, MBRA.
14. SffA, GBR, 11 : 1 : 1–6; HSA, MBRA.
15. Jfr Viljo 1980a, 12–13; SffA, GBR, 19 : 3 : 1–8, 19 : 4 : 1–8, 15–21, 23 : 1; HSA, MBRA.
16. Nilsson 1979, 107–160.
17. Mårtenson 1969, 16–17.
18. Jfr Nilsson 1979, 77–80.
19. Nilsson 1979, bild 30; Ueber den Bau und die Einrichtung von Bierbrauereien, pl. 33.
20. Industriminnen, 104.
21. Nilsson 1979, 89–106.
22. Schauman 1967, 30.
23. SffA, GBR, 16 : 1 : 1–4; HSA, MBRA; HSM, BA, neg. nr 25002.
24. Mårtenson 1969, 23; Vehviläinen 1963, 27.
25. Grenier & Wieser-Benedetti 1979, bild 29–31; se också Tietosanakirja X, spalt 1639.
26. Ekenäs stadsfge fastställde ritningarna i maj 1888. Ekenäs notisblad 15. 5. 1888. Ritningarna har inte påträffats. Om utvidgningen se Ekenäs notisblad 10. 7. 1888.
27. Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byrå, BRA; ESM, byggnadsritningar, fotografi. Ritningen avsåg tydligen en större utvidgning än vad som utfördes. Jfr Nicklin 1975, 58–59. Nya utvidgningsplaner gjordes kring sekelskiftet. Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byrå, BRA. Inte heller dessa tycks ha blivit utförda. Till fabriken hörde också ett kombinerat kontors- och bostadshus, till vilket Höijer gjort ett utkast 1889. ESM, byggnadsritningar. Huset, som senare tillbyggdes, hade en fri villaplan. Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byrå, BRA. Huset var av trä i två våningar, vilket inte godtogs utan anmärkning i stadsfullmäktige. ESA, stadsfges prot. 19. 6. 1890.
28. HSA, MBRA.
29. Se t.ex. Industriminnen, 104, 105 – bild; Sestoft 1979, 79 – bild, 105 – bild. Enligt Grenier & Wieser-Benedetti förekom båda motiven rikligt i Lilleområdets industriarkitektur ibland med syfte att dölja vattentakets konstruktion och ge byggnaden en monumental resning.
30. HSA, MBRA.
31. Tvättanstalter och tvättmaskiner.
32. Bland dem fanns även ett skjul av resvirke, som Höijer ritat åt Hornborg redan år 1880. HSA, MBRA; Finlands handel, sjöfart och industri II, 149–150.
33. *Teknikern* 1892, Helsingfors Cementgjuteri Ab:s annons; Föreningens för Helsingfors Arbetshem och Natthärbärge nya byggnad vid Båtsmansgatan; Ett nytt uppslag för vår arkitektur.
34. HSA, MBRA.
35. Wärtsilä Ab, Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets arkiv: dir.prot. 31. 5. 1897, arbetsbeskrivning och entreprenadkontrakt 9. 6. 1897.
36. Polonceautakstolen finns beskriven i Breymanns Allgemeine Bau-Constructions-Lehre III, 64–65, en bok som antagligen funnits i Höijers bibliotek. Herler 1983. La grande encyclopédie 27, 155.
37. Grenier & Wieser-Benedetti 1979, 22.
38. MVHBA; HSA, MBRA.
39. Jfr t.ex. en fabriksplan publicerad i La Construction moderne 1891. Grenier & Wieser-Benedetti 1979, bild 128–129.
40. HSA, MBRA.
41. Grenier & Wieser-Benedetti 1979, 22.
42. Sestoft 1979, 102.
43. Lindfors 1938, 274–277. Jag tackar Pentti Helenius för uppgiften.
44. HSA, MBRA; Helsingfors Skeppsdocka – Sandvikens Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad, 116.
45. HSA, MBRA.
46. HSA, MBRA; Hbl 3. 9. 1902; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1896, 4–5; Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors 1903–1904, 5, 16; HSA, mantalslängd 1903.
47. Nilsson 1896, 121; Kaukovalta & Riipinen 1947, 106; Maula, anteckningar över Tammerfors Klädesfabriks styr.prot. 27. 2. 1895, bol.st.prot. 8. 7. 1895, årsberättelse 1895 (bilaga till bol.st.prot. 13. 7. 1896); Tamfelt, Tammerfors Klädesfabriks byggnadsritningar. Magasinet skadades under Tammerfors bombardering 1918 och revs för att ge plats åt Hatanpään valtatie. Maula, anteckningar över Tammerfors Klädesfabriks styr.prot. 15. 5., 8. 11. 1918; se också Maula & Voutilainen 1976, MBHA.
48. Nironen 1956–1960, Maula, 35.
49. Grenier & Wieser-Benedetti 1979, bild 71, 72, 116, 160–164, 196–199.
50. Hbl 1. 10. 1903; HSA, MBRA. Byggnaden övergick senare till Kallion Konepaja. Hakkarainen 1983, 49–50.
51. Jfr Grenier & Wieser-Benedetti 1979, 19.
52. HSA, MBRA.
53. HSA, MBRA o. TF.
54. HSA, MBRA; Priskurant, pärmbild.
55. Cole 1980, 11–13, bild 6; Victorian Architecture, pl. V, VI, XIII; Kassal-Mikula 1981, bild 5.
56. HSA, MBRA.
57. Härö 1981, 23; Kuosmanen 1972, 34, 36, 38, bild 13.
58. HSA, MBRA; RA, HSFFA, kr.prot. 30. 10. 1894; HELFKS, CA, BRA.
59. HSM, MA, XXII 184; HSM, BA, luftfotografi av sockerbruksområdet 1930-talet. Jfr också sit.plan mars 1890 i HSA, MBRA och Hackman 1923, 79, 68 – karta.
60. HSA, MBRA.
61. HSA, MBRA. Höijer har signerat ritningarna till ett magasin 1894. HSM, MA, XXII 187; Hackman 1923, 68. Höijer ritade också en uthusbyggnad för sockerbruket. Ritningen är odaterad och osignerad men torde kunna tillskrivas honom. HSM, MA, XXII 189.
62. Ritva Wäre har föreslagit denna tolkning av matsalens placering.
63. Suomen Sokeri Ab, fotografier av sockerbrukets gamla kontorsbyggnad.
64. Heikel 1919, 88–89, bild 97.
65. Gejvall 1954, 135–138, bild 108, 109; Clason 1892.
66. Saint 1976, 130–131, 140, 217, 313–315.
67. Jfr Downing & Scully 1967, 29–30, 88–89, 110, 119, 168, pl 72; Scully 1971, xxx, xxxvii, lvii–lviii, bild 1, 2, 19; Downing 1968, 313; Vaux 1970, bild 10, 340; Sidney 1850, pl. 5, 8, 9; jfr också Williams & Williams s.a., 72, 75; Katalog öfver böcker och planschverk.
68. Stavenow-Hidemark 1971, 47.
69. Maula, anteckningar över Tammerfors Klädesfabriks bol.st. prot. 22. 8. 1874, 21. 6. 1875, årsberättelse 1874, styr.prot. 27. 2. 1895, bol.st.prot. 8. 7. 1895; Kaukovalta & Riipinen 1947, 105–106; Nilsson 1896, 121; Tamfelt, Tammerfors Klädesfabriks byggnadsritningar.
70. Nironen 1956–1960, Maula, 2–6.
71. Nironen 1956–1960, Maula, 2–6.
72. Exempel på tillämpningar av den nordtyska tegelgotiken finns i Lichts Architectur Deutschlands I, som Höijer sannolikt har ägt – se Herler 1983 – t.ex. pl. 167. Andra exempel finns i Lichts Die Architektur Berlins, t.ex. pl. 67. Vid Valhallavägen i Stockholm hade 1889 uppförts ett hyreshus i gotisk stil. Stockholms byggnader från äldre och nyare tider, pl. 22.
73. Viljo 1981, 49–50.
74. Nironen 1956–1960, Maula, 2; dekorationsmålaren Fritz Hilbert i intervju. Se Viljo 1981, not 39.
75. Ahrenberg 1914, 220.

76. HSA, MBRA.
77. Stockholms Arbetarinstitutets byggnad, pl. 1.
78. HSA, MBRA.
79. Se t.ex. Herler 1980, bild 1.
80. Wärtsilä, Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets arkiv. John Nordbergs Helsingfors Cement- och Asfaltaffär bör inte förväxlas med F. W. Grönqvists Helsingfors Asfaltfabrik och Helsingfors Cementgjuteri. Om Nordbergs företag se Finlands handel, sjöfart och industri II, 183 ff.

III.2. Den kyrkliga arkitekturen

1. RA, HSFFA, kr. prot.bilagor 1871–1889, ansökan 12. 12. 1872.
2. Förstärkta kförvalt.utsk. bestämde att kapellet skulle ha ett »valvformigt» mellantak, att huvudingången skulle göras minst 3 alnar bred, att vestibulen skulle förses med smala fönster och att gavelkorsen skulle förfärdigas av gjutjärn. Arkitekten skulle meddelas om dessa beslut. RA, HSFFA, kst.prot. 22. 3. 1872.
3. *Architektonisches Skizzen-Buch*, h. 40, pl. 2; Herler 1983. Sjöström tycks för begravningskapellet i Åbo, som byggdes något senare, ha tillämpat en ritning i nygotik ur samma planschserier. *Architektonisches Skizzenbuch*, h. 38, pl. 4.
4. Se Möllinger 1846–1847.
5. TELFA, fastighetsavd., BRA; Messuby församling: kst.prot. 8. 12. 1878.
6. Lindberg 1935, 17, 71, bild 22, 144.
7. Mustonen 1964, 43–44, 55–58.
8. Lindberg 1935, 133, 150, bild 319.
9. RA, SED, SD 1879 401/131.
10. Lindahl 1955, 44–45.

III.3. Förenings- och möteslokaler

1. HSA, MBRA; Koskeniemi 1967, 82–83.
2. Annala 1946, 20; Tervakoski Osakeyhtiö, BRA. Daniel Nyblins foto av byggnaden är publicerad i Tervakoski Osa-keyhtiö, 72.
3. Priskurant, nr. 1.
4. Annala 1946, 60–61, 63. År 1884 ritade Höijer också ett visthus för karaktärsbyggnadens gård samt en vattenpost. Tervakoski Osa-keyhtiö, BRA; Mikkola, fotonegativ av visthusritningen.
5. Päivärinte 1972, AA, UU, bildbilagor.
6. Voionmaa 1932, 433–435.
7. TSA, ritningar I a 1.
8. TSA, ritningar I a 1.
9. HFBKA, årsberättelse 30. 4. 1881, mötesprot. 30. 4. 1881.
10. HFBKA, Program till Helsingfors FBK:s blifvande byggnad; HSM, MA, XXII 53: 1–4.
11. HFBKA, Komitén för granskande af ritningarna 9. 1. 1884.
12. HFBKA, styr.prot. 23. 4., 13. 9. 1884, 10. 1., 14. 2. 1885, årsberättelse för 1884.
13. HFBKA, styr.prot. 1. 4. 1885, mötesprot. 6. 6. 1885; Suomen vapaaehtoinen palokuntaliike 100-vuotias 1838–1938 II, 17.
14. HFBKA, styr.prot. 14. 1. 1886, 14. 3., 28. 3. 1887, årsberättelse för 1886.
15. HFBKA, Th. Höijer till Bestyrelsen för uppförande av Byggnad för FBK i Helsingfors 2. 5. 1887.
16. Punin 1981, 237.
17. Bringmann 1968, 35; Baranovskij I, s.a., 666.
18. Viljo 1984, 85 ff.
19. Börsch-Supan 1977, 49–50; Berlin und seine Bauten II, 117–120, bild 97.
20. HFBKA, kostnadsförslag juli 1887, syneinstrument 14. 9. 1889; Hbl 12. 9. 1897; Mårtensson 1964, 55–56; [Pettersson] 1914, 97.
21. [Pettersson] 1914, 188–189.
22. Nicklin 1975, 68; Ekenäs FBK, byggnadsritningar.

23. En hedersdag.
24. Målningarna var utförda av dekorationsmålaren Albin Nordberg. För scenen i festsalen hade beställts en ridå av dekorationsmålaren Gråberg vid Alexandersteatern i Helsingfors. Husets mörkgröna kakelugnar var levererade av Gräsvikens Kakelfabrik. Musikpaviljongen som uppfördes av Ekenäs FBK på Ramsholmen är sannolikt också ritad av Höijer. Vid ett kärmöte 19. 5. 1892 visades en skiss till den. En hedersdag; VN 30. 9., 11. 10. 1892; Ekenäs FBK:s arkiv, protokoll 1891–1892; Wikholm 1946, 16; Liljendahl s.a., 121.

III.4. Byggnader för kultur och vetenskap

1. Närhi 1963, 197; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 337.
2. Vasenius 1879, 8 ff.
3. Hbl 16. 3. 1879.
4. Närhi 1963, 213, 217; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 166–167.
5. HSA, HUAA, dir.prot. 5. 11., 11. 11. 1878.
6. Närhi 1963, 201; Vasenius 1879, 2.
7. Hbl 16. 3. 1879; HSA, stadsfges prot. 18. 3. 1879.
8. Vasenius 1879, 3–4.
9. Vasenius 1879, 13–14.
10. Närhi 1963, 217–220.
11. Vasenius 1879, 3–4.
12. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; HSA, MBRA.
13. Zettervall 1981, 46.
14. Dahl 1874, pl. 25. Uppslaget till inskriptionen, som var arkitektens förslag (Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 101), kan också ha hämtats från Kungl. Biblioteket.
15. Hels. stadsfges tr. handl., 19, 1879.
16. Pettersson 1957, 31.
17. Zettervall 1880.
18. Joseph III:1, 259–260, 264–265.
19. Bringmann 1968, 35; Thieme & Becker 1923, 98.
20. Hunaeus 1879, pl. 779–783.
21. RA, FE, BD 1872 5/180.
22. Hunaeus 1879, 350–351.
23. RA, FE, BD 1872 5/180.
24. Den nya folkbiblioteksbyggnaden.
25. Fèvre 1874, pl 7.
26. HSA, drkns prot. 1. 12. 1882, bilaga; byggnadskontoret, Fa II:25, 5b: utdrag ur drkns prot. 1882–1892.
27. RA, SED, prot. 27. 3. 1884.
28. SLS, brevsaml., LM till CGE 17. 4. 1884.
29. RA, BSRA.
30. HD 20. 8. 1884; »Miljoonarakenuksen» historia; se också RA, SED, prot. 29. 10. 1884. Byggnadskommitténs utlåtande, som bilades ritningarna och kostnadsförslaget när de skickades till senaten, har avlägsnats ur akten. RA, FE, BD 1879 8/47.
31. Se Viljo 1984, 97–102.
32. Föreningen för Konstfliten i Finland. Redogörelse för 1883–1884–1885, 14–17.
33. En likadan trappanordning för föreläsaren fanns i civilingenjörsföreningens hus i London, vilket byggts 1868 efter ritningar av Matthew Digby Wyatt. Klasen X, 1136.
34. Viljo 1984, 100–101.
35. Viljo 1984, 101.
36. Föreningen för Konstfliten i Finland. Redogörelse för 1883–1884–1885, 16.
37. Viljo 1984, 85–86, 94.
38. Viljo 1984, 100.
39. RA, FE, brevkonc. till G. Strömberg, Th. Decker, K. G. Sanmark, J. af Lindfors, C. G. Estlander, E. Nordström, Th. Höijer 5. 8. 1884. Dessa utgjorde den av senaten tillsatta förberedande byggnadskommittén. RA, SED, prot. 30. 5. 1884.
40. RA, FE, brevkonc. till G. Strömberg 7. 10. 1884; SED, prot. 29. 10. 1884.

41. HD 29. 10. 1884, ledarspalt.
42. RA, BSRA.
43. RA, generalguv.kansli 52/1884, SED till generalguv. 23. 1. 1885; KIM, KFFA, handl.ang byggandet av Ateneum.
44. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn. komm. prot. 8. 4. 1885, konc. till halvårsrapport 15. 9. 1885.
45. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: Helsingfors magistrat till byggn.komm. 15. 4. 1885.
46. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: arbetsbeskrivning o. materialförslag, byggn.komm. prot. 21. 7. 1885, konc. till halvårsrapport 21. 1. 1886.
47. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: konc. till halvårsrapport 31. 7. 1886, entreprenadkontrakt med Hiort af Ornäs 1. 2. 1886, byggn.komm. prot. 10. 9. 1886.
48. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: konc. till halvårsrapport 18. 2. 1887.
49. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 14. 10., 27. 10. 1886, analysattest 25. 10. 1886, brev från Helsingfors Kalkugns Ab 27. 10. 1886.
50. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 8. 4. 1885, 5. 5. 1887; [Reuter] 1925, 48–49.
51. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. konc. 27. 1. 1888.
52. Granstedt 1887; KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: konc. till halvårsrapport 31. 7. 1886, byggn.komm. prot. 31. 3. 1886; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1888, 84.
53. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 23. 2., 24. 2. 1886, kontrakt med Högfors bruk; Ekman & Nordström II 1952, 23.
54. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: kompromissdomstolens prot. 18. 10. 1886, byggn.komm. prot. 17. 7, 13. 9. 1886.
55. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: Hiort af Ornäs till byggn.komm. 16. 8. 1887, byggn.komm. prot. 30. 9, 10. 10. 1886, 26. 4. 1887.
56. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 8. 1. 1887; Finska Konstföreningens matrikel 1887, 25–34.
57. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 5. 5. 1887. Byggnadsritningarna till en tillbyggnad för elljusets gasgenerator i RA, BSRA.
58. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 14. 1. 1886, 9. 3., 12. 3., 28. 3, 4. 8, 30. 8. 1887, brevkonc. 16. 3. 1887, entreprenadkontrakt med Wadén 27. 8. 1887, konc. till beställning av handtag från Lauchhammer järnverk 5. 5. 1887, entreprenadkontrakt med Rich. Heimberger 15. 3. 1886.
59. Ateneum.
60. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 29. 12. 1886, 7. 3. 1887, entreprenadanbud för målningen.
61. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: FE till byggn. komm. 13. 2. 1888, byggn.komm. till FE 22. 5. 1888 (konc).
62. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum, tullintyg skrivet av C. G. Estlander 5. 4., 6. 4. 1887.
63. Reitala 1983, 71, 73; Tolvanen 1952, 171–172.
64. Höijer 1910, FAM, 51.
65. KMA, grafiksamlingen. Jag tackar Jukka Ervamaa för uppgiften om dessa ritningar. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: Sjöstrands anbud 17. 4. 1885, byggn.-komm. prot. 2. 11. 1885, entreprenadkontrakt med Sjöstrand 31. 5. 1886.
66. Klasen X, 867–868, bild 968. Att fronton- och karyatid-motivet associerades med konstens institutionsbyggnader visar ett projekt till »konstpalats», som publicerades av Baranovskij (I, s.a., 29 – bild 27).
67. Klasen X, bild 976, 1046–1047, bild 1222; Klasen III, 236–238.
68. Ahrenberg 1914, 231.
69. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: Ville Vallgren till byggn.komm. o. till Höijer; Wasastjerna 1948, 210–211.
70. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: FE till byggn. komm. 9. 11. 1886.
71. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: Höijers bemötande av Mechelins kritik 12. 11. 1886, byggn. komm. prot. 18. 11. 1886.
72. HD 9. 1. 1886.
73. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: Ville Vallgren till G. Strömberg 19. 11. 1886.
74. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 3. 2., 9. 2. 1887.
75. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: byggn.-komm. prot. 9. 2. 1887, entreprenadkontrakt med M. v. Wright och C. R. Rosenberg.
76. Enligt konservator Pentti Pietarila, MVBHA. Om ommålningen se Hbl 29. 8. 1902.
77. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: entreprenadanbudet för målningen.
78. KIM, KFFA, handl. ang. byggandet av Ateneum: entreprenadkontrakt med Hiort af Ornäs 1. 2. 1886. De polerade granitkolonnerna var Ab Granits första arbete av detta slag. Aktiebolaget Granit 1886–1936, 14.
79. Viljo 1984, 100, 105.
80. Sjöberg 1976, 154.
81. Physick 1982, 23–26.
82. Jfr Böttger 1972, bild 118, 122.
83. Viljo 1984, bild 18–20.
84. Aimo Reitala har fäst min uppmärksamhet på Palais de l'industrie som en möjlig förebild. Se också Viljo 1984, 91.
85. Viljo 1984, 85.
86. Viljo 1984, 95.
87. Projekt till byggnad för Finlands Ständer [1885], 35.
88. »Matti» 1887; »y» 1889; Ateneums expositionssalar.
89. RA, SED, SD 1890 1172/17.
90. RA, SED, SD 1891 1594/287.
91. Takljuskonstruktionen öfver festsalen i Ateneum. Om Lallerstedts ombyggnad se Andersson & Bedoire 1977, 77; City II, 510. Lindblom nämner att ritningarna till ombyggnaden gjorts redan 1891. Lindblom 1946, 313.
92. RA, SED, SD 1891, 1594/287.
93. RA, SED, SD 1893 1882/300; Takljuskonstruktionen öfver festsalen i Ateneum. Finska Konstföreningens redogörelse över händelserna överensstämmer inte helt med dokumenten. Föreningens direktion skulle redan 1891 ha ansökt om ombyggnaden, men först senare hade det »lyckats artisterna själva att erhålla regeringens bifall». Finska Konstföreningens matrikel för år 1894, 9; Ylesten rakenusten ylihallituksen kertomus vuosille 1893–1899, 53; RA, BSRA.
94. Om- och tillbyggnad af Ateneum [1897].
95. RA, BSRA.
96. Hbl 1. 10. 1900.
97. Hbl 29. 8. 1902.
98. Om- och tillbyggnad af Ateneum [1908].
99. Essen 1925, 96; RA, SED, prot. 24. 10. 1907.
100. RA, SED, prot. 1. 10. 1908; BSRA.
101. [Frosterus] 1908.
102. »Arkitekter» 1908.
103. RA, BSA, konc. 1909, nr 2009, byggnadsstyrelsens utlåtande.
104. Hjelt 1884, 82–84.
105. Hjelt 1884, 4–5, 74–75, 80–84; HU, kons. prot. 5.2, 5. 3. 1873.
106. HUM, BRA.
107. Hjelt 1884, pl. 1–4.
108. HUM, BRA.
109. Hjelt 1884, 4–5.
110. Handbuch der Architektur IV.6.2, 338–344, 355–362.
111. Hjelt 1884, 82.
112. HU, kons. prot. 9. 5. 1883; HUM, BRA.
113. Handbuch der Architektur IV.6.2, 184, bild 138–141.
114. Handbuch der Architektur IV.6.2, 216; HU, kons. prot. 9. 6. 1883; HUB, HSS, Th. Höijer till O. E. A. Hjelt 15. 3, 29. 3. 1882; HUM, BRA.
115. HU, kons. prot. 9. 5. 1883.
116. HU, kons. prot. 9. 5., 20. 10. 1883, 26. 1., 29. 3. 1884.

117. Lukkarinen 1984, KI, HU, 24–27, 29, 50, 57–60.
118. Handbuch der Architektur IV.6.2, 161, 216.

III.5. Utställningsbyggnader

1. HD 23. 1. 1875.
2. HUB, bildsamlingen, bilaga till Suomalainen Virallinen Lehti, odaterad.
3. »A. W. E.» 1866, plansch 7; [Estlander] 1876, 60.
4. Jfr bild av centralhallens exteriör, Wasastjerna 1948, 137; originalet i HSM, BA.
5. Wasastjerna 1948, 132–133; se också Ringbom 1978a, 142, bild 295 – text.
6. [Estlander] 1876, 60.
7. RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: styr.prot. 5.2, 11. 3. 1876.
8. RA, FE, handl. över utställningar 1875–1877: styr.prot. 11. 7. 1876.
9. Smeds 1982, HI, HU, 68–69.
10. RA, Hjalmar Londéns efterlämnade papper.
11. Smeds 1982, HI, HU, 68.
12. Klasen X, 996–998, bild 1/65.
13. Hels. stadsfges tr. handl., 29, 1903.
14. Björnstad & Palm 1980, 4–6.

III.6. Skolbyggnader

1. HSA, stadsfges prot. 10. 9. 1875, 1. 2., 22. 2. 1876; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 36; Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; RA, HSFFA, bilagor till kst.prot. 1865–1871, 1873–1874, folkskoledir. till kst. 5. 2. 1874.
2. RA, HSFFA, bilaga till kst.prot. 11. 3. 1874; HSA, stadsfges prot. 1. 2., 22. 2. 1876.
3. Lilius 1982, 66–67, bild 65.
4. HSA, stadsfges prot. 28. 12. 1878; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1875–1878, 337.
5. HSA, stadsfges prot. 17. 6., 16. 9. 1879; Hels. stadsfges tr. handl. 7, 1881.
6. Hels. stadsfges tr. handl. 7, 1881.
7. Åman 1962, 7–11; Hels. stadsfges tr. handl. 34, 1875; HSA, stadsfges prot. 10. 9. 1875, 1. 2., 22. 2. 1876.
8. Lilius 1982, 123.
9. Hels. stadsfges tr. handl. 7, 1881; Åman 1962, 12.
10. Malmberg 1920, 59.
11. HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader.
12. HSA, stadsfges prot. 7. 5., 21. 5. 1889; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1889, 23.
13. HSA, byggnadskontoret Fa II:31: utdrag ur drkns prot. 4. 6. 1891, syneinstrument 26. 6. 1891.
14. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1898, 203; HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader.
15. Bäcklund 1974, Västersundom grundskola.
16. Lilius 1982, 124–125.
17. Rakennuskulttuurilla Vantaalla, 174–175. Jag tackar Riitta Nikula för uppgiften om denna källa.
18. Folkskolehuset i Sörnäs; Folkskolehuset vid Östra Chaus-sén.
19. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1899, 28–29; Hbl 7. 7. 1899.
20. Hels. stadsfges tr. handl., 13, 1900.
21. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA.
22. Lilius 1982, 66, bild 65, 108, bild 144, 146, 147.
23. HSA, MBRA.
24. Se Ahrenberg 1897–1898. Gustaf Nyström nämner som sina källor för den 1903 i *Arkitekten* publicerade presentationen av den engelska arkitekturen bl.a. *The Studio* och den amerikanska *The Brickbuilder*. Artikeln baserar sig också på *Die englische Baukunst der Gegenwart* (1900) av Hermann Muthesius.
25. Saint 1976, 432, bild 174, Muthesius 1900, 14, pl. 58.

26. Gregory-Jones 1975; se också Muthesius 1900, 16–17.
27. Hels. stadsfges tr. handl., 29, 1904.
28. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1904, 37; Hbl 28. 9. 1904.
29. HSA, drkns brev Fa:3.
30. Folkskolebyggnader uppförda i Stockholm åren 1886–1895.
31. Arkitektklubbens sammanträde [1903, nr 4]; Arkitekt H. Glahn.
32. Tekniska föreningens arkiv.
33. HSA, MBRA.
34. Hels. stadsfges tr. handl., 29, 1904.
35. Saint 1976, 288, bild 2/8; Muthesius 1900, 93.
36. Kotka svenska samskolas arkiv; KSA, BRA.
37. Kotka svenska samskolas arkiv, byggn.komm. prot. 1. 11. 1897.
38. Kotka svenska samskolas arkiv, byggn.komm. prot. 13. 10., 4. 11. 1897.
39. KSA, BRA.
40. Kotka svenska samskolas arkiv, byggn.komm. prot. 9. 11., 16. 11., 3. 12. 1897.
41. Ekenäs stad, byggn.tillsyn.byran, BRA; VN 4. 3. 1902.
42. Folkskolebyggnader uppförda i Stockholm åren 1886–1895 – Adolf Fredriks folkskola (Axel Kumlien 1886) och folkskola för Katarina församling (A. Bergström 1895).

III.7. Institutionsbyggnader för kommuner och för Helsingfors församling

1. RA, HSFFA, kst.prot. 29. 3. 1865; 27. 3. 1867.
2. Lilius 1983, 193.
3. Helsingius 1918, 30–31.
4. Wasastjerna 1943, FAM, 19; RA, HSFFA, kst.prot. 24. 1. 1872.
5. MVHBA, BRA.
6. HSA, vårdverket, dokument över fattighusbygget.
7. HSA, vårdverket, dokument över fattighusbygget; HD 27. 6. 1873; Hels. stadsfges tr. handl., 44, 1875; Hbl 2. 7. 1876.
8. HD 31. 12. 1873.
9. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; ändringsritningar i HSA, MBRA.
10. Norrmarks hälsocentral, byggnadsritningar.
11. Frölander-Ulf 1962, 13.
12. Härö 1981, 21.
13. Helsingius 1886, 127–130; Kommunala sinnessjukhus; Hufvudbyggnad för fattiggård; Helsingius 1918, 37.
14. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA. Höijers ritningar till det samtidigt uppförda lasarettet av tegel har inte påträffats. Det utvidgades 1899 enligt Ricardo Björnbergs ritningar. HSA, MBRA. Höijers skisser till stadens planerade sjukhus har inte bevarats, men enligt en beskrivning hade han tänkt sig byggnaden tre våningar hög med botten-våningen av sten. Hels. stadsfges tr. handl., 19, 1878.
15. RA, HSFFA, kr.prot. 14. 3. 1887.
16. RA, HSFFA, kr.prot. bilaga 28. 9. 1894; HELFKS, CA, BRA
17. »PL. I» i HELFKS, CA, BRA; HSA, MBRA.
18. Ahrenberg 1911.
19. HELFKS, CA, BRA, arbetsbeskrivning och entreprenadkontrakt.
20. RA, HSFFA, kr.prot. 4. 3. 1901.
21. HELFKS, CA, BRA.
22. ESA, drkns prot. 13. 6. 1898, bilaga; Ekenäs stad, byggn. tillsyn.byran, BRA.
23. ESA, stadsfges prot. 26. 10. 1898; VN 28. 6., 30. 8., 9. 9. 1898, 15. 8. 1899; Ekenäs stadshus.
24. HSA, stadsfges prot. 18. 5. 1877; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1879–1883, 165–166, 270, 285–287; 1884–1887, 19; HSA, MBRA.
25. Hels. stadsfges tr. handl., 40, 1889.

26. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1888, 33; Hels. stadsfges tr. handl., 24, 25, 1889. Enligt Höijers förslag skulle den kolonnförsedda absiden i rummet, som tidigare varit generalguvernörens sovrums när huset användes som residens, rivas. I magistratens förslag hade den bevarats. Absiden revs troligen i slutet av 1890-talet på byggnadskontorets försorg. Helsingfors stad, byggn.kont., husproj. avd., BRA. För gården Alexandersgatan 24, f.d. Baranoffska huset, finns en ombyggnadsplan signerad av Höijer 10. 2. 1891. MVBHA, BRA.

III.8. Kommunaltekniska byggnader

1. HSA, brandverket, brandkomm. prot. 28. 1., 18. 2. 1885.
2. HSA, brandverket, brandkomm. prot. 23. 4., 15. 9. 1885. Waenerbergs reseberättelse har inlämnats som prot.bilaga 15. 9. 1885. Den publicerades också i *TFFF*. Waenerberg 1885.
3. HSA, brandverket, brandkomm. prot. 11. 3. 1887; MBRA; Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1887, 202.
4. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1887, 202; Hels. stadsfges tr. handl., 19, 1888.
5. HSA, stadsfges prot. 2. 10. 1888.
6. HSA, stadsfges prot. 14. 5. 1889; Hels. stadsfges tr. handl., 30, 1889; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1889, 22–23.
7. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1890, 90.
8. Märkligare nybyggnader.
9. Andersson & Bedoire 1977, 166; Nyström 1878.
10. Waissenberger 1977, 107–109; Wagner-Rieger 1975, 17.
11. Berlin und seine Bauten II, 383–384, bild 404; jfr Klasen XII, bild 21/2.
12. Börsch-Supan 1977, 49.
13. KSA, drkns prot. 6. 7. 1895.
14. Kotka stad, byggnadsbyrån; Kunnari 1974, 11.
15. Hels. stadsfges tr. handl., 34, 1899.
16. Hausen 1904.
17. Lillja 1938, 239–240; Hausen 1904; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1902, 164; Hels. stad, vattenverket, BRA.
18. Viljo 1974, KI, HU, 160–169.
19. Hels. stad, vattenverket, BRA. Vattentornsförslaget för Observatorieberget har publicerats. Hausen 1897.
20. Hausen 1897, 177–178, 188, 190.
21. Hausen 1897, 187.
22. Hausen 1897, 188.
23. Hels. stadsfges tr. handl., 34, 1899. Om granitrörelsen se Ringbom 1978.
24. Hels. stadsfges tr. handl., 34, 1899.
25. Hausen 1897, 190; Hels. stad, vattenverket, BRA.
26. Andersson & Bedoire 1977, 328–329.
27. Werth 1971, 349–354.
28. Hangö stad, stadsarkivets ritningar.
29. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1887, 205; 1888, 76.
30. HSA, MBRA; ritningar till byggn.kont. rivna byggnader.
31. HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader; HSM, BA; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1888, 84.
32. Bedoire 1974, 12, bildtext.
33. HELFKS, CA, BRA; RA, HSFFA, kr.prot. 30. 10. 1894.

III.9. Byggnader för kommersiella ändamål

1. Ström, SffA, 78, 81–82; SffA, GBR, 30:1:1.
2. ESA, Ekenäs badinrättnings arkiv, dir.prot. 17. 10. 1902, aktionärsmötesprot. 3. 12. 1902; Ekenäs stad, byggn.tillsyn. byrån, BRA.
3. ESM, Ekenäs badinrättning, urklipp ur VN 18. 12. 1903. Jfr Jørgensen 1980, 135.
4. ESM, Ekenäs badinrättning, urklipp ur VN 18. 12. 1903.
6. HSA, HUAA, dir.prot. 20. 5., 15. 9., 21. 9. 1883; HSA,

Högholmens ritningar; Hels. stad, byggn.kont., husproj.-avd., BRA.

7. Jfr t.ex. Knapas 1980, 16–17.
8. Den lösa inredningen skulle tillverkas i R. Heimbergers verkstad. Heimberger var själv medlem av byggnadskommittén. HSA, HUAA, dir.prot. 31. 10. 1883, 9. 4., 19. 4. 1884.
9. HSA, HUAA, dir.prot. 23. 5. 1886, 21. 9., 18. 10. 1887, 16. 3. 1888.
10. HSA, MBRA.
11. Priskurant, nr 27. Jfr den bevarade matsalsugnen i Edeshem.
12. HSA, MBRA; Hbl 9. 7. 1897.
13. Heikel 1919, 30–31, 34.
14. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; HSA, MBRA; Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1897, 40; HSM, BA; Hbl 11. 8. 1897, 23. 4. 1898, 17. 3. 1899.
15. Hbl 9. 7. 1897.
16. HSM, BA, (Nyblin 1891).
17. Hbl 11. 8. 1897, 23. 4. 1898, 17. 3. 1899; Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA.
18. Hbl 9. 7., 14. 8. 1897; I Brunnsparken; Paris – Rome – Athènes, 37, 237 – bild, 278–279 – bilder.
19. RA, FE, brevkonc. 28. 1. 1885 till HKM.
20. HSA, MBRA.
21. Grönqvist 1912.
22. Berlin und seine Bauten III, 19.
23. Handbuch der Architektur IV.4.1, 302–303.
24. Hotel Kämp [Hbl]; Hotel Kämp [HD].
25. Hotell Kämp [HD].
26. Hitchcock 1978, 194.
27. Pevsner 1979, 169–192.
28. [Kivijärvi] s.a., 16.
29. Hbl 22. 12. 1889.
30. [Kivijärvi] s.a., 18.
31. HSA, MBRA.
32. [Kivijärvi] s.a., 21.
33. Långhjelm 1951, 23.
34. [Kivijärvi] s.a., 24; HSA, MBRA.
35. HSA, MBRA.
36. Jfr HSM, BA.
37. Hbl 11. 9. 1904; Finlands handel, sjöfart och industri II, 151.
38. Handbuch der Architektur IV.4.1, 95.
39. TSA, stadsfges prot. 20. 9. 1895.
40. Hiort af Ornäs, Magnus Schjerfbeck och Onni Törnqvist hade utsetts till prisnämnden av arkitektklubben. Till sammans med de jurymedlemmar som utnämns av staden tilldelade de första priset åt Alexander Nyström och andra priset åt polyteknikern Aksel Wikström. TSA, stadsfges prot. 19. 11., 10. 12. 1895; Fackklubbens för arkitektur sammanträde den 26 oktober; Kertomus Tampereen kaupungin valtuusmiesten toiminnasta v. 1896, 4–5; TSA, stadsfges prot. bilaga 26. 3. 1896.
41. TSA, ritningar.
42. Klasen V, 474, pl 83:1.
43. TSA, ritningar.
44. HSA, MBRA o. TF; Ett nytt stort affärspalats.
45. Ett nytt stort affärsplats.
46. Fassadenentwürfe für Danzig. Verket finns i arkitektavdelningens bibliotek vid Tekniska högskolan i Helsingfors.
47. Rönnblad, K. F. Anderssons efterlämnade papper.
48. Fru Vega Sjöman i intervju.

III.10. Hyreshus

1. Ringbom 1978a, 139.
2. Åström 1956, 115.
3. Hecker 1974, 273–274.
4. Gejvall 1954, 12.
5. Gejvall 1954, 26–28.
6. Laurila 1972a, 17–22.
7. Gejvall 1954, 41.
8. Gejvall 1954, 110–117.

9. Laurila 1972, 49. Laurila hänvisar till Gardberg 1957, 516.
10. Gejvall 1954, 43.
11. Gejvall 1954, 43; Hecker 1974, 279–280.
12. Gejvall 1954, 76–81.
13. Gejvall 1954, 81–86.
14. Gejvall 1954, 93, 165–166.
15. Laurila 1972a, 21.
16. Gejvall 1954, 117–123.
17. Laurila 1972a, 20–21, 27–28.
18. Gejvall 1954, bild 87b, 89b, 90b.
19. Laurila 1972a, 49–52.
20. Hecker 1974, 284–287.
21. Hecker 1974, 289–290.
22. Jfr Eggert 1976 och exempel i Dalys L'architecture privée.
23. Hecker 1974, 283.
24. Daly 1864, 17–18.
25. Hitchcock 1978, 197–198.
26. Wagner-Rieger 1970, 207–208.
27. Hecker 1974, 274, 284–285, bild 11.
28. Järnvägsstyrelsen, BRA.
29. HSM, BA.
30. HSA, MBRA.
31. HSA, mantalslängd 1876.
32. HSA, MBRA; HD 28. 9. 1881; Tietosanakirja I (Asp).
33. Jfr Lilius 1982, bild 135, 140.
34. I recensionen av Konstnärsgillet utställning 1883 nämns att det tidigare inte hade funnits tillfredsställande ateljéer i staden. En sådan hade dock »nu» inrättats i »hr Dahls stenhus i hörnet av Kyrkogatan och Mariegatan». I Branders hus vid Bulevarden fanns också en ateljé, som i likhet med ateljén i Dahls hus varit mycket eftersökt bland stadens konstnärer. Dessa och Munsterhjelm's ateljé i litograf Nummelins villa i Brunnsparcken bleknade dock i jämförelse med den konstnärsateljé, som arkitekt Kiseleff inrättat i nya stenhuset Annegatan 8. Munsterhjelm hade flyttat in i denna överdådiga lokal, vilken bland sina attraktioner räknade en »kolossal spisel i 'antiksmak'». Konstnärsgillet's tafvelexposition.
35. Jfr Gejvall 1954, 168.
36. Adress-Kalender för Helsingfors stad 1880–1881; Viljo 1980a, 9.
37. Ringbom 1978a, 139.
38. Gardberg 1957, 515–516.
39. Jfr Eggert 1976, bild 39, 41, 143–144. T.ex. Hansens berömda Heinrichhof uppvisade motivet med risaliter och parvis grupperade fönsteröppningar inom dem. Risaliterna höjde sig dock som torn ovanför takbandet.
40. HSM, MA, XXII 281.
41. T.ex. i Scholanders Tekniska Högskola i Stockholm och i A. F. Nyströms Johannes brandstation i samma stad. Nyström 1878, pl. 1.
42. Jfr t.ex. *Zodčij*, 1878, pl. 15–17; Kiričenko 1978, bild 112, 113.
43. Punin 1981, 156–159.
44. Höijer 1886.
45. HSA, MBRA o. TF.
46. »Grönqvistska huset» vid Norra Esplanadgatan i Helsingfors; Wasastjerna 1941, 145.
47. Grönqvist 1912. Om industrialisten och affärsmannen Adolf Törngren se Heikkilä 1935.
48. RA, SED, BD 1880 222/16.
49. FAM, BRA; HSA, MBRA.
50. Stockmann, HD 4. 3. 1880, avskrift av tidningsnotis.
51. Lützwow & Tischler 1876, pl. 56, 67. Planschverket torde ha hört till Höijers bibliotek. Herler 1983.
52. Andersson & Bedoire 1977, 94–95.
53. *Zodčij* 1879, pl. 20; Höijer 1886.
54. Anmärkningen citeras i brevet: »Jedva li budut sodejstvovot želomomu izjasčemu vidu strojenija.» I senaten översattes adjektivet med »prydlig», men man tycks dock ha förstått att kejsaren ansåg att tornet borde gestaltas sirligare. RA, SS 144/1880; SED, BD 1880 224/16; SED prot. 2. 6. 1880; se också Pesonen 1971, 26–27.
55. »Grönqvistska huset» vid Norra Esplanadgatan i Helsingfors, 149.
56. SLS, Ahrenberg'ska samlingen, Th. Höijer till J. Ahrenberg 10. 8. 1883. Jag tackar Marja Terttu Knapas för uppgiften om brevet.
57. Bref till »Onkel» i landsorten.
58. Bref till »Onkel» i landsorten.
59. Krönika.
60. Försäkringsaktiebolaget Kalevas hus i Helsingfors.
61. Wasastjerna 1941, 181, 184–185. Kakelugnen ser ut att vara av Arabias tillverkning. Hintaluettelo Arabian tehtaan kaakeliuuneista ja liesistä, nr 86.
62. Zetterman 1915, bilder mot 102.
63. Girsenska huset.
64. Alla bjälklag i huset anges bestå av valsade smidesjärnsbalkar med valven slagna av [tegel]sten eller betong. Försäkringsaktiebolaget Kalevas hus i Helsingfors.
65. Licht 1882, bild 121; Herler 1983.
66. Försäkringsaktiebolaget Kalevas hus i Helsingfors; *Teknikern*, 1894, nr 74 [tillägg till Girsenska husets beskrivning]
67. Enligt *Suomen Teollisuuslehti* (1890, nr 7, 98) var sockeln utförd av Ab Granit.
68. Försäkringsaktiebolaget Kalevas hus i Helsingfors; Girsenska huset.
69. Stigell 1977, 57, 85, bild 13, katalognr 40; *Teknikern*, 1894, nr 74 [tillägg till Girsenska husets beskrivning]; SLS, Ahrenberg'ska samlingen, Robert Stigell till Jac. Ahrenberg 12. 6. 1891.
70. HSA, MBRA.
71. En af hufvudstadens prydnader hotad; jfr Kärki 1972, 60–65.
72. Ber. ang. Hels. stads komm.förvalt. 1895, 8–9; Hbl 18. 6. 1896.
73. Ahrenberg 1897.
74. Kiričenko 1978, bild 113.
75. Ahrenberg 1897; Hbl 18. 6. 1896 refererad i Norrmén 1982, 170–172.
76. Heikel 1919, 63–65, bild 51, 52.
77. HSA, MBRA. Dörrarna, som bevaras i Fölisöns museum, förefaller att vara delvis ursprungliga. På insidan har dörrarna varit betsade, på utsidan oljemålade i ockra. År 1900 höjdes huset med en våning efter Höijers ritningar.
78. HSM, BA; Hbl 13. 9. 1901.
79. SffA, Fastighets-Conto; HSM, BA, (A. Rönnberg 1924).
80. HSA, MBRA.
81. Päivärinte 1971; USA, BRA.
82. Helsingfors Skeppsdocka, Aktiebolaget Sandvikens Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad, 51.

III.11. Villor och karaktärsbyggnader på landsbygden och i villastäder

1. Höijer ritade ombyggnaden av Helsinges prästgård som 1896 drabbades av eldsvåda. Ojanen 1972, 229; Vanda kyrkliga samfällighet, Helsinges kyrkoarkiv, kst.prot. 2.6, 14. 7. 1896.
2. Stenbäck 1886, pl VI–VII. Enligt Höijer 1910, FAM, ritades Runolinna 1874.
3. Hansson.
4. Ingvar 1928, 60–61, bild 4–5; Gardberg 1971, 37–44; Villa för en mindre familj.
5. Ahrenberg 1909, 42–43.
6. Ahrenberg 1909, 42–43; MVHBA.
7. Jfr. t.ex. *Revue générale de l'architecture*, 1872, pl. 37, *Architektonisches Skizzenbuch*, h. 6, pl 5. Scully 1971, bild 14.
8. HSA, MBRA; Mittler, kopior av ritningarna till Bergroths villa. Korvenmaa 1983, 84–85. När Höijer i december 1878 ritade en uthusbyggnad för villalotten Miramar i Tölö, fanns på tomten enligt situationsplanen en huvudbyggnad och vid stranden ett annat bostadshus. Det sistnämnda kan vara ritat av Höijer, eventuellt också av Sjöström. För huvudbyggnaden på Miramar ritade Höijer 1883 en till-

- byggnad. HSA, MBRA. Jag tackar överingenjör Mittler för uppgiften om Bergroths villa.
9. Nokia – Skogsindustrin, ritkontoret, BRA.
 10. Bonsdorff 1965, 78; Nyberg 1940, 304; jfr Middleton & Watkin 1980, bild 146–147.
 11. Bonsdorff 1965, 78; pensionerade arbetschef Oiva Keskinen i intervju.
 12. MVBHA, BRA; Heikel 1919, 176–179.
 13. Stenbäck 1886, pl. 7–9.
 14. Jfr Möllinger 1846–1847, H. IV, pl. 7.
 15. Sommarvilla på landet, pl. 18.
 16. HSA, MBRA; HSM, MA, XXII 103: 1–7; HSA, Hels. stads fastighetsregister.
 17. Lindholm, tryck av en fasadritning till Villa Sjöckulla. Originalen i guldsmed Berndt Lindholms ägo. Enligt Lindholm finns tre andra fasadritningar i August Eklöfs släktingars ägo i Göteborg. I Borgå historiska museum finns några detaljritningar till villan. Jag tackar kapellmästare Henrik Christiernin för fotokopia av trycket.
 18. Jfr t.ex. Motivrysskioj arkitektury, 1879, pl. 5.
 19. Kiričenko 1978, 134.
 20. Valborg Stockmann-Lindholm, upptecknat i MVHBA.
 21. I hälsosyster Inga Mellins ägo.
 22. ESM, byggnadsritningar.
 23. *Suomen Teollisuuslehti*, 1889, pl. I–II.
 24. HSM, MA.
 25. Hangö stad, byggn. inspektionen, BRA.
 26. Boström 1973, 29.
 27. Villa vid Åbo i Finland, pl. 11.
 28. HSM, MA, Höijers meritförteckning 1905. Se också Tuomi 1969; Helsinki ympäristöineen; Lantmäterikontoret i Nylands län, jordregistret.
 29. HSA, Högholmens ritningar.
 30. Bäcksbacka, ritningarna till Johannislund.
 31. Ritva Wäre (Tuomi) har under ett samtal utpekad karelska detaljer i Villa Johannislunds formspråk. Jacobsson 1874, pl. 4. Jfr också fornnordiska stilförsök i den svenska utställningsarkitekturen, såsom Magnus Isaeus restaurang i Wien 1873 – *TT* 1873, pl. 3, Sveriges och Norges utställningsbyggnad vid världsutställningen i Paris 1878 – *Verldsutställningen i Paris 1878*, pl. 21, svenska huset vid samma utställning – Lindskog 1879, pl. 16, Isaeus villa i rysk stil – Isaeus 1879 samt I. G. Clasons Kasten Hof – *TT*, 1892, 208–209, pl. 14–15; se även Hjalmar Kumliens Svenska herrgårdar och villor. Tuomi 1971, 126–129.

III.12. Mindre arbeten

1. Jag tackar Timo Tuomi för uppgiften om en utförd utsiktspaviljong för Ekenäs, som Höijer ritade 1894. Paviljongritningarna nämns i VN 24. 4. 1894.
2. Wasastjerna 1948, 145–146.
3. Bonsdorff 1965, 167. Efter Wienutställningen fick det nygrundade konstflitmuseumet i Helsingfors av Nokia Ab

- genom Fredrik Idestam som deposition motta ett större glasskåp. HD 22. 5. 1874.
4. HUM, BRA; Hjelt 1884, 88, 94.
 5. HSA, HUAA, dir.prot. 21. 10. 1883, 9. 5., 7. 6. 1884; HSA, Högholmens ritningar; Hels. stad, bygg.kont., husproj.avd., BRA.
 6. Hels. stad, byggn.kont., husproj.avd., BRA; HSA, HUAA, dir.prot. 9. 5, 20. 5. 1884; jfr sit.plan 1887 i HSA, Högholmens ritningar; HSA, HUAA, dir.prot. 9. 6, 11. 9. 1884, 17. 5. 1885.
 7. HSA, Högholmens ritningar; HUAA, dir.prot. 15. 7, 4. 8, 22. 11, 7. 12. 1898, 11. 5. 1897.
 8. HSA, ritningar till byggn.kont. rivna byggnader.
 9. HSFFA, kförvalt. utsk. prot. 31. 8. 1897.
 10. Ahlström A, arkivet.
 11. Priskurant; HSA, MBRA.
 12. Hintaluettelo Arabian tehtaan kaakeliuuneista ja liesistä.
 13. Försäkringsaktiebolaget Kalevas hus i Helsingfors.
 14. Norrmén 1982, 173 – bild.
 15. KGF, årsberättelse 17. 5. 1905; Grafvården öfver B. O. Schauman.

III.13. Höijers kompositionsprinciper: proportionerna

1. Frankl 1960, 48 ff, 62 ff, 95, 149 ff, 716 ff.
2. Frankl 1960, 728–729.
3. Scholfield 1958, 13, 84.
4. Frankl 1960, 702 ff; Scholfield 1958, 82 ff.
5. Frankl 1960, 720, 724, 732–733.
6. Scholfield 1958, 105 ff.
7. Scholfield 1958, 84.
8. Viollet-le-Duc 1977, 395 ff.
9. Pöykkö 1972, 202 ff.
10. Jfr Frankl 1960, 714–715 och Scholfield 1958, 102–104. Även Wölfflin inspirerades av Thiersch artikel till proportionsstudier av grekiska tempelbyggnader.
11. Handbuch der Architektur IV.1, 30, 38.
12. Jfr Engel citerad i Pöykkö 1972, 199.
13. Handbuch der Architektur IV.1, 26–27.
14. Handbuch der Architektur IV.1, 39.
15. Handbuch der Architektur IV.1, 39.
16. Frankl 1960, 714–715.
17. Scholfield 1958, 98–99.
18. Scholfield 1958, 11.
19. Borissavlievitj 1958, 14–15.
20. Viollet-le-Duc 1977, 408–409.
21. HSA, stadsfges prot. 22. 2. 1876.
22. En hedersdag.
23. Ekenäs FBK, byggnadsritningar.
24. Analysen är gjord enligt en ändringsskiss i skala 1 : 100 med måtten angivna i meter. Skissen är gjord enligt uppmättningsritningar. HELFKS, CA, BRA.
25. Viljo 1983.
26. Enligt arkitekt Merja Härö. Jag tackar Merja Härö för hjälp vid proportionsanalysen.

Förkortningar

AA	= arkitektavdelningen
BA	= bildarkivet
BRA	= byggnadsritningsarkivet
BSA	= byggnadsstyrelsens arkiv
BSRA	= byggnadsstyrelsens ritningsarkiv
CA	= centralarkivet
drkn	= drätselkammaren
ESA	= Ekenäs stadsarkiv
ESM	= Ekenäs stadsmuseum
FAM	= Finlands arkitekturmuseum
FE	= finansexpeditionen
GBR	= gamla byggnadsritningarna
Hbl	= Hufvudstadsbladet
HD	= Helsingfors Dagblad
HELFKS	= Helsingfors evangelisk-lutherska församlingars kyrkliga samfällighet
Hels.	= Helsingfors
HFBKA	= Helsingfors Frivilliga Brandkårs arkiv
HI	= historiska institutionen
HSA	= Helsingfors stadsarkiv
HSFFA	= Helsingfors svensk-finska församlings arkiv
HSM	= Helsingfors stadsmuseum
HSS	= handskriftssamlingen
HTH	= Helsingfors tekniska högskola
HU	= Helsingfors universitet
HUB	= Helsingfors universitetsbibliotek
HUAA	= Helsingfors Utskänningsaktiebolags arkiv
HUM	= Helsingfors universitets museum
KAFKA	= Kungl. Akademiens för de fria konsterna arkiv
KB	= Kungl. Biblioteket
KFFA	= Konstflitföreningens i Finland arkiv
KGF	= Konstnärsgillet i Finland
KI	= konsthistoriska institutionen
KIM	= Konstindustrimuseet
KMA	= Konstmuseet i Ateneum
kförvalt.- utsk.	= kyrkoförvaltningsutskottet
kr.	= kyrkoråd
KSA	= Kotka stadsarkiv
kst.	= kyrkostämma
MA	= museiarkivet
MBRA	= magistratens byggnadsritningsarkiv
mfdir.	= manufakturdirektionen
MVBHA	= museiverkets byggnadshistoriska avdelning
MVHBA	= museiverkets historiska byrå, bildarkivet
NPr	= Nya Pressen
RA	= Riksarkivet
SED	= senatens ekonomiedepartement
Sffa	= Sinebrychoffs arkiv
SLEY	= Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys
SLS	= Svenska Litteratursällskapet i Finland

SMYA –	
FFT	= Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift
SS	= statssekreteriatet
stadsfge	= stadsfullmäktige
TELFA	= Tammerfors evangelisk-lutherska församlingars arkiv
TF	= tomtförteckningen
TFFF	= Tekniska föreningens i Finland förhandlingar
TSA	= Tammerfors stadsarkiv
TT	= Teknisk Tidskrift
USA	= Uleåborgs stadsarkiv
UStr	= Uusi Suometar
UU	= Uleåborgs universitet
VN	= Vestra Nyland
ÅÅ	= Åbo Akademi

Anmärkningar

Ritningarna till de byggnader som finns eller har funnits i Helsingfors på stadsplanens område eller på stadens arrendemark utgör en stor del av undersökningens ritningsmaterial. I noterna hänvisas i samband med uppgifterna om husens byggherrar (II huvudkapitlet) till Helsingfors stadsarkiv, magistratens byggnadsritningsarkiv (HSA, MBRA). Stadsdel, kvarter och tomtnummer anges antingen i texten inom parentes, i en särskild spalt i tabellerna över hyreshusen eller i noterna. Uppgifter om datering, vanligen månad och år, godkännande och fastställelse anges på ritningarna. Måttskalorna i de publicerade ritningarna är i fot om inte annat anges.

Ortnamn och namn på gator har angetts på svenska. Följande förklaring underlättar igenkännandet av gator vilka numera betecknas nästan enbart med den finska namnformen. De finska ortnamnen anges i registret.

Klädesfabriksgatan	= Verkatehtaankatu
Kyrkogatan	= Kirkkokatu
Köpmansgatan	= Kauppiaankatu
Linnepinnerigatan	= Pellavatehtaankatu
Stadsbäcksgatan	= nuvarande Asemakatu
Tavastgatan	= Hämeenkatu

Som ett tillägg till källförteckningen må nämnas att en del av tidningsmaterialet har insamlats med hjälp av Helsingfors universitetsbiblioteks förteckning över tidningsartiklar och tidningsnotiser. Största delen av tidningsmaterialet fr.o.m. 1897 har tagits fram med hjälp av den förteckning som uppgjorts av Tytti Valto och Marja Rastas för Finlands arkitekturmuseum.

Källor

Arkiv och museer

Ahlström A Oy, Norrmark
Borgå museum, Borgå
Bäcksbäck, Christina, FM, Helsingfors
Ekenäs frivilliga brandkår, Ekenäs
Ekenäs stad
 Byggnadstillsyningsbyrå
Ekenäs stadsarkiv
 Drätselkammaren
 Ekenäs badinrättnings arkiv
 Stadsfullmäktige
Ekenäs stadsmuseum, Ekenäs
Finlands arkitekturmuseum, Helsingfors
Föreningen Brages urklipparkiv, Helsingfors
Hangö stad
 Byggnadsinspektionen
 Stadsarkivet
Hansson, Olof, professor, Helsingfors
Helsingfors evangelisk-lutherska församlingars kyrkliga sam-
fällighets centralarkiv, Helsingfors
Helsingfors frivilliga brandkår, Helsingfors
Helsingfors stad
 Byggnadskontorets husprojekteringsavdelning
 Vattenverket
Helsingfors stadsarkiv, Helsingfors
 Brandverket
 Byggnadskontoret
 Drätselkammaren
 Fastighetsregister och tomtförteckning
 Helsingfors Utskänningsaktiebolag
 Högholmens ritningar
 Kommunala utskylter
 Magistratens byggnadsritningar
 Mantalslängder
 Ritningar till byggnadskontorets rivna byggnader
 Stadsfullmäktige
 Vårdverket
Helsingfors stadsmuseum, Helsingfors
 Bildarkivet
 Museiarkivet
 Samlingarna
Helsingfors universitet, Helsingfors
 Konsistoriets protokoll
 Helsingfors universitets museum
Helsingfors universitetsbibliotek, Helsingfors
 Bildsamlingen
 Handskriftssamlingen
Järnvägsstyrelsen, Helsingfors
 Byggnadsritningar
Konstindustrimuseet, Helsingfors
 Konstflitföreningens i Finland arkiv
Konstmuseet i Ateneum, Helsingfors
 Finska Konstföreningens arkiv
 Grafiksamlingen
Konstnärsgillet i Finland, Helsingfors
Kotka stad
 Byggnadsbyrå
Kotka stadsarkiv, Kotka
 Byggnadsritningar
 Drätselkammaren
 Stadsfullmäktige
Kotka svenska samskola, Kotka
Kungl. Akademien för de fria konsterna, Stockholm
Kungl. Biblioteket, Stockholm
 Handskriftssamlingen
Lantmäterikontoret i Nylands län, Helsingfors
Lindholm, Berndt, guldsmed, Borgå
Maula, Marjaana, HuK, Tammerfors

Mellin, Inga, hälsosyster, Helsingfors
Mikkola, Kirmo, arkitekt, Helsingfors
Mittler, Raoul, överingenjör, Helsingfors
Museiverket, Helsingfors
 Byggnadshistoriska avdelningen
 Historiska byråns bildarkiv
Nokia Oy Ab – Skogsindustrin, Nokia
 Ritkontorets byggnadsritningar
Norrmarks hälsocentral, Norrmark
 Byggnadsritningar
Nylands distriktbyggnadsbyrå, Helsingfors
 Byggnadsritningar
PL-toimisto, Helsingfors
Riksarkivet, Helsingfors
 Byggnadsstyrelsen
 Byggnadsstyrelsens ritningsarkiv
 Finansexpeditionen
 Försäkringsaktiebolag Tarmos arkiv
 Generalguvernörens kansli
 Helsingfors svensk-finska församlings arkiv
 Hjalmar Londéns efterlämnade papper
 Industristyrelsen
 Manufakturdirektionen
 Meritförteckningar
 Senatens ekonomiedepartement
 Statssekretariatet
Rönblad, Gretel, FM, Esbo
 K. F. Anderssons efterlämnade papper
Sinebrychoff Oy Ab, Helsingfors
 Sinebrychoffs arkiv
 Gamla byggnadsritningarna
Stockmann, Kristian, ekonom, Helsingfors
Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsingfors
 Byggnadsritningar
 Mötesprotokoll
Suomen sokeri, Esbo
Svenska Litteratursällskapet, Helsingfors
 Ahrenbergsska samlingen
 Brevsamlingen
Tamfelt Oy Ab, Tammerfors
 Tammerfors Klädesfabriks byggnadsritningar
Tammerfors evangelisk-lutherska församlingar
 Ekonomiavdelningens arkiv
 Fastighetsavdelningens arkiv
 Fastighetsavdelningens byggnadsritningsarkiv
Tammerfors stadsarkiv
 Ritningar
 Stadsfullmäktige
Tekniska föreningen, Helsingfors
 Arkitektklubbens papper
Tervakoski Osakeyhtiö, Tervakoski
 Fastighetsavdelningens byggnadsritningar
Uleåborgs stadsarkiv, Uleåborg
 Byggnadsritningar
Vanda kyrkliga samfällighet, Vanda
 Helsing kyrkoarkiv
Wärtsilä Oy Ab, Helsingfors
 Maskin och Brobyggnads Aktiebolagets arkiv
Åbo Akademi, Åbo
 Handskriftssamlingen

Muntliga uppgifter

B e r g m a n, Kurt, verksamhetsledare, Helsingfors
H i l b e r t, Fritz, dekorationsmålare, (d. 1981), Helsingfors
K e s k i n e n, Oiva, pensionerad arbetschef, Tammerfors
N y b l i n, Örnulf, fotograf, Helsingfors

Pietarila, Pentti, konservator, Helsingfors
Rönnblad, Gretel, FM, Esbo
Sjöman, Vega, fru, (d. 1982), Helsingfors

Tryckta källor

- ADRESSBOK OCH YRKESKALENDER FÖR HELSINGFORS 1891–1894, 1903–1904, Helsingfors, 1891–1893, 1903.
ADRESS-KALENDER FÖR HELSINGFORS STAD 1869–1876, 1879–1882, Helsingfors, 1869–1875, 1879–1881.
AF STADSFULLMAKTIGE I HELSINGFORS STAD GODKÄNT OCH I AFSEENDE Å FASTSTÄLLELSE TILL KEJSERLIGA SENATEN INSÄNDT FÖRSLAG TILL BYGGNADSORDNING FÖR STADEN, Helsingfors, 1892.
AHRENBORG (1900), Jac., [Carl Gustaf Hiort af Ornäs nekrolog], *TFFF*, 1900, 340–341.
AHRENBORG (1907, 1909, 1910, 1914), Jac., Människor som jag känt II, IV–VI, Helsingfors.
AHRENBORG (1880), Jac., Om verkliga värdet av de hos oss försiggångna offentliga arkitektoniska pristäflingarne, *TFFF*, 1880 I, 9–12.
AHRENBORG (1897), Jac., Theodor Höijers senaste arbete, det Norménska huset, *Teknikern*, 1897, nr 167.
AHRENBORG (1911), Jac., Till Carl Theodor Höijers biografi, *Arkitekten*, 1911, nr 1.
AHRENBORG (1897–1898), Jac., Vår arkitektur och våra arkitekter I–III, *Teknikern*, 1897 nr 168; 1898, nr 169–170.
AHRENBORG, Jac., LINDBERG, Hugo & TÖRNQVIST (1898), Onni, Finsk byggnadskalender, Helsingfors.
AKTIEBOLAGET GRANIT 1886–1936, Helsingfors, 1936.
ALEXANDERSMONUMENTET OCH ARKITEKTERNA, *Teknikern*, 1891, nr 3.
ALLMÄNNA FINSKA UTSTÄLLNINGEN I HELSINGFORS 1876. Officiell katalog, Helsingfors, 1876.
ANDERSSON, Henry O. & BEDOIRE (1977), Fredric, Stockholms byggnader, Stockholm.
ANNALA (1946), Vilho, Palanen Tervakosken kulttuurihistoriaa. Tervakosken klubi 1886–1946, Hämeenlinna.
ARAJÄRVI (1954), Kirsti, Messukylän – Teiskon – Aitolahden historia, Tampere.
ARBETETS VÄNNER I HELSINGFORS. De första tio åren af föreningens lif. En återblick med anledning af föreningens tioårsfest den 9 juli 1901, Helsingfors, 1901.
ARBETETS VÄNNER I HELSINGFORS JANUARI 1891 – MARS 1894; MARS 1894 – MARS 1896, Helsingfors, 1894, 1896.
ARCHITEKTONISCHES SKIZZENBUCH, häfte 6, 38, 40, Berlin, s.a., 1861, 1859.
ARKITEKT H. GLAHN. Ett jubileum, *Arkitekten*, 1904, nr 6, 71–73.
»ARKITEKTER» (1908), Mera hänsyn för Ateneums skapare, Hbl 13. 10. 1908.
ARKITEKTKLUBBENS SAMMANTRÄDE, *Arkitekten*, 1903, nr 3, 4; 1904, nr 4.
ARKITEKTONISK PRISTAFLAN, *Teknikern*, 1896, nr 144.
ARKKITEHTI, 1960, nr 6–7.
ASTRUP (1973), Birgit, Stortingsbyggnaden i Oslo, i: Forening til norske fortidsminnesmerkers bevaring, årbok 1973, 31–98.
ATENEUM, NPr 18. 11. 1887.
ATENEUMS EXPOSITIONSSALAR, NPr 16. 10. 1890.
ATENEUMS OMBYGGNAD, Hbl 24. 1. 1900.
»A. W. E.» (1866), Byggnaden för Industriutställningen i Stockholm 1866, *Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörvetenskap*, 1866, 32.
BARANOVSKIJ (s. a.), G. B., Arkitektturnaja enciklopedija vtoroj poloviny XIX veka I, S-Peterburg.
BEDOIRE (1974), Fredric, En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet. Gustaf Wickmans arbeten 1884–1916, Stockholm.
BERGH (1904), Edv., Matrikel öfver handtverks- och fabriksförhållandena i Helsingfors samt redogörelse för handtverks- och fabriksföreningens i Helsingfors verksamhet under det senaste seklet, Helsingfors.
BERGH (1971), Erik, Severin Falkman. Ett konstnärssporträtt, i: Finländska gestalter IX, Ekenäs, 125–184.
BERLIN UND SEINE BAUTEN I–III, Berlin 1896.
BER. ANG. HELS. STADS KOMM.FÖRVALT.
Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning. Äldre serien. 1875–1878, 1879–1883, 1884–1887, Helsingfors 1931, 1938, 1939.
Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning. 1888–1904, Helsingfors, 1890–1907.
BERÄTTELSE AFGIFNA VID LUTH. EVANGELI-FÖRENINGENS I FINLAND ÅRSMÖTEN IFRÅN 1874–1879, Helsingfors, 1879.
BETHKE [1878], Hermann, Decorativer Ziegelbau ohne Mörtelputz, Stuttgart.
BJÖRNSTAD, A. & PALM (1980), P.-O., Biologiska museet, Djurgården, Stockholm.
BJÖRKQVIST (1958), Heimer, Priserörelser och penningvärde i Finland under guldmyntsperioden 1878–1913. En struktur- och konjunkturanalys. II Bytes- och industrikonjunkturer, Publikationer utgivna av Finlands Banks institut för ekonomisk forskning, B:19, Helsingfors.
BONSDORFF (1965), Lars G. von, Nokia aktiebolag 1865–1965, Helsingfors.
BORGÅ BLADET, 1895.
BORISSAVLIEVITCH (1958), M., The Golden Number and the Scientific Aesthetics of Architecture, London.
BOSTRÖM (1973), Birger, Hangö under sitt första sekel, i: 10 kapitel om Hangö 1874–1974, Hangö, 7–63.
BREF TILL »ONKEL» I LANDSORTEN, HD 29. 11. 1881.
BREYMAN (1858), G. A., Allgemeine Bau-Constructions-Lehre, mit besonderer Beziehung auf das Hochbauwesen III, Stuttgart.
BRINGMANN (1968), Michael, Studien zur neuromanischen Architektur in Deutschland [Rupert-Karl-Universität, doktorsavhandling], Heidelberg.
BRIGGS (1974), Martin, The Architect in History, New York, N. Y.
BRUNILA (1955), Birger, Asemakaava, i: Helsingin kaupungin historia IV:1, Helsinki, 9–54.
BYGGNADSORDNING FÖR HELSINGFORS STAD UTFÄRDAD DEN 3 MAJ 1895, Helsingfors, 1895.
BYGGNADSORDNING FÖR HELSINGFORS STAD, *TFFF*, 1895, 140–150.
BÖRSCH-SUPAN (1977), Eva, Berliner Baukunst nach Schinkel 1840–1870, Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, 25, München.
BÖTTGER (1972), Peter, Die Alte Pinakothek in München. Architektur, Ausstattung und museales Programm, Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, 15, München.
BÖÖK (1914), Einar, Helsingfors stadsfullmäktiges nämnd för arbetarangelägenheter 1898–1913, Helsingfors stads socialnämnds skrifter, 2, Helsingfors.
CARL THEODOR HÖIJER [1910], *Rakennustaito*, 1910, nr 21.
CARL THEODOR HÖIJER [1902], *Teknikern*, 1902, nr 284.
CASTREN (1936), Zachris, Koululaitos ja vapaa sivistystyö, i: Suomen kulttuurihistoria IV, Helsinki, 499–534.
CEDERLÖF (1973), Henrik, Ekenäs stads svenska folkskola 1873–1973. En jubileumsskrift, Ekenäs.
CEDERLÖF (1964), Johannes, Ekenäs stads historia III, 1810–1930, Ekenäs.
CHAFEE (1977), Richard, The Teaching of Architecture at the Ecole des Beaux-Arts, i: The Architecture of the Ecole des Beaux-Arts, New York, N. Y., Cambridge, Mass., 60–109.
CHEFENS FÖR STATSJERNVÄGARNE I FINLAND BERÄTTELSE FÖR ÅR 1874, Helsingfors, 1875.
CITY 2. Byggnadsinventering 1974–1975, Stockholms stadsmuseums publikation, [Stockholm], s.a.
CLASON (1892), I. G., Boningshus på landet, *TT*, 1892, 208–209.
COLE (1980), David, The Work of Sir Gilbert Scott, London.
COLLIANDER (1978), Tito, Bevarat, Jakobstad.
CYGNAEUS (1889), Fredrik, Samlade arbeten VI:4. Litteraturhistoriska och blandade arbeten, Helsingfors.
DAHL (1874), F. G. A., Biblioteksbyggnaden i Stockholm, *TT*, 1874, 246.

- DALY (1864), César, L'architecture privée aux XIXme siècle sous Napoléon III. Nouvelles maisons de Paris et des environs I–II, Paris.
- DALY (1863), César, Ma nouvelle publication, *Revue générale de l'architecture*, 1863, spalt 162–167.
- DECKER (1888), Th., Minnesord öfver Karl Johan Fredrik v. Heideken, *TFFF*, 1888, 80–81.
- DECKER (1885), Th., Minnesruna öfver Frans Anatolius Sjöström, *TFFF*, 1885, 128–131.
- DEN NYA FOLKBIBLIOTEKSBYGGNADEN, Helsingfors 8. 9. 1881.
- DET GAMLA RÅDHUSET, Borgå Bladet 11. 9. 1895.
- DOWNING (1968), A. J., The Architecture of Country Houses [nytryck], New York, N. Y.
- DOWNING, Antoinette F. & SCULLY (1967), Vincent J., Jr, The Architectural Heritage of Newport, Rhode Island, New York, N. Y.
- DRAPER (1977), Joan, The Ecole des Beaux-Arts and the Architectural Profession in the United States: The Case of John Galen Howard, i: The Architect, Chapters in the History of a Profession, New York, N. Y., 209–237.
- DÖHMER (1976), Klaus, »In welchem Style sollen wir bauen?«. Architekturtheorie zwischen Klassizismus und Jugendstil, Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, 36, München.
- EGBERT (1980), Donald Drew, The Beaux-Arts Tradition in French Architecture, Princeton University Press, Princeton, N. J.
- EGGERT (1976), Klaus, Der Wohnbau der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855–1896, Die Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche, 7, Wiesbaden.
- EKENÄS NOTISBLAD, 1888.
- EKENÄS STAD OCH BYGD. Natur- och kulturskildringar IV, Ekenäs s.a.
- EKENÄS STADSHUS, VN 14. 11. 1899, nr 89B.
- EKMAN (1904), Oskar, Helsingfors FBK:s lefnadsöden under perioden 1864–1904, Helsingfors.
- EKMAN, Karl & NORDSTRÖM (1952), W. E., Masugnen som blev storgjuteri. Högfors bruk II, 1874–1950, Ekenäs.
- EN AF HUFVUDSTADENS PRYDNADER HOTAD, HD 23. 6. 1884.
- EN HEDERSDAG, VN 28. 6. 1892.
- ESSEN (1925), Werner von, Konstflitföreningen i Finland och dess centralskola 1870 – 1875 – 1925. Minnesskrift, Helsingfors.
- ESTLANDER (1915), C. G., Arkitektens uppgift, i: Skrifter av C. G. Estlander II:1, Skrifter utg. av SLS, 125, Helsingfors, 73–87.
- [ESTLANDER] (1876)
»C. G. E.«, Bildande konst, *Finsk Tidskrift*, 1876, 60–66.
- ETT NYTT STORT AFFÄRSPALATS, Hbl 30. 6. 1904.
- ETT NYTT UPPSLAG FÖR VÅR ARKITEKTUR, *Teknikern*, 1893, nr 53.
- FACK-KLUBBENS FÖR ARKITEKTUR MÖTE DEN 22 OKT., *TFFF*, 1892, 109–112.
- FACKKLUBBENS FÖR ARKITEKTUR SAMMANTRÄDE DEN 26 OKTOBER, *Teknikern*, 1895, nr 117.
- FASSADENENTWÜRFE FÜR DANZIG. Das Ergebnis des Wettbewerbes ausgeschrieben durch den Verein zur Erhaltung und Pflege der Bau- und Kunstdenkmäler in Danzig, Leipzig, 1902.
- FEVRE (1874), H., Magasin de librairie, *Revue générale de l'architecture*, 1874, spalt 12.
- FINLAND I 19de SEKLET, framställt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer, Helsingfors, 1898.
- FINLANDS ALLMÄNNA TIDNING, 1866.
- FINLANDS HANDEL, SJÖFART OCH INDUSTRI i ord och bild.
I. Banker, handels- och agenturaffärer m.m., Helsingfors, 1907.
II. Industriella anläggningar, Helsingfors, 1906.
- FINLANDS PAVILJONG PÅ PARISERUTSTÄLLNINGEN, *TFFF*, 1898, 37.
- FINSKA KONSTFÖRENINGENS EXPOSITION, 1847–1892, Helsingfors 1847–1892.
- FINSKA KONSTFÖRENINGENS EXPOSITION 1869, Hbl 28. 3. 1869.
- FINSKA KONSTFÖRENINGENS MATRIKEL, 1874, 1880, 1887, 1888, 1894, Helsingfors, 1874, 1881, 1887, 1889, 1895.
»F. O. L.« (1897), Arkitekturutställningen å Allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897, *TT*, 1897, 69–72.
- FOLKSKOLEBYGGNADER UPPFÖRDA I STOCKHOLM ÅREN 1886–1895, Stockholm, 1897.
- FOLKSKOLEHUSET I SÖRNÄS, NPr 24. 3. 1899.
- FOLKSKOLEHUSET VID ÖSTRA CHAUSSÉN, NPr 9. 6. 1899.
- FRANKL (1960), Paul, The Gothic. Literary Sources and Interpretations through Eight Centuries, Princeton N. J.
- [FROSTERUS] (1908)
»S. F.«, Förslaget till Ateneums utvidgning, *Arkitekten*, 1908, oktober.
- FRÖLANDER-ULF (1962), Eric, Eva Ahlströmin sairaala 50 vuotta, Pori.
- FÖRENINGEN FÖR KONSTFLITEN I FINLAND. Redogörelse för år 1876, 1879–1898, Helsingfors, 1878, 1880–1900.
- FÖRENINGENS FÖR HELSINGFORS ARBETSHEM OCH NATTHÄRBÄRGE NYA BYGGNAD VID BÅTSMANS-GATAN, *Teknikern*, 1893, nr 49.
- FÖRSLAG TILL BYGGNADSORDNING FÖR EKENÄS STAD, s.l.e.a.
- FÖRSÄKRINGSAKTIEBOLAGET KALEVAS HUS I HELSINGFORS, *Teknikern*, 1891, nr 19.
- FÖRTECKNING ÖFVER FÖRENINGENS MEDLEMMAR OCH STYRELSE [1880], *TFFF*, 1880 I, 1.
- FÖRTECKNING ÖFVER TEKNISKA FÖRENINGENS MEDLEMMAR OCH BESTYRELSE [1881], *TFFF*, 1881 IV–V, 1–3.
- GAMLA RÅDHUSET [BB], Borgå Bladet 7. 9. 1895.
- GAMLA RÅDHUSET [BNT], Borgå Nya Tidning 13. 9. 1895.
- GARDBERG (1957), Carl Jacob, Arkkitehtuuri, i: Turun kaupungin historia 1856–1917 II, Turku, 513–553.
- GARDBERG (1957a), Carl Jacob, Med murslev och timmerbila. Drag ur det finländska byggnadshantverkets historia, i: Med byggare i 800 år, festskrift vid Svenska Byggmästareföreningens i Helsingfors 50 års jubileum, Helsingfors, 1–214.
- GARDBERG (1971), C. J., Tidiga sommarvillor på Runsala, i: Åbo stads historiska museum. Årsskrift 34–35, 1970–1971, Åbo, 17–52.
- GEJVALL (1954), Birgit, 1800-talets stockholmsbostad. En studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen, Stockholm/Uppsala.
- GIRSENSKA HUSET, *Teknikern*, 1894, nr 73.
- GOLLWITZER (1979), Heinz, Zum Fragenkreis Architekturhistorismus und politische Ideologie, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 42, 1979, nr 1, 1–14.
- GRAFVÅRDEN ÖFVER B. O. SCHAUMAN, Hbl 18. 5. 1905.
- LA GRANDE ENCYCLOPEDIE 27, Paris s.a.
- GRANDIEN (1979), Bo, Drömmen om renässansen. Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare, Nordiska museets handlingar, 93, Uddevalla.
- GRANSTEDT (1887), John, Takkonstruktionen öfver festsalen i Athenaeum, *TFFF*, 1887, 121–123.
- GREGORY-JONES (1975), David, The London Board Schools, E. R. Robson, i: Edwardian Architecture and its Origins, Gt Britain, 88–98.
- GRENIER, Lise & WIESER-BENEDETTI (1979), Hans, Les châteaux de l'industrie. Recherches sur l'architecture de la région lilloise de 1830 à 1930 II, Paris/Bruxelles.
- GRIPENBERG (1932), Lennart, Maskin- och brobyggnadsaktiebolaget 1892–1932 samt dess föregångare, Helsingfors.
- GRÖNQVIST (1912), F. W., Intressanta memoarer, Dagens Tidning 14. 4. 1912, nr 100B, [Föreningen Brages arkiv]
- »GRÖNQVISTSKA HUSET» VID NORRA ESPLANADGATAN I HELSINGFORS, *TFFF*, 1882, 148–149.
- GULIN (1944), Helmi, Louise af Forselles och hennes värld, Helsingfors.
- GÖTZ (1970), Wolfgang, Historismus. Ein Versuch zur Definition des Begriffes, *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, 24, 1970, 196–212.

- HACKMAN (1923), Oskar, Tölö sockerbruks historia, Helsingfors.
- HAKKARAINEN (1983), Helena, Pitkäsillan pohjoispuolen teollisuusalueiden syntyvaiheista ja rakentamisesta, Narinkka. Helsingfors stadsmuseums årsbok 1983, 7–67.
- HALILA (1977), Aimo, Helsingin sosiaalitoimen historia, Helsingin kaupungin julkaisuja, 30, Helsinki.
- HALILA (1967), Aimo, Rakennushallinto, i: Suomen rakennushallinto 1811–1961, Helsinki, 7–170.
- HALL (1981), Thomas, Introduktion: arkitekternas roll vid utbyggnaden av Stockholms malmar, i: Stenstadens arkitektur. Sju studier över arkitekternas verksamhet och betydelse vid utbyggnaden av Stockholms innerstad 1850–1930, Stockholm, 1–11.
- HANDBUCH DER ARCHITEKTUR IV:1, Darmstadt, 1883. IV. 4. 1., Stuttgart, 1904. IV. 6. 2., Darmstadt, 1888. Se Hinträger.
- HARTMAN (1908), Torsten, Borgå stads historia III, Borgå.
- HAUSEN (1897), C., Förslag till ett vattentorn i Helsingfors, *TFFF*, 1897, 177–195.
- HAUSEN (1904), C., Tillbyggnaden av vattenborgen för Helsingfors stads vattenledning, *Teknikern*, 1904, nr 347.
- HAUSEN (1971), Marika, Finlands paviljong på världsutställningen i Paris, i: Finskt sekelskifte. En konstabok från Nationalmuseum, Stockholm, 27–59.
- HAUTALA (1976), Kustaa, Oulun kaupungin historia IV, 1856–1918, Oulu.
- HAUTECOEUR (1957), Louis, Histoire de l'architecture classique en France VII. La fin de l'architecture classique 1848–1900, Paris.
- HECKER (1974), Manfred, Die Berliner Mietskasernen, i: Die deutsche Stadt im 19. Jahrhundert. Stadtplanung und Baugestaltung im industriellen Zeitalter, Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, 24, München, 273–294.
- HEIKEL (1919), Axel, Brunnssparkens historia 1834–1886, Helsingfors.
- HEIKKILÄ (1935), Tauno, Adolf Törngren, i: Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia, 2, Tampereen historiallisen seuran julkaisuja, Tampere, 192–215.
- HEINIÖ (1968), Paavo, Eri sairaalain historiat, i: Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historia, Helsinki, 57–562.
- HELSINGE NYA KYRKA, *Teknikern*, 1894, nr 83.
- HELSINGFORS, 1882.
- HELSINGFORS DAGBLAD, 1872–1875, 1881, 1884, 1886–1887.
- HELSINGFORS GÅRDSEGAREFÖRENING, Hbl 28. 10. 1887.
- HELSINGFORS SKEPPSDOCKA, AKTIEBOLAGET SANDVIKENS SKEPPSDOCKA OCH MEKANISKA VERKSTAD 1865–1935, Helsingfors, 1935.
- HELS. STADSFÖRVALT. HANDL. Helsingfors stadsfullmäktiges tryckta handlingar, 1875, 1879–1882, 1886–1893, 1896, 1899, 1900, 1902–1904, Helsingfors.
- HELSINGIUS (1886), G. A., Ett och annat om husbyggnaderna å s.k. fattiggårdar eller fattigvårdsanstalter i allmänhet, *TFFF*, 1886, 127–130.
- HELSINGIUS (1918), Gust. Ad., Fattigvårdens nydaning i Finland under tre årtionden, Helsingfors.
- HELSINKI YMPÄRISTÖINEEN. Käsikirja matkustajille, Suomen matkailijayhdistys, Helsinki, 1886.
- HERLER (1980), Igor, Muistiinpanoja arkkitehtuurigrafiikasta asiansaisille, i: Suomalaisia arkkitehtuuripiirustuksia. Suomen rakennustaiteen museo 18. 6. – 30. 8. 1980, Helsinki, 3–22.
- HESSelman (1941), Georg, Något om husbyggen i Stockholm 1860–1920, Stockholm.
- HINTALUETTELO ARABIAN TEHTAAN KAAKELIUNNEISTA JA LIESISTÄ, Helsinki, 1897.
- HINTRÄGER (1914), Carl, Die Vorschulhäusern in den verschiedenen Ländern I. Vorschulhäuser in Schweden, Norwegen, Dänemark und Finnland, Fortschritte auf den Gebiete der Architektur, 8, Leipzig.
- HIRN (1982), Sven, Sirkus kiertää Suomea 1800–1914, Tampere.
- HITCHCOCK (1978), Henry-Russell, Architecture Nineteenth and Twentieth Centuries, The Pelican History of Art, Penguin Books.
- HJELT (1884), Otto E. A., Det Finska Universitetets Patologiskt-Anatomiska Institution under åren 1871–1883, Helsingfors.
- HOTEL KÄMP [HD], HD 27. 10. 1887.
- HOTEL KÄMP [Hbl], Hbl 27. 10. 1887.
- HUFVUDBYGGNAD FÖR FATTIGGÅRD, *Teknikern*, 1892, nr 33.
- HUFVUDSTADSBLADET, 1876, 1879, 1882, 1887, 1889, 1896–1905.
- HULTIN (1904), Herman, Kotkan kaupungin historia, Kotka.
- HUNAEUS (1879), Der Umbau der Welfenschloss zu Hannover für die Technische Hochschule, *Zeitschrift des Architekten- und Ingenieur-Vereins zu Hannover*, 35, 350–354.
- HÄRKÄPÄÄ (1961), Nils, Helsingin palotoimen historia, Helsingin kaupungin julkaisuja, 11, Helsinki.
- HÄRÖ (1981), Merja, Työväenasunnott. Näyttely – Suomen rakennustaiteen museo, Helsinki.
- HÖIJER (1883) Carl Theodor Höijer 1843–1910. En självbiografisk uppsats från år 1910, Helsingfors i forna tider, 5, Helsingfors.
- HÖIJER (1886), Th., [Albert Mellins nekrolog], *TFFF*, 1886, 131.
- [HÖIJER] (1903) »Th. H.», Skvären vid Gamla kyrkan i Helsingfors, *Teknikern*, 1903, nr 303.
- [HÖIJER] (1899), Societetshusfrågan, Hbl 3. 1. 1899.
- I BRUNNSPARKEN, Hbl 18. 8. 1897.
- I FRÅGAN OM ÅBO MUSEUM OCH RITSKOLA, *Teknikern*, 1900, nr 240, 219–221.
- ILLUSTRERAD KATALOG TILL FINSKA KONSTUTSTÄLLNINGEN 1885, Helsingfors, 1885.
- INDUSTRIMINNEN. En bok om industri- och tekniskhistoriska bebyggelsemiljöer, Stockholm, 1979.
- INGVAR (1928), Ingegerd Henschen, Tidiga villastilar, i: Konstvetenskapliga essayer och studier tillägnade August Hahr på 60-årsdagen, Stockholm, 55–62.
- ISAEUS (1879), M., Villa på landet, *TT*, 1879, 80.
- JACOBSSON (1874), E., Mejeribyggnad, *TT*, 1874, 31–32.
- JACQUES (1982), Annie, The Programmes of the Architectural Section of the Ecole des Beaux-Arts, 1819–1914, i: The Beaux-Arts and Nineteenth Century French Architecture, Gt Britain, 58–65.
- JENKINS (1961), Frank, Architect and Patron. A Survey of Professional Relations and Practice in England from the Sixteenth Century to the Present Day, London.
- JOSEPH (s. a.), D., Geschichte der Baukunst vom Altertum bis zur Neuzeit III:1, Leipzig.
- JÄRNVÄGSMANNABLADET, 1895.
- JØRGENSEN (1980), Lisbet Balslev, Kunskap er magt, i: Danmarks arkitektur. Magtens bolig, København, 129–139.
- KANSANAHÖ (1979), Erkki, Josef Grönberg – Messukylän kuuluisa rovasti, Aamulehti 3. 12. 1979.
- KASSALMIKULA (1981), Renata, Die Architektur der Hermesvilla, i: Hermesvilla – Lainzer Tiergarten, Wien, 13–16.
- KATALOG ÖFVER BÖCKER OCH PLANSCHVERK tillhöriga Öfverstyrelsens för allmänna byggnaderna i Finland bibliotek, Helsingfors, 1888.
- KAUKOVALTA, K. V. & RIIPINEN (1947), Ale-Einari, Tampereen verkatehdas 1797–1947, Helsinki.
- KERTOMUS HELSINGIN TYÖVÄENYHDISTYKSEN TOIMINASTA VUONNA 1884–1891, Helsinki, 1885–1892.
- KERTOMUS TAMPEREEN KAUPUNGIN VALTUUSMIESTEN TOIMINASTA V. 1896, Tampere, 1898.
- KIRIČENKO (1978), E. I., Russkaja arhitektura 1830–1910-h godov, Moskva.
- [KIVIJÄRVI, Erkki], (s.a.), Kämp 1887–1937, s.l.
- KJÄLLMANSONSKA Huset, NPr 8. 3. 1899.
- KLASEN, Ludwig, Grundriss-Vorbilder für Gebäude aller Art, Leipzig.
- III. Grundriss-Vorbilder von Schulgebäuden (1884).
- V. Grundriss-Vorbilder von Viehmärkten, Schlachthöfen und Markthallen (1884).
- X. Grundriss-Vorbilder von Gebäuden für Kunst und Wissenschaft (1887).
- XII. Grundriss-Vorbilder von Gebäuden für militärische Zwecke (1890).

- KLINGE (1975), Matti, Bernadotten ja Leninin välissä, Porvoo.
- KLINGE (1971), Matti, Finland efter 1809, i: Finskt sekelskifte. En konstabok från Nationalmuseum, Stockholm, 9–25.
- KLINGE (1977), Matti, Kansanvalistus vai taideteollisuus?, i: Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen, Keuruu, 148–158.
- KLINGE (1970), Matti, Ylioppilastalo, Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunnan kiinteistöjen vaiheita, Helsinki.
- KNAPAS (1980), Marja Terttu, Korkeasaari ja Seurasaari, helsinkiläisten ensimmäiset kansanpuistot, Entisaikain Helsinki, X, Helsinki.
- KNAPAS (1984), Marja Terttu, Restaureringens stilproblem. Kimito kyrka från 1897–1962, *Finskt Museum*, 1982, 72–102.
- »KOH-I-NOOR F.» (1903), *Arkitekten*, 1903, nr 5, 59–64.
- KOMMUNALA SINNESSJUKHUS, *Teknikern*, 1891, nr 11.
- KONSTNÄRSGILLET TAFVELEXPOSITION, HD 20. 10. 1883.
- KORVENKONTIO (1939), V. A., Hanke biologisen museon perustamiseksi Helsinkiin, *Luonnon ystävä*, 1939, nr 4, 121–129.
- KORVENMAA (1983), Pekka, Säätyläispuutarhasta kivikaupunkiin, i: Narinkka. Helsingfors stadsmuseums årsbok, 1983, 68–101.
- KOSKENNIEMI (1967), Lauri, Suomen evankelinen liike, Helsinki.
- KOTKA SVENSKA SAMSKOLA 1900–1950, Kotka, 1952.
- KOVERO (1950), Martti, Helsinki teollisuuskaupunkina, i: Helsingin kaupungin historia III:1, Helsinki, 367–572.
- KOVERO (1955), Martti, Helsinki teollisuuskaupunkina, i: Helsingin kaupungin historia IV:1, Helsinki, 349–462.
- KRÖNIKA, HD 12. 4. 1883.
- KUMLIEN (1894), Hjalmar, Svenska herrgårdar och villor af svenska arkitekter, Stockholm.
- KUNNARI (1974), Pekka, Palokunta-aatteesta palo- ja pelastustoimeen, Kotka.
- KURKIJÖEN YLEMPI MAANVILJELYSKOULU 1897–1910. Oppilaskunnan toimittama muistojulkaisu 1925, Hämeenlinna, 1925.
- KÄRKI (1972), Pekka, Svenska ambassaden i Helsingfors. En byggnadshistorik, Ekenäs.
- LAHTI (1970), Matti J., Rakennusmestari Suomen teollistumisen läpimurtokautena. Työn opettamasta rakentajasta koulunkäyneeksi mestariksi, Helsinki.
- LAURILA (1960), Pekka, Helsingin uusrenessanssin arkkitehtija, *Arkkitehti*, 1960, nr. 6–7, 124–128.
- LEDSEVEN I HELSINGFORS, Axel Pauls resehandböcker öfver Finland, s.l.e.a.
- LETAROUILLY (1840), P., Edifices de Rome moderne ou recueil des palais, maisons, églises, couvents et autres monuments publics et particuliers les plus remarquables de la ville de Rome, Paris.
- LICHT (s.a.), Hugo, Die Architektur Berlins. Sammlung hervorragender Bauten der letzten zehn Jahre, Berlin.
- LICHT (1882), Hugo, Architektur Deutschlands. Übersicht der hervorragendsten Bauausführungen der Neuzeit I, Berlin.
- LILIUS (1983), Henrik, Kaupunkiyhteisö ja sen rakennukset, i: Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonoman ajan loppuun, Vantaa, 180–220.
- LILIUS (1982), Henrik, Suomalaisen koulutalon arkkitehtuurihistoriaa. Kehityslinjojen tarkastelua keskiajalta itsenäisyyden ajan alkuun, SMYA–FFT, 83, Helsinki.
- LILJENDAHL (s.a.), Jon, Ekenäs frivilliga brandkår 1871–1931. Några drag ur dess 60-åriga liv, i: Ekenäs, stad och bygd. Natur- och kulturskildringar 2, Ekenäs, 110–134.
- LILLJA (1938), John W., Helsingin kaupungin vesijohtolaitos 1876–1936, Helsinki.
- LINDAHL (1955), Göran, Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800–1950, Malung.
- LINDAHL (1953), Göran, Restaureringsproblemet. En idéhistorisk skiss, *Byggmästaren*, 1953, 85–96.
- LINDBERG (1935), Carolus, Finlands kyrkor, Helsingfors.
- LINDBERG (1949), Carolus, Föreningens grundare G. T. Chiewitz, i: Stockholms Byggnadsförening 100 år, Stockholm, 95–102.
- LINDBERG (1892), Hugo, Fack-klubbens för arkitektur möte den 22 Okt.; den 3 december 1892, *TFFF*, 1892, 109–112, 147–152.
- LINDBERG, Hugo & LINDBERG (1899) Werner, Kjällmansonska husets grund, *Teknikern*, 1899, nr 203, 112–113.
- LINDBLOM (1946), Andreas, Sveriges konsthistoria från forntid till nutid 3, Stockholm.
- LINDFORS (1938), Gustav V., Finlaysonin tehtaat Tampereella I 1820–1907, Helsinki.
- LINDMAN (1981), Sven, Män och idéer. Historiska uppsatser, Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut, Åbo.
- LINDSKOG (1879), F. C., Svenska huset vid verdensutställningen i Paris år 1878, *TT*, 1879, 116.
- [LUNDSTRÖM, Ernst], (1940), Svenska klubben i Helsingfors 1880–1940. Minnesskrift till sextioårsjubileet den 26 september 1940, Helsingfors.
- LUTHERSKA EVANGELIIFÖRENINGENS NYA BÖNEHUS, NPr 25. 11. 1894.
- LÜTZOW, C. von & TISCHLER (1876), Ludwig, Wiener Neubauten. Serie A. Privat-Bauten I, Wien.
- LÅNGHJELM (1951), E. S., S. Wuorio. Lyhyt kuvaus erään helsinkiläisen toiminnin vaiheista 1890–1950, Helsinki/Tampere.
- MALMBERG (1920), R., Folkskolorna i Helsingfors, deras uppkomst och utveckling 1817–1817, Wasa.
- MATRIKEL 1849–1897
- Matrikel öfver Tekniska realskolans och Polytekniska skolans i Helsingfors samt Polytekniska institutets i Finland lärare och elever 1849–1897, Kotka, 1899.
- »MATTI» (1887), Kirje Helsingistä, UStr 18. 10. 1887.
- MAUNULA (1971), Leena, Konstindustrin och »den finska stilen», i: Finskt sekelskifte. En konstabok från Nationalmuseum, Stockholm, 60–97.
- MEURMAN (1977), Otto-I., Viipurin arkkitehdit, Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 1976, 2, Helsinki.
- MIDDLETON, Robin & WATKIN (1980), David, Neoclassical and 19th Century Architecture, New York, N. Y.
- MIGNOT (1983), Claude, Architektur des 19. Jahrhunderts, Stuttgart.
- MILDE (1981), Kurt, Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. Grundlagen, Wesen und Gültigkeit, Dresden.
- »MILJOONARAKENNUKSEN» HISTORIA, UStr 23. 6. 1884.
- MOTIVY RUSSKOJ ARHITEKTURY, s.l., 1879.
- »M. S.» (1891), Helsingfors arkitektur, *Teknikern*, 1891, nr 22.
- MUSTONEN (1964), Matti A., Satavuotias Porin kirkko, Pori.
- MUTHESIUS (1900), Hermann, Die englische Baukunst der Gegenwart, Leipzig u. Berlin.
- MÅRTENSON (1969), Gunnar, Sinebrychoffin panimo 1819–1869, i: Sinebrychoff 1819–1969, Helsinki, 5–62.
- MÅRTENSON (1964), Gunnar, Helsingin vapaaehtoinen palokunta 1864–1964, Helsinki.
- MÄRKLIĞARE NYBYGGNADER. Ordinarie Brandkårens i Helsingfors kasern och branddepot, *Teknikern*, 1891, nr 0.
- MÖLLINGER (1846–1847), Karl, Elemente des Rundbogenstiles I–II, München.
- NICKLIN (1975), Egil, En stadsdels barndom. Tillkomsten av femte stadsdelen i Ekenäs, Ekenäs.
- NIKULA (1981), Riitta, Yhtenäisen kaupunkikuva 1900–1930. Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkinä Helsingin Etu-Töölö ja uusi Vallila, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten, 127, Helsinki.
- NILSSON (1896), E. Historik öfver Tammerfors Klädesfabrik, *TFFF*, 1896, 117–122.
- NILSSON (1979), Staffan, Bryggeribyggnader. En studie i svensk industriarkitektur 1846–1918, Borås.
- NORRMÉN (1982), Gustaf W., Släkten Norrmén. En krönika genom elva släktled och tre århundraden, Borgå.
- NORRMÉN [1928], P. H., Firman Ahlström 1896–1927, minnesskrift, [Helsingfors].
- NYA PRESSEN, 1899.
- NYBERG (1940), Paul, Topeliuksen kuvaelämäkerta, Helsinki/Porvoo.

- NYBERGH, Paul & ÅKERBLUM (1950), Bror, Sibbo sockens historia II, 1700–1868, Helsingfors.
- NYSTRÖM (1878), A., Brandkorpsens i Stockholm hufvudstation, *TT*, 1878, 6.
- NYSTRÖM (1903), Gustaf, Den nyare engelska byggnadskonsten, *Arkitekten*, 1903, 2–7, 18–36.
- NYSTRÖM (1905), Gustaf, Polytekniska institutets nybyggnader 1905, *TFFF*, 1905, 9–16.
- NYTT FOLKSKOLEHUS I SÖRNÄS, Hbl 23. 12. 1898.
- NYTT HUS FÖR ARBETAREUNDERVISNINGEN, Hbl 13. 10. 1899.
- NÄRHI (1963), Mauri K., Lukuseurasta kansankirjastoon. Helsingin kirjastotoimintaa 1800-luvulla, Helsingin kaupungin julkaisuja, 18, Helsinki.
- OJANEN (1972), Eeva, Helsingin pitäjän seurakunnan historia, Helsinki.
- OM BYGGNADSVÄRKSAMHETEN I HELSINGFORS, *Teknikern*, 1893, nr 49.
- OM HELSINGFORS' NYA BYGGNADSORDNING, *TFFF*, 1895, 114–120.
- OM- OCH TILLBYGGNAD AF ATENEUM [1897], Hbl 23. 12. 1897.
- OM- OCH TILLBYGGNAD AF ATENEUM [1908], Hbl 27. 9. 1908.
- PARIS – ROME – ATHENES. Le voyage en Grèce des architectes français aux XIXe et XXe siècles, Ecole nationale supérieure des Beaux-Arts, Paris, 1982.
- PAULSSON (1976), Gregor, Svensk stad I. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, Lund.
- PESONEN (1971), Leo A., Grönqvistin kivitalo, Helsinki.
- PETTERSSON (1957), Lars, Engelin kirjastorakennus, i: *Bibliotheca renovata*. Helsingin yliopiston kirjasto, 27–48.
- [PETTERSSON] (1914)
»V. P-n», Helsingin vapaaehtoinen palokunta 1864–1914. Muistolehtinen kunnan 50-vuotisesta historiasta, Helsinki.
- PEVSNER (1979), Nikolaus, A History of Building Types, London.
- PEVSNER (1965), Nikolaus, Möglichkeiten und Aspekte des Historismus. Versuch einer Frühgeschichte und Typologie des Historismus, i: *Historismus und bildende Kunst*. Vorträge und Diskussion im Oktober 1963 in München und Schloss Anif, Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts, 1, München.
- PHYSICK (1982), Anthony, The Victoria and Albert Museum. The History of its Building, Oxford.
- POLYTEKNISKA INSTITUTET I FINLAND 1849–1899, Helsingfors, 1899.
- POLYTEKNISKA INSTITUTETS I FINLAND PROGRAM FÖR LÄSÅRET 1879–1880, Helsingfors, 1879.
- POLYTEKNISKA SKOLANS I FINLAND PROGRAM FÖR LÄSÅRET 1873–1874, Helsingfors, 1873.
- POMPEI. Travaux et envois des architectes français au XIXe siècle, Ecole nationale supérieure des Beaux-Arts, Naples, 1980.
- PRISKURANT. Aktiebolaget Gräsvikens Kakelfabrik, Helsingfors, s.a.
- PROJEKT TILL BYGGNAD FÖR FINLANDS STÄNDER [1882], *TFFF*, 1882, 102–106.
- PROJEKT TILL BYGGNAD FÖR FINLANDS STÄNDER [1885], *TFFF*, 1885, 32–36.
- PROTOKOLL FÖRT VID TEKNISKA FÖRENINGENS SAMMANTRÄDE DEN 29 JANUARI 1881, *TFFF*, 1881 II–III, 4–6.
- PUNIN (1981), A. L., Arhitektturnye pamjatniki Peterburga. Vtoraja polovina 19 veka, Leningrad.
- PURANEN (1967), Irja, Matrikkeli, i: Suomen rakennushallinto 1811–1961, Helsinki, 467–502.
- PÖYKKÖ (1972), Kalevi, Die Hauptgebäude der Kaiserlichen Alexandersuniversität in Finnland, *SMYÄ–FFT*, 74, Helsinki.
- PÖYKKÖ (1971), Kalevi, Helsingin tuomiokirkko, Vammala.
- QUITSCH (1981), Heinz, Gottfried Semper – Praktische Ästhetik und politischer Kampf, Braunschweig/Wiesbaden, 1981.
- RAJALA (1971), Toivo, Vilusen kartanon ja sen tiiliruukin vaiheita, *Tammerkosi*, 1971, nr 11–12, 26–28.
- RAKENNUSKULTTUURIA VANTAALLA – inventointi 1981, Kuntasuunnitteluviraston julkaisu C 24:1981, [Vanda], 1982.
- RAMSAY (1949), Anders, Från barnaår till silverhår 2, Stockholm.
- REDOGÖRELSE FÖR KEJS. ALEXANDERS UNIVERSITETETS I FINLAND FÖRVALTNING OCH VERKSAMHET 1. 9. 1875–1. 9. 1878, Helsingfors, 1878.
- REDOGÖRELSE FÖR KEJS. ALEXANDERS UNIVERSITETETS I FINLAND FÖRVALTNING OCH VERKSAMHET samt därstädes inträffade förändringar under läsåren 1878–1881, Helsingfors, 1881.
- REITALA (1983), Aimo, Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet, Helsinki.
- [REUTER] (1923)
»J. R.», Carl Theodor Höijer, i: *Finlandssvenska tekniker*. Biografiska anteckningar under medverkan av flere författare I, Helsingfors, 50–57.
- [REUTER] (1923a)
»J. R.», Edvin Leonard Bergroth, i: *Finlandssvenska tekniker*, Biografiska anteckningar under medverkan av flere författare I, Helsingfors, 9–19.
- REUTER (s.a.), Jonatan, Frans Ludvig Höijer. En ekenäspatriot, i: Ekenäs, stad och bygd. Natur- och kulturskildringar 2, Ekenäs, 101–109.
- [REUTER] (1925)
»J. R.», Johan Johansson, i: *Finlandssvenska tekniker* 3. Biografiska anteckningar, Helsingfors, 44–52.
- REVUE GENERALE DE L'ARCHITECTURE ET DES TRAVAUX PUBLICS, 1872.
- RICKEN (1977), Herbert, Der Architekt. Geschichte eines Berufes, Berlin.
- RINGBOM (1978), Sixten, Granitrörelsen i vår sekelskiftsarkitektur: förutsättningar – förhistoria – förebilder, i: *Konsthistoriska studier*, 4, 207–232.
- RINGBOM (1978a), Sixten, Nygotik, industriarkitektur och nyrenässans, i: *Konsten i Finland från medeltid till nutid*, Helsingfors, 131–151.
- ROSENGARTEN (1869), A., Die architektonischen Stylarten. Eine kurze allgemeinfassliche Darstellung der charakteristischen Verschiedenheiten der architektonischen Stylarten, Braunschweig.
- RUNEBERG (1959), Carl-Michael, Kyrka, skola, fri medborgarverksamhet, i: *Kotka stads historia*, Helsingfors, 45–267.
- SAINT (1976), Andrew, Richard Norman Shaw, New Haven and London.
- SCHAUMAN (1960), August, Kuudelta vuosikymmeneltä. Muis-toja elämän varrelta I, Porvoo.
- SCHOLANDER (1882)
F. W. Scholanders skrifter utgifna af Dr. John Böttiger, III, Stockholm.
- SCHOLFIELD (1958), P. H., The Theory of Proportion in Architecture, Cambridge.
- SCHULTÉN (1963), Marius af, Suomen arkkitehtiliitto – Finlands arkitektförbund. Historik för tiden 1892–1962, Helsingfors.
- SCHULTÉN (1947), Marius af, Byggnadskonsten i Helsingfors efter Engel, i: *Vår stad*. En bok om Helsingfors, Helsingfors, 261–314.
- SCHULTÉN (1955), Marius af, Rakennustaide, i: *Helsingin kaupungin historia IV:1*, Helsinki, 54–104.
- SCHYBERGSON (1916), M. G., Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning, Skrifter utg. av SLS, 131, Helsingfors.
- SCHÄDLICH (1973), Christian, Stilbestrebungen in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. Ein Versuch über den Historismus, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar*, 20, 1973, nr 2, 143–153.
- SCULLY (1971), Vincent J. Jr, The Shingle Style and the Stick Style. Architectural Theory and Design from Richardson to the Origins of Wright, New Haven and London.
- »SCYLLA OCH CHARYBDIS» (1882), Öfversigt, *Finsk Tidsskrift*, 1882 II, 154–158, 384–391.
- SEMPER (1981), Gottfried, Die vier Elemente der Baukunst. Ein Beitrag zur vergleichenden Baukunde, [ntryck, bilaga till Quitsch 1981], Braunschweig/Wiesbaden.

- SESTOFT (1979), Jörgen, Danmarks arkitektur. Arbejdets bygninger, København.
- SIDNEY (1850), J. C., American Cottage and Villa Architecture, New York, N. Y.
- SJÖBERG (1976), Lars, Nationalmusei interiörer, i: Nationalmuseum, Byggnaden och dess historia, Stockholm, 149–182.
- SOMERKIVI (1977), Urho, Helsingin kansakoulun historia, Helsingin kaupungin julkaisuja, 29, Helsinki.
- SOMMARVILLA PÅ LANDET, *TT*, 1880, 97.
- STAVENOW-HIDEMARK (1971), Elisabet, Villabyggnad i Sverige 1900–1925. Inflytande från utlandet – idéer – förverkligande, Lund.
- STENBÄCK (1886), Josef, Rakennuspiirustuksia, Helsinki.
- STENIUS (1983), Henrik, Språkfrågan i de första massorganisationerna, Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860, Skrifter utg. av SLS, Helsingfors, 120–146.
- STIGELL (1977), Jarl, Robert Stigell, Finländska gestalter, Ny följd 1, Ekenäs.
- STOCKHOLMS ARBETARINSTITUTS BYGGNAD, *TT*, 1894, 1–2.
- STOCKHOLMS BYGGNADER FRÅN ÄLDRE OCH NYARE TIDER, Stockholm, s.a.
- STRENGELL (1903), Gustaf, Suomen rakennustaide meidän päivinä, *Valvoja*, 1903, 13–34, 75–96.
- SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KESKUSTELEMUKSET 3. 4. 1861–16. 3. 1863, s.l.e.a.
- SUOMEN KARTANOT JA SUURTILAT I, Helsinki, 1939.
- SUOMEN RAKENNUSMESTARIEN MATRIKKELI 1905–1930, Helsinki, 1930.
- SUOMEN SANOMALEHTIMIEHET, Helsinki, 1925.
- SUOMEN TEOLLISUUSLEHTI, 1889, 1890.
- SUOMEN VAPAAEHTOINEN PALOKUNTALIIKE 100-VUOTIAS 1838–1938 II, Helsinki, 1938.
- SVENSKA KLUBBEN I HELSINGFORS 1880–1924, Helsingfors.
- SÖDERHJELM (1914), Alma, Jakobstads historia. Tredje perioden, utvecklingens tid 1808–1913, Helsingfors.
- TAKLJUSKONSTRUKTIONEN ÖFVER FESTSALEN I ATENEUM, *Teknikern* 1894, nr 91.
- TEKNIKERN, 1892, 1894, 1898.
- TEKNISK TIDSKRIFT, 1873, 1892.
- TEKNISKA FÖRENINGENS KLUBBMÖTEN. Fack-klubben för arkitektur möte den 4 febr. 1893; den 4 mars 1893; extra möte den 18 mars 1893; extra möten, *TFFF*, 1893, 41–51, 160–163.
- TEKNISKA FÖRENINGENS KLUBBMÖTEN 1895. Fack-klubben för arkitektur. Mötet den 30 jan.; den 23 mars; den 26 oktober; den 7 december, *TFFF*, 1895, 42–46, 203–209.
- TEKNISKA FÖRENINGENS KLUBBMÖTEN 1896. Fack-klubben för arkitektur, *TFFF*, 1896, 70–81.
- TEKNISKA FÖRENINGENS KLUBBMÖTEN 1897. Fack-klubben för arkitektur. Mötet den 16 januari, *TFFF*, 1897, 60.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 22 MAJ 1880, *TFFF*, 1880 II, 3–6.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 15 NOVEMBER 1880, *TFFF*, 1880 I, 6–7.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 31 MARS 1881, *TFFF*, 1881 IV–V, 4–5.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 11 MARS 1882, *TFFF*, 1882, 47–79.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 10 FEBRUARI 1883, *TFFF*, 1883, 27–45.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 16 FEBRUARI 1884, *TFFF*, 1884, 67–71.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 20 DECEMBER 1884, *TFFF*, 1885, 26–31.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 12 DECEMBER 1885, *TFFF*, 1885, 135–142.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 29 MAJ 1886, *TFFF*, 1886, 46–50.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 14 DEC. 1889, *TFFF*, 1889, 128–133.
- TEKNISKA FÖRENINGENS MÖTE DEN 25 MAJ 1895, *TFFF*, 1895, 107–123.
- TEKNISKA FÖRENINGENS SAMMANTRÄDE DEN 11 MARS 1899, *TFFF*, 1899, 23–24.
- TERVAKOSKI OSAKEYHTIÖ 1818–1968, Helsingfors, 1968.
- THIEME, Ulrich & BECKER (1923), Felix, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart 16, Leipzig.
- TIDERMANN (1929), Oskar, Vesijohtoliike-Huber. En jubileumsskrift, Helsingfors.
- TIETOSANAKIRJA I, X, Helsinki, 1906, 1919.
- TIKKANEN (1896), J. J., Finska konstföreningen 1846–1896, Helsingfors.
- TOLVANEN (1952), Jouko, Carl Eneas Sjöstrand. Suomen uudemman kuvanveistotaiteen uranuurtaja, Porvoo/Helsinki.
- TUOMI (1969), Ritva, Helsingin itäisen kaupunkirakennuksen historialliset suojelukohteet, Helsingfors stads generalplane-avdelning, duplicat.
- TUOMI (1979), Ritva, Kansallisen tyylin etsimisestä/On the Search for a National Style, i: Abacus. Suomen rakennustaiteen museon vuosikirja/Yearbook of the Museum of Finnish Architecture, 1979, Helsinki, 57–96.
- TVÄTTANSTALTER OCH TVÄTTMASKINER, *TT*, 1875, 125–127.
- UTVIDGNINGEN AF POLYTEKNIKUM, Hbl 7. 5. 1904.
- WAENERBERG (1885), M., Brandkärsväsendet i Cöln, Leipzig, Dresden, Berlin m.m., *TFFF*, 1885, 86–91.
- WAGNER-RIEGER (1975), Renate, Romantik und Historismus, i: Historismus und Schlossbau, Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, 28, München, 11–18.
- WAGNER-RIEGER (1970), Renate, Wiens Architektur im 19. Jahrhundert, Wien.
- WAISSNERBERGER (1977), Robert, Wiener Nutzbauten des 19. Jahrhunderts als Beispiele zukunftsweisender Bauens, Wien u. München.
- VALLGREN (s.a.), Ville, Guldranden, Helsingfors.
- VALLGREN (1931), Ville, Minnen från mitt liv hemma och ute, Helsingfors.
- VALLGREN (1916) Ville Vallgrens ABC bok med bilder, Helsingfors.
- VAN ZANTEN (1977), Anne Lorenz, Form and Society: César Daly and the Revue Générale de l'Architecture, Oppositions, 8, 1977, 137–145.
- VAN ZANTEN (1978), David, Félix Duban and the Buildings of the Ecole des Beaux-Arts, 1832–1840, Journal of the Society of Architectural Historians, 1978, nr 3, 161–174.
- WARIS (1951), Heikki, Köyhyys ja köyhäinhoito, i: Helsingin kaupungin historia III:2, Helsinki, 213–251.
- WASASTJERNA (1941), Nils, En krönika om Helsingfors, Helsingfors.
- WASASTJERNA (1904–1908), Nils, Finsk arkitektur. Exteriörer och interiörer, Helsingfors.
- WASASTJERNA (1948), Nils, Helsingfors. Tre kulturverk, Helsingfors.
- VASENIUS (1879), Valfrid, Folkbiblioteket och läsesalen i Helsingfors nu och framdeles, Helsingfors.
- VAUX (1970), Calvert, Villas and Cottages. A Series of Designs Prepared for Execution in the United States, New York [första upplagan 1864].
- [W. BACKMANSSONS NEKROLOG], *TFFF*, 1893, 38.
- VEHVILÄINEN (1963), Olli, Rajamäen Tehtaat 1888–1963, [Helsinki].
- VERLDSSTÄLLNINGEN I PARIS 1878, *TT*, 1877, 230.
- WERTH (1971), Jan, Ursachen und technische Voraussetzungen für die Entwicklung der Wasserhochbehälter, i: Industrie-architektur des 19. Jahrhunderts, Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts, 13, München, 325–428.
- VESTRA NYLAND, 1892, 1898, 1899, 1902.
- VICTORIAN ARCHITECTURE, London, 1963.
- WIKHOLM (1946), Oskar, Ekenäs F.B.K. 1871–1946. Spridda data ur en 75-årigs liv. Minnesskrift till kårens 75-årsfest den 14. 7. 1946, Ekenäs.
- VIKINGEN, 1873.
- [WILENIUS] (1906) »W. W.», [anmälan av »Ledsven i Helsingfors»], *Arkitekten*, 1906, nr 3.

- WILENIUS (1915), Wald., Kommunalt. Tolf stadsstudier från Helsingfors, Helsingfors.
- VILJO (1983), Eeva Maija, Ateneumista vielä, *Arkkitehti*, 1983, nr 3, 66.
- VILJO (1980), Eeva Maija, Helsingin pitäjän kirkon restaurointi 1893–94, Helsingin pitäjä 1980, Helsinki, 16–32.
- VILJO (1984), Eeva Maija, Planerna för ett »konstens hem» i Finland på 1870- och 1880-talen, i: *Konsthistoriska studier*, 7, 1984, 75–115.
- VILJO (1980a), Eeva Maija, Sinebrychoffin talo 1800-luvun helsinkiläisen tuotantolaitoksen päärakennuksena, *Ateneumin taidemuseo – museojulkaisu*, 22, 1979, Helsinki, 2–17.
- VILJO (1981), Eeva Maija, Theodor Höijerin restaurointisuunnitelma Helsingin pitäjän kirkkoa varten, Helsingin pitäjä 1981, 33–51.
- VILLA FÖR EN MINDRE FAMILJ, *Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik*, 1850, 115–116.
- VILLA VID ÅBO I FINLAND, *TT*, 1894, 14.
- WILLIAMS, Henry Lionel & WILLIAMS (s.a.), Ottalie K., *A Guide to Old Country Houses 1700–1900*, South Brunswick: New York, N. Y.; London.
- VIOLLET-LE-DUC (1977), *Entretiens sur l'architecture* 1 [nytryck], Paris.
- VIKKUNEN (1956), Paavo, *Seurakunnat*, i: Helsingin kaupungin historia IV:2, Helsinki, 435–506.
- WITTKOWER (1965), Rudolf, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, Columbia University Studies in Art and Archaeology, 1, New York, N. Y.
- VOIONMAA (1932), Väinö, Tampereen historia itämaisestä sodasta suurlakon aikoihin, Tampere.
- WUOLLE (1949), B., Suomen teknillinen korkeakouluopetus 1849–1949, Helsinki.
- »y» (1889), Ateneum, Finland 4. 4. 1889.
- UEBER DEN BAU UND DIE EINRICHTUNG VON BIERBRAUEREIEN, *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins*, 1867, 200–211.
- YLEISTEN RAKENNUSTEN YLIHALLITUKSEN KERTOMUS VUOSILTA 1893–1899, Suomen virallinen tilasto, XVI:2, Helsinki, 1901.
- YLL-RÖYSKÖ (1963), Martti, Kotkan pursiseura – Kotka segelsällskap r.y. 1888–1963, Kotka.
- ZETTERMAN (1915), G. L., Vakuutusyhtiö Kaleva 1874–1914 I. Historiikki, Helsinki.
- ZETTERVALL (1981), Helgo, »Något om mig sjelf». Självbiografiska anteckningar, Stockholm.
- ZETTERVALL (1880), H., Stockholms Norra Latinläroverks byggnad, *TT*, 1880, 124–125.
- ZODCJ, 1878, 1879.
- ÅMAN (1966), Anders, *Architektur*, i: Zeitler, Rudolf, *Die Kunst des 19. Jahrhunderts*, Propyläen Geschichte der Kunst, Berlin, 170–185.
- ÅMAN (1962), Anders, »Inledning till skol-arkitekturen». Om Uppsala läroverk och svenskt skolhusbyggande i de stora undervisningsreformernas spår, *Upplands nations årsskrift*, 25, 5–35.
- ÅSTRÖM (1956), Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa, i: Helsingin kaupungin historia IV:2. Ajanjakso 1875–1918, Helsinki, 7–333.
- ÖSTNÄS (1984), Anna, *Arkitekterna och deras yrkesutveckling i Sverige*, Chalmers tekniska högskola, Göteborg.
- ARKKITEHTITOIMISTO HUUSKO & TEPPÖ (1981), Oulun kulttuurihistoriallisesti merkittävien kohteiden inventointi, duplicat.
- BÄCKLUND (1974), Ethel, *Vestersundom folkskola 1874–1974*, Västersundom grundskola, duplicat.
- HERLER (1983), Igor, [rekonstruktion av en del av Höijers bibliotek], manuskript.
- HÖIJER (1910), Carl Theodor, [levnadsbeskrivning], FAM, manuskript.
- KAUNISTO (1964), Kauko, F. A. Sjöström, *Arkitektavdelningen*, Helsingfors tekniska högskola, diplomarbete, manuskript.
- KNAPAS (1983), Marja Terttu, Turun tuomiokirkon restaurointisuunnitelmat vuosilta 1896 ja 1901. Kansallisia ja kansainvälisiä tavoitteita rakennusmuistomerkkien hoidon alkutaipaleelta, licentiatavhandling, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet, manuskript.
- KUOSMANEN (1972), Merja, Työväenasuntokysymys Helsingissä 1880–1930, *Arkitektavdelningen*, Helsingfors tekniska högskola, diplomarbete, duplicat.
- LAURILA (1972), Pekka, Helsingin uusrenessanssiarkkitehtuuri, *Arkitektavdelningen*, Helsingfors tekniska högskola, licentiatavhandling, duplicat.
- LAURILA (1972a), Pekka, Kerrostaloasunnon kehitys Helsingissä 1860–1900, Helsingfors tekniska högskola, forskningsuppgift i *Arkitektur* II, duplicat.
- LINDAHL (1976), Göran, *Konstakademiens byggnadsskola*. En historisk översikt 1773–1976, Konsthögskolans arkitektur-skola, duplicat.
- LUKKARINEN (1984), Ville, Gustaf Nyström ja Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston uudisrakennustoiminta vuosina 1880–1914, avhandling pro gradu, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet, manuskript.
- MAULA, Marjaana & VOUTILAINEN (1976), Mikko, Tampereen Verkatehdas Oy:n alue Tampereen keskustassa, byggnadsinventering, MVBHA, manuskript.
- NIRONEN (1956–1960), Eino, Alakosken partaalla. Arkielämää Tampereen Verkatehtaalla menneiden vuosikymmenien aikana, Maula, kopia av manuskript hos Tamfelt Oy Ab.
- PÄIVÄRINNE (1971), Pekka, Aleksanterinkatu 9, I kaupungin osan kortteli 7, tontti 8. Rakennushistoria, *Arkitektavdelningen*, Uleåborgs universitet, forskningsuppgift vid institutionen för byggnadskonstens historia, manuskript.
- PÄIVÄRINNE (1972), Satu, Seurahuone – Kaupungintalo. Rakennushistoria, *Arkitektavdelningen*, Uleåborgs universitet, forskningsuppgift vid institutionen för byggnadskonstens historia, manuskript.
- SCHJERFBECK (1915), S. M., Yleisten rakennusten ylihallituksen viisikymmenvuotiskertomus 1865 27/X 1915, Byggnadsstyrelsen, manuskript.
- SMEDS (1982), Kerstin, Finlands deltagande i världsutställningen i Paris år 1889, avhandling pro gradu i Finlands och Skandinavians historia, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet, manuskript.
- STRÖM (s.a.), H. [grundmaterial för Sinebrychoffs historia], SffA, manuskript.
- TUOMI (1971), Ritva, Neljä taiteilijahuvilaa 1890-luvulla, arkitekhtuurin tarkastelua, avhandling pro gradu, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet, manuskript.
- WASASTJERNA (1943), Nils, Carl Theodor Höijer, FAM, manuskript.
- WASASTJERNA (s.a.), Nils, Helsingfors från småstad till storstadsbebyggelse, FAM, manuskript.
- VILJO (1974), Eeva Maija, Viaporin linnoitusportit. Ruotsalaisajan rakennustaiteellinen suunnittelu, licentiatavhandling, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet, manuskript.

Manuskript och duplicat

- AMINOFF (1857), Berndt, [byggnadshistorik över det Sinebrychoffska området], SffA, manuskript.

SUMMARY

Theodor Höijer. An Architect from the First Period of Modern Urban Building in Finland from around 1870 to the Turn of the Century.

The life-work of the architect Theodor Höijer (1843–1910) forms part of the movement to introduce into Finland a cosmopolitan style of urban building during the last three decades of the nineteenth century. Höijer, whose patrons belonged to the increasingly prosperous and politically influential liberal bourgeoisie of the capital city, Helsinki, was until the early 1890's the most productive and prominent architect of that time in Finland. The success of Höijer's early career is tied to an economic development which started with the export boom of saw-mill products in the early 1870's and ended with the depression twenty years later. The period of building expansion after 1895 signified a shift in the aesthetic ideals of architecture from overtly historicist eclecticism to art nouveau. As the generation of Eliel Saarinen and Lars Sonck rose to prominence, Höijer, nevertheless, continued to receive important commissions. His work as an architect ended with a serious illness in 1905.

The study falls into two parts. In chapter II Höijer's career is presented from a social historical aspect to shed light on the problem of the changing social and professional status of the architect in Finland during the second part of the last century. Höijer's social background was the typically small-town bourgeoisie of Helsinki (32,000 inhabitants in 1870). He was trained as an architect at the Royal Academy in Stockholm from 1863–1868. In Helsinki he established a private practice and became the first important Finnish architect without a government appointment. Traditionally all major buildings, public or private, were commissioned from the architects employed at the Office of Public Building. As a successful competitor to these officially recognized designers Höijer became involved in a long-standing conflict with the Office. Despite his success as an architect and the support of the liberal Swedish-speaking political faction he failed to secure employment at the Office, but he was given one important government building commission (the Ateneum museum and art schools, built 1885–1887) while this group wielded political power.

Höijer received his earliest commissions through family relations with the Helsinki bourgeoisie. His most important patrons at this time were the Sine-

brychoff firm of brewers and distillers (industrial buildings), and the town administration (schools, a poor-house, a public library). During his most successful period in the 1880's he was kept busy designing for private patrons the often profusely ornate 3–5 storey blocks of flats which to a considerable extent changed the character of the urban fabric of Helsinki city centre.

In Finland the trained architect of Höijer's time was closely involved with the supervision of the work of the craftsmen at the building site. Like many of his contemporaries in the architectural profession Höijer was an accomplished bricklayer, a factor of some importance to the architectural aesthetic of the period. The task of the architect was, in fact, to establish new building practices and methods of construction and to raise the standard of workmanship within the building trades. Traditionally building had been dominated by semi-professional timbering practices. During Höijer's time building in brick began to assume greater importance. A limited use of cast-iron constructions was another fairly new feature of Höijer's buildings.

Despite a professionally efficient approach to the designing of individual buildings and the supervising of the site Höijer showed, especially in his early career, a markedly semiprofessional attitude to architectural practice. Thus, he acted as a contractor for buildings and ran a manufacturing plant for stove tiles. The professional identity of the architect as opposed to that of a businessman engaged in various building enterprises emerged more clearly in the 1890's. Höijer took an active part in the development of a distinct architectural profession through the Architects' Club, established in 1892 within the Technical Association of Finland. Late on in his career Höijer was financially completely dependent on his designing practice. As an architect no longer fashionable among the most important patrons he had difficulties in withstanding the competition of younger colleagues, who criticized his use of plaster ornaments in a by-gone style. In the face of economic necessity Höijer was able to renew his architectural style, but he kept clear of the National Romantic Movement of the younger architects and – in his fashion – kept to a fundamentally academic style. His most important commissions during and after the 1890's came from industrialists (industrial buildings, housing) and from the town administration of Helsinki (schools).

In addition he served as the main architectural consultant of the Lutheran Congregation in Helsinki.

Höijer's architectural works are listed and analysed in chapter III. Their classification according to function reveals that the social needs for different kinds of buildings were expanding and also that in Finland the process of institutional differentiation of public buildings had hardly progressed beyond its initial phase during Höijer's time. Consequently, very few clearly defined building types emerge in Höijer's oeuvre. Certain kinds of »social spaces» can be distinguished, however, notably the assembly hall for the gatherings and festivities of various bourgeois corporations. As a spatial arrangement the assembly hall was not a novelty in Finland during Höijer's time. The lavishly-decorated restaurant, café, and hotel were, though, and Höijer designed some of the most distinguished commercial buildings in Helsinki with rooms for such functions, as well as elegantly furnished premises for other commercial purposes (fig. 55, 116–118, 143–146, 151).

Höijer's works show one or two examples of many kinds of institutional buildings, but a frequent and recurring design assignment was the school building, especially elementary schools. Even for this very specific function Höijer failed to develop a distinct type but used different models in almost every case (fig. 82–86, 88, 90, 94). Doubtless, this was due to the fact that the ideals and norms for a proper school building were changing rapidly, and at the turn of the century the population growth in Helsinki called for large, urban schools very different from the modest earlier school houses made of wood.

Quantitatively, the most important type of building that Höijer was commissioned to design was the privately built block of flats, which met the housing needs of the urban upper and middle classes. This building type, which combined commercial premises on the ground-floor, flats for the well-to-do on the street side, and more cramped accommodation for people in the service trades behind the constricted court-yard, was typical of the nineteenth century continental city. In Helsinki it became an important form of housing during Höijer's life-time. His blocks of flats conform chiefly to the models that he became familiar with during his study years in Stockholm, where he worked in drafting offices which were instrumental in establishing this type of housing in the Swedish capital. An analysis of the largest, that is to say the most genteel, apartments in Höijer's blocks of flats shows a standard suite with the traditional enfilade arrangement of rooms (fig. 124–126, 136–139). The living and entertaining habits of the affluent bourgeoisie are also reflected

in Höijer's country villas and suburban houses built of wood (fig. 165, 166).

The concept of style is of focal importance in the architectural theory of the nineteenth century. In this study the application of historic building styles to the architecture of the last century is considered, in essence, a creative method for solving the architectural problems arising out of the need to conceive new building types for the institutions of capitalist society. It has been pointed out in the German literature on the architectural history of the nineteenth century that a close connection existed between structural problems and the interest of the architects in the Medieval styles of building, the Romanesque and the Gothic (cf. Bringmann, Börsch-Supan, Milde). The »Round-Arch Style» (*Rundbogenstil*), evolved on the basis of the former together with, initially, the Italian Renaissance Style, served to express the political and social ideals of the militant bourgeoisie around the middle of the century (cf. Astrup, Gollwitzer, Quitsch). It is hypothesized in this study that the late development of the economic and social institutions in Finland caused the question of style to be taken up for discussion decades later than on the continent. In fact, the problem of architectural styles seems to have been recognized no earlier than the 1880's. The relation of the discussion to architectural practice is confused by the fact that the latter, especially, was also influenced by current developments abroad. The architecture of Höijer is freely eclectic, and it conforms in a conventional way to scholarly standards of style, such as the recognition of certain rules for the treatment of the Ateneum façade in the Renaissance Style (fig. 65 a). At the same time his buildings display a fashionable veneer of »style» elements picked up from the latest architectural publications (fig. 148–150).

The serious documentation of and research into historic buildings in Finland started in the 1870's, but Höijer seems to have remained relatively untouched by the information on national historic monuments. He preferred to keep to the principle stated by the influential art critic and literary historian, C. G. Estlander, that Finnish art and architecture were to be developed according to prevailing international standards of style and taste rather than the crude products of national culture. In architecture the prevailing international standard was the classical tradition of the Academies, which Höijer had, in fact, been taught at the Royal Academy in Stockholm. In his architecture he was clearly also influenced by Prussian developments of the *Rundbogenstil*, which included Renaissance elements mingled with derived Romanesque forms and structural features based on the use of iron constructions. This architectural mode had a two-fold meaning.

Some of Höijer's early industrial buildings show the stylistic unity of vaulted structures and corresponding forms in the façade (fig. 12–15). Variants of the *Rundbogenstil* were suitable to express, also, the practical service function of certain institutional buildings, such as the Helsinki Fire Station (fig. 102, 103) and the Helsinki Voluntary Fire Brigade building (fig. 50). The latter is an excellent example of the possibilities afforded by *Rundbogenstil* eclecticism. Diverging functions could be expressed in the same façade without loss of unity, such as the storage space for the fire extinguishing equipment on the ground floor and the festive assembly hall on the first floor.

The system of proportions that Höijer used in

architectural composition may be demonstrated with buildings from different periods (III. 13). He seems to have adhered to the popular golden section or its arithmetic approximation, the Fibonacci Series. The geometric networks based on this proportion appear to confirm the principle suggested in the literature (Handbuch der Architektur IV.1, Frankl) that the use of proportional geometry in historic architecture as well as in nineteenth century buildings was fundamentally of constructive significance. The aesthetic effect of proportionality in architectural composition was a derived element and, moreover, only one of many factors determining artistic expression in buildings.

Personregister

- Adlerberg, Nikolaj 161
Ahrenberg, Jac. (Johan Jakob) 9, 13, 16, 19–20, 22, 25–26, 37–38, 44–46, 50–51, 53, 55–57, 80, 88, 111, 113, 122, 124, 132, 148, 174–175, 179
Alander, J. W. 36, 41
Alexander II 117, 161
Alfthan, Georg von 40
Almqvist (Jalava), F. A. 113
Alrutz, A. O. 137–138, 140
Aminoff, Ivar 24
Ammanati 103
Andersson, K. F. 11, 44, 56, 149
Appelgren, J. W. 24
Asp, G. E. 44
Aspelin, Waldemar 44, 56
Avellan (Priganoff), T. 11, 44
Backmansson, Waldemar 44
Barry, Sir Charles 57
Bassi, Charles (Carlo Francesco) 19
Baumer, W. 161
Becker, R. von 36, 154
Belugin, Nikolaj 170
Berggren, G. E. 109, 123
Bergman, K. V. 89
Bergroth, Edvin 36, 39, 45, 55
Beskow, G. E. 85
Björk, Paul 11, 44
Blomberg, K. F. 30
Blomkvist, J. Brynolf 40, 44
Bohnstedt, Ludwig 16
Boman, August 43, 85, 140
Bonsdorff, A. von 46, 126
Borchardt, Theodor 50, 127, 137
Borgström, August 49
Borgström, Georg 123
Borgström, Henrik 31
Bramante 109
Brander, Signe 30
Broström, Maximinus Konstantin 21
Brummer, H. 60
Busse, arkitekt 93(54)
Bäck, Mathilda 36, 41
Bäcksbacka, se Johansson.
Calonius, F. L. 30–31
Carlsson, C. H. 145
Carlsson, Oscar 39
Catani, Florio 41
Chiewitz, Georg Theodor 11, 13, 19, 21–24, 26, 64, 84–85, 92, 151, 158–159, 179, 194
Clason, Isak Gustaf 56–57, 76
Croll, Theodor 51–52
Cygnaeus f. Diederichs, Axianne 34
Cygnaeus, Uno 34, 122
Dahl, A. 49–50
Dahl, F. G. A. 98
Dalström, Axel Hampus 12, 16–17, 19, 21–22, 25, 38, 54, 93, 154
Daly, César 15, 152
Decker, Theodor 19, 23–24, 30–35, 37–40, 44, 51–52, 54–55, 85–88, 106, 111
Dementjeff, Grigori 36, 41
Donatello 103
Downing, Andrew Jackson 76
Duban, Félix 17
Edelfelt, Albert 111
Edelfelt, C. A. 116
Edelswärd, A. W. 117, 118(77)
Ehrling, C. 80, 93
Ehrström, Otto 52
Eichinger, Wolfgang 40
Eklund, Oskar 40
Eklöf, August 42, 183
Ekman, Robert Wilhelm 23–24, 111
Ekman, Wilhelm 11, 44
Engel, Carl Ludwig 13, 16, 19, 43, 54, 97(61), 98, 140, 188
Estlander, Carl Gustaf 12, 16–19, 33, 35, 38, 100, 104, 109–113, 117, 222
Fagerroos, J. E. 42
Falkman, Severin 30
Fazer, M. E. 46
Federley, C. 106
Ferstel, Heinrich von 93, 113
Fidias 109
Florin, J. A. 115
Forselles, Emil af 30
Forselles f. Etholén, Louise af 30
Forsman, se Yrjö-Koskinen.
Frans Josef II 72
Frenckell, A. R. 50
Frenckell, O. R. von 41
Freudenthal, A. O. 55
Frosterus, Sigurd 114
Gardner, Eugene 76
Garnier, Charles 19
Gellerstedt, A. 98
Gesellius, Herman 49, 53
Girsén, F. A. 42
Glahn, H. 125(89), 126
Gornostajev, A. M. 176(161)
Grahm, K. G. 56
Granholm, Bruno F. 44, 56, 130
Granholm, Florentin 33–35, 38, 41, 43, 55, 100, 112
Granstedt, John 108
Granstedt, Theodor 113
Gripenberg, Sebastian 36, 45, 47, 55–57, 63–64
Grönberg, Josef 33
Grönqvist, F. W. 33, 36–37, 40–41, 46, 50–52, 144, 160–161, 176
Gyldén, A. 22
Haartman, Victor von 33
Hallquist, E. 185
Hansen, Theophil von 136
Hase, C. W. 99
Hasenauer, Carl von 72
Hausen, C. 137–138, 140
Hawerman, J. 17, 25–26
Hawerman, L. 25
Hedman, E. G. 56
Heideken, Carl Johan von 13, 84–85, 123, 158
Heiden, F. L. von 30, 40
Heidenreich, D. B. 92(53), 93
Heikel, Elia 35, 40, 89, 121
Heikel, F. 35
Heimberger, Richard 109, 164
Helin, A. 121
Hellstén, K. K. 109
Helsingius, G. A. 130–131
Hermann, arkitekt 93(54)
Hertz, Anders 42
Hildén, K. 42
Hiort af Ornäs, C. G. 32, 44, 49, 52, 56, 68, 71, 106–107, 109
Hjelt, Edvard 39
Hjelt, Otto E. A. 31, 39, 115, 186
Holm, M. 50
Hornborg, Axel 67
Huber, Robert 40, 42, 45, 49, 170
Huhn, A. L. 161

Höijer f. Rosén, Augusta 24
 Höijer, Carl (läkare) 50
 Höijer g. Andström, Elsa 33
 Höijer, Frans 40, 42, 50, 66, 185
 Höijer, Greta 33
 Höijer, Henrik 21–23, 25
 Höijer f. Selenius, Maria Lovisa 21
 Höijer, Otto 24, 28–29, 50–51
 Höijer, Signe 33
 Höijer, Theodor (ingenjör) 33
 Höijer, Thora 33
 Idestam, Fredrik 33, 50, 182, 185–186
 Idström, G. 46, 126
 Isaeus, Magnus 126, 183
 Jacobsson, E. 185
 Jansson, Gustaf 40
 Johansson (Bäcksbacka), Johan 50, 108
 Josephson, E. 140
 Jung, Valter 48
 Jusupova, Z. I. 50, 175–176
 Karamsin f. Stjernvall, Aurora 48–49
 Keinänen, S. A. 56
 Kiseleff, Constantin 35, 39–40, 50, 56, 89, 121–122
 Kjällmansson, O. 46, 50
 Klenze, Leo von 112
 Knutson, Johan 56
 Kolthoff, Gustaf 48
 Kumlien, Axel 129(95)
 Küttner, I. S. 160
 Kämp, Carl 40, 144, 146–147
 Labrouste, Henri 98
 Lagerborg. R. O. 35
 Lagerspetz, Evert 35, 38, 186
 Lallerstedt, Erik 113
 Langlet, Emil 15, 181(170), 182
 Lebas, Hippolyte 11
 Lepautre 103
 Letarouilly, Paul 17, 26, 157, 172, 173
 Liljefors, Bruno 120
 Lindberg, Hugo 50, 57
 Lindblad, Sofia 42
 Lindegren, Agi 120
 Lindén, Mikael 50
 Lindfors, Julius af 100
 Lindgren, Armas 49, 114
 Lindh, J. E. 21
 Lindholm, Berndt 113
 Lindqvist, L. I. 85
 Lindqvist, Selim 10
 Lindström, K. O. 42
 Loenbom, Axel 22, 30, 32, 51
 Lohrmann, E. B. 84
 Lorenz, arkitekt 93(54)
 Lundqvist, A. 89
 Lüchou, Frans 159
 Löfström, Erik Johan 36, 42, 155
 Lönnqvist, Alexander 36, 41
 Margelin, Otto 61
 Maria Alexandrovna 117
 »Matti», se Almqvist.
 Mechelin, Leopold 38, 40–41, 100, 104, 109–111
 Melander, A. E. 51, 88
 Mellgren, Theodor 23
 Mellin, Albert 22, 37, 41, 160–161
 Mellin, Alexander 185
 Mellin, Axel Gustaf 24, 30
 Mellin, R. O. 37, 160
 Mellin f. Höijer, Theresa 185
 Mieritz, F. W. 30–31
 Molin, J. P. 24
 »M. S.» (Magnus Schjerfbeck?) 16, 19
 Muthesius, Hermann 124, 126–127
 Möller, Carl 126
 Möllinger, Karl 132
 Nilsson, E. 76
 Nordberg, John 81
 Norrmén, Alfred 45, 49
 Nyblin, Holger Fredrik 11, 44
 Nycander, B. O. 25
 Nylander, Knut 40
 Nystedt, Israel 41
 Nyström, Anton 47
 Nyström, A. F. 135
 Nyström, K. G. 17, 32, 35, 39–40, 44, 49, 52–57, 68–69, 108, 111, 116–117, 124, 126, 140, 148
 Nüll, Eduard van der 19, 136, 161
 Olsson, S. 48
 Pentzin, Jacob Gustaf 42
 Petterson, Lambert 71
 Priganoff, se Avellan
 Paersch, F. 49
 Rafael 109
 Reimann, arkitekt 93(54)
 Reuter, Jonatan 53
 Reuter, Odo 57
 Reuter, O. (ingenjör) 34
 Rieks, Georg 40
 Robson, E. R. 126
 Romano 103
 Rosenberg, C. R. 112
 Rosengarten, A. 18
 Rothstein, E. 25–26
 Runeberg, Walter 22
 Saarinen, Eliel 10, 49, 221
 Sandahl, Carl 126
 Sandberg, F. Th. 46
 Sandberg, G. U. 36, 181
 Schauman, August 36, 64, 96
 Schauman, B. O. 188
 Schinkel, Karl Friedrich 14
 Schjerfbeck, Magnus 45, 48
 Scholander, Fredrik Wilhelm 11–13, 16–18, 24–27, 31–32, 37, 44, 57, 86, 111, 194–195
 Schoultz, Carl Fredrik von 30, 179
 Schreck, Georg 88
 Schröter, V. A. 160
 Scott, Sir Gilbert (1811–1878) 58
 »Scylla och Charybdis», se Ahrenberg och Estlander.
 Selenius, Carl Fredrik 21
 Semper, Gottfried 15, 18, 189
 Setterberg, C. A. 13, 84
 Shaw, Richard Norman 76, 124, 124(87), 126–127
 Siccardsburg, August von 19, 136, 161
 Sidney, J. C. 76
 Siljeström, P. A. 122
 Sinebrychoff f. Tichanoff, Anna 28, 45
 Sinebrychoff, Paul d.y. 45
 Sinebrychoff, Paul d.ä. 28, 32, 36, 45, 141, 154, 156
 Sjöberg, Gustaf 24, 85, 131, 151
 Sjöstrand, Carl Eneas 22, 55–56, 109, 111
 Sjöström, F. A. 11–13, 17, 19–20, 23–24, 26–27, 30–33, 36–40, 44, 49, 52, 57, 85, 96, 99, 112–113, 155(tabell), 157, 158 (127 a), 172, 181, 181(167), 183, 186, 195
 Smolander, W. 30
 Sohlman, August 25
 Soltikoff, Eugenia 31
 Sonck, Lars 10, 57, 221
 Spoof, konsul 185
 Standertskjöld, C. G. 41
 Stenberg, J. E. (arkitekt) 39
 Stenbäck, Josef 127
 Stigell, Matts 130
 Stigell, Robert 94, 170
 Stjernvall, Knut 33
 Street, G. E. 58
 Strengell, Gustaf 16, 19–20, 45
 Strömberg, Georg 33, 38, 55, 106
 Stüler, August 112
 Stål, Johannes 48
 Sundqvist, Gust. Edv. 42

Tallberg, Birger 30, 34, 153
 Tallgren, Nestor 28–29
 Tarjanne, se Törnqvist.
 Thalén, guldsmed 37
 Thavenius, E. 24, 151
 Thiersch, August 188–189, 191–192
 Tikkanen, J. J. 20
 Tramm, Heinrich 99
 Törngren, Adolf 160
 Törnqvist (Tarjanne), Onni 57, 123, 126
 Ullrich, Fritz 185
 Wadén, Daniel 109
 Waenerberg, Mauritz 42, 133, 135
 Waenerberg, Thorsten 55–56, 109
 Waesemann, Hermann Friedrich 94(56)
 Wagner, Heinrich 189
 Wahlberg, C. F. 141, 156
 Wahlberg f. Sinebrychoff, Maria 156
 Wahlberg, Martin 44
 Walleen, Alfons 161
 Vallgren, Ville 32, 109, 111, 114
 Wasastjerna, Georg 11, 44
 Wasastjerna, Knut 56
 Wasastjerna, Nils 19
 Vasenius, Valfrid 96–97
 Vaux, Calvert 76
 Wikström, Emil 188
 Wilenius, Georg 31, 36, 84–85, 101, 122
 Wilenius, Waldemar 47, 57
 Wilkman, K. 36, 178
 Willstedt, E. J. 49
 Viollet-le-Duc, Eugène 78, 188–189
 Wright, Magnus von (målare) 21
 Wright, Magnus von (ornamentsskulptör) 112, 162, 170
 Wright, Viktor Julius von 40
 Wuorio, Salomo 80, 113–114, 144, 147, 177
 Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (Forsman, G. Z.) 18
 Zeising, A. 189
 Zettervall, Helgo 44, 98, 161
 Åberg, Hjalmar 50
 Öhberg, Victor 29, 34–36, 55
 Öhmann, Ferdinand 45
 Ölander, färgarmästare 30
 Österman, Nils 22

Register över byggnader och byggnadsprojekt

- Berlin
hyreshus 35
kriminaldomstolens byggnad (Moabit) 93, 54
livförsäkringsbolaget New Yorks hus 150
rådhus 93, 56, 137
- Borgå, fi. Porvoo
teaterhusförslag 50
- Borgå landskommun, fi. Porvoon maalaiskunta
Villa Sjökölla 42, 179, 183–185
- Ekenäs, fi. Tammisaari
badinrättning 50, 141, 112
Ekenäs Sprit-, Lack- och Polityrfabrik 40, 66
folkskola, utvidgning av 50
Frivilliga Brandkårens hus 40, 94–95, 57, 189
Höijers villa 42, 179, 173, 185
Privatskolan 50, 127, 129, 94, 185
stadshus 50, 133
- Elimä, fi. Elimäki
Peippola, karaktärsbyggnad 30, 179
- Esbo, fi. Espoo
Bergroths villa (Granholmen) 36, 179, 181–182
- Hangö, fi. Hanko
Frenckellska villan (1880-talet) 179, 185
Frenckellska villan (1895) 50, 179, 174, 185
vattentornsförslag 109, 140
- Hannover
Welfenschloss (teknisk högskola) 99, 62
- Helsing, fi. Helsingin pitäjä (Vanda/Vantaa)
Begravningsplatsen i Malm, se Helsingfors lutherska församling.
kyrka 9, 20, 44, 66, 77–78, 81
prästgård 179
Västersundom folkskola (grundskola) 123
- Helsingfors, fi. Helsingi
Alexandersgatan 14 30
» 22 34
» 40 36, 41–42, 155–157, 125, 160, 171, 154
» 44 49, 172–173
» 52 (Ekbergs Café) 31
Allmänna Finska Industriutställningen 1876, huvudbyggnad 33, 58, 117–120, 75–76, 78
» Sinebrychoffs paviljong 28
Andraegatan (Lönnotsgatan) 5 36, 154, 123, 178
» 35 28, 32, 178
Annegatan 25 41, 155, 157, 128, 171
arbetarinstitut, förslag 47
Ateneum 10, 12, 37–38, 43–44, 49–50, 55, 57, 93, 100–114, 64–68, 70, 117, 147, 164, 170, 191–192, 221–222
Bangatan 1b 36, 41, 155, 157, 131, 160
» 17 36, 41, 155, 157, 160
Barnhemsgatan 1a 36, 178
Bernhardsgatan 5 32, 142
biologiskt museum 48–49, 120
Brandstation, se Södra brandstationen.
Brogård 2, se cirkusbyggnad.
Brunnsgatan 6 32, 155–157, 127
» 7 30, 6, 153
» 8 36
» 11 30, 155, 157–159, 130
Brunnshuset 47, 59, 143–144, 115
» musikpaviljong 143–144
Brunnsparkens badhus 47
brunnsoverbyggnader 186, 181
Bråvalla (Humleberg 55) 30, 179, 181–182
Bulevarden 1 41, 163–164, 167, 141
Bäckska huset, se Norra kajen 6.
Catanis hus, se Norra Esplanaden 31.
cirkusbyggnad (Brogård 2) 40
- Ekbergs Café, se Alexandersgatan 52.
Eriksgratan 4 49, 172–173
» 22 42, 171
Fabiansgatan 16 155, 157
Fabriksgratan 6 49, 176–178, 163
fattigård (Stengård) 28–29, 5, 32, 129–131, 97
fattighus (Nikolajgratan) 31, 58
Finska realskolan, se Medikomekaniska institutet.
Finska Vetenskaps-Societetens byggnadsförslag 38–39
Folkbiblioteket och Läsesalen 10, 34–37, 8, 39, 44, 95–100, 58–60, 189
folkskola, Berghäll 43, 59, 122–123, 84, 189
» Hesperiaparken, förslag 46, 126–127, 88
» Kampen (Malmgratan/Annegatan) 29, 34–35, 121–122, 83
» Nikolajgratan (Snellmansgatan) 123, 126
» Rödbergsgatan 29, 121–122, 82, 189
» Tölö 20, 44, 46, 59, 126–127, 90–91, 93
» Vallgård 46, 59, 123–124, 85–86, 126, 132, 189, 191, 187
Fredriksgratan 34 (Vladimirsgatans hörn) 48, 142–143, 114, 187–188
» 36 50, 172
Fredsgatan 15 37, 160
Frivilliga Brandkårens hus 39–40, 42–43, 58, 89–94, 49–50, 55, 136–137, 189, 223
Gamla kyrkan 22, 54
Girsenska huset, se Skillnaden 19.
Glogatan 4 42, 171–172, 154
» 5 42, 171, 155
Gräsvikens Kakelfabrik 40, 72, 26
Gräsviksgatan 14 37, 44–45, 178–179, 164, 183
Grönqvistska huset, se Norra Esplanaden 25–27.
Helenegatan 3 40
Helsingfors Asfaltfabrik, Dalgatan 46, 72, 149, 191, 188
» Eriksgatan 45 46, 71
» Sörnäs strandväg 46, 71
Helsingfors lutherska församling (se Gamla kyrkan, tredje lutherska kyrkan).
arbetarbostad på begravningsplatsen i Malm 48, 73
likstationer 47, 141, 185
jordfästningskapell vid Gamla begravningsplatsen 28, 4, 48, 40, 42, 58, 81–84, 132, 186, 190, 183
ombyggnader o. reparationer 48
pastorskansli (prästgård) 47–48, 59, 131–132, 99, 100, 186
port vid Gamla begravningsplatsen 48, 132
vaktmästarbostad vid Gamla begravningsplatsen 48, 59, 132, 101
Helsingfors Mekaniska Väfveri, arbetarbostad o. stall 73, 27
» fabriksanläggning 46, 69–70, 23, 73
Helsingfors Praktiska Hushållsskola 34
Helsingfors Saluhallar 44, 46, 148–149, 120
Helsingfors Skeppsdocka, kontorsbyggnad 40
(Se Sandvikens Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad.)
Helsingfors Tvättinrättning 40, 66–67, 19
Helsingfors universitet (Alexandersuniversitetet)
biblioteket 61, 98
kemiska institutionen, Höijers förslag 39, 58, 115–117, 74
patologisk-anatomiska institutet, Höijers förslag 31, 114–116, 73
» utfört projekt 115–116, 186
Hotell Kämp (Norra Esplanaden 29) 10, 40–41, 43–44, 144–147, 116–118, 164, 154, 191, 186
Humleberg 2 183
Humleberg, se Bråvalla.
Hummelvik 56^b, huvudbyggnad 36, 181, 167, 183
» mindre villabyggnad 36, 179, 181–182, 168
Högbergsgatan 36 155, 158–159
» 37 42, 171

- Högholmen, fodermästarens bostad 176, 185
- » paviljonger 58, 186, 180
 - » restaurang 38, 48, 58, 120, 141–142, 113, 186
 - » simhus 58, 186
 - » uteservering 186
- Johanneskyrkan, se tredje lutherska kyrkan.
- Jordfästningskapellet, se Helsingfors lutherska församling.
- Kalevas hus, se Skillnaden 2.
- Kanalgatan 2 (Norrménska huset) 20, 49, 173–175, 159–161, 187
- Kaserngatan 26 36, 41, 155, 159–160, 133
- » 28 36, 41, 155, 157
- kommunalt sjukhus 34–35
- Kyrkogatan 9 49, 171, 173
- Lappviksgatan 3 49, 172–173, 177, 186
- latrinbyggnad på Teateresplanaden 43, 140, 110
- Lutherska Evangelieföreningens bönehus 34, 7, 86, 157
- Lönrotsgatan, se Andraegatan.
- Manegegatan 6 49, 172–173, 158
- Mannerheimvägen, se Västra Henriksgatan.
- Mariegatan 4 42, 171–172, 156
- » 12 30, 49, 155, 124, 157–159, 132
- Maskin och Brobyggnadsaktiebolaget, giuteri o. smedja 45–46, 68–69, 80, 22, 38 b
- » kontorsbyggnad (1897) 46, 68, 73, 80, 38
 - » kontorsbyggnad (1905) 46, 80–81, 39
- Medikomekaniska institutet (Finska realskolan) 54, 154,
- M. E. Fazers o. F. Th. Sandbergs sockerbruk 46, 66, 18, 67
- Mikaelsgatan 13 (Vesijohtoliike Huber) 45, 72, 25
- » 15 » 40, 45, 49, 72, 172–173, 157
 - » 17 28, 36, 155–157, 126, 159
- natthärbärge, Båtsmansgatan 68
- Nikolajgatan (Snellmansgatan) 15 159
- Norra Esplanaden 15 50, 172
- » 17 172
 - » 25–27 (Grönqvistska huset) 10, 36–37, 41–44, 154, 160–162, 135–137, 164, 178
 - » 29, se Hotell Kämp
 - » 31 (Catanis hus) 10, 41–42, 147, 163–164, 168, 151
- Norra Kajen 4 (Standertskjöldska huset) 41, 10, 44, 163–164, 138–140, 170
- » 6 (Bäckska huset) 36, 41, 10, 155–156, 160, 134
 - » 18 41, 160
- Norrménska huset, se Kanalgatan 2.
- Nylands skarpskyttebataljons kasern o. officersbyggnad 38, 136
- Nyländska studentavdelningens byggnadsprojekt 17
- Polytekniska institutet (Tekniska högskolan) 10–12, 49
- proviantmagasin, ryska militärens – Se tull- o. packhus.
- » Brobergskajen 40
- Riddarhuset 38, 9, 44, 77, 92–93, 51–52
- Rieks' tapetfabrik, se cirkusbyggnad.
- Rådhusombyggnad, se stadshusombyggnad.
- Sandvikens Aktiebolag, fabriksanläggning 40, 56, 67–68, 73
- » fabriksshall 67–68, 21
 - » kontorsbyggnad, stall o. arbetarbostad 67–68, 73–74, 28, 76, 80
 - » magasinbyggnad 40, 67–69, 20
- Sandvikens Skeppsdocka och Mekaniska Verkstad, arbetarbostad – Se Ärtholmsgatan 5.
- » fabriksanläggning 45
 - » målarverkstad 70
 - » såg- och snickeriverkstad 70–71
 - » ångpannshus 70–71
 - » Se Helsingfors Skeppsdocka.
- Sandviksgatan 4 42, 171
- Sedmigradskis Småbarnsskola och Marias Asyl, Berghäll 123
- Sinebrychoff, Annamagasinet 3, 45, 64
- » Bavariakällaren 3, 28, 32, 15, 63–64
 - » bryggerbyggnad 3, 28, 58, 13, 14, 62–65
 - » bränneribyggnad 3, 31, 60–61, 73
 - » destilleringsverk 3, 28, 32, 64–66, 17, 73
 - » fabriksanläggning 3, 27–28, 67
 - » karaktärsbyggnad 3, 28, 32, 156–157
 - » lagerkällare-kornmagasin 3, 28, 58, 60–61, 12, 63–65
 - » magasin vid Bulevarden 3, 45, 63–64, 68
 - » mälteri av trä, 13, 60, 62–64
 - » Nikolajkällaren 3, 45, 64
 - » om- o. tillbyggnader 3, 28, 31–32, 45, 61
 - » Paulkällaren 3, 45, 64
 - » Sibirienkällaren 3, 45, 64
 - » ångpannshus 3, 45, 63–64
- Skillnaden 2 (Kalevas hus) 10, 42, 163–164, 142–144, 168, 146, 170, 173, 187
- » 19 (Girsénska huset) 10, 42, 44, 163–164, 167, 145, 168, 148, 170
- Snellmansgatan, se Nikolajgatan.
- stadshusombyggnad 34, 53–54, 133
- Standertskjöldska huset, se Norra Kajen 4.
- Ständerhuset, förslag 37–38, 9, 77, 113
- Södra brandstationen 19, 42–43, 58–59, 68, 91–92, 133–137, 102–103, 223
- Södra Esplanaden 4 171–172
- » 20 31
- Tekniska högskolan, se Polytekniska institutet.
- tredje lutherska kyrkan (Johanneskyrkan) 36, 44, 47, 51, 88
- tull- och packhus 43, 140
- Tölö Sockerbruk, arbetarbostäder 40, 73
- » kontorsbyggnad 45, 74–77, 29
- Uspenski-katedralen 174–175, 161
- vattenborgen 29, 31, 42, 47, 137–138, 105, 140
- vattentornsförslag 47, 137–138, 106–107, 140
- Vesijohtoliike Huber, se Mikaelsgatan 13, 15.
- Vilhelmsbad 28, 31, 58, 141, 111
- Vilhelmsgatan 6 42, 171, 153
- » 9 28, 32, 153–154, 122
- Villa Edeshem (Tammelund) 50, 179, 175, 185, 187
- » Johannislund (Haga köping) 50, 179, 177, 185
 - » Tirrebo (Vådö) 184–185
 - » 4 Östra Brunsparken (Wiks villa) 76, 30
 - » 8 c » (Jusupovskavillan) 50, 175–176, 162
 - » 20 » 179, 182
- Vårdshuset Hesperia 46, 126
- Västra Henriksgatan 16 (Mannerheimvägen 14a) 10, 42, 45, 163–164, 167–168, 149, 170, 152, 171
- » (Mannerheimvägen 14b) 30, 153, 121
- Ärtholmsgatan 5 178
- Jakobsstad fi. Pietarsaari
- stadshusförslag 31
- Kotka
- brandstation 50
 - brandtorn 50, 137, 104
 - Kotka Segelsällskaps paviljong 50
 - Kotka Svenska Samskola 50, 127, 129
- Kronoborg, fi. Kurkijoki
- högre lantbruksskola 49
- Laibach (Ljubljana)
- Gebrüder Koslers bryggeri 16, 64
- Lille
- bryggeribyggnad 77, 34
- London
- 185 Queen's Gate 124, 87
- Lovisa, fi. Loviisa
- kasernbyggnad 130, 98
- Nakskov (Danmark)
- flickskolebyggnad 89, 126
- Nokia
- Nokia gård 33, 179, 169, 182, 171
- Norrmark, fi. Noormarkku
- äldlingshem (asylbyggnad) 46, 130, 96, 186
- Paris
- bokhandel 99, 63
- världsutställningen 1889, Finlands paviljong 41, 118–120, 79–80, 185
- Pernå, fi. Pernaja
- Malmgård 57
- Port Sunlight (England)
- småbarnsskola 127, 92
- Rom
- Palazzo Palma 157, 129

Sibbo, fi. Sipoo
 Hofgård (Hindsby), karaktärsbyggnad 30, 179
 Stigtomta (Sverige)
 villabyggnad 170, 182
 Stockholm
 Adolf Fredriks folkskola 129, 95
 Nordiska utställningen 1866, huvudbyggnad 117, 77
 S:t Petersburg (Leningrad)
 Heidenreichs hus 53, 93
 Strassbourg
 vattentorn 108
 Stuttgart
 hyreshus 168, 147
 Tammerfors, fi. Tampere
 Alexanderskyrkan 19, 33–34, 85, 45
 Messuby gamla kyrka 33
 » nya kyrka 33–34, 58, 81–86, 43–44, 190, 184
 saluhallsförslag 19, 46, 148, 119
 Tammerfors Klädesfabrik, fabriksanläggningen 46
 » , kontorsbyggnad 45, 71, 76–80, 32–33, 36–37, 191, 185
 » , magasinbyggnad 45, 71, 24, 77
 Tervakoski
 samlingslokal 40, 86, 46, 94–95
 Uleåborg, fi. Oulu
 Alexandersgatan 9 42, 178
 societetshusförslag 39, 86–88, 47–48, 103, 144–145
 Vanda, fi. Vantaa, se Helsing.
 Viborgs landskommun, fi. Viipurin maalaiskunta (Sovjetunionen)
 Villa Runolinna 30, 179, 165, 181, 185
 Wien
 universitetets kemiska institutionsbyggnad 113, 71
 [Okänd ort]
 » Boningshus på landet» 179, 166, 181–182
 » Bostadshus på lantgård» 179, 182–183, 172